SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU

Urednik:
prof. dr. Damir Klasiček

Recenzenti:
prof. dr. Branko Babac
prof. dr. Tibor Karpati
prof. dr. Anton Železnikar

Lektorica:
Nina Kustec

Grafički urednik:
Stanislav Kustec

Računalska obrada teksta:
Stanislav Kustec
"Timnet" Osijek

Izdavač:
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet
"Grafika" Osijek
"Timnet" Osijek

ISBN 86-343-0273-3
udk: 303:316

Sveučilište u Osijeku odobrilo je ovu knjigu rješenjem br. 615-3/98 od 22. prosinca 1998.

Ovu knjigu dopušteno je reproducirati i umnožavati u bilo kojem pisanom, tiskanom ili elektronskom obliku **bez izmjena.**

Izmjene su uz suglasnost autora dobrodošle, posebno ako čitatelj ima što reći te na taj način postati suautor već u sljedećem izdanju.

Metodologija društvenih znanosti

Ante Lauc

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pravni fakultet
Osijek, 2000.

SADRŽAJ

METODOLOGIJA DRUŠTVENIH ZNANOSTI....3

SADRŽAJ....5

UVOD....9

1....29

BIOLOGIJA I AUTOPOIETIČNA ORGANIZACIJA....29

Povijesni tragovi autopoiesisa....29
Suvremeni pokušaji sprezanja prirode i društva....31
Kibernetski pristup autopoiesisu....32
Elementi autopoietične interpretacije prakse A. Lauca....33
Utemeljivači bottom-up pristupa teoriji i metodologiji autopoiesisa....34
Logika živog....36
Slučajnost i nužnost....41
Novi savez....47
Zakon održanja organizacije....50

2....53

FILOZOFIJA I AUTOPOIETIČNA ORGANIZACIJA....53

Je li zbilja umna ili bezumna?....53
Filozofija povijesti....55
Forma društvenog razvitka....55
Rad kao spriječena ili oslobođena žudnja....57
Istina je cjelina....57
Bog i čovjek....59
Dio i cjelina, pojedinac i društvo....60
Dijalektika negacije negacije....61
Eros i Agape....63
Samoorganizacija stvaralačkih subjektiviteta....64
Moralitet i legalitet....66
Metakomunikacija....67
Um i srce (korelacija pameti i poštenja)....68
Poštenje i materijalno bogatstvo....69

Religija i filozofija....70
Dijalektika obrazovanja....71
Dijalektika moraliteta....72
Moralitet i sloboda....75
Legradićeva interpretacija Hegelove dijalektike....77
Autopoietična logika....79
Pretpostavke autopoietične logike....82
Znanost o biću (kvaliteta, kvantiteta i mjera)....97
Znanost o biti (egzistencija, pojava i stvarnost)....102
Znanost o subjektivnom, objektivnom i apsolutnom pojmu....115
Zbilja je (bez)umna....125
Neki Marxovi interpretatori....125
Marx i Hegel....127
Revolucionarni alopoietični pokušaji....131
Marxovo poimanje ekonomije....132
Jesu li Marx i Sotona bili suradnici?....137
Marx i radnička klasa....138
Subjektivitet i objektivitet latentno postmoderne zajednice....140
Kako izaći iz XX. stoljeća?....142
Kauzalitet i finalitet....144
Marxova kritika političke ekonomije....145
Kapital i rad....149
K teoriji autopoietične proizvodnje....152
Psihosocijalni aspekt proizvodnje....153
Tehnički aspekt proizvodnje....155
Ekonomski aspekt proizvodnje....159
Implikacije prikazanih Marxovih teza za autopoietičnu organizaciju...162
Stopa povrata iz ulaganja u ljudski i tehnički kapital....163
Izvori kaosa u zemljama socijalizma....164
Sinteza ekonomskog opusa....165
Anatomija i fiziologija društvenog metabolizma....168
Humanistička analiza marksološkog opusa....171
Odnos muškarca i žene....174
Ulaganje u čovjeka....175
Marx i interpretatori....177
Isus, Hegel i Marx....178

3....181

PSIHOLOGIJA I AUTOPOIESIS....181

Teorija emocija....182
Teorija potreba....185
Od kolijevke do groba iz perspektive potreba....194
Teorija potreba kao hermeneutički alat....196
Teorija potreba iz povijesne perspektive....198
Teorija autopoietske ličnosti kao osnove autopoietskog društva....204
Karakter između alopoiesisa i autopoiesisa....211

Čuvstvena kuga....215
Bioenergetika između alopoiesisa i autopoiesisa....217
Pokušaj autopoietične sinteze....219
Testirajmo sami sebe uz autopoietični software....220
Teorija učenja i mišljenja....221
Ruska škola....222
Američka škola....224
Europska inačica autopoiesisa....226
Vapaj za smislom....229
Autopoietična ličnost prema S. Coveyu....231
Rezultat življenja po savjesti....240
Sažetak autopoietičnog pristupa psihologiji....242

4....247

TEHNOLOGIJA I (SAMO) ORGANIZACIJA....247

Uvod....247
Povijest tehnologije....249
Suvremena tehnološka dostignuća....253
Informatizacija društva....256
Sukob energetike i informatike....260
Japanska proizvodna filozofija....264
Dr. improvement....266
Reakcije razvijenih na japansku proizvodnu filozofiju....279
Tri tehnološka vala....283
Informatika i autopoiesis....294
Teorija autopoiesisa u materijalnoj proizvodnji....297
Razvoj proizvoda....301
Razvoj procesa....304
Razvoj organizacije....308
Tribologija....310
Mr. Kompjutor....312
Teorija mreže....313
Biotehnologija i autopoiesis....320
Svrsishodni i samosvršni rad....322

5....324

EKONOMIJA I AUTOPOIESIS....324

Uvod....324
Što je ekonomija....324
Osječka škola....326
Model ABCD....333
Pristup autopoietičnoj ekonomiji preko zapadnih ekonomista....337
P. T. Bauer....337
C. Clark....340
A. Hirschman....342

A. Lewis.....347
G. Myrdall.....353
R. Prebisch.....359
P. Rosenstein-Rodan.....361
W. Rostow.....364
H. Singer.....367
J. Tinbergen.....371
J. Viner.....373
AUTOPOIESIS IZ PERSPEKTIVE EKONOMISTA SOCIJALISTIČKIH ZEMALJA.....375
R. Bahro.....376
L. Kantorović.....378
J. Kornay.....382
EKONOMISTI SAMOUPRAVNE ORIJENTACIJE.....390
B. Ward.....390
J. Vanek 392
B. Horvat.....399
H. Šošić, protagonist nacionalne ekonomije.....406
V. Vugrin.....408

6.....415

PRAVO I AUTOPOIESIS.....415

UVOD.....415
HEGEL I AUTOPOIETIČNO PRAVO.....417
HRVATSKA I MRAK ISTOKA.....419
PRAVO I SLOBODA.....422
TRANZICIJA HRVATSKOG PRAVNOG SUSTAVA.....429
VLADAVINA USTAVA.....431
LOKALNA SAMOUPRAVA.....433
HRVATSKO PRAVO IZMEĐU ALOPOIESISA I AUTOPOIESISA.....436
JAVNI SEKTOR.....441
"SAMOOBRAZOVANJE" ZA DEMOKRACIJU.....444
TEMELJI AUTOPOIETIČNOG PRAVA.....447

POGOVOR.....454

ZAKLJUČAK.....472
Literatura.....476

UVOD

Malo je tko razmišljao da metodologiju društvenih znanosti započne obnavljanjem znanja iz biologije. Moja su istraživanja pokazala da se samoorganizacija, koju smatram temeljem razvitka svakog društva, već začela u elementarnom svijetu na ivici živog i neživog. Običaj mi je reći u uvodnom predavanju studentima da su čak i kisik i vodik shvatili da im je bolje zajedno.

Također sam istraživanjima uočio da se mnogo bolje samoorganiziraju negativne neformalne skupine jer ih prisiljavaju sile kauzaliteta, dok pozitivne skupine ne privlače dovoljno sile finaliteta. Čitatelj bi morao upoznati te sile jer se na njima zasniva kako osobni, tako i razvoj društvenih organizacija.

Moja je znanstvena hipoteza da smo pomoću ***biologije*** u stanju upoznati sile kauzaliteta, a putem ***filozofije*** sile finaliteta. Tako iz obje discipline dobivamo samo misaoni okvir u kojem preko ***psihologije, tehnologije, ekonomije*** i ***prava*** ovladavamo zakonitostima razvitka svake organizacije. Nakon toga trebali bismo još ovladati sociologijom, politologijom, filozofijom znanosti i umjetnosti da bismo zaokružili cjelokupno saznanje za rješavanje društvenih problema.

Knjigu završavam s ekonomijom i pravom kao društvenim znanostima, svjestan da ću uskoro to morati proširiti do umjetnosti kao najslobodnije ljudske aktivnosti.

Proučavanjem društvenog razvitka bavim se preko 30 godina. Istražujući od 1962. do 1964. godine za potrebe diplomskog rada na Filozofskom fakultetu, uočio sam vrijednost znanja za sudjelovanje u odlučivanju. Godine 1973. na osnovi prethodnih teorijskih i empirijskih istraživanja postulirao sam za funkciju cilja bilo koje organizacije, maksimizaciju učinkovitosti rada i humanosti odnosa i minimizaciju zagađivanja okoliša. Daljnje hipoteze s kojima sam ušao u istraživanja bile su da varijancu funkcije cilja objašnjavaju ljudski (a to su motivacija, znanje, međusobni odnosi) i tehnički čimbenici.

Sve sam to potvrdio i doktoratom 1975. g. na Ekonomskom fakultetu, a provjerio sam i na svjetskoj razini analizirajući 44 zemlje u svijetu. Već sam tada upozoravao na iskrivljenu metodologiju kojom je tadašnja Jugoslavija (SFRJ) prikazivana jednom od najuspješnijih zemalja u razvoju, dok je prema mojim istraživanjima njezina slika izgledala posve drukčijom. Do istog je otkrića ekonometrijskom neoklasičnom analizom došao Jaroslav Vanek s Cornell Universityja, kod koga sam bio kao Fulbrightov stipendist 1976/77. godine.

Do tada nisam ni znao za američki pristup *human capital* i njihovu besmislenu teoriju o jednakim stopama povrata od ulaganja u ljudski i fizički kapital, dok sam ja dokazao da je stopa povrata 15-25 puta veća ulaganjem u ljude.[1] Naivno sam i strpljivo očekivao da će moji studenti za 10 do 20 godina promijeniti situaciju. Sada su neki među njima vodeći financijeri i bankari, a stanje u pogledu optimalne alokacije ulaganja u resurse nije ništa bolje.

Prilikom konzultantskog rada u radnim organizacijama intuitivno sam probleme razvrstao u kadrovske, tehničke, ekonomske i organizacijske, a slučajno ili ne, moj intelektualni razvitak išao je upravo tim putem. Završio sam studij psihologije, magistrirao na području tehnike, a doktorirao na ekonomskim znanostima. Želja mi je da naši stručnjaci što prije dođu do što valjanije, pouzdanije, objektivnije i preciznije teorije i metodologije kojom ćemo djelovati na društvene procese. Svi smo mi, posebno poslije domovinskog rata, žrtve negativnih osjećaja (straha, žalosti, srdžbe) i misli koje nećemo i/ili ne znamo kreativno nadvladati.

[1] Gotovo sam cijeli život naglašavao vrijednost ulaganja u obrazovanje. Trebao se dogoditi ovaj rat da mi se oči otvore i shvatim prednost moralnog kapitala pred intelektualnim kapitalom. Cijelo sam vrijeme istraživao korelaciju pameti i poštenja, a sada mi je gotovo potpuno jasno kako su samo pošteni uistinu pametni.

Knjiga ***Dijalektička teorija i praksa društva*** koju sam još 1977. napisao s R. Legradićem nažalost nije naišla na razumijevanje stručnjaka i studenata iako mislim da sam u njoj dao temelje autopoietske organizacije.[2] Po sadržaju knjige vidi se teorija i metoda projektiranja društvenog razvitka.

1. Uvod u projektiranje društvenog razvitka
2. Teorija samoupravljanja
2.1. Cilj je sloboda koja se postiže beskonačnim posredovanjem htijenja, znanja i tehnike
2.2. Sredstva društvenog razvitka
2.2.1. Znanje
2.2.2. Htijenje
2.2.3. Tehnika
2.3. Forma društvenog razvitka
2.3.1. Birokracija
2.4. Teorija proizvodnje
2.4.1. Osnove ljudskog ponašanja
3. Metodologija rada
4. Empirijski dio
4.1.1. Analiza na individualnom i grupnom planu
4.1.2. Analiza ponašanja radnih organizacija
4.1.3. Analiza po općinama i regijama
4.1.4. Analiza po zemljama svijeta
5. MONESA
5.1. MONESA u 5 faza
5.2. MONESA u 50 faza

Želio bih da ova nova knjiga pomogne u prvom redu studentima, a onda i drugim čitateljima da nauče poći od sebe u uočavanju, definiranju i rješavanju problema. U tom smislu nastojao sam pružiti bitne informacije iz različitih područja kako bismo došli do zajedničkog nazivnika: nad-vladavanja podjele rada — ***timskim radom slobodnih stvaratelja***. Po mojem mišljenju tu se skriva bit metodologije društvenih znanosti.

[2] Postoji jedna velika vrlina i jedna velika mana, koje su zatvorile krug u toj knjizi. Doći će vrijeme kad ću o tome moći glasno misliti. Nažalost … još nije došlo to vrijeme.

Autopoiesis predstavlja stvaralačko povezivanje relevantnih kategorija i njihove neprestane iteracije dok se ne stvore dobra, istinita i lijepa rješenja i materijaliziraju u realitetu. U umjetnosti, kao i na svim drugim poljima, snaga i istina počiva na tome da je sadržaj identičan obliku. U metodologiji društvenih znanosti to ostaje ideal.

Trebamo li se čuditi našim ekonomskim i političkim problemima kad se nismo dovoljno posvetili proizvodnji stvaralačkog subjektiviteta koji bi kroz autopoiesis doveo do vrhunske kvalitete roba i usluga. Predrasuda je vremena što dijeli osjećanje od mišljenja pa ih čak i suprotstavlja. Za razliku od religije, znanost bi trebala dokazati da se istina može saznati iz same sebe. Svijet traži rješenja na krivi način, a naša je šansa iz kaosa koji imamo graditi autopoietičnu organizaciju. Pitam se knjigom: Kako od junaka rata proizvoditi junake mira?

Mi svi imamo premali uvid koliko i kako se radi u zemljama u kojima ima više novca! Budućnost Hrvatske nisu bezbrojne međusobno sučeljene ili na neprirodan način udružene političke stranke, nego samoorganizirani timovi s projektima razvitka proizvoda i usluga.

Donedavno nam je osnovno ograničenje bilo političke prirode. Nakon pada socijalizma vidimo kako je vojnopolicijski sustav lukavo upravljao ljudima i koliko je uistinu bilo malo slobode. Suverenost koju smo ostvarili samo je nužan, ali nikako dovoljan uvjet za slobodu stvaranja i stvaranje slobode u našoj domovini.

Ukratko, bez preciznih ciljeva neminovno je da je politički voluntarizam prevladavao nad znanstvenom misli, a i neminovno promašaj prevladava nad uspjehom. Dosadašnjim zbivanjima oslobodili smo htijenje da se traži razvoj, ali nismo uključili neophodni moral, znanje, odnose (pravila igre) i druge čimbenike razvoja.

Uslijed sve većeg raskoraka htijenja (koja su bila prevelika u odnosu na stvarne mogućnosti) i znanja (koja su bila premala u odnosu na stvarne probleme) sve se veći prostor stvarao za nemoralno ponašanje. Ako se materijalne potrebe ne zadovoljavaju radom i učenjem, preostat će korištenje ponašanja koje moral i pravo ne dopuštaju.

Za osobni i društveni uspjeh potrebna je veza psihologije, tehnologije, ekonomije, sociologije i prava. Na tim osnovama razumjet ćemo veze anorganskog i organskog, organa i organizma, organizma i organizacije. Nakon što razumijemo prirodne sile, nastojat ćemo proniknuti

u duhovne sile i pratiti rad pojma (Hegel), i pojam rada (Marx), modernim rječnikom proces donošenja i provođenja odluka. Ukoliko dobro ovladamo razvojem takvih informacija, prihvatit ćemo mnogo lakše činjenicu kako je najvažnije raditi na vlastitom razvoju težeći slobodi preko samoostvarenja (Maslow) i ljubavi (Plutchik), čuvajući se čuvstvene kuge (Reich) i neimanja smisla života (Frankl) te razvijati navike samoostvarenog življenja (Covey).

Na temelju razumijevanja prethodnog doći ćemo do toga da smo razvijanjem motivacije, znanja i odnosa u stanju značajno podizati organizacijsku učinkovitost i humanost, a na takvim osnovama i slobodu, temeljnu kategoriju trećeg tisućljeća. Ukoliko prihvatimo potrebu vlastitog razvoja, stvorili smo najvažniju pretpostavku za ovladavanje uvjetima (tehnologija) i rezultatima rada (ekonomija), što je temelj za ulazak u Europu.

Metodologiju društvenih znanosti pokušao sam interpretirati pomoću šest disciplina:

–Biologije,
–Filozofije,
–Psihologije,
–Tehnologije,
–Ekonomije i
–Prava.

U prvom poglavlju ***Biologija,*** polazim od elementarnih saznanja o životu istražujući rad najpriznatijih svjetskih stručnjaka — nobelovaca Monoda, Jacoba, Prigogina te niza drugih međunarodno priznatih znanstvenika.

Autopoiesis kao "self-production" jedinstvo je mreža, sastavljeno od komponenata koje se svojim međuaktivnostima generiraju i realiziraju. ***Alopoiesis*** je negacija autopoiesisa. Kad to počnemo shvaćati, započet će istinski savez čovjeka i prirode. To znači da sustav nije definiran sam sobom, nego nečim izvan i iznad sebe.

U sljedećem poglavlju ***Filozofija,*** polazim od razumijevanja misaonog razvoja (rada pojma), čime se naslućuje društveni razvoj. To je prvi

u povijesti dao G. Hegel u *Filozofiji povijesti*. Bit te knjige, što je i moj životni motto, jest: SLOBODA SE POSTIŽE BESKONAČNIM POSREDOVANJEM HTIJENJA I ZNANJA.

Za mene metoda nije ništa drugo nego izgradnja cjeline. Podsjećam na polaritete o zbilji kao (bez)umnoj te o cjelini kao istini ili laži. Ukoliko smo pak istinski profesionalci u metodologiji, tada preko detalja (činjenica, fenomena u stvarnosti) možemo doći *bottom-up* metodom do društvenih zakonitosti, pa tako i slobode u punom smislu. Sa starim paradigmama gdje mislimo linearno umjesto lateralno, nema istinske ekonomske i političke slobode. Modernim rječnikom, osjećajnost se mora pretvoriti u misaonost. Ljubav, istina i sloboda moraju postati atraktori u duhu teorije kaosa.

Kako se što bolje i više samoproizvesti u stvaralačke subjektivitete? To znači kako se: ***samoodgajati, samoobrazovati, samoorganizirati***, kako se razviti u ***samoreferentna bića!?***

Ključ je slobode u moralitetu. Kako otkriti varijancu moraliteta? Jedan od najvažnijih čimbenika koji objašnjava znatan dio varijance jest intelektualni potencijal.[3] Većina nas zavidi ili nedovoljno cijeni poštenije i sposobnije, a BOG govori ponajviše preko moralno najboljih. Slično misle sv. Franjo i von Foerster: "U samoorganiziranom sustavu svaki je sudionik također i manager tog sustava". Ja sam sve sigurniji da se transformacija slučajnosti u nužnost te nužnosti u slobodu, a to je istinski autopoiesis, bez Božje milosti ne može dogoditi.

Temelj je znanstvenog saznanja unutarnji sadržaj (životnost u duhu), kao što je to u religiji obrađeno osjećanje. Po mojem mišljenju religija može biti bez filozofije, ali filozofija ne može bez religije. Moglo bi se tako dalje reći kako filozofija može bez znanosti, ali znanost ne može bez filozofije. Znanstvenici ne znaju slobodno misliti ako nemaju filozofsko obrazovanje te su šanse za sintezom minimalne i čista slučajnost. To se posebno odnosi na ekonomiju i pravo.

Znanstvena je metoda u biti samorazvoj pojma te suditi prema pojmu, manje je suditi o njemu, a više napredovati s njim. Upravo taj samorazvoj pojma temelj je autopoietske metode u društvenim znanostima. Što je više religioznosti i filozofičnosti prisutno u društvenim

[3] Nedavno sam na Internetu (http://www.see.org) otkrio Johna Davida Garciu koji ima genijalnu, a jednostavnu formulu C = I·E, gdje je C - kreativnost, I - inteligencija, a E - poštenje.

istraživanjima, to je veća šansa u otkrivanju društvenih zakonitosti.

Sve se po Hegelu uči, a najteže kako se osjećanja pretvaraju u pojmove. Praksa nam proizvodi osjećanja uspjeha (radosti) i neuspjeha (tuge, straha i srdžbe). Minula praksa umirovljenih ljudi najbolja je životna enciklopedija ukoliko imamo autopoietičnu teoriju i metodologiju.

Pojmiti izvjestan predmet ne znači ništa drugo nego ga shvatiti u obliku uvjetnog i posrednog. Saznanje je napredovanje serijom uvjetnih uvjeta. Ti, informatički rečeno, linkovi čine prirodni hipertekst. Metabolizam, tehnologija, gospodarstvo, pravni propisi sve su slabije interpretacije rada pojma, ali se ovdje kao vječna nada pojavljuje umjetnost. U njoj se događa najbolji autopoiesis, a u metodologiji znanosti, priznajmo iskreno, imamo samo ljubavnu predigru. Internet kao beskonačni hipertekst već se nazire. Zanimljivo je pogledati koje su se struke (fizičari, kemičari, biolozi, psiholozi, tehnolozi, ekonomisti, pravnici i filozofi) najbolje samoorganizirale. Tko je najbliži autopoiesisu?

Suvremena informatička tehnologija olakšava procese konvergiranja pojedinačnih i općih interesa, a uspjeh u tome zavisi o poznavanju stopa povrata u ljudski i fizički kapital. Samoodgojem, samoobrazovanjem, a posebno samoorganizacijom razum se transformira u um. Vjerujem da će mladi ljudi uz multimedijalnu podršku sami od sebe otkrivati sve što su do sada samo uspijevali moralni i intelektualni velikani.

Do istinskih zaključaka nećemo stići postojećom logikom školovanja i učenja. Da bi se ove hipoteze objelodanile, treba nam kritična masa učitelja, nastavnika, profesora koji će mladima ponuditi učenje kao igru. Suvremena informatička tehnologija nevjerojatno će nam olakšati zadatke, ali proces ulaganja mora ići autopoietski, a ne alopoietski.

Metodologija društvenih znanosti nije moguća bez autopoietične hermeneutike, a temelj je logika. Samo dijalektikom logike moguće je zahvatiti dijalektiku zbilje, ući u varijance i kovarijance putem korelacija i korelacija korelacija.

Neki profesori ekonomije koji su prije desetak godina znali samo za Marxov Kapital sada s jednakim žarom tumače samo Samuelsonovu ekonomiju. Želio bih da takvi prije mirovine, radi vlastite savjesti, dija-

lektički pomire to dvoje (Marxa i Samuelsona) u dioničarskoj ekonomiji. Marx je moralno i intelektualno superioran svojim bivšim i sadašnjim kritičarima, s tim da ne dolazi u obzir nikakav povratak na ono što smo prošli. Iz mojih istraživanja slijedi da je tu najveći problem u kratkom spoju između zbilje i revolucionara (zbilja je bezumna i treba je mijenjati) jer nema dovoljno razumijevanja racionalnosti zbilje. A sve dok ne shvaćamo pozitivnosti (uz pomoć Hegela), opasno je unositi promjene. S druge strane najnovija znanstvena otkrića (Prigogine itd.) otvaraju nam mogućnosti novih paradigmi, gdje ćemo linearnost zamijeniti nelinearnosti, nepovezanost pojava prepoznavanjem uzajamnih "tajnih" veza, a reverzibilnost ireverzibilnosti. Sada, nakon propasti totalitarnih režima, vidi se kako je Marx podcijenio naše unutrašnje otpore i smatrao da su najveća ograničenja izvan nas u ekonomiji i politici, kao otuđenim silama čovjekove moći.

Umjesto da koristimo socijalni kapital iz prethodnog razdoblja, mi živimo, radimo i odlučujemo kao da nemamo socijalne memorije.

Ignoriranjem te spoznaje reproduciramo podjelu na umni i fizički rad, na donošenje i provođenje odluka, a u biti kidamo i suptilni psihološki proces transformiranja osjećanja, mišljenja, govora i djelovanja. To se reflektira u slabostima tehnologije, ekonomije i prava.[4]

Čini mi se da bi kreativan odgovor bio koncept postmoderne, gdje bi se najbolje iz kapitalizma i socijalizma moglo spregnuti u duhu postmodernih umjetnika i znanstvenika.

To znači da oboje (kršćanstvo i samoupravljanje) u svojoj najdubljoj biti teže slobodi, ali otuđenje i devijacije neminovne su za sve koji nemaju jaku viziju idealiteta i spoznaju realiteta.[5]

Autopoiesis je u tome da moralno i intelektualno superiorniji mogu povući kako tehnološki, tako i ekonomski i politički razvitak. Oni su istinski subjekti društvenog razvitka, a mi koji smo slabijih moralnih i

[4] Mi se kao država nalazimo u razmeđima bogatih i siromašnih u sredini, a rasponi su nam takvi da smo uistinu globus u malom. Rješavanjem tehničkih, ekonomskih i pravnih problema mogli bismo postati živa metafora u planetarnim razmjerima. Shvaćamo li te šanse ili ne, naše je pitanje biti ili ne biti. Kad se na tehničkim, ekonomskim i pravnim fakultetima bude više učilo iz drugih dvaju područja, otvorit će se šanse za timski rad. Samo timskim radom inženjeri, ekonomisti i pravnici mogu uspješno rješavati probleme koje imamo. Koliko toga imamo danas? Koliko nam treba vremena da to shvatimo? Koliko nam treba vremena da to primijenimo? Tu se skriva šansa naše metodologije donošenja i provođenja odluka.

[5] Enciklika sv. Oca Ivana Pavla II, *Fides et Ratio*, njegova je i naša potencijalna sinteza. Vjera je bez znanosti slijepa, a znanost bez vjere neplodna. Kad će teolozi znati više o tehnici, ekonomiji i pravu? Kad će inženjeri, ekonomisti i pravnici više poznavati Bibliju?

intelektualnih osobina, neminovno smo objekti tog procesa objedinjavanja duhovnog i materijalnog. Gdje god se nešto radi, postoji problem ciljeva, kriterija, mjerila, utjecajnih čimbenika, baze podataka, algoritama, saznanja zakonitosti i traženja slobode kao nadvladavanja nužnosti. Čitajući ovu knjigu može se vidjeti da nam najveći dio varijance mogu objasniti Hegel i Marx. Suvremena operacijska istraživanja ni ne pomišljaju u tom smjeru tražiti izlaz iz krize u koju su zapala nakon II. svjetskog rata.

U trećem poglavlju ***Psihologija,*** polazim od istraživanja R. Plutchika, čiju teoriju i metodologiju testiram trideset godina. EPI[6] je izvrstan instrument za odgovor na pitanje "Tko sam ja", a kao povratna informacija indikator nadvladavanja negativnih emocija (strah, tuga, srdžba) i razvijanja ljubavi (inkorporacija i reprodukcija). Tako u životu uslijed alopoietičnosti još imamo igru Erosa i Thanatosa pa se i ne pomišlja da postoji Agape. Ne može se proučavati samo spoznajna, racionalna strana čovjeka, a zanemariti osjećajna strana.

To su istinski izvori problema, ali se upravo tu kriju i rješenja. U zadnjih desetak godina to se sve više potvrđuje pa sada već govorimo o emocionalnoj inteligenciji, o funkciji desne polutke mozga itd.

Teorija potreba A. Maslowa osnova mi je za interpretaciju psiholoških zakonitosti. On je ljudske potrebe svrstao u 5 potreba, od kojih samo peta — samoaktualizacija ili samoostvarenje nema zasićenja kao niže potrebe, nego donosi sreću i slobodu.

Reich je sljedeći velikan jer je na kreativan način razotkrio kapitalizam, nacionalizam i socijalizam. Mi smo sve to prošli i trebali bismo shvatiti da sva tri sustava treba poslati u ropotarnicu prošlosti.

Nisu li štete koje smo podnijeli kao Hrvatska dovoljne da stvorimo ireverzibilni proces u kome više neće biti kapitalizma, socijalizma i nacionalizma, nego ćemo stvarati društvo postmoderne, postkapitalizma, postsocijalizma i postnacionalizma.[7]

[6] EPI – Emotional Profile Index; detaljnije na stranici 170.

[7] Pojam postmoderne u literaturi se tako ne interpretira. Ovo je moja znanstvena sloboda, a volio bih da nas što više dijeli takvu viziju. Ako se harmoniziramo, 3-5 puta veće plaće i mirovine za 3-5 godina neće biti utopija.

Povezujući Plutchika, Maslowa, Reicha i druge izvodim bitnu sintezu za strategiju managementa ljudskih resursa: Ukoliko je frustrirana 1. potreba, javlja se shizoidna tendencija, ukoliko 2. potreba, javlja se oralna struktura, odnosno mazohističko ponašanje; ukoliko je 3. potreba blokirana, plodno je tlo psihopatskom ponašanju, a ukoliko 4. potreba nije zadovoljena, imat ćemo rigidni karakter.

Hrvatska država i njezini vodeći duhovnici, znanstvenici, manageri, političari i umjetnici morali bi stvarati sintezu svojih sveukupnih iskustava autopoietskom tehnologijom, stvarati eksponencijalne ireverzibilne procese u samoučećim samoorganizacijskim strukturama.

Korijen logike treba tražiti u srcu. Treba znati odgajati osjećaje. Frankl nas upozorava da se sloboda može degenerirati u svojevoljnost ukoliko nema odgovornosti. Nije dovoljno samo slušati savjest, moramo i odgovoriti. Kada ne uspijemo djelovati u harmoniji s našim unutarnjim glasom, počinjemo graditi zid oko savjesti koji blokira senzitivnost i receptivnost. Započnimo s proizvodnjom samih sebe u snažne subjekte koji se neće bojati dijaloga sa samim sobom ili bilo s kim.

Autopoietsko postavljanje ciljeva zasniva se na četiri Coveyeva načela:

–preko **savjesti** povezujemo snagu namjere, zadatak i snagu načela;

–preko kreativne **mašte** zamišljamo nove mogućnosti i kreativne načine za njihova ostvarenja;

–preko **samosvijesti** postavljamo ciljeve na realnoj osnovi i uzimamo u obzir promjene novim saznanjima i iskustvima;

–preko **slobodne volje** odabiremo svrhu i sredstva za realizaciju zamišljenog.

Tako se pretvaraju osjećaji u misli, misli u riječi, a riječi u djela. Jedan od najboljih načina da razvijemo poštenje jest učenje povezivanja svega što nam se događa sa savjesti. Učenjem stvaramo sami sebe. Učenjem stječemo sposobnosti učiniti nešto što prije toga nismo mogli. Učenjem produbljujemo naše mogućnosti stvaranja da budemo dio generativnog procesa života. Osim osobnog poštenja, naši najveći problemi i naš najveći potencijal za utjecanje na kvalitetu života nalaze se u međusobnim odnosima. Mnogo sam vremena potrošio dokazujući vrijednost ulaganja u intelektualne potencijale. Danas to već i "vrapci na

krovu cvrkuću", a sada znam da je još važnije od toga ulaganje u moralne potencijale. Najvažnije je postajati svjestan svojih emocija i motiva. Emocija je u svom idealu sreća, a motiv sloboda. Sve kognitivno što se nalazi između toga, treba nam za to da budemo sretni i slobodni. Percepcija, učenje, pamćenje, mišljenje bitne su funkcije, ali će one dobiti smisao ako znamo igre kauzaliteta i finaliteta. Kognitivni su kapaciteti samo u funkciji zadovoljenja potreba, povećanja emocionalnih prihoda (radosti) i smanjenja rashoda (straha, tuge i srdžbe). Možemo li zaključiti da treba sve negirati što ograničava stvaranje slobode i slobodu stvaranja?

Kako da, kao Hrvatska, proizvedemo što više stvaralačkih subjektiviteta, tj. visoko motiviranih, visokostručnih, spremnih za timsku organizaciju i demokratsku zajednicu? Trebamo otkrivati potencijalne stvaratelje, razvijati ih, potpomagati, voljeti.

U četvrtom poglavlju ***Tehnologija,*** obrađujem longitudinalno i transverzalno (kao kasnije u ekonomiji) probleme razvoja proizvoda, procesa i organizacije.

Svi zajedno srljamo u tehnologiju, ekonomiju, politiku, a da unutar sebe nismo izvršili razlikovanje i integraciju osjećaja, mišljenja i govora da bismo mogli djelovati. Iz tog razloga ne znamo djelovati, ne znamo se samoorganizirati, nego nas ekonomske i političke sile, znači nešto izvan nas i što je alopoietično i izvan naše božanske prirode, određuju više nego što bismo to željeli.

Svi smo mi naprosto, uslijed kaotičnosti u nama i među nama, premala masa za tehnološku silu koja nas tjera na sve veću kvalitetu i produktivnost rada. Alopoiesis, kao naša (ne)prirodna sila, mora se (samo)transformirati u autopoiesis, a to znači krenuti prema tehnološkoj duhovnosti iz vizija automatizacije, robotizacije, informatizacije gdje rutinski rad prepuštamo stroju, a kreativni do maksimuma oslobađamo stega, koje je neproduhovljena tehnologija nametala našoj neosviještenoj ljudskoj prirodi.

Sav nepriznati tehnološki doprinos naših najboljih umova leži kao ogromna potencijalna energija i neće se osloboditi dok u živim dije-

lovima našeg tehnološkog bitka ne prepoznamo legalne nasljednike Boškovića, Getaldića, Tesle i tisuća drugih neimara. Naša postojeća zavist prema tehnički pismenijima i kreativnijima ometa naše tehnološke uzlete. Taj jal stvara interferenciju elektromagnetskih valova i umjesto laserske zrake, gdje fotoni sinkronizirano plešu, mi imamo nepotrebne interferencije. Postojeće stanje ne smije nas previše frustrirati. To je samo početna konstanta na koju treba dograditi viziju inteligentne kuće, inteligentne ceste, automatizirane tvornice, uopće autopoietičnih tehničkih sustava, gdje su roboti naši robovi, a mi slobodni i sretni ljudi.

Svima nam je najvažnije maksimizirati učinkovitost, a moja su istraživanja pokazala da je dvije trećine varijance profitabilnosti rezultat stručnosti radnika i tehničke opremljenosti rada. Te zakonitosti važe za sve tvrtke, općine, regije i države svijeta.

U zadnjih desetak godina shvatilo se, prvo na najjačem svjetskom centru MIT, a sada gotovo u svim visokorazvijenim tehnološkim središtima u svijetu, da treba razvijati cjelokupnu organizaciju kao samoučeći sustav. Naša bi komparativna prednost mogla biti saznanje da je neophodno razvijati autopoietski sustav koji implicitno u sebi sadrži i organizacijsko učenje, ali i ne samo to.

Uz osobna svjedočenja[8] analiziram preko Schreibera, Tofflera, Naisbitta, Shinga, Druckera i drugih kako se tehnološki razvitak događa u najboljim svjetskim centrima. Tako je Japan, za razliku od bivše Jugoslavije na šokove 1970., 1973. i 1979. g., reagirao ubrzanim racionalizacijama i inovacijama. Mi smo u prethodnoj državi bili previše pod zaštitom sustava, kao da smo emocionalno i intelektualno nedozreli, a takav se mentalitet jeftino plaća na svjetskoj ekonomskoj i političkoj sceni. Mora li nam biti još gore da se probude naši potencijali? Ako

[8] Osobna svjedočenja najvažniji su dio metodologije. Previše je u nas ljudi koji prave vlastite knjige prerađujući knjige drugih. Život je knjiga koju treba naučiti direktno čitati i iz njega neposredno svjedočiti. Stoga pišem u prvom licu, stoga iznosim što više osobnih iskustava. Svaki čitatelj koji ima svoja iskustva može, ako razvijemo zajedničke vizije, misije i ciljeve, biti suautor. Istinski čitatelj je suautor. U takvom smo iščitavanju u autopoiesisu. Sljedeća iteracija takvih čitatelja trebao bi biti projekt autopoietične strategije razvitka Hrvatske. Tada to neće biti postojeće stope rasta, nego mnogo veće. Molio bih čitatelja da se na početku iščitavanja pita koliko nam godina treba da sa 20 milijardi dođemo na 100 milijardi nacionalnog dohotka (GNP). Ispod 5, između 5 i 10, 10 i 20, preko 20 godina? Ako nakon 3 vremenske jedinice (dana, tjedna ili mjeseca, ovisno o slobodnom vremenu za čitanje) ne budete, dragi čitaoče, vjerovali u ostvarenje 100 milijardi GNP-a u RH ispod 10 godina, netko od nas negdje griješi. Volio bih od takvih kritičara učiti, ali bih i volio da takav »in vivo« (Internet, e-mail) ili iz ove knjige nauči nešto što možda još ne zna. Imamo HTV, lokalne televizije, novine, radio, Internet. Krenimo u učenje *jer nemamo što izgubiti osim vlastitog neznanja.*

nema snažnog finaliteta, preostaje jedino kauzalitet.

Rad je činitelj koji stvara novu (uporabnu) dodanu vrijednost i u interakciji s kapitalom višak vrijednosti. Četiri su osnove "Nove (Shingove) proizvodne filozofije":

–Proizvodnja bez zaliha,

–Proizvodnja bez defekta i totalna kontrola kvalitete,

–Just-In-Time proizvodnja i kanban sustav i

–Poslovanje bez gubitaka i netroškovno načelo.

Znači, ako se osposobimo proizvoditi bez zaliha, bez škarta i točno na vrijeme, imat ćemo proizvodnju bez gubitaka. To bi bila autopoietična proizvodnja. Osnovno je načelo: ne kontroliraj da bi pronašao grešku, nego da grešku ispraviš i spriječiš njezino ponavljanje!

Uzroci defekata leže u pogreškama, tj. defekti su rezultat previđanja tih pogrešaka. Iz toga slijedi da pogreške neće prijeći u defekte ukoliko se pogreške pronađu i odstrane unaprijed. Bitna je odrednica JIT-načela: "točno-na-vrijeme", ni prije, ni poslije, ili "vremenski dobro planirano." Pri tome se mora uzeti u obzir da ovo načelo ima i ekonomsku dimenziju jer predstavlja težnju da se smanji gubitak viškom proizvodnje izražen kao "vremenski višak." To znači da svaki proces treba opskrbiti pravim elementima, u pravoj količini i u točnom vremenu.

Kad su D. Bell i P. Drucker najavljivali dolazak postindustrijskog društva u kojem će znanje zamijeniti kapital, nisu ni slutili kakvom će se brzinom to novo poimanje raširiti u rukovodnim organima Japana. Čovjeku je, najzad, nadohvat jedini nepresušni izvor informacija: saznanje. Razvoj je, Japanci su to prvi shvatili i primjenili, prije svega mentalni proces. Započinje stanjem duha, a uspjeh neke akcije može se procijeniti po razini svijesti i odgovornosti.

Autopoietična tehnologija radi po načelima visoke kvalitete (zero defect) i brzine (just in time), a umjesto »push« daje primat »pull« načelu kao prirodnijem procesu.

Istovremeno Svjetska banka daje alopoietične zajmove zemljama u

razvoju i automatski ih vodi u daljnji kaos.[9] Ovdje je već bivša Jugoslavija pala na ispitu, a hrvatska se administracija ne ponaša bolje jer očito nije naučila lekciju o stopama povrata i marginalnoj produktivnosti. Pojedinac nije u stanju držati u pameti više relacija i time riješiti problem. Rješenje se na sreću sve više vidi u timskom radu. On će vjerojatno biti konstanta trećeg vala (A. Toffler) i naša je sreća što imamo sportsku tradiciju te nam preko nje mladost uči barem nešto o timskoj organizaciji. Smatram da je sport izvrsna predigra za autopoietičnu organizaciju.

Tehnologija je pretvaranje ideje u proizvod, a autopoietična je tehnologija to isto, ali se događa samo od sebe na najbolji, najistinitiji i najljepši mogući način. Autopoiesis će nastupiti kad budemo znali balansirati novac i robu, višak vrijednosti i ulaganje u razvoj.

Sve se više uočava da je birokracija nemoćna upravljati kompleksnošću zajednice. Razvijaju se nove strukture, a mreže su prilika za nadvladavanje birokratiziranosti. Temelj je u tome što su mreže decentralizirane. Odnosi su u mreži među jednakima a ne hijerarhijski, procedure su orijentirane na čovjeka, a ne samo na zadatak, strukture su policentrične, a ne monocentrične. Za razliku od birokratske strukture, mreža liči na paukovu koja maksimizira fleksibilnost, a minimizira ranjivost. Kada se neki čvor i uništi, mreža ostaje, dok se kod birokracije ruši. Prognoza je da će sustavi koji budu najbolje samoorganizirali i procesirali informacije najvjerojatnije opstati.

Peto poglavlje je ***Ekonomija***, znanost koja zahtijeva sve više i dublje razumijevanje s jedne strane vizija, misija, svrha, ciljeva, a s druge strane prirodnih, ljudskih i tehničkih resursa te pravnih, političkih i uopće kulturnih mogućnosti. Samo dubljim analiziranjem veza od biologije do filozofije, od psihologije do tehnologije, od etike preko prava, politologije do sociologije, otvorit će se nebo ekonomskih mogućnosti, a u prvom redu puna zaposlenost, visoka kvaliteta i produktivnost rada, i na takvim osnovama životni standard, kakav su zaslužili imati građani RH.

Danas je u nas još uvijek vladajuća paradigma da se maksimalno ulaže u trajnu imovinu, a minimalno u ljudski čimbenik pa je i alopoietični sustav knjiženja tako postavljen. To je samo odraz industrijskog

[9] Pratim rad Svjetske banke od 1977. i smatram da su jako malo naučili te da su veliki krivci za svjetske ekonomske probleme. O svemu detaljnije kasnije. Oni su samo lukaviji od naših bankara radi čijeg neznanja smo dali 50 milijardi kuna u sanaciju bankarstva. Da smo samo dio tog novca uložili u znanja, ne bismo kao država imali takvu produktivnost i GNP.

vala, kad je čovjek bio puki privjesak stroju. Sva ta osnovna sredstva naši alopoietični knjigovođe knjiže savjesno, a ni ne pokušavaju, koliko znam, razmišljati kolika je njihova osobna vrijednost te vrijednost drugih zaposlenika. Nikad se ne bi u nas, a ni u svijetu mogli pojaviti tajkuni da imamo teorijski utemeljeno bilanciranje živog rada.

Sa suradnicima sam pošao od sljedeće jednadžbe razvitka:

$Y = ax_1 + bx_2 + cx_3 + dx_4 + ex_5 + fx_{6,}$

gdje je Y izraz cjelovitog razvitka, koeficijenti a-f jesu ponderi uz nezavisne varijable. Pri tome je x_1 motivacija zaposlenih, x_2 znanja i vještine zaposlenih, x_3 međusobni odnosi, x_4 tehnička opremljenost rada, x_5 novac i x_6 okolina promatranog sustava. Ključni postulat koji razvijam u ovoj knjizi jest da je odnos tih koeficijenata sljedeći:

$a > b > c > d > e > f$

S postojećom motivacijom, znanjima i organizacijom Hrvatska ima brutto društveni proizvod (GNP) od 20 milijardi dolara. Je li moguće za tri do pet godina tako povećati motivaciju za rad, stručnost i organizaciju da nam plaće budu dva, tri, pet puta veće? Ukoliko nas što više razvije kreativne vizije i dobije dublji uvid u stvarnost naših prirodnih, ljudskih i tehničkih potencijala, pojavit će se stvaralačka napetost koja će sama od sebe dovesti do optimalnih trajektorija.

Finalitet je na horizontu, ali nema dovoljno autopoietičnih subjekata, a i njihova je samorganiziranost na niskoj razini. Dinamika želja ljudi i njihova povezanost Rosensteinu su bili važniji od neoklasične analize funkcije korisnosti. Najvažnije je sada uspostavljanje tehnoloških, ekonomskih i pravnih veza.

Predlažem prije svake važne odluke intervjuirati i anketirati sve sudionike, obraditi prikupljene informacije (content analysis) i prije sastanka svima dati uvid u cjelinu.

Korumpirani se brzo svuda pobrinu da duh korupcije postane opći i obvezan. Oni u kratkom vremenu stvaraju klimu da pošteni radnik postaje sumnjiv ne samo u smislu da je glupan, nego i da teži ugroziti njihove položaje. Nema istinske motivacije bez apercepcije poštene igre.

Duboko vjerujem da Republika Hrvatska može biti prva autopoietična država i iz nultih ekonomskih i političkih koordinata (bogatih i siromašnih, moćnih i nemoćnih) samu sebe voditi u skladu s prirodnim, psihosociološkim i božanskim zakonitostima.

Začuđujuće je kako su osnovna ograničenja u nama samima, a da toliko silne energije trošimo alopoietski pokušavajući mijenjati druge. Čini se da nam ni ovaj rat nije dao dovoljno lekcija iako je izbacio na površinu genijalne osobine naših ljudi. Ljubav prema slobodi domovine neiscrpni je resurs koji naši poduzetnici i političari ne znaju kao katalizatori ekonomskih i političkih programa i procesa koristiti na pravi način. Neki ga čak (ne)svjesno, posebno putem tajne policije, ubijaju ne shvaćajući kako to "in long run" nitko do sada nije uspio. Moja istraživanja razvitka u svim njegovim sadržajima i oblicima uvjerila su me u snagu slobode stvaranja i stvaranje slobode hrvatskog naroda.[10]

Praksa je u bivšoj Jugoslaviji dala za pravo B. Wardu koji je uočio da se u samoupravnim tvrtkama previše ulaže u prostor i opremu. Bilo bi bolje da su naši ekonomisti započeli tražiti rješenja za slabosti koje je on uočio, nego što su dokazivali kako Ward nije u pravu. *Dohodaši* nisu imali pojma ni o njegovim teorijskim premisama, a ni o našoj praksi. Danas su mnogi u zabludi misleći da nas je samoupravljanje dovelo u krizu, a ja prognoziram da će XXI. stoljeće biti upravo samoupravna autopoietična ekonomija. Jasno, ni u kom slučaju kako smo to koncipirali, a posebno ostvarili od 1952. do 1990. g., nego s mnogo više poštenja, pameti i kulture. Tada će se vidjeti sva ljepota ove ideje, tada će se vidjeti da je ona u harmoniji s biblijskom ekonomijom i socijalnim naukom katoličke crkve.

Preko kamate na vlastiti kapital imamo kontrolni mehanizam za upravljanje gospodarskim razvitkom jer preko glavnice u kojoj je ugrađen ljudski kapital imamo normativ kolika mora biti profitabilnost poslova. Preko PDV-a koji nepotrebno prelazi eskontnu stopu Narodne banke diferencira se dodana vrijednost od viška vrijednosti. Pravna osoba mora štititi višak vrijednosti. Ta se sredstva moraju isključivo rabiti za investicije u ljudske i tehničke potencijale. Tako se otvara ogroman prostor u kome će ograničenja biti motivacija, znanje, timska

[10] Razmišljam o ljudima u BiH, posebno bosanskim Hrvatima kao ogromnom potencijalnom resursu. Nadam se kako će nam sv. Otac podržati projekt Global Autopoietic University te ćemo upravo iz Bosne Srebrne inicirati razvojne procese u skladu sa saznanjima koja ovdje prikazujem.

organizacija, a ne kao do sada novac. Zato je razrješenje ekonomskih problema u razvijanju pravnih osoba i pravnoj znanosti.

U zadnjoj cjelini ***Pravo,*** temelj je Hegelova teza da je pravo ishodište slobodne volje, a pravni sustav carstvo "ozbiljenja" slobode. Hegel polazi od predikata i transformira ga u subjekt. Autopoietični rečeno, on polazi od procesa (glagol) i dovodi do strukture (imenica). Njegov antipod Marx zastupa primat zbiljskog subjekta (čovjeka) i pledira za njegovo opredmećivanje te tako od strukture dolazi do procesa. Vidi li čitatelj kako to dvoje može proizvoditi autopoiesis ako se harmonizira, odnosno alopoiesis ako preostanu antagonistički elementi i relacije u nas i u svijetu? Hoćemo li iz alopoiesisa lako i brzo prijeći u autopoiesis ili u sljedeće tri moguće kombinacije (teško i brzo, lako i sporo, ili što bi bilo najgore, teško i sporo), teško je za sada prognozirati.

Ekonomski se upravo preko autopoietskog računovodstva nazire što je pravna osoba. Materijalne i financijske transakcije moramo knjižiti i preko kontrolnih salda potvrđivati transformaciju subjektivnog u objektivno. Što je pravna osoba ako nije objektivizacija našeg htijenja, znanja i radne suradnje. Što je veća motivacija, što je više znanja i sloge u radu, to je veći višak vrijednosti unutar poslovnog sustava. Pravna osoba mora štititi taj (ne)materijalni kapital i biti zaštitna membrana koja će propuštati sve što je dobro, istinito i lijepo (zeleni semafor), a ne dopustiti moralna, intelektualna i estetska zagađenja (crveni semafor). U današnjim alopoietičnim situacijama naši semafori nisu dobro postavljeni pa smo daleko od zelenih valova. Kad pravne osobe postanu samoreferentne, a za to su važni samoodgoj, samoobrazovanje i samoorganizacija, sve će se to vrlo brzo harmonizirati samo od sebe. To socijalno ozdravljenje mora ići *bottom-up*, kao što i voće, povrće i drugo bilje izrasta, a svatko od nas mora znati sebe dozirati kao sunce, kišu, zrak itd. Bitno je u sebi razvijati viziju, percipirati realitet i to dvoje suradnjom autopoietski sprezati. Ako reinterpretiramo tako pravnu osobu, lako ćemo se složiti da kreiramo poreznu politiku kojom ćemo štititi poduzetnički duh, a proračun će se bolje i brže puniti jer smo oslobodili sinergetske sile htijenja, znanja, suradnje i autopoietske organiziranosti.

Po Luhmannu pravo je komunikacija. Ukoliko se događa spajanje sustava sa socijalnom okolinom putem (re)interpretacije, zatvara se psihosocijalni krug.

Inteligencija mora stvarati državu *(bottom-up),* da bi država povratnom petljom to pojačavala. Naša inteligencija još čeka Godota jer ne zna dovoljno ni što je sloboda, ni što je država. Po mojem mišljenju interakcija profesionalaca i amatera prostor je za autopoietičnu organizaciju. To možemo primijeniti u školstvu, zdravstvu, kulturi, crkvi, sportu, ukratko — u svim sferama života. Ono što je bitno da dođemo do autopoiesisa, povezivanje je ljubavi koju amateri imaju za određeno područje te profesionalno iskustvo, znanje i vještine na drugoj strani. Osijek je u ratu bio uistinu blizu autopoiesisa. Svaki je dan bilo kruha, mlijeka, vode, struje, telefona, odvoženje smeća, unatoč 35.000 ispaljenih granata sa sjevera, istoka i juga.

Po G. Teubneru, uz Luhmanna začetnika primjene autopoiesisa u pravu, raskinut je tabu kružnosti (circularity) u pravnom mišljenju. Kružnosni argumenti bili su sagledavani kao petitio principi zabranjeni od čeličnog prava razumske logike. Pravna znanost je za sada slabo informirana o kružnim odnosima između cilja i norme, između općih, posebnih i pojedinačnih interesa. U autopoietskoj perspektivi cijeli pravni sustav izgleda kao dinamična kružna reprodukcija od pravnih elemenata uzidanih u hiperkružne odnose pravne strukture i procesa. Pravo, kao i ostali autopoietski sustavi nisu ništa drugo nego "neprekidni ples unutrašnjih korelacija u bliskoj mreži međuaktivnih elemenata" (Maturana). Što više pravni sustav dobiva u operacionalnoj zatvorenosti i autonomiji, to više on dobiva u otvorenosti u odnosu na socijalne činjenice i političke zahtjeve.

Iz knjige je vidljivo kako ***isti zakoni vladaju u svih šest analiziranih disciplina***. Elementi i njihove relacije uspostavljaju interakcije koje same sebe reproduciraju (dobro ili loše, pozitivno ili negativno). Ako je to u skladu s kriterijima (dobro, istina i lijepo), imamo autopoiesis (sloboda), a ako odstupa, na djelu je alopoiesis (kaos). Prvo je u skladu sa zakonom rastućih prinosa, a drugo sa zakonom opadajućih prinosa.

Važno je uočiti da na sve te međuzavisne odnose ***možemo utjecati!*** Pa ako to bude autopoietično, takvi će biti i rezultati (dobro, pozitivno,

istina, lijepo itd., takav će biti i naš život, naši proizvodi, a time i dohodak), a ako bude kao do sada (alopoietično), možemo očekivati i rezultate kao i do sada — negativnosti u svim vidovima, pojavama i na svim područjima.

Na svakom je od nas ***osobno,*** a posebno na managementu u gospodarstvu i politici što prije ovladati ***teorijom*** motivacije, znanja i interakcije elemenata u danom sustavu. Kad čitatelj razmisli i shvati da može bolje, kvalitetnije, brže ***do autopoietične primjene u praksi,*** bez obzira koji posao radi, ostaje samo mali korak.

Posebno pozivam mlade da prouče Coveyeva načela. Kad prepoznaju svoj ***Ja,*** shvatit će da i on/ona može kao i njegov vršnjak u Americi. A u Americi kažu: »***you can do it***«. Jesmo li mi iz ovog podneblja rođeni s manje sive materije? Ili nije tako kvalitetna? Ni jedno, ni drugo; odgovor je jednostavno da smo od roditelja, okoline, pa i nastavnika naučili: »nema problema«, »to ćemo lako« …

Ili od toga »you can do it« mi znamo samo igre s loptom? A životne igre? Od mikro do makrostruktura i relacija? Pošteno priznajmo sami sebi da o tome znamo vrlo malo i počnimo učiti, razmišljati i postupati u skladu s naučenim. Otvorit će nam se novi horizonti.

A poruka je jednostavna, polazi od pojedinca, a zapisana je i u Bibliji: ***čini drugima ono što bi želio da drugi tebi čine***.

Tada mladoj osobi neće pasti na pamet provoditi dane i noći po kafićima, tulumima ili pred televizorom gledajući beskrajne "akcije", horore, sapunice, neće tražiti ni "zaborav" u alkoholu, ni "izlaz" u drogi koja još nikog nije usrećila.

Tako (samo)organizirani pojedinac na najboljem je putu samoostvarenja i kao takav bezbolno će se uključiti u bilo koji timski rad. A što bude više managera koji će znati motivirati suradnike (primus inter pares) za timski rad na projektima, to će cijeli proces ići bolje i brže. Buđenjem samoaktualizacije kod članova timova razvit će se potreba za relevantnim znanjima u svrhu ostvarenja »zero defect« i »just in time« proizvodnje. Nakon ovladavanja ***psihološkim*** i ***tehnološkim*** znanjima mnogo će se lakše ovladati ***ekonomskim*** znanjima u svrhu optimalnog

alociranja u resurse. Tu će biti najvažnije knjižiti ljudski kapital jer on mora u našim bilancama biti veći od trajne imovine. To je za sada slučaj samo u našim najboljim tvrtkama, a za 3-5 godina cijelo hrvatsko gospodarstvo može biti na razini sadašnje Plive zahvaljujući ljudskim i tehničkim kapacitetima kakve imamo. Na kraju nam treba ***pravo*** koje će štititi višak vrijednosti (dobit, profit), a ne ga oporezivati i tako blokirati ulaganje u ljude kao najvažniju strategiju.

… A prije svega, kako to u nekoliko navrata naglašavam u knjizi, potrebna je ljubav prema bližnjem — u obitelji, na radnome mjestu, na ulici …

'I kad bih razdao sav svoj imutak
i kad bih predao tijelo svoje da se sažeže,
a ljubavi ne bih imao —
ništa mi ne bi koristilo.'

1. Korinćanima 13:3-4

1.

BIOLOGIJA I AUTOPOIETIČNA ORGANIZACIJA

Povijesni tragovi autopoiesisa

Mišljenja sam da u izučavanju društvenih procesa moramo rabiti saznanja do kojih je došla biologija. Koliko mi je poznato, u tom je pravcu u prošlom stoljeću H. Spencer pokušao uspostaviti saznanja do kojih je već tada došla biologija. Dok je Darwin otkrio evoluciju, on je utemeljio darvinizam. On je među prvima pokušao uspostaviti vezu anorganskog i organskog. Za njega je temeljno načelo zakon razvitka, evolucije, po kome sve na svijetu prelazi postupno iz neodređenog, nestalnog, jednostavnog i homogenog u kompleksno, određeno i raznovrsno. Uvijek su prisutna dva procesa:

–diferencijacija, tj. prijelaz iz jednostavnog u raznovrsno,

–integracija, tj. ponovno sastavljanje pojedinačnih različitih po-java u nove cjeline.

On je Darwinovu tezu o prirodnoj selekciji proširio Lamarckovom teorijom o neposrednom prilagođavanju. Impresioniran je biologijom, a

rezultat je pokušaj tumačenja društva kao "superorganizma". Kao što u organizmu propadaju stanice, u društvu pojedinci i narodi, to cjelina ostaje. To je prvi 1970. g. definirao H. Maturana istražujući vid žabe.[11]

Društvo se bori za samoodržanje, ono se prilagođava, uspostavlja ravnotežu, spontano razvija od jednostavnog i primitivnog do kompleksnijeg i heterogenog. Organizam i društvo tako povećavaju opseg i rastu u sve složenije funkcije i strukture, a sve se to alopoietično ili post festum autopoietično harmonizira. Zanimljivo je kako se pojavom i razvitkom Interneta javljaju kod ljudi koji nisu ni čuli za Spencera slične ideje i cijeli se taj sustav, kod nekih znanstvenika, počinje zamišljati kao jedan superorganizam (hyperbeing).[12]

Razliku društvenog od biološkog Spencer je sagledavao putem sljedećeg:

–Organizam je simetričan, a društvo asimetrično

–Organizam je kontinuiran, a društvo raspršeno

–Struktura društva nasuprot organizmu nije lokalizirana i stabilizirana

–U organizmu je svijest vezana uz određeno živčano središte, a u društvu je ona difuzna.

Za njega je evolucija integracija materije, a u svjetlu suvremenih saznanja to je autopoietična definicija. Alopoietična materija (mrtva priroda) prelazi iz neodređenosti i nepovezanosti u autopoiesis kad se elementi i njihove relacije počnu umnožavati. Ponovimo: cijela je evolucija sve veća diferencijacija i sve koherentnija i harmoničnija integracija. Spencer je u knjizi *Principles of Biology* definirao život kao kontinuirano prilagođavanje unutarnjih odnosa vanjskim odnosima. On je istinski vizionar, stvaralački subjektivitet na kome mladi biolozi mogu učiti stvarati vizije. Poznato je kako biolozi teoretičari nisu na cijeni kao što je to kod fizičara i kemičara. U znanstvenom svijetu biologa cijeni se samo ljude koji u laboratorijima mukotrpno otkrivaju zakone proizvodnje života. Napetost evolucionista i kreacionista opasno je područje.

[11] Mislim da nije slučajno što se autopoiesis počeo otkrivati upravo iz žablje perspektive. Istine radi, ja sam prve informacije dobio od prof. dr. E. Pusića, koji je u nas prvi uz prof. dr. J. Božičevića pisao o autopoiesisu. Volio bih da oni, posebno E. Pusić, budu suradnici u stvaranju Digitalne enciklopedije Croatica (DEC), a ljepota je vremena što ne znamo što će biti od toga.

[12] Tu se najdalje otišlo u V. Britaniji (Lovelock), Brusselesu (Principia Cybernetica) i u dalekoj Australiji (B. Goertzel).

Suvremeni pokušaji sprezanja prirode i društva

Na tadašnjoj razini biologije i sociologije više od rečenog nije se moglo ni očekivati. Najnovija istraživanja sve više potvrđuju njegove teze, a posebno su ovdje važna saznanja o organizaciji termitnjaka. Te građevine mogu imati površinu do 100 m^2 i visinu od 34 m, a sustavi prolaza, skladišta za hranu, ventilacijski kanali ispravno su i svrsishodno izvedeni. Nijedan termit nije u stanju imati kompletno znanje o gradnji termitnjaka; može se zaključiti da je znanje svojina cjeline.

Moramo si priznati da nijedna poznata ljudska tehnologija nije na razini "poljoprivredne proizvodnje" mrava sjekača u uzgajanju gljiva. Bez ikakvih otrovnih zaštitnih sredstava ti mravi uspijevaju održavati potpuno čistu kulturu svojih gljiva. Posebnom kemikalijom koju sami proizvode uspijevaju regulirati brzinu rasta gljiva prema potrebama. No oni to znaju ako prijeđu kritičnu masu, a ako je broj manji od kritične mase, imaju slične probleme kao mi. Kad bi Hrvatska isto tako znala unutar države osigurati kritičnu masu moralnih i mudrih, autopoietično strukturiranih ljudi, imali bismo, uistinu, raj na zemlji.

U suvremenoj znanosti razvila se sociobiologija (K. Lorenz, Tinbergen, Wilson itd.) koja izvodi spone prirode i društva, najčešće reducirajući organizacijski potencijal društva. To je razumljivo jer proces učenja ide *bottom-up*,[13] a kod dogmatiziranih znanstvenika religija, filozofija i umjetnost, pa ni istinski život, nemaju dovoljno važnosti ni kao hipoteze. Najvrednija su saznanja E. Jantscha, K. Bouldinga, J. von Foerstera, L. Margulisa, S. J. Goulda, S. Kauffmana, K. Palmera, M. Zelenyja.

U nas nema značajnijih radova iako se nadam da će se to uskoro promijeniti. Najdalje u znanstvenom nadvladavanju Darwina otišao je S. Kauffman. Za njega nije prirodna selekcija izvor evolucije, nego »order for free«. On je otkrio kako je molekularna organizacija izvor života jer

[13] U knjizi ću često rabiti termine »bottom-up« i »top-down«, što znači gledati proces odozdo ili odozgo. Autopoiesisom ova se dva pristupa harmoniziraju.

evolucija izvire iz unutarnjih elemenata i relacija, a ne crpi razvitak iz okoline. To je zdravlje, autopoiesis, a ukoliko nas okolina oblikuje nema slobode, nego postoji samo slučajnost i nužnost, bolest i smrt.

Kibernetski pristup autopoiesisu

Vrijedno je u ovom uvodu spomenuti i treći pristup koji je razvio L. von Bertalanffy općom teorijom sustava, gdje je na dubokouman i originalan način pokušao generalizirati spoznaje biologije iz prve polovice ovog stoljeća na šire probleme.[14] Ovdje je manje značajan sadržajni dio (inspiracija mu je I. Kant pa ostaje na razini antinomija), ali ostaje metodološki izazovan:

–ukazuje na procesualnost,

–razvija opće matematičke funkcije razvoja (uvodi logističku funkciju).

N. Wiener, otac kibernetike, sljedeći je stvaralački subjektivitet. Njegov je rad opće poznat u nas iako ga, koliko znam, malo tko interpretira i u svijetu iz perspektive teorije autopoiesisa. Bez njega ne bi bilo teorije samoorganizacije, a bez toga ne bi bilo ni autopoiesisa.

Još vredniji doprinos teoriji autopoiesisa dao je H. von Foerster, začetnik sekundarne kibernetike. Podrijetlom iz autopoietičnog Beča koji je proizveo Freuda, Witgensteina, Fregea, Hayeka, Poppera, Druckera i slijed drugih genijalaca, izbačen iz socijalne ravnoteže u svijet, stvara iz svoje matematičke pismenosti i glazbene kulture nezaboravna djela. On je došao do kreacije autopoietičnog stroja.[15] On je uspostavio »Second Order Cybernetic« 1960. godine shvativši kako se subjekt i objekt ne smiju odvajati. Zahvaljujući upravo njemu otvorio se prostor autopoietičnoj teoriji jer vladajuće znanstvene paradigme vode u kataklizme. Kauffman je tako mogao, inspiriran von Foersterom, doći do autokatalitičkih operacija kao izvora samoorganizirajućih sustava. Bi li von Foerster kao izdanak bečke škole došao do tih uvida da uz znanost nije prakticirao klasičnu glazbu? Ova relacija kartezijanskom umu izgleda suluda, no tajne veze koje mi u sebi sa sobom uspostavljamo

[14] Von Bertalanffy, L. *General System Theory*
[15] Na tom je tragu u nas Petar Bosnić sa svojom idejom antigravitacijske letjelice.

imaju dublje značenje no što smo svjesni.

Najbliži mi je u tim saznanjima prof. dr. A. Železnikar iz Ljubljane, osnivač Iskra Delte. Sada razvija koncept autopoietične – umjetne svijesti, što je u svjetskim razmjerima novum.

Elementi autopoietične interpretacije prakse A. Lauca

Svaki je čovjek autopoietičan, tj. sam sebe uz pomoć okoline stvara u skladu sa zakonima dobra, istine i ljepote. Želja mi je da se čitatelj okrene sebi u dijalogu s ponuđenim tekstom i pokrene proces obnavljanja samog sebe. Ako smo bića stvorena na sliku i priliku Boga, koji je autopoietičan,[16] tada su nam šanse za reprocesiranje i restrukturiranje velike. Ako je to iluzija, onda je vjerojatnost da se razvijemo u autopoietične osobe minimalna.[17]

Previše iskreno i gotovo naivno pisao sam prije dva desetljeća i očekivao rezonanciju barem u studenata. Svi su oni bili "oduševljeni" djelom profesora Legradića i mene ***"Dijalektička teorija i praksa društva"*** do, i malo nakon ispita. Osim časnih izuzetaka, u bivšem sustavu malo tko je od psihologa, tehnologa, ekonomista, pravnika ili sociologa u svom radu rabio i citirao ponuđena saznanja i otkrića. Kako znam što je u pozadini, ne mislim praviti istu grešku. Neka svatko tko želi ući sustavno u teoriju autopoiesisa, nabavi i pročita tu knjigu jer je tamo dana osnova autopoietične teorije.

Na kraju zaključujem kako su analizirani osnovni društveni problemi (učinkovitost, humanost, ekologija) i koliko su ponuđeni odgovori; autopoietični odgovor dat će teorijska kritika i potvrda u praksi. Zarekao sam se da neću pisati drugu knjigu dok u životu ne ostvarim ono što sam disertacijom otkrio. Sada, nakon četvrt stoljeća, potpisao bih

[16] Ako shvatimo kako je Bog autopoietičan, ako shvatimo i prihvatimo da smo stvoreni na sliku i priliku Božju, otvara nam se nebo mogućnosti. Posebno iz perspektive Novog Zavjeta. Zašto?

[17] Ova je knjiga svjesno pisana kao kombinacija osobnih iskustava *(bottom-up)* i teorijskih dostignuća *(top-down)*. Ukoliko čitatelj dobije motivaciju surađivati u kreiranju autopietičkih timova i projekata, poželjno je (re)producirati sličan pristup.

95% napisanog teksta. Tek ulaženje u dubine autopoiesisa otvorilo mi je nove kutove gledanja i moja su se mučenja pretvorila u stvaralačku igru. Disertaciju sam pisao bez molitve Bogu, umišljen više no što je to možda bio Marx. Hvala Bogu da sam se u situaciji kad sam mogao proizvoditi sljedbenike instinktivno ogradio i stavio u socijalnu osamu. Samo u najtežim trenucima (1971., 1977., 1987., 1991., 1992., 1995., 2000. god.) izlazio sam iz svoje "virtualne kule" da bih se uglavnom (ne)s(p)retan pripremao za nove dijaloge. Ovu je knjigu iščitavalo cca 5.000 studenata. Vrednije od toga jest njihovo iskustvo na seminarima na kojima su učili slobodno i glasno misliti i timski raditi.

Sada znam zašto je moj pristup bio neuspješan. Ukoliko mi je hipoteza ispravna, naslućujem kako ćemo svi mi koji slično volimo Lijepu našu, autopoietski je izgrađivati po zakonima dobra, istine i ljepote. U bivšim studentima vidim snagu za Lijepu našu.

Utemeljivači bottom-up[18] pristupa teoriji i metodologiji autopoiesisa

U suvremenoj društvenoj znanosti, a o praksi da i ne govorimo, još uvijek prevladava alopoietični pristup pa će neupućenomu izgledati gotovo trivijalno što se naglašava procesualnost. Još uvijek su bitne sheme, forme, a još nema dovoljno senzibilnosti za sagledavanje općeg tijeka i procesa koji pomažu ili odmažu razvoju. Dok ne budemo organizacije sagledavali kao procesne strukture, male su nam šanse da izađemo iz stanja u kome se nalazimo. Sigurno je da ima još autora koji su zavrijedili da ih se prikaže u istraživanju veza prirodnog i socijalnog, a mi ćemo se usredotočiti na F. Jacoba, J. Monoda, I. Prigogina i D. Malića. Čini mi se da se tu krije najviše potencijala za uspostavljanje novih relacija slučajnosti, nužnosti i slobode, organizacije i samoorganizacije, alopoiesisa i autopoiesisa. Spoznavši njihov pristup, očekujem da bi s pragmatičkog stanovišta otvorili prostor za veće razumijevanje biotehnologije i njezine primjene u razvoju naših privrednih potencijala, a s teorijskog aspekta sagledale bi se ogromne rezerve usavršavanja

[18] U teoriji informacija prvi se put osvještava *bottom-up* pristup. Nažalost, to se premalo osjeća u tehnologiji, ekonomiji i pravu. Stare paradigme ne prepoznaju "slabe signale", a u njima se skriva izlaz. Isus je na nizu mjesta tako učio apostole (servus servorum), ali je rimski duh zakočio evangelizaciju. Kako autopoietski evangelizirati naše znanstvenike, političare i gospodarstvenike? Bez *bottom-up* pristupa čekat ćemo Godota!

organizacijskog potencijala. Mi još imamo mnogo što naučiti od prirode, što bi bilo veoma korisno u projektiranju i razradi naših prijedloga jer je biosfera osnova za noosferu.[19]

Previše smo unijeli birokratskog duha,[20] umrtvljujemo prirodne potencijale koje smo dobili u naslijeđe. Ovakvo stanje podsjeća me na Rilkeova pisma mladom pjesniku, gdje veliki umjetnik daje savjet početniku kako **svaki čovjek u sebi nosi jedno pismo, koje nažalost najčešće nepročitano i zapečaćeno predaje sljedećoj generaciji.**

Istraživanja suvremenih biologa potvrđuju ovu umjetničku anticipaciju i na nama je zadatak da mladoj generaciji ne ostavimo u naslijeđe samo nezaposlenost, dugove, siromaštvo, razaranja, mržnju i slične devijacije, nego i slobodan prostor za novi uzlet u Nebo, za novu, humaniju, istinitiju i ljepšu zajednicu od one koja se do sada ostvarivala.

Taj čin mora slijediti iz kvalitetnijih priprema, gdje bi ono najbolje umjetnici, znanstvenici, političari, privrednici, nastavnici i roditelji ***samoorganizirano***[21] ostavili novoj generaciji.

Moramo što je više moguće objasniti zašto smo u ovoj situaciji, tko je kriv, kakvo je stanje i gdje je izlaz. Uvjeren sam da imamo još dosta ljudi koji su u stanju moralno i intelektualno (nažalost preslaba je ponuda prema potražnji) unijeti zdravi optimizam i entuzijazam među mlade. Na tim emocionalnim i intelektualnim pretpostavkama, kad se razvije motivacija za učenje, omogućimo mladima školovanjem da oslobode svoj potencijal. Za to ih moramo doista ohrabriti da vjeruju u slobodu, ljepotu, istinu, pravdu, a da ne budu borci protiv "vjetrenjača."

Nakon što napravimo kratko putovanje biologijom, prijeći ćemo na filozofiju kao drugu krajnost i tako pokušati omeđiti ***samoorganiziranje***, koje je u prirodnim znanostima inicirao Prigogine, a u našim krajevima nastavio D. Malić.

[19] Grci su već otkrili kako je zdrav duh u zdravom tijelu, a mi do sada nismo otišli mnogo dalje.
[20] O tome kasnije u "Osjećajnoj kugi" W. Reicha.
[21] Čitatelje bi ovo moglo podsjetiti na samoupravljanje. Ako imaju pozitivne asocijacije, to ne bilo loše, ali ako su iskustva uslijed alopoietičnih manipulacija negativna, bitno je uočiti razliku. Jedan je direktor u doba radničkog samoupravljanja rekao da bi najradije izvadio pištolj kad bi čuo za tu riječ. On je znao za *top-down* pristup i samoupravljanje mu je u praksi bio stres. Danas je u najrazvijenijim sredinama u svijetu hit u samoupravnim timovima. Umjesto da budemo među takvima, mi ćemo čini se o samoupravljanju učiti od onih koji o tome daleko manje znaju.

Ograničenja su u nama, u subjektivnom čimbeniku, u našoj motivaciji, interesima, saznanjima i informiranosti, odnosima i pododnosima i kao rezultat svega toga u organiziranoj neorganiziranosti. Nijedan čovjek, ni jedna struka nisu nam mogli ponuditi izlaz iz ekonomske i političke krize, a ovaj rat bio je samo finalizacija svih naših osobnih i zajedničkih zabluda. U biti mi nismo tehnološki, ekonomski i politički bili zreli za kvalitativni skok. Neophodno je stoga "uroniti" u biologiju i "uzletiti" u filozofiju[22] da ispitamo naše moralne, intelektualne i estetske potencijale.

Mi imamo u svojem tijelu ogromne prirodne potencijale o kojima znamo premalo. Svi mi živimo od disanja, uzimanje tekućine i hrane. Što je od toga najvažnije? Bez čega možemo najduže? Koliko vremena, novaca, brige posvećujemo disanju, a koliko prehrani? Zašto?

Logika živog

F. Jacob, nobelovac, napisao je izvrsno djelo ***Logika živog.***[23] Može li nam ona pomoći da uđemo u logiku živog? Najbolje je da student uzme originalnu knjigu i uživa u oslobađanju vlastitih potencijala. Za one koji ne vole posredovati i koji bi željeli prečicom, sačinjena je ova sažeta interpretacija. Moderni biolozi razvijaju tezu kako se naslijeđe opisuje informacijama, instrukcijama u DNA koje određuju molekularnu organizaciju povezivanja aminokiselina u proteinsku strukturu. Ovdje su građevinski planovi budućeg organizma, a živo biće ima cilj pripremiti identični program za sljedeću generaciju razmnožavanja. Na to se po Monodu svodi logika života.

Program za to sadrži dva pojma, "memorija" i "projekt." Prvo je sjećanje na roditelje, a drugo plan koji do detalja dirigira oblikovanje organizma. Genetički je program sustav nevarirajućih elemenata i u doba pisanja njegove knjige dekodirana je $^1/_3$ pojava i procesa. Danas u 2000. godini blizu smo 100%, ali će trebati za nekoliko postotaka nekoliko godina. Zašto? Po mojem dubokom uvjerenju problemu se prilazi

[22] To je igra koju su započeli Platon *(top-down)* i Aristotel *(bottom-up)*, nastavili Hegel *(top-down)* i Marx *(bottom-up)* i događa se u svakome od nas, u svakoj obitelji i timu.
[23] Jacob, F. *Logika živog.* Nolit, Beograd, 1978.

alopoietično, a ne autopoietično.[24]

Ne postoji po F. Jacobu organizacija živog, nego serija organizacija koje su uklopljene jedna u drugu kao "ruske lutke." Proces je po njemu iniciran na početku XVII. stoljeća raspoređivanjem vidljivih površina, krajem XVIII. stoljeća tijesnim povezivanjem organa i funkcija; na kraju prošlog stoljeća došlo se do stanice, početkom XX. stoljeća otkriveni su kromosomi i geni, sredinom XX. stoljeća molekula nukleinske kiseline, da bismo u najnovije vrijeme zahvaljujući Watsonu i Cricku otkrili genetski kod, osnovni jezik kojim komunicira cjelokupna priroda.

Vidljiva je struktura osnova za analizu sličnosti. To omogućuje pristup tajnama prirode te se iz svijeta oblika ulazi u svijet sila, jezikom koji smo najavili u početku s "cause formalis" ući u "causu efficiens".[25] Podsjetimo se da smo u teoriji samoorganizacije još daleko od toga da uđemo u svijet sila koje pokreću strukture moći, tj. do razumijevanja svega onoga što nam se svakodnevno događa u društvu. Po Jacobu, **živo je biće petlja u tajanstvenom spletu koji povezuje sve objekte ovog svijeta.**

Ovakav način razmišljanja osigurava nam novu kvalitetu u poimanju teorije društva koja i u najnovijoj literaturi odvaja sustav od okruženja, nerazumijevajući ovaj splet sveukupne povezanosti. Priznajmo da najbolji uočavaju sprege proizvođača i potrošača, ali je to ispod potreba, a sve zajedno ispod razine prirodnih procesa. Napravimo za ilustraciju samo mali izlet. Koliko je Zapad određen Istokom, a Jug Sjeverom u svjetskim razmjerima, i obratno? Uz ove odnose makroorganizacije, isti su odnosi unutar svake organizacije te unutar osnovne organizacijske jedinice.

Jasnoća razlika, prema Jacobu, gubi se pred značajem sličnosti između biljaka i životinja — korijenje je slično ustima, donji dijelovi debla trbuhu, lišće dlakama, kora koži, drvo kostima, vene venama, živčani sustav živcima. Biljka je izokrenuta životinja s glavom nadolje.

[24] Kad bi M. Radman, K. Pavelić, G. Lauc i drugi molekularni biolozi postali autopoietičniji, Hrvati bi mogli uz slabije tehnološke i financijske mogućnosti ravnopravno sudjelovati u svjetskom finalu dekodiranja ljudskog genoma.

[25] Aristotel je razvio četiri kategorije: causa efficiens (što je uzrok), causa materialis (koja su sredstva), causa formalis (koji je oblik) i što je najvažnije causa finalis (koja je svrha).

Kao što je i bilo koji broj kombinacija osnovnih brojeva, tako se i svaka logička operacija svodi na kombinacije elemenata. Tako se priroda može shvatiti kao sklad u kome ponašanje bića nužno prati pravila igre koja su nepromjenjiva. Po Jacobu, do kraja XVIII. stoljeća nema jasne razlike bića i stvari. Životinjskom strukturom upravljaju, po Lavoiseru, tri regulatora:

–disanje koje troši kisik i ugljik, a daje kalorije,

–transpiracija koja je jača ili slabija, zavisno od količine topline koju treba odstraniti i

–probava koja vraća krvi sve što gubi pri disanju i probavi.

Živo je tijelo skup funkcija u kome svaka funkcija odgovara točno određenim potrebama. Tako organi zavise jedni o drugima, a sklop proizlazi iz potreba koje nameću prirodni zakoni upravljajući materijom i njezinim transformacijama. Organizacija je, izvrsno uočava Jacob, skrivena iza vidljive strukture.[26] Po njemu priroda ne pravi skokove. Između četveronožaca, ptica, riba ona pravi mostove, sve povezuje i udružuje te bismo mogli zaključiti kako je Jacob preteča teorije autopoiesisa. Veza između jedinki svih vrsta tako je tijesna da bi njihov skup mogao činiti samo jednu cjelinu, jedno jedino univerzalno biće (Gaia)[27] čiji smo samo dijelovi.

Za njega je anatomija ključ za razumijevanje organizacije.[28] Utvrđuje da je priroda jednolična u svojim postupcima, a varijabilna samo u rezultatima, škrta u sredstvima koje upotrebljava, a izdašna u učincima koje ostvaruje. Ne možemo se ovdje ne podsjetiti naše ekonomske i političke situacije, gdje smo upravo obratno, imali bogatstvo resursa, a siromaštvo rezultata. Kao da više nalikujemo na anorganski (alopoietični) nego organski (autopoietični) svijet! Ako je to točno, koliko je naš kartezijanski svjetonazor koji smo dobili u školi i masovnim medijima izvor toga?

Zahvaljujući celularnoj teoriji shvatilo se da se živo biće svodi na skup jedinica, ali se još ne zna izvesti iz dijelova cjelina. Tu se skriva "embrio" zakona samoorganizacije koji, uvjeren sam, može pomoći teoriji društvenog razvitka jer su postojeće kapitalističke i/ili državne

[26] ibidem, str. 54.
[27] Lovelock i Margulis prvi su došli na tu hipotezu i ima sve više pristalica u znanstvenoj komuni.
[28] Monod, J. *Slučajnost i nužnost.* str. 120.

organizacije nešto neprirodno, mehaničko i anorgansko. Svi smo mi, uistinu, jadni što se tomu moramo prilagoditi, a Marx će, htjeli mi to ili ne, biti aktualan dok se to ne izmijeni.

Biologija je sa stanicom pronašla svoj atom i svaka stanica vodi dvostruki život — jedan autonomni i drugi intermedijarni. **Organizam je celularna država gdje je svaka stanica "građanin"** (Jacob). Postoji podjela rada, dužnosti, a egzistencija proistječe iz suradnje dijelova. Svatko od nas u tijelu skriva ogromnu mudrost koju ne znamo koristiti, nego oponašamo kapitalistička, nacionalistička i/ili socijalistička rješenja ne shvaćajući kakva ogromna energija kipti u svakom od nas. Kao zajednica nalikujemo nekome monstrumu, a dobrim samoorganiziranjem mogli bismo biti zdravi i slobodni ljudi u Lijepoj našoj.

Što još možemo naučiti od biologije o samoorganizaciji? Jacob smatra da plan organizacije mora biti čvrsto povezan s planom razvoja koji upravlja procesom.[29] Živo opstoji ako su funkcija, struktura i sredina u harmoniji. Shvaćeno je kako se organi ne udružuju slučajno, nego se raspoređuju prema preciznom planu, a najvažniji su organi smješteni (ne slučajno) najdublje, dok su sporedni na površini. Iz svega izvodi zaključak da kvaliteta živog proistječe iz preciznosti organizacije. Suvremena biološka znanost uočava postupnost od najprostijeg do najkompleksnijeg u skladu s rastućom kompozicijom organizacije. Jacob izvrsno zapaža kako je organizam slobodniji što je složeniji. Život je borba protiv uništenja, sila koja se suprotstavlja zakonima mrtve prirode, termodinamike i prema toj mehaničkoj teoriji — toplinskoj smrti.[30]

Goethe je, po Jacobu, uočio da je to sukob proizvodnih snaga s vanjskim elementima. Smrt je poraz tog načela, otpora ropstvu te "leš" ponovno potpada pod vlast zakona termodinamike i entropije. Tako se sile poretka, udruživanja i života neprekidno bore sa silama nereda i smrti (Freudovim jezikom to je borba Erosa i Thanatosa), a traži se ono što razgraničava kemiju i biologiju. Naslućuje se da je to organizacija jer od kvalitete organizacije zavisi vitalnost bića. Jacob izvrsno uočava kako je razvoj spoznaje išao od razumijevanja transformacije materije, preko

[29] ibidem, str. 144.

[30] Dugotrajno istraživanje teorije autopoiesisa dovelo me do hipoteze o živom kao oazi u Sahari. Vjerojatno je naša planeta (Gaia) oaza u Sahari galaksije. Ako postanemo autopoietičniji …

energije, do razumijevanja transformacija informacija.

Malo-pomalo u modernoj se biologiji, preko koncepta entropije i informacija, utvrđuje priroda tih nevjerojatnih struktura, a iza složenosti otkriva kombinatorika elemenata. Igrom nukleotida (A,C, G i T) živa priroda piše svoj autopoietični hipertekst. Sve se može svesti na ograničeni broj enzima i funkcija (gas i kočnica u mojoj interpretaciji molekularne biologije), ali se još ne zna izvesti jer se ne poznaju zakoni organiziranja ili preciznije samoorganiziranja. Imamo zdravlje kad imamo zeleni val, a bolest se javlja kad ima previše žutih i crvenih semafora u procesima razmjene materije, energije i informacija. Sanjam o bolnici u kojoj liječnici, pa i sestre i pacijenti mnogo više poznavaju molekularnu biologiju i tako svatko pridonosi ispravljanju grešaka onih koje je nepoznavanje autopoietičnosti života dovelo u bolnički krevet. U jednoj se bolnici o tome već raspravlja na upravljačkom vrhu.

Moje je mišljenje da nam svima nedostaje filozofsko promišljanje, da nedostaje Heraklitove dijalektike koja prirodnjacima ne leži, kao što, s druge strane, humanistima nedostaje strpljenja s detaljima. Sjetimo se da je u dobroj organizaciji sve usaglašeno do detalja, a da je organizam slobodniji što je složeniji, cjelovitiji. Možemo samo pretpostaviti da se moramo samoproizvoditi u stvaralački subjektivitet kako bi zakoni zdravlja pobijedili zakone bolesti. Samo živo je subjekt, a neživo objekt, ali ako to ne naučimo iz biologije, veća je vjerojatnost da ćemo se pretvoriti u objekte (bilo kapitala ili države), a to je na kraju pobjeda termodinamike i toplinske smrti. Kako je to neprirodno načelo, odnosno načelo niže razine, vjerojatno se radi o igri Erosa i Agape, koju su Kina i Indija davno naslutili. Zašto je nekršćanima Bog dao dublje poznavanje tjelesne ljubavi? Zašto je do nedavno protestantima[31] dao dublje poznavanje tehnoekonomskih zakonitosti?

S razvojem živčanog sustava strogost naslijeđa popušta. U složenijem organizmu postoji jedan zatvoreni sustav i drugi otvoren. Imati sposobnost otvaranja (zeleni semafor) i zatvaranja (crveni semafor) u metaboličkim procesima može se obavljati zdravo — bez grešaka i bolesno — s mnogo grešaka. Postoji li medicinar ili molekularni biolog koji zna objasniti varijancu grešaka? Razvojem uma nastupa oslobađanje od

[31] Kad je Irska prestigla Veliku Britaniju, malo tko je shvatio da je M. Weber, s kojim polemiziram na latentan način u ovoj knjizi, otišao u Heideggerov zaborav bitka. Mi u Hrvatskoj nismo stigli ni do Webera, ali se nadam brzini učenja koju su postigli naši ljudi, koje je kriva ekonomska politika natjerala u svijet trbuhom za kruhom.

stvari. Suradnja se elemenata više ne zasniva na interakciji molekula,[32] nego na razmjeni kodiranih poruka. Sreća je da nam svijet kompjutora otvara prostor (samo)razumijevanja.

Tu imamo model kojim simuliramo biosferu, a što nam je poznatija noosfera to ćemo bolje, lakše i brže otkriti genom. Laici previše očekuju od dekodiranja genoma. Vjerojatno je tajna života u samoorganizaciji elemenata i relacija, a velika koncentracija biologa u istraživanju genetskog koda razmišlja u zastarjelim kartezijanskim paradigmama. Ključ za razumijevanje prirodnog jezika prije će otkriti znanstvenik, koji je uz jaku potrebu za istinitim razvio i jake potrebe za dobrim i lijepim. Sada su problemi previše kompleksni i zahtjevaju timski rad, a koliko se na našim studijama priprema za zajedničko rješavanje problema. Mi se još uvijek nalazimo između slučajnosti i nužnosti. Kad objasnimo varijance morbiditeta i mortaliteta, otvorit će nam se sloboda.[33]

Slučajnost i nužnost

Prijeđimo sada na drugog biologa, nobelovca, koji još apstraktnije promatra prirodu. To je Jacques Monod, koji u svojoj knjizi otkriva da je slučajnost osnova događanja, a nužnost zavisi od slučajno konstituirane strukture. Već je u prošlom stoljeću otkrivena nukleinska kiselina, a Watson i Crick dobili su Nobelovu nagradu za objašnjavanje deoksiribonukleinske kiseline (DNA), koja unatoč prividnoj složenosti preko nitastih molekula (golemih duljina i molekulskih težina) ima jednostavnu građu (causa formalis).

Uzduž svakog lanca molekule DNA ponavljaju se nukleotidi, građevne jedinice četiriju tipova: adenin, gvanin, citozin i timin. Svaka se molekula sastoji od dva lanca koji su povezani vodikovim mostom. Oba su lanca spiralno omotana jedan oko drugoga te je molekula DNA dvostruka spirala (slika 1).

[32] Monod, J. *Slučajnost i nužnost.* Beograd, 1983.

[33] Prije dvadesetak godina objasnio sam varijancu mortaliteta dojenčadi ponajviše sestrinskim radom. Danas ih još uvijek imamo nezaposlenih i čudimo se što nam je slab natalitet!

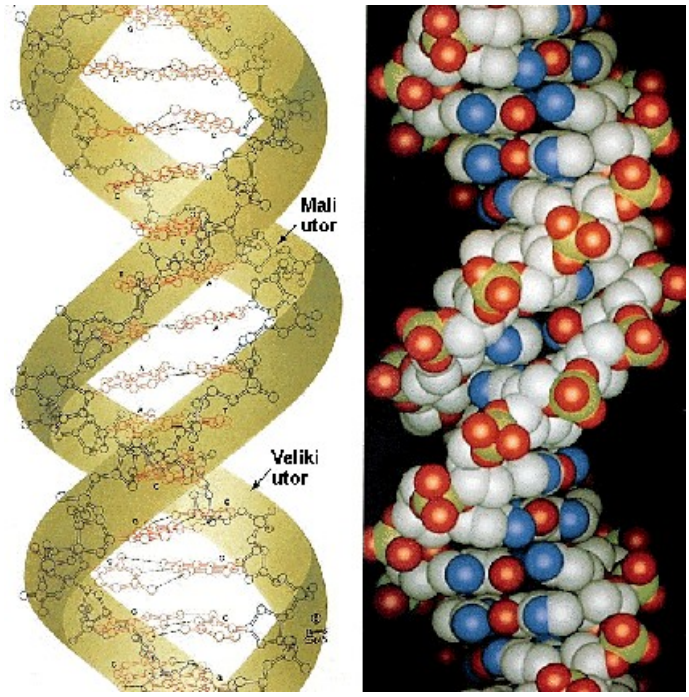

Slika 1. ***Dvostruka uzvojnica DNA***

Molekula DNA sastoji se od dvaju lanaca povezanih nekovalentnim vezama u dvostruku uzvojnicu. Izlaganjem molekule DNA nepovoljnim fizikalnokemijskim uvjetima, dolazi do gubitka dvolančane strukture (denaturacije), ali se povratkom u povoljne uvjete dva lanca ponovno mogu samoorganizirati u dvostruku uzvojnicu.

Prva velika tajna živog jest da DNA stvara dvije identične DNA, a druga je tajna da DNA sadrži informacije o tome kakve bjelančevine (tj. veliki broj aminokiselina povezanih u lanac) trebaju izgrađivati određeni organizam. U prirodi postoji 20 različitih aminokiselina i postoji bezbroj mogućih kombinacija za raspored jedinica bjelančevine. Je li ta spoznaja od koristi za razumijevanje društvenih zakonitosti?[34]

Odgovor koji bi trebao zadovoljiti znatiželju, bio bi da bez razumijevanja ovih procesa nemamo prigode projektirati organizaciju koja bi bila značajno slobodnija u odnosu na postojeće. Nekomu ovo može

[34] Nedavno je bila izvrsna rasprava na Ekonomskom fakultetu u Osijeku u tom kontekstu oko jedne disertacije. Dok naši ekonomisti ne shvate da o ekonomskim zakonitostima mogu daleko više naučiti iz biologije, no od nobelovaca u ekonomiji, mi ćemo biti znanstvena periferija i imitatori. Inovacije će doći s onima koji budu povezivali biologiju i ekonomiju. U svijetu već postoji i takva disciplina (bionomika), a mi još diskutiramo ima li to dvoje veze ili nema.

poslužiti za razvijanje metaforičnog načina razmišljanja, nekomu da iz analogija izvede neka nova rješenja, a mišljenja sam kako nam molekularna biologija može pomoći za dublje otkrivanje zakona samoorganiziranja. Neka se čitatelj upita koliko je razmišljao o korištenju ove ogromne biblioteke života u sebi te kako to aktivirati. Kad sve dobro funkcionira, mi smo zdravi i dobro se osjećamo. Zašto tako malo o tome znamo? Daleko smo čak i od Erosa, a o Agapeu da i ne govorimo.

Živo je niz molekularnih kibernetskih sklopova s ugrađenim programom svih funkcija. DNA je program od tisuća gena koji određuju sintezu bezbroj spojeva, a to bi stvaranje bilo kaos da nema organizacije. Znanstvenici su otkrili da ista šifra ima istu konfiguraciju i obratno. Nismo li tako na početku uspostavljanja relacija između materije i informacije, prirode i duha. Svijene molekule imaju udubljenja (vagina ili brava) i ispupčenja (penis ili ključ) i tako se mogu samostvarati određene strukture.[35] Proteini su katalizatori i ubrzavaju kemijske reakcije. Svaki je protein poput robota. Reakcije su strogo stereospecifične, tj. protein "raspoznaje", vrši izbor svog "partnera". Pred nama je nanotehnologija gdje će se proizvodnja organizirati na atomskoj i molekularnoj razini. Dok promatram raspadanje naših firmi, razmišljam jesu li to dinosaurusi te da će djeca naših nezaposlenih radnika uz državnu pomoć postajati eksperti u molekularnoj biologiji. Ako ne bude državne pomoći *(top-down),* hoće li se dogoditi neke vizije kod najsvetijih naših sugrađana *(bottom-up)*. Hoće li okolina to podržati ili će nesmiljeno uništiti po drugom zakonu termodinamike. Hoće li se naći neki novinar ili još prije novinarka, koja će spasiti domovinu od samorazaranja? Hoće li naš HTV postati multimedijalni prostor za samoučeću Hrvatsku? Kako predivne zakonitosti molekularne biologije prenijeti mladoj generaciji i na tome utemeljiti projektiranje društvenog razvitka?[36]

[35] Promatrajući te procese i strukture, vjerujem da se tu događa predivan "seks". Je li na toj razini samo Eros ili možda i Agape, možda bi bilo predaleko pitati se!?

[36] Kad sam pisao 1971. teze za svoj magisterski rad, moj idol i profesor A. Đurašević nije bio sretan što sam dao naslov radu Projektiranje društvenog razvitka. Drugi nisu ni primjetili, a nekmoli komentirali kad sam izdao takvu skriptu 1975. godine. Sada sam svjestan da sam tada bio ohol i da nisam imao dovoljno znanstvenog utemeljenja. Danas zaključujem da sam imao pravo, ali sam bio slijepa koka, koja je slučajno naišla na zlatno zrno. To mi se dogodilo niz puta (otkrivanje ulaganja u ljude 1964., zakoni interakcije X, Y i Z, komparativna prednost ulaganja u

Tako je stereospecifičan proces osnovni element svrsishodnosti živog. DNA je vrlo konzervativna struktura, osnova nepromjenjivosti živoga. Koliko okolina bira, toliko i organizam bira i stvara okolinu. Sklop će pripojiti svaku novu konstrukciju koja povećava njegovu međusobnu povezanost. Za Monoda je molekularna teorija genetičkog koda opća teorija živih sustava. Takva skromnost priliči znanstveniku, ali ne idejama koje žive u njemu i koje on mora braniti.

Tri su svojstva kojima Monod razlikuje mrtvo od živog: svrsishodnost, autonomna morfogeneza i reproduktivna nepromjenjivost.

Bjelančevine su odgovorne za svrsishodnost i funkcionalnost struktura, a nukleinske kiseline za genetičku nepromjenjivost. Podloga tomu jest u informacijama koje su pohranjene u DNA i koje osiguravaju proizvodnju života koja je nedostižna i najboljim tehnolozima CAD/CAM-a. Po Monodu bjelančevine su glavni molekulski agensi svrsishodnih funkcija živih bića. Ona su kemijski strojevi, gdje je rast i razmnožavanje proces tisuća kemijskih reakcija, što ih zovemo ***metabolizam.*** Njegov pristup, također, otvara prostor za teoriju autopoiesisa jer preko svrsishodnosti reafirmira telos, a dublja analiza dovela bi nas i do otkrivanja samoreferentnosti.

Organizacija je procesa divergentna, konvergentna i ciklička, a valjanost i pouzdanost procesa osiguravaju enzimi. Metabolizam se događa preko anabolizma i katabolizma. Ukoliko je prvo jače od drugog, imamo rast, a ukoliko drugo prevladava, težimo smrti — raspadanju. R. Legradić je, koliko mi je poznato, prvi znanstvenik koji je uočio vezu metabolizma i rada, osnovnih zakona u prirodi i društvu, a bez uspostavljanja tih relacija učinkovitost, čovječnost i, uopće, harmonija gubit će bitku pred bolesti,[37] neučinkovitosti, nečovječnosti i nepotrebnim antagonizmima. Kako doći do "win-win"?[38]

Organizam je stroj koji sam sebe izgrađuje (samoreferentnost), tj. autonomno unutrašnjim interakcijama. Sve te svrsishodne funkcije imaju ishodište u stereospecifičkim svojstvima molekula, tj. da prepo-

ljude u odnosu na tehniku 1973., stopa povrata na svjetskoj razini od ulaganja u ljude i tehniku 1975., otkrivanje ABCD modela u osamdesetim godinama itd.) pa sam naknadno shvatio Božju milost jer te užitke stvaranja nisam zaslužio. Volio bih da svatko svjedoči za sebe. Uvjeren sam da je ista zakonitost i kod drugih stvaratelja.

[37] Bolest kao i smrt ima duboki skriveni smisao. Pitanje je samo koliko znamo bolest i smrt samotransformirati u stvaranje zdravlja i slobode. Tko od medicinira razmišlja o »poka yokama«?

[38] win-win je sinergija koja nastaje kad se htijenje i znanje suradnika (kupca i prodavača također) autopoietski povežu.

znaju ostale molekule po obliku. To je spoznajno svojstvo na mikroskopskoj razini. Struktura i svojstva bjelančevina određena su linijskim redosljedom (sekvencom) aminokiselinskih radikala u polipeptidu, a posljednje je određeno sekvencom nukleotida. Genetički kod jest pravilo koje danoj polinukleotidnoj sekvenci pripaja jednu polipeptidnu sekvencu. Monod nas uči da nekovalentne interakcije postižu stabilnost višestrukom interakcijom.

Podsjetimo se da za takve procese treba daleko manje energije nego za kovalentne procese. Ovdje se negdje kriju osnove za tehnologiju biočipa, gdje se kooperativnom interakcijom holona dublje ulazi u tajne prirodnog procesiranja informacija. Određeni gen upravlja određenom kemijskom reakcijom, a genetička informacija opisuje se molekularnom strukturom i međuatomskim vezama.

Vidjet ćemo kasnije u poglavlju o tehnologiji kako ulaženje u bit strukture materije dovodi do novih prostora, u stvaranje novih materijala i proizvoda. Bitno je da se pokretna energija transformira genetskom informacijom u organizaciju serijama sukcesivnih i paralelnih operacija (reakcija u biološkoj terminologiji) iz primarnih u konačne proizvode. U tom procesiranju transfer informacija uvijek je od DNA prema bjelančevinama, nikada u suprotnom smjeru. Dok DNA ima samo 4 elementa za kombiniranje, bjelančevine rabe 20. Svaka proteinska jedinica odgovara određenoj kombinaciji tripleta DNA.

Cjelokupni rječnik prirode sadrži 64 izraza i ovdje su Mendeljeve tablice koje tumače varijabilitet od bakterije do čovjeka. S tim izrazima mogu se interpretirati sve genetičke poruke i ovdje je informatička osnova biotehnologije koju znaju naši hrvatski znanstvenici jednako kao i u najrazvijenim sredinama. To je, nažalost, za sada samo repromaterijal za našu tehnološku strategiju. Što nam nedostaje? Treba nam samoorganizacija da tim znanjem okončamo proizvodnju hrane u agroindustrijskim kompleksima jer znatan dio naše tehnokracije i politokracije ne razumije taj rječnik prirode.

Pravilno provedenom privatizacijom riješit ćemo problem motivacije izvršitelja, ali osnovno ograničenje na razini odlučivanja nije u motivaciji za rad i zaradu, nego u moralnim i intelektualnim nedosta-

cima stručnjaka i rukovoditelja. Privatizacijom će se razbiti dosadašnji monopoli, doći će do konkurencije kakva postoji u prirodi, ali kriteriji će se selekcije tako samo a posteriori utvrditi.[39]

Poštovanje prirodnih zakonitosti samo je djelomično rješavanje problema. No odgodimo ovu raspravu nakon bogatijeg posredovanja biologijom. Najviše nas čudi to savršenstvo tehnologije, ta pouzdanost funkcija, ta preciznost transformacija. To se događa u svakom od nas, a mi proizvodimo robe i usluge koje po kvaliteti ne poštuje ni svjetsko tržište, a kamoli priroda.

U biologiji se zna da do mutacija dolazi kad je oštećena organizacija kemijskog teksta. Te su greške slične tiskarskim, a biolozi su s niskim stupnjem filozofskog obrazovanja skloni zaključiti kako evolucija slijedi od grešaka. Najnovija istraživanja to demantiraju. Iz prirode možemo naučiti da je i najskromnija bakterija koalicija ogromnog broja molekula i ovdje se krije embrio organizacije koja je sposobna za reprodukciju. Ni jedna molekula nije se u stanju reproducirati, ali stanica ima to svojstvo. Je li stanica stoga autopoietična? Evolucija je proces otvaranja organizma, odnosno samoorganizacije entiteta prema okruženju.

Dok bakterija prima vrlo ograničene informacije, evolucijom se povećava kapacitet zapažanja. Suvremene baze podataka, kod kojih se gotovo svjetlosnom brzinom može doći do informacija tko je i što, kada i gdje napisao, proizveo, po kojoj cijeni i koliko prodao, tako su trenutni domet evolucije prirode. Počinjemo razumijevati stanicu, ali ne tkivo ili organ, a kamoli organizam i organizaciju. A kako ćemo tek shvatiti sebe, obitelj, ekipu, tvrtku, državu, planetu, galaksiju, svemir? Ako dobro shvatimo bilo što od toga, lakše ćemo i bolje ostale razine. Svaka stanica dobiva komplet kromosoma, a ovisno od specijalizacije proizvodi različite tipove poruka i bjelančevina. Svaka stanica sadrži čitav "program" ("zna cjelinu"), a proizvodi samo neke dijelove. Nadam se da je čitatelj prihvatio da bi nam biologija mogla pomoći u razumijevanju sebe i svoje organizacije te da ima niz zanimljivih spoznaja koje otvaraju nove prostore za unapređenje društva.

Osnovno što bi se moglo zamjeriti Jacobu i Monodu jest to što ne uočavaju harmoniju čovjeka i prirode, kauzaliteta i finaliteta te u raskoraku daju prednost djelotvornim pred finalnim uzrocima.

[39] Ako se autopoiesis ne shvati, ostaje nam samo sanjati reviziju privatizacije.

Mišljenja sam da bi razumijevanje slobode kod njih pridonijelo novom uzletu u biološkim istraživanjima i ovdje se negdje kriju hrvatske komparativne prednosti u strategiji biotehnoloških istraživanja.

Ukoliko smo u stanju ponuditi nove ideje na svjetskom tržištu znanstvenog kapitala, imat ćemo ravnopravan pristup informacijama i preko toga tehnologijama. Ovakav pristup minimizirao bi opasnost od proizvodnje bioloških monstruma jer vjerojatno postoji, uz kauzalitet, i igra finaliteta. Pitanja oko ovce Dolly, oko niza varijacija na tu temu ne pratimo dovoljno sustavno, a nekmoli da pružimo znanstveni doprinos. Dok nam glavna opsesija bude nogomet, a ne sloboda stvaranja, nema nam istinskog gospodarskog blagoslova.

Sloboda, zar ne, nije samo igra slučajnosti i nužnosti? Ako smo to shvatili, krenimo u projekte biotehnologije, a ako nismo, pričekajmo daljnja posredovanja u ovoj knjizi. Na zatvaranju krugova krugova u bioosferi najviše nam može pomoći I. Prigogine. Zašto?

Novi savez

Prigogine i Stengers djelom ***Novi savez***[40] daju konačne argumente za sintezu biologije i društva. Znanost je pokušaj komunikacije s prirodom u kom se postupno izlučuju pitanja i odgovori. Klasična znanost tretira čovjeka kao stranca u svijetu i ne prihvaća dijalog s prirodom. Ona se postavila nasuprot prirodi s pretpostavkom da je iza složenosti vječni i poznatljivi svijet kojim upravlja mali broj jednostavnih i vječnih zakonitosti.[41] U suvremenoj znanosti napuštena je ambicija da se cjelina procesa svede na mali broj zakona. Više nas ne zanimaju stabilne situacije i postojanost, nego razvojnost, krize, nestalnost.

Molekularna biologija otkrila je univerzalnost genetskog koda. Klasični pristup opisao je povratne procese, a domet je najnovijih rezultata da nepovrativost u prirodi igra stvaralačku ulogu jer omogućuje procese spontane organizacije. Ovim je definirana bit novog saveza jer

[40] Prigogine – Stengers, *Novi Savez.* Globus, Zagreb, 1982.
[41] ibidem, str. 9.

čovjek i priroda mogu razviti spontanu slobodnu organizaciju. Je li to samo naša želja ili to zaista ima svoje utemeljenje u prirodi? Za Prigogina je nepovratnost izvor reda, tvorac organizacije.

Mogli bismo postaviti kao hipotezu da je ponavljanje rezultat kauzaliteta, a nepovratnost finaliteta; prvo je zatvoreni, a drugo otvoreni sustav; prvo je mehanicizam, drugo dijalektika. Po A. Koyreu, Newtonova je paradigma nadomjestila naš svijet kvaliteta svijetom kvantiteta, gdje nema mjesta za živo, za čovjeka.[42]

Očima teorije njih razdvaja ponor, a u našoj terminologiji to je raspon tehničke i humanističke inteligencije, u biti prirode i ljudskog bića, tehnike i čovjeka.

Prigogine i Stengers pitaju se zašto je homogeno stanje nestabilno i zbog čega se ono diferencira? Hegel, vidjet ćemo to malo kasnije, uočava da su razdoblja sreće prazne stranice u povijesti čovječanstva. Autori dodaju još jednu generalizaciju koja slijedi iz klasične znanosti, a recimo Forrester je razvija u projektu na MIT-u: formalizacija dinamike jest da se otkrije dobar skup varijabla koji može definirati sustav da opis bude maksimalno jednostavan i ekonomičan te da se načelo održanja energije može iskazati u punoj jasnoći. Autori grupiraju mislioce u sljedeće kategorije: postoje dualisti koji materiju i duh prihvaćaju kao ravnopravne, i dvije vrste monista — jedni duh postavljaju u materiju, a drugi materiji nalaze mjesto u duhu.

Današnja fizika otkriva različitost i međuovisnost između entiteta i relacija, a njihov je zaključak: ***potrebno je stati na kraj vladavini apstrakcije koja dovodi do okoštavanja objekta pred subjektom.***[43] Pitajmo se vrijedi li i obrat? ***Novi savez počinje se uspostavljati***. Živa stanica žarište je neprestane metaboličke aktivnosti s tisuću istovremenih kemijskih reakcija, koje transformiraju materiju kojom se stanica hrani, sintetiziraju njezine sastojke i odbacuju nekorisne proizvode. Ta je kemijska aktivnost visoko organizirana te biološka aktivnost objedinjuje red i aktivnost, a u kemijskim je procesima "ključ" za razliku ponašanja

[42] Tu su po mom mišljenju ontološki korijeni Pax Brittanice, a hoće li Pax Americana biti u duhu osnivača SAD-a ili ne, još se ne zna. Ako se Amerikanci oslobode kolonijalnog mentaliteta čiji su protagonisti profesori Kissinger i Brezinski, imaju šansu stvarati globalni poredak po Platonovim kategorijama dobra, istine i lijepog. Ako im tehnološka, ekonomska i vojna moć ne pomuti mozak, bit će prva imperijalna sila koja je samu sebe pobijedila. Prelazak iz alopoiesisa u autopoiesis stoga je izazov za američku znanost, a velika šansa za Hrvatsku.

[43] ibidem, str. 105.

kristala i stanice. Linearna termodinamika ne omogućuje da se prevlada jaz Carnota i Darwina, tendencije neorganizaciji i nastajanja samo-organiziranih prirodnih oblika. Analiza permutacije navodi nas da je vjerojatnost samoorganizacije gotovo jednaka nuli.

Što bi na ovo rekao Monod?[44]

Benardove stanice prvi su tip razbacane strukture, gdje disipativnošću materije i energije nastaje red.[45] Prigogine je otvorio taj proces. ***Tko će biti tehnolog?*** Imamo li mi priliku u agroindustrijskim kompleksima materijalizirati spoznaje o nastajanju reda iz kaosa materije i energije? U ravnoteži i blizu ravnoteže termodinamički zakoni imaju opću vrijednost, a ponašanje sustava daleko od ravnoteže ovisi o najmanjim detaljima mehanizma kemijskih preobrazbi.

Dok su nelinearne reakcije rijetke u anorganskom svijetu, molekularna biologija otkrila je da su one pravilo u živim sustavima. Logistička krivulja dovoljno je univerzalna simulacija prirodnih procesa. Dihotomiju mutacija selekcija još prikriva duboko neznanje.

Kako se prelazi iz jedne organizacije u drugu? Dok nema teorije (samo)organizacije, možemo govoriti samo napamet. Nije li divno za metodologiju društvenih znanosti stimulirati istraživanje organizacije živog i da se tako dobije inspiracija za svoj samorazvitak? Najveće su nam greške u organizaciji, a mi ni ne razmišljamo da nam nedostaje znanja kako teorijskog (algoritmi), tako i praktičnog (baze podataka). Autori *Novog saveza* navode kako je knjiga J. Monoda *Slučajnost i nužnost* sažetak situacije u kojoj se našla biologija. Tako zakoni materije omogućuju da se razumije ne život, nego smrt, ne organizacija, nego kaos i propadanje. Po mišljenju autora naš je problem da spoznamo kako se "uskladišćuju i "razdjeljuju" materija, energija i informacije.

Dalje se autori pitaju: "Što zajedničko mogu imati slobodan pad i samoorganizacija materije?" Danas znamo da je život moguć jer se održava daleko od ravnoteže. Dok je u XIX. stoljeću ocean dijelio dinamiku i termodinamiku, danas je ostala rječica, a most još nije sagra-

[44] Koliko naših mislitelja nije ni na razini Monoda?
[45] Dok je Einstein otkrio relacije materije i energije, izveo sam 1975. godine da je neminovno naći takve veze energije i informacija. Najbolji studenti smatrali su da je to dijalektička floskula.

đen. Bez koherentnosti u mišljenju nema nam ni sklada u djelovanju. Samoorganiziranjem znanstvenih disciplina moguće je nadvladati podjelu rada, i mi smo u biti na početku znanstvenotehničke revolucije. Ovdje Republika Hrvatska ima priliku. Imamo u MZT-u, u bazama podataka sve naše projekte, ali nas premalo teži njihovoj sintezi. Prigogine je otkrio kako je Planckov cilj bio da konstruira kinetički model nepovratne evolucije.[46] Zaključuje da je termodinamika neponovljivih procesa otkrila kako tijekovi koji udaljavaju od ravnoteže mogu uzrokovati procese samoorganizacije. Poznavanje prirodnih zakonitosti temelj je materijalne proizvodnje u našem društvu. Želimo li razviti slobodnu demokratsku zajednicu, ne bismo trebali više ignorirati slobodu koja je već "zamrznuta" u prirodi.

Ukoliko oslobodimo te uspavane snage, mogli bismo biti bogato nagrađeni.

Treba li čekati zlatnu ribicu da nam ispuni želje, ili je zametak zlatne ribice u najboljim svjetskim i domaćim znalcima. Tko zna za stotinjak imena koje ovdje analiziram, tko barata s pedesetak pojmova koji se ovdje istražuju i povezuju? Zato smo siromašni!

Zakon održanja organizacije

D. Malić[47] nastavio je tamo gdje je Prigogine stao. Za njega je organizacija, uz masu i energiju, bit univerzuma. Kombinirajući zakone termodinamike i "partizanske vatre", došao je do mjerila ponavljanja (organizacije) i neponovljivosti (neorganizacije) u interakciji sustava i okoline. On povezuje drugo načelo termodinamike sa zakonom održanja organizacije. Iz takvih istraživanja izvodi kako rezerve entropije u živom sustavu ugrožavaju život sustavu. Tako pretjerane rezerve masti rezerve su entropije u čovjeku i drugim putem, objelodanjena su medicinska istraživanja o pretilosti (pretjeranoj težini). Na takav se način mogu tretirati i nesuvremene zalihe u poduzećima. Bit je problema u interakciji sustav-okolina kojom se događaju određene promjene, transformacije i, uopće, razmjena. Ne radi se samo o razmjeni mase i energije, nego i mišljenja, ili čak nekog nepoznatog oblika kretanja. Navedimo

[46] ibidem, str. 216.
[47] Malić, D. *Informacija, organizacija i entropija,* Poslovna politika. 1978. str.38.

neke njegove postulate: organizacija uvijek mora ići s niže razine na višu razinu.[48] Nizbrdica je stalan porast entropije, a uzbrdica je stalan porast organizacije; među njima vlada termodinamički zakon te se toplina širi na hladno tijelo.

Po njemu je zakon održanja organizacije

$$O_a(k) + N_t(k) = \text{konstanta},$$

što znači da je zbroj realizirane neodređenosti (organizacije) i nerealizirane neodređenosti (neorganizacije) na nekoj razini organizacije (k) konstantno. Potencijalna je organizacija odnos tekuće (N_t) i maksimalne neodređenosti (N_m).

Apsolutna je organizacija: $O_a = N_m N_t$[49]

Na pitanje kako se nadvladava neizbježna entropija, Malić daje odgovor: samoobnavljanjem jer se ostarjele bjelančevinaste strukture zamjenjuju mladim, sposobnim za život. U toj borbi ogroman značaj ima slobodna energija. Tu je bitno razlikovati stupanj povratnosti (reverzibilnosti) i nepovratnosti (ireverzibilnosti), a njihov je zbroj jednak jedinici. Organizacija je razvijenija što je viši stupanj povratnosti, a najbolja je mjera preko produktivnosti, odnosno potrebnog vremena da se izvede određeni rad. Učinkovitost organizacije, prema Maliću, ovisi o raznovrsnosti neke strukture te što je bolje realizirana veza među elementima strukture. Nije li i tu opravdanje što smo krenuli od biologije i, uopće, prirodnih znanosti. Iz informacijskog naboja može se izvesti je li netko ili nešto subjekt ili objekt. To slijedi iz razlike informacijskog izlaza i ulaza, gdje je u prvom slučaju izlaz veći od ulaza, a u drugom je obratno.

U birokratskoj organizaciji imamo inverziju. Tako za porast 200% treba nam 10 godina uz 7,5% stope rasta, a to je moguće, po Maliću, 3 puta brže uz povećanje samoorganiziranosti.Tu imamo teorijske osnove za Hrvatsku od 100 milijardi dolara za 5-10 godina.

[48] ibidem, str. 55.

[49] Von Foerster i Antomonov došli su do matematičkih relacija za povećanje razine organizacije, no tu su još potrebni veliki napori. Koliko mogu pratiti znanstvena istraživanja u toj domeni, nema za sada pomaka.

Na kraju ukratko pogledajmo učenje H. Maturane,[50] čovjeka koji je otkrio načela autopoiesisa istražujući vid žabe. Stvarno ima mnogo ljepote u tome kako nas slijepce u Platonovoj "pećini" Bog uči svojim načelima. Najbliži mu je u tom stvaralačkom pothvatu bio F. Varela, ali on je ostao na žabljoj perspektivi. Varela, naime, ne vjeruje da je u čovjeku i društvu moguć autopoiesis, a na to mogu samo reći da je zaslužio ostati u alopoiesisu ako mu je to izbor. Uistinu, ništa nema ljepšeg što nam je Bog dao od slobode. Tko se nje boji, neka živi u animalnim odnosima "fight or flight."

Ja vjerujem u igru "win-win" u radu i ljubavi, u sinergiju koju zahvaljujući autopoiesisu možemo sami stvarati.

Sustav je autonoman ako su uključeni odnosi koji ga karakteriziraju kao jedinstvenost, jedino tim sustavom, a ne ostalim sustavima. Tako definirana autonomija može se sagledati kao središnja karakteristika živućeg sustava (living system).

Autopoiesis kao "self-production" jedinstvo je mreža produkcije od komponenata koje[51] svojim međuaktivnostima generiraju i realiziraju mrežu, koja proizvodi njih[52] te konstituiraju u prostoru u kojem egzistiraju granice te mreže kao komponente koje sudjeluju u realizaciji mreže. ***Takav sustav nazivamo autopoietski.***

Autopoietski sustav definiran je kao jedinstven kroz odnose oblika (odnosi odnosa), ne kroz odnose energetskih ili materijalnih transformacija. Jasno, i u materijalnim i energetskim tijekovima možemo imati autopoiesis, ali su naše vladajuće paradigme još previše alopoietične da bismo božanskim očima gledali prirodne procese. Još će trebati vremena da naučimo u prirodi vidjeti krugove i krugove krugova.[53] Kad to počnemo shvaćati, započet će istinski savez čovjeka i prirode.

Nakon analize prirodnih znanosti vrijedi prijeći u drugu krajnost. Tomu je najbliža filozofija.

[50] Maturana, H., Varela, F. (1980) Autopoiesis and Cognition.
[51] ibidem, str. 1.
[52] ibidem, str. 1.
[53] Nadam se da će krugovi krugova biti jasniji nakon iščitavanja filozofije!

2.

FILOZOFIJA I AUTOPOIETIČNA ORGANIZACIJA

Je li zbilja umna ili bezumna?

Pokušat ću u istraživanju krenuti od dvaju najviše osporavanih velikana — Hegela i Marxa — inspiriran odnosom Platona *(top-down)* i Aristotela *(bottom-up)*, koje je Raphael ovjekovječio u Sikstinskoj kapeli. Prikazom i sučeljavanjem ponuđenih postavki predviđam razvijanje optimalne putanje autopoietične samoorganizacije. Najvažnije je pri tome imati u vidu kako čitatelj u sebi treba istovremeno razvijati percepciju idealiteta (npr. viziju) i realiteta (tko sam ja, tko smo mi, kakvo je postojeće stanje). Iz tih dvaju polova sam će se po sebi samootkrivati "strujni krug" po načelu najmanjeg napora.[54]

Za Hegela je zbiljsko umno, a umno zbiljsko (definirajmo to na ljestvici 1-10 kao 10); za Marxa je zbiljsko bezumno (to bismo na našoj ljestvici označili sa 1). Neka se čitatelj pita gdje bi on/ona ovdje sebe

[54] P. Senge u svom je bestseleru *Fifth Organization* ukazao kako mu je uz J. Forrestera najviše pomogao R. Fritz, autor knjige *The Path of Least Resistance*, koji je otkrio autopoietičnu snagu ("current tension") napetosti vizije i realiteta. Našim znanstvenicima najviše nedostaje snaga vizije.

postavio.[55] Ako takva pitanja postavimo mlađima i starijima, pokušajmo predvidjeti kakvi će biti odgovori. Pretpostavka je da bi mlađi trebali biti bliži Marxu, a stariji Hegelu?

Za pozitivistički način razmišljanja samo je jedan od njih u pravu, a za dijalektičko poimanje, zasnovano na najnovijim rezultatima prirodnih znanosti, istina je u identitetu i razlici njih dvojice, ili tih dvaju pogleda i svjetonazora. Duboko sam uvjeren da se neshvaćanjem da je zbiljsko racionalno provodila Marxova misao da je zbiljsko bezumno te se (nesvjesno) postiglo da je uistinu zbiljsko sve više u skladu ne s Hegelom, nego s Marxom.

Američki pozitivist K. Popper u knjizi ***The Enemy of Open Society*** navodi Platona, Hegela i Marxa kao najveće protivnike slobode. Iako se smatra vrhunskim logičarem, napravio je jednu grešku. O spomenutim autorima sudi na osnovi djela njihovih sljedbenika. Možemo ga samo zapitati zašto nije po toj logici uzeo i kršćane? Njegov je učenik G. Soros, koji po zemljama postkomunizma otvara društva *Open society* inspiriran socijalnim učenjem svog mentora, i to novcima koje je zaradio financijskim spekulacijama na burzama. Zanimljivo je da u svojoj poslovnoj zbilji prepoznaje Prigoginove postulate, a sam za sebe tvrdi kako živi »*on edge of chaos*«.

Nažalost (ili na našu sreću) nema sposobnost da bude velemajstor i na socijalnom planu kao što je na financijskom. Možda bi on i bio u stanju provoditi otvoreno društvo, ali njegov izbor suradnika kao da provodi neka tajna policija, a ne Popperova teorija. Također s tajnim smo agentima daleko od slobode pa novac koji je stečen financijskim spekulacijama ne stvara nove (ne)materijalne vrijednosti, nego reproducira (ne)moć umjesto slobode. Zanimljiva je njegova rasprava o štetnosti kapitalističkog društva[56] i o potrebi unošenja pravednijih postulata. Tu je ne samo ispod razine svog *gurua*, nego i Wojtile, a o Hegelu i Marxu da i ne govorimo.

[55] Tko je iznad 5, bio bi bliži Hegelu, a tko je ispod 5, bio bi bliži Marxu. Kad bismo proveli takvo istraživanje, dobili bismo daleko više marksista no hegelijanaca. Tu je lakmus za odvajanje istinskih kršćana od kvazivjernika.

[56] http://zakon.pravos.hr/~alauc

Stoga krenimo od Hegela i Marxa jer su najviše odredili naše doba i uočavajmo razlike među njima, a posebno igre njihovih sljedbenika, koje se manje-više još uvijek događaju, a svi smo puke žrtve.

Filozofija povijesti

Hegel je dostigao vrhunac u interpretiranju ljudskog mišljenja i tko želi slobodnije disati i biti u harmoniji s društvenim procesima, morao bi pročitati ***Historiju filozofije***. Tko želi razviti u sebi rad pojma, mora misaono proći razvitak filozofske misli od Talesa do Heideggera, Gadamera i Derride, a Hegel je tu nezaobilazan. Suvremene teorije kaosa, kompleksnosti, fraktala, samoorganizacije, autopoiesisa neshvatljive su onima koji ne vide već u prirodi smrznutu inteligenciju. Kako se atomi samoorganiziraju u molekule, molekule u makromolekule i sve tako do stanica, tkiva, organa, organizma do eko zajednica, pokušao sam ukazati u prethodnom poglavlju. Biosfera je, podsjetimo se, osnova za noosferu.

Razumijevanje misaonog razvoja pomoglo je Hegelu naslutiti društveni razvitak. To je vrhunski izveo u *Filozofiji povijesti*. Ovdje su definirana ne samo aristotelovska pitanja (što je svrha, koja su sredstva i forme), nego ponuđeni i izvanredni odgovori.[57] Na pitanje što je svrha društvenog razvoja, Hegel prvi u povijesti ljudskog razvoja odgovara: **SLOBODA.** Na pitanje koja su sredstva, daje još precizniji odgovor:

Sloboda se postiže beskonačnim posredovanjem htijenja i znanja.

Forma društvenog razvitka

Na treće pitanje koja je forma odgovorio je da je to država. Ja sam mu gotovo u svemu vjerovao, ali u tome da je država nužna za slobodu, bio sam uvjeren da je u zabludi. Tek me masakr u Dalju 1991. osvijestio i konačno oslobodio Marxove, sada, nakon Dalja, vidim neutemeljene kritike Hegela. Daleko da mi nije poželjna Marxova misao o svjetskoj

[57] Nisam naišao na povjesni udžbenik, ni povjesničara koji razvitak izvodi iz Hegelove "Filozofije povijesti".

zajednici, ali naivnost ostavljam nositeljima NGO[58] politike u našoj zemlji i svijetu, a ja sam duboko uvjeren da nam treba autopoietska država. Iako dr. F. Tuđman vjerojatno nije imao prilike teorijski raščlanjivati ove razlike, on je vjerojatno intuitivno radio po prirodnim i božanskim zakonima u stvaranju države jednog istinski povijesnog naroda. Sve bi to moglo ići daleko bolje, brže i jeftinije kada bi svatko od nas *(bottom-up)* kreativno pridonosio stvaranju države.[59]

Osnovna teza knjige *Filozofija povijesti* jest da je cjelokupni razvoj napredovanje u svijesti o slobodi. U Kitaju je bio jedan slobodan, u Antici nekolicina, a u Hegelovo i naše doba svi su po sebi slobodni. Anaksagora je već anticipirao: **Nus vlada svijetom.**

U knjizi ***Fenomenologija duha*** Hegelov je moto: **Istina je cjelina,** a ostvaruje se razvojem.[60] Preliminarna hipoteza od koje polazim jest da nismo u stanju ovladati društvenim razvitkom ukoliko definiranju problema ne prilazimo cjelovito i svestrano.

Hegel istražuje razvoj samosvijesti do čega nažalost još nisu doprli suvremeni kognitivni psiholozi.

Prigogine samo reinterpretira Isusa i Hegela kada se zalaže za novi savez. Uistinu se rijetki znanstvenici zalažu za jedinstvo svijesti i stvari, čovjeka i prirode, subjektiviteta i objektiviteta. Novi savez nije naprosto dan, nego se ostvaruje **djelovanjem**. Neposredni je početak požuda, odnosno nezadovoljena potreba, a ovdje je Eros još većini neshvatljiva enigma. Pitanje kako od Erosa doći do Agape, nije nažalost dovoljno prisutno u teoriji, čak ni u teologiji te nije slučajno koliko ima (za)bluda u zbilji. Više od 25 godina pokušavao sam učiti studente slobodi u radu i ljubavi.[61] Čitajući ovu knjigu, vidjet će se koliko je to bilo utemeljeno u teorijskim dostignućima te gdje sam i koliko griješio.

[58] Non Governmental Organization (NGO) za neke je vrlo human pristup, a za druge vrlo lukav pristup protiv RH.
[59] Nakon Tuđmanova odlaska s političke scene još su veće šanse za *bottom-up* pristup. Tu posebno vidim snagu u nedavno osnovanoj zakladi 2020 u kojoj gotovo 100% sudionika vjeruje da u Hrvatskoj možemo za 5-10 godina imati 3-5 puta veći GNP.
[60] Hegel, Fenomenologija duha, str. 14.
[61] Iščitavanjem knjige vidjet će se koliko je to teorijski i metodološki utemeljeno, a 5.000 bivših studenata Ekonomskog fakulteta u Osijeku najbolji su mogući podskup izgradnje Lijepe naše po zakonima autopoiesisa ako nisu zaboravili iskustva sa seminara.

Rad kao spriječena ili oslobođena žudnja

Dok, vidjet ćemo kasnije, *štakorska psihologija* ima pretpostavku da je brzina učenja u korelaciji s brzinom povratne sprege (a što je Skinner milijunima eksperimenata objektivizirao i pretvorio u egipatsku mumiju), Hegel, a i cjelokupni duhovni razvoj, uče nas da treba odgađati povratnu spregu. Pomiriti tu dijalektičku proturječnost brze i odgođene povratne sprege, vjerojatno je put da se ostvari savez prirode i čovjeka, egzistencije i esencije, subjektiviteta i objektiviteta. Engels je za *Fenomenologiju duha*[62] rekao da je paleontologija duha, a dodao bih i futurologija ako je ne nadvladamo. Moderni futurolozi, pa i filozofi, misle da su ispred Hegela, a sadašnjost nam nažalost pokazuje kako su iza i da sve ono što ne vrijedi u njihovim virtualnim katedrama propada. Hegel smatra da je za samosvijest dobar predmet u kome ona nalazi sama sebe, a loš u kome nalazi suprotnost sebe. Dobro je jednakost s objektivnom stvarnosti, a Zlo je nejednakost.[63]

Koliko su naša sredstva rada u skladu sa samosvijesti te koliko su tehnologija, ekonomija, pravo i politika Dobro, a koliko Zlo? On otkriva uzroke za to[64] u duhovnom životinjskom carstvu koje vlada ljudskom zajednicom jer se pojedinci i skupine *mrcvare* u međusobnom nasilju.

Uvid nam dovikuje **Budite za sebe što ste po sebi,** ali do Fromma gotovo da nema odjeka. Htijenje i znanje ono su pravo što Hegel već naslućuje u *Fenomenologiji duha* te da subjekt nije slobodan dok spoznaja i djelatnost imaju izvanjski predmet koji je stran i neprijateljski prema njemu.[65]

Istina je cjelina

B. Brujić u svojoj disertaciji[66] izlazi s tezom da je cjelina laž, a

[62] Hegel, *Fenomenolgija duha*, Zagreb, 1955. god.
[63] Kad naučimo povezivati *bottom-up* i *top-down*, ova Hegelova teza postat će nam bliža.
[64] ibidem, str. 292.
[65] ibidem, str. 351.
[66] Brujić, B. *Kritička teorija društva Marcusea i povijesno mišljenje*, str. 192.

smisaoni je opis naše situacije u tome da i Hegel ima pravo: Istina je cjelina. Kao i kod teza zbiljsko je (bez)umno, tako i ovdje neka čitatelj odredi svoj položaj u rasponu od 1 do 10. Ako je bliži broju 10, bolje za sve nas. Statistički, ovdje se radi o binomnoj razdiobi u kojoj se varijanca hoće i zna objasniti i mi smo u stanju upravljati tehnološkim, ekonomskim i pravnopolitičkim procesima, ili se neće i/ili ne zna objasniti, a mi smo u manjem ili većem kaosu.[67]

Tad nam jedino preostane tražiti Njega. Zato je Agape bitno kao *top-down* pristup kad zalutamo u *bottom-up* pristupu koji je prirodan i nužan, ali metodološki nije dovoljan kao atraktor za kaos koji će biti sve veći.

Hegel, *doktor universalis* - kako ga zove E. Friedell,[68] premalo plijeni našu pozornost. Osjećam se kao Sokrat pred Heraklitom, za koga je rekao da je izvrstan mislilac jer sve što ga je podučio, usvojio je, a što nije, vjerojatno je također istinito, samo treba biti mnogo bolji plivač da se prepliva na drugu obalu. Uistinu, Heraklitovo i Hegelovo mišljenje najbliže je zbilji i tko ovlada tim repromaterijalom, vjerojatno će ga dijalektika života manje lupati po glavi, no što je pisca ovih redaka.

Za Hegela[69] metoda nije ništa drugo nego izgradnja cjeline. Istina je kretanje u njoj samoj. Prethodna je metodologija samo saznavanje vanjskog gradiva. Uvjerenje je zadovoljeno kad je došlo do mirovanja. Nepotrebno je konkretnom sadržaju izvana nametati formalizam jer je sadržaj sam po sebi prelaženje u formalizam.[70] To bi za mojeg profesora R. Legradića značilo da je oblik negacija negacije sadržaja. Hegel stavlja u odnos filozofiju i znanost.[71]

Smatra se da filozofija prestaje gdje znanje počinje, a ne zna se da je, po sadržaju, istinito samo ako je proizvedeno od filozofije, a da druge

[67] Ukoliko u cjelini koju poznajemo i u kojoj živimo ne osjećamo i ne mislimo da je cjelina istinita, predlažem da proširujemo tu našu *cjelinu* dok ne shvatimo dobrotu, istinitost i ljepotu naše nove *cjeline*. Svi koji su ispod 5 na našoj zamišljenoj skali, neka pročitaju Cesarićev *Oblak*, neka meditiraju nad Raphaelovom slikom *Platonove akademije* u Vatikanu, neka poslušaju Bacha, Mozarta itd. Dok ne shvatimo da nam život može biti pjesma, da nam društvo može biti umjetničko djelo, nužno je reciklirati našu viziju i misiju.
[68] Friedell, E. *Kultura novog vremena*. 1948., str. 201.
[69] Hegel, str. 29.
[70] ibidem, str. 34.
[71] ibidem, str. 40.

znanosti bez nje ne mogu imati život, istinu i duh. To je posebno važno za našu znanost jer pretraživanja po Sviboru[72] ukazuju na filozofsko siromaštvo naših najučenijih ljudi.

Ako želimo postati *knowledge workers*, a svi zajedno *knowledge industry and knowledge society*, ne preostaje nam no zaroniti u filozofiju. Tako ćemo lakše doći do zajedničkih vizija (shared vision) razvitka Lijepe naše, a iz toga i do strategije i svega što logički slijedi. Ako je istina cjelina, onda naši problemi imaju najmanje tehnički, ekonomski i pravni aspekt.

Ako to stoji, onda sve naše probleme trebaju zajedno istraživati timovi koji najmanje moraju imati te tri struke zastupljene. Je li to tako u našim znanstvenim i stručnim radovima?

Bog i čovjek

Po Heraklitu ljudi su smrtni bogovi, a bogovi su besmrtni ljudi.

Neposredna božja objava i zdrav razum smatraju sebe jednakovrijednim i dobrim nadomjeskom za duboko i bogato kretanje kojim duh dolazi do znanja. Podsjetimo se polariteta o zbilji kao (bez)umnoj te o cjelini kao istini iliti laži. Ne bi li sada bilo mudro da čitatelj razmišlja o tome zašto su naši znanstvenici, privrednici i političari najčešće ignoranti filozofije s jedne strane i timskog rada s druge strane. Kako to prevladati?

Kako povezati teologiju i zdrav razum preko filozofije? Analitičko i empirijsko filozofiranje istinski gazi čovječnost jer priroda je čovječnosti težiti suglasnosti s drugima. Je li u duhu Novog saveza vidjeti nešto što ni njegovi prvi protagonisti ne vide?

Kraljevski je put ulaženja u znanost, prema Hegelu, čitati recenzije filozofskih spisa, predgovore i prve paragrafe jer su ovdje opća načela. Taj se put može napraviti i u kućnom ogrtaču. Smijemo li to generalizirati pa tako ulaziti i u psihologiju, tehnologiju, ekonomiju i pravo? Mi moramo biti uvjereni da je istinitost takve prirode prodrijeti kad

[72] http://www.mzt.hr/

dođe vrijeme i da se javlja kad je vrijeme došlo. Stoga se nikad ne pojavljuje prerano i ne nalazi nezrelu publiku. Potonje treba razlikovati od onih koji sami sebe smatraju predstavnicima. Općenito jača duh, pojedinačni detalji čine sve neznatniji dio, a neophodni su samo radi umjetničkog užitka. Ukoliko smo pak istinski profesionalci u metodologiji, tada bilo preko kojih detalja (činjenica u stvarnosti) možemo doći *bottom-up* metodom do društvenih zakonitosti, pa tako i do slobode u radu i ljubavi *(top-down)* u punom smislu. Moja najsvježija iskustva jesu da čovjek bez Boga teže zatvara te krugove i krugove krugova.[73]

Dio i cjelina, pojedinac i društvo

Koliko shvaćamo da su komunisti i fašisti imali zajednički nazivnik u Hegelu, bez obzira što su jedni totalitarizirali klasu, a drugi naciju?

Bilo bi dobro kada bi znatiželjniji sada uzeli u ruke Kierkegarda jer on je ostao zaštitnik subjektiviteta i preteča egzistencijalista. Opasno je biti na strani bilo koga bez jasnih kriterija i mjerila te meditacija i promišljanja odnosa jedinke i uže i šire cjeline.

Tako metodologija društvenih znanosti traži odgovor na temelju onoga što vodi više razvoju, emancipaciji, produktivnosti rada, humanizaciji odnosa. Mišljenja sam da ćemo bez daljnjih misaonih priprema u Hegelovoj *kupolnoj peći* teško razviti samoorganiziranje pojedinaca u timove za potrebe društvenog razvitka. Vrlo je važno precizirati granice posredovanja Hegelom. Vidjeli smo da je to jedna od značajki u razumijevanju bioloških procesa.

Što o tome kaže Hegel?[74] Spoznavanje bez točnih granica dometa stvara *oblake* zabluda umjesto *nebesa* Istine. Ako sumnjamo u znanost, zašto ne bismo sumnjali u nepovjerenje, pita se Hegel diskutirajući sa skepticizmom. Iza straha od zablude, po njemu, krije se strah od Istine. Sumnja je svjestan uvid u neistinitost pojavnog znanja, no ne treba se

[73] Okružen sam s mnogo ateista i nevjerojatno je kako ih živciram svojim teološkim interpretacijama. Hipoteza do koje sam došao jest da je ateistu to teže što je pošteniji. To su u mom modelu ABCD, o kojem će kasnije biti više rečeno, B tipovi koji su najbliži bogumilstvu.
[74] Hegel, *Fenomenologija*, str. 45.

predati na osnovi autoriteta drugih, nego sve sami ispitati i slijediti vlastito uvjerenje. Nažalost, moramo konstatirati da još nemamo obrazovne tehnologije kojom bi misaono nadvladali strah i skepsu u dometima ljudske spoznaje.

Koliko se kod skeptika uistinu nalazi strah od istine? Kako nadvladati strah od istine? Cilj je ostvaren kad znanju nije više potrebno uzdizati se iznad, nego gdje nalazi sebe, odnosno gdje pojam odgovara predmetu, a predmet pojmu.

Tijek je nezaustavljiv i stoga ni na jednoj prethodnoj stanici ne nalazimo istinsko zadovoljenje. Što je ograničeno na prirodnu opstojnost, ne može samo sebe iznad toga dignuti jer i smrt nas goni preko toga. Svijest je uzdizanje iz ograničenosti. U taštini se sve misli uvijek krivo razriješe, a umjesto sadržaja nalazimo svoje Ja, dok izbjegavamo ono općenito.[75] Bilo bi dobro kad bi netko istražio tu Hegelovu tezu na našim znanstvenicima, političarima i privrednicama te objasnio varija-ncu preko etičnosti i kreativnosti.[76]

Kad prepoznamo moral kao najvažniju kategoriju razvitka naše države, vrlo ćemo brzo ostvarivati pobjede na gospodarskom i političkom području i Zapad nam više neće moći slati fakture, nego ćemo ih mi početi slati njemu. To neće biti frontalni rat kao u *Bljesku* i *Oluji*, ali će biti daleko ljepše i uzbudljivije.[77] Za to nam treba ovladati negacijom negacije.

Dijalektika negacije negacije

Za Hegela je negacija bitan moment općenitog,[78] a jedinstvo je unutrašnja nužnost zakona. Sa samosvijesti se stupa u rodno carstvo

[75] Fenomenologija, str. 49.

[76] Nedavno je M. Jug iz *R. Končara* iznio na skupu u organizaciji Hrvatske akademije tehničkih znanosti i Crossa kako je poštenje osnova za motivaciju, a potonje podloga za kreativnost. Bio sam oduševljen jer sam i ja to otkrio i pitao sam ga gdje je to pročitao. Nije mogao citirati, a ja sam bio još sretniji kako smo u našoj državi na tragu svjetskih otkrića.

[77] Upravo se vodi vrlo zanimljiva bitka između onih koji su fizički branili domovinu i onih koji to nisu preko revizije invalida. Isti se proces vodi oko privatizacije. Neka studenti koji su shvatili model ABCD interpretiraju ta dva naoko različita područja i neka to protumače oni koji nisu još ovladali modelom!

[78] *Fenomenologija*, str. 85.

istine,[79] a ona je izvjesna u pogledu sebe samo ukidanjem tog *drugog*, to jest žudnje. Modernim rječnikom, osjećajnost se mora pretvoriti u misaonost.[80] Za Hegela tu proces i završava. Heidegger je otkrio da u taj proces još treba unijeti komunikaciju i djelovanje, ali on bez dubljeg štovanja Hegelova učenja završava zaboravom bitka. Mišljenja sam da je najveća greška najvećeg filozofa XX. stoljeća što u tretmanu osjećanja polazi od ***straha,*** preciznije tjeskobe. Na krivim pretpostavkama nije ni moguć drukčiji završetak. U postheidegerijanskom duhu volio bih da netko od čitatelja umjesto tjeskobe u matematički model A. Železnikara[81] stavi ljubav. Bismo li tada završili u zaboravu bitka?

Grozno mi je kad vidim kako najpametniji propadaju, a najgluplji se bogate. Samosvijest postiže zadovoljenje u jednoj drugoj samosvijesti. Ona mora ukinuti drugo biće da bi postala sigurna u pogledu same sebe, a time ide ukidanju same sebe jer je *drugo* ona sama. Vrhunac je te socijalne dijalektike kod Hegela u odnosu sluge i gospodara. Taj se odnos još uvijek nastavlja jer nije ni shvaćen od svojih izvršitelja kao bit duhovnog životinjskog carstva. Gospodar je svijest koja je za sebe i koja je, jednom drugom sviješću, posredovana sobom. Ona je moć nad slugom. Prema stvari se odnosi posredno, po sluzi. Sluga se odnosi prema stvari negativno pa je ukida, odnosno obrađuje. Tim posredovanjem za gospodara nastupa čisto uživanje. No, to nije za svagda. Istina je samostalne svijesti ropska svijest. Kao što je gospodstvo pokazalo da je njegova bit obrnutost onoga što hoće biti, tako ropstvo u svom izvršavanju postaje suprotnost onog što je neposredno. Strah od gospodara početak je mudrosti, a radom se dolazi sebi.[82] Mi smo hrvatski državljani do 1990. g. bili istinske sluge; i nažalost takvi pošteni i pametni koje nije *odgajala ulica* još uvijek nose u sebi inerciju prošlosti. U mnogima koje poznajem vidim *začarane Snjeguljice* koje vrh države ili ne zna, ili ne može probuditi. Supekove pak povijesne *meditacije* otkrivaju mi krležijansko-titovski plašt i pitam se kako da naša inteligencija napokon shvati što je država. Sve dok se to ne dogodi, bit ćemo Balkan ljutili se

[79] ibidem, str. 99.
[80] Neka čitatelj meditira kako vlastiti strah, srdžbu i tugu smanjiti, a radost uvećati!
[81] vidi http://zakon.pravos.hr/~alauc
[82] To ne znači da kad ne bude straha, neće biti ni mudrosti jer smo tada određeni finalitetom, a ne više kauzalitetom. Ljubav, istina i sloboda tada postaju atraktori.

mi, bojali se, ili bili tužni što se prema nama tako postupa. Kad upoznamo dublje našu prošlost i kad shvatimo da nam više nisu nužne daljnje Kalvarije, a to bez božje pomoći neće (nasreću ili nažalost?) ići, doći će istinsko hrvatsko Uzašašće.[83]

Eros i Agape

Rad, kako smo naznačili, može biti **Sprečavana**, ali i oslobođena **Žudnja**. Predmet rada ima samostalnost za onog koji radi i tako svijest dolazi do zrelosti.[84] Koliko je feudalaca, kapitalista, managera, umirovljenika žrtva ove dijalektike? Koliko će mladoj generaciji ovo biti pouka, a koliko će ih, čim ugrabe prigodu, posredovati u radu drugima i predati se uživanju nerada, nestvaranja? Koliko ih je ovdje, do sada, već pogriješilo?

Znači li nam nešto da ukidanjem druge samosvijesti ukidamo sami sebe jer su *drugi* mi sami.[85] Znam povelik broj duboko religioznih ljudi koji to ne žive. Najviše me to boli vezano uz Vukovarce i samo Agapeom mogu objasniti varijancu zbivanja oko mirne reintegracije.

Prije 15 godina anketirao sam i intervjuirao bivše studente i od tada pratim taj proces. Najslabiji nisu ni došli do prigode da očituju svoju samosvijest, a znatan broj ne rabi ovaj zakon i posreduje u radu bez dovoljno vlastita angažmana. Kako da proizvedemo kritičnu masu stvaralačkih subjektiviteta? Moj je zaključak da to mora krenuti iz doma, iz roditeljske ljubavi, a znanje profesora samo je jedan katalizator na putu od Erosa do Agape. Većina ljudi još se vrti u začaranom krugu Erosa i Tanatosa (Freud) jer dopuštaju alopoietičnoj okolini da ih razara. Tjelesna ljubav uz stvaralački rad najbolji je put Bogu.[86]

[83] To sam prvi put osjetio prije pada Vukovara, kad mi je mladi Jastreb, na pitanje kad će Vukovar biti slobodan, odgovorio: "Profesore — za tri dana, kad budemo jedinstveni." Kad bismo ovladali negacijom negacije, to bi išlo bolje i brže.

[84] ibidem, str. 110.

[85] ibidem, str. 105.

[86] D. Stančić prati preko kvantitete seksualnog odnosa i kvalitetu. Prije je bio ispod 10 minuta, a sada je malo preko toga. A trebalo bi ... Jedan od "11 vatrenih", kako su se kao tim nazvali studenti generacije 1993.-1997. godine, uvjerio se kako je moguće imati lijepe noći kad je naučio tajnu kineskih careva. 100 milijardi dolara GNP-a u Hrvatskoj bit će prije ako se spoznaju putovi od Erosa do Agapea.

Samoorganizacija stvaralačkih subjektiviteta

Zbog ovog rata sve je jasnije da pitanje mora glasiti:

Kako se što bolje i više samoproizvesti u stvaralačke subjektivitete? To znači kako se: ***samoodgajati, samoobrazovati, samoorganizirati, ka-ko se razviti u samoreferentna bića!?***

U stoicizmu je podvojenost na gospodara i slugu, u skepticizmu je podvostručenje u samom sebi. Svijest je opterećena vlastitom nesavršenosti i oprekom. Um je izvjesnost da je on sva stvarnost pa mu je potreban poticaj. Prazni idealizam, kao i apsolutni empirizam, (ne)potrebne su devijacije. Um teži u predmetnosti imati samo svijest o samom sebi. Ako um prekopa svu utrobu stvari, neće doći do sreće ako najprije sebe ne usavrši. Kad bi um znao bit stvari, tražio bi je u vlastitoj dubini, a ne u stvarima.[87]

Teorija autopoiesisa to još nije artikulirala, ali je od znanstvenih disciplina najbliža Hegelovim tezama. Treba li čitati Fromma o biti i imati, ili Rusella o sreći? Razlikovanjem bitnog i nebitnog izdiže se pojam iz osjetilne razasutosti. Za Hegela[88] što treba biti, uistinu jest, a što treba biti a nije, nema istine. Tako ponovno dolazimo do teze koja će se provlačiti knjigom da je zbiljsko umno, a umno zbiljsko. Po njemu[89] bit je organskog u pojmu svrhe, a kao što instinkt životinje traži hranu, instinkt uma traži sam um.

Hegel definira organska svojstva: senzibilitet, iritabilitet i reprodukciju (podsjetimo se suvremenih biologa). Jacob i Monod govore o svrsishodnosti, reprodukciji, iritabilnosti, a gdje bi bili da su nastavili gdje je Hegel stao! Moramo se zapitati što se krije iza ignoriranja Hegela u nastavnim programima prirodnih znanosti.[90] Tek u najnovije vrijeme, nakon otkrića samoorganizacije i samoreferentnosti atoma i molekula u mikrosvijetu te svemira u makrosvijetu, Hegel se prepoznaje i ponovno postaje aktualan.

[87] ibidem, str. 140.
[88] ibidem, str. 144.
[89] ibidem, str. 148.
[90] Uvjeren sam da neće doći do sinteze teorije evolucije i Genesisa bez Hegela i Maslowa.

Po njemu priroda stvari dovodi promatračku svijest do djelatne svijesti,[91] a pravi je čovječji bitak njegovo djelo; ovdje je individualitet zbiljski; čin ukida neizrecivost mnijenja. U izvršenom činu uništena je *loša* beskonačnost. Na ovo se nadovezuje Marx da bi, kao vrstan dijalektičar, prigovorio što Hegel vidi samo pozitivnu stranu rada, a ne i negativnu. Mogli bismo, u ime Hegela, odgovoriti da je njegov predmet razvoj svijesti, a ne razvoj rada. Prema tome, prirodno je što je Hegelu rad finalitet, dok je to za Marxa kauzalitet. Hegel smatra da razumnim ljudima nije do riječi nego do stvari, ali riječi moraju odgovarati pojmovima. On uočava ono što najbolji biolozi današnjice empirijski dokazuju:[92] organski je proces slobodan sam po sebi, nije za sebe.

Sanjam o biolozima koji će doći do Nobelove nagrade izvodeći slobodu kao finalitet, kriterij i mjerilo sveukupne evolucije. Nešto se od toga već materijalizira.[93] Kao ljubimac dijalektike Hegel ulazi i u ljudsko srce. Zakon srca svojim ostvarenjem prestaje biti zakonom srca. Ovdje se vidi kako on osjećajne transformacije vidi kao logaritamske, a ne eksponencijalne procese.[94] Ne znam dovoljno o Hegelovu intimnom životu, ali mislim da je imao sličnu trajektoriju. Kako da se ljubavni partner samoproizvede u osobu koja će uživati u moralnom i intelektualnom bogatstvu voljene osobe. Bez lijepih noći nema nam lijepih dana i tu se dijalektike rada i ljubavi isprepliću u hrvatskom pleteru. Bez prepoznavanja tjelesne ljubavi kao začetka timske organizacije teško će doći do samoorganizacije stvaralačkih subjektiviteta.

Ostvarenjem se srce upliće u zbiljski poredak koji je nadmoćan i neprijateljski. Svako srce samo sebi mora spoznati ono što je zakon. Stoga su ljudska srca, kad nema Agapea, čak protivna nečijim odličnim namjerama. Koliko je ova dijalektika skupa i koliko smo mi žrtve ignoriranja ove spoznaje? Stanje prije rata, posebno u samom ratu, vjerojatno ima svoj korijen u navedenom? Poznavati sebe i stvarati

[91] ibidem, str. 169.
[92] ibidem, str. 190.
[93] Tako jedan mladi znanstvenik otkriva veze stresa i novih proteina te nestanak takve materije kad se doživi uspjeh.
[94] Učim studente kako bismo mi danas imali bežičnu energiju da je Tesla imao kvalitetnu ljubavnicu. Poznato je kako je imao jak libido te kako su njegove ljubavnice bile najvjerojatnije *crne rupe* i nisu znale tao ljubavi. Tako je, u skladu s Hegelom, završio kao usamljenik jer je više volio čovječanstvo, no sebične Amerikanke.

mostove između svoje osjećajnosti i misaonosti olakšat će osobni doprinos timu i mreži timova. To je bitka s vlastitim egom. To je bitka za više poštenja u svakom od članova tima. Na takvim moralnim zasadama stvarat će se (ne)formalne norme i pravila autopoietične igre.

Moralitet i legalitet

Da Hegel dobro simulira zbilju, potvrđuje i sljedeće zapažanje. Tijek svijetskih procesa odnosi pobjedu nad krjeposti. Za njega je kretanje individualiteta stvarnost općenito. Kad se radi sebično, ne zna se što se radi, a kad se tvrdi da svi rade sebično, a to zagovaraju Friedman i drugi najbolji svjetski ekonomisti, samo se tvrdi da nema svijesti o tome što je djelovanje. Kako da ova dijalektika dođe do svakoga? Djelovanje je prenošenje iz oblika neprikazanog u oblik prikazanog bitka. Djelovanje je postajanje duha kao svijesti.

Suvremena znanost već se pretvara u tehnologiju, ekonomiju i pravo koje skupo plaćamo jer ne znamo to sami bolje proizvoditi. To je stoga jer smo daleko od Hegela, a i od najnovijih poimanja autopoiesisa. Iz tisuća naših projekata na Sviboru, kao najkvalitetnijoj nam bazi znanja, mogli bismo uz malo više htijenja i znanja prestići, mnogo bolje no u sportu, druge zemlje u tranziciji.

Što je svijest po sebi, prema Hegelu, zna se iz djelovanja. Djelo je stvarnost u kome je po sebi transformirano za sebe. Tek u djelovanju svijest saznaje za svoj pojam te ukoliko je provedeno prožimanje individualiteta i predmetnosti za samu svijest, nastao je pravi pojam o njoj.[95] Tomu je najbliža ***samoaktualizirana*** osoba, ali mi u hrvatskoj (ne)strategiji ne znamo ni za taj pojam, a kamoli da takve osobe postoje, još i rade i vole iznad svega Lijepu našu. Kod takvih, barem onih koje poznajem, najveća je greška što se ne žele ili ne znaju samoorganizirati. Uzrok je što ne prepoznaju u osobnom poštenju temelj za legalne i legitimne projekte i akcije. Dok se takvi, a beskrajno smo bogati poštenim ljudima, koji kao malo tko vole svoju domovinu, ne formiraju u

[95] ibidem, str. 225.

timove i mreže timova nema nam 100 milijardi dolara GNP-a.

Da bi došle do te samoorganizacije, mogu se pokrenuti sile kauzaliteta, ili sile finaliteta. U domovinskom ratu obje su bile prisutnije no sada, a smisao je ovih istraživanja doći do što bolje zajedničke vizije što prije.[96] Malo tko je svjestan koliko smo mi narod bogat poštenim ljudima jer nas masovni mediji zagađuju informacijama, koje su samo djelić (bez)umne zbilje. Novinari kao transformatori zbilje u audiovizualne informacije puni su blokada između osobne i tuđe (bez)osjećajnosti i (ne)misaonosti.[97]

Metakomunikacija

Vidimo li kako je Hegel uočio da se (ne)misaonost pretvara u (ne)djelovanje, na putu smo otkriti skrivajuću bit samoorganiziranja. Hegel rijetko dijeli savjete, ali evo jednog:[98] svatko treba govoriti prema svom znanju i uvjerenju, a kad se do toga dođe, iščezava zakon kao nužnost i otvara se carstvo slobode.[99] Hegel je između znanja i djelovanja ubacio komunikaciju, a do te spoznaje moderni komunikolozi (P. Novosel ovdje je izuzetak, a i F. Vreg u Sloveniji, Habermas u Njemačkoj te Kripendorf u SAD-u) još nisu došli jer ne polaze od slobode kao finaliteta komunikacije.

Oštrimo li mozak ako razmišljamo o jednakostima i potrebama na sljedeći način: ako je svima jednako, nije prema potrebama, a ako je

[96] Kako na takvim problemima radim petnaestak godina, to sam sve sigurniji kako smo mi po svojim negativnim manifestacijama zaslužili S. Miloševića te da nam je Božji dar što smo imali Tuđmana. Ako smo u harmoniji s Hegelom, to je razumljivo, a ako imamo korijene u Marxu, to nam je vjerojatno neshvatljivo.

[97] Malo tko zna kako većina novinara nema završene studije. Ne znaju, ili ne mogu odgađati, nego srljaju u zbilju bez dovoljno intelektualnih posredovanja. To sam prvi put otkrio *(bottom-up)* 1986. kad sam inicirao samoorganizaciju stvaralačkih subjetiviteta u Osijeku. Iako sam (*top-down*) već znao kako su prerano napuštali studije, nisam vjerovao u to previše dok se iskustvom nisam uvjerio kako se ne snalaze u novonastalim situacijama. Novinari su tipični C igrači kako na lokalnoj, tako i na globalnoj razini i što prije stvorimo autopoietične novinare, to će razvojni procesi prije krenuti. Danas su oni "kninski balvani" i B tipovi među njima istinski su Božji dar.

[98] ibidem, str. 231.

[99] Primijenio sam to 1971. kad su mnogi naši domoljubi, uslijed nedovoljno dijalektike u glavi, ispali iz društvene igre. Sada u 2000. godini zbivaju se slični procesi kao nakon Karađorđeva i kad sam u tom duhu nedavno govorio na Vinkovačkoj televiziji, neki su se za mene ili sebe bojali i nisu mogli tu noć oka sklopiti.

prema potrebama, nije svima jednako. Po Hegelu[100] plemenita je svijest u odnosu jednako, a podla u odnosu nejednako. Šteta što Hegel ovdje ne odgovara na pitanje što uvjetuje te razlike. Na putu smo otkrivanja varijance moraliteta. Jedan čimbenik koji objašnjava znatan dio varijance vjerojatno je intelektualni potencijal. To ne znači godine školovanja ili broj akumuliranih titula, nego zbiljsko znanje. Silno bih želio napisati knjigu koja može pomoći poštenima da u tri dana spoznaju svoje komparativne i kompetitivne prednosti prema nepoštenima. Ne vjerujem da se to može napisati u linearnom obliku, a vjerujem da bi se moglo kao CD. Bez autopoietičnog pristupa nema nam šanse u metakomunikacijama, a to zahtijeva dijalog autora i čitatelja. Sanjam o čitatelju kao suautoru.

Um i srce (korelacija pameti i poštenja)

Autor je mnoge suradnike na koje ga je put nanosio, pitao sljedeće: Kakva je korelacija pameti i poštenja? Mnogi vrsni intelektualci bili su zatečeni pitanjem i iskreno odgovarali da nikad nisu razmišljali na taj način. Razlog je vrlo jednostavan — kartezijanski način mišljenja. U tom se duhu odgajamo, školujemo, a dijalektika umjesto da nam je u glavi, lupa nas po glavi. Rat u kome smo bili u znatnoj mjeri ima korijen u tome što nismo u stanju temeljito tu relaciju proanalizirati i njezine rezultate primijeniti.

U sredini gdje se krećem širio sam tezu da su pošteni ljudi istinski junaci, a ne ono što njihovo okruženje, od bračnog druga, preko djece i uže i šire rodbine te prijatelja smatraju – ***budale.*** Stoga što se prema poštenima ponašamo tako, umjesto Uzašašća, jer ***BOG*** govori samo preko moralno najboljih, ulazimo u duhovno životinjstvo carstvo gdje se po Hegelu[101] živi u međusobnom nasilju i zbrci, postmoderno rečeno u kaosu. Teorijski je izlaz u sagledavanju pozitivne korelacije pameti i poštenja. Sada sve slobodnije tvrdim — samo su pošteni pametni. Kad se pošteni u to uvjere, a za to nam neće trebati još dugo čekati, doći će

[100] ibidem, str. 274.
[101] ibidem, str. 292.

do Uzašašća.[102]

Poštenje i materijalno bogatstvo

Ponosan sam što sam prije trideset i tri godine, nakon prvog većeg istraživanja, shvatio kako treba više ulagati u ljude. Čitajući godinu dana u SAD-u sve što mi je moglo doći pod ruku u divnim američkim knjižnicama, sam sam se sebi, ne znajući još za autopoiesis, čudio kako sam to mogao otkriti prije ili paralelno s drugima u svijetu. Danas mi je tragikomično čitati domaće, ali i strane tekstove na tu temu. Sretan sam što sada mogu uzviknuti: ***Samo će pošteni biti bogati, a nepošteni će se ili kajati, ili završiti kao Juda***.

Kad iz alopoietične pređemo u autopoietsku organiziranost, heterarhija će zamijeniti hijerarhiju. Kako kaže von Foerster: "U samoorganiziranom sustavu svaki je sudionik također i manager tog sustava".[103] Uzalud uvid dovikuje svakoj svijesti: ***Budite za sebe što ste po sebi.***

Oboje su čista svijest, ali su po običaju oprečni. Cjelokupna Hegelova *Fenomenologija* ima svrhu doći do apsolutnog pojma. U njemu su znanje i predmet znanja isto. Borba s oprečnim jest ostvarenje uma. Uvid sebi nasuprot postavlja predmet i dok je u tom trenutku, otuđen je od sebe. Dovršenje je da se sadržaj koji je isprva predmet, spozna kao svoj proizvod. Komu je to poznato, već je na putu razumijevanja autopoiesisa kao konstrukcije zbilje, a takvima malo treba da to unesu u postojeće alopoietične tehnologije, ekonomiju i pravo.

Danas su još nepošteniji bogatiji od poštenijih. Uzrok je što smo u alopoietičnom svijetu koji sami nesvjesno gradimo, a kad pošteni prepoznaju svoje ***komparativne i kompetitivne prednosti*** pred nepoštenima, neće nam trebati dugo vremena da stvari dođu na svoje prirodno mjesto. Zlo mora postojati kako bi se razvilo Dobro. To što je tijekom povijesti vječni remi, enigma je koja je pred razrješenjem. Samo pošteni

[102] Ovo poglavlje zahtijevalo bi više prostora. Nadam se da će se čitatelj primjerima iz psihologije, tehnologije, ekonomije i prava vraćati na ovo mjesto i svojim svjedočenjem pridonijeti obogaćivanju teksta.
[103] Ulrich, H.i Probst, G. *The Selforganization system*. Verlag, 1984.

ljudi mogu stvarati Lijepu našu, samo oni imaju prednost kod prirode i Stvoritelja, samo oni mogu iz Prirode i od Stvoritelja dobivati inspiracije za kreativna rješenja. Sve to mora biti autopoietski zatvoreno pred glupima po prirodi i nepoštenima po socijalizaciji.[104] To uopće nije tehnološki nemoguće izvesti kad pošteni prestanu strahovati od nepoštenih.

Isti ili gotovo isti ljudi u bivšoj SFRJ i današnjoj RH stvaraju alopoietična pravila igre.

Dosta su imali prigoda. Lijepa naša zahtijeva od većine da se probudi, osposobi i ne dopusti tim moralnim i intelektualnim patuljcima da nas plaše i stavljaju u svoje sotonske okvire. U svim našim institucijama postoje pošteni i nepošteni, a u skladu s tim tko je socijalno jači, ta ustanova ima kaos ili autopoiesis. Kad autopoiesis ojača u institucijama, poštenje će se samo od sebe početi pretvarati u stvaralaštvo, a potonje u materijalno bogatstvo.[105] Tad će Hrvatska imati 100 milijardi dolara GNP-a.

Religija i filozofija

Zanimljiv je za analizu Hegelov stav o odnosu religije i filozofije.[106] Vjera ima protiv prosvjete božansko pravo, a od nje doživljava nepravdu jer je potonja izvrće u svim njezinim trenucima i čini drukčijom no što uistinu jest. Mogli bismo to aktualizirati odnosom religije i znanosti te zaključiti kako je sada stanje povoljnije i već se događa kreativna sinteza. Kada bismo znali kako da osjećanja transformiramo u mišljenje te da imamo malo sluha za ono što nam poručuje papa, odnos vjere i prosvjete u nas bi također imao povoljniji tijek.[107]

Kako doći do veće preciznosti u formulaciji ovog problema jer smo iz biologije saznali da se ovdje krije nužan uvjet za savez funkcije i ustrojstva. Ukoliko naziremo autopoietična rješenja, tada među auten-

[104] Nažalost, još previše poštenih ne prepoznaje svoj moralni i intelektualni kapital. On je za sada mrtav, ali će preko molitve i stvaralačkog rada postati let leptira iz teorije kaosa i proizvesti *Bljeskove*, *Oluje* i *Gromove* u našoj zemlji i svijetu trećeg tisućljeća u globalnim razmjerima.
[105] Uvjeren sam da će se preko www.foundation2020.com odigravati presudni procesi.
[106] ibidem, str. 306.
[107] vidi: Fides et ratio, posljednju encikliku Ivana Pavla II.

tičnim vjernicima treba tražiti vjeroučitelje. Ovako imam utisak da se ponavlja priča s pokretom marksističkog obrazovanja. Koliko smo tada imali glumaca, vidi se samo iz postojeće perspektive, a još uvijek neki misle da mogu blefirati Stvoritelju, kao što su prije političkim bogovima.

Takvi vjeroučitelji ne znaju da se vjera najbolje vidi preko stvaralačkih djela i ako netko nije istinski kreativan, tada je daleko od Njega koliko god to nastojao skriti. Mi smo, djeca božja, stvoreni na sliku i priliku Njegovu, a On je slobodan jer je Stvoritelj.

Tko stvaralačkim rješavanjem problema ne teži slobodi, samo je identičan farizejima prije 2000 godina. Nažalost, iako dio našeg napaćenog naroda to zna, još je previše straha u ljudima da bismo našli snage s hrvatskim farizejima učiniti što je Isus učinio prije 2000 godina.[108] Kadtad to će se dogoditi, a metodologija nam može pomoći da projektiramo taj proces i sve izvedemo uz što manje materijalnih i duhovnih gubitaka.

Dijalektika obrazovanja

Koliko je danas aktualna sljedeća Hegelova teza? Prosvjeta je besvjesna djelatnost čistog pojma. Ako čitatelja ne iritira, dodali bismo da takva samo služi kapitalu i/ili državi. Većina nastavnika, a da to ni ne zna, priprema mlade ljude za služenje kapitalu i/ili državi. Mi školom ne učimo djecu misliti i oslobađati, nego ih pripremamo za hijerarhiju i poslušnost prema nadređenima. To radi većina nastavnika jer je tako naučena, a da ni ne zna što radi. Kada se čovjek danas bori protiv niske nadnice u obrazovanju, ne može se ne sjetiti Hegela koji kaže kako je zbilja umna. Treba li više platiti nastavnika kada mlado biće ne oslobađa nego orobljava? No u dijalektici istina je uvijek proturječna. Ima divnih nastavnika koji se istinski trude oslobađati, a

[108] Tko su osim mr. Z. Mršića (*Isus*) spremni u postojećim poslovodnim i političkim vodećim strukturama u RH prepoznati farizeje? Bez kvalitetnijih vizija određivat će nas kauzalitet. Zadnji izbori za Sabor bili su prilika da se među 4.500 kandidata preko psihosociološkog testiranja dođe do uistinu moralno i intelektualno najboljih budućih zastupnika. Sada nam je još nada da zastupnici postanu primjer za druge i počnu sustavno učiti o tehnološkim, ekonomskim i pravnim znanstvenim dostignućima te tako značajno više pridonesu kvaliteti hrvatskog zakonodavstva.

srećom ima i mladih koji se ne daju dresirati. No, bi li ta proizvodnja stvaralačkog subjektiviteta mogla biti bolja kada prosvjeta ne bi još uvijek bila besvjesna alopoietična djelatnost. Na kraju svog istraživanja Hegel iznosi sintezu cijele *Fenomenologije*:[109] **"Mišljenje je stvarnost ili stvarnost je mišljenje"**. Biće i mišljenje jedno su te isto, kao i zbiljsko i racionalno. Subjektivitet i objektivitet na kraju su pomireni.

Bez Stvoritelja interakcija ljudske zajednice i prirode, egzistencije i esencije, humanizma i naturalizma samo je slučajnost.

To je hipoteza koju provjeravam od 1977. godine. Sve sam sigurniji da se transformacija slučajnosti u nužnost te nužnosti u slobodu, a to je istinski autopoiesis, bez božje milosti ne može dogoditi.

Naša je država divna živa metafora tih procesa i sretan sam što sam pripadnik naroda koji je duboko religiozan, ali koji, nažalost, nema dovoljno duhovnih pastira. U biti sve više spoznajem da ih ima, ali naši su mediji slabi prenositelji zbilje u sliku, zvuk i tekst.[110] Nadajmo se da će Internet autopoietizirati taj proces. Kad u našim autopoietičnim domovima nastupi još bolja harmonizacija emocionalnih i intelektualnih funkcija, doći će do spontanog stvaranja autopoietične domovine. Kad bi naša vlada u punom smislu bila svjesna vrijednosti investiranja u ljudski kapital, iz Sabora ili HNB-a proizašao bi dekret kako se minimiziraju troškovi učenja (*lifelong learning*). Na razlici osobne i društvene stope povrata vrlo bismo brzo došli do 100 milijardi dolara GNP-a. No to neće biti tako lako jer još nismo shvatili kako je moralni kapital najvažniji u našoj državi.

Dijalektika moraliteta

Nakon što je obrađen intelektualni razvoj, na red dolazi moralni razvoj. Tu je Hegel kraći i manje uvjerljiv, ali ipak vrijedan pažnje. Prvo, morali bismo se zapitati prethodi li moralni razvoj ili slijedi iz inte-

[109] ibidem, str. 313.

[110] Jedan od rijetkih kojeg su mediji prepoznali jest vlč. Zlatko Sudac. Koliko čitatelja u njemu prepoznaje mučenika i koliko od takvih nešto poduzima u duhu "Hic Rhodus, hic salta"? Pretpostavljam da je on među vrhunskim B osobama u RH.

lektualnog? Jesmo li lakše pametni ili pošteni, učinkoviti ili čovječni? Vidjeli smo da nam znanost uopće ni ne postavlja pitanja o odnosu tih dviju kategorija, a kamoli da se uđe u dijalektiku proizvodnog procesa (što prethodi, a što slijedi). No, cjelokupna je filozofija anticipacija znanosti pa si ukratko dopustimo misaono lutanje.

Podloga su za moral osjećanja, podloga za znanje jest mišljenje. Ako smo suglasni da proces ide od osjećanja preko mišljenja i govora do djelovanja, tada bi u sljedećem krugu razvili bolja, istinitija, ljepša osjećanja, misli, govor i djela. S druge strane svjesni smo da su osjećaji naša cjelovita reakcija na sve što se zbiva te bi to moglo biti pitanje o odnosu jajeta i kokoši. Linearno mišljenje ne daje odgovora, ali kružno ("nonlinear") mišljenje vodi hipotezi:

Ono što osjećamo — trebamo misliti, što mislimo — govoriti, što govorimo — činiti.

Učenjem iz grešaka (a za to imamo djetinjstvo i mladost, zar ne?) razvijamo se u stvaralački subjektivitet i sposobnost da se hoćemo i znamo autopoietski samoorganizirati. Možda bi trebalo više posredovanja u otkrivanju odnosa konativne i kognitivne dimenzije, ali anticipirajmo kao hipotezu da je moralni razvoj osnova za intelektualni razvoj.

Bez obzira što to Hegel postavlja obratno (to vjerojatno slijedi iz njegova odnosa prema Kantu), lakše je od *doktora universalisa* spoznati moralitet, nego od bilo koga drugog. Po njemu[111] djelovanje nije ništa drugo do ostvarivanje unutrašnjeg moralnog cilja. Užitak je opstojnost vraćena u sebe, a blaženstvo ozbiljnost moralnog cilja. On smatra[112] da moralni zakon treba postati prirodnim zakonom i tako bismo zatvorili krug Prirode i duha. Tad bi otpalo djelovanje koje postoji pod pretpostavkom nečeg negativnog. Prigogine je, kao što se vjerojatno sjećamo, otkrio kako se priroda samoorganizira u stanjima koja su daleko od ravnoteže. Tako i mi počinjemo djelovati kad Zlu pogledamo u oči. Bi li bilo naše domovine da nije bilo Martića, Miloševića, Šešelja itd.? Zašto nismo godinu dana od osnutka države do početka ratnih ekscesa bolje

[111] ibidem, str. 332.
[112] ibidem, str. 333.

iskoristili, još mi nije u potpunosti jasno.

Ovdje je nezaobilazno napomenuti kako je moralitet određen društvenoekonomskim odnosima kao kauzalitetom i slobodom kao finalitetom. Kada bismo samo znali stvarati poštene igre, kako bi li nam se pokrenula motivacija za rad u državi. Kada bismo znali igrati poštene igre u većoj mjeri nego što to sada činimo, tako bi porasla potražnja za nama u svijetu. Ukoliko ovaj rat, kada smo uživali simpatije cijelog pravdoljubivog i istinoljubivog svijeta, ne budemo promatrali iz ove perspektive, sve žrtve i razaranja mogle bi biti uzaludne kao i mnogo toga do sada u povijesti našeg naroda. Ne vrijedi li istraživati te fenomene i stvarati pravila igre koja će pokazati da je pametna i poštena igra najprofitabilnija? Ako budemo čekali, iako imamo jedinstvenu prigodu u svijetu to istinski ostvariti, prigode za obnovu i razvoj bit će sve manje. Dosadašnje greške i ograničenja u intelektualnom i moralnom razvoju, odnosno proizvodnja mladih ljudi nenaoružanih znanjem i poštenjem, veliko su nam breme. Previše je roditelja ulilo u glavu svojoj djeci: "Nemoj se sine/kćeri mučiti kao ja, nego lijepo završi školu pa sjedi u kancelariji." Kada bismo barem imali više umjetničkih i znanstvenih analiza onih koji sjede po kancelarijama, da mladom svijetu približimo moralnu i intelektualnu bijedu ovakvih razmišljanja. Danas je mala Švicarska jedan od financijskih središta svijeta, a naše ponašanje u bankarstvu čista je antiteza. Kad bismo krenuli od najpoštenijih bankara i na takvim temeljima razvili intelektualni kapital, u bankama i poduzetničkim timovima mogli bismo prvo privući financijski kapital iseljene Hrvatske, a vremenom i drugih koji vape za sigurnošću svojih uloga. Zašto se mi preko novina i vlastitih razmišljanja više usmjeravamo negativnim umjesto pozitivnim primjerima? Dok se poštenog bude smatralo budalom, nema nam blagoslova! Kad shvatimo psihološke, tehnološke, ekonomske i pravne zakonitosti, neće se više poštene smatrati budalama. Oni su najveći kapital jedne zajednice i koliko ih budemo čuvali, toliko ćemo imati bogatstva. Pošteni su blagoslov Neba, a tko to ne vidi i negira, sije bolest, siromaštvo, smrt. Samo preko poštenih Bog nam govori, a to se vidi po originalnosti, stvaralaštvu i slobodi.

Kafka nam nije dovoljno uvjerljiv, ili možda ni ne znamo tko je on?

Moralitet i sloboda

Godine 1992. posjetio sam, zahvaljujući hrvatsko-židovskom lobiju, M. Friedmana.[113] Bit mog dolaska bio je u pitanju odnosa morala i slobode i čim sam postavio to pitanje, *Eva* se ubacila i negirala bilo kakvu vezu tih dviju kategorija. Istina, ni u njihovim tekstovima, a ni igdje drugdje u njegovim radovima to nije eksplicitno navedeno, ali je karizmatični Friedman u svom stilu odgovorio: *"No, Rose, the mutual trust is very important."* Bio sam sretan što su moja razmišljanja potvrđena te što imam podršku vodećeg svjeskog ekonomista.[114] Druga je stvar što su njegovi sljedbenici čisto alopoietične osobe te stoga IMF i World Bank djeluju u stilu i u skladu s mišljenjem njegove supruge.

Nažalost, naša država još nema koristi od ovih razgovora, razmišljanja i istraživanja, ali se iskreno nadam da će uskoro doći vrijeme novih *Bljeskova* i *Oluja* kojima će se naš narod osloboditi vlastitog moralnog i intelektualnog tereta.

Hegel pri kraju *Fenomenologije* uočava:[115] "Ljudsko htijenje i znanje jest ono pravo." Nekovalentna interakcija htijenja i znanja vjerojatno je učvršćena i potrebna je analiza povijesti da se izvrši grandiozna sinteza:

Sloboda se postiže beskonačnim posredovanjem htijenja i znanja.

Začuđuje kako mladi to brzo shvate, a još više zbunjuje kako brzo zaborave jer ih kultura okruženja zagadi. Kolikima su oči sijale dok su bili na seminaru i prakticirali ovu tezu, a izlaskom iz dvorane kao da im se zbiva nešto drugo. Što drugo?[116] Kako mladi ne vide da je to isto?[117] No

[113] Prije no što je došao na sastanak, jer je iz nekih razloga kasnio jedan sat, slobodno sam ćaskao s njegovom suprugom i suradnicom još iz studentskih dana. Meni je ostao neostvareni ideal imati s nekim lijepe dane i noći, zajedno stvarati slobodu u radu i ljubavi na autopoietski način. Vrlo oprezno neke sam elemente tog svog ideala unio u razgovor s Rosmarie i kad je došao njezin suprug, razvila se bogata i slobodna diskusija.

[114] Kad me M. Zeleny s *Fordham Universityja* pitao gdje je to Friedman napisao, nisam mogao pronaći, ali mi je drago da se potvrdila teorija kako su kod samoaktualiziranih ljudi osjećaji i misli bolji od napisanih djela te da su oni živa modra rijeka u kojoj se uvijek možemo lijepo osjećati i inspirirati.

[115] ibidem, str. 351.

[116] Naša je kultura još alopoietska pa svi previše dopuštamo okolini da nas određuje.

[117] Moj bivši student osobno je bio svjedokom mojih razgovara s vukovarskim bojovnicima od 13. 10. do 18.11.1991. godine i rekao je: "Profesore, isti ste bili kao na našim seminarima".

ne žurimo, posredujmo onima koji nam mogu pomoći u osposobljavanju za ekonomsku učinkovitost i demokratičnu politiku.

Treba čekati Marxa da otkrije zakon rada, ali začetak je već kod Hegela: "Tko radi, zadržava nadmoć nad životinjskim svijetom." Bismo li mogli preko masovnih medija, koji su nas prije rata najviše trovali trivijalnostima, a ratom pokazali svu svoju moralnu i intelektualnu bijedu, razaslati poruku:[118] "U slobodnom narodu svaki pojedinac zna opstojnost i ozbiljnost kao svoju volju i čin." To suvereni narodi znaju. Hoćemo li i kada mi u našoj državi to u punoj mjeri i svjetlu demonstrirati sebi i drugima? Moramo samo paziti da tu poruku ne prenose oni koji je ne razumiju jer su takvi smanjili prilike da prije budemo priznati. Uopće, vrijedilo bi vidjeti koliko još ima onih koji se nisu kompromitirali. Umjetnost je za mene najslobodnija djelatnost, ali Hegel ima sljedeću tezu:[119] "Umjetničko je djelo još djelovanje otuđenog duha." Mnogi smo opterećeni razdvojenosti u ovostranost i onostranost, a istina nije jedno ili drugo, nego je ona upravo u tom kretanju od jednog do drugog. Mora li Hegel imati i u sljedećem pravo:[120] "Duh se nužno javlja u vremenu tako dugo dok ne shvati svoj pojam i tada ukida vrijeme"? Nakon iskustava u SAD-u u školskoj godini 1976/77. uvjerio sam se u imperativ slobode u nastavi, a nakon Vukovara 1991. uvjerio sam se u primarnost moralnog kapitala nad intelektualnim. Kao što sam od 1964. do nedavno bio usamljen u promoviranju intelektualnog kapitala, tako se sada osjećam vezano uz afirmaciju moralnog kapitala. Što prije to shvati kritična masa znanstvenika, političara i biznismena, to ćemo prije doći do 100 milijardi dolara GNP-a. Jedan Bill Gates ima kao svi mi zajedno! Koliko u nas ima ljudi koji imaju bolje sposobnosti, veću motivaciju, više znanja i Božjeg blagoslova? Uvjeren sam da su upravo tu na Balkanu[121] moguća čuda veća no što ih je proizveo B. Gates. Jedan od preteča za ovo moje uvjerenje jest R. Legradić, čovjek koji mi je otvorio nove horizonte kad mi je umro mentor, A. Đurašević. Sreo sam dosta njegovih bivših studenata koji cijene njegov rad. Greška je što

[118] ibidem, str. 375.
[119] ibidem, str. 400.
[120] ibidem, str. 427.
[121] Ne asocira li riječ Bal-kan na ples đavla?

nisam ni ja dovoljno učinio u njegovoj reafirmaciji jer nam nema blagoslova ako ne poštujemo svoje roditelje i nastavnike.

Legradićeva interpretacija Hegelove dijalektike

Samo ono što je lijepo ostaje sačuvano, nekrivotvoreno u povijesti, a sve ostalo (moralno i intelektualno) nosi breme popravnog ispita. R. Legradić,[122] moj prijatelj i profesor, vrsni je poznavatelj Hegela. Po njemu Hegel je bitkom spojio teologiju i ontologiju. Razum (verstand) dijeli svijet na bezbrojne nepomirljive suprotnosti, a um (vernuft) zahtijeva totalitet. Razum izjednačava pojavu i bit, a um gleda proces kojim je pojava postala što jest. Ovo naglašavanje procesualnosti bitno je jer suvremena znanost ponovno otkriva tu kategoriju ne znajući za Hegelov rad. Hegel kritizira Kanta jer kod njega um nema moć nad stvari po sebi i stoga kod njega prevladava razum. Spekulativno mišljenje je, po Legradiću, kod Hegela trijada: subjekt, objekt, sinteza.[123] Premostio je jaz mišljenja i bitka. Ukazuje da se prvo javlja zajednica u koju je uronjen duh pojedinca. Jezik omogućuje rad, a ovaj vlasništvo. Jezik je sredstvo svijesti, rad za svladavanje prirode, a vlasništvo sredstvo naroda za reprodukciju. Po Hegelu svijest je determinanta, a rad determinirana strana, a po R. Legradiću jest obratno. Jezik je materijalizacija mišljenja. Subjekt mora svijet učiniti svojim vlastitim djelom. Maturana, osnivač suvremene teorije autopoiesisa, na tom je tragu, ali osim K. Palmera[124] malo tko u svijetu istražuje filozofske korijene autopoiesisa.

Pravilan pojam nije neki intelektualni oblik, nego bit stvari. Odnos između biti i bića (esencije i egzistencije) jest objektivan odnos samih stvari. Istinska spoznaja započinje razaranjem svakodnevnog iskustva. Carstvo biti nije slijepa igra sila i unatoč mnogobrojnostima oblika svi-

[122] R. Legradić: *Teorija dijalektičke analize i sinteze*, Osijek, 1976.
[123] Nedavno sam upoznao P. Bosnića – Petrusa, autora antigravitacijske letjelice, koji uvodi epitezu na Hegelovu trijadu teza, antiteza, sinteza. To mi je drago jer su tri kategorije duhovni domet, a ovom četvrtom dolazi do materijalizacije. O njemu će još biti riječi u kasnijim poglavljima jer je uistinu originalni stvaratelj. Kako živi, od čega živi sramota je Samobora i cijele Hrvatske.
[124] K. Palmer: *The Ontology of Autopoiesis* (http://exo.com/~palmer/autopoiesis/websites.htm....)

jeta postoji opći zakon — **negacija negacije.** U Aristotelovoj logici nažalost nema proturječnosti, a kod Hegela proturječnost nije izvanjska. Stvaranje pojma nije proizvoljan čin mišljenja, nego slijedi iz samog kretanja stvarnosti. Bitak je predikat svake stvari. Svaka stvar jest, ali bitak nije neka stvar. Bitak je čista neodređenost, dakle ništa. Sve što jest, bivanjem postaje što nije (postojanje — werden). Legradić posebno naglašava da treba razlikovati kretanje od razvitka jer je posljednje negacija negacije kretanja. Biće po sebi (ansichsein), biće za drugo (andersein) dva su pojma kojima Hegel stvara biće za sebe (fursichsein). Egzistencija stvari nastaje preko negacije negacije. Prva je negacija drugost u koju se ona obraća, a druga je negacija utjelovljenje te druge u vlastito ja. Prva je negacija apstraktna, a druga konkretna tj. apsolutna negacija. Unutrašnje su suprotnosti determinacija (bestimmung) i svojstva (beschafenheit). Svojstvo je već ostvareno, a prvo je unutarnja mogućnost koja ima snagu trebanja (sollen). Subjekt treba probiti granicu (grenze) koja se suprotstavlja u obliku *drugog bića* tj. nazadne jedinke. Proces teče u dijalektičkom ukidanju (aufheben), a pozitivno se zadržava.

Razvoj je, ako se nešto mijenja preko raspona kvantitete, mjera stvari. Bitak se beskrajno kreće preko biti koja je objektivni zakon razvitka tj. istinska beskonačnost, a *loša* je beskonačnost ad infinitum nizanje kvantitativnih promjena. U formalnoj logici odvaja se oblik od sadržaja, a u matematici se vidi samo kretanje, a ne razvitak, ne bit. Proturječnost nije kraj biti i mora biti razriješena. **Bit je razlog egzistencije**. Razlog je operativnost biti.

Bit stupa u pojavu kad je negacija negacije dovedena do kraja. Mogućnost i stvarnost nalaze se u dijalektičnom odnosu, a to zahtijeva činjenični uvjet da bi se moglo djelovati, antagonizam naprednog i nazadnog. Slučajnost, mogućnost i nužnost trenuci su sveobuhvatnog procesa. Subjekt nije slobodan dok spoznaja i djelatnost imaju izvanjski predmet koji je stran i neprijateljski prema subjektu.

Nakon ovog kratkog sažetka Legradićeve knjige vjerojatno smo spremniji ući u srž Hegelova učenja. Osobno iskustvo sa studentima i suradnicima glede dijalektike i posebno negacije negacije uglavnom je

razočaravajuće. Dok je prije 25 godina prof. Legradić ispitivao studente, zgražavao sam se kako mu blefiraju i kako je on popustljiv.

Osobno sam mnogo eksperimentirao strogost i blagost i na kraju svoje profesorske karijere mogu zaključiti kako je sve to nebitno i u biti alopoietično. Ponovit ću svoj zaključak: ***bitni su samo samoodgoj, samoobrazovanje i samoorganizacija. Ostalo je gubitak vremena, energije, novaca i živaca.***

Autopoietična logika

Danas se nažalost još uvijek premalo cijeni Hegelov doprinos logici. Što je više izučavam, to mi je jasnije kako je to najbolji uvid u teoriju autopoiesisa. Ukoliko smo ubili svoju vlastitu prirodu krivim osjećajima, mislima, riječima i djelima, tada nam, po mom iskustvu i saznanju, preostaje Hegelov pristup logici da pomoću *top-down* pristupa ispravimo sva loša iskustva *bottom-up* pristupa.

Sanjam vrijeme kad će svi naši pošteni i umni zemljaci zajedno pisati teoriju autopoiesisa, a do ostvarenja sna preostaje mi strpljivo čekati i ne odustajati od sna. Čovjek bez sna jest čovjek bez budućnosti. Prioritet je u sadašnjosti kao dijalektičkom jedinstvu prošlosti i budućnosti. Moramo znati gdje su u nama ograničenja nedovoljne suradnje autopoietskih osoba. Kako znam gdje su moje greške, moram to trpjeti dok se pred prirodom i Gospodom ne iskupim za svoje grijehe. Podsjetimo se kako nam Priroda nikad ne oprašta, a On uvijek.[125]

Intelektualci zaključuju: "Nec tecum vivere possum nec sine te."[126] Engels, iako nije najbolji primjer razumijevanja dijalektike prirode, navodi da tko hoće teorijski saznati prirodu, taj je mora promatrati u stalnom tijeku, a to se najlakše može naučiti od Hegela. Po Marxu je

[125] Kad god upoznam autopoietsku osobu, pomislim kako mi je Bog šalje. Tko zna molitvu Vjerovanje, zna kako sv. Duh govori preko proroka. Sve više prepoznajem žive ljude preko kojih mi Duh Sveti govori. Volio bih ta iskustva dijeliti i tako kristalizirati svoj teorijski i empirijski rad. Iščitavanja stotinjak autora koje u ovoj knjizi analiziram i sintetiziram za mene su u mojoj pećini (Platon) odsjaj vatre — slobode.

[126] Teško je živjeti s tobom, ali i bez tebe.

dijalektika znanost o općim zakonima kretanja, kako svijeta, tako i mišljenja. Hegel u svom nastupu[127] iznosi da izlaganje pruža novu obradu filozofije metodom koja će, nada se, biti priznata za jedinu istinitu, sa sadržajem istovjetnu, a vlada najčudnovatije nerazumijevanje da se nužnost pojmova proizvoljno povezuje pa se, pod izlikom ozbiljnosti, prepoznaje laganje sebe i publike. S druge se strane vidi kako plitkost misli skepticizma i racionalnog kriticizma prati častohlepnost i taština. Zanimanju za saznanjem posvećuje svoj ogled. Kako mi je osnovna svrha u ovom radu dati autopoietski pristup metodologiji društvenih znanosti, to se vrijedi još jednom podsjetiti zašto u tom zadatku treba ući u Hegelovu dijalektiku. Po njemu **jedino metoda može ukrotiti misao, privesti je biti stvari i u njoj držati.** Iz zablude da nedostižnost istine donosi sa sobom i nemogućnost objektivnog saznanja, slijedilo je ispravnim odlučivati prema osjećajima i subjektivnom mnijenju. Na neposrednost trebaju biti postavljene najviše potrebe duha i njome riješene. Činjenica se ima uzdići do znanog, a teškoća je u prijelazu od stvari do saznanja, a do čega dolazimo razmišljanjem ..., jedna definicija nalazi svoj smisao i svoj nužni dokaz samo u svom razvoju i iz toga proizlazi kao rezultat.

Bilo bi bolje o filozofiji ne govoriti dok se robuje jednostranosti razuma te se zna samo za ili/ili kategorije. Tada su po Hegelu jedinka i sloboda samo iluzije.

Sokrat je otkrio odredbu cilja koju će definirati Platon, a dovršiti Aristotel, a povijesnost je da se ustanovi kojim pojedincima pripadaju ta otkrića. Temelj je znanstvenog saznanja unutrašnji sadržaj (životnost u duhu), kao što je to u religiji obrađeno osjećanje. Po njemu **religija može biti bez filozofije, ali filozofija ne može bez religije** koju u sebe mora bezuvjetno uključiti. Moglo bi se tako dalje reći kako ***filozofija može bez znanosti, ali znanost ne može bez filozofije.*** Pogledajmo samo eksploziju znanstvenih radova u svijetu. Zašto nema sinteze? Moj je odgovor: znanstvenici ne znaju stvaralački misliti ako nemaju filozofsko obrazovanje; šanse su tada za sintezom minimalne i čista slučajnost. To se posebno odnosi na tehnologiju, ekonomiju i pravo.

[127] Hegel, *Nauka logike*, str. 37.

Osjećanje je samo sadržaj bez objektivnosti, duh je svijest s objektiviziranim sadržajem, a znanost je svijest o tom sadržaju. Religioznost koja se steže i svodi na jednu točku - srce - treba imati posla sa srcem duha kako bi shvatila da duh čini snagu srca i da ove snage nema bez renesanse samog duha.

Iza ovih izvanrednih misli ne možemo li s više samosvijesti staviti u odnos religiju, filozofiju i znanost te razvijati metodologiju i preko toga ***emancipaciju rada i ljubavi***. No, bez žurbe. Iz prirodnog neznanja obrazovanjem i vjerom u objektivnu istinu što slijedi iz svjedočanstva duha, nastupa renesansa duha. ***Iskreno se može voljeti samo ono što se iskreno poštuje.***

Ako već ne možemo voljeti bolje od sebe, barem ih poštujmo!

Najuzvišenije je objelodanjeno u religijama, filozofijama i umjetničkim djelima. Znanost razumije osjećanje i vjeru, ali se samo na osnovi pojma može suditi i budući da je ***znanstvena metoda samorazvoj pojma, to suditi prema pojmu manje je suditi o njemu, a više napredovati s njim***.

Upravo taj samorazvoj pojma temelj je autopoietske metode u društvenim znanostima. Što je više religioznosti i filozofičnosti prisutno u društvenim istraživanjima, to je veća šansa u otkrivanju društvenih zakonitosti. Kako je to koliko imam uvid u metodologiju društvenih znanosti do sada bilo premalo prisutno, to se može zamisliti kakvoća dosadašnje žetve. Razumijevanje društvene zbilje, a posebno djelovanje na nju od Francuske revolucije, preko Oktobarske revolucije, do najnovijih mjera OUN-a, IMF-a i WB-a na svjetskom planu, a našeg Sabora, vlade i organa lokalne samouprave kod nas, to vidljivo potvrđuju. Pisati o metodologiji društvenih znanosti, a sve to manje-više ignorirati, u najmanju je ruku neukusno i neozbiljno. Vratimo se, radi naše težnje ulaska u Europu i snalaženja u procesima globalizacije, Hegelu. On će nam dati intelektualnu ubojitost da se uspješno nosimo s europskim i svjetskim birokratima iako bi se u krajnjem zaključku moglo svima njima postaviti pitanje: gdje ste bili 1991. kad je pred četničkim tenkovima, a uz blagonaklonost najnemoralnijeg dijela međunarodne zajednice, padao Vukovar, a sustavno se uništavao Dubrovnik?

Koliko u Hegela ima samosvijesti može se zaključiti iz sljedećeg: **"Ocjene moje filozofije većinom su pokazale malo dara za taj posao".** Istinska je Hegelova teza kako vjera tek duhovnim razvojem postaje istina. Nastavio bih u tom stilu i rekao kako je tako bilo prije 150 godina, a sada se vjera i filozofija najbolje okončavaju u znanstvenoj proizvodnji. Metodologija društvenih znanosti ovdje je prva operacija. Koliko u nas ima ratnih junaka koji sada lutaju i ne mogu se snaći, a inspirirani borbom za slobodu naše domovine činili su čuda u obrani. Vjera u Njega i ljubav prema domu i domovini bili su za obranu dovoljni. ***Kako od junaka rata proizvoditi junake mira?*** Je li odgovor u metodologiji društvenih istraživanja, kako bismo svi zajedno htjeli i znali autopoietski graditi Lijepu našu. Da bi mladog čovjeka pridobio studiranju, Hegel navodi kako je po Aristotelu teorija ono što daje najviše sreće.

Sada dolazimo na drugi pol našeg istraživanja. Dok smo pomoću biologije zaronili u dubine Prirode, sada uzlijećemo u duhovne visine. Nadajmo se da ćemo naučiti uzletjeti uz pomoć najvećeg mislioca dijalektičara. Držat ćemo se njegovih paragrafa kako bi čitatelj mogao pratiti original i pripremati se za izvorno uživanje iščitavanja. Već je u predgovoru Hegel odredio odnos religije i filozofije, ali ozbiljnost pristupa zahtijeva da se to i oblikuje.

Pretpostavke autopoietične logike

U paragrafu 1 navodi kako je filozofija slična religiji jer obje imaju istinu za svoj predmet, obje se bave ograničenim stvarima (Prirodom i ljudskim duhom). Kako svijest ima predodžbe o predmetima, to se one mogu shvatiti kao repromaterijal koji obrazovanjem treba proizvesti u pojmove. Kolike su godine prošle, a u nas još uvijek repromaterijal prevladava nad poluproizvodima i proizvodima. Trebamo li se čuditi što nam se naši proizvodi vraćaju iz svijeta kad se nismo dovoljno posvetili proizvodnji stvaralačkog subjektiviteta koji bi autopoiesisom doveo do vrhunske kvalitete roba i usluga.

Osjećanje je samo sadržaj bez objektivnosti, duh je svijest s objekti-

viziranim sadržajem, dok je znanost samosvijest o tom sadržaju. Svi mi imamo osjećanja i duh, a metodologijom se društvenih znanosti od amatera preoblikujemo u istinske profesionalce u radu i stvaranju slobode.

U paragrafu 2 Hegel ide u biološki polaritet. Misaono razmatranje predmeta jest ono po čemu se čovjek razlikuje od životinje; sve ljudsko učinjeno je mišljenjem. Prvi su proizvodi svijesti predodžba, osjećanje, intuicija (o tome će biti više riječi u poglavlju o psihologiji), a to bi bili u našoj radnoj terminologiji poluproizvodi. Predrasuda je vremena, smatra Hegel, što dijeli osjećanje od mišljenja, pa ih čak i suprotstavlja. Koliko je životna ovakva logika, a koliki su još i sada uskraćeni u primjeni. Zašto ne osiguramo da mladi uče izvorno od Aristotela, Hegela, ili još preciznije, zašto to mladi sami ne traže?

U paragrafu 4 ponovni je povrat religiji jer se upravo u tom rasponu, od životnih osjećanja do slobode (Svemogućega), kreće njegova *Logika*. Za razliku od religije, znanost bi trebala dokazati da **se istina može saznati od same sebe.**

Upravo je u tome bit metodologije znanosti. Bi li ovdje Hegela trebalo podsjetiti što je prethodno rekao u *Fenomenologiji*: "Djelovanje je prelaženje misli u zbilju." Marxova XI. teza ("Do sada su filozofi tumačili svijet ...") bez ovakve Logike stvorila je KAOS u svim zemljama u tranziciji. Kako to dvoje spregnuti malo koga zanima, a još manje malo tko to i zna. Ukoliko se u Lijepoj našoj iz egipatskog (srpskog) ropstva ne naučimo doći u vlastitu duhovnu domovinu, žrtve će biti uzaludne. Svijet traži rješenja na krivi način, a naša je šansa ***iz kaosa koji imamo graditi autopoietične organizacije i državu.***

U paragrafu 5 ukazuje kako razmišljanje pretvara osjećanja, predodžbe itd. u misli. Sve se, po Hegelu, uči, a najteže to kako se osjećanja pretvaraju u pojmove. Dodao bih da tko to nije u stanju, osuđen je na odnos sluge i gospodara, na hijerarhiju ... Sve mi je više jasno kako se tu krije spoj prakse i teorije. Praksa nam proizvodi osjećanja uspjeha (radosti) i neuspjeha (tuge, straha i srdžbe).

Tko ne nauči izvlačiti iz nezaobilaznih životnih neuspjeha moralni i intelektualni kapital, uzalud proizvodi i ima nekurentne zalihe repro-

materijala za svoj autopoiesis. Domovi umirovljenika mjesta su iz kojih mi ostali još ne znamo učiti biti bolji, mudriji, kulturniji. Minula praksa umirovljenih ljudi najbolja je životna enciklopedija ukoliko imamo autopoietičnu teoriju kao algoritme za baze podataka i znanja. Od poljoprivrede do financija imamo umirovljenike koji bi mogli pridonijeti meti od 100 milijardi dolara GNP-a. A tantijeme neka ubiru djeca i unučad.

U paragrafu 7 definira filozofiju kao znanje o općem, saznanje nužnog, saznanje zakona u beskrajnom mnoštvu slučajnoga *repromaterijala*; za to je percepcija unutrašnjih i vanjskih zbivanja. Paragraf 8 već razmatra slobodu. Svrha je svega prethodnog proizvodnja slobode. Stavu "nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu"[128] (paragraf 17) dodaje se (paragraf 8) *obrat* "nihil est in sensu, quod non fuerit in intellectu".[129] Tako se spajaju causae eficiens i causae finalis, izvor i utok, prošlost i budućnost, *bottom-up* i *top-down* jer je krug osjećanja, mišljenja, govora i djelovanja operativno zatvoren.[130]

U paragrafu 9 već se nazire naš problem — ***(samo)organizacija***. Um mora biti zadovoljen oblikom, metodom saznanja. Počeci su znanosti u neposrednostima gdje su slučajne uzajamne veze općeg, posebnog i pojedinačnog. Procesom dolazimo do refleksije pojma gdje su relacije jednoznačno određene među elementima. Ovdje se zadržavaju stari oblici misli, zakona, ali se bolje samoorganiziraju. Jesmo li već polako spremni stavljati u odnos biologiju i filozofiju u interesu samoorganiziranja? Pokušajmo sami meditirati (kontemplirati), moliti i vizualizirati. Uspoređujmo ono do čega smo došli sami u svom razvoju s onim što uočava Hegel, što drugi mislioci, što autor ove knjige. Ako se to podudara, odlično, a ako ne, opet odlično jer možda smo čak u prednosti pred svima drugima.

Paragraf 10 test je za sve nas. Predfilozofsko je mišljenje zaključivanje proizvoljnim tvrdnjama, a test je za to kad je jednako prihvatljiva i suprotna tvrdnja. Ovdje se vježba moć suđenja, a mladost je najviše

[128] Ništa nije u intelektu što nije bilo u osjetilima.
[129] Ništa nije u osjetilima što nije bilo u intelektu.
[130] U teoriji organizacije i svuda su popularni otvoreni sustavi, a malo tko shvaća vrijednost zatvorenih sustava. Svi mi, kad pritisnemo prekidač i upalimo radio, TV ili kompjutor, zatvorili smo strujni krug. Tako nam nešto treba na organizacijskoj razini i to će teško ići bez autopoietskog pristupa.

sklona toj potrebi. Ukoliko joj pomognemo, opstat ćemo i razviti se, a ako budemo indiferentni ili odmognemo, propast ćemo. Nalazimo se u situaciji kada se postojeći gospodar još nije dobro učvrstio na vlasti, a sluga još nije spoznao snagu svog moralnog i intelektualnog potencijala. Iskoristimo taj organizacijski zazor i uvedimo ono što nam legitimitet osigurava. Budućnost naše zemlje nisu bezbrojne međusobno sučeljene ili na neprirodan način udružene političke stranke, nego samoorganizirani timovi s projektima razvitka proizvoda i usluga.[131]

Potreba je filozofije da zadovolji svoju najvišu unutrašnjost — mišljenje.

Teza je paragrafa 11 da sami sebe shvatimo (*koan* — tko sam ja) jer smo bez toga roblje. Um sve poduzima da razriješi proturječnost sa samim sobom.

Upravo ovdje krije se motorna snaga za hrvatski autopoiesis jer koliko pratim teorijska zbivanja, mi bismo mogli biti u prednosti. Kad sam 1992. godine razgovarao s N. Luhmannom u njegovu domu, uočio sam kako nije tražen u vlastitoj domovini, ali jest u Italiji i Brazilu.[132] Ne znam što se dalje zbiva u tim zemljama, ali sam uvjeren da je naša domovina najbliža autopoietskom razrješenju ekonomskih i političkih problema. ***Ako to shvatimo, imat ćemo komparativnu prednost u globalizaciji.***

U paragrafu 12 polazna je točka iskustvo, neposredna i umujuća svijest. Slučajnost i nužnost svijeta u proturječnosti su s apsolutno općim, a nepotpuno zadovoljenim umom. Upravo to je autopoietska sila razvoja. Upijanjem sadržaja u dani oblik, proces konvergira do monotonije te je vrlo važno ne dopustiti da um bude bilo bez repromaterijala ili s previše velikom, a neprerađenom zalihom sirovine.

Iskustvo s mladima u radu na računalu živa je metafora tog procesa. Inženjer B. Makanec[133] pionir je u povezivanja slobode duha

[131] Potencijalni članovi takvih timova ne znaju kako je novac samo objektivna refleksija roba i usluga te što nam je slabija kvaliteta, produktivnost i (samo)organizacija, to će nezaobilazno biti i manje novaca. Svi mi imamo premali uvid koliko i kako se radi u zemljama u kojima ima više novaca!

[132] Danas u 2000. godini Luhmann je jako priznat i cijenjen u Njemačkoj! Zašto nije bio dok je bio živ? Koliko smo mi Hrvati slični Nijemcima u tome? Nismo li još gori?

[133] http://skola.sys.hr/. Nekada sam ja njega morao motivirati za elektronsko sveučilište, a sada

(otac mu je bio vrsni poznavalac Hegela) i računala kod nas. Pod mudrom dirigentskom palicom prof. dr. B. Težaka stvarali su se temelji naše tehnološke strategije. Nažalost, to je sada ispod ondašnje razine i duh slobode vapi za autopoietičnom organizacijom koja je bila začeta ranih sedamdesetih godina u Hrvatskoj.

Iskustva koja imamo izvanredna su osnova za razvijanje stvaralačkih subjektiviteta, gdje bismo mogli učiti kako na novi način čuvati i razvijati slobodu stvaranja podizanjem tehničke, ekonomske i pravne znanosti u samoučećim sustavima. Povijest filozofije ukazuje da postoji samo jedna filozofija koja se razvijala preko raznih filozofija, a posebna načela samo su grane istog stabla. Posljednja je filozofija, po Hegelu, sinteza svih prethodnih te tako najbogatija, najkonkretnija i najrazvijenija.[134] Nerazumno je prezirati trešnje jer nisu opće voće u životu, ali to se u analogijama široko primjenjuje.

Paragraf 13: povijest filozofije pokazuje razvoj mišljenja, a kada se to oslobodi povijesne građe, preostaje istinito i slobodno mišljenje. Istinito je konkretno ako u sebi razvija cjelinu kao jedinstvo slučajnosti, nužnosti i slobode. Dio ima svoje opravdanje jedino kao trenutak cjeline. Načelo je prave filozofije da sva posebna načela sadrži u sebi (paragraf 14).

Cjelina je krug krugova (nobelovac Eigen otkrio je to na biološkom planu u hiperciklusima) od kojih je svaki nužni trenutak, a zajedno čine cjelinu koja se javlja i u svakom pojedinačno (paragraf 15). Znanost se treba ograničiti na polazne točke i osnovna načela i ne gubiti se u detaljima razvoja posebnih slučajeva. Tako npr. pravo kao znanost leži za sada izvan apsolutne pojmovne određenosti i ostavlja široko polje određivanja te se može shvatiti na razne načine, ali se ne može pouzdano i valjano definirati. Vrijedi li ova Hegelova teza i danas? Po mom mišljenju tako je još uvijek, a razrješenje je u metodološkom lancu

on mora mene.

[134] Mislim da to više ne vrijedi nakon Hegela. Kao što je religija Isusom došla do svoje cjelovitosti, tako je filozofija Hegelom, a sada je na znanostima doći do tih autopoietičnih ideala. Ignoriranje teologije i filozofije u svim vrstama znanosti i u nas i u svijetu reproducira nam babilonske situacije. Zanimljivo je kako je Hegel prepoznao Isusa kao Bogočovjeka. Koji su još filozofi to shvatili?

(od biologije do politike) koji se razrađuje u ovoj knjizi. Što naši pravnici budu utemeljeniji u ekonomiji i etici, otvarat će se veći prostor za legalitet i legitimitet.

Protustavljanjem mnoštva pojava ukida se i nadilazi vanjsko i slučajno, a razvija opće kao unutrašnji razvoj pojma (paragraf 16). Kasnije ćemo doći do filozofije prava, a Hegel kao pravnik ne može se ne osvrnuti na to budući da mu zbiljsko pravo nije egzistencija slobode. Koliko je ono to danas?

Filozofija mora početi od subjektivnih pretpostavki da bi mišljenje postalo predmet mišljenja. To mora bezuvjetno dovesti do slobodnog mišljenja jer je tada samo sobom određeno. Ako želimo anticipirati filozofske temelje autopoiesisa i time metodologije društvenih znanosti, mišljenja sam da smo na pravom tragu. Teoretičari autopoiesisa, ukoliko nisu prirodno posebno nadareni duhom slobode, bez posredovanja filozofijom ne mogu daleko stići u anticipaciji autopoietičnosti zbilje.

Imam bezbroj iskustava kako tehnička inteligencija, a i ekonomisti i pravnici, miješaju moć i slobodu. Time se gube pred kompleksnosti zbilje jer nisu osposobljeni za slobodu mišljenja. Jer, moć je voljeti sebe, a sloboda druge.

Da bismo to postigli, Hegel predlaže sljedeću podjelu:

–logika;
–filozofija prirode;
–filozofija duha.

Ideja se u prirodi otuđila, a u duhu postoji po sebi i postaje za sebe. Priroda se može dalje istraživati preko fizike, kemije i biologije, duh preko psihologije, tehnologije, ekonomije, prava i sociologije, a kultura, preciznije umjetnost, sinteza je materijalnog i duhovnog, konkretnog i apstraktnog, analitičkog i sintetičkog. Zašto mladi ne bi koristili najnovija dostignuća iz fizike, kemije, biologije od nobelovaca te da na tim osnovama razvijamo kvalitetniju tehnološku politiku. Bez dobrog razvoja ljudskih resursa i tehnološke politike nema ni dobre ekonomske politike, a bez toga ni pravne države ni demokracije.

Logika je potpuni oblik istine te je to najslobodnija i, po Hegelu, najkorisnija disciplina (paragraf 19). Proizvod je mišljenja opće, apstraktno, a subjekt što misli jest **Ja**. Osjetilno ima uzrok, osnovu nešto vanjsko, a predodžba ima osjetilni sadržaj, ali se on individualizira, a filozofija to mijenja u misli, a zatim u pojam. **Rezultat misli jest jezik.** Ono je od osjećanja, što je neizrecivo za Hegela, najmanje istinsko i važno. Ukoliko nije tako, osjećaj nam to signalizira i nužna je daljnja transformacija osjećanja u mišljenje te u daljnji proces (govor i čin slobode rada i ljubavi).

Taj se proces razvija u beskonačnost. Proučavajmo ga radi njega samog jer ono što je savršeno i slobodno, ne traži se radi korisnosti iako je slobodno i savršeno istovremeno i najkorisnije. Slično je kod religije, gdje Isus Krist propovijeda da se teži Carstvu božjem pa će i sve drugo doći samo po sebi.

Posebno će i pojedinačno biti postignuto samo dostignućem onog što je opće, što bivstvuje po sebi i za sebe (paragraf 20).

Mišljenje je djelotvorno kada kao proizvod sadrži bitno, unutrašnje (paragraf 21). Prvobitni sadržaj (osjet, predodžba, osjećanje i intuicija) refleksijom se transformira u istinsku prirodu predmeta. To stvara uvjerenje da se misao slaže sa stvarnosti.

Bolesno je misliti da je saznanje samo subjektivno i zatvoreno pred objektivnim (paragraf 22). Priroda je djelo našeg duha, naše slobode. Nitko ne može misliti za drugog, kao što ne može ni jesti, ni piti, ni disati (paragraf 23).

Kako raširiti i kako razraditi ovu tezu da postane energija naše emancipacije? Do sada su religija, filozofija i znanost to pokušavale nezavisno, čak u međusobnom negiranju. Je li došlo vrijeme da među njima zavlada Harmonija? Logika se poklapa s metafizikom (znanost o stvarima shvaćenim u mislima koje izražavaju bit stvari). Uobičajilo se da misli pripadaju samo duhu, subjektivnom, a da je neduhovno, materijalno, prirodno ono objektivno (paragraf 24). ***Istinski dijalektičari ne mogu biti idealisti ili materijalisti, nego su oboje ili ništa.*** Razum je mišljenje koje se odnosi samo na ograničene odredbe i samo se u njima

kreće. Takav je pristup samo subjektivan i u stalnoj suprotnosti prema objektivnom.

To Hegel razvija u 3 stava (paragraf 25). Svaka filozofija i znanost u početku, a svakodnevno djelovanje i življenje, u pravilu žive u vjerovanju da se refleksijom saznaje istina (dovoljno je reproducirati sadržaj osjeta i donekle misli da se reproducira predmet - paragraf 26). Takvo mišljenje koje nije svjesno protustava može biti osnova za spekulativno istraživanje, ali i *čamiti* u ograničenim misaonim odredbama. Razumsko gledanje uvijek postoji, a u filozofiji je prevladavalo prije Kanta (paragraf 27). Ovo učenje polazi od pretpostavke da ono što jest, time što je mišljeno, saznato je samo po sebi. Takve su odredbe predikati istinitog, a nije se istraživalo jesu li po sebi i za sebe nešto istinito, ni može li oblik suda biti oblik istine (paragraf 28).

Takvi su predikati za sebe ograničeni sadržaj i neodgovarajući bogatstvu predodžbi o prirodi, duhu itd. Predikati nisu međusobno vezani svojim sadržajem te su vanjski jedni prema drugima (paragraf 29). Koliko se to odnosi na odnose koje imamo među ljudima i ljudskim zajednicama? Kakva će nam biti kvaliteta života kad logički spojimo predikate? A za kvalitetu života treba nam kvaliteta u radu (ISO 9000), koju ima premalo naših firmi.

Predmet je odgovarajući (Priroda, Duh) po Hegelu, ali je repromaterijal nedorađen. No logika stremi finalitetu slobodi. Sjetimo se da se biolozi pitaju ne postoji li finalitet logike, a da najbolju logiku nisu ni ispitali. Tim kategorijama (Priroda, Duh, njihov Savez) tek misao daje čvrsto uporište. Sud je još neodgovarajući oblik za izražavanje konkretnog, a istinito je konkretno i spekulativno (teza paragrafa 31). Metafizika je postala dogmatizam te je od dva suprotna stava jedan uzimala za istinit, a drugi za lažan. **Dogmatizam ima za proturječnost skepticizam**, a u biti se izražava kao ili/ili mišljenje (svijet je ili konačan, ili beskonačan).

Spekulativno mišljenje sadrži u sebi cjelinu, dok ih dogmatizam rastavlja i samo dio drži istinitim (paragraf 32). Vidjet ćemo u poglavljima koja obrađuju psihološke, tehnološke, ekonomske i pravne probleme koliko je važno imati u svijesti cjelinu. ***To će se najbolje vidjeti po***

prijedlogu Vladimira Vugrina o državi s najmanjim porezima u svijetu.

Definiranjem ontologije završava jedna etapa u razvoju Logike (paragraf 33). Ona je učenje o apstraktnim odredbama biti. Njoj je nedostajalo načelo za uspostavljanje i vrednovanje mnoštva odredba. Mogla se postići empirijska potpunost, ali ni u kom slučaju nužnost i istinitost odredaba po sebi i za sebe.

To je prvi dio, dok je drugi dio psihologija. U paragrafu 34 promatra se Duh kao stvar. Danas bismo rekli da je to tzv. štakorska psihologija, psihologija bez duše. Koliki se psiholozi dive Skinneru bez obzira što je napisao djelo *Beyond Freedom and Dignity?*[135] Zbilja je, uistinu, umna u danim ograničenjima.

Zašto su ograničenja konstanta, a ne znamo da nas sputavaju? Jesu li rezultat nekih psiholoških i socijalnih, neodgovarajućih, nekovalentnih interakcija? Mogu li vjera i filozofija tu pomoći? Jesu li htijenje i znanje, odnosno nedovoljno htijenje i znanje osnovna ograničenja?

U paragrafu 35 promatra se treći dio - kozmologija, gdje je predmet svijet, njegova slučajnost, nužnost, ograničenost, vječitost u prostoru i vremenu, eficijentna uzročnost i svrhovitost, Dobro i Zlo, sreća i bol te ljudska sloboda. Hegel kao da je znao za Einsteinova, Bohrova, Heisenbergova otkrića prirodnih fenomena. Uostalom, nije li već Heraklit shvatio kako je Svemir vječno živa vatra koja se mjerom pali i gasi. Pritom najbolji svjetski fizičari polaze od Velikog praska nepoimajući uopće hipotezu da je prije toga već bilo beskrajno mnogo istih početnih praskova.

Teologija koja se promatra u paragrafu 36, a razmatra pojam Boga i njegovu mogućnost, osobine, dokaz postojanja. Empirizam je (paragraf 37) rezultat potrebe za konkretnim sadržajem, za čvrstim osloncem i, umjesto da istinito traži u samoj misli, izvodi ga iz iskustva, iz vanjske i unutrašnje sadašnjosti.

Ovdje su najveći majstori lukavi Albioni, a mi, naivni Hrvati, uz Kineze, Indijce, Arape, Židove, Nijemce, Ruse i Amerikance žrtve njihove igre ***divide et impera***. Kad ćemo prepoznati kako njihova strategija

[135] *Bez potrebe za slobodom i dostojanstvom.*

ide svomu zasićenju, a da mi, bivši objekti njihovih metoda "*behavior modification*" imamo šansu za slobodu. Bio sam vrlo sretan kad sam nedavno saznao kako su ih Irci ekonomski nadjačali. Mi smo mnogo po čemu slični Ircima. Sve su to igre logaritamske i eksponencijalne funkcije i ako u tome vidimo pleter,[136] znamo kako se događa sam **proces**. Ovdje nam model **ABCD**[137] pomaže od mikro do makro plana s kim se udruživati, a od koga se čuvati, prema kome biti otvoren, a prema kome biti zatvoren. Hrvati su tijekom povijesti skupo plaćali greške, ali tekuća zbivanja potvrđuju kako nas ekonomska i politička dijalektika i dalje nesmiljeno udara po srcima, glavama i džepovima. Iz alopoietičnih situacija nema izlaza bez autopoietičnog mišljenja. Ovo vrijeme nakon pada HDZ-a vrlo je plodno za verifikaciju domoljublja. Polako će nestajati s društvene scene Hrvati–glumci, a svijet će se začuditi kad na scenu stupe autopoietični Hrvati. Perfidni Albion ni ne zna što ga čeka na okuci u procesima globalizacije. Ne zna da ne zna, a mi ne znamo da znamo.[138]

U paragrafu 38 detaljnije se istražuje empirizam za koji su žene velemajstori jer uzdižu sadržaj koji slijedi iz percepcije i osjećanja te intuicije do univerzalnosti. Moto mu je ovdje napustiti traganje za praznim apstrakcijama i shvatiti neposrednu datost čovjeka i prirode, a što je jednim dijelom ispravno. Nedostatak je empirizma što polazi samo od percepcije, a prije svega služi se analizom. Pretpostavke od kojih polazi smatra utvrđenima. Tako je za empirizam materija nešto apsolutno objektivno iako je materija nešto apstraktno i ne može se percipirati. Tek autopoietični pristup biološkim istraživanjima potvrđuje Hegelovu ispravnu metodu zaključivanja.

U cjelini je empirizam učenje neslobode budući da se sloboda sastoji u nepostojanju drugog prema nama. Stoga je britansko (vidi Enciklopedia Britannica)[139] poimanje ljubavi, sreće, morala i slobode

[136] Naš je narod usvojio pleter, a da ni pojma nije imao o spiralnoj strukturi DNA. Meditacije nad ABCD modelom ukazale su mi na postojanje pletera. Tako C igrači idu po zakonu opadajućih prinosa, B igrači po zakonu rastućih prinosa, a njihove sinteze na niskoj razini (D tipovi) i na visokoj razini (A tipovi) logističke su, zmijolike krivulje koje čine pleter.
[137] Model ABCD detaljnije je razrađen na stranici 311.
[138] Iskustva pobunjenih Srba mogla bi biti poučna …
[139] http://www.eb.com/ Sanjam o autopoietičnoj *Enciklopediji Croatici.* Tu nam je na dohvat, ali…

prekratko. Hegel neprimjetno s eficijentnih i finalnih causa prelazi na causae materialis i formalis. Postoje materija i oblik — prvo je individualizirano, a drugo je opće. Skepticizam Huma uzima intuiciju za osnovu i opovrgava opće s tog stajališta (paragraf 39).

U paragrafu 40 vraćamo se negaciji empirizma. Za kritičku filozofiju iskustvo je jedino tlo za saznanje, ali ne donosi istinu, nego je samo fenomenološka spoznaja. Uz osjetilni materijal dolaze i opći odnosi kao ***a priori*** atribut mišljenja (Kant). Na osnovi prethodnog dolazi do subjektivnosti i objektivnosti, ali oboje pada u subjektivnost jer ostaje jedino stvar po sebi. Svi misle (u Hegelovo doba, a i danas) da su pretekli Kanta i da su daleko, ali biti daleko za Hegela ima dva smisla - **daleko naprijed i daleko nazad** (paragraf 41), a posljednje je nažalost vjerojatnije.

Prigoginov je savez već ovdje bio na pomolu, ali Hegel za razliku od drugih zna zašto ustupa subjektivitet. Osjeća li čitatelj kako ide proces i metoda razvoja pojma?

U paragrafu 42 polazi se od teorijske moći saznanja, od transcendentalnog jedinstva samosvijesti *a priori*, koje mnoštvo sadržaja uzima u sebe i dovodi u identičnost, u prvobitnu autopoietičnu vezu. Rezultat su kategorije. Fichte je ukazao da se misaone odredbe imaju izvesti u svojoj nužnosti. Ako logika zahtijeva da se daju dokazi i ako želi učiti dokazivanje, mora prije svega biti sposobna izvesti vlastiti sadržaj i da se tako shvati njegova nužnost. Kantova je filozofija subjektivni idealizam jer je građa sadržaja rezultat poimanja, a oblik rezultat mišljenja.

Percepcija se (paragraf 43) uzdiže do objektivnosti preko empirijskih kategorija. **Pojmovi su stoga prazni** jer imaju primjenu samo u iskustvu.

Po Hegelu je (paragraf 44) takvo saznanje nemoćno saznati stvari po sebi.

U paragrafu 45 pojavljuje se Kant. Um kao moć bezuvjetnog istražuje iskustveno saznanje. Kant je prvi povukao razliku razuma i uma jer prvo ima za predmet izučavanja ono što je ograničeno i uvjetovano, a drugo bezgranično i bezuvjetno. No Kant se zaustavio na **trebati** (so-

llen). Po njemu stvari koje znamo samo su fenomeni za nas, a posebitost (Ansich) za nas ostaje nedostižna.

Hegel, kako smo već vidjeli u *Fenomenologiji*, ima daha ići dalje u poimanju pojma, u razvijanju mišljenja kao temelja metodologije. Kako se malo napajamo na izvoru čiste i zdrave vode! Saznati predmet jest odrediti sadržaj, a to zahtijeva otkriti uzajamnu unutarnju vezu i s drugim predmetima. Samo se tako dolazi do stvari po sebi (paragraf 46), a ovdje se skriva i korijen autopoietičnog pristupa metodologiji u znanosti. Kako povezivati biologiju, filozofiju i pravo? Kako povezivati psihologiju, tehnologiju i ekonomiju? A kako od ovih dvaju trokuta učiniti šesterokut?

Ako to dobije snagu Davidove zvijezde, evo nam osnova za Enciklopediju Croaticu.

U paragrafu 48 Hegel daje razrješenje Kantovih antinomija. Um u svom istraživanju upada u antinomije, a razrješenje nije u predmetu po sebi i za sebe, nego u umu koji saznaje. Autor je u svojim istraživanjima naišao na niz znanstvenika koji su se dičili da im je rodoslovlje I. Kant. Da i ne govorimo o onima koji nisu ni došli do njega. Ako osjećamo da nam treba autopoietični pristup, moramo se znati odvojiti od te pupčane vrpce. Kako doći do teorije autopoiesisa bez Hegela? Kantove su antinomije, uistinu, *kninski balvani* za našu metodologiju:

–Svijet je prostorno i vremenski ograničen, ili ne.

–Materija je djeljiva u beskonačnost, ili ne.

–Sloboda ili nužnost.

–Svijet ima svoj uzrok, ili nema.

Bolje je imati i Kanta za duhovnog pretka nego nikoga, što nije nažalost rijetkost kod znanstvenika ne samo kod nas, nego i na lažno blještavom Zapadu.

Za Hegela (paragraf 49) uz dušu i svijet, treći je predmet uma Stvoritelj. Postoje (paragraf 50) dva puta — od bića mišljenju *(bottom-up),* ili obratno *(top-down)*. Uzdizanje mišljenja nad osjetilnim, uzlaženje iz krajnjog u beskrajno, taj prijelaz i skok jest mišljenje.

Paragraf 51: **put je od mišljenja do bića ideal koji treba ostvariti**.

To je ontološki dokaz postojanja Stvoritelja. Kao što se u empirijskom unaprijed ne nalazi opće, tako se i u općem unaprijed ne nalazi biće. Krajni je rezultat u tome da se postojanje razlikuje od pojma, egzistencija od esencije, pojava od biti. Vidjet ćemo da je kod Marxa ideal obratan. To znači ne od mišljenja biću, nego od bića mišljenju. Je li u pravu Hegel ili Marx? Nisu li, ako smo ovladali autopoiesisom i dijalektičkom metodom, obojica? Samo posredovanjem od bića mišljenju (to je znanstveni pristup od manje razvijenog razvijenijem) i Hegelom (kao povratnom informacijom) razvijamo stvaralački subjektivitet, samoorganizaciju takvih i autopoiesis kao odgovor na kaos. Mišljenje po sebi jest neodređeno jedinstvo, ali i djelatnost toga neodređenog jedinstva. To je autopoietski proces na mentalnom planu i ukoliko stvorimo Enciklopediju Croaticu, mogli bismo doći do autopoiesisa na socijalnom području (vidi paragraf 52). Case study s CD-om *5 do 12* sa studentima 4. godine Ekonomskog fakulteta u školskoj godini 1996/97. živa je metafora budućih uspona i padova te odlična predigra za Hrvatsku sa 100 milijardi dolara GNP-a.

Paragraf 53: praktični je um, ne razum kao kod empirijske svijesti, misleća volja (znanje o putu zadovoljenja interesa). On otkriva i diktira objektivne zakone slobode, tj. što, kako, kada, s kim, s čim, gdje, koliko, komu, pošto, zašto treba činiti, što je dužnost, odnosno nužnost.

Paragraf 54: praktični um postavlja kao opću odredbu dobro koje postoji u svijetu i ima objektivnost (npr. Kantov kategorički imperativ).[140] Prije Kanta sreća je bio cilj koji si čovjek postavlja (eudemonizam), a ovdje je ono slučajno uzdignuto do načela volje i djelatnosti.[141] Čovjek je slobodan ako se ponaša u svojoj djelatnosti prema svojoj volji. Ljepota umjetnosti već nas upućuje na stvarnost ideala. Postavljanjem teze u Praktičnom umu, da je dobro sadržaj volje, da se dužnost vrši radi same dužnosti, po Hegelu se nije daleko pomaklo. Ima li pravo? U umjetnosti i organskom svijetu (paragraf 55) opće se ne može izvesti, ali se ideal stvarnosti može naslutiti. U živom biću (paragraf 57) cilj je imanentna odredba i svi dijelovi tijela jedni su drugima sredstvo i cilj.

Paragraf 60: dok Kant samo formalno postavlja tezu da mišljenje

[140] Schiller je u *Razbojnicima*, a posebno u *Sublime* otišao u poimanju moraliteta još dalje.
[141] Imao sam prijatelja (Z.F.) koji je stavljao akcent na sreću, dok sam ja na slobodu. Nismo bili dobra sinteza i to se raspalo pred naletima okruženja.

samo sebe određuje, Fichte je ovo pokušao izvesti postavljajući **Ja** kao polaznu točku. Hegel preko svega toga preciznije definira misaoni proces (paragraf 62): **pojmiti izvjestan predmet ne znači ništa drugo, nego ga shvatiti u obliku uvjetnog i posrednog.**[142] Saznanje je napredovanje serijom uvjetnih uvjeta. Ti linkovi stvaraju hipertekst. Metabolizam, tehnologija, gospodarstvo, pravni propisi sve su slabije interpretacije rada pojma, ali se ovdje kao vječna nada pojavljuje umjetnost. Filozofskim promišljanjem dolazi se do vizija i misija a toga najviše nedostaje našim ekonomskim i političkim moćnicima. U slobodi stvaranja razvit ćemo moralni, intelektualni i socijalni kapital.

Zanimljivo je pogledati koje su se struke (fizičari, kemičari, biolozi, psiholozi, tehnolozi, ekonomisti, pravnici i filozofi) najbolje samoorganizirale. Tko je najbliži autopoiesisu?

Paragraf 66: tako je neposredno znanje rezultat posrednog znanja. Analogno, rekli bismo da je tako i u vještinama. U pozadini vrsnog glumca, znanstvenika, svećenika, političara, privrednika, sportaša, radnika, leži ogroman broj pokušaja i pogrešaka posredovanja koja površni promatrač ne može ni zamisliti. To je latentni sadržaj ovog paragrafa.

Paragraf 67: neposredno saznanje dolazi u svijest obrazovanjem, razvojem, odgojem.

Paragraf 70: ideja jedino posredstvom bića i biće jedino posredstvom ideje postoji kao istina. Svatko posredstvom drugog postaje istina. Za ilustraciju informatički pismenima ovdje se možemo podsjetiti na hardware i software, kao ilustraciju interakcije materije i duha, bića i ideje.

Paragraf 74: izvjestan sadržaj može se saznati kao istinit samo kao jedinstvo posrednosti i neposrednosti. Sada smo već vjerojatno svladali kategoriju posredovanja na kojoj Hegel gradi proces razvoja pojma, a ja metodologiju društvenih znanosti.

Paragraf 79: logika ima 3 strane — razumsku, dijalektičku i spekulativnu. Prva je čisto razumska, druga je negativno umstvena, a treća pozitivno umstvena. Sve su trenuci svega stvarnog i logičkog. Bi li

[142] Ovo je ontološka osnova izrade hiperteksta i to dobro funkcionira u prirodnim znanostima. Zašto to nije tako u društvenim znanostima? Hoće li ova knjiga biti napredak?

epiteza bila Lijepa naša kao autopoiesis?

Paragraf 80: razumsko mišljenje ostaje pri čvrstoj određenosti i razlikovanju od svega drugog. Tko želi stvoriti veliko, mora se znati ograničiti, a tko hoće sve, taj u stvari neće ništa i ne učini ništa. Koliko kod nas ima razumskog mišljenja koje će nam ograničavati razvoj učinkovitog i demokratskog društva? Bez poznavanja autopoietične teorije nije moguć potpuni odgovor. Sada je on teorijski i metodološki gotovo trivijalan. Kako da i praktično to postane ljepše i privlačnije od sporta i umjetnosti?

Trenutni je odgovor transferom iskustva iz sporta i umjetnosti u ekonomiju i politiku. Nedavno sam upoznao Zvjezdanu Ladika[143] kao najdivniji živi primjer autopoiesisa u stvarnosti. Na sportskom planu to bi mogao biti Željko Mataja, jedan od osnivača Zaklade 2020![144]

Kako unijeti dijalektiku govori paragraf 81. Dijalektički je trenutak ukidanje ograničenih odredba i prelaženje u suprotne odredbe, priroda je svega ograničenog da samo sebe ukine i nadiđe. Život kao takav u sebi nosi zametak smrti, krajno sebi samom proturječi i time sebe ukida i nadilazi. Platon u dijalozima pokazuje ograničenost razumskih odredaba. Kaže se da svaka stvar ide svom kraju. Dijalektici, kao općoj sili, ništa ne može odoljeti; meteorološki je proces prirodna manifestacija dijalektike. Svako stanje i djelovanje, kad se dovede do svoje krajnosti, pretvara se u suprotnost.

U političkom životu krajnosti anarhije i despotizma uzajamno se izazivaju. Tko mnogo *lisiči*, u svoju se zamku hvata. Emocionalni je život također primjer dijalektike. ***Tko ne prati svoje radosti i žalosti, strahove i srdžbe i ne prepoznaje dijalektiku, uistinu uzalud osjeća i samo ga gomilanje grešaka vodi u zaborav bitka jer neće upoznati put od Erosa do Agape.*** Sinteza razumskog i dijalektičkog dana je u paragrafu 82. Spekulativno otkriva afirmativno u dijalektičkom. Ovdje nije formalno jedinstvo, nego jedinstvo suprotnosti.

Starčević i Strossmayer ostali su u suprotnosti jer ostali im zemljaci nisu znali njihov pravac transformirati u trokut. Koliko smo

[143] Z. Ladika imala je divnog oca i nastavnike te prenijela tisućama ljubav i slobodu radom s dramskim grupama mladih.
[144] Trenutne afere u nogometnim klubovima šansa su za autopoietičniji nogomet.

uznapredovali u stotinu godina? Tko su danas njihove žive metafore?[145]

Paragraf 83: logika se dijeli na znanost o biću, biti i pojmu. Proces je od neposrednosti, preko refleksije i posredovanja u zasebnost, do povratka u sebe, pojam po sebi i za sebe.

Znanost o biću (kvaliteta, kvantiteta i mjera)

Paragraf 85: biće u sebi sadrži tri stupnja - kvalitetu, kvantitetu i mjeru. Kvaliteta je identična s bićem i nešto prestaje biti ako izgubi svoju kvalitetu. Kvantiteta je vanjsko biću, a mjera je jedinstvo, oboje kvalitativna kvantiteta. Iz toga se razvija bit. Koliko naša svakodnevna logika tako prilazi problemima? Prvo definirati kvalitetu pa kvantitetu i tada doći do mjere, modernim rječnikom do optimalnosti. Mi u praksi najčešće preskačemo kvalitetu kako znamo i izgubimo se u kvantiteti (tona, metara, kuna, funkcija, podređenih itd.), a da o mjeri ni ne razmišljamo. A ako nemamo dijalektike u glavi, ona će nas lupati po glavi. Svi ćemo zajedno podnositi neproizvodnost i nezaposlenost. Manje je važno tko je kriv. Krenimo u obnovi naše domovine od kvalitete rada i odnosa pa ćemo lako rješavati probleme nezaposlenosti, proizvodnosti i međusobnih odnosa. Dok ne shvatimo da prvenstveno moramo proizvoditi sami sebe boljima (to je autopoiesis) jer smo mi sami najveća ograničenja, nema prigode za razvoj ekonomski učinkovitog i politički demokratskog društva. Tko ne vidi da može znatno bolje, nije vrijedan ući u prve redove borbe. Vidjeli smo da su ovakva osjećanja samo sirovina. Treba dobro promisliti što činiti, s kim, kako itd. pa stoga nastavimo oštriti naše umove u (h)rvanju s Hegelom.

Paragraf 86: biće je čista neposrednost, a početak ne može biti ništa posredno.

Paragraf 87: čisto je biće čista apstrakcija i time nebiće.

Paragraf 88: istina je bića i nebića u jedinstvu oba, to je postajanje,

[145] To sam 1992. prepoznao u Tuđmanu i Supeku. U trećem pokušaju Bog će pomoći da se spoje umjetnost, znanost i politika. Budimo strpljivi u posredovanjima. Što smo jači u vizijama, to ćemo lakše izdržati praktičke blokade jer će misao naći put do čina, kao što voda "pronalazi" put od izvora do ušća. Rođen sam na Trebišnjici i nije mi teško ponirati …

čisti nemir. To je Heraklitovo ***sve teče***. Postajanje je po sebi i za sebe siromašna odredba. Život je npr. postajanje.

Paragraf 91: biće je po sebi (Ansichsein) biće u odnosu s nečim drugim.

Paragraf 95: prelazi li nešto u drugo, prelazi ono jedino sobom samim; to je prava beskonačnost. Što se promijenilo, drugo je drugoga. Tako se uspostavlja biće za sebe, kao negacija negacije (sursichsein). **Istina krajnog je idealnost. Svaka je prava filozofija stoga idealistička.**

Paragraf 96: biće za sebe jest neposrednost, u sebi ne sadrži nikakvih razlika i iz sebe isključuje svaku drugost. Priroda su i duh kao realnost i idealnost. Duh je pravi i istinski ako u sebi sadrži prirodu kao nešto nadiđeno (aufgehoben). Zanimljivo je kako F. Čorlukić u knjizi ***Kamo ideš čovječe*** otkriva isti odnos Enkidua i Gilgameša. Enkidu su naši prirodni nagoni, a Gilgameš, Buda, Isus uzori su dijalektičkog ovladavanja prirodom.[146]

Od paragrafa 84 do 96 imamo raspon čovjeka po sebi i čovjeka za sebe. To očito nije dovoljno, ali bi naša andragogija (N. Pastuović)[147] morala razmisliti što joj je činiti. Život nam stalno pruža prigodu, a mi je propuštamo. Kako biolozi kažu, smrt je gomila grešaka.

Paragraf 97: otklon bivstvujućih jedinica dovodi do toga da se one međusobno isključuju.

Paragraf 98: mnoštvo postoji, ali je jedno kao i drugo. Otklon je isto tako atrakcija. Kvalitativna se odredljivost u kvantiteti nadilazi. Kant je materiju smatrao kao jedinstvo atrakcije i repulzije. Prelazak kvalitete u kvantitetu ne nalazi se u običnoj svijesti. Prvo smo imali biće i kao rezultat postojanje, čiju smo istinu spoznali u promjeni, a to se javlja kao kvantiteta.

Paragraf 99: kvantiteta je čisto biće u kome je određenost ukinuta i

[146] Željno čekam kako ćemo uskoro jednom disertacijom početi ponovno otkrivati sv. Franju. To bi mogla biti jedna etapa našeg sveukupnog autopoiesisa. I. Vrkić, rijetko autopoietična osoba, pred odlazak je s funkcije na HTV-u shvatio kako bi se sav program mogao protkati u svrhu stvaranja Hrvatske kao samoučećeg sustava. S Galićem su nam se smanjile šanse za *top-down* pristup, ali povećale za *bottom-up* pristup u (samo)tvorbi Hrvatske od 100 milijardi dolara GNP-a.

[147] Prof. dr. N. Pastuović na najboljem je tragu autopoietične andragogije.

nadiđena, ili postavljena neodređeno. Tako promjene ne dovode do promjene kvalitete, a ako do toga dođe, gubi se kvaliteta. Tužna bi bila sudbina našeg saznanja kad bismo se morali odreći moralnosti, prava, slobode, stoga što se ne mogu izmjeriti.

Paragraf 100: kvantiteta jest kontinuitet, a određenost jednim jest odmjerena veličina. Već je nekoliko puta spomenuta vizija Hrvatske sa 100 milijardi dolara GNP-a. U ovom kontekstu treba naglasiti da to nije puki kvantitet, nego samo "živa metafora" da čitatelj osjeti kvalitativne pretpostavke do kojih mora doći u srcima i glavama građana RH. Bez sinergije na razini domovine mirovine i plaće mogu nam biti 2 puta veće za 5-10 godina, ali uz htijenja i znanja u timskoj organizaciji na razini Hrvatske kao multinacionalne kompanije to bi moglo biti 35 puta više. Treba ovladati s 1020 pojmova i 1020 autora. U knjizi se nudi pet do deset puta više jer bi u autopoietičnom smislu knjigu trebalo dizajnirati za svakog pojedinca po mjeri njegova/njezina srca i uma. To bi umjesto 400 bilo 100.200 stranica koje autor i čitatelj moraju zajedno stvoriti. Tko će biti suautor — model?

Paragraf 101: količina je ograničena i određena kvantiteta.

Paragraf 102: količina ima svoju potpunu određenost u broju. Kako je jedinica njegov element, ima kvalitativne trenutke, posebni broj kao odraz nekontinuiranosti i jedinstvo kao odraz kontinuiteta. Broj je sinteza brojnosti i jedinstva. Kvaliteta brojeva određuje da postoje tri operacije: zbrajanje, množenje i potenciranje i uz te tri pozitivne, i tri negativne operacije.

Upoznajući se s autopoietskim bilanciranjem V. Vugrina, čitatelj bi mogao u njegovim kontima od 0 do 9 provjeriti Hegelovo poimanje brojeva. Kako je to moguće? Vugrin je prirodno pošao od zbilje duhu i sada će svaki poduzetnik u našoj zemlji, ukoliko se njegov pristup u-svoji, proizvoditi veći višak vrijednosti. Tako će se novac bolje, brže i više pretvarati putem autopoietične proizvodnje u višak vrijednosti i uvećani novac. Ta dijalektika stvaranja bogatstva ide po zakonima mišljenja koje je otkrio Hegel, materijalizirao Vugrin bolje no i jedan živući ekonomist ne čitajući nikad Hegelovu logiku. Podsjetimo se kako netko može imati izvrsnu probavu, a da ništa ne zna o metabolizmu, kako

netko može izvrsno misliti, a da ništa ne zna o Hegelovoj logici. Ipak, predložio bih da i dalje prijateljujemo s najvećim misliocem jer sam uvjeren da bi Vugrin bolje i brže došao do autopoietičnog računovodstva da je više poznavao Hegela, a da bi drugi knjigovođe bolje i brže to prihvatili da su malo više iščitavali njegovu logiku.[148]

Paragraf 103: stupanj je određenost količine.

Paragraf 106: kvalitativna i kvantitativna odredba još su uvijek izvanjske. Kvantiteta je u biti mjera.

Paragraf 107: **mjera je kvalitativna količina** za koju je vezana izvjesna kvaliteta. Kod Grka je to Nemezis, a prekoračenje bogatstva, moći, radosti, slobode vodi propasti. Nesavršeniji organski oblici previše su neodređeni u mjeri, a kako smo vidjeli kod biologa, time su i manje slobodni. Kada bismo barem znali koristiti to genetsko iskustvo koje svi nosimo u sebi. Hegel bi rekao da još nismo dovoljno posredovali. Je li nam mjera od 100 milijardi dolara dobro postavljena. Treba li nam više ili manje?

Kada smo kod mjere, formalist može zapaziti kako Hegel svuda kategorije razdvaja u tri (vidjeti sadržaj *Nauke logike*), dok to kod mjere ne čini. To me je zaintrigiralo i došao sam do saznanja da to nije htio forsirati jer je osjetio da mu ovdje nešto nedostaje, kao što bi to bilo u Mendeljejevim tablicama. Ovdje se vidi njegov intelektualni moral. Danas, zahvaljujući razvitku matematičkostatističkog aparata, na putu smo otkriti mentalnu planetu u Hegelovu *zviježđu*.

Koji to element definira mjeru? Već smo najavili da je istina cjelina, odnosno da ***je istina varijanca***. To znači da u traženju mjere treba analizirati što objašnjava razlike i ako smo teorijski i metodološki ispravno učinili, u stanju smo se približiti pronalaženju mjere.

Mjera je optimalnost, a do toga dolazimo multivarijantnim analizama *(bottom-up)* s jedne strane, i spekulativnim metodama *(top-down)* s druge strane. Ti se rezultati moraju usuglašavati. To znači kombinirati

[148] Jedan mi je dragi čovjek rekao, kad sam ga pokušao motivirati za Vugrinov pristup prirodnom računovodstvu, da mu to nalikuje na vlak bez tračnica i da se on boji u tome voziti, a kamoli upravljati lokomotivom. Taj duh slobode okrznuo je neke znanstvenike računovodstva, neke studente, a imam nadu da će Helena i Željko biti prvi pravi autopoietični računovođe u nas.

testiranje i anketiranje, gdje se prvim istražuje objektivnost, a drugim subjektivnost. Primjenom MONESA[149] u političkim i ekonomskim institucijama možemo iz alopoietičnih ulaziti u autopoietična rješenja. Ukoliko se ono što čovjek misli o svom zdravlju, prehrani, odijevanju, stanovanju, radu, ljubavi poklapa s onim što objektivnije analize pronađu, veća je vjerojatnost da subjektivnost i objektivnost mogu biti u harmoniji, da postoji mjera. Ukoliko tu postoji raskorak, nužna su mnoga posredovanja da se dođe do mjere.

U paragrafu 108 Hegel detaljnije analizira mjeru: postojanje je povećanje ili smanjenje, a da mjera ne bude ukinuta.

Paragraf 111: kada kvaliteta i kvantiteta prelaze jedno u drugo, dobivamo bit. U mjeri ona već postoji, a proces se sastoji u tome da se postavi i ostvari što je već po sebi. Obična svijest zapaža kvalitetu, kvantitetu i mjeru, a dijalektika je prijelaz jedne kategorije u drugu. Mogli bismo zaključiti: ***sve je odnos***. U biću je odnos samo refleksija, a u biti osnovna odredba. Brajša, varaždinski psihijatar, najdalje je kod nas otišao u razvijanju kategorije odnosa.[150]

Konvergencija je Hegelu neosporna jer umni dolaze do odnosa kao biti pojava i procesa. U biću je sve neposredno, a u biti je sve relativno. Za taj prijelaz nužno je poznavanje statističkih parametara, posebno srednje vrijednosti, varijance i korelacije. Istina je cjelina što se može statističkim rječnikom izraziti kao istina je varijanca. Kada znamo objasniti razlike u nekoj statističkoj distribuciji, tj. objasniti varijancu, mi možemo tvrditi da neku pojavu poznajemo.

Bez znanja što objašnjava varijacije prije nalikujemo diletantima nego znanstvenicima, privrednicima ili političarima. Koliko naših profesionalaca zna objasniti varijancu pojava kojima se bavi? Kod inženjera to je kvaliteta proizvoda i produktivnost, kod ekonomista profitabilnost, ekonomičnost i rentabilnost, kod pravnika moralnost i pravednost. Ne znamo li tu mjeru kojom ćemo biti dostojni ekonomski i politički moćnijima objasniti i na nju djelovati preko utjecajnih čimbenika, uzalud

[149] O *MONESAMA* je učilo 5 tisuća studenata i šokiran sam kako slabo i malo to primjenjuju u svakodnevnoj praksi. Uistinu nije rješenje obrazovanje, nego samoobrazovanje.

[150] *Opća psihodinamika samoupravnog ponašanja*, *Rukovođenje kao odnos* do najnovijih djela o eneagramima.

nam i teorija autopoiesisa.

Metodologija društvenih znanosti utemeljena je na osobnom iskustvu, na poznavanju filozofije i primjeni matematičke statistike u konkretnim problemima. Autopoiesis je u stvaralačkom povezivanju relevantnih kategorija i neprestanim iteracijama, dok se ne stvore ***dobra, istinita i lijepa*** rješenja i materijaliziraju u stvarnosti.[151]

Znanost o biti (egzistencija, pojava i stvarnost)

Paragraf 114: bit nesavršeno vezuje neposrednost i posrednost, negaciju samog sebe i odnos prema drugom — posredovanje. Umjesto bića i nebića ovdje se javljaju pozitivno i negativno — prvo je odraz identičnosti, a drugo razlike.

Paragraf 115: bit se pričinja u sebi, ona je odnos prema samom sebi, ali ne neposredni, nego reflektirani odnos, kao identičnost sa samim sobom.

Paragraf 116: bit je također odbijanje od sebe samog te sadrži razliku.

Paragraf 117: raznoliki su elementi neodređeni prema svojim razlikama, a uspoređivanje je nezaobilazno nešto vanjsko, ali ne i unutrašnje.

Paragraf 118: jednakost je identičnost stvari koje nisu iste, a jednakost je odnos nejednakih. Prijelaz od raznolikosti na protustavku slijedi iz potrebe razvoja, negacije negacije. Nužno je da se kod identičnosti utvrdi razlika i obratno, a često se događa da se jedno zaboravi na račun drugog.[152]

Paragraf 119: razlika po sebi jest bitna razlika, tj. pozitivno i ne-

[151] Realno smo još daleko od autopoietične metodologije u naših znanstvenika, ali bi barem inženjeri i ekonomisti trebali objašnjavanjem varijance kvaliteta i profitabilnosti pokazati dubinu razumijevanja. Kad 10-20% naših inženjera i ekonomista bude znalo objasniti 80-90% varijance zavisne varijable u njihovoj domeni, za 1–2 godine doći ćemo do 100 milijardi dolara.

[152] Kod tisuća studenata pokušao sam to razviti korištenjem korelacija korelacije, gdje se lijepo može učiti igra sličnosti i razlika među varijablama i statističkim jedinicama. Ponovit ću — jedino je pravo rješenje samoobrazovanje. Bez prave potrebe za učenjem nema nam 100 milijardi dolara. Sreća je da su samoučeći sustavi modni hit, sreća je da imamo Internet koji rješava tehničke i financijske prepreke i samo je na našoj motivaciji hoćemo li učiti.

gativno; to je protustavljanje, ne nečim drugim, nego vlastitim drugim. Negativno je za sebe razlika, a pozitivno što je samim sobom identično. Stav isključenja trećeg (što slijedi iz apstraktnog razuma) treba zamijeniti stavom sve je protustavljeno. Ono što pokreće svijet jest proturječnost, ali se na tome ne može ostati. Sjetimo se kako po Hegelu čovjek stvara kad negativnom pogleda u oči. Ovdje je smisao egzistencije Martića i *kninskih balvana* te *Oluje* kao odgovora. Danas još imamo *tajkune* i očekujmo nove kreativnije reakcije na tu *elementarnu nepogodu* u odnosu na ono što radi trenutna vlast.

Tako smo došli do pokretačke snage razvoja, causae eficiens. Razlika u materijalnom standardu, zatim razlika u sigurnosti, kvaliteti života (biti, a ne samo imati) može nas pokrenuti. No, ***istinski motiv ne dolazi iz izvanjskih razlika, nego iz unutrašnje i zajednički stvorene vizije.*** Iz razlike mogućeg i ostvarenog (vizija zbilja) dolazi najbolji poticaj za autopoietični razvitak.

Paragraf 120: pozitivno je ono različito koje za sebe jest, a istovremeno je neodređeno u odnosu prema drugom (negativnijem). Negativno je samosvojno, negativno za sebe samo (i pozitivno), a pozitivno ima u drugome. Oba su po sebi isto. Oba su za sebe isto jer je svako ukidanje i nadilaženje drugog i samog sebe. Za sada ne možemo od Hegela naslutiti ***zašto se negativno u društvu bolje samoorganizira***. U pitanju je igra kauzaliteta bez finaliteta.

Paragraf 121: **razlog je jedinstvo identičnosti i razlike**, refleksija u sebi i drugom. Ovdje je bit postavljena kao cjelina. Leibnitz stavlja causae efficientes i causae finalis jedne prema drugim i ističe zahtjev da se ne ostaje na prvom, nego da se uzdignemo do drugog. Tako su svjetlost, toplina, vlaga causa efficiens, a rast biljaka causa finalis. Najnovija istraživanja oko autopoiesisa ukazuju kako je Leibnitz bio i na tragu autopoietičnoj ekonomiji, ali je u svijetu i Njemačkoj proces išao alopoietično. Zahvaljujući modernoj informatičkoj tehnologiji lakše dolazimo do autopoietičnih rješenja, a prije toga samo su genijalni umovi to nazirali. Tako 204. (vukovarska) brigada može postati živa metafora ovog paragrafa. Suprostavili su se htijenjem i znanjem daleko nadmoćnijem i tehnički opremljenijem neprijatelju. Već 9 godina uče se

samoorganizirati što su imali gotovo savršeno u 3 mjeseca obrane. Tad ih je kauzalitet motivirao, a sada ga nema. Finalitet nažalost nije jak, a nadajmo se da će se izroditi nakon prvog ustrojavanja. Kad bi samo prepoznali svoje identičnosti i razlike i harmonizirali ih, Vukovar bi po latentnoj ljepoti nadvisio Dubrovnik.[153]

Paragraf 122: bit je pojava i posredovanje u sebi, a nadilaženje toga jest egzistencija.

Paragraf 123: egzistencija je, neposredno, jedinstvo refleksije u sebi i u drugom. To je mnoštvo egzistirajućih stvari koje se reflektiraju u sebi i u drugima. Egzistencija po Hegelu proizlazi iz razloga.

Paragraf 125: **stvar je cjelina u kojoj se sintetiziraju razlog i egzistencija**. Konkretna je stvar određena refleksijom u drugom, razlikama u sebi. To čini svojstva stvari. Imanje je npr. odnos prema stvari. Imati zamjenjuje biti. Tako se subjekt pretvara u objekt, a psihoanalitičar Fromm u cijelom svom opusu analizira patologiju te transformacije. Uz dijalektiku sluge i gospodara imamo sada, zahvaljujući Hegelu, dijalektiku imati i biti. Koliko nas je u tim hamletovskim dilemama? Koliko je u nama jak razumski način mišljenja sa svojim alopoietičnim ili/ili?

Paragraf 127: materija je neodređena refleksija u drugom, ona je postojeća stvarnost i od čega se stvar sastoji. Stvar je izvanjska veza materije.

Paragraf 128: materija je indiferentna prema određenosti. Dok je stvar po sebi apstraktna, materija je isto, ali bivstvuje za drugo, a prije svega za oblik.

Paragraf 129: **stvar se dijeli na materiju i oblik**. Oni su po sebi isto, a jedinstvo i razlika toga definira odnos materije i oblika. Vidimo kako Hegel majstorski upravlja Aristotelovim kategorijama causa, a nešto slabije zakonom koji je on sam otkrio. Isto tako ni Aristotel nije toliko vješt u korištenju alata koji je izmislio, nego to kasniji majstori bolje koriste.

[153] Pater Ivan, mr. A. Tot, Fred, Ljilja Toth itd. B su tipovi koji se nisu međusobno prepoznali za razvijanje *bottom-up* pristupa, a ni njihovi zapovjednici (Merčep, Dedaković i Borković) ne rade dovoljno na razvijanju *top-down*. No svaki od vukovarskih boraca još je uvijek živa rana i gotovo je svetogrđe bilo što im zamjeriti. Što smo mi učinili? Bez preslikavanja učinjenog u dobiveno po načelima autopoiesisa još ćemo čekati 9 godina.

U literaturi se ne može naći da netko bolje od R. Legradića upravlja negacijom negacije i gotovo nitko nije dao tako mnogo dijalektičkih definicija kao on. Nadam se da će doći vrijeme kada će se mladi preko Interneta početi zanimati za negaciju negacije, a tada će ***osječka škola*** dobiti na značaju. Za razliku od umjetnika i teologa, kod filozofa i znanstvenika oni koji nadolaze, nadopunjuju prethodnike. Kad ovladamo autopoietičnom logikom, hoćemo li prije biti pjesnici ili sveci!? Je li moguće i jedno i drugo?

Paragraf 130: stvar je bitna egzistencija koja samu sebe u sebi ukida i nadilazi; iz toga slijedi pojava fenomen.

Paragraf 131: bivstvo se mora pojavljivati. Kao refleksija u sebi jest materija, a kao refleksija u drugom jest oblik. Pojava samu sebe ukida i nadilazi. Bivstvo nije iza, ili s one strane pojave, nego je bivstvo što egzistira. Pojava je egzistencija postavljena u proturječnosti. Pojava je istina bića i bogatija odredba, nego biće koje ne sadrži trenutke refleksije u sebi i drugom. Biće je bezodnosno. Pojava nema oslonca u sebi, a viši je pojam **stvarnost**. Nakon ovog paragrafa možemo suptilnije diferencirati materiju i oblik, a to je započelo s paragrafom 128. Tako smo spremniji na razvijanje odnosa s ljudima i predmetima, umjesto pododnosa, što je za sada vjerojatnije. Ograničenja su u nama, u našem senzibilitetu, posebno vizualnom i auditivnom, a u intimnom smislu i taktilnom. Ukoliko tu imamo "dobru bazu podataka", razvijmo algoritme za preradu ulaznih informacija kako bismo imali što bolji sklad s pozitivnim u okruženju. Sjetimo se kako Hegel kaže da nema sreće u ispraznom individualitetu. Volimo li uopće sebe? Ako smo tu u dilemama, pročitajmo Fromma, Hayesa, Golema i druge stručnjake te njihove analize emocionalnih devijacija. Bilo bi divno ako je čitatelj naslutio da je intelektualna kvaliteta i najboljih znanstvenika ispod Hegelova poimanja. Sve to podsjeća i na odnos religije i filozofije jer bez povezanosti tih uvida i saznanja nema istinskih plodova. ***Zašto smo mi još uvijek u starim paradigmama nepovezanosti pojava i procesa?***

Bit je paragrafa 132 da se pojavno razvija beskrajnim posredovanjem materije oblikom. S koliko znanja i motivacije mi oblikujemo sebe, tko nam u tome pomaže, a tko odmaže, daleko je od onih koji umišljaju

kako stvaraju politiku tehnološkog, ekonomskog i sveukupnog razvitka.

Paragraf 133: odnos pojave sa samom sobom jest oblik, što dalje znači sadržaj, a u razvijenoj fazi zakon pojave. Kada oblik nije reflektiran, javlja se negativnost u pojavi, nesamosvojnost i promjenjivost. Kao što nema bezobličnog sadržaja, tako nema i besadržajnog oblika. Kod istinskih umjetničkih djela sadržaj i oblik potpuno su identični. U umjetnosti, kao i na svim drugim poljima, snaga i istina počivaju na tome da je **sadržaj identičan obliku**. U metodologiji društvenih znanosti to ostaje ideal. Ukoliko smo profesionalci, tada metodom sami sebe (proizvođač i potrošač) pretvaramo u sve slobodnije subjekte. Ukoliko timski stvaramo sadržaj i oblik, ponavljanja bi nas trebala voditi u blaženo stanje.[154]

Paragraf 135: neposredni odnos jest odnos cjeline i dijelova, a ovdje je sadržaj cjelina koja se sastoji od dijelova koji su u suprotnostima. Dijelovi su različiti i nezavisni i samo ukoliko su u pravoj vezi, čine cjelinu. Sveukupnost je suprotnost i cjelina je negacija (negacije) dijelova. Odnos je jedinstvo veze sa sobom i veze s drugim. Sve što postoji stoji u odnosu i ovdje moramo tražiti korijen autopoiesisa. Naš prosječni čitatelj tiska, slušatelj radija i gledatelj televizije stalno je zasipan stvarnim negativnostima, bez mogućnosti da shvati veze, uzroke i moguća rješenja. Zahvaljujući tomu što ima izvrstan metabolizam, prerađuje tu hranu, ali se polako ipak truje negativnostima jer se malo tko osposobio za kreativni i autopoietični odgovor na kaos. Koliko znamo o zagađenosti informacijama? Zašto vrhunski intelektualci nemaju TV-prijamnik, ili ga ne gledaju? Koliko učimo na grešakama? Posebno je iritantno slušati sluganske interpretacije iako je ovaj rat pridonio moralnom i intelektualnom jačanju slušatelja. Bitno je što će sve više i više biti konkurencije jer će monopol neminovno slabiti. Kvaliteta će pobjeđivati. ***Zašto su sposobniji sentimentalniji prema nesposobnijima, a posljednji brutalniji prema prethodnima?*** Ne zaboravimo da ukoliko ne znamo

[154] Studenti se mogu podsjetiti rada na seminarima i trenutaka kad su to doživljavali. No, uvijek je odlazak iz tog virtualnog autopoietičnog svijeta u (ne)zbiljski svijet izazivao šokove, a dječje radosti i osmjehe zamijenio je stres. Kod nekih profesora važnija je beznačajna sitnica iz njegova predmeta od svih drugih predmeta zajedno. Kako prepoznati crvene i zelene semafore? Kad davati gas, a kada pritiskati kočnicu? Zašto nas odgojni i obrazovni sustav nije osposobio za kreativni odnos prema teškoćama koje donosi život?

rad pojma, nemamo velike prilike izvršiti obrat u ***pojmu rada***. Emocije se brzo isprazne, kao u pogrešnom ljubavnom odnosu. Opasna je teza da nema istinske ljubavi za rad i drugog čovjeka. To šire osobe slijepe u srcu.

Paragraf 136: negativni odnos prema sebi (uslijed odnosa prema drugom) rezultira silom i težnjom da se to očituje. To vodi ukidanju i nadilaženju. Sadržaj tog procesa još nije identičan obliku jer cilj nije po sebi i za sebe određen. Tako je sila slijepa u svom djelovanju i ovdje se javlja razlika između apstraktnog očitovanja sile i svrsishodne djelatnosti.

Nesaznatljivost sile slijedi iz nesaznatljivosti odnosa. Upoznajući zakon, postajemo svjesni onog što je prije toga izgledalo slučajno. Bez dijalektike teško je iz slučajnih pojava spoznavati igru nužnosti, a još teže, ali ljepše nužnošću dolaziti do slobode.[155]

Paragraf 137: sila kao cjelina ima u sebi negativni odnos prema sebi, ona samu sebe odbija i očituje. Tako se ukidaju i nadilaze različitosti dviju strana koje su dane u odnosu. **Istina sile jest odnos.**

Paragraf 139: vanjskom i unutrašnjem pripada isti sadržaj; pojava ne pokazuje ništa što nije u bivstvu i u bivstvu ne postoji ništa što se nije očitovalo. Otkuda onda, možemo se pitati, teza da je "put do pakla popločan dobrim namjerama". Odgovor bi bio premalo posredovanja između srca, glave i ruku, posebno premalo umnog rada. Ovdje su tragičan primjer u proteklom sustavu bili inovatori. Začuđuje kako smo mi nereflektirano forsirali inventivan rad, a u biti pustili da se najkreativniji dio društva peče na vatri vlastitih nedostataka.[156] Da je prošli sustav znao poštivati jedinku i stvaralačku snagu pojedinca, nikad ne bi otišao u ropotarnicu prošlosti. Sustav koji se branio vojskom i tajnom policijom, morao je proći kako je prošao. Greška je znanosti i umjetnosti što to nisu dovoljno reflektirali neukom puku. Nema profita bez ula-

[155] Ni u kojem slučaju slobode kao spoznate nužnosti, nego kao negacije negacije nužnosti.

[156] Poznajem dosta izumitelja i uopće inventivnih ljudi. Većina je njih samo radi "malih" grešaka u teškim psihičkim ili financijskim stanjima. Zašto? Što je Stvoritelj nekom dao veći talent, od njega više i potražuje! Mnogi moji vrhunski suradnici takvo tumačenje odbijaju, a ja sam nemoćan. Molite se, dragi čitaoče, za takve naše građane da im On oprosti oholost, umišljenost, egocentričnost pa da njihovi talenti zablistaju u božanskom ozračju na korist svima nama. Tako će Croatia postati KREACIJA, a nadajmo se da više nikad neće biti kreatura.

ganja, a ***najrentabilnije je ulaganje u vlastiti emocionalni i intelektualni razvitak.*** To mora dovesti do oblikovanja u djelu. Nažalost, naši pedagozi još nisu ušli u taj proces. Ako teorija ne anticipira praksu, praksa otvara prostor (ratom i drugim oblicima) teoriji. Objasnimo si ova razaranja, objasnimo si ova masakriranja, objasnimo si sve štete koje smo pretrpjeli! Gomila osobnih i zajedničkih grešaka u odnosima (posebno odnos sposobnijih i nesposobnijih, poštenijih i nepoštenijih, kulturnijih i nekulturnijih), morala je rezultirati zbiljom kakvu imamo. Rat samo mijenja oblik. Umjesto fizičkog nadolazi nam tehnološki, ekonomski (privatizacija), politički. Bitno je da se što više naših junaka rata samotransformira u junake mira. Najbolji su se među njima,[157] u punom smislu, stvaralački igrali i ovaj rad ima svrhu biti katalizator za civilizacijski prihvatljivije oblike i odnose *igranja* i *ratovanja*.

Paragraf 140: Hegel je od svih filozofa najbliži autopoietičnoj teoriji. Malo je filozofa s tim upoznato, a s druge strane malo poznavatelja teorije autopoiesisa poznaje filozofiju, a posebno Hegelov opus. Stoga svi oni malo mogu u sljedećem citatu prepoznati *samoostvarenje*: "Unutrašnje i vanjsko s jedne su strane u odnosu identičnosti, a s druge strane u odnosu razlike". Prvo je rezultat kad su oboje trenutak istog oblika, a drugo kad se definira samo jedno od dvoga.

Kakav je čovjek izvana, tj. svojim ponašanjem, takav je i u unutrašnjosti. Ako je netko moralan samo u svojim shvaćanjima i namjerama, njegova je unutrašnjost isto tako šuplja i prazna kao i ponašanje. Što čovjek čini, to i jest, a lažljivoj taštini treba suprotstaviti izreku: ***po njihovim ćete ih plodovima poznati***. Kod ocjene nečijih velikih djela tvrdi se da su ta djela samo po manifestnom takva, ali da su nastala iz taštine ili sličnih odvratnih stvari. Kad čitatelj shvati što je psihološka projekcija, razumjet će kako prethodna rečenica slijedi iz zavisti inferiornijih.

Ovdje se treba sjetiti i Goethea, da u odnosu prema izvanrednim sposobnostima i rezultatima drugih nema drugog sredstva za spas, do ljubavi. Stoga **volimo bolje od sebe**. Čovjek nije ništa drugo do niz

[157] U obrani Bogdanovaca crvenkape i zelenkape za tri su se dana osposobili za borbu s tenkovima i naprosto se igrali.

svojih osobnih djela. Psihologija je u doba Hegela bila sitničavo sjeckanje čovjeka. Umjesto da za predmet svojih razmatranja uzme ono što je bitno i opće, uzimala je posebno ili slučajno. Nažalost, ni danas nije mnogo bolje stanje nego u ono doba. Danas postoje sinteze fizike i kemije, kemije i biologije, ali ne tehnologije i ekonomije, ekonomije i prava, a o drugim humanističkim i društvenim disciplinama i njihovim interakcijama, bolje da i ne govorimo.

Veliki su ljudi učinili što su htjeli, i htjeli što su učinili.[158]

Komentarima ne bi bilo kraja, ali zastanimo kod Goetheove teze o nezaobilaznosti voljenja boljih od sebe. To bez daljnjeg vrijedi, ali koliko sposobnih stradava na tom putu, a mi im ne pomažemo i često nismo ni svjesni kolike smo prepreke u moralnom i intelektualnom razvitku boljih, ali samozatajnih zbog ***sljepoće vlastitog srca.*** Ovdje postoje razlike roditelja, nastavnika i rukovoditelja, ali u svim trima ulogama griješimo više no što smo svjesni.

Kako izaći iz životinjskog carstva u kome vlada zakon gomile preko zakona konformizma? Kako da svaki čovjek bude profesionalac u svom poslu? Do sada smo imali prethistoriju, a da bismo projektirali i izveli razvitak, moramo biti daleko jači, bolji, istinitiji i ljepši u oblikovanju naših djela. Spojiti autopoietski htijenje i djelovanje izgleda mi gotovo nemoguće bez posredovanja Hegelovom ***Logikom.***

Paragraf 141: manifestiranjem sila prelazi u egzistenciju i iščezava posredovanjem u sebi samom u neposrednost gdje su unutrašnje i vanjsko identično. To je, po Hegelu, stvarnost. Koliki to žive, a ni ne znaju da žive, dok ne izgube! Pomaže li nam svijest o prethodno rečenom kako bismo što bolje posredovali unutrašnje i vanjsko, subjektivno i objektivno?

Paragraf 142: **stvarnost je jedinstvo bivstva i egzistencije**, odnosno unutrašnjeg i vanjskog koje je postalo neposredno. U tom je duhu i jezik kada ne priznajemo za stvarnog pjesnika ili političara da ne zna stvoriti nešto lijepo i racionalno.

[158] Dok se u to ne uvjerimo, a povijest ne učimo na taj način, dijalektika zbilje lupat će nas po džepu, srcu i glavi. Mladi moraju učiti u školama od najboljih u nacionalnoj i svjetskoj povijesti, fizici, kemiji, književnosti, itd. te tako malo po malo dobivati povjerenje u vlastite potencijale.

Paragraf 143: stvarnost sadrži odredbe i njihovu razliku koja je osnova za razvoj. Što je netko manje obrazovan, to manje poznaje veze određenih pojava i skloniji je gubljenju u svakakvim praznim mogućnostima. Umni i praktični ljudi ne dopuštaju da im se nametne što je moguće, nego se drže stvarnosti, a to ne mora biti samo ono što neposredno postoji. Zanima li nas kako proizvesti takve ljude, ili kako stvoriti uvjete da se ljudi samotransformiraju? Sustav koji je iza nas imao je zahtjeve uzeti čovjeka kao objekt, a sada se otvara prostor čovjeku kao subjektu. "Priroda" sama proizvodi, ali to je divlje voće, povrće, cvijeće i životinje. Ako uspoređujemo bosanske i švicarske šume vidimo li razlike? Ima li to analogiju s Bosancima i Švicarcima? Kako naturalizam spregnuti s humanizmom? Gdje je mjera?

Paragraf 145: mogućnost i slučajnost trenuci su stvarnosti i obrazuju vanjštinu onog što je stvarno. Prvo je samo unutrašnje u stvarnosti, a drugo samo izvanjsko. **Svladati slučajnost opći je zadatak saznanja**, a analogno ne može ostati ni na slučajnom htijenju. Ovdje su znači u igri statistika *(bottom-up)* i matematika *(top-down)*. U Hegelovo doba to dvoje nije bilo tako razvijeno, a nije se moglo ni sanjati o matematičkoj statistici. Kako je njegov um mogao anticipirati tu igru slučajnosti, nužnosti i slobode.

Čitajući Prigogina, moj je um bio pripremljen, zahvaljujući Hegelu, da nastavim gdje sam vidio da se Newton 20. stoljeća muči. Kako se moglo vidjeti u prethodnom poglavlju, on se igra atomima, molekulama, ali kad dođe u psihosocijalnu sferu, ne vidi isto ono što je tako lijepo otkrio na elementarnijoj razini.[159]

Na kraju ovog paragrafa Hegel definira da je jezik materijalizacija mišljenja. Vidjet ćemo kasnije da nam je osnovni zadatak u razvijanju stvaralačkog subjektivizma kvalitetnijom metodologijom istraživanja te dobrom procesiranju informacija od potreba do zadovoljenja potreba. Suvremena dostignuća znanstvene revolucije omogućuju savez čovjeka i prirode, a Lijepa naša ima priliku razviti i savez čovjeka i čovjeka. U

[159] Već desetak godina vrtim tu priču i polako se prestajem čuditi što me studenti i kolege neće, ili ne mogu razumjeti. Kako razlikovati formalnu slobodu (sloboda izbora) i pravu slobodu gdje sadržaj i oblik nisu u proturječnosti ? U tom smo pravcu kreirali *MONESU* kao idejni projekt kasnije kao kompjutorski *know-how*, a na kraju i kao poduzeće. Glavni je protagonist *gotovo bukvalno* završio u zatvoru. Tako je najbolje shvatio Platona.

proteklom ratu proizveli smo plakat *Croatian Cross* gdje je osnovna poruka došla iz Vukovara od Branka Borkovića, mladog Jastreba. Kad sam ga u jednom noćnom intervjuu za Radio Osijek i Glas Slavonije pitao kada će *Vukowar* biti slobodan, odgovorio je: "Profesore, za tri dana kad budemo jedinstveni." ***Dok ne budemo voljeli bolje od sebe, neće biti većih pomaka jer preko takvih govori Svemogući.*** Možemo mi beskonačno moliti i bivati na crkvenim liturgijama, ali je sve to uzalud jer ne pomažemo boljima preko kojih Sveti duh svakodnevno djeluje, kao što to izvodi mr. Zdravko Mršić u svojoj knjizi ***Isus.***

Paragraf 146: slučajnost je mogućnost neposrednog postojanja i mogućnost da to bude nadvladano, tj. mogućnost nečeg drugog. Stvarnost je nadilaženje svoje neposrednosti i posredovanje same sebe samom sobom. To znači stvarnost je potencijalno autopoietična. U mojoj interpretaciji to treba biti dobro, istinito i lijepo da bismo imali puni autopoiesis.

Paragraf 147: kretanje vanjskog u unutrašnje i obratno jest djelatnost, a nužnost je razvijena stvarnost gdje se međusobno razmjenjuju unutrašnje i vanjsko. Nužnost je jedinstvo mogućnosti i stvarnosti. Nužnost je slijepa jer cilj nije za sebe dan. Pojam je istina nužnosti, proviđenje je primjer za to. Po mišljenju starih nešto što jest, i treba biti. Ako je tako, nema ni neslobode, ni patnje, ali ni utjehe jer se subjektivnost još nije uzdigla do svog beskrajnog značenja. No, ne možemo se ne diviti mirnoj rezignaciji starih koja je dostojnija od modernog raspoloženja, koje na egoistički način ostvaruje subjektivne ciljeve. ***Svatko je svoje sreće kovač, a to po Hegelu znači da svatko sebe sije i sebe žanje. To je u biti autopoiesis.*** Kriviti druge i okolnosti stav je roba. Tko sebe osudi, ne misli više da mu je nepravda učinjena te ne čini naopako i nespretne postupke. Tako se manje gubi harmonija duše i mir duha te uspostavlja emocionalna i intelektualna stabilnost. Ne može se ne naglasiti kako je stav roba ne optuživati sebe za svoj položaj, a stav je slobodnog čovjeka uzroke tražiti u sebi. Koliko bi muških šovinista i *emancipiranih* žena to prestalo biti kada bi shvatili da uzroke za svoju impotenciju i frigidnost traže u sebi? Koliko bi radnih ljudi postajalo kvalitetnije u radu i odnosima kada bi shvatili da je osobni položaj određen najviše osobnim

znanjem i htijenjem?

Paragraf 148: uvjet je nešto pasivno i kao materijal za stvar ulazi u sadržaj stvari. Stvar je nešto pretpostavljeno i nešto unutrašnje i moguće, a primjenom uvjeta dobiva svoju egzistenciju. Djelatnost je pokret kojim se uvjeti prevode u stvari. ***Ukoliko su uvjet, stvar i djelatnost nezavisni, ovaj je proces izvanjska nužnost — alopoiesis.*** Koliko nas živi, a da nema o tome refleksiju? Tijek materijala, energije, informacija, mišljenja drugih o nama, sve se to na kraju zbraja da živimo u carstvu nužnosti, a samo poneki pojedinci sanjaju o carstvu slobode. Autopoiesisa nema u ljudskoj zajednici bez jače potrebe za slobodom. Istraživanja dr. M. Drenovca[160] otkrivaju nam kako je sloboda bila prvi motiv u naših rat-nika. To je proizašlo iz stanja "*far from equilibrium*" koje se nažalost ne vidi dovoljno u postojećoj ekonomskoj, pravnoj i političkoj sferi. Pri-mjenom metodologije društvenih znanosti proces stvaranja slobode pre-ko slobode stvaranja poprimit će autopoietski tijek. Kad se to shvati, bit će lakše vizualizirati Hrvatsku sa 100 milijardi dolara GNP-a.

Paragraf 149: za Hegela je nužnost sadržajno bogata bit. U spoznaji nužnosti nalazi se temelj potencijalne slobode, no mnogi krivo shvaćaju Hegela kad misle da definira slobodu kao spoznajnu nužnost. To je Spinozina interpretacija, a Hegel je otišao dalje jer je za njega **sloboda negacija negacije nužnosti.** To je veliki korak u poimanju slobode jer nije dovoljno spoznati nužnost da bi se bilo slobodno. Treba otkriti prostor u nužnosti gdje ***konstante mogu postati varijable***. Nakon spoznaje i uvida moguća je harmonizacija.

Paragraf 150: nužno u sebi ima apsolutni odnos što je proces razvijeniji. To je odnos supstancijalnosti i slučajnosti, a rezultira negativnošću. Moramo se zapitati kakve nas sve negativnosti čekaju u ostvarivanju razvoja, a tko nema mašte, neka čita Castanedu ili prouči indijsku filozofiju. Sukob Sikha i Hindusa, Židova i Palestinaca, protestanata i katolika u Sjevernoj Irskoj Platonove su sjenke (možda Srba, Bošnjaka i Hrvata?) jer vladaju novac i gruba sila.

[160] Dr. M. Drenovac autor je CRD serije kojom smo u stanju za pola sata dobiti stotinjak psihofizičkih varijabli o kandidatu. Uslijed zavisti i gluposti okoline taj će se instrument prije proširiti po SAD-u, no po Lijepoj našoj.

Naši procesi privatizacije, a slično je svuda u zemljama tranzicije, refleksija su dosadašnjih ekonomskih i političkih procesa. Vjerojatno se događaju kao igra slučajnosti i supstancijalnosti, a teško je znati koliko ima negativnosti. Žalosno je kako se ne vidi trag bivših samoupravljača i kako je to slično kao i kod bratstva i jedinstva. Prazne krilatice kao rezultat alopoietičnog pristupa. Nadajmo se kako je ipak kod kritične mase bivših samoupravljača ostalo tragova svijesti kako bi se započeo autopoietični proces samotransformacija u dioničare. Time bi supstancijalnost imala svoju kontinuiranost, a slučajnost bi oko toga igrala svoju šarmantnu igru boljih ili lošijih rješenja. Je li čista slučajnost što se gotovo ne čuju bivši samoupravljači? Grozno je kako gubimo ogromni socijalni kapital jer ne znamo ili ne želimo znati kako bi se samoupravljači (samo)transformirali u dioničare. Koliko ste o tome do sada razmišljali i čitali?

Nezaobilazno je proizvesti što više kadrova koji znaju da nikakva sila izvana ne može osigurati opstanak, a posebno razvoj. Izlaz je u samoorganizaciji onih koji zagovaraju supstancijalnost i na njoj grade projekte i programe. Bez kvalitetne teorije i metodologije proces ide loše, kako svi možemo svjedočiti. Uz poznavanje drevne filozofije i suvremenih znanstvenih sinteza bit ćemo sve bliže autopoietskim, a ne kao do sada, alopoietičnim rješenjima.

Paragraf 151: supstancija je cjelina slučajnosti prema kojima je apsolutno negativna djelatnost oblika i moć nužnosti, gdje se sadržaj pretvara u oblik i obratno. Supstancija je bitna faza u razvoju ideje, a otkriva je kao načelo Spinoza.

Paragraf 152: prvi oblik nužnosti jest uzročni odnos. Koliko smo spremni za causa sui (samo sebi uzrok), a što je temelj autopoiesisa?

U toj Spinozinoj kategoriji vjerojatno se nalazi podloga za suvremeni pojam — ***samoreferentnost.***[161]

Godel, Cantor te najnovija istraživanja u tom smislu mogla bi težiti autopoiesisu kao konceptu i kontekstu nadvladavanja nužnosti polazeći

[161] http://zakon.pravos.hr/~alauc. Nisam naišao da se samoreferentnost izvodi iz samoodgoja, samoobrazovanja i samoorganizacije. Taj je pojam više prisutan u prirodnim, no u društvenim znanostima! Zašto?

od samoreferentnosti kao moralnog i intelektualnog ishodišta.

Paragraf 153: supstancija je uzrok ukoliko se pri prolazu kroz slučajnost reflektira sama u sebe kao izvorna stvar. Tako nastaje causa sui. Beskrajni je niz uzroka i beskrajni niz posljedica. Ne znam koliko je Prigogine duboko izučavao Hegela, ali su njegova otkrića samoorganiziranja mrtve materije u uvjetima *far from equilibrium* živa metafora dijalektičkih procesa. Metabolizam, razvoj čovjeka, radnih organizacija, društvenih institucija, manifestacija su causa sui i autopoietskih procesa.

Paragraf 154: posljedica se razlikuje od uzroka; ona je postavljenost. Ovdje supstancija nije aktivna, nije ni negacija, nego pasivna relacija. Uzročnost međutim prelazi u uzajamni odnos. Trebala se razviti kibernetika pa da se preko pojma povratne sprege to Hegelovo naziranje znanstveno dokaže i precizira. Vidjet će se kako je sve to prisutno u dijalektici ljudskih odnosa, a najviše u zakonu o recipročnom ponašanju.[162]

Paragraf 155: odredbe koje su u međusobnom djelovanju a različite su po sebi, prema Hegelu jesu isto. To se iz aristotelovske logike ne može sagledati. Da nema suvremenih znanstvenih otkrića u fizici i biologiji u tom pravcu, sve bi ovo bilo manje uvjerljivo. Vrijedi li isto za dvije osobe (tvrtke, nacije) u sukobu?

Paragraf 158: istina nužnosti vodi slobodi. Samosvojna bića u međusobnom su odbijanju, ali su pri tome identična sa sobom i samo sa sobom su u kretanju. Znači li to ili ne da su to i s drugima? Sada smo pripremljeni (ukoliko čitamo i original) upiti **Pojam.**

Paragraf 159: pojam je istina bića i biti. Razvio se iz bića kao iz svog razloga. To je hod prema savršenom iz nesavršenog. Biće je neposredno jedinstvo sa sobom, a pojam je slobodno posredovanje sa sobom. Prijelaz od nužnosti slobodi, od stvarnosti pojmu po Hegelu je najteži.

Oslobađanje je kao osjet ljubav, kao uživanje sreća, a kao cjelina slobodan duh. Jedina stvarna sloboda jest pojam za sebe. Promatrali smo biće i bit u dijalektičkom razvoju i utvrdili da se sami sobom nadilaze i ukidaju u pojmu. Došli smo do ljubavi, sreće, slobode, ali

[162] Legradić-Lauc, *Dijalektička teorija i praksa društva*, str. 338.-342.

samo teorijski. Kada bi to bilo dovoljno, ukinulo bi se vrijeme, prostor, a mi bismo bili u ljubavi, sreći i slobodi. Tko to ne želi, nije zreo biti ljudsko biće. Koliko nas ima koji si to uskraćujemo? Navest ćemo samo jednog koji je bez posredovanja Hegela htio spojiti Marxa i Freuda. To je W. Reich.

Ostavio nam je u naslijeđe divnu teoriju, ali je svojim životom platio otkrića. Tko se umorio od Hegela, neka pročita Reichovu knjigu ***Analiza karaktera,*** a tko je još nestrpljiviji, knjigu njegova učenika A. Lovena ***Bioenergetika.***[163] Bez kvalitetnih vizija u kojima će biti nadvladane naše greške iz ranijih razdoblja, nema nam istinske sreće i slobode. U cjelovitoj našoj povijesti najljepše mi svijetli Dubrovačka republika. Sanjam kako da cijela naša domovina bude ono što je taj grad, res publika, bio do ulaska generala Marmonta. Znali su se hegelijanski odnositi s Vatikanom, Venecijom, Bečom, Istanbulom, a da nisu ni čuli, ni znali mnogo o dijalektici. Laici misle da je formula uspjeha u diplomatskom lukavstvu. To je samo površno. Uvjeren sam da je bit u poruci koja je uklesana u Sponzi:

"Ne brinite kako Vam mjerimo Vašu robu jer kako mi mjerimo Vama, tako On mjeri nas." Ne važi li to kao temelj hrvatskom ISO 9000 u ekonomiji i politici?

Znanost o subjektivnom, objektivnom i apsolutnom pojmu

Paragraf 160: pojam je ono što je određeno po sebi i za sebe.

Paragraf 161: napredovanje pojma nije više prelaženje ni refleksija, nego razvoj gdje je razlika istovremenost i identičnost dijelova međusobno i s cjelinom.

Paragraf 162: znanost o pojmu dijeli se na formalnu (subjektivnu), objektivnu i jedinstvo subjektivnog i objektivnog — apsolutnu ideju. Pojmovni su oblici živi duh stvarnog i u stvarnom je istinito samo ono

[163] Meni je Reich pomogao svojim učenjem i životom da budem slobodniji te vidim našu zemlju kao postkapitalističku, postnacionalističku i postsocijalističku državu.

što ima pojmovni oblik. Istina ovih oblika prije Hegela nije bila promotrena i istražena, kao ni njihova međusobna veza. Koliko su prirodne i društvene znanosti daleko od pojmovnog mišljenja? Prigogine je optimist.

Savezom čovjeka i prirode, subjektiviteta i objektiviteta mogli bismo kreirati autopoietičnu samoorganizaciju. No možda je u pravu i Dostojevski.

Veliki inkvizitor uvjerio bi možda čitatelja da se povuče iz samoorganiziranja jer bi mogao proći kao Isus sa Židovima. Vidi li netko Prigogina i Dostojevskog kao binomnu razdiobu? Vidi li se varijanca? Vidi li netko koje varijable objašnjavaju varijancu? Uvjeren sam kako vrlo malo ljudi zna logiku pretvarati u brojke, a bez toga je alopoiesis jači od autopoiesisa. Vugrin mi je zanimljiv jer brojke pretvara u logiku.

Paragraf 163: pojam sadrži trenutke općeg, posebnog i pojedinačnog. Pojedinačno je proizašlo iz općeg kao negativna identičnost samim sobom. Vrlo je važno ne miješati zajedničko i opće. Tek kršćanstvom, po Hegelu, nastupa opće i čovjek koji je u svojoj općenitosti priznat kao čovjek koji je općost. Rob nema Ja, nego mu je gospodar njegov Ja. Rousseau ukazuje na pravu općenitost u *Društvenom ugovoru*, kad kaže da zakoni moraju proizlaziti iz opće volje (la volonte generale), a nije im potrebna volja svih (la volonte de tous). U procesima globalizacije imat će komparativnu i kompetitivnu prednost tko to bude znao primjeniti. Pojam je istinski prvo, a stvari su ono što biva djelatnošću pojma koji je slobodna stvaralačka djelatnost i komu nije potrebna nikakva građa izvana da se autopoietski ostvari. Kako već naslućujemo, Hegel će nam pomoći u samoorganizaciji autopoietične organizacije, a vrijedi se pitati kakav izlaz nudi filozofija nakon njega? Ono što je Hegel rekao o protivnicima Kanta, možemo analogno reći o protivnicima Hegela. Oni mogu biti daleko ispred, ali su vjerojatno daleko iza. Hic Rhodus, hic salta!

Paragraf 164: budući da je u pojmu postavljena identičnost njegovih trenutaka, **svaki pojam može biti shvaćen samo iz drugih i s njima.** Nakon što je Hegel, a nadajmo se i svi mi, upio pojam, dolazi na

sud kao sljedeću kategoriju. On ne žuri, nego nakon bogatog posredovanja zatvara krug. To je u biti krug krugova, a to su grafički modeli autopoietične organizacije. Kako se iz prethodnog vidi, sve zajedno moglo bi biti model autopoietskog pristupa logici.

Paragraf 165: elementi posjeduju razlike i identičnost, a to dovodi do suda kao posebnosti pojma. Suđenje je određivanje pojma. Interakcijom pojmova proces dobiva ubrzanje i subjektivno i objektivno, **biće i bitak, egzistencijalno i esencijalno konvergiraju.**

Paragraf 166: sud je pojam u posebnosti, kao odnos koji razlikuje trenutke koji su identični samim sobom, ali ne međusobno. Na njemačkom jeziku sud etimološki izražava jedinstvo i razlikovanje pojma. Npr. pojedinačno je opće, subjekt je predikat, a to su sudovi koji prije Hegela nisu nigdje iskazani. Spona **jest,** proizlazi iz prirode pojma. Sud je, prema tome, prva prava posebnost pojma.

Pojam je ono što u samim stvarima prebiva i pojmom su one ono što su. Pojam nije nešto što bi bilo bez procesa, nego je nešto aktivno, tj. ono što se samo od sebe stvara (prepoznaje li se u tome autopoietičnost kod Hegela?) i razlikuje.

Paragraf 167: sve su stvari na izvjestan način sud, tj. svaka pojedinačna u sebi nosi opće, a to pojedinačno i opće istovremeno je različito i identično. Napravi li se mali izlet u Hegelovu filozofiju prava, to se konkretno može vidjeti u igri općih, posebnih i pojedinačnih interesa, gdje prve zastupa monarh, druge birokracija, a treće pučanstvo. Birokracija se ukida kad se pojedinačni interes izjednači s općim. To znači da je socijalistički samoupravljač osjećao, mislio i radio za poduzeće kao ravnatelj, ne bi nam se dogodio kaos u proizvodnji, koji je nastao iz raskoraka pojedinačnih i općih interesa. Suvremena informatička tehnologija olakšava te procese konvergiranja pojedinačnih i općih interesa, a uspjeh u tome zavisi o poznavanju ***stopa povrata u ljudski i fizički kapital***. U postojećim bilancama u RH nema ljudskog kapitala. Kad je tako, ne bi se trebali čuditi što nema profita i što smo daleko od 100 milijardi dolara GNP-a.

Paragraf 168: stajalište suda jest konačnost.

Paragraf 169: u sudu pojedinačno je opće, subjekt je konkretan, a predikat apstraktan, opći. Subjekt ima određenost u predikatu, a sam za sebe prazna je riječ.

Paragraf 170: subjekt je negativan u odnosu prema sebi i predikat u njemu nalazi svoju građu za negaciju negacije.

Paragraf 171: sam sud nije ništa drugo do određeni pojam. Budući da je pojam idejno jedinstvo bića i biti, njegov sudom postignuti razvoj mora reproducirati oba prethodna stupnja.

Paragraf 172: neposredni sud jest sud postojanja. U običnom se životu smatraju sinonimima točnost i istinitost. Prvo je samo formalno slaganje, a drugo je bitno jer autopoietski povezuje predmet s pojmom. U neposrednom se sudu subjekt i predikat dodiruju u jednoj točki preko riječi **jest.** Ovdje se još međusobno ne poklapaju subjekt i predikat. Tek u pojmovnom sudu predikat je duša subjekta te je kao tijelo duhom u potpunosti određen. Koliko sada bolje razumijemo staro grčko iskustvo: "Mens sana in corpore sano?"

Kako objasniti studij medicine i sveukupno zdravstvo u kojem još vladaju kartezijanske paradigme alopoietične interpretacije organa i cjelokupnog organizma![164] Kada ćemo početi bolje povezivati psihičke i fiziološke funkcije? ***Ne nalazi li se iza gotovo svake bolesti prvo neka bolest duha?*** Ne vrijedi li da ministarstvo zdravstva sufinancira učenje autopoietične logike jer bi tada bilo manje troškova za lijekove i operacije, a vjerojatno i manje bolovanja ako bismo naučili bolje misliti! Još kad bismo naučili osjećaje pretvarati u misli, a ove u riječi i djela, troškovi bi se liječenja vjerojatno počeli smanjivati. A. Štampar udario je temelje elementarnoj preventivi, a njegovi učenici mogli bi unošenjem autopoietične logike kod liječnika i pacijenata naše zdravstvo podići na neslućenu razinu. Jasno, ovdje se krije velika opasnost od alopoietičnih rješenja ako se brza u odluke bez dovoljno teorijskih i empirijskih priprema i posredovanja.

Paragraf 174: refleksivni sud, za razliku od kvalitativnog, ima predikat da se subjekt pokazuje vezan uz nešto drugo. Obično umovanje

[164] U jednoj našoj bolnici na najvišoj se razini spoznaje kako se nema dovoljno znanja iz biokemije, a tu su korijeni za kvalitetnije dijagnoze i terapije. Kako nam malo treba da razvijamo samoučeće sustave!

kreće se u ovakvom suđenju.

Paragraf 177: sud nužnosti kao identičnost sadržaja u njegovoj različitosti može biti **kategorički, hipotetični i disjunktivan.** Prvi (npr. zlato je metal, ruža je biljka) neposredni je sud nužnosti. Kako su metali ili biljke i druge stvari, a ne samo zlato ili ruža, prelazi se na višu razinu postojanja (analogno odnosu supstancijalnosti i uzročnosti). Daljnji razvoj vodi do disjunktivnog suda (A je ili B ili C ili D), tj. rod je cjelina svojih vrsta i cjelina vrsta jest rod.

Paragraf 178: sud pojma ima cjelinu sadržaja u čistom obliku. Dok ne razvijemo zajedničke vizije[165] kako da zdravlje, sreću, materijalno i duhovno bogatstvo te slobodu tako čisto oblikujemo, neće biti u nas više tih kvaliteta, no što je sada.

Paragraf 180: pojam je ispunjenje praznog **jest.** Ako se subjekt i predikat razlikuju, on je njihovo jedinstvo zaključak.

Paragraf 181: zaključak je jedinstvo pojma i suda.

Paragraf 182: neposredni zaključak ima pojmovne odredbe koje su u izvanjskom odnosu. Um ima moć zaključivanja. Sloboda kao razumski pojam u protustavu je s nužnosti, a kao umni pojam sloboda sadrži u sebi nužnost kao prevladanu, kao negaciju negativnog. Bit je dijalektičke i autopoietične logike da umom nadvladamo u sebi razum koji smo prirodom dobili.

Samoodgojem, samoobrazovanjem, a posebno samoorganizacijom razum se transformira u um. Ono što me muči jest kako da mladi ljudi postanu što prije umni. Vjerojatno će biti slobodniji iščitavanjem Hegela, a hoće li biti sretniji, zavisi o tome mogu li sebe naći u drugoj samosvijesti.

Paragraf 183: neposredni zaključak jest zaključak postojanja ili kvalitativan zaključak. Subjekt (terminus minor) i predikat (terminus maior) imaju i druge odredbe, a to u ovoj fazi procesa nije bitno. Ranije se zaključak smatrao kao apsolutno pravilo saznanja i određena je tvrdnja važila kao ispravna samo kad je pomoću zaključka bila izve-

[165] Za samoučeće sustave najvažnije je definirati zajedničke vizije ("shared vision") i održati napetost prema realitetu ("current tension"). Tako će se razlika od postojećih 20 na 100 milijardi kod nas prijeći u kraćem razdoblju no bilo gdje u svijetu ("with less more").

dena. Hegel nas sve tješi da, kao što za dobru probavu nije potrebno poznavati medicinu, tako za izvlačenje dobrih zaključaka ne treba poznavati logiku. Aristotelovim figurama nema se dodati ništa bitno. Usprkos Hegelu, ipak bismo dodali kako nas je upravo naučio u prethodnim paragrafima da je **sirovina za mišljenje u osjećanjima.** To daje vitalnost mišljenju jer bez motivacije da gledamo negativnom u oči, nema istinskih životnih odluka. Mišljenje se tako bez negativnosti mehanički reproducira, a ovdje se negdje još uvijek događaju i sadašnje aplikacije umjetnom inteligencijom. U najnovije vrijeme neki stručnjaci traže rješenja u autopoietičnoj teoriji, ali mi se čini da nemaju strpljenja posredovati Heraklitom, Sokratom, Platonom, Leibnizom, Hegelom.[166]

Paragraf 184: formalno zaključivanje nemoćno je u utvrđivanju istine. Upravo u osjećajnosti treba tražiti bit procesa. Kako ćemo naše osjećaje, potrebe, interese pretvoriti u riječi i djela zavisi o kvaliteti logičkog aparata, o algoritmima za transformaciju potreba, interesa, osjećaja u misli i riječi, i na kraju u djela.

Paragraf 185: prema pojmu zaključka istinito je odnos različitih elemenata, premisa (propositio maior i minor) preko nečeg srednjeg (medius terminus). To se može ponavljati u beskraj oko svake stvari, a bit je u traženju optimalnih trajektorija. Dosadašnja saznanja iz fizike, kemije, biologije najbolja su ilustracija uspješnih traganja, a polako se to počinje događati u psihologiji, ekonomiji, pravu, a nadajmo se da će svega toga biti sve više i u politici. U umjetnosti je to dovedeno do savršenstva, a ja to posebno osjećam u djelima barokne glazbe.

Paragraf 187: Aristotel s pravom priznaje samo tri figure zaključka (povezivanje pojedinačnog, posebnog i općeg). Do Hegela su te figure pogrešno smatrane kao formalizam iako imaju duboki smisao koji počiva na nužnosti da svaki trenutak postaje cjelina i posrednički razlog.

Paragraf 188: kako su svi elementi zauzimali sva mjesta, to se razlika nadišla, zaključak ima kvantitativni ili matematički karakter. Što se ne može matematički izraziti, ili barem statistički tumačenjem varijance, nema veću znanstvenu vrijednost. Svako znanstveno otkriće ima

[166] Velika je prilika za sve nas rad A. Železnikara, koji matematički interpretira Heideggera i koji me u zadnje vrijeme ohrabruje da se i ja okušam u tom pravcu.

oblik neke jednadžbe te je zaključak niza promatranja, mjerenja i upita.

Jednom će mladi ljudi uz multimedijalnu podršku sami od sebe otkrivati sve što su do sada uspijevali samo moralni i intelektualni velikani. Uvjeren sam u božansko podrijetlo čovjeka (Imago Viva Dei) i pitam se koliko će nam još trebati da autopoietična logika uđe u naše škole. Kad mladi um dobije zadatak otkrivati fizikalne, kemijske i biološke zakone, nakon što dobije važne informacije, uvjeren sam da ćemo nadvladati Hegela. Sve do tada on je ispred nas i mi ga možemo samo ignorirati, ismijavati, omalovažavati. Do istinskih zaključaka nećemo stići postojećom logikom školovanja i učenja. Da bi se ove hipoteze objelodanile, treba nam kritična masa učitelja, nastavnika, profesora koji će mladima ponuditi učenje kao igru. Suvremena informatička tehnologija nevjerojatno će nam olakšati zadatke, ali proces ulaganja mora ići autopoietski, a ne alopoietski. To je domena gdje Hrvatska može doći do kompetitivne prednosti u procesima globalizacije.

Paragraf 189: pravilnim posredovanjem dobivamo refleksivni zaključak. To se materijalizira sada u svakom istinski znanstvenom i umjetničkom djelu.

Paragraf 190: prethodno se zaključivanje preko srednjeg termina zasniva na indukciji koja nije nikad potpuna pa se rabi analogija. Ona se mora poštivati i s njom se došlo do vrlo važnih rezultata.

Paragraf 191: zaključak nužnosti ima kao srednji termin nešto što je opće, kao što refleksivni zaključak ima nešto pojedinačno.

Paragraf 192: svaki se trenutak pokazao kao cjelina trenutaka te su tako trenuci identični. Negacija njihovih razlika (i njihova posredovanja) čini biće za sebe. Preko idealnosti trenutaka zaključivanje bitno sadrži negaciju određenosti preko koje se razvilo. Takvim posredovanjem subjekt se više ne spaja s nečim drugim, nego s nadiđenim drugim, tj. sa samim sobom.

Teoretičari ***Autopoiesisa i samoorganizacije*** imaju velikih problema jer ne poznaju Hegela. U to sam se osobno uvjerio 1992. tijekom razgovora s Luhmannom i Zelenyjem, a 1998. u kontaktima s K. Palmerom. Imamo niz dobrih poznavatelja njegove filozofije i pitanje je tko će za-

roniti u naše probleme i u njima negacijama negacija dolaziti do rješenja.

Za Hegela je subjektivni pojam koji u sebi sadrži sud i zaključak, dijalektički rezultat bića i bivstva. No, to nije isprazna subjektivnost, nego dijalektički proces koji razbija svoj okvir i uzdiže se do objektivnosti. Na tom je Marx mogao izgraditi dijalektiku i kritiku društva, Engels započeti (krivo) dijalektiku prirode, Lenjin pokrenuti revoluciju, a rezultat koji imamo jest kaos u tim zemljama. Zašto? Marksistički mislitelji duboko ne razumiju filozofiju, a još manje religiju. Mi srećom imamo radove I. Supeka koji se hrabro nosio s totalitarnim idejama crnih i crvenih.

Zadatak je metodologije društvenih znanosti razvijati stvaralački subjektivitet koji će proizvoditi humanu objektivnost, a što bi kao povratna ili sprega unaprijed pojačavalo kvalitetu emancipacije pojedinca, obitelji, tima i mreže timova. To se prilično dobro događalo u domovinskom ratu. Ne znam što su razlozi da se ta iskustva ne koriste kao osnova naše strategije.

Paragraf 193: realiziranje je pojma u sebe vraćena cjelina. Ona se postiže ukidanjem posredovanja to jest ukidanjem objekta. On u sebi sadrži razliku. Subjekt s jedne strane i objekt s druge, isto su.[167] Isto je točno da su različiti. Kako su oba izraza točna i netočna, nemjerodavni su za izražavanje pravog odnosa. Tako "po sebi" negacijom prelazi u "za sebe." Dokazi Descartesa, Spinoze bazirani su na filozofiji neposrednog znanja, tj. samo po sebi. Jednostrane odredbe postaju prave tek u jedinstvu u koje prelaze. Nije slučajno što se dosadašnje znanstvene paradigme urušavaju. Nastajale su na neposrednom znanju, a sve više novih otkrića, i time odnosa, zahtijeva poznavanje dijalektike, sveukupnog prožimanja entiteta i njihovih relacija. To je nemoguće bez autopoietskog pristupa.

Paragraf 194: objekt je biće u kome su se razlike ukinule i nadišle. Takva identičnost vodi bivstvovanju po sebi gdje je objekt razlučen u mnoge razlike od kojih je svaka za sebe cjelina. Tako je objekt apsolutna proturječnost potpune samosvojnosti raznolikosti. Stvoritelj kao apsolutni objekt nije neprijateljska sila subjektivnosti jer ga ona sadrži kao

[167] Ova rečenica može zbunjivati čitatelja dok ne prijeđe iz razumne u umstvenu sferu ...

bitni trenutak u samom sebi. Usvojiti Ga kao bitno načelo našeg Ja znači osloboditi se od neposredne subjektivnosti i protustava s objektivnosti. To je tek pravo oslobođenje, a ja sam tu, kao i mnogi oko mene, vrlo mnogo lutao. U religiji, filozofiji i znanosti mišljenjem se ta negativnost i neuspjeh nadvladava. Bez tih objektivnih neuspjeha i bez sportskog duha u kojem sam odgojen da iz neuspjeha učim kao i iz uspjeha, ne bi se mogla izroditi autopoietična teorija. Objektivnost se određuje fizikom, kemijom i biologijom (po Hegelu mehanizmom, kemizmom i svrhovitosti). U fizici objekt je neposredni i neodređeni objekt. Razlike su neodređene, a veze su izvanjske. Trebalo je čekati na Heisenberga da bi se i u fizici otkrila dijalektika. U kemiji je objekt bitno izdiferenciran, i to i međusobne veze određuju kvalitetu. Tek najnovija istraživanja otkrivaju kako se i na toj razini događa dijalektika. Sjetimo se kako su kisik i vodik "shvatili" kako im je u dijalektičkom jedinstvu bolje no u odvojenosti. U biologiji je, po Hegelu, jedinstvo fizike i kemije, gdje je iz prvog uzeta zatvorena cjelovitost, a iz drugog načelo razlikovanja. Ostvarivanje svrhovitosti tek se ovdje manifestira, i to je ono što danas zahvaljujući Monodu, Jacobu i drugima vodi k razumijevanju živog. Bez autopoietične logike koju su naslutili Maturana i Varela, bez dubljeg poniranja u svijet prirode, priroda svijeta, pa i Eros ostat će enigma. Mislim da je i Agapea teže shvatiti bez razumijevanja prirode, a čovjek je sprega vidljivog i nevidljivog, materijalnog i duhovnog.

Moderna će fizika, a s vremenom i kemija i biologija, sve više prepoznavati ***samoreferentnost*** u fenomenima koje otkrivaju. Gotovo bi se moglo zaključiti kako je danas više slobode u prirodnim, no u društvenim znanostima. Upravo je tužno gledati naše znanstvenike kako se odriču samoupravljanja i čisto srljaju u "crnu rupu" kapitalističke prostitucije. Uistinu je poturica gori od turčina, no sve je to nužna igra pojma kako bi istinski moralni i intelektualni potencijal dobio na vrijednosti. Ako smo sustavno prošli ovo poglavlje o autopoietičnoj logici, vjerojatno smo bliži sprezi prirode i Boga. Ako smo pri tome istovremeno čitali loš prijevod Hegelove dijalektike i sami u sebi reflektirali putem samoreferencije procese i strukture osjećaja i misli logičkim kategorijama, imamo priliku reinterpretirati svoju osobnu, obiteljsku, nacio-

nalnu povijest te činjenice vidjeti u novom, to sigurno mora biti, ljepšem i istinitijem svjetlu.[168] Siguran sam kako je zbilja umnija no što u najljepšem snu možemo sanjati, kako je On sve divno smislio za nas kao Njegove potencijalne suradnike, ali mi, oholi kao Lucifer ili strašljivi kao zečevi, ne vidimo u svoj svojoj punini priliku koja nam se stalno nudi.

Podsjetimo se, slobodan čovjek za svoj položaj optužuje sebe, a rob druge. Ako za sve svoje "greške", a to mogu biti i vrlo poštene, pametne i lijepe ideje i djela, ne vidimo što su proizvele u alopoietičnoj okolini, nema nam prilike graditi autopoietičnu organizaciju. Nikakva metodologija društvenih znanosti nije moguća bez autopoietične hermenautike, a temelj je **Logika.**

Samo dijalektikom logike moguće je zahvatiti dijalektiku zbilje, ući u varijance i kovarijance putem korelacija i korelacija korelacija. To sam provjerio na tisućama studenata i jednostavno ne mogu shvatiti zašto to što su naučili na seminarskom radu iz sociologije ne primjenjuju u diplomskim i kasnijim radovima. Svaki je čovjek vrlo blizu autopoiesisu, ali ga alopoietična sredina lako zavede. Da smo samoreferentniji, to nam se ne bi događalo ...

Nakon što smo tako naznačili zatvaranje kruga prirodnih znanosti i otvorili horizont prema čovjeku (psihologiji) i društvu (ekonomiji i pravu), izađimo u susret najkontroverznijem mislitelju, K. Marxu, koji je vjerojatno najplemenitijim namjerama učinio preko svojih sljedbenika najviše zla u ovom stoljeću. Otkuda takav raskorak između planova i ostvarenja, između komunističkog raja kao vizije i zbilje Gulaga, i svega što su Lenjin, Staljin i drugi proizveli. Gdje je tu autopoiesis? Što je nedostajalo tomu projektu? Bez temeljite analize grešaka nema nam prigode osloboditi se mentalnih sklopova koji još uvijek kao mora pritišću svijest ljudi. Je li nam trebao toliki alopoiesis?

Za savjesnijeg čitatelja bilo bi dobro vratiti se na Platona i istražiti odnos Aristotela prema njemu. Uvjeren sam kako se Marx postavio

[168] Danas je prevelik broj nezaposlenih, umirovljenih i neplaćenih radnika u RH. Treba li im ovo što pišem? Treba li im izučavanje Hegela? Mislim da je to nužno, ali moram iskreno priznati da nisam siguran. Možda netko može i bez Biblije, netko može i bez filozofije, ali tad nas čekaju veći napori kroz psihologiju, tehnologiju, ekonomiju i pravo. Bez Hegela, po mom mišljenju, nema nam dobrih vizija i misija (vision and mission), a bez toga nema ni nužne strategije! A tad smo prepušteni vjetrometini događaja, ukratko kaosu koji će biti sve veći i veći.

prema Hegelu slično kao njihovi pralikovi u Antici. Takvi odnosi u osnovi su pododnosi i kad se javljaju kod najboljih umova, što nam je očekivati kod drugih. No nisam u svojim izučavanjima naišao na briljantnije pa ne preostaje nam no zadovoljiti se ponuđenim.

Zbilja je (bez)umna

Neki Marxovi interpretatori

Po Lefebvru (*Misao postala svijetom*, str. 59), Marxov opus ima dva dijela: predznanstveni (humanizam) i znanstveni. Ovo je daleko i od Prigogina. Lefebvre izvrsno uočava da nitko ne izlaže svoj život radi pojma viška vrijednosti, nego za slobodu. Marx i Hegel su, po Lefebvru, u stalnoj (dis)kontinuiranosti. Dok kod Hegela pobjeđuje logika, kod Marxa pobjeđuje dijalektika. Lefebvre smatra da je po Marxu nedvojbeno da znanje mijenja svijet, a stotinu godina kasnije to je potvrđeno u najboljim tvrtkama i zemljama, ali bez Marxove interpretacije.

Nije problem u znanju, nego u podjeli rada, gdje neka znanja (tehnička, ekonomska i pravna) prevladavaju, a neka su još "ružno pače" (psihologija i sociologija). Samo njihovim povezivanjem dobivamo oruđe za oslobađanje, a razdvajanjem dobivamo antagonističke polaritete, gdje su u krajnjoj liniji tehnička i humanistička inteligencija koji su gotovo antipodi. Lefebvre je svjestan[169] kako Marx želi spojiti antičku ideju sreće s modernom idejom slobode u čovjeku istovremeno osjećajnom i umnom, dakle potpunom. Ovdje je veličina francuskog humanista što nam pomaže da dođemo do biti humanističkog aspekta Marxa. Šteta je što Lefebvre ostaje na humanističkim stajalištima te se ni ne trudi ući u svijet ekonomije, bez čega nema istinskog razvoja osjećajnosti i misaonosti, pa time ni djelatnosti.

Lijepe riječi, misli i osjećaji moraju se potvrđivati i u "prljavoj" ekonomiji.[170] Ta tehničkoekonomska nepismenost nije krasila Marxa, a

[169] ibidem, str. 229.
[170] Digitalna ekonomija otvara istinske prostore stvaranju jer eliminira tehnička, ekonomska i pravna ograničenja.

nažalost krasi mnoge naše ekonomiste i u ovom postmarksističkom razdoblju.[171] Marxovo učenje treba demistificirati i svrha je ovog poglavlja ući dublje u njegovo učenje kako bi se dekodirala prošlost. To je posebno važno jer su te paradigme prisutne (ne)svjesno u nizu ljudi, bili oni apologeti nadvladanog, ili kritičari. Ne nalazim dovoljno ljudi koji su sposobni za sinteze, a bez toga, žalili mi ili bili sretni što više nema tog sustava, gubimo prilike za potpunije poimanje naših razvojnih potencijala.

T. Vereš[172] otkriva nam zanimljive detalje Marxova prometejskog duha. Marx u predgovoru disertacije 1841. g. iznosi: "Ja mrzim sve bogove, a to ispovijeda i filozofija sama. To je lozinka protiv svih nebeskih i zemaljskih bogova, koji ljudsku samosvijest ne priznaju kao vrhovno božanstvo". To se kasnije pretvorilo u kritiku svih političkih i ekonomskih božanstava ovog svijeta. Kršćanstvo se, po Marxu, opet rastvorilo u židovstvo[173] jer je novac postao glavni pokretač društvenog života kršćana. Povijesno iskustvo pokazuje nam da je ateizam pogrešno, da ne kažemo sudbonosno, usmjerio marksizam na borbu protiv Stvoritelja i religijskih zajednica, a odvratio od borbe za slobodu čovjeka od zemaljskih bogova koji svijetom i dalje vladaju. Koliko su za to zaslužni zemaljski bogovi, a koliko njihov zastupnik — pali anđeo?

Američki marksist P. Sweezy[174] još dublje ulazi u bit marksizma. Po njemu povijest revolucija 20. stoljeća razotkrila je do sada neslućenu anomaliju, tj. tendenciju revolucionarnih vodstava da se, prihvativši marksizam, preobraze u vladajuće elite odvojene i nadređene masama koje su se zapravo borile u bitkama revolucije. Tragikomična je posljedica te anomalije potpuno diskreditiranje marksizma u očima masa.

Kada su Trockom naveli analogiju komunista koji su osvojili vlast s iskustvima Francuske revolucije, izveo je zaključak kako je komunistima

[171] Posebno je tužno promatrati profesore ekonomije koji su prije desetak godina znali samo za Marxov *Kapital*, a sada s jednakim žarom tumače samo Samuelsonovu ekonomiju. Želio bih da takvi prije mirovine, radi vlastite savjesti, dijalektički pomire to dvoje (Marxa i Samuelsona) u dioničarskoj ekonomiji.
[172] *Kulturni radnik*, 1983/2 str. 13-25.
[173] Autor ovih redaka misli da je Stari zavjet još uvijek jači, no Novi je zavjet u našim mentalnim sklopovima.
[174] *Kulturni radnik*, 1983/4 str. 67-78.

mjesto ponovno uz ugnjetavane mase.[175] ***Kako su pretenzije ovog rada unijeti teoriju autopoiesisa u metodologiju društvenih znanosti, nužno je znanstveno objasniti propadanje socijalističkih sustava, a to nije moguće bez dubljeg analiziranja rada glavnog projektanta.***

Po E. Agazziju[176] objektivistička verzija Marxova opusa pretvorila se u zbilju, ali je ostvarila dirigirano društvo koje nije u skladu s Marxovom koncepcijom emancipacije čovjeka. Druga, "subjektivistička" verzija nije uspjela naći puteve pretvoriti se u tehnologiju odlučivanja i preobraziti društvenu praksu. Nemoralno bi bilo, a to je tako danas, optuživati Marxa što nije predvidio takav razvoj događaja. Nastojat ću pokazati kako je Marx moralno i intelektualno superioran svojim kritičarima, s tim da ne dolazi u obzir nikakav povratak na ono što smo prošli. Ovdje je veliki logičar K. Popper napravio pogrešku u zaključivanju identificirajući vođu i sljedbenike, kreatora i realizatore.[177]

Iz mojih prethodnih istraživanja slijedi da je tu najveći problem u kratkom spoju između zbilje i revolucionara (zbilja je bezumna i treba je mijenjati) jer nema dovoljno razumijevanja racionalnosti zbilje. A sve dok ne shvaćamo pozitivnosti (uz pomoć Hegela), opasno je unositi promjene. Nedovoljno znanje o procesima koje uništavamo i onima koje hoćemo izgraditi mora se vratiti kao bumerang.[178]

Ovdje je najčešće nerazumijevanje kategorije finaliteta (slobode) te sredstava (čovjeka i tehnike), a da o organizacijskim oblicima i ne govorimo. Ukoliko postoje karizmatske ličnosti, proces se privremeno razvija (sklad osjećanja, mišljenja, govora i djelovanja), ali čim na mjesto takvih ličnosti dođe birokracija, nastupa praznina.[179]

Marx i Hegel

Kako je cilj razviti metodologiju društvenih znanosti ugrađivanjem

[175] Bahro, *Alternativa*, str. 15.
[176] *Kulturni radnik*, 1983/5 str. 88.
[177] Popper, K. *Enemies of the Open Societies*.
[178] Neka čitatelj intervjuira nekog mjerodavnog marksista i provjeri što je posljednje naučio od Hegela. Što je naučio od života? Kada bi sada bila ponovno 1945. ili 1990., što bi učinio ? Itd.
[179] Svjedoci smo u nas razdoblja nakon Tita i Tuđmana.

autopoiesisa, to ću nastojati sa što manje posredovanja doći do potrebnih zaključaka. Marx kritizira Hegela što logiku stvari preokreće u stvari logike, ali mi možemo biti sretni što imamo oboje. Imati samo jedno od tog dvoga nije dovoljno, pokazuje nam praksa. Koliko mi je poznato, samo je Platon pokušao svoju filozofiju materijalizirati i poznato je kako je prošao. Hegel je bio iznad toga jer je bio dubokouman, dok je Marx, misleći da je umniji od Hegela, samo pokazao neminovnost reproduciranja Platonovih zabluda.

Kako bi bilo divno da je netko omogućio Marxu realizirati svoju utopiju prije smrti! Koliko bi ljudskih sudbina bilo spašeno? Ako postoji On, zašto je to dopustio!? Treba li ostaviti ove sociološke spekulacije za studente prava i sociologije? No, za razliku od antičke priče u kojoj je samo pojedinac stradao, ovdje su stradale cijele obitelji i narodi, a da nema, koliko znam, prave analize te psihosociološke ***bolesti*** marksizma. Mi smo sve više bogati memoarskom građom i imamo dovoljno živih svjedoka te možemo istražiti dosadašnji društveni razvitak ukoliko želimo ovladati metodologijom društvenih znanosti. Ono što je sada prisutno kako na domaćoj, tako i na međunarodnoj sceni, ispod razine je Hegelove misaonosti, kako s logičke, tako i s matematičke strane. Kako se već može naslutiti, bitno je poći od prirodnog, od osjećanja i potreba. To se ne osjeća dovoljno i pokazuje nam kako smo još uvijek u kartezijanskim paradigmama iako nas je sve društvena praksa temeljito demantirala.

S druge strane najnovija znanstvena otkrića (Prigogine, Kauffman itd.) otvaraju nam mogućnosti novih paradigma, gdje ćemo linearnost zamijeniti nelinearnošću, nepovezanost pojava prepoznavanjem uzajamnih "tajnih" veza, a reverzibilnost ireverzibilnošću. Po Paiću[180] korijen i bit čovjeka nije mišljenje, nego potreba; nije saznanje, nego interes. Djelovanje je proces i odnos u kome potreba i interes dolaze na vidjelo, oslobađaju se, bivaju zadovoljeni.

Marx je, a mi bivši marksisti i antimarksisti daleko slabije, iz Hegelove *Fenomenologije* shvatio bit rada, rađanje čovjeka kao proces, opredmećivanje kao raspredmećivanje i kao ukidanje tog lišavanja.

[180] Paić, I. *Mišljenje/djelovanje*. Bg., 1979. str. 71.

Prema svakom bi humanistu čovjeka trebalo gledati kao rezultat njegova vlastitog rada.[181] Rad je uistinu vječita prirodna nužda, posrednik u razmjeni materija između čovjeka i prirode, u cilju (samo)proizvodnje ljudskog života.[182]

Rad je, primarno, proces između čovjeka i prirode, proces u kome čovjek svoju razmjenu materije s prirodom svojim osobnim djelovanjem posreduje, uređuje, kontrolira. Prema prirodi on istupa kao prirodna sila. On pokreće prirodne snage svog tijela, ruke, noge, glavu i šake da bi prirodnu građu prilagodio obliku upotrebljivom za svoj osobni život. Čovjek nije samo prirodno biće, nego je duhovno, prirodno biće; tj. sam za sebe samog, bivstvujuće biće. On(a) je autopoietično biće koje kao takvo mora sebe potvrđivati i očitovati kako u svom biću, tako i u svom znanju.[183]

I. Paić vrstan je "meštar" u analiziranju sličnosti i razlika Hegela i Marxa.[184] Ako je to što ste pročitali, dragi čitatelju, dovoljno, bacite knjigu i krenite u dekodiranje vlastite prakse i grešaka prema ljudima koji su bili bolji od Vas.[185] Preko njih je Svemogući govorio, a naša zavist prema njima bio je naš izgon iz raja. Tko još ne osjeća u sebi moralnu snagu suočavanja sa samim sobom, neka me prati u ovoj mojoj Kalvariji koju sam, nadam se, završio ovim radom.

Po Paiću[186] i Marxu, prisvajanjem potpunih proizvodnih snaga pomoću ujedinjenih jedinki, prestaje privatno vlasništvo. Marxu je vrijeme prostor razvitka čovjeka pa je "nadolazak" (ne u smislu Heideggerova nagovora bitka) vremena, u kom filozofija stupa u dodir i uzajamno

[181] Marx, *Rani radovi*, str. 266.
[182] Marx. *Kapital. Kultura*, Bg., 1947. str. 10.
[183] Marx, *Rani radovi*, str. 271.
[184] Nije uopće slučajno što me razumio kada smo stvarali virtualne strategije u *Centru za strategijska istraživanja MORH-a.* Nekim *fah idiotima* ništa nije jasno izvan njihove struke pa ovo pišem s ciljem prevladavanja *kninskih balvana* među strukama jer se ovdje krije podmuklija bolest od međunacionalnih sukoba. Bez duhovnih oluja ne znam kakve su nam šanse za novo tisućljeće. Držim da je tajna bila i jest u neprepoznavanju morala kao kategorije koja je razrješenje svih naših ekonomskih i političkih problema. Neshvatljivo je kako je to jednostavno. No, ne brzajmo s hipotezama i zaključcima.
[185] Svatko je od nas živa knjiga i mi imamo u iskustvu bogatu knjižnicu koju slabo rabimo. Bolji od nas (moralno, intelektualno, komunikacijski itd.) svjetionici su nam na našem putu u vječnost i koliko ih poštujemo i volimo, toliko ćemo biti bliži Njemu. Najbolji je izraz poštovanja i ljubavi to primjenjivati u životu.
[186] Paić, I. *Mišljenje/djelovanje*. Bg., 1979. str. 16.

djelovanje sa zbiljskim svijetom, mišljen kao nadolazak bivstovanja koje traži sudjelovanje mišljenja u oslobađanju svega povijesno oslobodivog radi oslobađanja prostora razvoja čovjeka.

Bit je djelovanja po Hegelu: "Isprva djelovanje postoji kao predmet … kako on još pripada svijesti kao svrha, prema tome opečan zbilji. Drugi trenutak kretanje je svrhe prema posve formalnoj zbiljnosti, dakle predstava samog prijelaza ili sredstvo. Treći je trenutak na kraju predmet kad on nije više svrha ..." Za Marxa je bit djelovanja: "Jednostavni trenuci procesa rada su: svrsi primjerena djelatnost ili sam rad, njezin predmet i njezino sredstvo." Odgovorom na pitanje što je svrha, može se vidjeti koliko su ti stavovi bliski.

Tako po Paiću[187] u *Fenomenologiji duha* postoji tri trenutka: svrha, kretanje svrhe kao predstava prijelaza u sredstvo, i predmet (kako je on izvan djelujućeg, ili za njega kao drugo). Kod Marxa su svrsi primjerena djelatnost njezino sredstvo i njezin predmet. Ispod formalne bliskosti bitna je razlika — Marxov obrat prema proizvodnji života. Polazna osnova Marxa po Paiću njegov je kategorički imperativ — preokrenuti sve odnose u kojima je čovjek poniženo, podjarmljeno, napušteno i prezreno biće. Na svom razvojnom putu humanizam je, nažalost, izgubio svoju prvobitnu neposrednost. Bez transformacija osjećanja u mišljenje, a uslijed nedovoljno refleksije, razvija se formalistički proces koji ubija sadržaj.

Ukoliko smo svjesniji tog procesa te uistinu mislimo ono što osjećamo i o tome govorimo i dogovaramo se, možemo kao vjerojatnu hipotezu zamisliti ostvarenje sreće i slobode. ***Tada nećemo izdati svoje osjećaje, svoju prirodu.*** Ukratko uzmimo kao hipotezu da je Hegel vidio zbilju kao umnu, a Marx kao bezumnu. Prvo je iz *top-down* perspektive, a drugo iz *bottom-up* kuta gledanja. Cijela ova knjiga nastoji preko stotinjak autora (autor index) i kategorija (subject index) to razriješiti. Uvjeren sam kako se to događalo između Platona i Aristotela, a često se događa unutar svakog od nas, između muškarca i žene[188] itd.

[187] Paić, I. *Mišljenje/djelovanje*. Bg., 1979. str. 57.
[188] Jesu li češće žene ili muškarci zastupnici *bottom-up* pristupa?

Revolucionarni alopoietični pokušaji

Što se Marx više udubljivao u političke borbe i ekonomske proturječnosti građanskog društva, to je jasnije spoznavao kako uopće nije riječ o tome da se izmudruje model novog društva, nego da se otkrije i podrži stvarni pokret koji razrješava postojeće stanje. Za Marxa, Engelsa i Lenjina komunizam je primarno ukidanje kapitalističkog privatnog vlasništva. Pod tim nisu podrazumijevali pretvaranje države u općeg kapitalista, nego proces pozitivnog prisvajanja radom stečenog društvenog bogatstva od slobodno udruženih proizvođača.[189] Je li to aktualno u našoj zemlji? Vidjeli smo da već u biologiji leže ogromni potencijali, od kojih je do sada priroda iskoristila samo manji dio. Trebamo otkriti što je to što je pozitivno i potpomoći, kao vrsni uzgajatelji, da se potencijalno pozitivno razvije. Zašto? Ovdje se kriju autopoietske zakonitosti. Kako to nije bilo jasno Marxu, a da o marksistima i ne govorimo, proces ozbiljenja počeo je poprimati sadržaj u skladu s tezom da je "put do pakla popločan dobrim namjerama".

Stoga svi mi u zemljama tranzicije najviše trebamo raditi na svom osobnom razvoju jer ovdje su nam najveće šanse, ali i najveća ograničenja za sada. Moramo se zapitati zašto nam je to najteže, a ništa nije humanije, produktivnije, rentabilnije? Sada, nakon propasti totalitarnih režima, vidi se razgovijetno kako je Marx podcijenio naše unutrašnje otpore i kako je mislio da su *najveća ograničenja izvan nas u ekonomiji i politici*, kao otuđenim silama čovjekove moći. Njegov su svijet upravo srušili oni u čije je ime razvijao svoj projekt. Zanimljiv je ovdje primjer R. Owena koji je negdje u rasponu Platona i Marxa. Njegov je projekt živio dok je on bio prisutan. Njegovom smrću i to se raspalo.

Zanima me kako otkriti društvene zakone koji drže jednu ideju primamljivom i ostvarljivom. Ako dekodiramo vizije koje će okupiti kvalitetne ljude s visokim htijenjem i znanjem, imali bismo nepresušni autopoietski izvor razvoja, pa i tehnologiju, a ne samo teoriju razvoja. Danas se vodi nepotrebna bitka između organizma i okruženja. Mogli

[189] Bahro. *Alternativa*. Globus, Zagreb, str. 21.

smo naslutiti iz biologije kako je Priroda izlaz pronašla u samoorganizaciji slobodnijih sustava. Možemo li taj proces izvoditi ne kao dresirana prirodna sila, nego kao oslobođene jedinke koje su timski samoorganizirane?[190]

Marx ne želi idiličnu oskudicu koju treba osiguravati egalitarnim despotizmom, nego bogatstvo kao fond za svestrani razvitak svih članova društva. A kapital ne juri za većom uporabnom vrijednosti, on juri za viškom vrijednosti preko prometne vrijednosti. Kakav je odnos uporabne i prometne vrijednosti, potrebe i saznanja, interesa i informacije?

Znanost se nedovoljno o tome pita, a gotovo se uopće ne pita kako izvesti transformacije osjećanja u mišljenje, mišljenja u djelovanje, uporabne vrijednosti u prometnu. Nerazumijevanje prometne vrijednosti vratio nam se kao bumerang.

Ima li svrhe ovdje umovati koliko je samoorganizacija moralno i intelektualno inferiornijih (vojske, policije, političara i kvaziprivrednika) odredila sudbinu izbjeglica, prognanih, ranjenih i mrtvih?

Od koga naplatiti zablude? Podsjetimo se teze da slobodan čovjek za svoj položaj optužuje sebe, a rob druge.

Hoće li to prihvatiti Baranjci, Vukovarci, bosanski Hrvati i stotine, i tisuće gubitnika?

Marxovo poimanje ekonomije

Marx je pokazao da će kapitalist, uz kaznu bankrotom i uz ograničenje vlastitog užitka, umnožavati svoj kapital da bi mogao opstati u konkurenciji.[191] Opet nas čeka svijet konkurencije jer se čini da ljudska priroda nema još unutarnji samopogon, koji će je izbacivati iz lažne ravnoteže (far from equilibrium) te je za sada razvoj jedino moguć po zakonima biološkog svijeta (survival of the fittest). Zakoni duha, ljubavi

[190] Kad bi samo to shvatili naši najbolji umovi, vrlo bismo brzo došli do zajedničke vizije Hrvatske sa 100 milijardi dolara GNP-a!

[191] Zemlje u tranziciji jedno su vrijeme bile zaštićene od ovog zakona opstanka učinkovitijih, ali se to sada vraća i plaća daleko skuplje. Zašto ne poštujemo zakon kapitala, koji traži svoju stopu povrata. O tome naša ekonomska znanost šuti, a naši ekonomisti ne osjećaju odgovornost …

i uzajamnog uvažavanja ostaju samo nedostižni ideali u relacijama tvrtka, općina, nacija, država. Marx piše da se zahvaljujući strogosti kapitala, kojom su prošle uzastopne generacije, razvila opća radinost kao opći posjed novih generacija. Moramo uočiti da u takvim društvima marksizam nije nikad ni uspio jer su imali snažne individualnosti kao barijeru. Marksizam je bio plodan samo tamo gdje su bili moralno i intelektualno bijedni i materijalno siromašni. Takvi su uvjeti u velikom dijelu svijeta te kao što se prije dva tisućljeća kršćanstvo širilo na sličnoj humanoj podlozi, sada je pred nama drugo ponavljanje. Jesmo li u međuvremenu nešto naučili iz društvenih znanosti? Ideologije eksploatiranih šire se, nažalost ili ne, samo kod onih koji neće i/ili ne znaju raditi i koji su u tom pokretu prepoznali da bi mogli dobiti više pozivanjem na krilatice o slobodi, jednakosti i/ili bratstvu, uopće političkim *(top-down)*, a ne ekonomskim putem *(bottom-up)*.

Budući da je rad izraz neposredne nužde, potrebna je duga kapitalistička prisila da nastane tip proizvođača i poduzetnika, da se stvori ljudska proizvodna snaga koja omogućuje komunizam bogatstva. Građansko je društvo sebi moglo dopustiti svoja politička dostignuća upravo stoga što je radna disciplina bila ekonomski iznuđena.[192] Hegelovim rječnikom ovdje djeluju sile kauzaliteta, ali ne i sile finaliteta, zakoni nužnosti, ali ne i zakoni slobode.

Jesmo li u stanju povezati dostignuća tehnološke revolucije s Marxovim poimanjem revolucije, ukratko ***optimizaciju i emancipaciju***?

J. Vanek s Cornell Universityja poručio nam je u ***Borbi prije Apokalipse*** kako nam samoupravljanje vrijedi više od tisuću olimpijada. Koliki su ga shvatili? Danas Zagrebačka banka plaća američke stručnjake za ESOP (Employment Stock Ownership Plan), kao da smo početnici u ideji samouprave.[193]

Umjesto da koristimo socijalni kapital iz prethodnog razdoblja, mi živimo, radimo i odlučujemo kao da nemamo socijalnu memoriju samoupravne ekonomije.

[192] Bahro, str. 22.

[193] Pokušavao sam s dr. Ribičićem, dr. Tomcem, mr. Arlovićem, dr. Cifrićem i nekim drugima inicirati kako da se bivši samoupravljači (samo)transformiraju u buduće dioničare. Zašto ne koristimo naš socijalni kapital u tranziciji?

Marx je istaknuo tri glavne činjenice kapitalističke proizvodnje:

–koncentracija sredstava za proizvodnju;

–organizacija rada i povezivanje s prirodnim znanostima;

–uspostavljanje svjetskog tržišta.

Sve se to da svesti na podruštvljenje proizvodnih snaga. Po Bahrou,[194] jednom od najboljih interpretatora Marxa, proizvodnost revolucionarne diktature može se mjeriti samo prema stvaranju modernih proizvodnih snaga, a to u prvom redu ne pretpostavlja određenu tehniku, nego čovjeka koji je motiviran i stručan. Naša ekonomska teorija i ekonomska politika to još nisu shvatile! Da o bivšoj jugoslavenskoj i ne zborimo. Najnovija svjetska dostignuća u ekonomskoj teoriji na tom su tragu, ali je još uvijek svuda u svijetu praksa ispred ekonomske teorije. Znanstvenici mogu samo protumačiti pojave i procese a posteriori, ali prognoze utemeljene na uočenim zakonitostima još nema na ovoj planeti. Varam li se?

Jesmo li mi nastavnici spremni osloboditi prostor i vrijeme da se mlada generacija samoostvaruje ili ćemo ih pripremati na reverzibilni način? Hoće li nam ova vojnopolitička situacija (Dayton) pomoći stvoriti **ireverzibilni proces**? Je li mlada generacija spremna suočiti se s odgovornosti da sama sebe razvija, ili će izabrati liniju manjeg otpora, kao što je to najčešće radila do sada (uz manji ili veći blagoslov roditelja, nastavnika i najšire zajednice)? Kako ugraditi potražnju za povratnim informacijama i dati infrastrukturu za kreativno dekodiranje zbilje? Ne žurimo s odgovorima. Na jedno nas ograničenje upozorava Bahro:[195] u Marxovo vrijeme psihologija nije dostigla stupanj razvitka; nedostajalo je objasniti Freudovo prevratničko djelo kako je nemoguće da otuđena klasa neposrednih proizvođača sama postane vladajuća klasa i hegemonija u društvu. Vidjet ćemo u daljnjem tekstu kako su to izveli Fromm i Reich te kakve su naše mogućnosti na osnovi modernih psiholoških istraživanja. Marx je izvrsno uočio bit ljudske prirode, potrebu za radom, ljubavi i slobodom, ali je previše vremena i energije utrošio na ekonomske i političke probleme, a nedovoljno na psihološke, pravne,

[194] Bahro, *Alternativa*, str. 24.
[195] Bahro, str. 169.

sociološke i kulturne.

On nije također predvidio da će općoj emancipaciji čovjeka, u svjetskim razmjerima, stati na put "gordijski čvorovi" birokracije i neravnomjernog razvoja. Marx je napravio analizu birokracije koja još nije nadmašena. U zbilji je prepoznao taj konačno pronađeni politički oblik za socijalnu emancipaciju i opisao to u prvom nacrtu *Građanskog rata u Francuskoj*. Ukazao je (u povodu na Comtea) da radnici nemaju ništa s obavljačima hijerarhije u svim oblicima ljudske djelatnosti, čak i na području znanosti. Tek najnovija znanstvena saznanja te uporaba računala i modema daju za pravo njegovoj anticipaciji. Takav je pristup imao već u disertaciji i dosljedno ga se, koliko znam, držao do smrti. Znao je što je moć, ali je više cijenio slobodu. Homo homini deus est, prekretnica je ljudske povijesti.[196] "Svijest se može uobraziti da je ona nešto drugo nego svijest o postojećoj praksi, da može stvarno nešto predstavljati, a da ne predstavlja ništa stvarno od tog trenutka, svijest se može emancipirati od svijeta i stvarati "čistu teoriju", a pri tome ne stvara samo to nego i djelatnu svijest po mjeri vlastite osamostaljenosti".[197] To je spoznaja bez koje ne možemo graditi stvaralačku subjektivnost i autopoietičnu organizaciju, a postojeće metodologije društvenih znanosti i u nas, ali i u svijetu to ne dostižu.

Ignoriranjem te spoznaje reproduciramo podjelu na umni i fizički rad, na donošenje i provođenje odluka, a u biti kidamo i suptilni psihološki proces transformiranja osjećanja, mišljenja, govora i djelovanja, tehnološki i ekonomski autopoietsku organizaciju, transformacije uporabne u prometnu vrijednost i pravno povezivanje moraliteta, legaliteta i legitimiteta.

Marx je u kontinuiranosti s Hegelom o metodičnom jedinstvu logičkog i povijesnog, što mu je osnova da historijske tendencije odmah neosporivim žarom *ad finitum* demonstrira, budući da se povijesno mora ispuniti ono što se logički čini ispunjenim. Psihosociološkim rječnikom ono što se hoće i zna, mora doživjeti materijalizaciju autopoietskom

[196] M. Oršolić, *Kulturni radnik*, 1983/5 str. 129. Nedavno sam u Sarajevu sreo Marka i njegova bliskog suradnika Josipa Pejakovića kako zajednički "proizvode" novo, bolje Sarajevo. Zašto, Gospode, nema više takvih ljudi? Kako povezati Josipa i Marka s Ivanom Čavarom, kardinalom Puljićem, dr. Topićem iz Napretka? Nemaju šanse bosanski Hrvati imati svoj ekonomski i pravnopolitički prostor u BiH bez samoorganizacije stvaralačkih subjektiviteta.

[197] Marx - *Njemačka ideologija*

(samo)organizacijom.

Po mišljenju Bahroa[198] pri tome mu promaknu kvalitativno pogrešne ocjene (npr. zrelost proizvodnih snaga za pobjednički proleterski prevrat ili, s druge strane, sposobnost širenja kapitalističkih proizvodnih odnosa uopće). On, a o marksistima da i ne govorimo, nije sagledao svu dubinu ljudske sebičnosti, nepoštenja, neznanja, mitske svijesti,[199] uopće, svega onoga što je sastavni dio našeg moralnog, intelektualnog i kulturnog repertoara. Imamo li uz teoriju motivacije, znanja i interakcije zaokruženu cjelinu, čitatelj će dobiti odgovor koji bi nam trebao pomoći učiti iz grešaka i samoostvariti se po stopi koja bi bila što bolja i brža.[200] Mi Marxovoj teoriji činimo medvjeđu uslugu kada ne izvlačimo "revizionističke" zaključke iz produktivosti "kasnog kapitalizma".[201]

Ovdje je posebno vrijedno pažnje što vladajuća klasa u sebe prima najznačajnije ljude klase nad kojom vlada. Zašto marksizam nije bio privlačniji za humanističku i tehničku inteligenciju? Jesu li komunisti bili zavidni prema vrhunskim stvarateljima te uslijed najprostijeg jala izgubili racionalno i humano najosjećajnije i najmisaonije kadrove? Može li se prognozirati hoće li se ovaj moralni i intelektualni kapital upropastiti!? Tu je posebno zanimljivo promatrati kako lijeve partije u visokorazvijenim zemljama nisu u stanju ponuditi učinkovitija i humanija rješenja od konzervativnijih partija. Bi li najbolji umovi odbili surađivati na pokretu emancipacije rada i čovjeka? Problem očito nije u tome, nego što nemamo kritične mase samoorganiziranih stvaratelja i dovoljno kvalitetne projekte, i uopće pravila igre koja će biti moralno i intelektualno provokativna. Da ne bismo problem gledali samo sa strane okruženja, pitajmo se istovremeno zašto nema stvaralačkih subjektiviteta koji bi nešto samoorganizirali? Potražnja je za razvojem u svijetu ogromna, a ponuda gotovo beznačajna.[202] No ovi nam problemi darove donose ...

[198] Bahro, str. 37.
[199] Paić, I. *Slobodna Dalmacija.* 1990.-1992.
[200] 5.000 studenata Ekonomskog fakulteta u Osijeku tu ima komparativnu i kompetitivnu prednost o kojoj ni ne sanja za ostvarenje 100 milijardi dolara GNP-a u RH.
[201] Bahro, str. 37.
[202] Ponekad smatram da je obratno te imamo dovoljnu ponudu, ali nema istinske potražnje. Bez istraživanja preostaje nam lutanje.

Jesu li Marx i Sotona bili suradnici?

Bahro[203] smatra da su se Marx i Lenjin, uz subjektivne, obmanuli i objektivnim proturječnostima. To je posve nešto drugo od nategnute neiskrenosti kojom je odisala atmosfera prije pada tih režima. Nije mi namjera ovdje dublje izvoditi nisu li htjeli, ili nisu znali. Po protestantskom pastoru Wurmbrandu,[204] Marx se indoktrinirao u visokoj tajnoj crkvi Sotone.[205] Tako se u poemi *Blijeda djevojka* ispovijeda:

"Tako sam izgubio nebo,
to dobro znam.
Moja duša jednom vjerna Bogu
obilježena je za pakao."

Još ga bolje oslikava sljedeća pjesma:[206]

"Prezirno ću baciti svoju rukavicu
u lice svijeta
i gledati kako se ruši
ovaj gigantski pigmejac
a njegov pad
neće pogasiti mojega žara.
Zatim ću kao neki pobjednički bog
poći nasumce
kroz ruševinu svijeta
i, davajući svojim riječima snagu djela,
osjetit ću se jednak Stvoritelju."

Na oprez nas navodi i pismo koje mu je uputila supruga 1844.: "Vaše posljednje pastirsko pismo, veliki svećeniče i biskupe duša, vratilo je ponovno mir i spokojstvo Vašoj bijednoj ovčici." Još nas više zapanjuje kako ga sin Edgar[207] oslovljava 1854.: "Dragi moj đavle"!!!

[203] Bahro, str. 167.
[204] Wurmbrand, R. *Marx i đavo*. Laus, Split, 1991.
[205] ibidem, str. 15.
[206] ibidem, str. 26.
[207] ibidem, str. 38.

Mazzini,[208] koji ga je dobro poznavao, izjavljuje: "Ima razarateljski duh i njegovo srce više naginje na mržnju nego na ljubav prema ljudima."

Zanimljiv je i jedan njegov epigram o Hegelu:[209]

"Zato što sam otkrio najviše,
i zato što sam našao najdublje,
meditiranjem,
velik sam kao Bog;
poput Njega, odijevam se tamom."[210]

Iako lutam kao i svaki intelektualac, pretpostavljam da je Marxova najveća pogreška bila što nije htio biti Imago Viva Dei. Ostaje nam istražiti je li bio Faust? U nedoumici između naivnosti i skepticizma svjesno se izjašnjavam naivcem iako nesvjesno iz mene stalno izvire skeptik.[211]

Marx i radnička klasa

Nemam namjeru pisati o diktaturi proletarijata. Diktatura proletarijata najobičnije je silovanje s prirodne strane gledišta, a čista sotonska igra s transcendentalne strane. U metodološkom smislu to je alopoietično rješenje, kratki spoj između zbilje i uma uslijed nedovoljno posredovanja psihologijom, tehnologijom, ekonomijom i pravom, a da o biologiji i filozofiji i ne govorimo.

Marx je zaključio da u socijalističkom poretku rad mora pružati toliko draži kao danas svečanosti i kazališni komadi. On nije nigdje ekspicitno definirao slobodu i samoorganizaciju, no tko je ovdje već dovoljno razumio bit, prepoznat će korijenje ovog pristupa u sljedećem citatu:

[208] ibidem, str. 45.
[209] ibidem, str. 17-18.
[210] Osobno sam osjetio slast oholosti, ali sam, srećom, i doživio prazninu i samoću koja je nezaobilazni pratilac te sotonske mane pa razumijem Marxa. Maslow mi je pomogao otkriti nešto važnije od moći, taštine i narcisoidnosti.
[211] Kad mu potpuno oprostim što me zaveo u jednom razdoblju života, možda ću ugasiti taj skepticizam!

"Oslobođenje radničke klase mora biti djelo same radničke klase."[212] Ako smo barem donekle ovladali teorijom autopoiesisa, ne možemo ne priznati Marxu da je u elementima bio preteča, da je, uz alopoietičnost, davao i autopoietična rješenja. Što će pobijediti, zavisi više o interpretatoru no o scenaristu.

Ne smijemo zaboraviti kako se naša radnička klasa lako odrekla samoupravljanja. Zašto? Inauguralni kompleks[213] može to samo djelomično objasniti. Dobro je da nije izdala kršćanstvo. Oboje može biti ideologija i "ideologija". To znači da oboje (kršćanstvo i samoupravljanje) u svojoj najdubljoj biti teže slobodi, ali otuđenje i devijacije nezaobilazne su za sve koji nemaju jaku viziju idealiteta i spoznaju realiteta.[214]

Pri tome tradicija i rad svih mrtvih generacija pritiskuje kao mora mozak i srce živih.[215] Tragove mladalačkog bunta nalazimo i u *Kapitalu III*: Zadružne tvornice pružaju dokaz da je kapitalist postao suvišan kao funkcionar u proizvodnji. Tu nestaje antagonistički karakter nadzornog rada jer upravitelja plaćaju radnici umjesto da on prema njima zastupa kapital. Ovo nam pokazuje kako Marx spaja rad pojma i pojam rada, logiku i zbilju, teoriju i praksu, donošenje odluka i provođenje odluka i izvodi sinteze koje nadilaze još uvijek naš prostor i vrijeme. Tako Habermas,[216] jedan od boljih znalaca zbilje, smatra da kod Marxa prevladava instrumentalističko, dok on vidi rješenje ekonomskih i političkih problema u komunikativnom djelovanju. Milan Kangrga[217] dao mu je odličan odgovor kako je bitno razumjeti pojam prakse i znanost o čovjeku.

Po Marxu[218] prirodna će znanost sebi podrediti znanost o čovjeku, kao što će znanost o čovjeku podrediti sebi prirodnu znanost te da Marx poznaje samo jednu znanost, znanost povijesti (*Njemačka ideologija*). Jesu li tu elementi radničkih rješenja danas? Bi li nam nezaposlenost bila

[212] Marx. *Preambula privremenih pravila Internacionale*, 1864.
[213] Dovoljno je dugo Gordana Bosanac na to ukazivala.
[214] U spoznaji realiteta i predodžbi vizije krije se tajna ostvarenja 100 milijardi dolara GNP-a u RH.
[215] Marx. *Osamnaest brumer L. Bonaparte*, 1852.
[216] Habermas, J. *Saznanje i interes*. Nolit, Beograd, 1975.
[217] *Kulturni radnik*, 1983/4, str. 79-102.
[218] Marx, *Rani radovi*, str. 235.

manja da naši gospodarstvenici, ekonomisti i političari znaju više o tome?

Kod nas je, na svoj način, najimpresivnija i najtragičnija osoba akademik Ivan Supek. Po osnovnom obrazovanju fizičar, učenik Heisenberga, jedan od autora savjetovanja u Topuskom 1944. g., pisac niza umjetničkih djela, osnivač Interuniverzitetskog centra u Dubrovniku, da bi i sada u minulom ratu bio inicijator kreativnog odgovora na kaos kojim nas je okupator pokušavao uništiti. On je u *Povijesnim meditacijama* dao moralnu i intelektualnu sintezu svog razvitka i nakon Starčevića i Strossmayera, krajem XX stoljeća imali smo njega i Tuđmana u sličnom odnosu. Je li tu bila moguća sinteza? Iako mnogi misle ne, ja mislim da, ukoliko ovladamo dijalektikom i metodologijom društvenih znanosti.[219]

Nužno je ponovno reći kako ovim radom pokušavam povezati sada otuđene discipline i probleme. Bez samoorganizacije ljudi u tom smislu nema ni obnove, ni razvoja naše države. U autopoiesisu vidim živu metaforu i nadam se da će ovaj materijal biti poticaj za akciju stvaranja Hrvatske od 100 milijardi dolara GNP-a.

Subjektivitet i objektivitet latentno postmoderne zajednice

Habermas[220] priznaje da Marx prvi razvija pojam krize sustava. Iako je Habermas manje vješt u interpretaciji Hegela, što nije slučajno, uočava kako se prema njemu[221] konflikt može pojmiti kao pojavni oblik logičke proturječnosti. Po Habermasu dubinske (interesne) strukture nisu logičke strukture i komunikativni odnosi zasnovani su na pragmatici više no na logici. Dok sudionici nisu svjesni inkompatibilnosti zahtjeva i intencija, konflikt je latentan. Da ne bude nesporazuma, Habermas je sam ovdje prekratko shvatio procese logike i zbilje, a bez

[219] Nažalost to ne mogu dokazati jer je jedan sugovornik već na Mirogoju, a drugi mi je rekao nedavno na Plitvicama da još najmanje 5 godina misli stvarati. Dovoljno da Supekov moralni kapital suprostavljanja Paveliću, Titu i Tuđmanu dovedemo do Nobelove nagrade za mir.
[220] Habermas, J. *Problem legitimacije u kasnom kapitalizmu.* Naprijed, 1982., str. 10.
[221] ibidem, str. 39.

spoznaja kauzaliteta i finaliteta komunikacijama nedostaje polaritet.

Bloch[222] nas podsjeća kako Marx naziva buduću adekvatnost subjekta i objekta, naturaliziranje čovjeka i humaniziranje prirode. Da je to iznad suvremene znanosti, ne treba nam govoriti, ali Monod, Jacob, Prigogine, Kauffman streme u tom pravcu. Novi se savez ipak kuje bez obzira što proces razvitka ima mnogo lutanja i zastajkivanja.

Kako izgraditi most između tehničke i humanističke inteligencije? Markus uočava da je prijelaz s *Grundrisse* na *Kapital* prijelaz s utopijskog na realističnije razumijevanje sadašnjice i njenih tendencija. U *Grundrisse* teži se otkrivanju pozitivnih motivacija za radikalnu promjenu u smislu transcendetiranja kapitalizma, ukidanju podjele na fizički i umni rad, potrebno i slobodno vrijeme itd. Je li to još aktualno?[223] Ako ne razumijemo distinkciju kapitalizma i postkapitalizma, to nam je duhovni imperativ.[224]

Marksistički projekt kao teorija društvene revolucije želio je pokazati da svjesna i kolektivna ljudska djelatnost može radikalno izmijeniti sadašnje uvjete. Tijek povijesti to je raspršio kao iluziju. No, situacija nas podsjeća na odnos reformacije i reakcije katoličanstva. Za očekivanje je da Istočna Europa reagira nečim sličnim projektu I. Loyole, da se obrani od ofenzivnog protestantskog duha modernog kapitalizma. Čini mi se da bi kreativan odgovor bio ***koncept postmoderne, gdje bi se najbolje iz kapitalizma i socijalizma moglo spregnuti*** u duhu postmodernih umjetnika i znanstvenika.

Teorija povezuje "patnju" i "težnju", realnost, potrebu i cilj. Pluralitet emancipatorskih teorija nije žalosna empirijska činjenica, nego preduvjet emancipacije ukoliko dođe do dijaloga različitih stajališta. Problem je kad se razluče physis i nomos. Pozitivizam to smatra kao pseudo problem jer što "treba" ne može biti izvedeno iz "jest." Norme su "iracionalne" odluke (analogno što Aristotel ne vidi iz svog okruženja rad kao zajednički nazivnik razlika u vrijednosti u radnom vre-

[222] *Subjekt-objekt (objašnjenja uz Hegelovu filozofiju)*, Zagreb, str. 98.

[223] Sanjam kako u Hrvatskoj raditi 6 sati, a 2 sata učiti. Bi li tada lakše došli do 100 milijardi dolara?

[224] Kapitalizam se zasniva na velikom udjelu sirovina, energije i nekvalificiranog rada u cijeni koštanja, a postkapitalizam u malom udjelu navedenih stavki, a u velikom udjelu moralnog, intelektualnog i socijalnog kapitala u stvaranju viška vrijednosti.

menu), a opravdanje normi besmislen je postupak. Racionalnost se odnosi samo na saznanje činjenica, tj. na izbor sredstava za dane ciljeve. S druge je strane konstantni "memento" da se iz stvarnih oblika razvije istinska stvarnost kao njezino Trebanje i konačni cilj.

Autopoietska djelatnost moguća je jedino ako je moguće naći vezu između činjenica i norma, sredstava i ciljeva. Ako ljudi u saznanju potreba i ograničenja svoje životne situacije artikulacijom i dijalogom sami odrede ciljeve i putove, tada je društveni život racionalan, prirodan, učinkovit i human — ukratko autopoietičan.

U tom smislu kritička teorija osigurava izvjestan odgovor, a puni je samo u projektu radikalne društvene reorganizacije. Ne mogu ne dodati ***— uz pretpostavku proizvodnje stvaralačkih subjektiviteta i njihove autopoietske samoorganizacije***. Bez toga neminovni su fašizmi, totalitarizmi, separatizmi i svi mogući oblici devijacija.

Kako izaći iz XX. stoljeća?

U ovom uvođenju u razumijevanje prošlosti ne smijemo zaobići ni E. Morina.[225] On nastavlja tradicije ilegalnog rata, a šteta je što je kao i mnogi drugi Francuzi prije njega prekratak u razumijevanju dijalektike. Hoće li spoznaje do kojih sam došao istražujući društvene znanosti kod nas i u svijetu učiniti neki pomak u svijesti prema Goetheovoj tezi: **Ne preostaje nam ništa drugo no voljeti bolje od sebe**. Dopunio bih taj aksiom jednom hipotezom. Svemogući govori preko najboljih. Ukoliko ne znamo čitati te duhovne znakove, molimo se u crkvama ili u samoći da nam On da snage da priznamo boljima da su bolji. Ako to učinimo, izašli smo iz hegelijanskog duhovnog životinjskog carstva koji nas drži u alopoiesisu.

Autopoiesis je u tome da moralno i intelektualno superiorniji mogu povući kako tehnološki, tako i ekonomski i politički razvitak.

Oni su istinski subjekti društvenog razvitka, a mi koji smo slabijih intelektualnih osobina, nezaobilazno smo objekti tog procesa objedinja-

[225] Morina, E. *Kako izaći iz XX. stoljeća.* Zagreb, 1983.

vanja duhovnog i materijalnog.

Naše Ministarstvo znanosti i tehnologije u procjepu je alopoietičnosti i autopoietičnosti. SVIBOR je prozirna baza naših htijenja i znanja, ali kao i dosta drugih izvora još uvijek mrtvi kapital naše države. Tko smo mi Hrvati?[226]

Vratimo se francuskom sociologu koji izvrsno uočava[227] da za Marxa buržoaska sloboda nije bila pretjerana, nego nedovoljna. No Morin se previše bavi manifestnim ne uočavajući latentno, a toga nema bez iščitavanja Hegela. Adorno je napisao u *Negativnoj dijalektici* da je jedinka sposobna za mišljenje kakvo je potrebno revoluciji samo onda ako je izgnanik iz opće prakse. Bilo bi zanimljivo misaono fokusirati kakav bi bio tijek da je Marx u prošlom, a Bahro u ovom stoljeću postao priznat te da su imali mogućnosti ostvariti svoje ideje. Najvjerojatnije bi shvatili koliko ima buke u sustavu te da mnogo toga treba preciznije definirati, a s druge strane prepustiti heurističkim metodama. Gdje god se što radi, ostaje problem ciljeva, kriterija, mjerila, utjecajnih čimbenika, baze podataka, algoritama, saznanja zakonitosti i traženja slobode kao nadvladavanja nužnosti. Vidjet ćemo da nam najveći dio varijance mogu objasniti Hegel i Marx, a suvremena operacijska istraživanja ni ne pomišljaju u tom smjeru tražiti izlaz iz krize u koju su zapala nakon Drugog svjetskog rata.

Mi nismo ni svjesni koliko nezadovoljni Eros vlada svijetom, ne samo u svijetu biznisa i politike, nego i u znanosti. Ipak se pitam kako spregnuti Eros i Agape jer tada ćemo pomiriti duh i tijelo, Stvoritelja i prirodu u nezasitnoj igri dobra, istine i ljepote.

Ukoliko je postmoderna išta novo dala društvenoj znanosti, onda je to napuštanje individualnog pristupa i traženje rješenja timskim radom. Platon i Aristotel u Starom dobu te Hegel i Marx u Novom, promašaji su, puke predigre jer samo timovi nose prave kreacije i prava ozbiljenja.

Prenaglašavanje bilo koje jedinke, kao i podcjenjivanje s druge

[226] Bez više samosvijesti o osobnom i nacionalnom identitetu nema kreativnih vizija, nema strategije i nema pravih rješenja za postojeće ekonomske i političke poteškoće. Najnoviji natječaji MZT-a otvaraju perspektive, ali još ne vidim prostor povezivanja *top-down* i *bottom-up* pristupa.
[227] Morina, E. *Kako izaći iz XX. stoljeća.* Zagreb, str. 181.

strane, do sada je bila prevelika zabluda i nadam se da ćemo svi što prije naći mjeru.

Kauzalitet i finalitet

Nakon što smo dobili orijentaciju u domaćim i svjetskim strujanjima, uđimo dublje u tijekove (samo)stvaranja svjesni da nas čekaju opasnosti hrđave beskonačnosti. Malo je tko razmišljao da bi prikaz Marxa trebao ići od *Kapitala* prema *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* (*Ranim radovima*), a to je u biti jedini znanstveni put. Dok nam izučavanje političke ekonomije treba pomoći u spoznajama kauzaliteta, izučavanje *Grundrissea* (*Temelji slobode*) pomaže nam u razumijevanju finaliteta. Iako ima istine u poslovici da onaj tko nije socijalist u mladosti, nema srca, a tko nije kapitalist u zrelosti, nema pameti, polazim od toga da to dvoje (osjećanja i mišljenje) treba praktičnim djelovanjem usklađeno razvijati.[228] Ostajemo na razini otuđenja ako samo reproduciramo što imamo, pa bilo što da je to. Pitajmo se što je lakše ostvariti kapitalizam ili socijalizam, učinkovitost ili humanost?

Ako nas prvo čeka hrvanje s prirodom posredovanjem radom, vjerojatno ćemo lakše nakon toga ući u međusobne odnose ne reproducirajući homo homini lupus est, nego homo homini deus est. ***Misaono eksperimentirajmo***. Za to nam ne treba oprema od milijardu dolara. Dovoljne su knjige Hegela i Marxa[229] te njihovih manje ili više uspjelih komentatora. Vidjet ćemo da je i kasnije manje važan kapital (u znanosti, privredi i politici) te da je Njegoš u pravu da "boj ne bije svjetlo oružje nego srce (i um, dodali bismo) u junaka." Uostalom, i protekli rat

[228] Samo je Svevišnji i nekolicina prijatelja na osječkom sveučilištu znalo za ta moja razmišljanja prije desetak godina. Proglašavanjem mene kao neprijatelja socijalističkog samoupravljanja s tugom sam i ogorčenjem zaustavio taj rad i sada mogu samo postavljati hipoteze u stilu "što bi bilo da je bilo." Ne umišljam si da sam bio utjecajan, a samo u trenucima frustracije želio sam imati moć koju daju ekonomske i političke sile. Kako je moj smisao života primarno u znanstvenim istraživanjima, sekundarno u nastavnom radu prenošenja znanstvenih dostignuća studentima, to gotovo nema vremena za aplikacije. Kad mi studenti prigovaraju kako imam dobre ideje, ali nisam uspio ništa od toga ostvariti, dođe mi da ih upitam jesu li oni glupi i/ili nepošteni. S vremenom sam ipak shvatio da me vjerojatno to i Svemogući pita pa sam krenuo nesvjesno u avanture ostvarenja vlastitih zamisli. Srećom, On me sačuvao od većih stresova za ovih dvadeset godina pokušaja poznanstvljenja naše proizvodnje života i rada.

[229] Komu su antipatični Hegel i Marx, preporučujem Platona i Aristotela.

u našoj zemlji to je pokazao. A toga u sirovom obliku imamo napretek, a kao kvalitetno finalizirani proizvod u ogromnom manjku. U razumijevanju proizvodnje krenimo od materijalnog aspekta jer je to razumljivije i daleko lakše od proizvodnje stvaralačkog subjektiviteta. Učinimo to kako ne bismo dali za pravo ciniku B. Shawu da onaj koji zna, radi, a onaj koji ne zna, uči druge.

Marxova kritika političke ekonomije

Marx je kritikom dotadašnje političke ekonomije razotkrio djelovanje zakona vrijednosti te u manje jasnom obliku nego Newton otkrio sile koje određuju kauzalitet i finalitet u društvu. Iza kauzaliteta krije se zakon rada, odnosno zakon vrijednosti, a iza finaliteta nalazi se emancipacija rada i čovjeka. Racionalizacijama rada i humanizacijom odnosa mi ostvarujemo causa sui. Ovdje je manje važno kakvi su drugi, a više kakvi smo mi bili. Iz usporedbe razlika u prostoru i vremenu izvlačimo povratne informacije putem MONESA[230] kako se samoorganizirati.

Papir se prema navedenom jednako odnosi kao i prema svemu što je prethodilo i što slijedi, a ovaj odnos gotovo da vlada i između Marxa i njegovih čitatelja. Biolozi bi rekli da je to odnos organskog i anorganskog, a kada dublje proniknu, da to slijedi iz stupnja samoorganizacije. Može li papir shvatiti slova, slova riječi, riječi rečenice, fizika kemiju, kemija biologiju, biologija psihologiju? Kada bi se to moglo, riješili bismo probleme umjetne inteligencije (AI).

Smiješno je, ako nije žalosno, što se kod nas i u svijetu još ne shvaća ta igra kauzaliteta i finaliteta te kako je ključ u samoreferenciji. To je matematički naslutio Godel i tako nadvladao Russellov i Whiteheadov pristup matematici, a ja u svemu tome vidim pobjedu Platona nad Aristotelom, Hegela i Leibniza nad britanskom empirističkom filozofijom. Žalostan sam što timski ne mogu, sada i ovdje, više pisati o samoreferenciji kao ključu autopoietske samoorganizacije i osnove za meto-

[230] One koji ne žele dublje ući u metodologiju MONESE preko knjige Dijalektička teorija i praksa društva, upozoravam na narodne poslovice (zrno po zrno - pogača, cigla po cigla - palača). Tko ne cijeni narodnu mudrost, može preko groupware doći do uvida u timski rad i optimalizacije u odlučivanju.

dologiju društvenih znanosti. Tko u tome vidi dijalektiku hrvatskog pletera i/ili grba, duboko i daleko vidi, a tko ne, neka bude strpljiv u posredovanjima koja slijede.

Umjetnici (Goethe) kažu ljubavlju, znanstvenici (Habermas) kažu komunikacijom, a još uvijek gotovo nitko, unatoč Internetu, osim Hegela i Marxa, ne vidi neminovnost i jednog i drugog.[231]

Jedan od rijetko dobrih poznavatelja Marxa kao uzrok navodi ukidanje samodjelatnosti u materijalnoj proizvodnji. Dragičević[232] uočava da su sve više došli do izražaja: loša organizacija rada, spor tehnički napredak, nezainteresiranost proizvođača, neiskorištenost kapaciteta, nizak životni standard, političke investicije, nepažljiv odnos prema društvenoj imovini, birokratske tendencije, egoizam i karijerizam, bijeg od odgovornosti, spor porast proizvodnosti rada, pokornost građana i njihovih organizacija odlukama manjine, nerazvijen politički život, osiromašen i uniformiran duhovni život itd.

Sve je to kumuliralo ratom kao jedinim prirodnim razrješenjem u nedostatku suočavanja sa zakonima kauzaliteta i finaliteta.[233] Dodao bih navedenom popisu samo još dvoje: niska razina znanja i nekorektni međusobni odnosi. Dragičević[234] je na pravom putu jer je svjestan da nam je glavna svrha razvitak ljudskih snaga.

Za Marxa[235] proces je rada svrsishodna djelatnost radi izrađivanja uporabnih vrijednosti, opći uvjet za razmjenu materije (energija i informacije) između čovjeka i prirode svojstven svim oblicima ljudskog društva. Iz te spoznaje Legradić je razvio cijelu strukturu društvene organizacije (rad, proizvodnja, društvenoekonomski odnosi, moral, pravo, politika, znanost i umjetnost) da bi malo tko do današnjeg dana to prepoznao kao vrhunski hrvatski domet u društvenim znanostima.[236]

---

[231] Na Internetu se može naći stotine ljudi koji streme povezivanju znanosti i umjetnosti, ali svi ti još nemaju snage probiti vladajuće paradigme u znanosti.

[232] Dragičević, *Hrestomatija političke ekonomije*, Zagreb, Školska knjiga, str. 13.

[233] Budućim istraživačima predstoji objašnjene varijance minulog rata. Koliko smo ga sami proizveli prethodnim ponašanjem, a koliko nam je nametnut izvana? Skloniji sam traženju uzroka u nama samima, a manjim dijelom traženju uzroka u užoj i široj okolini.

[234] ibidem, str. 63.

[235] Marx, *Kapital I,* str. 140

[236] Susretao sam dosta ekonomista i pravnika, koji su od Legradića dobili dublji uvid u dijalektiku zbilje i zbilju dijalektike, ali svi mi ostajemo dužnici, ja ponajviše.

Nevjerojatno koliko je ljudska ambicija jača od ljudske pameti, a da i ne govorimo o poštenju. Jednostavno je šteta što još nemamo tehnologiju kojom ćemo se, a da to ne moramo skupo plaćati, kroz život osposobiti za samoodgoj, samoobrazovanje i samoorganizaciju. Nadam se da će projekt *Global Autopoietic University* to omogućiti.[237]

Nadam se da će uskoro doći vrijeme kad će moji bivši studenti dekodirati moj zavjet znanosti i da ćemo, nakon što smo prošli skupu školu života, a posebno rata, naći snage za pomirenje i sinergetski rad.

Bitno je razlikovati apstraktni i konkretni rad jer ćemo tako razumjeti prometnu i uporabnu vrijednost (value and worth). Kao utrošak radne snage u (psiho)fiziološkom smislu stvara se vrijednost kao apstraktni ljudski rad, a s druge je strane utrošak u nekom naročitom svrsishodnom obliku te kao koristan rad proizvodi uporabnu vrijednost. Pri tome je kompliciraniji rad samo multipliciran jednostavan rad, samo je veća količina jednostavnog rada.[238]

Hegel je naučio Marxa, ali ne naše ekonomiste, da razlikuje kvalitete i kvantitete pa tako uporabna vrijednost odražava različite kvali-

[237] Iz toga sam nedavno izveo Digitalnu hrvatsku enciklopediju, gdje mi je želja da svatko može kvalitetno i brzo doći do informacija, koje će pretvoriti u novostvorenu vrijednost od 100 milijardi dolara godišnje. Želim ovom knjigom dati teorijske temelje za takav projekt. Time želim pokazati da je najpraktičnija dobra teorija.

[238] Na sreću, sada je M. Jovičić i izračunala multiplikatore prema kvalifikacijama rada, no rat je onemogućio objavljivanje i raspravu o tom važnom otkriću. Na tom se temelji osječka ekonomska škola o značajno većoj stopi društvenog, u odnosu na osobnu stopu povrata. Prije dvadeset godina to sam polemizirao s nobelovcem Schultzom, kojega naši epigoni citiraju, a ni ne znaju koliko je bio u zabludi. Najžalosniji sam bio kad sam na Harvardu to raspravljao s G. Homansom, čiji sam sociološki rad izuzetno cijenio. Kad sam mu iznosio rezultate svojih istraživanja, on me doveo do prozora i pitao što mislim da je po kvalifikaciji čovjek koji je radio na benzinskoj crpki. Rekao sam da ne znam, a on me informirao da je to doktor znanosti. Ukazivao sam kako upravo tržište nije dobar regulator marginalne stope društvenog povrata, no čovjek koji je divno otkrivao socijalnu prirodu čovjeka, vjerovao je više u tržište, no u sebe, mene i Njega. Kad sam kasnije na Cornellu čitao kako je Hegela koristio da se navečer uspava, a da je s puno mržnje ratovao s Nijemcima radi Hegela koga nije bio u stanju razumjeti, shvatio sam uzaludnost mojih daljnjih pokušaja rasprave s čovjekom koji je iznikao iz Skinnerove kabanice, a svi oni iz engleske empirističke filozofije. A kad se netko od mojih zemljaka takvima divi, a pojma nema o Križaniću, Marku Antoniju de Dominisu, Boškoviću, Kotruljeviću, Starčeviću i Strossmayeru, a da o živim velikanima — Supeku, Božičeviću, Vugrinu, Rudanu i drugima ne govorim, preostaje da se osjećam jadno kao u vrijeme kad sam gledao kako studenti varaju i "blefiraju" na ispitu prof. Legradića. Ukratko, bez morala i poštovanja vlastitih roditelja i predaka, kako fizičkih, tako i duhovnih, bez saznanja o vlastitim fizičkim i duhovnim korijenima, preostaje nam i dalje biti duhovno i materijalno kolonija te da nas svijet i dalje tretira kao primitivne balkance. A tako nam malo treba da budemo na razini vrhunskih moralnih, intelektualnih, tehnoloških, ekonomskih, političkih i umjetničkih dostignuća svijeta! Pogledajmo samo naše stranice na WEB-u pa se sami uvjerimo kako se nemamo čega stidjeti pred razvijenima u svijetu.

tete, a prometna vrijednost različite kvantitete. Vrijednost je određena količinom društveno potrebnog radnog vremena. Vrijednost se svake robe prema svakoj drugoj robi odnosi kao radno vrijeme za proizvodnju jedne robe prema radnom vremenu za proizvodnju druge robe. Marx utvrđuje zakon po kome vrijednost roba stoji u upravnoj razmjeri prema radnom vremenu utrošenom pri njihovoj proizvodnji, a u obrnutoj razmjeri prema proizvodnoj snazi primijenjenog rada.

Pri tome je **cijena novčani izraz vrijednosti**. Rad postaje vrijednost kad dođe u čvrsto stanje, kad dobije materijalni oblik. Tu je neophodno razlikovati prirodnu cijenu (vrijednost) i tržišnu cijenu koja samo oscilira oko srednje vrijednosti. Koliko je od tada prošlo vremena, a mi smo još daleko od toga da proizvedene robe prikazujemo po utrošenom radnom vremenu?

Što kapitalizam skriva informacije, razumljivo je s aspekta konkurencije, a što je socijalizam to skrivao, razumljivo je samo s aspekta koalicije nepoštenih i razvojno nesposobnih.[239]

Uvjeti slobode se, po Bahrou, ne mogu izražavati dolarima. Mislim, a nadam se da i svaki uman čovjek tako misli, da nema potrebe podcjenjivati zakon produktivnosti te da je vrlo vjerojatno da je sloboda vjerojatnija gdje je veća produktivnost. No, koliko god Bahro brza u pretpostavkama, izvrstan je u zaključcima. Živi rad treba prestrukturirati, a akumulaciju usmjeriti u korist uvjeta za razvitak ljudske subjektivnosti. Prava je ekonomija u uštedi radnog vremena kako bi radno vrijeme bilo što manje, a što više preostalo za vlastiti i cjeloviti razvitak. Sada se nad ovim spoznajama može samo plakati jer još neko vrijeme neće biti prilike za primjene. Vojnopolicijski kompleks, koji je represijom držao SFRJ, SSSR i ČSR, raspao se iskoristivši zloupotrebe do krajnjih mogućih granica. No, pred praskozorje je najtamnije.[240] Jedan od rijetkih

[239] Pred izbore 1990. nemušto sam na to ukazivao, a daleko sustavnije nakon 10 godina, ali se pokazalo da mi još nismo (samo)učeće društvo te moramo i dalje plaćati cijenu što su moralno i intelektualno inferiorniji zaposjeli mjesta odlučivanja u Saboru. Duboko sam uvjeren u to da je javnost prihvatila moju inicijativu oko testiranja kandidata za Sabor, da bismo imali danas u 2000. godini kvalitetnije odlučivanje. Nakon nekoliko mjeseci praćenja rada Sabora i Vlade predlažem da što prije uvedemo obvezno sustavno obrazovanje iz psihologije, tehnologije, ekonomije i prava. Mi ne znamo ni svoje, ni tuđe potencijale pa se ili podcjenjujemo, ili precjenjujemo. Knjigom želim čitatelju približiti vrhunske svjetske i domaće autore i ključne kategorije kako bismo svi zajedno što prije ušli u Hrvatsku kao samoučeću zajednicu.

[240] Hrvatska je 1990. bila među najperspektivnijim zemljama u tranziciji. Sada imamo ponovno

koji još uvijek shvaća Marxovu vrijednost u ovim vremenima jest slovenski postmoderni mislilac Žižek. On na Lacanovskim temeljima psihoanalitički destruira kapitalizam i ponovno otkriva svjetskoj javnosti aktualnost Marxove kritike političke ekonomije. Svaki naš nezaposleni i slabo plaćeni radnik to skupo plaća na vlastitoj koži, a na nama znanstvenicima je to objasniti te preko predloženih mjera sanirati. Kao što je HDZ trebao biti bliže Hegelu, tako se SDP ne bi trebao stidjeti Marxa. Preko MZT-a[241] znanstvenici bi kao preteče postmoderne Hrvatske kreativno povezivali državotvornost (operativna zatvorenost) i globalizaciju (kognitivna otvorenost).

Kapital i rad

Po Bahrou socijalističko planiranje moralo bi poći od živog rada, tj. od bilance radnog vremena, a ne najprije od materijalnih čimbenika proizvodnje. Tako izvodi funkciju cilja (repetitio est mater studiorum) kao maksimiziranje vremena za razvitak, za produktivno prisvajanje (i proizvođenje) kulture. Pogledajmo sada Marxovu podjelu na živi i minuli rad. To će nam vjerojatno pomoći objasniti varijancu društveno potrebnog rada i cijene kao manifestacije ove latentne funkcije. Po Marxu[242] kapital je minuli rad koji prevladava nad živim radom. Takav rad uslijed bolje samoorganizacije vlasnika kapitala je bolje samoorganiziran i istupa kao suprotnost prema živom radu. Slično tome i religiozno mišljenje dominira nad neposrednim ili znanstvenim mišljenjem, a starije znanstvene paradigme nad novim, boljim. Zato je veoma važno da što više građana Hrvatske ovlada najnovijim znanstvenim spoznajama, a posebno u tehnologiji, ekonomiji i pravu. Mi imamo među zaposlenima dovoljno inženjera, ekonomista i pravnika, ali se pitajmo koliko njih i koliko vremena uči ono što bi nas moglo dovesti do 100 milijardi dolara GNP-a. Tu ima napretek "kninskih balvana", koji nas drže na 20 milijardi dolara GNP-a. Diktatura proletarijata mnoge je ranila, vladavina HDZ-a

šansu zauzeti visoko mjesto ako krenemo, obogaćeni i greškama u ovih deset godina, od podizanja produktivnosti rada.

[241] Ministarstvo znanosti i tehnologije do sada je bilo ružno pače, a sada ima priliku postati labud.

[242] Marx, *Temelji slobode*, Zagreb, 1974., str. 11.

to je produbila, a "šestorka" će dovesti do točke bifurkacije:

–usmrtiti intelektualni potencijal ili

–ozdraviti i podići moralni i intelektualni potencijal.

Capital Employs Labour jer razmjenom rada i kapitala veća masa (vidjet ćemo kasnije zašto) po zakonu gravitacije privlači manju masu. Marx nam kaže kako kapital postaje čudovište kad mu se pripoji radna snaga. Stotinu godina od tog otkrića proces ide u tom pravcu preko multinacionalnih kompanija, a mi još nismo razradili tehnologiju emancipacije. Ne želimo li, ili ne znamo? A kad bismo samo pročitali zadnje dijelove *Kapitala I,*[243] vidjeli bismo da nam je Marx dao i odgovor kako početi skidati maglenu koprenu s tog procesa. Protekli se rad primjenjuje u potpunosti, a u procesu proizvodnje troši samo djelomično pa je gotovo ravan besplatnoj službi ukoliko živi rad njime zagospodari. Kao i s prirodnim silama - ako ih poznajemo (svjetlost, elektricitet, gravitacija, magnetizam itd.), mogu nam pomoći u emancipaciji, a ako ih ne poznajemo, mogu nas uništiti. Trebali bismo cijelu Hrvatsku gledati kao virtuelnu multinacionalnu kompaniju u kojoj polazimo od prirodnih bogatstava slavonske ravnice, preko Gorskog kotara do jadranskih ljepota. Danas su nam umjetnici i znanstvenici gotovo balast, ili u najbolju ruku mrtvi kapital, a upravo pomoću njih možemo doći do pet puta većih mirovina, plaća i vrijednosti dionica.

Zašto do sada nismo koristili taj ogromni prirodni i tehnički potencijal? Koliko taj naš kapital može pridonijeti da proizvedemo novostvorene vrijednosti kad bismo bili motiviraniji, stručniji i (samo)organiziraniji?

Je li sada nemoguće kada imamo razrušenu privredu? Što je nedostajalo u prethodnom uređenju da se razvijamo? Iako ne žalim za prošlim sustavom, dužnost mi je da dublje proniknem u genezu njegova urušavanja.[244]

Ovdje ću samo skicirati odgovor. Preko modela **ABCD** u svakoj

[243] Marx, *Kapital I*, str. 520-540.

[244] Strah me da naša država ne ponovi te greške. Na priličnom broju znanstvenih skupova to sam govorio, ali sam osjetio da sam neshvaćen. Je li sada došlo vrijeme za uzlet, za uzašašće?

sredini mora se izvesti diferencijacija po tome što tko daje i uzima iz sustava. Ukratko, rad kao os X i plaća kao os Y koordinatni su sustav gdje svaki pojedinac tijekom dana, tjedna i mjeseca oscilira i gravitira nekoj od tih točaka:

A) — osobe koje iznadprosječno doprinose i dobivaju — tomu treba težiti;

B) — osobe koje više daju, a manje uzimaju; to je "second best";

C) — kao najgore moguće stanje, ali često najprivlačnije – osobe koje malo daju, a mnogo uzimaju;

D) — osobe koje malo daju i dobivaju.

U prošlom sustavu od 1945. do 1952. većina je bila u B skupini, od 1952. do 1965. većina je bila u A skupini, od 1965. do 1980. većina je bila u C skupini (to je bio pokus svjetskih razmjera koji je Tito vrhunski vodio i obmanuo sve, pa vjerojatno i sebe), da bismo nakon njegove smrti počeli padati u D skupinu i na kraju ratom poništili gotovo sve pozitivno što je bilo. Iz takve gotovo nulte točke RH kreće preko B skupine (samo su tajkuni u A, ili češće u C skupini) te će vjerojatno za tri do pet godina doći u A skupinu ako društvene znanosti prepoznaju svoj božanski potencijal koji u sebi nose. Tad bismo mogli dostići 100 milijardi dolara GNP-a.

Nakon što smo ovladali osnovnim političkoekonomskim kategorijama, uđimo u proces proizvodnje i pokušajmo sinergetski skidati "maglenu koprenu" koja se nadvila nad transformacijama novca u robu (NR) te robe u novac (RN).

Ideal imamo već u biologiji. Iz tog prirodnog procesa proizvodnje sami smo sebe istjerali te je svaka naša stanica i organ savršeniji proizvođač od nas, kao tzv. neke cjeline. Pa, divimo se i dalje računalima i plaćajmo i dalje ogromne svote novaca kad ne znamo poštovati vlastito srce i um! Zbilja je uistinu racionalna. Ono što ne vrijedi, propada. Pa, ukoliko ne znamo, unaprijed čekajmo što će biti s našim živim i minulim radom.[245]

[245] Kompjutori, Internet i uopće tehnološki razvoj ima puni smisao ako prethodi ulaganje u ljude, ako se razvija motivacija, stručnost, timski pristup kreiranju i provođenju rješenja u život.

Neki se razumiju u ljudski čimbenik, neki u tehnički, neki u ekonomski, neki u pravni, dok neki misle da se razumiju u politički čimbenik. A tko se razumije u cjelinu? Koliko je poznato, nitko. Kao da nitko nije čuo za Hegelov slogan: **Istina je cjelina.** Nitko je od nas ne može sam ostvariti, ali timskim radom bit ćemo bliži cjelovitom rješavanju problema.

Osuđeni smo, kao brodolomci na pučini, na međusobno pomaganje, a proizvodimo odnose, mnogo češće nego drugi u svijetu, homo homini lupus est. Hoćemo li razumijevanjem procesa proizvodnje ovladati i međusobnim odnosima. Ukoliko su nam hipoteze dobro izvedene, možemo anticipirati da je veća vjerojatnost da ćemo imati demokratsku zajednicu ako imamo učinkovitu ekonomiju. A temelj je za ekonomiju u procesu proizvodnje ljudi koja određuje raspodjelu, razmjenu i potrošnju.

K teoriji autopoietične proizvodnje

Krenut ću namjerno s Marxom[246] koji je najbolje sintetizirao saznanja:

"U društvenoj proizvodnji svog života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, odnose proizvodnje koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Cjelokupnost tih odnosa proizvodnje čini ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti. Način proizvodnje materijalnog života uvjetuje proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopće. Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već, obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest. Na određenom stupnju svog razvitka dolaze materijalne proizvodne snage društva u proturječje s postojećim odnosima proizvodnje ili, što je samo pravni izraz za to, s odnosima vlasništva unutar kojih su se dotada kretale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije.

[246] Marx, *Predgovoru kritike političke ekonomije*, Zagreb, Kultura, 1949., str. 10.

Kao što neki individuum ne ocjenjujemo što je prema onome što on u sebi misli da jest, tako ni o ovakvoj prevratnoj epohi ne možemo stvarati sud iz njezine svijesti, već, naprotiv, moramo tu svijest objašnjavati iz proturječnosti materijalnog života, iz postojećeg sukoba među društvenim proizvodnim snagama i odnosima proizvodnje.

Nikada neka društvena formacija ne propada prije no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana. Stoga čovječanstvo postavlja sebi uvijek samo one zadatke koje može riješiti jer kad točnije promatramo, uvijek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo tamo gdje materijalni uvjeti za njegovo rješenje nego postoje, ili se bar nalaze u procesu svog nastajanja. U velikim obrisima mogu se azijatski, antički, feudalni i moderni buržoaski način proizvodnje označiti kao progresivne epohe ekonomske društvene formacije. Buržoaski odnosi proizvodnje posljednji su antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje, ne antagonistički u smislu individualnog antagonizma, nego antagonizma koji potječe iz društvenih uvjeta individuuma, ali u isti mah proizvodne snage koje se razvijaju u krilu buržoaskog društva stvaraju materijalne uvjete za rješenje tog antagonizma. Stoga se tom društvenom formacijom završava prethistorija ljudskog društva."

Koliko je ljudi ovaj tekst papagajski citiralo, a sada se stidi i potiskuje ga? Vrijeme je da nakon bolnih iskustava privatizacije i pauperizacije iz kauzaliteta krenemo prema finalitetu i to autopoietično povežemo.

Psihosocijalni aspekt proizvodnje

Stotine, tisuće autora citiralo je i učilo napamet ove misli, a sada se toga stide i hitro uče Samuelsona. Nije mi namjera istraživati te znanstvene licemjere, nego ukazati da Marx može izvrsno poslužiti svojim razmišljanjem kao antiteza Hegelu u obnovi i razvitku Istočne Europe. Interakcijom tih dvaju mislioca zahvaćena je zbilja u potpunosti: ***Zbiljsko je (bez)umno***. Samo ni jedan nije u potpunosti u pravu, nego svatko od nas u svakoj situaciji mora objasniti varijancu pojave, prepoznati konstante i varijable i iz kvalitetne dijagnoze doći do kvalitetne terapije.

Zašto nismo bolje istražili te zakonitosti proizvodnje i razvijali

materijalne uvjete za znanstvenu opću proizvodnju? Vjerojatno nema greške u navedenom citatu, ali moramo mnogo preciznije odrediti što su ti materijalni uvjeti koji određuju postojeći način proizvodnje. Ovdje, ukoliko raspletemo korijenje, doći ćemo do formule za projektiranje razvoja koja se neće zasnivati na antagonističkim, nego ***harmoničnim polaritetima***. Prekratak je bio način razmišljanja da će planiranje razriješiti tržište kao središte sučeljavanja interesa. Vidjet ćemo kasnije kako su teorije kaosa i kompleksnosti anticipirale zbiljske procese i dale hipoteze kako bismo se nosili s brzim promjenama koje nosi informatička tehnologija. Kao što je parni stroj prije nekoliko stoljeća pomeo plemstvo, tako će sada računalo očistiti svu paučinu koju je neofeudalizam (državni i samoupravni socijalizam) stvorio.

Mislim da je prvi materijalni uvjet razumijevanje potreba. Čovjek je poniženo, podjarmljeno, napušteno i prezreno biće. U buržoaskom društvu general i bankar (politika i ekonomija) imaju veliku ulogu, a čovjek kao čovjek, naprotiv, samo vrlo bijednu. **Tako je i s ljudskim radom**[247] pa Marx traži kako da se nadvlada to nemoguće stanje. Uz to što radnik **hoće** promjenu (koliko smo istražili, hoće li je i u kom pravcu?) on je mora **znati** izvesti. U tom je smislu sav Marxov opus iznijeti argumente kako buržoaski način proizvodnje nije vječni. Veliki dijalektičar, uz htijenje i znanje, sagledava i treći čimbenik - organizaciju, tj. međusobno odnošenje u tehničkom, ekonomskom i pravnopolitičkom smislu. U prvom analizira manufakturu, podjelu rada, krupnu industriju. Djelovanje većeg broja radnika u isto vrijeme i na istom prostoru, radi proizvodnje iste vrste robe pod naredbom istog kapitalista, polazna je točka kapitalističke proizvodnje.[248]

Kooperacija je osnovni oblik kapitalističke proizvodnje iako izgleda kao poseban. To je oblik rada — mnogo njih u istom procesu ili povezanim procesima usporedo po jednom planu. Pri tome se kratkoća radnog roka nadoknađuje masom rada i povećava proizvodnu snagu rada. Kako radnik ne ulazi u proces kao društvena proizvodna snaga, nego kao pojedinac, kapital ga koristi kao prirodnu proizvodnu snagu. U manufakturi zanat je rastavljen na posebne operacije, a cjelokupni mehanizam proizvodnje ima za organe ljude koji obavljaju razne djelo-

[247] Marx, *Kapital I*, str. 11.
[248] ibidem, str. 270.

mične funkcije. Tu zanat ostaje osnova.

Rad kao cjelina s aspekta opće podjele dijeli se na poljoprivredu, industriju i usluge, unutar svake te djelatnosti postoje posebne vrste, a unutar svake radionice imamo pojedinačnu podjelu rada. U razdoblju manufakture imamo despotizam unutar proizvodnje i anarhiju u cjelini. Na toj su se razini duhovne mogućnosti procesa proizvodnje suprotstavile radnicima, i sila su koja nad njima gospodari. Kako izvršiti hegelijanski obrat od sluge u gospodara?[249] Hoće li nam u tom preokretu pomoći teorija autopoiesisa?

Tehnički aspekt proizvodnje

Sljedeća razina koju Marx[250] analizira, u cilju ovladavanja proizvodnjom, jest krupna industrija. On uočava kako se stroj sastoji od triju dijelova:

–pogonskog stroja,

–transmisijskog mehanizma i

–radnog dijela.

Po njemu industrijska revolucija polazi upravo od trećeg, od stroja alatljike. Ovdje u nešto izmijenjenom obliku opet imamo alat kojim je radio zanatlija ili manufakturni radnik, samo što to više nisu alati čovjeka, nego stroja. Stroj alatljika vrši iste operacije koje je prije vršio radnik, a koji je nesavršeno sredstvo za proizvodnju. Ovdje Marx ponovno otkriva kooperaciju koju je uočio kod manufakture, ali sad kao kombinaciju strojnih dijelova. Tako se dolazi do automata kao najsavršenijeg strojnog načina rada. Tako mašinerija dobiva materijalnu egzistenciju gdje se ljudska snaga zamjenjuje prirodnim snagama, a iskustvo prirodnim znanostima. Dok je u manufakturi društveni proces rada sasvim subjektivan, u krupnoj je industriji sasvim objektivan. Tako se slučajnost pretvara u tehničku nužnost.

Sve je ovo još uvijek aktualno iako je politički sustav koji se na tom

[249] Kad rad postane prva potreba (to će čitatelju postati jasnije preko teorije A. Maslowa u poglavlju *Psihologija* ...), to će biti samorazumljivo.
[250] ibidem, str. 315-330.

gradio propao. Dobro je što je propao, ali je ***loše što idemo u negaciju, umjesto u negaciju negacije***. Odlaskom u samo jednu negaciju mi u biti stvaramo uvjete za renesansu marksizma, za obnovu jedne sablasti prošlosti koja samo čeka naše daljnje nepoštenje i glupost pa da svom silinom opet zavlada ovim prostorima.

Koliko god se mi zaklinjali da nema povratka na staro, čak se i duh NDH nepotrebno obnavlja. Vrlo je malo u nas ljudi koji su svjesni da su u nas i kapitalizam, i nacionalizam, i socijalizam društveno nadvladani.

Najbolji u svijetu idu postindustrijskom društvu, postmodernoj kulturi rada i života, a mi, uslijed moralne i intelektualne inferiornosti, vraćamo se u prošlost. D. Gorupić nas je prije desetak godina sve upozoravao da idemo u budućnost okrenuti joj stražnjicom. Tako je nažalost još uvijek.

Da bismo rezonirali s Hegelovom logikom, samo se pitajmo gdje je tu sloboda? To se Marx uistinu i pita, a pitamo li se to mi inženjeri, ekonomisti, pravnici i ostali potencijalni nositelji razvoja? Ne razmišljajući o slobodi, nužnost se neminovno nameće i reproducira. Tako sredstvo za rad, u bivšoj samoupravnoj socijalističkoj zemlji, istupa prema radniku kao kapital, kao minuli rad koji gospodari živim radom i isisava ga kao pijavica i čak istjeruje s posla. A to obavljaju bivši ravnatelji koji su prije deset ili dvadeset godina nastupali u ime Marxa, a sada u ime "vlasnika".

Kada će se naš čovjek upitati: ***Tko sam ja***? U starom sam sustavu naslućivao licemjerje, sada sebičnost nastupa bez maske, a gdje smo tu mi koji ne prihvaćamo alopoietične igre?

Marx uočava kako je trebalo vremena da radnik nauči razlikovati stroj od njegove kapitalističke primjene te da svoju strategiju obrane usmjeri protiv društvenog oblika njegova iskorištavanja. Socijalizam je pokušao samo smanjiti stupanj te eksploatacije, ali je izumio novi oblik: ***horizontalnu eksploataciju.***[251] Jesmo li to spoznali? Podsjetimo se Šuvara. On se nije brinuo za intelektualnu elitu. Htio je podići mase! One su ga nosile, ali i odbacile. Umjesto jedne visoko moralne intelektualne

[251] Otkrio sam taj fenomen, ali malo je bilo interesa u okolini da nađemo antibiotik za tu bolest.

elite, mi sada na elitnim položajima imamo mediokritete. Bez kvalitetnije proizvodnje stvaralačkih subjektiviteta i bez njihove kvalitetne samoorganizacije, mi ćemo i dalje plaćati kamate za tuđa nepoštenja i gluposti.

Naš je samoupravni sustav prvi u svijetu generirao da nepošteniji i nestručniji vratar, spremačica, inženjer, ekonomist ili pravnik iskorištavaju one koji su istih formalnih kvalifikacija, ali boljih u moralnom i intelektualnom smislu. U tim su mojim istraživanjima korijeni otkrića ABCD modela. Ako su ljudi uslijed istih formalnih kriterija primali iste plaće, a njihov rad i rezultati bili su nebo i zemlja, neminovno se događala podjela gdje su jedni postajali budale, a drugi vampiri, gdje su jedni sve više radili, a drugi sve manje. To je urušilo sustav jer je nepravda prešla granice.[252]

Manufaktura je radnika pretvorila u nakazu, podjela na fizički i duhovni rad vodi patologiji, stroj je oslobođen od organske granice koju ima alat, a strojni sustav ne oslobađa čovjeka od rada, nego od sadržaja te do krajnosti zamara živčani sustav i plijeni slobodnu tjelesnu i duhovnu djelatnost. To je napisano u prošlom stoljeću. Biblija je prije gotovo dva tisućljeća otvorila još dublje prostore slobode stvaranja! To je izneseno u Evanđelju pod naslovom Hvalospjev ljubavi.[253]

Kad bih ljudske i anđeoske
jezike govorio,
a ljubavi ne bih imao,
bio bih mjed što ječi,

[252] Kad temeljito uđemo u ABCD model, shvatit ćemo korijene raspada socijalizma. Kako se položaj na osi X nije reflektirao na osi Y, nestajalo je pozitivne korelacije proizvodnje i raspodjele, nestajalo je sinergije koja iz toga proizlazi. Raspodjela prema radu te bratstvo i jedinstvo dvije su najveće obmane jugoslavenske ideologije. C igrači u ekonomskoj i političkoj sferi, a tu nitko nije bio svetac, uzrok su raspada druge Jugoslavije. Ista je logika procesa u svim zemljama gdje nije bilo privatnog vlasništva, tržišta i konkurencije ideja i rada. Srljanje u kooperaciju dovelo nas je do neviđenih konflikata. Sada moramo živjeti u nehumanoj konkurenciji gdje su donedavno carevali tajkuni. Predvidio sam kako će brzo doći do detajkunizacije. Iz krajnosti kojima prolazimo doći ćemo do rješenja koja će nas zadovoljavati. Da bi to postalo jasnije, treba nam posredovanja psihologijom, tehnologijom, ekonomijom i pravom. Ako se to ne dogodi, prijeti nam vakuum pa bi se drumovi mogli poželjeti Turaka ...! Trenutna natezanja oko lažnih vojnih invalida varijacije su na istu temu. Umjesto da se B branitelji bore sa C igračima među njima, Pančić manipulacijom C branitelja proizvodi svoju smjenu.

[253] 1. Korinćanima, 13:1-12

ili cimbalo što zveči.
Kad bih imao dar proricanja
i znao sve tajne
i sve znanje:
kad bih imao puninu vjere,
tako da bih brda premještao,
a ljubavi ne bih imao,
bio bih ništa.
Kad bih na hranu siromasima
razazdao sve svoje imanje,
kad bih tijelo svoje predao
da se sažeže,
a ljubavi ne bih imao
ništa mi koristilo ne bi.
Ljubav je strpljiva,
ljubav je dobrostiva:
ljubav ne zavidi,
ne hvasta se,
ne oholi se.

Nije nepristojna, ne traži svoje,
ne razdražuje se,
zaboravlja i prašta zlo;
ne raduje se nepravdi,
a raduje se istini.
Sve ispričava, sve vjeruje,
svemu se nada, sve podnosi.
Ljubav nigda ne prestaje.
Proroštva? Ona će iščeznuti!
Jezici? Oni će umuknuti!
Znanje? Ono će nestati.
Jer, nesavršeno je naše znanje,
i nesavršeno naše proricanje.
Kad dođe što je savršeno,
iščeznut će što je nesavršeno.

Kad sam bio dijete,
govorio sam kao dijete,
mislio kao dijete,
sudio kao dijete.
Kad sam postao zreo čovjek,
odbacio sam što je djetinje.
Sad vidim u ogledalu, nejasno,
a onda ćemo licem u lice.
Sad nesavršeno poznajem,
a onda ću savršeno poznati
kao što sam spoznat.

Zašto tako sporo učimo? Je li Sotona uistinu još uvijek toliko jak te preko straha, lijenosti i zavisti truje naša srca i glave?

Ekonomski aspekt proizvodnje

Nakon što smo preliminarno ovladali tehničkim aspektom proizvodnje, prelazimo na ekonomski, proizvodnju viška vrijednosti, profita, proširenu reprodukciju i promet kapitala te akumulaciju. Iskustvo pokazuje, a predstoji i teorijski dokaz, da se ekonomska znanja najbolje svladaju ako se razumije tehnički aspekt proizvodnje. Tako nije slučajno da su studenti ekonomije koji su prethodno završili tehničku školu u određenoj prednosti jer imaju bolje i dublje poznavanje proizvodnog procesa.[254] Različite tehničke informacije preslikavaju se u novčane veličine i tako dobivamo mogućnost ekonomske racionalizacije. Velika je greška što ekonomska teorija ne sagledava te prirodne procese i samo iznadprosječno motivirani i stručni u stanju su zatvoriti krug između tehničkih i ekonomskih znanosti.

Već je Aristotel uočio da je novčani oblik razvijeniji oblik vrijednosti. No, na pitanje što je jednako, identično između "5 postelja i

[254] To mi je nedavno potvrdio i P. Sikavica s kojim već nekoliko godina pokušavam pokrenuti procese primjene teorije organizacije i metodologije znanstvenog rada u organiziranju naše države. Na toj konkretnosti može se lakše preslikavati skup ekonomskih znanja, što se u krajnoj liniji svodi samo na prihode i rashode.

kuće" Aristotel tvrdi da tako nešto doista ne može postojati. Politički ekonomisti od Smitha, Ricarda, Marxa, Marshalla, Keynesa do Samuelsona i Friedmana tu su tajnu odgonetnuli. Zajednička supstanca za razmjenu x metara platna s y unci zlata moguća je jer su proizvod ljudskog rada, a količina ove nataložene supstance određuje razmjere njihove razmjene.

Pogledajmo kako to Marx[255] izvorno izvodi u uvodnom dijelu *Kapitala I*: "Vrijednost robe predočuje ljudski rad, utrošak ljudskog rada uopće. (...) Različite razmjere, u kojima su različite vrste rada svedene na jednostavan rad kao na svoju jedinicu mjere, utvrđuju se društvenim procesom iza leđa proizvođača. (...) Kao što je u vrijednostima kaputa i platna apstrahirana razlika njihovih uporabnih vrijednosti, tako je i u radovima koji se u tim vrijednostima pokazuju apstrahirana razlika njihovih korisnih oblika, krojenja i tkanja. Kao što su uporabne vrijednosti kaputa i platna jedinstva svrsishodnih proizvodnih djelatnosti na tkanini i pređi, a vrijednosti kaputa i platna, naprotiv, samo smjese jednorodnog rada, tako isto i radovi sadržani u tim vrijednostima ne važe uslijed svog proizvodnog odnosa prema tkanini i pređi, nego samo kao **utrošak radne snage.** Krojenje i tkanje elementi su stvaranja uporabnih vrijednosti kaputa i platna baš zato što su različite kvalitete; a supstancijom vrijednosti kaputa i vrijednosti platna jesu samo ukoliko oba imaju, kad izuzmemo im te kvalitete, jednaku kvalitetu, **kvalitetu ljudskog rada** koji je rezultanta htijenja (srca) i znanja (glave), potreba i mišljenja."

Otkuda ta razlika u veličini njihovih vrijednosti? Otuda što 10 aršina platna sadrži pola manje rada nego kaput. Dok promjena u proizvodnoj snazi rada povećava plodnost rada, a time i masu uporabnih vrijednosti, istovremeno se smanjuje veličina vrijednosti povećane cjelokupne mase ako se skrati radno vrijeme potrebno za njezino proizvođenje. Isto tako i obratno.

Svaki rad kao utrošak radne snage, kao apstraktni rad stvara vrijednost, a kao konkretni, korisni rad proizvodi uporabnu vrijednost. Suvremena ekonomska misao unatoč sve sofisticiranijem softwareu nije

[255] ibidem, str. 11.

otišla dalje od toga. Britanski empirizam nikad to nije shvatio, pa ni sve što je išlo *top-down*. Bez Hegela ili apstraktnog mišljenja te bez *top-down* pristupa, zemlje u tranziciji nepotrebno se vraćaju u rani kapitalizam. Kad bi to bio suvremeni protestantski visokorazvijeni kapitalizam, ne bih ja mario za Marxa jer nisam gotovo uopće mario dok je bio dominantna ideologija.[256] No, bolje ga je i sada oživjeti kao vampira da malo više plaši naše vlasnike kad to nisu u stanju vlada, financijska policija i javno mnijenje.

Kapitalistička proizvodnja u biti je proizvodnja viška vrijednosti. Proizvodan je samo onaj radnik koji služi oplođivanju kapitala. Ništa ne mijenja u biti je li to u tvornici znanja ili kobasica.[257] Mi u našoj domovini moramo težiti da to budu tvornice znanja jer je tu veća profitabilnost.

Marx prvi u svijetu razlikuje apsolutni i relativni višak vrijednosti. Prvi rezultira iz produžavanja radnog dana, a drugi iz revolucioniranja tehničkog procesa rada. Kako je rad potčinjen kapitalu? To suštinsko pitanje (i odgovor) ne nalazi se ni u svjetskim ni domaćim udžbenicima.[258] Na deset stranica Marx misaono varira parametre dužine radnog dana, intenzivnost rada i proizvodnu snagu rada. Ukoliko su moja prethodna iznošenja utemeljena, zapitajmo se i ***misaono varirajmo motivaciju za rad*** (x_1)***, znanje*** (x_2)***, međusobne odnose*** (x_3)***, tehničku opremljenost rada*** (x_4) ***i novac*** (x_5) te analizirajmo proizvodnju relativnog viška vrijednosti.[259]

Sažmimo još jednom:

Društveno i potrebno radno vrijeme jest ono koje se traži da bi se uz postojeće društveno normalne uvjete proizvodnje i uz prosječni društveni stupanj umješnosti i intenzivnosti rada izradila bilo koja u-

[256] Sjećam se 1960. kad smo se moj bratić S. Selak i ja zakleli na trebinjskom mostu kako ćemo rušiti Einsteina i Marxa. On je doktorirao fiziku i izvrsno izvodi samoorganiziranje univerzuma, ali naša je znanost i teologija gluha i slijepa na to. A Marx je srušen i bez mene.
[257] Marx, *Kapital I*, str. 441.
[258] ibidem, str. 451-461
[259] Desetljećima sam propitivao studente o ovih pet čimbenika namjerno mijenjajući početni rang. Vrlo je malo na početku prepoznavalo optimalni redoslijed, a na kraju godine i ispitu stanje je bilo nešto bolje. O utjecaju na zbiljska zbivanja nema smisla govoriti dok kritična masa profesora ne bude na istim takvim frekvencijama. Tu se krije formula dolaska do 100 milijardi dolara GNP-a.

porabna vrijednost; uvođenjem parnog razboja bilo je dovoljno upola manje rada nego ranije da se dana količina pređe pretvori u tkaninu; engleskom ručnom tkaču treba isto vremena kao i ranije, samo što sada rezultat njegova individualnog radnog vremena predstavlja tek polovicu društvenog radnog sata pa je pao stoga na polovicu svoje radne vrijednosti.

Implikacije prikazanih Marxovih teza za autopoietičnu organizaciju

Jesmo li suglasni da je vrijedna proizvodnja inženjera, ekonomista i pravnika, trenutno najvažnija proizvodnja? Kakav je odnos studenata i profesora prema zbilji (kvaliteta rada, rokovi, cijene, privatizacija, zaposlenost, produktivnost, moralitet, legalitet, legitimitet)? Tu se svi moramo naći, a diferencijacija po drugim kriterijima može nas odvesti u još veći kaos. Proučimo druge mislioce da vidimo što vide značajno u razumijevanju materijalnog načina proizvodnje.

Henri Lefebvre[260] navodi da Marxu treba priznati otkriće o tendencijskom opadanju prosječnog profita, odnosno viška vrijednosti prema konstantnom i varijabilnom kapitalu. Marx prvi definira prosječni društveni rad, prosječnu produktivnost, prosječni organski sastav kapitala, prosječnu normu profita, a mi mu ne smijemo zamjeriti što ne uočava varijancu tih pojava. Pa ni Friedman ni Samuelson, a da o domaćim znanstvenicima i ne govorimo, ne objašnjavaju varijancu tih kategorija.

Marx[261] navodi kako je masa novca proporcionalna zbroju robnih cijena, a inverzna broju optjecaja te da nacija nikad ne napreduje bolje nego kad bogatstvo prelazi brzo iz ruke u ruku. Danas, u eri kompjutoriziranog bankarstva, kad svaka transakcija nema tehničkih ograničenja za procesiranje računalom, mi nismo shvatili potencijal nazivnika i mučimo se likvidnošću i solventnošću. Bez uranjanja u proizvodni pro-

[260] Lefebvre H., *Misao postala svijetom*, Zagreb, 1981., str. 48.
[261] Marx, *Kapital I*, str. 80.

ces, bez dobre organizacije protoka materijala, energije, a posebno informacija možemo se samo, kao skolastici u srednjem vijeku, svađati o broju anđela na vrhu igle.

Cjelokupna naša država čeka da društvena znanost porodi razvitak, a ona nam je začarana. Tko će biti princ koji će u malim ljudima, a posebno dragovoljcima domovinskog rata, probuditi volju za stvaranjem. Jedan mudri umirovljeni ekonomist predlaže uvođenje troškovne kamate na vlastiti kapital i očekuje čudo. O tome sam prvi put čuo 1976. na Cornell Universityju od J. Vaneka. Nedavno sam preko HTV-a vidio na Pantovčaku niz ekonomista koji su bili autori dohodovne ekonomije koja je pokopala perspektive samoupravljanja u nas.

Stopa povrata iz ulaganja u ljudski i tehnički kapital

Oni nisu gotovo ništa znali o stopi povrata. Ovaj će naslov zbuniti bivše marksističke ekonomiste. Kako ni sam nisam do 1976. godine znao dovoljno o neoklasičnoj ekonomiji, to nisam ni mogao *top-down* analizom prepoznati u Marxovu *Kapitalu*. On[262] iznosi vrlo vrijedan stav, da sredstva za proizvodnju nikad ne ustupaju više vrijednosti nego što sama gube uništavanjem vlastite uporabne vrijednosti. On čak ismijava Ricarda koji nije shvatio da je sredstvo rada u procesu cjelovito angažirano, a u stvaranju vrijednosti samo djelomično. Kasnije[263] još jednom iznosi kako sredstva rada ne mogu dodati više vrijednosti nego što sama imaju nezavisno od procesa rada. Marx[264] je u daljnjem tekstu još jasniji. Stroj ne stvara novu vrijednost, pa ni kamatu.

Ovdje sam namjerno pratio razvoj jedne tehnoekonomske relacije jer nam je dogmatska interpretacija dohotka u svima zemljama socijalizma nanijela veliko zlo.

Tu se negdje i krije uzrok propasti socijalizma u Istočnoj Europi.

[262] ibidem, str. 159.
[263] ibidem, str. 160.
[264] ibidem, 332.

Nepoznavanje stope povrata iz ulaganja u ljudski i tehnički čimbenik te neprepoznavanje horizontalne eksploatacije dovelo je do ***kaosa u socijalističkoj ekonomiji.*** Tako je *top-down* pristup pao, a *bottom-up* razvijenih zemalja još se održava. Tko zna kako se događa "bubble economy" ili "casino economy", zna da isto prije ili kasnije čeka i kapitalističku ekonomiju. I njih čeka njihov Berlinski zid. No on će biti bolniji za cijelo čovječanstvo. Ne znam jesmo li blizu Apokalipse, ali se nadam da je u pravu F. Tippler koji zagovara kolektivno uskrsnuće. Dubljim ulaskom u ljudski, tehnički, ekonomski i pravni aspekt otvaraju se perspektive za osobni, organizacijski, ekonomski i kulturni razvitak. Tu je odgovor koji sve dublje i šire razrađujem već 35 godina i koji mi se prije kratkog vremena fokusirao u brojci od 100 milijardi dolara GNP-a u RH za 5-10 godina. Nedavno sam imao sreću sudjelovati u osnivanju Zaklade 2020, gdje sam naišao na pedesetak ljudi koji dijele tu moju viziju. Je li sazrelo vrijeme? Možemo li do 2005. g. doći do 50 milijardi dolara?

Izvori kaosa u zemljama socijalizma

U biti kaos nije nastao radi dogmatizma marksista, nego se interes organskog sastava kapitala znao bolje "samoorganizirati" nego interes zastupnika "živog rada". Žalosno je kako bivši marksistički ekonomisti nisu dekodirali ovu igru, nego su nažalost prešli u funkciju služenja interesu minulog rada. Koliko znam nitko se ne pita ni kod nas, ni u svijetu koja je stopa povrata iz ulaganja u živi (ljude) i minuli rad (osnovna sredstva) te kako doći do optimalnih rješenja. Sreća da svijet puno ne mari za sve to i "step by step" ipak ide u optimalnom pravcu. To znači da će biti sve više ulaganja u ljudski kapital, a u tehnički samo toliko da se lopata zamijeni računalom. Stroj ne proizvodi vrijednost, rekao je Marx, a poslije toga bio je prljavi balkanski interes za iskorištavanjem u duhu opće zavisti.

Moramo se pitati zašto oni koji su se borili za realnu cijenu kapitala, nisu Marxa bolje iščitavali. Dohodaši su ih pobijedili u samoupravnom socijalizmu budući da su se inferiorniji bolje samoorganzirali. Možemo se mi opravdavati da je najviše kriv Korač, doajen te škole, ali

ne smijemo zaboraviti našu grešnu prošlost. No, svako zlo ima svoje dobro. Iako smo izgubili dobrih 45 godina razvoja jer nismo kolektive i pojedince razlikovali po stupnju prelijevanja neradnog dohotka u osobne dohotke, oni koji su izdržali, izvanredan su nam **mrtvi kapital.** Bez distinkcija nema autopoiesisa,[265] a u društvu će se to pokrenuti kad pošteni i naivni ljudi shvate da su objekti tajnih službа. Ovdje su mi najogavniji mali sitni žbiri koji za malo novca obavljaju najprljaviji posao na svijetu. Igra tajnih službа vrhunac je alopoietične tehnologije i još nema na vidiku antibiotika za tu bolest. Od afere Dubrovačke banke postaje nam sve transparentnije kako je naša obavještajna zajednica duboko infiltrirana u financijske tijekove. Duboko sam uvjeren kako će nam model **ABCD** pomoći da se riješimo karcinoma kad znanost odgovori na pitanja o stopama povrata u ljudski i tehnički kapital. Definitivno će se tajna policija eliminirati iz novčanih transakcija kad decentraliziramo i privatiziramo naše gospodarstvo. Već je 1990. godine V. Vugrin izveo takav model i već 10 godina bezuspješno nastoji znanstvenike i političare uvjeriti u logiku prirodnog bilanciranja. Neshvatljivo mi je ignoriranje naših političara i znanstvenika. Od 1997. svjedok sam toga i, kako će se vidjeti u kasnijem tekstu, tu nam se kriju rješenja za naše probleme.

Sinteza ekonomskog opusa

Promatrajući prvu knjigu, vidimo kako je Marx, polazeći od robe, prešao na novac kao opću robu (negaciju negacije), od novca na kapital i višak vrijednosti, od apsolutnog viška vrijednosti na relativni višak vrijednosti te od procesa kapitalističke proizvodnje procesu kapitalističke reprodukcije u cjelini, tj. proizvodnji, raspodjeli, razmjeni i potrošnji.

U drugoj knjizi ulazi dublje u prometni proces kapitala. Ovdje utvrđuje da je sitna robna privreda polazna točka (RNR). Ovdje R. Legradić izvrsno uočava kod Marxa kako je specifičnost kapitalističkog prometa što radna snaga cirkulira kao roba. Iz toga je doajen ***Osječke škole*** izveo kako je to ograničenje kapitalizma, koje ovaj nije u stanju

[265] Na to me 1992. upozorio N. Luhmann, a posebno na Spencer Borwna, koji je to egzaktno izveo.

nadvladati te da je prostor samoupravljanja da se radnik ponaša po zakonu krupne robne privrede (NRN'). Kao i Marx, može i on reći: dixi et salvavi anima meam. Sada, nakon što je radnička klasa ostala bez formalnog prava (stvarno ga nikad i nije imala to su pokazala istraživanja niza sociologa), predstoji sindikalna borba.[266] Mudar vlasnik i manager na Zapadu brzo shvaća da mu je rentabilnije poći od radnika koji se ponaša po formuli NRN', no od radnika koji je u najamnom odnosu i ponaša se po formuli RNR. Dioničarska ekonomija u svijetu već to koristi. Nadajmo se da će i bivši samoupravljači biti sve bolji dioničari.[267] No, da bi bili, mora se znati zakone razvoja, stope povrata, čimbenike produktivnosti te knjižiti po prirodnom računovodstvu.

Marx je, za razliku od Smitha i Ricarda, shvatio da kapital nije samo sredstvo za proizvodnju, stvar, nego društveni proizvodni odnos. Dok je kod kapitalističkih teoretičara promet kapitala u biti promet stvari, kod Marxa je u pozadini klasni odnos. Tako kapital ima čas oblik novca kojim se kupuju čimbenici proizvodnje, čas oblik samih čimbenika proizvodnje, a čas oblik roba kao rezultat procesa. U analizi te dijalektike otkriva se kako kapitalistička proizvodnja viška vrijednosti dovodi do podjele na konstantni i varijabilni kapital, a analiza prometa dovodi do fiksnog i obrtnog kapitala.

U trećoj knjizi razvija sve pojavne oblike kao što su profit i profitna stopa, prosječni profit i cijena proizvodnje, poduzetnička dobit, kamate i renta. Tu otkriva opadanje profitne stope kao posljedice akumulacije. Uz taj zakon opadajućih prinosa, suvremena tehnološka i psihološka dostignuća otkrivaju nam **zakon rastućih prinosa**. Naše će se gospodarstvo prije ili kasnije upravo na tom zasnivati. Marx je izvrsno došao do pojma viška vrijednosti razlikovanjem postojanog i promjenjivog kapitala.

On uočava kako su:

–naturalna,

–novčana i

[266] Strahovito mi je krivo što Sindikat znanosti ne zauzima kreativniji odnos u ovoj konstelaciji borbe rada i kapitala. Najgore mi je kad se predlaže štrajk sveučilišnih profesora, a još mi je gore kad se naizgled pokaže kako je već takva prijetnja bila korisna u pregovorima s Vladom. Iz te sindikalne perspektive mi nećemo nikad doći do 100 milijardi ako se ne dogodi čudo.

[267] U tom smislu najdalje je otišao V. Vugrin. Kako ga "službena" znanost i politika uspješno ignorira, to ćemo još čekati da se pretvorimo u istinske dioničare u izgradnji Lijepe naše.

–kreditna privreda

tri oblika kretanja proizvodnje. On stavlja neprestano u odnos vrijednost rada i proizvodnost,[268] svjestan da bi se iz toga mogao nadvladavati zakon vrijednosti. To ukazuje kako bi kapital bio proizvodniji smanjivanjem prometa k nuli budući da je vrijeme obrta jednako zbroju vremena proizvodnje i vremenu prometa.

Nije li S. Shingo, koji vjerojatno nije čuo za Marxa, na tom putu? Marx uočava bitnu razliku kapitalizma protiv koga se bori, i komunizma za koji se bori: u prvom se društveni razum očituje post festum, a u drugom unaprijed.[269] U *Kapitalu III* Marx dolazi[270] do sinteze kako se višak vrijednosti robe rastvara u tri dijela:

–najamninu,

–profit i

–rentu.

Po njemu[271] bez razumijevanja zakona vrijednosti nema razumijevanja ekonomskog mehanizma kapitalizma. Već je prije izvršio u tom pravcu diferencijaciju na trampu, sitnu (RNR) i krupnu (NRN′) robnu privredu. Po njemu zakon vrijednosti traje od pet do sedam tisuća godina i u tom razdoblju ljudi su sve manje vremena trošili da se cjenkaju kako bi istjerali punu naknadu za radno vrijeme. Vidjet ćemo kasnije po kojem se to zakonu učilo, a nažalost još nije naučilo ovladati razmjenom radnog vremena.[272]

Marx navodi kako konkurencija počiva na razlikovanju vrijednosti i cijene koštanja te na mogućnosti da se roba proda ispod vrijednosti, ali uz profit.[273]

Kako minimizirati cijenu koštanja ključno je, ali premalo prisutno ekonomsko pitanje. Tko zna koliko se u nas utroši materijala, energije, rada? Zašto u bescjenje prodajemo svoju kožu na svjetskoj tržnici?

[268] Marx, *Kapital III*, str. 668.
[269] ibidem, str. 781.
[270] ibidem, str. 762-796.
[271] ibidem, str. 962.
[272] Dok nisam ovladao Vugrinovim prirodnim računovodstvom, strategiju sam zasnivao na LET sustavu koji je razvio njemački ekonomist Giesell. Tu se najdalje u primjeni otišlo u Itaci, sredini koja je udomila Cornell University.
[273] ibidem, str. 985.

Marx[274] nas podsjeća kako su **profit i višak vrijednosti isto, ali da profitna stopa i stopa viška vrijednosti to nisu.** Profitna se stopa prema stopi viška vrijednosti odnosi kao cjelokupni kapital prema promjenjivom. U njegovo doba statistika je šutjela o odnosu postojanog i promjenjivog kapitala, a koliko je sada drukčije? Čitatelj je primijetio da sam u analizi sugerirao misaono manipuliranje s čimbenicima: znanje, motivacija i međusobni odnosi. Marx[275] smatra da se sredstva za proizvodnju utroše najbolje uz obrazovanje i disciplinu. Ima i rješenje gdje se zalaže za opći rad, odnosno znanstveni rad koji je vrlo vrijedno razlikovati od zajedničkog rada (u duhu Rousseaua: la volonte general i la volonte de tout).[276] Najveće su mu zlo učinili njegovi sljedbenici i moje je osobno iskustvo da se u tom duhu podsjetimo Kanta: **Bože, čuvaj me od prijatelja jer se od neprijatelja znam i sam čuvati.**

Ne znam je li on sklopio tajni savez s Luciferom u faustovskom duhu.[277] Marx je bio u debelim zabludama, kao što je i svatko od nas. Ogromne su mu greške prema Bakunjinu i Prudonu i nemam prostora i vremena sve to analizirati. ***Najvažnije je što je davao prednost čovjeku pred strojem i kapitalom***. Razvitak znanosti to nam potvrđuje. On je krenuo od humanističkih načela i došao do saznanja o otuđenim silama kapitala koje vladaju nad čovjekom. Kao što je A. Smith započeo teorijom morala i završio ekonomskom teorijom, a nikad to dvoje nije spojio, Marx je krenuo iz srca i slično kao Smith završio u misaonim labirintima, a da nikad nije svoje stvaralaštvo operativno zatvorio povrativši se u svoju mladost pod svoju starost. Čini se da svatko mora imati tri, a ne dvije faze.

Anatomija i fiziologija društvenog metabolizma

Čemu mi više našom praksom težimo? Možemo li doći do općeg

[274] ibidem, str. 992.
[275] ibidem, str. 1019.
[276] Imam osjećaj kako je malo marksista iščitalo Marxa do kraja i potencijal koji je on otvarao. Uvjeren sam da je neophodno objektivno vrednovati pozitivne i negativne strane a to, koliko znam, do sada nije napravljeno.
[277] Znam, a to sam nastojao u ovom dijelu knjige i pokazati, da je bio na tragu objašnjavanja varijance učinkovitosti i da je u ljudskom moralu, znanju i solidarnosti prepoznavao pokretače razvitka.

bez većeg misaonog angažiranja? Možemo li reći da zakon vrijednosti upravlja cijenama roba, ili smo odustali od traženja ekonomskog zakona koji silom težom od naših državljana proizvodi ponovno sluge? Gdje je granica (Hegel) kapitalističke proizvodnje? Zar ne vidimo kako svrha i pobuda dolaze u proturječje s metodama koje guraju na proizvodnju kao samocilj (causa sui). U kapitalističkoj proizvodnji[278] banke uništavaju industrijski kapital, a ta "banda", po Marxu i po meni, ništa ne zna o proizvodnji i nema veze s njom. Zašto? Jer ne znaju distinkciju NRN' i NN'! Ima li u tom pogledu nešto novo u našem svijetu? Vanek me dobro pripremio sa znanstvene strane, ali je nažalost bio u pravu s pragmatične. Ukratko, Marx je definitivno bio u pravu kad je bankare nazvao "bandom." Javnost[279] se treba pripremiti za svestranu analizu kadrovskih promjena u našim i svjetskim bankama. Sada imamo priliku nešto učiniti zahvaljujući informatičkoj tehnologiji i mreži koja nudi više slobode u odlučivanju. Neke prilike imamo i u spoznajama do kojih je došao Gissell koga je i Keynes cijenio, čije ideje polako, ali sigurno osvajaju svijet. Da bismo se osposobili za projekte i timsku samoorganizaciju, treba nam još dosta posredovanja teoretski nadiđenima, ali praktički nenadvladanim zabludama.

Već Marx uočava kako kreditni sustav nastoji ukinuti granicu koja je i granica materijalnog bogatstva, ali uvijek nanovo razbija glavu o tu granicu. Zašto?

U biti bankovni sustav pokazuje da novac nije ništa drugo do izraz društvenog karaktera rada, inverzna refleksija robnog tijeka, a time su (novcem i robom) obuhvaćene sve tajne društvenog procesa proizvodnje. Dok se to dvoje računovodstveno ne razdvoji i ne spoji na autopoietski način, a V. Vugrin na tom je tragu, očekuje nas reproduciranje prošlosti.

Nakon što sam prikazao, nadam se, tehnički i ekonomski aspekt

[278] Marx, *Kapital III*, str. 1336.

[279] Dok javnost ne prepozna moralne elemente iza bankarskih transakcija, nema nam šanse za razbijanje financijskih monopola. Ponavljam, novac je inverzna slika robe, puko ogledalo od kojeg smo napravili fetiš jer ne razumijemo knjižni novac. Nije problem u novcu, nego u idejama i timovima s vizijama potencijalnog profita. Bitno je objasniti varijancu profita, kamate, a najbolje je objašnjenje snagom moralnog i intelektualnog kapitala. Jaka motivacija i stručnost osigurat će veliki profit timovima koji vode projekte. Zašto nema kvalitetnih projekata? Zašto nema pravih timova? Zašto nema više znanja? Zašto nema veće motivacije? Je li zato što nema novca?

Marxova djela, preostao mi je humanistički aspekt. Ponovno naglašavam: ne mislim mrtvog Marxa ponovno oživljavati, ali bez objektivne analize njegove teorije i metode ne znam kolike su nam prilike za postkomunističku zajednicu. Previše je ljudi odraslo s paradigmama koje je on inicirao. Neke su, kako se vidi, opstale, a neke su otišle u ropotarnicu prošlosti.

Marx nam se u praksi još dobrano osvećuje jer ono što je dobro kod njega, nismo još shvatili, a ono što je loše, ne znamo nadvladati. Tako ćemo i ***dalje živjeti u iluzijama kako smo nadvladali marksizam***, kao što smo ***bili u zabludi da smo nadvladali kapitalizam ili nacionalizam***, a oni nam se ***kao bumerang vraćaju*** jer ***osjećajno i misaono to nismo kvalitetno preradili.*** Ovaj i ovakav rad nije dovoljan, ali ovaj i ovakav rad nužan je da svi zajedno započnemo proces restrukturiranja i reprocesiranja naše povijesti i naših zabluda.

Pogledajmo što Lefebvre otkriva iz Marxove oporuke.[280] On je naslutio, potkraj svog života, da tijek događaja silom prilika neće ići kako ga je on zamislio. Sam je svjedok skretanja prvih predstavnika radničke klase:

"Da, cijelog života mislio sam, govorio i pisao, kao da sudbina ljudske vrste ovisi o mojim riječima i spisima. Mislio sam: potreban sam ja i moje djelo, i moguće koje ono ne opisuje nego stvara. Možda će jednog dana netko zaključiti da je moja ambicija besmislena stoga što će zaboraviti što je misao, odvažnost, rizik. Onaj koji svijetu ne dodaje nešto što ga mijenja, taj ne misli; taj se samo zadovoljava različitim razmatranjima koja ga ne izlažu neprilikama. Rekao sam duša ... Taj dah dolazi izdaleka. On je lebdio nad osnivačima religija …, dotaknuo je filozofije, a postao je političkim. Bio je prije mojih spisa ... traži i poziva vas, ljude budućnosti. Ako ne uspije, to će biti samo privremeno. Ta duša je uvjerenje, uvijek, između razočaranja i nade da će ono što je pobijedilo nestati, sutra, zajedno sa svojim razlozima. Svoju teoriju povjeravam vremenima koja su nad vašim glavama, vi smiješni pobjednici. Ja neću biti kriv ako bude velikih nesreća, čujete li."

Moramo se pitati je li Marx nevin? Analiza s tehničkog i eko-

[280] Lefebvre, str. 214.

nomskog aspekta nije otkrila nelogičnosti, no predstoji nam pravna, psihološka i sociološka analiza.

Humanistička analiza marksološkog opusa

Razvojem znanosti rad u neposrednom obliku prestaje biti izvor bogatstva, radno vrijeme prestaje i mora prestati biti njegova mjera, pa i razmjenska vrijednost mjera uporabne vrijednosti. U tom se preobražaju kao kamen temeljac proizvodnje i bogatstva ne pojavljuje ni neposredan rad, ni vrijeme koje on radi, nego prisvajanje njegove vlastite, opće proizvodne snage, jednom riječi razvitak društvenog individuuma.[281]

U našoj terminologiji samoproizvodnja, autopoietična organizacija osnova je bogaćenja i predlažem nastaviti tražiti puteve sinergije. Kada gledamo odnos Marxa i njegovih sljedbenika i shvatimo domete, kako emocionalne tako i intelektualne, ne možemo ne zaključiti kako je bitno da se stvaralački subjektiviteti samoorganiziraju. Vidjelo se na mikro razini kako "proteion" raspoznaje i preko stereospecifičke reakcije vrši izbor "partnera". Za razliku od prirode u kojoj je to zadano, nama je ta mogućnost samo dana. Transformacijama osjećanja, mišljenja, govora i djelovanja te učenja na vlastitim i tuđim greškama stvaralački ćemo razvijati sami sebe i druge te naše odnose.

Znanost već na molekularnoj razini otkriva kako "slijepa" priroda u danim uvjetima počinje percipirati okolinu, a koji smo obdareni vrhunskim osjetilima i oruđem za mikro, mezo i makro svijet, još smo uvijek na razini mrtve prirode. U tom su smislu i dalje nužni ratovi, konflikti i natjecanja kako bismo iz sila kauzaliteta ušli elegantno u sile finaliteta koje nas s ljubavlju očekuju. ***Eros je ovdje jedan od najljepših putova Njemu.*** Možemo li od Marxa u tom smislu učiti? Za njega je bogat čovjek komu je potreban totalitet očitovanja života i gdje vlastito ostvarenje postoji kao unutrašnja nužnost. Rekao bih da se tu krije sloboda.[282] Pravo je bogatstvo razvijena proizvodna snaga svih individuuma. Tada više mjera bogatstva nije radno vrijeme, nego slobodno

[281] ME, *Dela*, tom 19, Beograd., 1979., str. 73.
[282] Marx, *Rani radovi*, str. 234.

vrijeme.[283] U tom pravcu razmišlja i P. Vranicki koji smatra da je samoupravljanje taj put. Pod tim ne misli, jasno, ono što se u praksi zbivalo i što sada slobodno možemo dekodirati kao vojnopolicijske manipulacije.[284] Duboko se nadam kako idemo ireverzibilno u društveni sustav postindustrijskog društva i postmoderne kulture pa time u postkapitalizam, postnacionalizam i postsocijalizam.

H. Burger[285] smatra kako je razrada humanizma Marxov životni zadatak. Time on objedinjuje materijalizam i idealizam i nalazi rješenje za pomirenje humanizma i naturalizma te zna da zna kako je to rješenje. Tako tek prije petnaestak godina otkrivam u *Kapitalu*[286] kako pomoću anketa otkriva da nisu močvare izvor smrtnosti djece od malarije, nego što su majke zanemarile djecu radom izvan kuće. Tvorničari koriste majčinski instinkt pa zapošljavaju udane žene jer se više naprežu kako bi mogle osigurati namirnice svojoj djeci. Otkriva kako su neka istraživanja pokazala da su kapitalisti razvili smicalice i zapošljavali za učitelje ljude koji gotovo nisu znali čitati. Ne mogu ne dodati kako smo u uvjetima SFRJ, ne težeći istinski ostvariti njegove zamisli, proizvodili nastavne kadrove koji u nizu slučajeva nisu bili dorasli pomoći razvoju slobodne i stvaralačke osobe. ***Emisija diploma bila je daleko opasnija od emisije Narodne banke SFRJ, a pitam koliko ima nade da bude bolje.***[287]

Koliko mi je logičniji *Stari zavjet* od *Novog zavjeta!* A rješenje je čini se upravo u asimetriji. Na takvoj je logici nastalo živo iz neživog, i vjerojatno će sveto iz grešnog. Nevjerojatno je kako je širenje kapitalističke proizvodnje po našoj državi, po metodama prvobitne akumu-

[283] *Temelji slobode*, str. 297.
[284] Ne mogu ne reći kako su me napadali isti ljudi, prije u ime SKJ-u, a kasnije u ime HDZ-a, a koji ni danas uslijed svoje vlastite razvojne nesposobnosti ne shvaćaju kako su im šanse sve manje i manje.
[285] *Kulturni radnik*, 1983/2, str. 1-13
[286] Marx, *Kapital I*, str. 340-344
[287] Nedavno sam bio na skupu najboljih naših pedagoga koji su na Pedagoškom fakultetu u Osijeku raspravljali o vrijednosti obrazovanja. Bilo je zanimljivih referata i diskusija, ali ostao sam šokiran kako se nitko nije pitao o ekonomskoj vrijednosti obrazovanja. A bez uključivanja te dimenzije profesori i nastavnici i dalje će imati niske plaće i još niži status. Iako ti znanstvenici i dalje imaju niska primanja, ni ne sjete me se najvjerojatnije pitati ima li rješenja. A sustav koji ne bude imao izvrsno obrazovanje, nema priliku u XXI. stoljeću i neminovno će biti kolonija multinacionalnih kompanija i globalnih strategija. Sreća naša što se roditelji barem brinu za kvalitetu obrazovanja svoje djece pa su eto krenule i prve privatne škole.

lacije, kod mladih stvorilo težnju da što prije dobiju diplomu bez obzira na kvalitetu svog znanja i rada. Gotovo u svakom čovjeku krije se mali tajkun i kad bi svi ti imali mogućnosti, uvjeren sam da bi bili gori od postojećih. Sreća je da je jedan broj tajkuna pritvoren jer će to imati pozitivni odjek na percepciju mladih da učenjem i radom dolaze do novca.

Moram se vraćati Marxu jer je i on bio naivan i više vjerovao u ljudsku prirodu. On je, najkraće rečeno, smatrao da će promjenom ekonomskih uvjeta izbiti anđeoska strana ljudske prirode, a nije htio vjerovati kako je upravo sotonska strana u čovjeku barem jednako jaka. Daj čovjeku novce i/ili vlast, i izgubit ćeš, najvjerojatnije, prijatelja.[288] ***Ako je netko pametan i pošten, ne treba mu šef, a ako je glup i nepošten, nema svrhe nad njim šefovati. On Vas se boji ili Vam zavidi, a nikomu normalnomu to ne treba. Uistinu ne znam zašto to malo tko shvaća!***

U cijeloj igri mlada generacija nije, kao što sam prije mislio, žrtveni jarac. Sve više mi postaje jasno da su mladi (uz profesore i roditelje koji ne smiju bježati od odgovornosti) veće ograničenje nego što možemo pretpostaviti. No, oni su proizvod ovog vremena i prostora, od roditelja koji premalo (ili previše: "Nemoj se ti sine/kćeri mučiti …") suosjećaju i znaju o razvoju, preko nastavnika koji daleko manje osjećaju, a nešto više znaju, do rukovoditelja koji ni ne suosjećaju, niti dovoljno znaju kako pomoći razvoju mlade osobe. A zašto bi i pomogao, kad taj mladi jedva čeka zauzeti "dobro" mjesto i ne zna što je ljepota odgađanja, odricanja i iščekivanja jer za to ni u spolnom životu, a kamoli radu nije pripremljen.

Tako se događa proces po kome smo svi manji ili veći sukrivci i sada smo suočeni sa šokom budućnosti (Toffler) i ulaskom u Europu. No, vratimo se Marxu po kome sada više pljuju njegovi sljedbenici od njegovih dojučerašnjih klasnih protivnika.[289] On uočava kao zakonitost da što je veća suprotnost između radnika i vlasnika sredstava za proizvodnju, to je veća uloga starješinskog kadra. Maksimum je u robov-

[288] To sam kao hipotezu već oblikovao 1965. godine kad sam se godinu dana mučio i obilazio u OLT-u sve moguće da dovedem do Radničkog savjeta saznanja do kojih sam došao za mjesec dana rada i istraživanja krajem 1964. godine. Svi ti ljudi, koji su mi lukavstvom uma pružali otpor godinu dana, kad sam postao "vlast", činili su sve što sam poželio. Pobjegao sam u JNA i nakon temeljitih razmišljanja odlučio ne biti nikada nikomu šef.

[289] Katolička crkva i Soros sada su zastupnici radničke klase.

skom sustavu. U autopoietičnoj terminologiji rekli bismo što je veći raskorak pojedinačnih i općih interesa, to je veća diktatura posebnih interesa. Humanizam treba pridonijeti slobodi, ali i sloboda humanizmu.[290] Prije dvadesetak godina shvatio sam da nastavnici moraju surađivati s roditeljima u proizvodnji stvaralačkih subjektiviteta. Ako je znanje jedina fontana ljubavi i slobode, roditelj i profesor samo zajednički mogu proizvesti sinergiju kod mladog čovjeka i razviti moralni i intelektualni potencijal. Spontano sam, ne znajući to sve dovoljno, upoznavao roditelje mojih najboljih studenata i dolazio do zaključka da će sve biti daleko bolje kad moji studenti postanu roditelji. Ono što sam prije 36 godina uočio, a sada mi se sve više učvršćuje kao zaključak, jest da su sadašnji studenti ispod motivacijske razine na kojoj su bili njihovi roditelji — moji bivši studenti. Dosadašnje spoznaje vode me zaključku kako je promjena društvenog sustava dovela do opasnih poremećaja. Jesam li u pravu?

Odnos muškarca i žene

Stoga je vrlo važan za razvijanje kreativnih vizija odnos muškarca i žene. Već je citat iz Evanđelja ukazao na ljubav kao bit i smisao života. Ta je tema premalo prisutna na kreativan način u našem obrazovnom sustavu. Mi u pristupu polazimo od kognitivnih funkcija, a ne shvaćamo primarnost emocionalnomotivacijskih čimbenika. To je po Marxu najprirodniji odnos čovjeka i čovjeka, i u tom se odnosu pokazuje koliko je drugi čovjek postao potreba.[291]

Marx smatra da kada čovjek u sebe povrati apstraktnog građanina i kao individualno biće postane generičko biće, kada svoje individualne snage (stvaralački subjektivitet) organizira kao društvene snage (samoorganizira se barem u timu), tada će čovjekova emancipacija biti dovršena. Ovdje bi se spojila sreća kao osjećaj sa slobodom kao činom.

Za sada to imamo povremeno i u dozama koje su ispod praga svijesti. Pitajmo se kako da teorija zahvati čovjeka, da mu postane po-

[290] Podsjećam na svoj razgovor s M. Friedmanom ...
[291] Marx, *Rani radovi*, str. 227.

treba. Ona je to u stanju ako ukazuje ad hominem, tada postaje i radikalna, zahvaća stvar u korijenu. A korijen za čovjeka jest čovjek sam. Iz tog korijenja može se izvesti i rad, i proizvodnja, i ekonomija, i moralitet, i legalitet, i politika, i ideologija, i umjetnost, na kraju cjelokupni život.

Za to je potrebna ***jedinstvena znanost o čovjeku u kome su pomirene proturječnosti prirode i čovjeka, povijesti i logike.*** Dok se to ne ostvari, djelatnik će na posao ići pljašljivo, kao netko tko je na tržište iznio vlastitu kožu pa još jedino može očekivati štavionicu. Bitno je da se iz straha ne razvije srdžba, nego tuga, a iz toga se razmišljanjem dolazi zajednički do rješenja koja donose ***radost***. Naš nam jezik tako lijepo to govori, ali ljudi ne žele posredovati radom do materijalnog i duhovnog bogatstva, nego bi prečicom.

Sve me vodilo da dođem do zaključka kako nije rješenje u odgoju nego u samoodgoju, nije u obrazovanju, nego u samoobrazovanju, nije u organiziranju, nego u samoorganiziranju.[292] Ukoliko tim procesom ovladavamo, sve će biti veća vjerojatnost da ćemo nadvladati probleme obnove i razvoja. Marx uočava da je korijen humanosti i u tehničkoj osnovici rada te što je ona slabija, to je i rad nehumaniji.[293] Po njemu rad lije ulje u svjetiljku života, a mišljenje pali plamen. Moramo se zapitati otkuda tako slaba kvaliteta rada, tako slaba produktivnost u zemljama koje su se zaklinjale u Marxovo učenje? Volio bih kad bi čitatelj sam mogao otkriti uzrok, a ukoliko to ne ide lako, predstoji nam daljnje zajedničko putovanje.

Ulaganje u čovjeka

Znanstveno i umjetničko obrazovanje tehnologija su za samoproizvodnju stvaralačkih subjektiviteta, a sve što proturječi srcu i umu, treba biti nadvladano preko negacije negativnosti. Tada bi umjetnost bila proizvodna snaga zajedno sa znanosti. To je, nezavisno od Marxa, po-

[292] Cijela ova knjiga stremi tomu kako to ostvariti. Razvijmo *viziju* (finalitet), percipirajmo *realitet* i imat ćemo dva dijalektička pola. Struja života pokrenut će se kad razlika potencijala realiteta i vizije bude jaka kod *kritične mase ljudi*. To će nas voditi prema 100 milijardi dolara GNP-a.
[293] Marx, *Kapital I*, str. 368.

stavio kod nas J. J. Strossmayer, a i niz drugih mislilaca. Otkuda raskorak spoznaja i ostvarenja? Završimo postmarksistički opus *Tezama o Feuerbachu*.

U prvoj tezi kritizira dotadašnji materijalizam (slobodno to možemo ekstrapolirati do današnjih dana) jer ne shvaća samu ljudsku djelatnost kao predmetnu djelatnost. U autopoietičnom prijevodu rekli bismo da znanstveni materijalizam ne zna što su rad i ljubav. U drugoj tezi razmatra problem istinitosti ljudskog mišljenja, što je po njemu skolastičko pitanje jer što se misli, treba reći i učiniti. Čovjek u praksi dokazuje istinitost svog mišljenja. U trećoj tezi razmatra problem ljudi kao proizvoda okolnosti i odgoja, a smatra da baš ljudi mijenjaju okolnosti i da sam odgajatelj mora biti odgajan. Jedinstvo je toga revolucionarna praksa. U četvrtoj tezi Marx se zalaže za istraživanje proturječnosti svjetske osnovice. Negiranje tih negativnosti (zemaljske obitelji) bit je naših problema. U petoj tezi Marx osjetilnost izvodi kao praktičnu osjetilnu djelatnost. U šestoj tezi ukazuje kako je ljudska bit u sveukupnosti društvenih odnosa. U sedmoj tezi izvodi religiju kao društveni proizvod. U osmoj da sve misterije imaju korijen i racionalno rješenje u ljudskoj praksi. Deveta teza ukazuje da je domet kontemplativnog materijalizma prekratak jer ne shvaća osjetilnost kao praktičnu djelatnost. Po desetoj tezi materijalizam se bavi građanskim društvom, a trebao bi podruštvovljenim čovječanstvom. Iz svega prethodnog izvodi sintezu u jedanaestoj tezi da su filozofi svijet samo različito tumačili, a "the point is that it must be changed" (a on se treba izmjeniti), što mu piše i na grobu. Marx misli da je tako raskrstio s filozofijom i ušao u svijet znanosti.

Raskorak onoga što je otkrio, zamislio i što je do sada učinjeno, opreka je koja izaziva sve one koji imaju vruće srce, hladan razum i čiste ruke da osmisle svoj život. Rušenje istočnoeuropskih sustava nije rušenje Marxa, ono je rušenje ljudskog nepoštenja i gluposti. Kao što Platon nije kriv za neuspjeh svog projekta, tako ni Marx nije kriv za nepoštene i nerazumne interpretacije objektivnih zakonitosti. On je primjer visokog moralnog i intelektualnog naboja, a njegove slabosti po meni slijede iz nepriznavanja Boga. Pretpostavljam da mu je inspiracija dolazila iz moralnih dubina te dovela do vrhunskih znanstvenih spoznaja. Ta su ga

otkrića zabljesnula i u njemu proizvela Lucifersku oholost, a bez skromnosti i priznavanja nebeskog Oca rezultati mogu biti samo kratkoročni. Uvjeren sam da bi Marx pravio čuda kao Isus i postao svetac da se htio moliti Bogu. Moja su istraživanja s iznadprosječno poštenim ateistima i agnosticima pokazala da su veliki mučenici. Budući da su pošteni, dobivaju od Boga energiju i inspiraciju, ali takvi nemaju punu radost stvaranja i življenja pa im uvijek nešto pobrka vizije, rješenja i kvalitet rada i ljubavi. Očekujem da se ova knjiga pretvori u digitalnu enciklopediju u kojoj će svatko sam ili u suradnji s kim želi proizvoditi hipertekst. Tad ću ponuditi i svoje svjedočenje, a nadam se da će bogatstvo naših grešaka pomoći mlađima da bolje, brže i jeftinije otkrivaju slobodu u radu i ljubavi.

Marx i interpretatori

Političari od Lenjina, preko Staljina, Tita i drugih bili su ***Interpretatori.*** Nažalost, Marx nije bio Shakespeare, ili Bach, ili Mocart pa je tragedija koju su u njegovo ime proizveli raznorazni makijavelistički tipovi prekrila divne i gotovo neprevladane misli i spoznaje o sprezanju učinkovitosti i humanosti. Nisam i ne mislim ovdje prepričavati ono što je vrijeme pregazilo o diktaturi proletarijata, demokratskom centralizmu i slične totalitarne ideje. ***Svatko osobno što je sijao, to i žanje. To nažalost nije previše očito, ali se s većom vjerojatnošću odnosi na dulje životno razdoblje ili na šire ljudske zajednice.*** Ono što se ovdje mora naglasiti, sličnost je u svim zemljama u tranziciji. Tajna se policija vrlo vješto (samo)transformirala u političare ili biznismene. To sam otkrio već kod smjenjivanja A. Rankovića. Ulična i državna mafija (beogradska čaršija najbolja je živa metafora) svuda u svijetu manje ili više surađuju. Oni znaju povezivati *bottom-up* i *top-down* i bez teorije samoorganizacije i autopoiesisa. Zemlje u tranziciji stoga su znanstveni "Eldorado." Nadam se da će psiholozi, sociolozi, antropolozi i drugi znanstvenici uskoro dekodirati ta ponašanja i predložiti antibiotike koji će minimizirati društvene bolesti.

Isus, Hegel i Marx

Uzmimo sljedeća tri citata iz triju naoko kontradiktorna izvora:

–sv. Ivan:[294] Bog je ljubav (LJ), njome smo u istini (I), a potonjom u slobodi (S).
–Hegel: Sloboda (S) se postiže beskonačnim posredovanjem htijenja (H) i znanja (Z).
–Marx: Proletarijat je srce (Sr), a filozofija um (U) revolucije, (S) sloboda.

Dobili smo tablicu 3 x 3 koja nam može mnogo toga reći.

Lj I S

H Z S

Sr U S

Definirajući tablicu kao matricu prijelaznih vjerojatnosti,[295] mogu se analizirati sličnosti i razlike religije, filozofije i znanosti. Na početku te spoznaje mislio sam kako je prvi redak u toj matrici samo idealistička interpretacija ljudske prirode te da je neminovna druga za genijalne ljude, a treća za sve ostale. Tu sam više vjerovao u *bottom-up* pristup, a sada nakon dvadesetak godina istraživanja, sve sam više uvjeren da nam je imperativ upravo prvi redak *(top-down)* te da je i on moguć.

Vjerujemo li u sebe i u svoj moralni, intelektualni i djelatni potencijal? Vjerujemo li u takav potencijal u drugih s kojima živimo i radimo? Ukoliko smo bliže uvjerenju, spremni smo ići u konstrukciju

[294] *Novi zavjet*, Hegelova *Filozofija povijesti* i Marxov opus izvori su ove tablice.
[295] Ruski matematičar Markov otkrio je prijelazne vjerojatnosti. U navedenoj tablici možemo gledati u svakom retku koja je vjerojatnost za pojedinu kategoriju. Tako npr. u prvom retku dominira u vjerskim tekstovima ljubav, u drugom retku u filozofskim tekstovima dominira znanje, a u znanstvenim i pragmatičnim aktivnostima dominira stvarno ponašanje (treći redak, treći stupac). Smisao je ove tablice kako potenciranjem ove matrice dolazimo do povezivanja tih triju dominantnih pojmova iz svakog retka (ljubav, znanje, čin) i ulazimo u tzv. stacionarno stanje. Tada 33% ukupnog vremena razvijamo osjećajnost - ljubav, 33% misaonost - znanje i 33% vremena ostvarujemo to u životu. Ako premalo ulažemo u razvitak osjećajnosti i misaonosti, s mnogo više truda ukupni će rezultat biti u slabijim učincima.

zbilje,[296] a ukoliko smo bliže pukom vjerovanju, neophodno je ući konkretnije u tijekove psihologije i tehnologije. Dok nas biologija i filozofija određuju u mikrosvijetu i makrosvemirskim relacijama, psihologija i tehnologija to čine u dimenzijama ljudskih osjetila i, uopće, prakse. Moramo shvatiti da ulaganjem u vlastiti razvoj možemo izbjeći da nas ekonomija i politika zarobe u okvire iz kojih malo tko uspije naći učinkovit i human izlaz. Mislim da nije slučajno što je cijeli svijet mogao gledati obračun s Drakulom u Rumunjskoj 1989. Mali Drakule snivaju u svima nama, ali samo će uz našu svestranu pomoć moći svoje snove i oživotvoriti ih na račun naše slobode i stvaralaštva. Na kraju pogledajmo sliku Raphaela u Sikstinskoj kapeli i preko nje prepoznajmo u sebi i drugima Platone (*bottom-up*) i Aristotele (*top-down*).

[296] Berger sagledava kako konstruiramo socijalnu zbilju koja nas negira. Poenta je ove knjige kako je konstruirati tako da nas afirmira!

Slika 2. **Raphael — *Platon i Aristotel***

3.

PSIHOLOGIJA I AUTOPOIESIS

Nakon što smo prepoznali biološke *(bottom-up)* i filozofske *(top-down)* domete autopoiesisa, moglo bi se reći da smo odredili čovjekov potencijal te smo pripremljeni dublje proniknuti u zakonitosti ponašanja ljudi. Jesmo li shvatili koliko nam slobode pruža biološka struktura? Jesmo li bliže Bogu razumijevanjem duhovnih procesa i struktura? Bog i živa priroda dublje su povezani no što biolozi, filozofi, pa i teolozi mogu i zamisliti. Paradigma autopoiesisa otvara taj prostor stvaranja slobode. Upravo je čovjek most preko kojeg se duh i materija povezuju u živu cjelinu. Kako je Hegel naslutio, duh prodire preko biljnog i životinjskog svijeta, ali na nedovoljno slobodan način. Svatko od nas jednim je dijelom "biljka" i/ili "životinja", a bit čovjeka jest u slobodi koju vjerojatno ni anđeli nemaju iako imaju sile kojima mogu uništiti čovjeka. O toj sam slobodi nesvjesno sanjao kad sam upisivao psihologiju, a dobio sam za uzvrat carstvo nužnosti. Njime sam prošao[297] zaštićen Božjom milošću, a da do danas nisam dovoljno svjestan ni zahvalan za to. Zakonitosti ljudske prirode promatrat ću prvenstveno pomoću teorija R. Plutchika, koji ponašanje više istražuje i tumači s prirodnog stajališta, A. Maslowa, koji otkriva božanske potencijale u svim ljudima, W. Reicha,

[297] Nadam se skoroj diskusiji o studiju autopoietične psihologije. Zadnji je primjer nedovoljna podrška kolega psihologa projektu psihotestiranja kandidata za Sabor. Imali smo divnu šansu od 4.500 kandidata otkriti motive, sposobnosti, znanja i u krajnoj liniji pomoći svakomu da sagleda svoje i tuđe domete. Uvjeren sam da bi kvaliteta odlučivanja bila danas bolja u Saboru. Uvjeren sam da bismo tada imali i bolju Vladu i lakše ostvarili 100 milijardi dolara GNP-a. Sentimentalnost prema manje sposobnima i strah od sposobnijih, pa i brutalnost prema takvima skupo plaćamo.

koji objašnjava čuvstenu kugu te S. Coveya, koji nastoji teorijska saznanja oblikovati za praktičnu primjenu. Ovo poglavlje nema pretenzije podučavati psihologiju, nego ukazati na ljude i ideje koje otvaraju prostore autopoiesisa.

Teorija emocija

R. Plutchik[298] razradio je model s osam primarnih emocionalnih dimenzija: prema njegovoj evolutivnoj teoriji začeci ovih dimenzija postoje već kod amebe i sve boljom diferencijacijom i integracijom razvijaju se kod čovjeka ljubav i tjeskoba. To bi značilo da i emocije moraju imati neku ulogu u opstanku bića. Plutchik izvodi funkciju emocija iz zadovoljenja potreba jer svaka životinja mora naći hranu, izbjeći povredu i razmnožavati se (podsjetimo se da Jacob kaže da je cilj bakterije napraviti dvije bakterije). Svako biće mora uzimati hranu, piće i zrak, a izbacivati otpatke. Svaki stvor mora razlikovati druga bića čiji objekt može biti, ili koja su objekt njegovih potreba. Svatko mora razlikovati potencijalnog protivnika za razmnožavanje od potencijalnog partnera (ne zbiva li se to i među ljudima)? Biće mora interpretirati informacije iz okruženja, u smislu pozitivnog ili negativnog učinka.

Plutchik kaže da što preciznije možemo definirati okolinu, veća je mogućnost prognoze i prilagođavanja na novonastalo stanje. On je uočio da postoji snažan odnos osjećajnosti i misaonosti koji je u velikoj mjeri zanemaren u modernoj psihologiji. Danas se još uvijek proučavaju pojedini fenomeni bez dovoljno razumijevanja odnosa među njima. Vrijedno je pogledati model koji razvija Plutchik, u kome su sadržane navedene primarne dimenzije.

Rješavanjem EPI testa (Emotional Profile Index), u kojem preko 62 pitanja izabiremo jedno od ponuđenih dvaju ponašanja, dobivamo svoj emo-

[298] Imao sam sreću desetak godina rabiti njegov instrument i osobno ga nakon toga upoznati kad sam bio na postdoktorskoj specijalizaciji u SAD-u. Tad nisam bio svjestan koliko ga je Bog pripremao za kreaciju teorije i testa jer se kao fizičar prije toga bavio teorijom svjetlosti i boja. Uistinu su divne šanse kako nam Naš otac otvara nebo stvaranja, a da mi ni ne pomislimo otkuda nam darovi i talenti. Iako je R. Plutchik "zadrti" evolucionist, preko njega nam Bog više govori no preko mnogih kreacionista. Postmoderna otvara nam takve mogućnosti interpretacije, a to je teren gdje se ruše stare paradigme (Kuhn) znanosti i otvara prostor Novom dobu.

cionalni profil s osam osnovnih dimenzija: inkorporacija, orijentacija, zaštita, deprivacija, odbacivanje, istraživanje, destrukcija i reprodukcija (sl. 3).

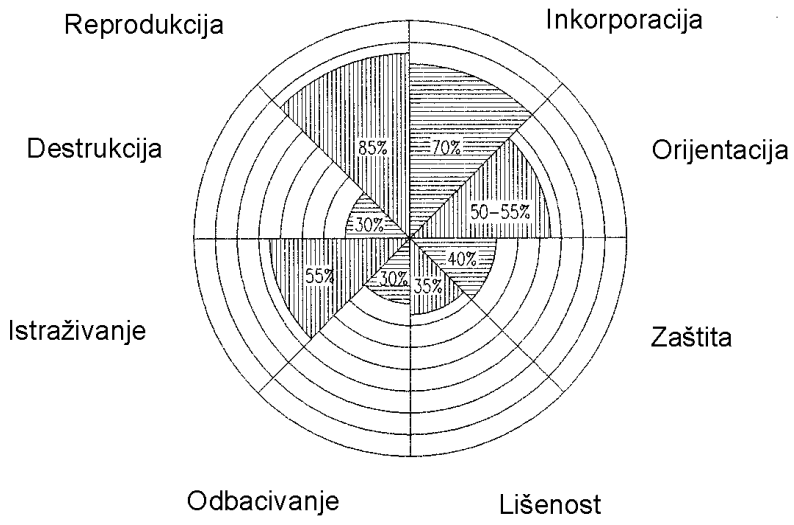

Slika 3. ***EPI grafikon***

On je sa suradnicima dokazao da njegov instrument dobro diskriminira čak i ponašanje majmuna. Pouzdanost je bila veća od 0,70. Test EPI pokazao je značajne razlike u funkciji spola. Ženke su imale više straha, više tuge i veću inkorporaciju, nego mužjaci koji su imali veću društvenost i veće odbacivanje. U ljudskoj terminologiji ženke su imale veće konflikte u domeni socijalizacije, a mužjaci u domeni agresivnosti i pasivnosti. Pokazalo se kako dominantni majmuni imaju veću emociju srdžbe, a poslušniji straha. Čovjek je između prirode i Stvoritelja. Kako sam prethodno postulirao, razvojem subjektiviteta objektivitet se apsolvira. Plutchik je izveo iz Darwina kako su osjeti, percepcija, evaluacija, simboličko mišljenje, komparacija sa stanjem u kratkoročnoj i dugoročnoj memoriji, ukratko spoznaja u funkciji emocija. Po onome što znanost za sada samo naslućuje, vjerojatnije je da emocije prethode spoznajnim funkcijama. Ovdje ostaje dilema što je prije, jaje ili kokoš. Osjećaji su reakcija na događaje, ali i njihova anticipacija te filter kojim u kognitivne mape propuštamo samo ono što je u skladu s iskustvom. Novo stvara šok i samo jake osobnosti mogu se hvatati u koštac s kaosom okruženja i u njemu tražiti red. Osjećaji nam zatvaraju krug

između onog što mislimo, govorimo i radimo i u finalitetu vode jačanju savjesti. Samo pošten čovjek može mirno spavati jer nema straha.

Moje je iskustvo kako je EPI izvrstan instrument za odgovor na pitanje "Tko sam ja", a kao povratna informacija indikator nadvladavanja negativnih emocija (strah, tuga, srdžba) i razvijanja ljubavi (inkorporacija i reprodukcija u Plutchikovu modelu).

Plutchik smatra da je emocionalna rezonancija, a ne protok informacija, izvor kohezivnosti. **Postavlja se pitanje što je izvor emocija.** Na nižoj filogenetskoj razini emocije su genetski određene, a na višoj je dominantna uloga učenja. Ono što prethodi emocijama nije nezavisno od onog što su posljedice. Što je sustav razvijeniji, veću ulogu igra vrednovanje primljenih informacija. U cjelini emocije su pokušaj organizma da postigne kontrolu nad okolinom.

Emocije su ultrakonzervativni oblici adaptacije što se pokazalo učinkovitim (kao aminokiseline, DNA i geni.)

Čovjek neke probleme rješava iz znatiželje, neke iz nužde (straha), neke iz frustracije, a neke iz potrebe za odobravanjem, dok većinu kombinacijom navedenog. Bitna je distinkcija od motiva koji prethode i ne zahtijevaju interakciju s informacijama i, uopće, manje su zavisni o okolini.

Ukratko, emocije su više biološki, dok su motivi više duhom determinirani. Prvo je svijet prirode, drugo slobode duha, a među njima treba razviti savez. Moja je anticipacija: emocija je u svom idealu sreća, a motivacija sloboda. U cjelini po R. Plutchiku, emocije su kompleksni slijed reakcija na podražaje, a uključuju spoznajno vrednovanje, subjektivne promjene, autonomnu živčanu aktivaciju, poticaje za akciju te ponašanje koje ima učinak na podražaje koji su emociju izazvali. Kompleksne reakcije imaju adaptivni karakter i svojevrsni su homeostatski proces.

Tu je igra alopoiesisa i autopoiesisa. Ukoliko okolina definira emocije, tada je u pitanju prvo, a ako se interpretacija događa iz nas samih i ne dopuštamo da nas okolina određuje u igri, autopoietično je ponašanje. Kad hrvatski građanin shvati da svojom interpretacijom o-

dređuje svoju i našu sudbinu, bit ćemo bliže pet puta većim plaćama. Kada dopusti da vijesti u masovnim medijima njime manipuliraju, smanjuje si (i nama ostalima) šanse emancipacije. Tu je najbolniji igrokaz s braniteljima koji su u domovinskom ratu znali braniti slobodu, a sada djeluju izgubljeno. A tako im malo treba!

Teorija potreba

Nakon što smo malo više ušli u svijet emocija, vrijeme je da odemo (analogno prelasku s biologije na filozofiju) u svijet motivacije i da prikažem rezultate istraživanja do kojih je došao A. Maslow, po mojem mišljenju najveći genij među psiholozima, koji je na tragu autopoiesisa. On je uspio, što se nažalost još ne sagledava dovoljno, povezati prirodno i božansko u čovjeku i odrediti osnovne zakone razvoja ljudske prirode.[299] Nažalost, vrlo mali broj psihologa, sociologa i drugih znanstvenika u društvenoj domeni afirmira ovu teoriju. Vidjet ćemo kasnije i zašto. Prije Maslowa psihološkim nebom dominirale su dvije teorije **biheviorizam** i **psihoanaliza**. Prema objema teorijama čovjek je bio minorno biće, nepotpuno za cjelovit i slobodan život.[300]

Pogledajmo zahtjeve koje je Maslow postavio psihologiji i pitajmo se koliko naša psihologija to ostvaruje:

Psihologija treba biti više humanistička. Riječ ljubav u njegovo se vrijeme nije mogla naći u psihološkim knjigama. Prevladavale su činjenice i tehnike koje su služile interesima psihologa, a ne društvu kao cjelini. Psihologija se, po njemu, treba baviti proučavanjem filozofije, znanosti, etike, a ne fizikom XIX. stoljeća. Mnogi se zadovoljavaju proučavajući djeliće ljudskog bića, a zaboravljaju da je cilj pružiti objedinjenu cjelinu bića.[301] O tome treba učiti od filozofa i teologa, ali i seljaka.

Psiholozi trebaju biti hrabriji, a ne samo pažljivi pri izbjegavanju

[299] Do sada su Židovi dali Mojsija (glava), koji je ukazao na misaonost - Isusa (srce), koji je otkrio osjećajnost - Marxa (trbuh), koji je otkrio materijalne potrebe - Freuda (seksualni organi), koji je otkrio seksualne potrebe te Einsteina koji je zaključio kako je sve to samo relativno. Na sreću, došao je sljedeći — Maslow, koji je *negirao* prethodne *negativnosti* te sve potrebe harmonizirao u skladu s božanskom nakanom — imago viva Dei.

[300] Neka se čitatelj pita zašto je većina psihologa i javnosti (političara, biznismena, novinara) još uvijek zadojena takvom alopoietičnom psihologijom. Šansa nam je što prije razviti Hrvatsku u samoučeću zajednicu u kojoj će subjekti biti razvojno sposobni, a objekti razvojno nesposobni. Mi smo na 20 umjesto 100 milijardi dolara jer su kognitivne mape i emocionalnomotivacijska struktura naših političara, znanstvenika i gospodarstvenika alopoietične.

[301] *Istina je cjelina* (Hegel).

pogrešaka. Psihologija treba više biti usmjerena na probleme, a manje na sredstva i metode. Ona mora biti više pozitivna, a manje negativna. Mislim da se previše bavi, još i sada 30 godina od pojave Maslovljeve teorije, slabostima i bolestima, a premalo vrlinama, mogućnostima. Rekao bih svojom paradigmom da smo ***previše sentimentalni prema nesposobnima, a previše brutalni prema sposobnima***. Liječenje treba izaći iz kabineta i zdravstvenih ustanova i obuhvatiti sva područja života te potaknuti izrastanje. Bit je u poticanju samoostvarenja, a posebno samoostvarenja u obrazovanju.

Akademska je psihologija, po Maslowu, previše zapadnjačka, a premalo se koriste iskustva Istoka. Samopromatranje treba vratiti u psihologiju. **Psihologija treba proučavati ciljeve i sredstva koja vode ciljevima.** Zašto čovjek živi? Što čini život vrijednim? Kada više znamo o samoostvarenju, trebamo se pozabaviti kulturom koja to potiče. Sloboda stvaranja i stvaranje slobode pokazat će kako psihologija može pomoći, ne samo na individualnom planu, nego i u poboljšanju društva.[302]

A. Maslow, kao svaki stvaralački subjektivitet, imao je ogromne poteškoće u kreiranju i provođenju teorije, a ja bih rekao da su ga optuživali i onemogućavali ljudi koji su bolovali od čuvstvene kuge. Drugo je obrazloženje u zakonu relativne deprivacije, čija je žrtva i u nas svaki istinski stvaratelj. On iznosi kako se teorija potvrdila na kliničkom i socijalnom području, ali ne i u laboratorijskim uvjetima jer u njima nedostaju životne okolnosti cjeline.

Akademska, pak, psihologija to ne smatra dovoljno znanstvenim i uslijed misaone ukočenosti odbacuju se dragocjena saznanja o čovjeku i potencijalima koje svatko u sebi nosi.[303] Strogost je mišljenja nužna, ali sloboda je mišljenja vrednija.

[302] Ne znam mnogo psihologa koji su dorasli proizvodnji od 100 milijardi dolara. Navest ću neke za koje sam siguran da daju doprinos i pomažu mi da se za to zalažem. U prvom redu to je dr. M. Drenovac, autor CRD serije kojom bismo vrlo brzo imali dijagnostiku. Druga je Jasenka Bašić-Savanović, čiji je rad u Plivi konkretna demonstracija snage psihološke teorije i metodologije. Treći je mr. S. Ozimec, kojeg svojim radom na teoriji stvaralaštva i praktički s Arhimedovcima u Varaždinu premalo prepoznaje naša javnost.

[303] Kako sam formalno to sve prošao, to si uzimam za pravo biti kritičan prema kolegama koji daju prednost obliku pred sadržajem, metodi pred kreativnom hipotezom. Ortodoksni psiholozi, zovem ih zastupnicima štakorske psihologije, nisu ni svjesni koliko svojim paradigmama otežavaju sveukupni razvitak, a posebno osobni.

Teza je Maslowa da su potrebe bit ljudi, a smisao se ljudskog života nikada neće razumjeti ako se ne uzmu u obzir najviša očekivanja. Po njemu će znanstvenik koji je pomalo i umjetnik biti bolji u svojoj struci od kolege koji nije pomalo i umjetnik. Znanstvenik, a također umjetnik, političar, mehaničar, službenik bit će bolji u svom radu ako je sretan, siguran, zdrav, nego ako je nesretan, nesiguran i bolestan. **Maslow oštro kritizira pretjeranu orijentiranost na metode i sredstva, a zanemarivanje problema, svrha, ciljeva.**[304] Tako izvodi zaključak da usredotočenost na metodu omogućuje da na rukovodeća mjesta u znanosti dolaze tehničari i "ljudi aparata", a ne oni koji postavljaju pitanja i rješavaju probleme.[305] Ovo vrijedi zapamtiti i što prije ugraditi u našu personalnu politiku ako želimo s 20 skočiti na 100 milijardi dolara. Naši ekonomisti, a posebno bankari, ni ne sanjaju kakvi se potencijali kriju i otvaraju ulaganjem u ljude.[306]

Pretjerana usmjerenost na metode stvara hijerarhiju i razdvaja discipline. Maslow uočava negativnosti raspodjele rada i smatra da bi se to moglo nadvladati usredotočenosti na probleme. Vidjet ćemo da su potpuno nezavisno od njegovih zapažanja operativna istraživanja tako započela, ali čim je nestalo nužde (Drugi svjetski rat), tijek se vratio u neku biološku ravnotežu gdje kauzalitet pobjeđuje finalitet, sredstva svrhu.

Duhu je ostalo da čeka novu priliku za uzlet. Neslućeni tehnološki razvoj u biotehnologiji i informatičkoj tehnologiji otvara nam prostor. Bojim se da kao država padnemo na ispitu, a mogli bismo na razmeđima Kine i SAD-a, Rusije i Indije biti nešto daleko više no što je Dubrovačka Republika bila u svojim svjetlim trenucima.

Najnovija, a i najveća svjetska financijska kriza šansa je za kreativne psihologe, pedagoge, svećenike, psihijatre i uopće stručnjake za ljudski čimbenik. Dok se ljudi budu vrtili oko novca i robe, nema nam šanse za autopoietično društvo. ***Kad se novac i roba počnu okretati oko kreativnih ljudi, započet će autopoietični razvitak***.

Mišljenja sam kako je stanje u našoj zemlji, posebno nakon domovinskog rata, prilika za ponovni uzlet ljudskog duha. Uvjeren sam da

[304] Zašto je ova knjiga pisana kao *antiteza* postojećim udžbenicima? Hoćemo li doći do sinteze?
[305] Maslow, A. *Motivacija i ličnost*. Beograd, 1968., str. 73.
[306] Neki od mojih najboljih studenata postali su vrsni bankari, ali čak ni kod vlastite djece ne ulažu koliko treba, a nekmoli u druge. Zašto? Ja se također osjećam za to odgovoran. Zašto?

bi mnogi kod nas i u svijetu prihvatili izazov, kako iz emocionalnih, tako i intelektualnih razloga, i sudjelovali u rješavanju problema. No, mi nismo u stanju definirati precizno probleme, a kamoli projektne zadatke, a da i ne govorimo o razradi metodologije istraživanja i provođenja rješenja u život. Poslušajmo Maslowa:

Tradicija u znanosti može biti opasan blagoslov. Odanost predstavlja pogibeljnu opasnost.[307]

Napredak je proizvod suradnje i bez toga ograničeni pojedinci ne mogu učiniti vrijedna otkrića. Kako nema suradnje, treba čekati da se pojavi rat, kriza ili karizmatska ličnost kojoj pomoć nije potrebna. Tako se jedino ortodoksna znanost može nesmetano razvijati pa je u pravu Kuhn sa svojim opisom znanstvenih revolucija.

Po Maslowu, tehničar je čovjek koji sve razumije u svom poslu osim krajnje svrhe, ili osoba koja izbjegava male greške, a istovremeno juri velikoj zabludi. Maslow, koji vjerojatno kao i većina Amerikanaca nikad nisu čitali njemačku idealističku filozofiju, ipak na novi način razvija dijalektiku cjeline jer je nužan uvjet za to savjesno prići rješavanju problema.

Njegova je prva postavka da je jedinka organizirana cjelina. Penjemo li se uz filogenetsku ljestvicu, uočavamo sve veću zavisnost ponašanja o kulturi. U tom duhu pokušao je izvršiti integraciju prethodnih teorija Wertheimera, Deweya, Jamesa, Goldsteina, Freuda, Fromma, Reicha, Junga. To nije samo puka integracija, nego istinski nova kvaliteta, ***autopoietska sinteza***.

A. Maslow tumači cjelokupno ponašanje zadovoljavanjem potreba koje, iako djeluju istovremeno, mogu se analizirati prema vremenskom slijedu i hijerarhiji. To su fiziološke potrebe, sigurnost, društvenost, prestiž i samoaktualizacija.

Prvo se javljaju **fiziološki nagoni** koje nam određuje naše biološko nasljeđe radi zadovoljenja homeostaze. Te su potrebe moćnije od drugih i ukoliko su nezadovoljene, čovjek će prvo njih zadovoljiti. Osoba kojoj nedostaje hrana, sigurnost, društvo ili poštovanje najviše će osje-

[307] ibidem, str. 75.

ćati nedostatak hrane. Sve funkcije i organi tijela usmjereni su zadovoljenju te potrebe, a to znači osjeti, zapažanja, memorija, inteligencija, znanja, a sve što nije u funkciji zadovoljenja te potrebe, potisnuto je. Maslow se dalje pita što je sa željama čovjeka kad je želudac neprestano pun.

Tako dolazi i do njegova otkrića: odmah se pojave druge "više" potrebe i one prevladavaju organizmom umjesto fizioloških potreba. Kada se one zadovolje, nastupaju nove "još više" ljudske potrebe itd., a organizirane su u hijerarhiji relativne jakosti (slika 4.).

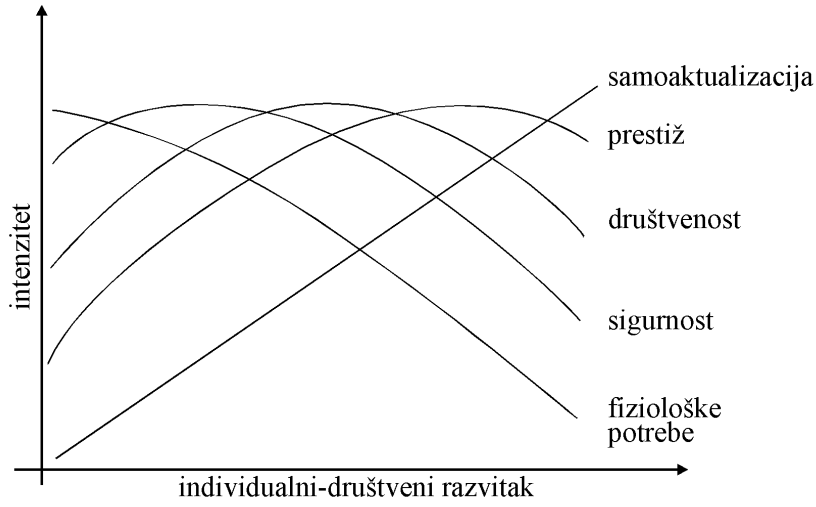

Slika 4. ***Grafikon potreba***

Želja koja je zadovoljena, nije više želja. Samo nezadovoljene potrebe prevladavaju organizmom i (samo)organiziraju njegovo ponašanje. Osobe koje u prošlosti nisu bile uskraćene u duhovnim i materijalnim dobrima, bolje su pripremljene na životne frustracije od osoba koje su bile u prošlosti uskraćene. Kada su fiziološke potrebe relativno zadovoljene, javlja se **potreba sigurnosti**, što u biti znači kako trajno zadovoljiti fiziološke potrebe. Maslow zapaža da se ta potreba najbolje može prepoznati kod male djece jer ona ne prikrivaju istinsko stanje kao odrasli. Zaključuje da je djetetu potreban organizirani svijet, a ne neorganiziran i nestrukturiran. I ne samo djeca, nego i odrasli vole sigu-

ran, sređen, predvidljiv, zakonit i organiziran svijet na koji se mogu osloniti i u kojem se ne događaju opasne i nesvladive stvari.

A svijet će, nažalost ili nasreću, sve manje biti takav. U zadovoljenju te potrebe obitelj igra veliku ulogu. Maslow upozoruje kako neurotične osobe, uslijed potrebe za sigurnosti, tragaju za zaštitnikom, rekao bih čvrstom rukom. Do domovinskog rata nisam bio svjestan koliko je straha u naših sunarodnjaka, a najviše me iznenadila hrabrost i kreativnost mladih ljudi u obrani domovine.[308]

Vratimo li se na teren emocija, ovdje se radi o emociji straha povezanoj s dimenzijom istraživanja, što je u biti **tjeskoba** — najopasnija bolest današnjice. Radi nje Heidegger završava sa zaboravom bitka, a mi?... Ono čime se tjeskobni osjećaj nadvladava jest ljubav, a do nje se dolazi znanjem i stvaralačkim radom, a privremeni je lijek u društvenosti.

Nadvladavnje druge potrebe ostvaruje se trećom potrebom. Maslow ukazuje kako mi podcjenjujemo vrijednost susjedstva, svoje družine, suradnika na poslu. Ovdje bih učinio manju korekciju u njegovoj teoriji. Iako je Maslow kratak u tumačenju treće potrebe, mislim da je nekorektno stavljati ljubav na relativno nisku treću razinu. ***Ljubav je najuzvišenija emocija koju čovjek ima i nema toga što je iznad nje.*** Nikakav prestiž i samoostvarenje nisu iznad ljubavi, nego su to sve bolje ili lošije predigre ljubavi. Na trećoj se razini, prema mojim istraživanjima, javlja potreba za društvenosti, za pripadanjem skupini (domu, domovini, klasi, profesiji, političkoj stranci itd.). Ovdje motiv nije ljubav, nego društvenost, potreba da se bude pripadnik skupine. Ako je i to ljubav, onda je to njezin prizemni oblik: kupovanje, razmjena i ukratko alopoietična ljubav kao sredstvo jačanja sigurnosti, a ne kao težnja slobodi. Ta treća potreba samo je jedna etapa u samorazvoju čovjeka i mišljenja sam kako je greška Maslowa što je stavio ljubav na treću razinu hijerarhije umanjila prilike za širenje i razvoj ove, inače izvanredne, teorije.[309]

[308] Hipoteza koju istražujem jest da iza straha stoji Sotona, iza hrabrosti Bog. Kako ojačati Božanski utjecaj na hrvatske građane? Pomaže li nam molitva? Koliko molitva objašnjava varijancu straha? Kakv je utjecaj savjesti i poštenja?

[309] To sam prvi put uočio 1976. u SAD-u kao Fulbrightov stipendist, kad su studenti upozorili

Nakon što se, donekle, i treća potreba zadovolji, razvija se kao dominantna potreba za **poštovanjem**, dodao bih za **prestižem**. Kad smo osigurali jednakost s drugima, želimo učvrstiti osobni identitet i razlikovati se od drugih biti. Kako? Postati bolji od prosjeka i zadobiti poštovanje i priznatost od strane drugih. Znamo da u biološkom svijetu postoji borba za opstanak i da se najbolje prilagođeni razvijaju dalje. ***Ja*** mora steći samopouzdanje u suočavanju sa svijetom pred samim sobom, ali i od strane drugih. Prednost je te potrebe što dovodi do razlikovanja sebe pred sobom i pred drugima, ali tu postoji velika opasnost od samozavaravanja i laskanja, ili suprotnosti – podcjenjivanja od strane drugih, ili, što je najopasnije, samopodcjenjivanja. Tu su izvori ljudske težnje slavi, vlasti, moći, priznanjima, dostojanstvu, uvažavanju i ovdje je Maslow ugradio Adlerovu ili Nietzscheovu težnju za moći. Frustracija u ovoj potrebi vodi stvaranju osjećaja manje vrijednosti, bespomoćnosti.[310]

U potrebi za isticanjem krije se klica razvoja, ali i uništenja jer je tom teorijom znanstveno razrađena podloga za Hegelovo duhovno životinjsko carstvo. To znači da djeluju zakoni biologije, ali se unosi i božansko. Rekli bismo ***kauzalitet i finalitet ovdje igraju svoju predigru.***

U praksi ekonomije i politike, koje svoju energiju crpu iz ove potrebe, premalo o tome ima refleksije pa otuda i mnogo propusta. Ovdje se još radi i živi iz pukog kauzaliteta, iz nužnosti da bi se imalo novaca, moći, slave, priznanja, a sve je to rezultat nedovoljne emocionalnosti i misaonosti, uopće životnosti i duhovnosti jer se čovjek po sebi nije suočio s čovjekom za sebe. Ta nereflektiranost (zašto se radi i kako se radi) dovela nas je do trenutne situacije ***kaosa***, kada nitko nikoga ne poštuje i ne priznaje. Ovo je potreba koja pokreće suvremeno gospodarstvo, a naš bi zadatak trebao biti da nađemo put za nadvladavanje ovakve alopoietske motivacije. Niže smo potrebe zadovoljavali i dosadašnjim elementarnim razvojem koji nije dovoljno imao refleksije o zakonitostima četvrte potrebe. Otvorili smo i prije demokratskih izbora, a i poslije, i iz težnje za razvojem, prostor za slobodu svih, proces čije posljedice ne samo da nismo shvatili, nego smo ih u velikoj mjeri kao malo tko u svijetu vrhunski ***zloupotrebljavali***. U kasnijem dijelu (ekonomskom i pravnom) vratit ćemo se na korijenje koje se upravo krije u frustriranosti

kako im drukčije tumačim Maslowa no njihovi profesori.

[310] Čitatelj, promatrajući ponašenje zastupnika u Saboru, može zaključiti kolike pokreće četvrta potreba. Dok u Sabor ne dođu ljudi koji su određeni petom potrebom, nema nam skoka na 100 milijardi dolara, nema nam 5 puta većih plaća.

ljudi četvrtom potrebom.

Svaki pojedinac teži opstanku i razvoju i u tom smislu gotovo ne bira sredstva da to ostvari. Tako od svake osobe preko svake tvrtke i općine, do cijele republike težilo se prestižu, a uslijed nerazumijevanja zakonitosti procesa i kriterija za razlikovanje[311] gotovo smo doživjeli potpuni ***kaos.*** Integracije (od pojedinaca preko tvrtka do širih zajednica) obavljale su se parcijalno prema kratkoročnim interesima.[312] Nerazumijevanje ovih sila dovelo je do regresije na nižu razinu zadovoljenja potreba jer smo ignorirali prirodne i **božanske** zakonitosti.

Gdje je izlaz iz ovog stanja koje je nešto novo u razvoju čovjeka i njegove zajednice? Maslow kaže da sve prethodne potrebe mogu biti zadovoljene, a osoba je nemirna ako ne radi ono za što je sposobna. Tako se glazbenik mora baviti glazbom, slikar slikanjem, pisac pisanjem. Važi li to i u znanosti, politici i biznisu?

Što čovjek može biti, to mora biti.

To je (peta) potreba **samoostvarenja ili samoaktualizacije**. Čovjek mora biti vjeran onomu što u sebi nosi i aktualizirati ono što potencijalno jest. Kod nekoga je to biti dobra majka, kod nekog dobar sportaš, a kod nekog umjetnik, znanstvenik, političar ili privrednik, poljoprivrednik ili policajac.

Maslow misli da kad ne bi bilo sputavajućih snaga (a psihologija, pedagogija, tehnologija, ekonomija i politika zagađuju proces), svako bi ljudsko biće očitovalo svoj poseban tip stvaralaštva. Opažanja zdravih ljudi manje slijede iz želja, predrasuda, čežnja i takvi opažaju istinu lo-

[311] To znači uslijed nemoralnosti, lakomosti i gramzivosti. U ovom poglavlju nastojim interpretirati "umnost" te i takve zbilje.

[312] Gdje je bila veća vjerojatnost integriranja, odnosno samoorganiziranja u SFRJ? Zašto su se upravo kosovski Srbi najbolje samoorganizirali u SFRJ? Ako smo shvatili Prigogina i "far from equlibrium" kao uvjet samoorganizacije, bliži smo razumijevanju alopoietičnih rješenja koje su vodile i izbacile Miloševića na površinu. Uzalud je D. Pavlović bolje poznavao Shinga i sile finaliteta. Kauzalitet je bio jači od finaliteta. Osobno sam skupo platio pokušaje samoorganiziranja razvojno sposobnijih 1987., ali sam počeo otkrivati Boga i snagu molitve. Do nedavno sam smatrao da moj školski kolega nije dao rezultate istraživanja S. Dolancu, a nedavno me zapitao je li u tome što je dao bio korijen mojih političkih kalvarija. Nitko od nas ne zna gdje su "bugovi" koje proizvodi ako nema transparentnosti i feedbacka. Ostajemo u alopoiesisu. Kad se hrvatska obavještajna zajednica poveže s MZT-om, bit ćemo bliži autopoiesisu. Tu su manji problem agenti tajne policije. Najveći je problem kako ljubav prema domovini naših znanstvenika pretočiti preko timske organizacije u jačanje ekonomske i političke slobode građana RH.

gičnije i uopće uspješnije. Imaju "nevino oko." Samoostvareni ljudi vide stvarnost jasnije i tolerantniji su na nedostatke i odstupanja. Prihvaćaju lakše nego drugi ljudi posrnuća, grijehe i zla ljudske prirode kao da su svojstva prirode. Čovjek se ne žali da je voda mokra, kamenje tvrdo, a drveće zeleno, ali to nije pomirenost sa sudbinom. Istraživanja koja je proveo Maslow pokazuju da samoostvareni uživaju u prirodnim procesima (jedenje, spolni čin) bez kajanja, stida, a što ih posebno razlikuje od neurotika. Kod njih nema licemjernosti, pretvaranja da se ostavi utisak. Kod tih ljudi spontan je proces osjećanja i misli, i tu je autopoiesis na djelu.

On naglašuje potrebu za istinom (znanje i razumijevanje) i potrebu za lijepim, a ja bih dodao i potrebu za dobrim (humani i demokratski odnosi), što je u cjelini definicija samoostvarene osobe. Proces se događa radom i ljubavi k sve višim stupnjevima slobode. To je u biti beskonačan proces, ali i postojeći **rad i ljubav** već su dovoljna garancija da je čovjek stupio u carstvo slobode. Bitna je razlika pred prethodnim potrebama što u prve četiri potrebe dolazi do zasićenja prije ili kasnije, dok na petoj razini pravog zasićenja nema. Postoji samo **razvoj i uspon.**[313] Razumljivo da ima padova, ali oni su samo povratna sprega i predah da se shvati uzrok greške i spremi za novi uzlet. Na toj razini rad predstavlja istinski užitak i ovdje se tek stvaraju uvjeti za istinsko shvaćanje kako je imperativ da rad i ljubav budu prva potreba. Nerazumijevanje i krive interpretacije neminovno su vodile u totalitarističko društvo, analogno teokratskoj državi kada je religija bila dominantna ideologija.

Ta je potreba ono na što može, ali i mora nadoći svatko kad shvati sebe, svoje istinsko ***Ja*** i započne rad na vlastitom razvoju. Stoga je vrlo važno pitanje ***tko sam ja?*** Razočaran sam kako je malo "studenata" pripremljeno za to pitanje, kako dom i škola premalo pridonose razvitku. Ograničenja su ***prvenstveno*** u vlastitim emocijama, saznanjima, iskustvima. Što god se događa izvan ličnosti, predstavlja samo izvor re-

[313] Sve sam više uvjeren u postulat Imago Viva Dei, tj. da smo rođeni na sliku i priliku Božju. U kontekstu Maslowljeve teorije znači da je svaki čovjek bogo-čovjek, sustvaralac i da dok to ne postane, nije u autopoiesisu. To ne znači da mora poštovati institucije Crkve, ali znači da se u dubini svoje duše mora moliti Bogu kad god ima poteškoće na tom putu i zahvaljivati kad god osjeća da slobodno radi i voli. Hipoteza do koje sam nedavno došao, jer sam previše okružen iznadprosječno poštenim ateistima, jest da oni koji se ne mole i ne zahvaljuju Bogu imaju iznadprosječne poteškoće (financijske, zdravstvene, seksualne) u svojem životu. To ne bi značilo da je Bog prema njima nepravedan, nego da ih jednako ljubi, ali i više traži od njih. Poznato je kako kočijaš više tjera boljeg konja. Na ispitima sam više propuštao C igrače, a više opterećivao B igrače. Radi li tako i Bog?

promaterijala za osobni razvoj. Rat koji je iza nas dobra je ilustracija. Neki su reagirali strahom i bježali, neki su srljali na protivnika i nepotrebno ga izazivali, a neki su padali u rezignaciju.

Od kolijevke do groba iz perspektive potreba

Analiziramo li dijalektiku potreba, vidjet ćemo da osobni razvoj svakog od nas prolazi faze koje je Maslow opisao. Rođenjem kod nas prevladava prva potreba, organskim rastom i učenjem dolazimo do spoznaja da naš metabolizam i opstanak zavisi o roditeljima, posebno majci. Tada dominantna postaje potreba sigurnosti. Primanjem dovoljno ljubavi jača nam osobna sigurnost i sve se više otvaramo prema širem okruženju pa je rano djetinjstvo sve do adolescencije pod dominacijom potrebe društvenosti. Tada mama i tata, djed i baka nisu više toliko važni kao dječaci i djevojčice iz susjedstva. Razvojem, fizičkim, emocionalnim i misaonim, sve više jačamo (sport, znanje, umjetnost) i počinjemo se okretati osobama oko nas i s njima se uspoređivati. Postajemo osjetljiviji na razlike u materijalnim, duhovnim i drugim postignućima jer nama dominira četvrta potreba za prestižem.[314]

Ukoliko bismo imali sustav samoproizvodnje ***(autopoiesis)*** stvaralačkog subjektiviteta, mladi bi se ljudi prije počeli osposobljavati u samoostvarenju i to bi postajalo dominantna potreba završetkom školovanja. Kako to ni ne postavljamo kao problem, najbolji ostaju na četvrtoj razini, a život ih prije ili kasnije uništava jer to nije u skladu sa zakonima finaliteta (slobode, učinkovitosti, humanosti). Kod sve većeg broja nastupa duhovna smrt i razdoblje koje ostaje do fizičke smrti možemo slobodno nazvati životarenjem. Samo manji broj ljudi dostiže petu potrebu i njih prepoznajemo kao zdrave, zadovoljne, integrirane osobe koje oko sebe šire pozitivno duhovno ozračje.[315] Uvjeren sam da u RH, kao i drugim zemljama, postoji 10% samoostvarenih osoba. Oni lakše prodiru na scenu gdje nema ekonomskih i političkih monopola. Kako smo mi izrastali u sustavu s više slobode (zahvaljujući sustavu samo-

[314] Tu su najveće prepreke ostvarenju 100 milijardi dolara.
[315] Koliko nam godina treba da kritična masa ljudi u RH bude na 5. potrebi?

upravljanja) od drugih zemalja u tranziciji te imamo bogato socijalno iskustvo uspjeha i pogrešaka, ne vidim veća ograničenja da to iskoristimo u kreaciji hrvatske vizije od 100 milijarde dolara.

Dana 13. 6. 2000. godine iznenada je umro V. Kocijan, dugogodišnji direktor tvornice Bratstva u Zagrebu. Upoznao sam ga kad me prijatelj Z. Fijan zamolio da mu recenziram knjigu "Začarani krug birokracije". On mi je trebao biti jedan od glavnih suradnika da članove Kineske ambasade uvjerim u nužnost bolje suradnje. Oni bi učeći na našim greškama bolje, brže i jeftinije od nas prošli u procesima tranzicije i globalizacije. Prije smrti recenzirao sam mu knjigu "Ubojstvo u tvorničkom krugu", gdje je znanstveno i umjetnički opisao jedan istinit događaj. Šokiran njegovom smrću tvrdim da smo svi mi suodgovorni za njegovu preranu smrt. Posebno njegovi bivši drugovi iz SDP-a u koje je ulagao prevelike nade ne shvaćajući koliko je malo njih naučilo za ovih 10 godina ono što je on znao daleko prije. Ovdje nije nevin ni doktor M. Vedriš do kojeg smo zajedno došli dok je bio predsjednik Komore da nam pomogne u restrukturiranju Bratstva. On je bio samoostvarena osoba, a takvi nestaju pred našim očima umor(e)ni našim sebičnostima i glupostima. Njegova kćerka kaže mi da su mu drugovi iz SDP-a priredili lijep pogreb. To govori kako su imali srca za njegov trud i angažman. Uvjeren sam da dr. Z. Tomac i mr. M. Arlović ni pomislili nisu jesu li i koliko pridonijeli preranoj Kocijanovoj smrti ignorirajući šansu koju im je Bog dao da više i jače podrže ideje i inicijative svog partijskog druga. Oni su tipični B igrači u politici i najbliži autopoietičnoj politici RH. Čitatelju je vjerojatno jasno da se osjećam odgovorniji od Vedriša, Tomca i Arlovića zajedno, i zazivam Boga da mi oprosti što mu nisam posvetio više vremena i podrške u radu i životu. Tješi me što je život vječan i da naš osobni alopoiesis ustupa pred autopoiesisom.

Generacije sam studenata, koji su to i htjeli, upućivao u dom umirovljenika u Osijeku koji prilično autopoietično vodi M. Šešo. Već sam dosta vremena uvjeren kako su starci i starice naše najbolje knjižnice prema Bogu, nepisane Enciklopedije Croatice. Kad uspijemo njihova iskustva i saznanja pretočiti u hipertekst, mladi će na putu od Erosa do Agape imati manje poteškoća s Tanatosom.

Nedavno sam imao predavanje za liječnike Zaraznog odjela Kliničke bolnice Osijek, gdje sam pokušao inicirati izučavanje morbiditeta i mortaliteta na pozitivnim iskustvima koje je utemeljio dr. A. Merđo.

Želja mi je da Klinička bolnica postane prva samoučeća ustanova u RH jer su kao i kod V. Kocijana zdravstveni radnici nesvjesno sudionici i svjedoci pobjede smrti nad životom. Iako V. Kocijan nije bio praktički vjernik, u dubini sam duše siguran da mu je divno u rajskim prostorima. Trebamo li se mi, stoga što je njemu bolje no nama, osjećati zaslužni? Premda jedan od najboljih poznavatelja hermeneutike, Gadamer, smatra da je svaka interpretacija kriva, mišljenja sam da nam je ona nužna za stvaranje autopoiesisa u nama.

Teorija potreba kao hermeneutički alat

Smisao je življenja stvaranje uvijek novoga koje će negirati negativnosti postojećeg. Ukoliko to ne činimo, netko će to drugi činiti, a mi ćemo, prije ili kasnije, brutalnije ili suptilnije prestati biti. Protekli je rat lekcija jer plaćamo za sve greške u dosadašnjem radu. Daleko od toga da je svatko osobno zaslužio što je proživio (smrt najdragocjenijih, ranjavanje, gubitak imovine itd.). Znanost nema pretenzija pružiti kompletan odgovor na pitanja koja nas muče, ali iz teoloških spoznaja i znanstvenog kuta dolazi se do sličnih zaključaka. Što smo sijali, to žanjemo. Može netko tvrditi da je sijao dobro, a žanje zlo i vjerojatno ima takvih slučajeva, ali da nas je dovoljno sijalo pošteno i pametno, ne bismo imali ***kaos***[316] koji nam nitko drugi nije stvorio. Optuživati protivnika za nedaće koje smo prošli, svodi nas na niži moralni i intelektualni domet no što objektivno zaslužujemo. Ne smijemo pristati na status žrtve, ni iz božanske, ni iz psihosociološke perspektive.

Upravo nam Maslow pomaže (uz Plutchika) da ovo što smo prolazili kreativno dekodiramo. Kolega iz osnovne i srednje škole Z. Maroević priznaje sada koliko je bio ohol dok je bio sportska zvijezda bivše SFRJ-e. Možda mi je mogao biti most do S. Dolanca koji je neznalački drmao Jugoslavijom. Obojica smo bogatiji za još jedno iskustvo. Kako je i on bosanski bogumil, to možda postanemo primjer samoorganiziranog

[316] Malo tko shvaća osobnu odgovornost. Priličan je broj ljudi pošteno osjećao i pametno razmišljao, ali to je ostalo duboko skriveno u njima. Smisao je ove knjige, između ostalog, da barem naknadno svjedočimo. Tako će pošteniji i pametniji postupno početi prepoznavati jedni druge, uzajamno se ohrabrivati i postajat ćemo autopoietska zajednica.

razreda koji će postati leptir u duhu teorije kaosa o nelinearnim procesima.

Kad mi kao glasači budemo procjenjivali kandidate za političke funkcije iz perspektive analizirane teorije, povećavat će se šanse da dođemo do 100 milijardi dolara GNP-a. No ne treba ići tako daleko. Svatko od nas primarno treba sebe proizvoditi u samoostvarenu osobu. To je primarni zadatak svakog čovjeka. Sljedeći je djelovati na svoje najbliže u domu i na poslu. Osjećao sam se ponosnim kad mi je stariji sin na pitanje domaćina na sveučilištu u Mainzu »što mu je hobi«, odgovorio da mu je rad hobi. Profesor me pogledao i nije mogao shvatiti zašto sam bio sretan. On nije znao da sam htio radom s mladima dokazati kako Maslow nije u pravu kad smatra da samo stariji ljudi mogu biti na 5. potrebi.

U viziji koju sam nedavno razvio o Hrvatskoj sa 100 milijardi dolara uz kolege pitao sam i svoje bivše studente. Kad oko ove knjige razvijemo hipertekst, čitatelj će preko Interneta moći slušati i čitati njihove poruke. U mojim najboljim bivšim studentima vidim moralnu, intelektualnu i socijalnu snagu kao katalizatorima timova i projekata, koji će nas dovesti do 100 milijardi dolara GNP-a.

Neki moji uvaženi kolege smatraju da nikad nećemo doći do 100 milijardi, a neki računaju 10% stopu rasta kao naš maksimum i tako izvode da će nam trebati preko 14 godina. Pri tome zaboravljaju potencijal koji nosi teorija potreba i da gotovo svatko od nas može doći do 5. potrebe. Ako nas sa sadašnjih 10% nepriznatih i alopoietično organiziranih dođemo do 20-30% autopoietično samoorganiziranih, to će se ostvariti za 5-10 godina. Moji najbolji studenti smatraju da je moguće i ispod 5 godina i ako im Hrvatska pruži šansu, to bi se moglo i ostvariti. ***Za sve nas zajedno vrijedi da moramo u sebi suzbiti oholost ako smo bolji i zavist ako smo slabiji.*** Oboje slijedi iz 4. potrebe, a poznato je i kršćanima da su to smrtni grijesi. Neshvatljivo mi je da sada nije bilo dovoljno ni teoloških ni znanstvenih radova kako minimizirati oholost i zavist, a o traganju za sintezom vjere i znanosti da i ne govorimo. Ako se u postojećim psihološkim znanstvenim dosezima u nas prepoznaju autopoietične zakonitosti, otvara nam se bilanca s glavnicom od 1.000 milijardi dolara. Vjerujem da je to na nebu zapisano *(top-down)*, a kad

naši ljudi budu molili[317] meditirajući što, kako, s kim itd. raditi, proces kreacije i materijalizacije događat će se *(bottom-up)* u skladu s najnovijim dostignućima s MIT-a.[318]

Hermeneutika autopoiesisa u Hrvatskoj treba potvrditi da smo mi svi stvoreni na sliku i priliku Božju. Postojeće kognitivne mape naših znanstvenika, političara i gospodarstvenika jedno će vrijeme biti više "kočnica" no "gas" u razvijanju autopoietičnih procesa u RH. Koliko se brzo razvijemo u samoučeći sustav, toliko će se mentalni procesi naših ekonomskih i političkih lidera bolje i brže reprocesirati i restrukturirati u skladu sa zakonima autopoiesisa.

Najvažnije je doći do kvalitetne vizije, po F. Sengeu "shared vision", ljudi u Vladi, Saboru, županijama i svim ostalim jedinicama odlučivanja. Svi smo mi previše opterećeni stvarnosti duhovnog i materijalnog siromaštva te gotovo to smatramo normalnim stanjem. ***Nismo gotovo uopće svjesni da postojeće stanje nije normalno, nije u skladu s prirodnim i Božjim zakonima,*** a da u nama i oko nas ima niz znakova koji nas usmjeravaju na put ljubavi i slobode.

Teorija potreba iz povijesne perspektive

Prijeđimo sada u razmatranju potreba s osobnog razvoja na društveni razvoj.[319] Do prve ontološke revolucije (rođenja i uskrsnuća Isusa Krista) jednakosti pred Bogom kod većine stanovnika naše planete dominirala je prva potreba. Materijalni i duhovni razvoj omogućio je da se ljudi izjednače pred vječnosti. To je stvorilo novu kvalitetu u zadovoljenju potreba u srednjem vijeku. Vjerojatno nije slučajno Hegel uočio dijalektiku sluge i gospodara upravo u lenskom odnosu gdje nastupa

[317] … kako na nebu tako i na zemlji …

[318] P. Senge je u Fifth Discipline i u najnovijoj knjizi to utemeljio na židovskom iskustvu kabale jer ga je inspirirao R. Fritz. Ne vidim razloga da mi Novim zavjetom ne pokažemo komparativnu i kompetitivnu prednost pred Starim zavjetom. To ćemo, nadam se, dokazati i odnosom prema Srbima i tako pokazati duhovnu, moralnu, intelektualnu i financijsku superiornost nad Izraelom.

[319] Naši sociolozi koji bi to trebali obaviti nemaju svoje utemeljenje u psihologiji, tehnologiji, ekonomiji i pravu i nezaobilazno stvaraju kratke spojeve. Ipak, radi humanističke orijentacije kojoj teže u svojoj struci, lijepo je gledati sociologe u Vladi. Skok s osobnog na društveni razvitak zahtijeva dublje poznavanje organizacijskog i ekonomskog razvitka o čemu je u kasnijim poglavljima više rečeno.

društvenoekonomska razmjena: slabiji daju zemlju u leno jačima, a ovi im za uzvrat garantiraju sigurnost. Atavizam je toga kod nas bio samoupravljač koji je davao svoj glas tehnokratu ili češće politokratu, a oni njemu, kao odgovarajuću razmjenu, ***otpatke*** sa "samoupravne" trpeze. Tužno je danas gledati bivše samoupravljače. Velika je šteta što se samoupravljanju prilazilo ideološki. O tome nisam gotovo ništa znao 1962. kad sam počeo pripremati diplomski rad. Iako sam do 1964. uvidio psihološke teorijske temelje za samoupravljanje, malo je koga to zanimalo do 1990. Čak i sada u 2000. godini malo tko shvaća kako je naš moralni, intelektualni i socijalni kapital iskustvo koje smo stekli u razdoblju samoupravljanja. Sreća je što sada HDZ zastupa ideju lokalne samouprave iako je Šeks 10 godina bio najžešći oponent te ideje. Ako kritična masa političara, znanstvenika i gospodarstvenika istinski shvati samoupravljanje, mi ćemo lakše doći do 100 milijardi dolara GNP-a.

Druga ontološka revolucija **jednakost pred zakonom** omogućuje skok na novu elektronsku ljusku, u nadvladavanje lenskih odnosa u kojima smo bili vezani uz zemlju. Sada možemo slobodno prodavati radnu snagu i brzo se učiti udruživati u sindikate kako bismo bolje zadovoljavali svoje potrebe. No, proletarijat se slabije organizira od kapitala. Zašto? Malo tko priča o stopi povrata jer se ne zna glavnica tj. ekonomska vrijednost rada, a nema ni vlasništva kao materijalnog temelja *(bottom-up)*. Uslijed slabe teorije razvila se kriva koncepcija privatizacije i radnici – proleteri trebaju Isusa ili Marxa. Reproducira se tako sitni robni proizvođač zadovoljavanjem treće potrebe za druženjem.

Moderna radnička klasa u visoko razvijenim zemljama ne usvaja dovoljno poklič komunističkog manifesta (proleteri svih zemalja ujedinite se) i profesionalne, nacionalne i druge barijere ostaju nepremostive. Potreba prestiža ostaje privilegija poduzetnika Schumpeterova tipa, a radniku jedino ostaje prilika svoj prestiž zadovoljiti potrošnjom. Kako je ona određena proizvodnjom i položajem u proizvodnji, cijeli je proces obavijen ***maglenom koprenom*** pa caruje ***imati*** umjesto ***biti. Čovječanstvo uči brzinom***[320] ***manjom od štakora u labirintu jer je procesiranje informacija nejasno***. Ne znaju se ciljevi, putevi, sredstva, oblici. Rijetke sredine, i još rjeđi pojedinci, prakticiraju samoostvarenje.

Jugoslavija je pokušala više nego druge zemlje ostvariti oslobođe-

[320] Upravo je u brzini učenja (S krivulje) tajna prelaska s 20 na 100 milijardi dolara.

nje rada, ali su ogromne poteškoće u boljševičkoj organizaciji vlasti, uz dominaciju tradicionalne egalitarne svijesti (Županov) u ponašanju ljudi, to onemogućile.

Sloboda je bila na pomolu (stvaralački rad i raspodjela prema radu), no gravitacijske sile prošlosti (sindrom egalitarizma uslijed opće zavisti, nedovoljna obrazovanost) i okruženje Zapada (dominacija ekonomije nad politikom) i Istoka (dominacija politike nad ekonomijom), Sjevera (oholost bogatih) i Juga (zavist siromašnih) nisu dopuštale uzlet.[321] Time što svatko ima mogućnost za afirmaciju uslijed neorganiziranog programa i procesa proizvodnje, kako unutar tvrtka, a još više između, a posebno između privrede i neprivrede, dovelo je do tzv. anomije, posebno nakon Titove i Tuđmanove smrti.

Tako dobivamo paradoks koji nas čeka da ga detaljnije istražimo i objasnimo, ali sada ga zahvaljujući Maslowu možemo anticipirati. Ukoliko smo svi imali prilike za zadovoljenje četvrte potrebe, a takvu legitimnu priliku uistinu nije imalo ni jedno drugo društvo u svijetu, zašto to nismo iskoristili za razvoj? Ljudska priroda, ili još preciznije biologija i prirodni zakoni, ne daju se tako lako nadmudriti. Moramo ih mnogo bolje poznavati i samo na toj osnovici, koristeći te spoznaje, možemo graditi proces razvoja koristeći pozitivne, a poštujući negativne povratne sprege. U biologiji smo vidjeli da se živo razvilo zahvaljujući samoorganizaciji na molekularnoj razini (Prigogine).

Ukoliko generaliziramo interakciju nekovalentnih veza (Monod) i razradimo stereospecifične reakcije, imamo mogućnost za znatno veću samoproizvodnju stvaralačkog subjektiviteta. Ne poznavajući ni biološke zakone, ni filozofske domete, ni psihološke prilike, ušli smo u demokratske promjene kao slon u staklarsku trgovinu i proizveli stanje kakvo smo proizveli. Sjetimo se Marxa — **zbiljsko je bezumno.** Hoće-

[321] Iako sam od 1977. zastupao model kojim smo mogli ideju nestvrstanosti transformirati u kreativnu globalizaciju *top-down* metodom, sada nam jedino preostaje *bottom-up* pristup. Sve ulizice oko Tita i Tuđmana dospjele su gdje im je mjesto, a mi ćemo morati oko budućih karizmatskih ličnosti kreirati autopoietičnija pravila igre. U tom pravcu najradije bih prepričao kako je to riješio P. Bosnić – Petrus, ali je to još bolnija priča. Ukratko, taj genijalni stvaratelj mora izrađivati drvene figurice (Spinoza je brusio staklo, što je bilo još teže) i prodavati po turističkim destinacijama, dok niz naših intelektualnih parazita živi na račun države. Gospodo iz Sabora i Vlade, molim Vas što prije proučite Petrusove prijedloge preko Interneta! Oni su put k 100 milijardi dolara GNP-a.

mo li se složiti da ima ljudi čiji je moralni, intelektualni i kulturni domet takav da nam ni ne može biti bolje nego što jest. S druge strane, postoje ljudi čiji je domet takav da je u pravu Hegel **— zbiljsko je umno.**

Postoje ljudi divnih moralnih, intelektualnih i uopće duhovnih kvaliteta te možemo zaključiti da nismo zaslužili stanje kakvo jest. Većina je naroda u kategoriji D, a glasa za C igrače i istovremeno ismijava B igrače. Takvi ljudi nisu ni svjesni kako preko C igru vodi Sotona, a preko B živi Bog. Zašto barem istinski kršćani to ne vide?

Razlika između tih dvaju polova (bezumno — umno; C — B) rezultat je procesa u kome nismo znali u svakodnevici prepoznavati tko je na petoj, a tko na četvrtoj razini. A bez razlikovanja integracije su bile takve da su se mnogi povlačili iz interakcije "nekovalentnih veza", a ostajao je prostor samo za kovalentne veze, što je bliže anorganskom svijetu, u našim metaforama kapitalističkoetatističkoj inačici. Uzmemo li projekt koji je pao (samoupravljanje) kao ribu koja je izašla iz mora, očito da moramo znati što ribi sve treba da bi opstala na kopnu i poletjela zrakom. Njezin san ili finalitet nije bez osnove, ali moramo vidjeti pravila igre i kriterije selekcije odluka u društvu. Najgore je što nismo imali kriterija. To stanje odgovara prošlosti pa se budućnost povlačila. Nije slučajna naša usmjerenost na prošlost. Nisu u pitanju samo proslave NOB-a prije, a sada vjerske i nacionalne manifestacije. Sve to govori o dubokoj regresiji jer nismo u stanju sagledati potencijale budućnosti i moramo se vraćati u prošlost da bismo izdržali stres zbilje i stvarnosti te šok od budućnosti (Toffler.)

Perspektive koje pruža suvremena tehnologija, ekonomija i pravo ogromne su. Samo, tko će to sve povezati? Mislim da vrijedi iščitavati i nastojati primijeniti Maslowa jer on vjeruje u potencijal čovjeka. On zna da čovjek voli probleme jer mu oni darove nose. On zna da su samoostvarene osobe u stanju riješiti probleme koje imamo, a da za to ne žele ni materijalna ni moralna priznanja. Nagrada je rješenje samog problema, ***samoreferentnost***, jer je sloboda korijen i plod. Tu je causa sui stvaralačkog subjektiviteta. Ako ga imamo, angažirajmo se, a ako ga nemamo, proizvedimo se u tom pravcu. To je najteži, ali najljepši zadatak. No, nije dovoljno proizvesti se (iako o tome premalo znamo), nego treba stvarati uvjete za ***samoorganiziranje***. Kad nismo znali prevladati manji kaos, sada se moramo izvlačiti iz većeg kaosa. Malo tko je

svjestan svojih unutarnjih mogućnosti i većina nas se podcjenjuje u dometima jer nismo autopoietično društvo. Ovdje je trenutno posebna šansa HTV i transformacija iz alopoietične u autopoietičnu televiziju.

Tko bi što mogao biti, tko bi ga mogao učiti, što učiti, kako, gdje, s kim, čime, pošto, koliko, kada, pitanja su koja još nemaju odgovore.[322] Slažemo li se s Maslowom **da zdravog čovjeka motivira prvenstveno potreba za razvojem i samoostvarenjem vlastitog potencijala?** Maslow čak ide dalje pa kaže da, ukoliko to nije tako, onda je to nezdrav čovjek, bez sumnje bolestan, samo još ne znamo nedostaje li mu sol, kalcij, željezo ili neki drugi mineral. Ako bismo htjeli ostati vjerni tradiciji biologa, dodao bih da vjerojatno nije u pitanju neki element, nego interakcija elemenata, tj. organizirajući čimbenik. A za organizaciju je Alfa i Omega u kriterijima. Što je pozitivno i hranjivo, a što negativno i otrovno u okolini, tj. materiji, energiji i informacijama koje nas zapljuskuju? ***Maslow je prvi koji spaja biologiju i filozofiju, prirodno i božansko u nama.*** On smatra neprirodnim odvajanje instinktivnih impulsa od racionalnosti. Za njega, kao što je zastarjelo pitanje tko treba biti gazda u dobrom braku — muž ili žena, analogno smatra neumjesnim pitanje treba li slušati srce ili glavu. U zdravoj ličnosti i u zdravom društvu nema antagonizma, nego vlada harmonija. Sumnja u razvojni potencijal čovjeka izvor je niza neprilika u koje dolaze pojedinci i zajednice, a u velikoj mjeri i naša ekonomska i politička kriza slijedi iz nerazumijevanja tih saznanja te nedostatka potrebe za harmonizacijom.

Kako optuživati privrednike i političare, kada su i mnogi znanstvenici skeptici u pogledu Maslowljeve teorije. Sjetimo se mnogima mrskih Marxa i Engelsa (*Komunistički manifest*) kako je slobodan razvitak svakoga uvjet za slobodan razvitak svih. Ovdje pojedinac razvija cjelinu, a cjelina pojedinca, što je u biti autopoietično. U ime toga podignuta je Oktobarska revolucija, ali je vrlo brzo Lenjin shvatio da je sloboda predragocjena i da mora biti pod kontrolom. Staljin je u tom smislu bio samo bolji tehnolog i organizator, no ništa novo nije dao. To se kao bumerang vratilo i lukavošću se kreira koncepcija čije posljedice osjećamo

[322] Radi toga sam 1994. inicirao prvu međunarodnu telekonferenciju o globalnom elektronskom sveučilištu na autopoietskim temeljima. No ni sada, nakon šest godina nismo još zreli za autopoietski pristup kvalitetnijem, bržem i jeftinijem samoobrazovanju.

u svim zemljama tranzicije. U ime cjeline žrtvovani su pojedinci. Individua nije imala pravo na autonomiju, nego je podređena kolektivitetu.[323] Naivni su oni koji misle da će tranzicija proći bezbolno.

Previše je uništenih ljudi, nezrelih individua koje nemaju korijen u svom radu, nego u uhođenju moralno i intelektualno superiornijih. U socijalizmu je previše ljudi naučilo živjeti na tuđi račun. Bič rada kojim su prošli u razvijenim kapitalističkim sredinama moraju proći radnici socijalističkih zemalja. Kad bi se radnička klasa oslonila na svoju inteligenciju a ne partijsku strukturu bolje i lakše bi se emancipirala. Da je inteligencija u socijalističkim zemljama više vodila računa o radničkoj klasi, ne bi sada bila u punom smislu proletarijat, tj. najeksploatiraniji dio društva. Kako se vidi, svatko ispašta zbog svojih grešaka. Koliki je dio naše inteligencije i radničke klase to barem sada spreman priznati?

Teorija potreba po Maslowu pomaže nam tako sagledati procese u širim okvirima, a na samoostvarenim ljudima leži odgovornost svoja iskustva nesebično prenositi na okolinu. Što bude u nas više ljudi na 5. potrebi, to će cilj od 100 milijardi biti jednostavnije ostvariti. Želja mi je doći do čitatelja koji su na 5. potrebi i ohrabriti ih za javno djelovanje,[324] a posebno doći do onih kojima vrlo malo treba da se samoostvare. Ovo vidim u političkim zatvorenicima i braniteljima, umirovljenicima, mladima i u bezbroj drugih — to je najmanje 5-10% populacije latentne snage za sveukupni razvitak.

Mi smo prošli kao narod Kalvariju i u prvoj i drugoj Jugoslaviji, također za vrijeme NDH i za ovih 10 godina vladavine HDZ-a. Postojeća šestorka ne nudi mi ni moralne, ni druge garancije da će nam biti značajno bolje. Duboko sam uvjeren kako će uskoro političke stranke otići u ropotarnicu prošlosti. Previše su birokratski organizirane i ne okupljaju moralnu i intelektualnu elitu. Mi se u Hrvatskoj moramo samoorganizirati oko karizmatskih ličnosti koje su na 5. potrebi. Na iskustvima s Pavelićem, Titom i Tuđmanom ne smijemo si ubuduće dopustiti da se oko njih strukturira vojnopolicijski sustav i ljudi na nižim razinama potreba. Podsjetimo se Titovih generala, a nije mnogo bolja situacija i s Tuđmanovim generalima i doušnicima. Svi se zajedno što prije moramo naučiti stvarati timove koji će raditi na projektima razvoja. Inicijative

[323] To se najbolje vidjelo u pristupu odgoju, gdje je po Bronfebrenovim saznanjima majka imala u SSSR-u slabiji utjecaj u dječjem odgoju od predstavnika države.
[324] Ljudi na 5. ili blizu 5. potrebe moraju biti nositelji projekta Hrvatska sa 100 milijardi dolara.

koje su pokrenute u zadnjih nekoliko mjeseci dobar su znak. Svi moramo dobiti uvid u ono što se ponudilo …

Teorija autopoietske ličnosti kao osnove autopoietskog društva

Načelno znamo gotovo sve, samo se s postojećim znanjima ne znamo samoproizvoditi u stvaralački subjektivitet. Dosadašnji pokušaji prije dovode do razvoja prepotentne, nego impotentne ličnosti, no nadam se da Maslow nije u pravu kad misli da samo starije osobe mogu postići samoostvarenje. Mi se premalo trudimo naći formulu kako da mladi to što prije postignu i ne budu robovi četvrte potrebe (prestiža), što najčešće sada jesu.

Maslow je uvjeren da prirodne potrebe čovjeka teže oslobođenju, a da je potrebno napustiti nadzor, disciplinu, sputavanje. ***Vlastitoj prirodi treba se diviti, a ne u njoj vidjeti grijeh, nju treba gajiti i razvijati, a ne vezivati u luđačke košulje.*** Tako Maslow direktno nastavlja gdje je Dar-win stao i životinjsko u čovjeku spreže prema božanskom (imago viva Dei). Pored opstanka postulira i vrijednost razvijanja, izrastanja osobe k punoj čovječnosti, samoostvarenju svojih potencijala, ostvarenju sreće, spokojstva, smirenosti i vrhunskih transcendentalnih doživljaja. Mir i razvoj postulati su koje moramo znati autopoietski organizirati. To nam nije dano jer bismo tada bili na razini životinje, nego nam je sve to za-dano. U tom smislu lišavanje nije patogeno; ugrožavanje jest.[325] Ovdje Maslow izvanredno uočava kako ugrožavanje samog života nekad ne uništava tako kao podsmjehivanje, namjerno zanemarivanje, iznevjera-vanje prijatelja, djece, roditelja, suradnika, prakticiranje nepravde. Pone-kad to može, istina i ojačati jedinku, no veća je vjerojatnost da je uni-štava. To se začinje u roditeljskom domu, gdje roditeljsko podčinjavanje djetetu proizvodi razmaženog psihopata. Hipoteza koju vrijedi analizi-rati jest da ***su mnogi mafijaši žrtve majmunske majčinske ljubavi.*** To je proces širih

[325] Maslow, str. 157.

razmjera u našim sredinama jer što bi bilo drugo kad ro-ditelj savjetuje djetetu da upiše školu kojom će manje raditi. Ne stvara li to C tip ponašanja? Ne vodi li to stvaranju vampira koji nisu spremni sami biti izvor svog bogatstva nego u radu drugih vide svoju šansu. To što društvo nije osiguralo da generacija roditelja ne osjeti sreću i slobodu u radu, ne može opravdati odgovornost nastavnog kadra koje često nije primjer odanosti poslu i potrebe za radom. Rat je tu skinuo maske i svi sada imamo priliku za autopoietski proces jer se vidjelo kakvi smo.

A ljepšeg posla od obrazovanja mladih uistinu nema. Tu se spajaju rad i ljubav i daju sinergistički učinak. Teorija koju Maslow razvija pomaže pojednostaviti i objediniti znanja, ali koliko se može vidjeti, pedagozi, psiholozi, sociolozi, da o pravnicima i drugim disciplinama i ne govorimo, daleko su od prepoznavanja problema, a da i ne govorimo o rješavanju problema (nezaposlenosti i stagnacije, proizvodnje bez kvalitete i roka itd.). Uzalud sve promjene na planu ekonomije i politike ako čovjek uistinu ne postane subjekt. To su donedavno jedino pričali ideolozi SKJ-u i HDZ-a, ali bilo bi vrijedno vidjeti koliko su sada ti isti uvjerljivi sebi, ali i drugima. Izgubili su moć i sada je prilika na kojoj se vrlo poučno mogu učiti novi moćnici. Da se to ne događa, nama ne bi bilo tužno, nego komično. Još će neko vrijeme biti tzv "inter-regnum" i ako ovo vrijeme ne iskoristimo za kreiranje novih pravila igre na ekonomskom i političkom planu, dogodit će nam se prošlost.

Tu je izvrsno zapažanje D. Gorupića kako nam puca lanac između ideologije i znanosti i nastaje kratki spoj ideologije s pravom što stvara jaz prema zbilji. Marx bi rekao zbilja je bezumna, a Hegel da je umna. Koliko nam nedostaje da razumijemo tko je i kada u zabludi, a koliko tek da autopoietski djelujemo? Nema promjene na bolje, razvoja bez temeljitog poznavanja onog što je ljudski duh već otkrio. Marx nema pravo kad kaže da nas prošle generacije kao mora pritišću. Bez poštovanja prema otkrićima naših predaka nepotrebno ponavljamo greške koje ne bismo ponavljali da kulturna dostignuća ugrađujemo u vlastitu osobnost. Sanjam o školi u kojoj bi sve što su veliki ljudi tijekom stoljeća stvorili, mladi ljudi ponovno u "elektronskom sveučilištu" otkrivali i uspoređivali tako svoju genijalnost s najumnijim ljudima u povijesti. Uz multimedijalne mogućnosti ovdje se ostvaruje prilika da razvijamo autopoietsko obrazovanje i bacimo u ropotarnicu prošlosti sadašnje ubijanje kreativnosti mladih po školama. Ukoliko znamo osnovnu silu

razvoja od kauzaliteta do finaliteta, imamo priliku objediniti sve one koji kao enzimi mogu pomoći kako bismo započeli izrastati u samoostvarene ljude. Tvrdim iz dosadašnjih istraživanja da je Maslow izvrsna podloga, nužna, ali ne i dovoljna. Uz **teoriju potreba** trebat će nam još prodiranja u **teoriju znanja**. Maslow navodi da se svaki posao može stvaralački raditi. U tom smislu i obućari, drvodjelje, činovnici mogu biti kreativni. Nadasve, može se i stvaralački gledati, kao što to djeca čine. Samoo-stvarene osobe manje su sputane, stegnute, manje ograničene, i ukra-tko, ljudskije.

U međusobnim odnosima prijatelji se međusobno grčevitije drže, imaju veće zahtjeve, stalna uvjeravanja, a to samoostvarenim ljudima nije potrebno. Ukratko, samoostvareni su ljudi mnogo slobodniji od ostalih, a sjetimo li se biologije, mogli bismo zaključiti da su kompleksniji i samoorganiziraniji unutar sebe. Istraživanja su pokazala da su manje ovisni o prirodnoj i društvenoj okolini. Takvi ljudi sačuvaju spokojstvo u situacijama koje bi druge nagnalo na samoubojstvo. Takve osobe u svakom novom zalasku sunca uživaju kao i u prethodnim, a cvijet im može oduzimati dah iako su prije toga vidjeli tisuće cvjetova. Maslow navodi da je samoostvarena osoba zadivljena ljepotom bračnog druga i nakon trideset godina braka, a svakodnevni rad izaziva uzbuđenje, ustreptalost i ekstazu. Takvi će se ljudi radije odreći spolnog života ako ga ne prati ljubav i naklonost.

Posebno su zanimljiva spolna iskustva samoostvarenih ljudi jer gotovo prelaze u mistiku. Otvaraju se bezgranični vidici, osjećaju ogromnu ekstazu, gube ograničenja prostora i vremena te ih sve to preobražava i osnažuje za život. Tu se spajaju Eros i Agape. Obični ljudi skloni su bračnog druga, roditelje, djecu, prijatelje više voljeti i cijeniti nakon njihove smrti, nego kad su pored njih. Ukoliko bismo naučili cijeniti svoje blagodati kao što to čine samoostvareni ljudi, mogli bismo biti svjesni svoje sreće. Samoostvareni ljudi imaju malo prijatelja, ali njih duboko vole. Oni privlače druge te imaju poštovatelje, sljedbenike i obožavatelje, no oni tomu ne teže, nego naprotiv, nastoje to izbjegavati. Tako se mogu ponašati prijateljski prema svakome, bez obzira na vjeru, klasu, rasu, naciju, obrazovanje, spol i dob. Spremni su bilo od koga

učiti i svjesni su koliko malo znaju u odnosu na ono što bi se moglo znati. Iskreno poštuju svakog tko je majstor svog zanata.

Samoostvareni ljudi jasno razlikuju ciljeve od sredstava, a sami su usmjereni na ciljeve. Svi ispitanici Maslowa imali su neobičan smisao za humor. Obvezna osobina autopoietičnih osoba jest stvaralaštvo, a ono podsjeća na naivno i univerzalno stvaralaštvo nerazmažene djece. Po Maslowu to je svojstvo svih ljudi, samo što ga većina gubi socijalizacijom. Maslow je analizirao i nedostatke samoostvarenih ljudi. Uočio je da mogu biti neočekivano okrutni, brzo prežale smrt bliskih ljudi pa izgledaju bezdušni. Događa se da se takvi ožene iz sažaljenja, previše podnose neurotike, gnjavatore, dopuštaju podlacima da im se nametnu, itd.

U cjelini Maslow zaključuje da nema savršenih ljudi. Većina ljudi rezultat su procesa mehaničkog učenja, što slijedi iz težnje statički nastrojenih ljudi da zamrznu svijet u privremenu nepokretnost jer se ne mogu snaći u svijetu koji se neprestano mijenja.[326] Vidjet ćemo to kasnije detaljnije u radovima A. Tofflera koji izvrsno opisuje stanje, ali nedovoljno vidi da je već Maslow ne samo sagledao bit toga, nego i ukazao na put rješavanja. Ukratko, razvijajmo stvaralački subjektivitet, autopoietične ličnosti, razvijajmo ono čemu čovjek prirodno teži biti, ono što potencijalno jesmo. Organizirajmo obrazovni proces i proces rada, proces donošenja i provođenja odluka na autopoietski način, a za to su nam neophodni ljudi na petoj potrebi. **Oni se ne nude**, nego se njih mora pozvati. Važno je tko ih poziva, zašto i kako se to izvodi. Ovdje su bitni svi detalji i ukoliko nemamo misaoni pregled situacije, proces odlazi u alopoiesis. Moje je osobno iskustvo s tim ljudima da će se uvijek odazvati kad osjete da je ono što se nudi pošteno i pametno, a čim u to nisu sigurni, spremnost na suradnju opada.

Maslow lijepo kaže da je mišljenje prilika da prekinemo s našim navikama.[327] Legradić bi rekao da je mišljenje negacija negativnosti pamćenja. Jacob bi rekao gdje su nam kriteriji što treba negirati. Znamo li ih? Možemo li reći da treba sve negirati što ograničava stvaranje slobode i slobodu stvaranja? Nije li to zakon već u biološkom svijetu? Zašto ne bi bio bolje osviješten u psihosociološkom? Stoga što još uvijek nije, a praksa nezaposlenosti i stagnacije te ovog svetog i/ili suludog rata u to nas uvjeravaju, trebat ćemo prijeći tehnologiju, ekonomiju da

[326] ibidem, str. 250.
[327] ibidem, str. 258.

bismo preko politike ponovno došli do znanosti o čovjeku, no ovaj put u Isusovom smislu riječi.[328] Maslow, borac za stvaralaštvo, unosi zanimljivo zapažanje u tom smislu. Uočava da je znanstvenik isključivo zanesen apstrahiranjem te da je ovdje komparativna prednost umjetnika što prilazi onom dijelu svijeta koji je zanemaren kod intelektualaca. Ovdje bi Legradić rekao da je umjetnost negacija negacije znanosti, a po meni lijepo je kristalizacija dobra i istine, morala i znanosti.

Tako se u samoostvarenju sintetiziraju ***Dobro, Istina i Ljepota***, što malo tko zna uočiti, demonstrirati i razvijati iako nam je vrlo blisko. Kad to budemo znali sami iz sebe proizvoditi, ulazit ćemo u autopoietičan svijet. Nekom je lakše krenuti od prvog, nekom od drugog, a nekom od trećeg kriterija, netko ima već razvijene dvije od ove tri vrijednosti, ali vrlo malo ljudi ima sve tri kategorije kao svoju svjesnu težnju. Ni obitelj, ni škola, a o širem društvu da i ne govorim, ne sagledavaju kakvi se sinergetski učinci mogu očekivati iz sprezanja dobra, istine i ljepote. Maslow neprimjetno s osjećanja i mišljenja prelazi na jezik, komunikaciju kao uvjet za interakciju s okruženjem, u svrhu proširenja slobode stvaranja.

U tom smislu[329] navodi šetnju jednog profesora i njegove supruge umjetnice. Vidjevši divan cvijet, on je zapita kako mu je ime, a ona mu odgovori: "Što imaš od imena. Kad saznaš njegovo ime, zadovoljan si i ne trudiš se više uživati u cvijetu." Koliko se muškaraca ponaša kao navedeni profesor, a koliko žena kao navedena umjetnica? Tako ostavljamo jaz osjećanja i mišljenja kod jednih te mišljenja i govora kod drugih. Postoji li mogućnost da osjećanja transformiramo u mišljenje, mišljenje u govor, a govor u čin? Vidjeli smo kako samoostvarenim ljudima malo nedostaje da to imaju. Možemo li to svi razvijati? Korisno je upozorenje koje navodi Maslow:

"Sotona i pjesnik šetaju se Petom Avenijom u New Yorku i ugledaju čovjeka koji iz atmosfere uzima djelić žive Istine. Pjesnik upita Sotonu: 'Vidiš li ti ovo? Zar te ne brine da te to može uništiti?' Sotona odgovori: 'Ne brinem se. To je lijepa živa istina, no čovjek će je prvo imenovati, zatim će je organizirati, a do tada će to već biti mrtvo. Kad bi

[328] U tom je smislu vrlo izazovan projekt Z. Mršića kojim su prošli potencijalni postdiplomci Sveučilišta u Osijeku.
[329] ibidem, str. 262.

to preživjelo, uništilo bi me. Ovako se ne brinem.'"

Tako vidimo kako komunikacija zaostaje za zbiljom. Kompjutoraši bi rekli da smo u "off line" modu te da trebamo uspostaviti "on line" vezu. Na priličnom broju područja oni su to i uspjeli i mi to također moramo učiniti. Brzo transformiranje zbilje u komunikaciju uvjet je autopoietične organizacije. Sada smo na pragu mogućnosti obračunski sustav tvrtke i cijele države učiniti autopoietičnim!

Ako to ne uspijemo, upetljavat će se i dalje Sotona, rekao bi pjesnik. Ne smijemo dopustiti da osjećanja umru, da ih misao i govor unište. ***Kako ojačati pozitivna osjećanja?*** Premalo se psihologa i pedagoga pita takva pitanja. Želimo li uistinu biti kovači svoje sreće, čini se da nam nema druge nego osjećanja pretvarati u misli, a njih u govor jer je autopoiesis znati glasno misliti. No možda glasno, ali pogrešno mislimo!? Za to je izlaz u otvaranju petlja učenja i znanja. Vrlo je važno razlikovati moti-vaciju prosječnih i samoostvarenih ljudi. Kod prvih nastupa motivacija uslijed pomanjkanja, uslijed kauzaliteta, dok je kod drugih u prirodnom rastu unutarnjeg pozitivnog, u težnji finalitetu, kao što biljka teži suncu. Ovdje Maslow uočava sličnosti taoističkog i umjetničkog doživljaja.[330]

Umjetnik po Maslowu ne promatra stvarnost iz težnje za djelovanjem, on je gleda zbog nje same, iz čistog zadovoljstva i ni iz čega drugog. To je sloboda. Tako bismo došli do Marcuseove težnje estetizacije zbilje, društva kao umjetničkog djela, a života kao pjesme. Marcuse je samo pogriješio što je humanost vidio kao negaciju učinkovitosti (umjesto kao negaciju negacije učinkovitosti), što je cjelinu vidio kao laž, a ne i istinu, što je u mladima vidio revolucionarni subjekt, a bez mudrosti starih neminovna je bila 1968. krv na sveučilištu Berkeley. No, za sada smo svi još u kratkim spojevima i prekratkim posredovanjima.

Iz toga nam slijedi još mnogo posredovanja radom, proizvodnjom, ekonomijom, pravom, politikom da bismo čuli glas muza. Pogledajmo zaključak do koga je došao Maslow analizirajući samoostvarene ljude.[331] **To je sretno, spontano, nemotivirano proizvođenje očitovanjem osobne prirode, dopuštanje događanja stvarima, a ne inzistiranje kako bi se stvari događale. Život samoostvarene osobe sličan je mirisu cvijeća i slatkoći voća.** Dodao bih da mi daleko više volimo cvijeće i voće, no takve ljude. Ukratko, ljudi na petoj potrebi više su autopoietični, tj. o-

[330] ibidem, str. 269.
[331] ibidem, str. 274.

dređeni sobom, dok su ljudi na nižim razinama više alopoietični, tj. određeni nečim izvanjskim.

Goethe nam je već davno poručio: "Ne preostaje nam ništa drugo, do da ih volimo." Možemo li ga poslušati? Bismo li tako mogli povećati kvalitetu i kvantitetu autopoietične organiziranosti društva? Koliko bi nas počelo stvarati kad bismo naišli na podršku, odobravanje, toplu riječ, a ne na ljubomoru, zavist, jal, glupost, otpor? Da smo samoostvareni, ne bismo toliko zavisili o okolini jer moramo znati da nas i roditelji i nastavnici, a da o rukovoditeljima i ne govorimo, drže pod kontrolom iz vlastite sebičnosti.

Nismo li, ipak, sami krivi za stanje u kome se nalazimo? U našim je rukama zviždaljka i svatko od nas sudi svojim ponašanjem u igri koju igramo. Plješćemo li, sviramo li kada nam suradnici postignu zgoditak ili to čak interpretiramo kao autogol zbog svoje sebičnosti. Sjetimo se samo M. Dedakovića i što je prošao 1991. godine? Ljepota je ovog vremena da se procesi ubrzavaju i svi ćemo imati prilike odigrati niz uloga. Trenirajmo kako se ne bismo osramotili kad nas "redatelji pozovu na scenu!"

Koliko smo svjesni u sebi i oko sebe saznanja do kojih je došao Maslow:[332] bolesno je sve što osujećuje ili zaprečuje bivstvujuću prirodu čovjeka. To je već naslutio Aristotel, ali se do Maslowa ipak nije dovoljno znalo o pravoj prirodi čovjeka. Najbliže je tim saznanjima Maslowa kazivanje Isusa apostolima kako će praviti i veća čuda, ali moraju vjerovati. Knjiga Z. Mršića *Isus* divan je putokaz i sve više vidim poseban izazov za visokomoralne bivše ateiste. Kako živim s mnogo takvih koji nisu imali iskustvo vjere, a ponašaju se vrlo moralno, uočio sam jednu zakonitost. ***Svemogući najbolje govori preko poštenih,*** uglavnom samo takvima, koliko sam uočio, "otvara svjetlo" i uglavnom pošteni dobivaju kreativne ideje.

Maslow s pravom konstatira da nismo više u fazi konstatirati kakav čovjek jest, nego možemo vidjeti kakav može postati. A to nam je sada najvažnije. Kako da kao država proizvedemo što više autopoietičnih ličnosti, tj. visoko motiviranih, visokostručnih, spremnih za timsku

[332] ibidem, str. 300.

samoorganizaciju i demokratsku autopoietsku zajednicu?[333] To će rezultirati kvalitetnim proizvodima koji će biti visoko akumulativni i koji će nas afirmirati (Made in Croatia owing to Self-creation).

Posebno je važno razumjeti moć. Maslow navodi da ukoliko bismo neurotičaru koji teži moći dali svu moć za kojom čezne, ne bi bio ništa manje neurotičan, niti bi se zasitio u potrebi za moći. Jedino je rješenje da borac za moć shvati da je sloboda bolja, istinitija i ljepša od moći. Maslow potvrđuje da je ljubav osnovna potreba za razvoj ljudi i da postoji korelacija između djetinjstva punog ljubavi i zdravlja, a samoostvarenja u zreloj dobi. Maslow kaže da su čovjekove potrebe za ljubavi, filozofijom, ljepotom slabašne i nejake; one šapuću, a ne viču.[334] Niži oblici života nisu nikad u nedoumici što žele, a što ne žele te da bismo izašli iz krize, moramo mnogo promijeniti u našoj strategiji.

Nije nam dovoljna negativna dijagnoza da smo u izboru pametnog i poslušnog birali poslušnog. U svakoj situaciji trebamo otkrivati potencijalne stvaratelje, razvijati ih, potpomagati, voljeti. To najbolje znamo dok su u osnovnoj školi, slabije kad su u srednjoj, još manje kad su na fakultetu, a dobivamo amneziju kad dođemo u praksu. Nije li to zbog toga što nas, kao djeca, uopće ne ugrožavaju u našem samoljublju, kao srednjoškolci više, a kao zreli muškarci i žene mogu biti negacija nas samih.[335] Što je greška u stvarateljima, a što u prosječnima? Ni jedni nisu nevini. Premalo je istraženo "učenje srca"[336], a socijalna psihologija previše se bavi istraživanjem moći.

Ako smo suglasni s većim dijelom navedenih razmišljanja, ako smo prepoznali sebe u opisivanju 5. potrebe, ako smo do sada doživjeli na dublji način ljubav i slobodu, ako vjerujemo da smo mentalno jednaki ljudima u najrazvijenijim sredinama, mogli bismo zaključiti da imamo motivaciju za 3-5 puta veća primanja.

Karakter između alopoiesisa i autopoiesisa

Nakon što sam prikazao jednog od najkreativnijih psihologa (Ma-

[333] Je li dovoljno dati čovjeku zadatak, motivirati ga, obučiti ga i pustiti da radi? Je li to autopoiesis?
[334] ibidem, str. 306.
[335] Zašto je teško priznati da je netko bolji od nas?
[336] ibidem, str. 310.

slow), vrijedno je prikazati dostignuća drugog velikana koji je još manje priznat i poznat, a otkrivač je čuvstvene kuge. W. Reich[337] u ***Analizi karaktera*** dao je u velikoj mjeri sintezu svojih istraživanja. Zbog svojih otkrića imao je ogromnih poteškoća u osobnom životu. No, svojim pregalaštvom popunio je još jednu prazninu u razvitku čovječanstva i, nadajmo se, dao doprinos koji će nam koristiti za autopoietični pristup samoorganiziranju stvaralačkih subjektiviteta.

Prema Reichu karakter se oblikuje pod utjecajem opasnosti iz izvanjskog svijeta i zahtjeva libida. Prilagodba je autoplastička i aloplastička (ovdje organizam mijenja okolinu, dok kod prve mijenja sebe.)[338] Ego je oklop koji štiti libido od okoline. Karakter je određeno ponašanje (hod, izraz lica, držanje, način govora itd.). Da bi izbjegao tjeskobu, čovjek mora ograničiti nagone, a zastojem libida povećava se drugi oblik tjeskobe.

Histerični karakter ima nametljivo spolno ponašanje. Pokreti su meki, nasuprot prisilnom koji je suzdržljiv. Njega se može brzo uvjeriti, ali će ga novo brzo razuvjeriti jer je sugestivan. Fiksacija je nastupila u genitalnom stadiju uslijed incestne vezanosti. On je preopterećen neistrošenom spolnom napetosti. Što je veća tjeskoba, nužnija su spolna očitovanja.[339]

Prisilni karakter ima sitničavi smisao za red, cjepidlački razmišlja, štedljivost mu prelazi u škrtost, ima strast za skupljanje stvari, ima osjećaj krivnje, neodlučan je i nepovjerljiv, mlak u ljubavi i mržnji, pa i afektivno zakočen. Fališno je narcistički samouvjeren, drzak, energičan, agresija se manje izražava govorom, a više činom. Najčešći je među vojnicima, inženjerima. Erektivna potencija, za razliku od orgastičke, vrlo je dobro razvijena. Ego je duboko povezan s falusom, a nastupio je nakon analnog, a prije genitalnog razdoblja.[340]

Mazohistički karakter ima netaktično i nezgrapno ponašanje u odnosu s ljudima. Mazohističko samokažnjavanje nije izvršenje pribojavane kazne, nego izvršenje blaže, zamjenske kazne. Ima pretjeran za-

[337]Reich W., *Analiza karaktera*, Zagreb, 1982.
[338] ibidem, str. 145.
[339] ibidem, str. 175.
[340] ibidem, str. 187.

htjev za ljubavi, a temelji se na strahu djeteta da ne bude ostavljeno. Za Reicha[341] rad je pretvaranje libidnog energetskog procesa, a poremećaji sposobnosti za rad povezani su s poremećajima seksualne ekonomije.

Prva psihoanalička gledišta temelje se na sukobu nagona i vanjskog svijeta, a na to se ne može, po Reichu, odgovoriti psihologijski, nego ekonomskom i društvenom analizom.[342]

Analiza ima za cilj **nesvjesno učiniti svjesnim,**[343] a vjerojatno ovdje rad igra najkorisniju ulogu. Tu se potvrđuje Legradićeva teza da je rad negacija negativnosti čovjeka i ta je spoznaja temelj za razvijanje stvaralačkog subjektiviteta. Tu se prirodno i duhovno radom (teorijskim i praktičnim) najbolje sjedinjuju. Reich stavlja u odnos osjećaje i mišljenje: um može djelovati u suglasju s afektima i obratno.[344] Um može djelovati prema svijetu i od svijeta.

Reich otkriva gdje je uzrok za stvaranje raskoraka osjećanja i djelovanja.[345] Budući se u ranoj dobi ne mogu izraziti ni izgovoriti osjećaji i želje, a roditelji i odgajatelji rijetko su sposobni naslutiti što se zbiva u djetetu, proces se gasi. Kako da roditelji i nastavnici prime tu poruku i pomognu da se most od prirode do duha ojača? Bez toga nema autopoiesisa samoproizvodnje stvaralačkog subjektiviteta. Reich uočava da je većina ljudi nadarena daleko većim kvalitetama od onog što provode u život, a to je posljedica **uništavajuće seksualne ekonomije.**[346] Ukloniti proturječje Erosa i Tanatosa preko Agape jedan je od najvažnijih zadataka. Vjerojatno će se tada ponovno uspostaviti proizvodnost na božanskim osnovama.

Postoji niz primjera neprirodnog ponašanja: nametljiv smijeh, snažno rukovanje, mlitava ljubaznost, tašto pokazivanje znanja, kruto ostajanje uz određene ciljeve, planove, gledišta, nametljiva skromnost u držanju, hvalisavost u pitanjima spolnosti, neizbirljivo udvaranje, izrazito dostojanstveno vladanje, patetičan način govora, oholo ili zaštitničko ponašanje, lažno prijateljstvo, "don juanizam", stidljivost itd. ... Po Reichu najstrasniji policajac, najotmjeniji akademik, nedostižna dama, poslušan činovnik — iščahureni su karakteri s najjednostavnijim težnjama, tjeskobama i nepotrebno je poštovanje prema ovim karakter-

[341] ibidem, str. 235.
[342] ibidem, str. 247.
[343] ibidem, str. 250.
[344] ibidem, str. 263.
[345] ibidem, str. 275.
[346] Plotnitsky A., http://www.jhu.edu/

nim maskama.

Razlika živog spolnog ritma i sračunatog seksepila, prirodnog i uobraženog dostojanstva, iskrene i hinjene stidljivosti, vegetativnog mišićnog ritma i njihanja bokova ili širenja ramena, vjernosti iz potrebe i straha ili savjesti; razlika je prirođene autopoietične psihičke strukture i ukočene zastarjele alopoietične psihičke strukture; između živog života i pustog alopoietičnog nadomjestka.

Pitajmo se s Reichom koliko mnogo energije čeka priliku očitovati se ako uspijemo osloboditi ljudsku strukturu zamjenskih funkcija i obnoviti autopoietičan, neposredan odnos prirode i društva. O tome učenik joge, pa ni tradicionalni kršćanin, ne znaju ništa. Zamjenska funkcija samo je izraz kompromisa između želje da se živi i društveno uvjetovanog straha od takvog života. Po Reichu je rješenje u radu i ljubavi, a surogati su posljedica društvene organizacije. On uočava da je u prirodi bio skok od neorganskog do organskog i od organskog do psihičkog. Nakon pedeset godina možemo potvrditi kako je i ovdje Reich anticipirao relacije, a na nama je da istražimo samo detalje. Reicha muči i odnos znanosti i politike,[347] pri čemu smatra da će jednog dana znanosti poći za rukom biti politička, a politici biti znanstvena. Takva sprega znanosti i politike bila bi pravi autopoiesis.

Zamislimo sastanke našeg Sabora i Vlade koji se zasnivaju na istraživanjima kao posrednicima suprostavljenih interesa. Bi li tada bilo više harmonije? Zašto nam treba ovoliko konflikata i nadmetanja u toliko područja? Koliko se iza toga skriva emocionalno nezrelih ličnosti koje svoje osobne probleme duboko skrivaju, a sve nas zagađuju (a da najvjerojatnije toga nisu ni svjesni) odlukama koje nas nikad neće dovesti do 100 milijardi dolara GNP-a.

Kako ljude, koji tako olako dižu ruke u Saboru, a da prije toga ne zahtijevaju od podnosioca znanstveno utemeljene prijedloge, započeti trenirati za Hrvatsku od 100 milijardi dolara? Naši su se novinari previše bavili tračevima i pronalazili slabe točke u ljudima, umjesto da su tražili ono dobro u njima i pojačavali kod njih i drugih težnju k 5. potrebi, težnju autopoietičnom ponašanju. Jesu li moguće promjene u

[347] Reich, W. *Analiza karaktera.* str. 303.

kratko vrijeme kojima će svi javni radnici javno iskazati tko su po kvaliteti rada superiorniji?

Kad počnemo one koji su bolji isticati, priznavati, poštovati pa i voljeti, profunkcionirat će model **ABCD** u svom punom sjaju. Tada će budale, borci i bogumili ulaziti u A, a C igrači moći će birati između više kvalitetnog rada i padanja u D gdje su po svojim rezultatima zaslužili biti. Pri tom neće ništa smetati što to nije bilo tako do sada. Mi samo možemo postati prva autopoietična država, gdje se tranformacije ulaza u izlaz događaju u skladu s prirodnim i Božjim zakonima.

Čuvstvena kuga

Hrvatski građani, a ni rijetki poznavatelji Reichova učenja, nisu svjesni koliko su osjećaji ljudi korijen naših ekonomskih i političkih problema. Malo tko u teoriji i praksi u nas i u svijetu zastupa afirmaciju osjećanja. Nisam našao metodologiju koja polazi od te varijable kao jedne od temeljnih. Kao što u zdravstvenoj dijagnostici najviše pozornosti posvećujemo prehrani, a premalo disanju, tako u društvenoj problematici zanemarujemo ljudsku osjećajnost. Zašto je 2000 godina stara poruka sv. Pavla Korinćanima toliko zanemarena u nas i u svijetu? Reich je među prvima u društvenim znanostima to shvatio. Po njemu čuvstva moraju proći kroz sva tkiva. Ako to ide bez smetnja, postoji pozitivni stav o životu.[348] Kada se čovjeku potiskuju samoregulatorni mehanizmi od rođenja, razvija se **čuvstvena kuga**. U ljudsko društvo ona se uvukla zbog masovnog potiskivanja genitalne sposobnosti. Shizofrenija i karcinom biopatije i po njemu su posljedica čuvstvene kuge.

Proširio bih to i u svakoj bolesti prvo tražio korijen u ljudskom srcu. Prije petnaestak godina uspio sam privoljeti dr. K. Čatipović da krenemo u istraživanja korelacije emocija i kardiovaskularnih bolesti. Danas je ona jedna od najcitiranijih u svijetu u toj domeni. Velika je šteta što se u Kliničkoj bolnici Osijek to ne širi i na drugim odjelima. Kad liječnici *(top-down)* pođu od emocionalnog stanja pacijenta, morbiditet i mortalitet u nas počet će se smanjivati. Kad mi korisnici zdravstvenih usluga *(bottom-up)* to shvatimo i prihvatimo, brzina učenja o uzrocima i rješenjima naših tegoba povećat će nam kakvoću življenja.

[348] ibidem, str. 329.

Epidemijske su provale katolička inkvizicija, fašizam, kapitalizam, boljševizam. Čim se u razgovorima dotaknemo korijena čuvstvene kuge, posljedica je tjeskoba ili ljutnja. Sve mi je češća hipoteza da su strah, tuga i srdžba izaslanici Sotone. Kad god okolina u nama izazove te osjećaje, prisjetimo se da Bog plače, a Sotona uživa. Nema nam sreće i slobode bez Božje pomoći, a posebno molitve kao najbolje terapije istjerivanja straha, tuge i srdžbe iz nas. Neshvatljivo mi je što katolički liječnici nisu otvoreniji za takva istraživanja, a naša medicinska znanost nije ni svjesna kolika bi nam bila komparativna i kompetetivna prednost kad bismo istraživali povezanost molitve s morbiditetom i mortalitetom.

Pohlepa za novcem, podmukla lukavost mogu se liječiti. Bit je što se radnja i opravdanje radnje nikada ne podudaraju jer je na djelu alopoiesis. Kod zdrave, autopoietične jedinke **motiv, radnja i cilj čine jedinstvo** i ništa tu nije skriveno. Zdrava i autopoietična je osoba sretna ako dobije uvid u svoje motive, a bolesnika od čuvstvene kuge obuzima bijes ili strah. Uzrok je u blokadi prelaženja (spolne) energije. Ona je aktivna u misticizmu,[349] gladi za vlašću, moralizmu, politikantstvu, familizmu, sadističkim metodama odgoja, ogovaranju, kriminalu, pornografiji, bogaćenju, rasnoj mržnji.[350] Kugom pogođeno mišljenje nije dostupno dokazima. Kod genitalnog su karaktera motivi i ciljevi racionalni, u neurotskog motivi su lišeni afekta, a kod bolesnika s čuvstvenom kugom motivi akcije hinjeni su i ne poklapaju se sa stvarnim motivom. Takva osoba razvija zavist združenu s mržnjom. Ona mrzi rad i težit će raditi manje od drugih, ali je jak zahtjev da se bude radni vođa.[351] Motiv nije ljubav, nego žeđ za vladanjem i posjedovanjem. Tako Reich zaključuje da je **borba protiv čuvstvene kuge društveno neophodna jer ta bolest uzrokuje više štete nego "10.000 topova."** Nema nam 100 milijardi dolara u Hrvatskoj s toliko straha, tuge i srdžbe. Sve strategije razvitka Hrvatske padaju u vodu ako ne pođu od tih premisa i hipoteza.

Zanimljivo je kako to otkriće još nije našlo svoju konkretizaciju ni u svijetu, a ni kod nas. Mislim da ni kapitalističko, ni socijalističko, ni nacionalističko društvo nemaju priliku za korištenje te spoznaje, ali da

[349] jedino kod istinskih mistika nema čuvstvene kuge, ali glumci – mistici tu se otkrivaju ...
[350] ibidem, str. 433.
[351] ibidem, str. 441.

postmoderno društvo to ima. Hrvatska se nepotrebno koprca između tih triju psihosocioloških patologija jer nismo samoučeće društvo. Kad bismo naučili iz naše bogate, ali ponajviše bolne prošlosti što su uzroci naših ekonomskih i političkih tegoba, vrlo bismo brzo imali 3-5 puta veći materijalni standard. Ekonomski output ima primarni input u ljudskom srcu. Ekonomija ima svoje porijeklo u psihologiji. Jasno, to nije linearni odnos jer se po autopoietičnim zakonima krug mora zatvoriti. Hrvatski građani imaju sada šansu istinski graditi sebe, svoj dom, a najbolji i cjelokupnu domovinu dok su na vlasti Mesić i Račan. Ako B igrači u svakoj sredini to ne shvate i ne uzmu proces pod svoju kontrolu, imat ćemo i dalje moralno, ekonomsko i kulturno siromaštvo. Reich je sintezom Marxa (otuđeni rad) i Freuda (otuđena ljubav) to otkrio i platio preveliku cijenu. A plaćamo je i svi mi jer smo to slabo shvatili.

Bioenergetika između alopoiesisa i autopoiesisa

Jedan od najboljih učenika W. Reicha jest A. Loven čija je knjiga[352] izvrstan nastavak jednog dijela prethodnih otkrića. Čovjek je izdao svoje tijelo i svi osobni problemi proistječu iz toga, a vjerojatno i društveni problemi imaju isti korijen. Rezultat je njegova istraživanja[353] da strahom od povređivanja našeg srca pravimo mnogo ozbiljnije povrede nego što bi nam učinila izvorna patnja. Naučimo od Pascala (*Misli*) trpjeti. Njegovo je mišljenje da je energija uključena u sve procese života — osjećanje, mišljenje, komunikaciju, kretanje. Ona se stječe sagorijevanjem hrane. Obična vatra gasi se kad ponestane goriva, a ***živi je organizam autopoietična vatra***.

Život je zatvoreni krug naših osjećaja, misli, riječi i djela. Kako se događa autopoiesis, gdje su pozitivne, a gdje negativne petlje, još se ne zna. Mi ne znamo kako gorjeti, a ne sagorjeti, osim preko osobne intuicije. Dok se impulzivna osoba nastoji što prije osloboditi energije, kompulzivna to obavlja kruto strukturiranim sklopom. U tim procesima[354] depresivna osoba izvodi samo polovicu pokreta nedepresivnih osoba.

Loven izvrsno uočava da naša kultura nije usklađena s vrije-

[352] Loven, A. *Bioenergetika*. Beograd, 1984.
[353] ibidem, str. 35.
[354] ibidem, str. 39.

dnostima i ritmom živog tijela, nego s tehnikom i materijalnom produktivnosti.[355] On smatra[356] da svaka senzibilnija osoba zna koliko je energije potrebno da se zaštiti od tempa modernog života. Krv nosi energetski naboj i Eros. Uz krv, limfa nosi energetski naboj. Njegova je teza:[357] **ako ste vi vaše tijelo, a vaše tijelo vi, onda tijelo izražava što jest.** Lovena također muče problemi osjećanja i djelovanja.

Nedostatak jedinstva označuje da glava, srce i genitalni organi, odnosno osjećanje, mišljenje i spolnost nisu integrirani, a uspostavljanjem jedinstva prekida se u nama promiskuitetno, preciznije alopoietično ponašanje. Ova saznanja američkog liječnika ohrabruju nas u mogućnostima širenja autopoiesisa u Hrvatskoj. To znači ono što osjećamo moramo misliti, što mislimo govoriti, a što govorimo raditi. Bez ljubavi prema samom sebi, svojim bližnjima, prirodi i univerzumu osoba je hladna, nehumana.[358] Loven zapaža da u našoj kulturi ljudi pate od nedostatka tjelesnog kontakta. Nažalost neki terapeuti, ne znajući dublje interakciju osjećanja, mišljenja i djelovanja, terapijom prave kratke spojeve sugeriranjem pacijentima da se miluju, dodiruju, a to nema korijena u istinskim emocijama i željama.

Loven dolazi istraživanjima do originalnih otkrića. U bioenergetici zna se da stopala govore o osobi kao i glava. Noge su pokretno korijenje i energetski kontakt s podlogom. Kada čovjek hoda bosonog po vlažnoj travi ili vrućem pijesku, može osjetiti da mu noge postaju energetski nabijene i žive. Majka koja je iščupana iz korijenja, ne može osigurati djetetu osjećanje sigurnosti ili uzemljenosti. Ukoliko postoji kronična napetost, gubi se autopoietična svijest i ne opaža se osjećaj. Po njemu prekidanje komunikacije između srca i svijeta vodi srčanom udaru. Ljubav je preduvjet za potpunu ekstazu, a spolni čin izraz ljubavi. Loven zaključuje da obrane zatvaraju čovjeka, a konačni je rezultat da je čovjek zatvorenik svoje obrambene strukture. Za Lovena zdravlje je stanje relativne ravnoteže i izvjesne količine viška energije za reprodukciju i razvoj. Nedovoljno ispuštanje energije stvara anksioznost. Niska razina

[355] Čitatelj koji apercipira Hrvatsku sa 100 milijardi, neka pogleda grafikon alopoietične i autopoietične ekonomije u poglavlju o Osječkoj školi. Zašto proces ide još uvijek krivo?
[356] ibidem, str. 42.
[357] ibidem, str. 45.
[358] ibidem, str. 74.

energije stvara kronični umor.

Po njegovim istraživanjima[359] većina ljudi živi u strahu da bude potpuno živa. Težnja zadovoljstvu, frustracija, anksioznost, obrana, jest opća shema koja objašnjava gotovo sve probleme alopoietične ličnosti.

Bol nastupa kad energija impulsa naiđe na prepreku i stvara pritisak. Ako je impuls potisnut, ne osjeća se bol, ali ni zadovoljstvo. Kada je osoba zadovoljna, oči sjaje, koža je topla, ponašanje ima lakoću i živahnost, a držanje ima mekoću i gracioznost.

Loven smatra da postoji pet tipova karaktera:

–shizoidni;
–oralni;
–psihopatski;
–mazohistički;
–rigidni.

Kod prvog prevladava odbacivanje, kod drugog lišavanje (deprivacija), kod trećeg agresija, kod četvrtog strah, kod petog kontrola (istraživanje). Velika je šteta što Loven, kao i većina drugih istraživača, ne vidi rad kao osnovu za razvoj i nadvladavanje psihičkih devijacija. Kao da mu Reich nije bio mentor.

Pokušaj autopoietične sinteze

Bilo bi autopoietično da čitatelj stavi u odnos Plutchika i Maslowa, zatim Lovena i Maslowa, i tako redom različite dijade psihologa. Nakon toga da krene s trijadama i završi sa svima do sada prikazanima.[360] Što veći bude uzorak, to će više prodirati u svijest autopoiesis i čitatelj će sve bolje i više ulaziti u harmoniju s jednom autopoietičnijom psihologijom.

Upravo interakcija ljudi koji imaju moralne i intelektualne kvalitete (samo)proizvodi sinergijom nešto novo — ***slobodu stvaranja i stvaranje slobode.***

[359] ibidem, str. 114.

[360] Oni koji dijele viziju Hrvatske sa 100 milijardi, trebaju spajati prvo dvije od ponuđenih 6 znanstvenih disciplina, zatim tri, četiri i pet. Tko autopoietično spoji svih 6 kategorija, bit će kralj David. Mislim da nije slučajno što mi Hrvati nastavljamo gdje su Židovi nepotrebno stali. U dr. S. Langu, dr. D. Salamonu, dr. J. Kleinu vidim rijetke primjerke potencijalnih sinteza Starog i Novog zavjeta.

Ukoliko je frustrirana prva potreba, javlja se shizoidna tendencija, ukoliko je zakočena druga potreba, javlja se oralna struktura, odnosno mazohističko ponašanje; ukoliko je treća potreba blokirana, plodno je tlo psihopatskom ponašanju, a ukoliko četvrta potreba nije zadovoljena, imat ćemo rigidni karakter.

Ovo nije originalni Loven, nego njegova modifikacija sintezom radova Plutchika, Maslowa, Reicha i Lovena. Kad bismo proveli sintezu svih kreativnih znanstvenika, imali bismo model za autopoiesis, model za samotvorbu sretne, samoostvarene i slobodne ličnosti.

Ova je knjiga posvećena takvima koji to žele od sebe proizvesti te roditeljima, nastavnicima i rukovoditeljima kako ne bi bar svojim pogrešnim odlukama i aktivnostima umanjivali prilike svima koji o njima materijalno i/ili emocionalno zavise.

Testirajmo sami sebe uz autopoietični software

Kada čovjek nema devijacije? Jedino ako je samoostvaren, odnosno ako je na petoj potrebi! ***Cijelo ovo istraživanje ima cilj potaknuti čitatelja da traži svoj osobni put k petoj potrebi – samoostvarenju***. Pri tome moramo biti svjesni opasnosti od promašaja. Ukoliko je sve ovo što pišem nešto izvanjsko u čemu se čitatelj nije u stanju prepoznati, tada nije na djelu autopoiesis. Ovdje se mora događati kreativna interakcija između osobnog iskustva i teorijskih dostignuća čitatelja i autora, a ukoliko osobni motivi i emocije nisu prepoznati, predstoji nam reprocesiranje i restrukturiranje.

U tom bih pravcu sugerirao testiranje preko EPI-ja,[361] koji pogađa istinu o nama ukoliko smo iskreni i kooperativni 60-90%. Tim sam instrumentom testirao tisuće i tisuće ljudi, a nakon što sam s mlađim sinom napravio elektronsku verziju, ponovno sam provjerio njegovu valjanost na tisućama ljudi. Kada si svatko sam interpretira emocionalni i motivacijski aspekt, a tu su korijeni svim našim problemima, predstoji

[361] Software se može skinuti s http://zakon.pravos.hr/~alauc

nam ući u kognitivni svijet učenja, pamćenja, mišljenja i stvaranja. Podsjetimo se kako se polazi od modela slobodne ličnosti u kojoj se događa proces (samo)transformacija osjećanja u misli, ovih u riječi i sve to na kraju u plodove djela. Jasno, u ovisnosti o rezultatima to se autopoietski reflektira na novi krug osjećaja i time počinje novo i bolje ponavljanje u spiralnom procesu ***oslobađanja rada i ljubavi.*** U slučaju krivih transformacija, spiralni proces vodi u bolest, nesreću i kao gomila grešaka u smrt. Podsjetimo se kako je rat otac sviju stvari. Ako shvatimo da nam je Bog majka, bit ćemo zreli za mišljenje, učenje i stvaralački rad. Neshvatljiv mi je bio cinizam u tretiranju stvaralačkog rada u razdoblju vladavine SKJ. Još mi je bio bolniji odnos prema stvarateljima u doba HDZ-a. Mnogi su talenti krivom politikom uništeni. Ne znam kakva nas sve neugodna iskustva čekaju s postnacionalistima i postsocijalistima. Ako bi naši političari shvatili svoju i svenarodnu prošlost kao odličnu bazu podataka i počeli učiti, ne bismo imali problema koji nas nezaobilazno čekaju u tranziciji i globalizaciji. Sjećam se kako me šokirao i ugodno iznenadio 1976. godine J. Carter, kad je javno preko televizije učio o ekonomskim kategorijama. Bilo mi je grozno što je učio od lošeg profesora, a da obojica, a ni javnost koju sam testirao na Cornellu, to nisu znali. Ovo moje otkriće bit će jasnije nakon iščitane ekonomije.

Što je Carter imao divno srce, zaslužna je njegova majka, a što nije imao prodorniji um, veliku odgovornost snosi njegov otac. Svi mi u Hrvatskoj imamo bolju osjećajnost no misaonost. Kad bude veća ljubav između majke i oca, bit će bolja i veća osjećajnost kod djece. Kad između roditelja i djece bude više ljubavi, a domovi umirovljenika živa su metafora naše zbilje, cilj od 100 milijardi dolara bolje ćemo, lakše i brže ostvariti. Analizirani autori u ovom poglavlju solidna su osnova da započnemo graditi sebe i da krenemo od vlastitog srca. Kad shvatimo da smo mi sami sebi najveći protivnici, dobit ćemo prvu i najtežu bitku na putu za lijepe noći i lijepe dane.

Teorija učenja i mišljenja

Ruska škola

Je li slučajno što se upravo u Rusiji rodila prva znanstvena teorija učenja i mišljenja? U modelu globalizacije koju razvijam uz Kinu, Indiju i SAD to je zemlja koja nas u Hrvatskoj najviše određuje. Iako su Križanić, Strossmayer, Krleža i drugi stvaralački subjektiviteti u majčici Rusiji gledali uzor, nitko još nije autopoietični zatvorio te relacije. Ne znam dovoljno o moralnim i intelektualnim potencijalima jer nam mediji više pišu o korupciji i uopće negativnostima, a da nisu uopće svjesni kako dijalektički neminovno mora postojati i suprotan pol. Rusi imaju silne potencijale u matematici, fizici, kemiji i biologiji i ne treba mnogo vremena da se u doba digitalne tehnologije i ekonomije to transformira u neviđenom višku vrijednosti. Ono malo što preko Interneta nalazim iz teorije samoorganizacije, sekundarne kibernetike, govori mi da im se korijenje nije sasušilo te da su intelektualni divovi iz njihove prošlosti posijali dosta kvalitetnog sjemena.

Razumijevanje razvitka mišljenja eksperimentalnim putem započelo je I. Pavlovim i njegovim otkrićima uvjetnog refleksa. On je "slučajno" (Pasteur nas podsjeća da slučaj čeka samo pripremljene umove) otkrio kako pas reagira slinom na zvuk zvona, gdje je slina prirodna reakcija gladnog psa na meso. Zvuk je zvona uvjetni novi podražaj koji se ponavljanjem u prostor-vremenu u kombinaciji s mesom počinje javljati kao surogat za meso.

U ekonomiji je tako novac postao znak za rad, bogatstvo, moć. No, ta veza koja je nastala između prirodnog i "neprirodnog" podražaja nije ušla u DNA, nego je rezultat osobne prakse i iskustva i kulturna tvorevina. Nema emocionalnog mosta između iskustva vrste i iskustva jedinke koja uvijek na sreću i/ili na žalost kreće iz početka. Gomila tih iskustava reflektira se u kulturi jednog naroda i civilizacije, ali su još nepoznati putevi učenja i stjecanja znanja, stavova, svjetonazora. Jacob bi rekao da je uzrok što ne znamo kriterije.

Uglavnom, kultura je prekompleksna kategorija i, po mojem mišljenju, treba izdržati prolazak kroz sve analizirane znanstvene disci-

pline da bismo mogli aktivno surađivati u autopoietičnom pristupu izgradnji institucija.

Do sada sam pokušao prikazati čitatelju kako je smisao autopoiesisa u poimanju slobode. Bakterija je slobodnija od svojih dijelova i to nastoji sačuvati reprodukcijom. Svaka živa struktura što je kompleksnija, to je slobodnija i sila finaliteta po mom mišljenju vjerojatno postoji u evoluciji prirode. Zakoni metabolizma sve više to potvrđuju, ali mi smo još daleko da napravimo most između metabolizma i slobode. Pavlov bi rekao da je to domena uvjetnih, a ne bezuvjetnih refleksa iako je pred kraj života anticipirao refleks slobode. Nije mi poznato zašto ruska škola to otkriće Pavlova nije razradila. Ruski humanisti i disidenti svojim su životom to iskazali, a cijeli je problem kako kreativnije iskazati potrebu za slobodom. Ogromni su gubici u društvu koje ne vodi računa o svojim stvarateljima. B igrači u Rusiji imaju težu sudbinu no u nas.

Je li slučajno što su u isto vrijeme stvarali Majakovski, Einzenstajn i niz drugih umjetnika, a da se revolucionarni zanos slobode polako razbijao o zakone Staljinova poimanja zbilje. Rekli bismo da je tada stvoren uvjetni refleks znanstvenog i umjetničkog stvaranja jer je sloboda uvjet za istinitost duha.[362]

Staljin je počeo organizirati manje pametne i revolucionarne, ali više poslušne i odane kadrove i priroda je pobijedila duh. Umjesto da se zakoni prirode prilagode zakonima duha slobode, **humanistički** je pristup bio nemoćan pred problemima gladi (prva potreba) i sigurnosti te pred organizacijskim načelom strukturiranja društva koje se s danim htijenjem, znanjem i interakcijama moglo samo tako strukturirati bez Božje pomoći. Po nekima ne samo da se Svemogućega ignoriralo, nego se išlo direktno protiv Njega.[363]

Ruska škola polazi od percepcije, a zanemaruje motoriku koju naglašava američka škola. Mi još nemamo teoriju i metodologiju kako bismo vidjeli jesu li Rusi osjećajniji od Amerikanaca, a potonji pragmatičniji. Nije slučajno dr. M. Drenovac na ruskim temeljima razvio

[362] Nažalost kreativniji boljševici (Trocki, Zinovjev, Kamenjev, Buharin) nisu bili bolje samoorganizirani. Nisu znali čuvati i razvijati slobodu koju su dobili na dar Oktobarskom revolucijom, tom prvom prilikom da svi budemo jednaki pred radom. Finalitet je ustuknuo pred kauzalitetom koji je Staljin kao pronicljivija duhovna životinja brže shvatio. Alopoiesis je još jednom pobijedio autopoiesis, iluzija stvarnost. Sotona može biti zadovoljan …

[363] Ne znam dovoljno o tome da bih sudio, a zadnji primjer sa susreta Ivana Pavla i Castra govori nam svima da nije sve crno kako bi neki to htjeli vidjeti.

CRD seriju kojoj nema premca u svijetu. Nedavno su ga posjetila dva američka znanstvenika od kojih je jedan tvrdio kako oni imaju tako nešto kao CRD, a drugi kako nemaju. Tko je bio u pravu? Uvjeren sam kako bismo preko poznavanja teorije i metodologije koju je on razvio, mnogo bolje, brže i lakše riješili naše psiholopške, tehnološke, ekonomske i pravno političke probleme i približili se 100 milijardi dolara.

Američka škola

Kako minimizirati strah, srdžbu, tugu, a povećati radost stvaranja? Kako u tim uvjetima ostvariti petu potrebu kod dovoljno velikog broja, teorija se nije ni pitala. Pokazalo se da tu postoji drugi vid učenja koji su nekoliko desetljeća kasnije otkrili američki psiholozi. Watson, Tolman, završno sa Skinnerom, istražuju u suprotnom pravcu od Pavlova. Ne zanima ih toliko prijamni, koliko reaktivni aparat. Ne mogu se ne zapitati, slijedi li taj interes iz druge kulture koja slobodu ne traži na strani inputa (Hegel bi rekao da je sloboda uvjet za istinitost duha), nego na strani reakcije stvarnog ponašanja (sloboda se postiže beskonačnim posredovanjem htijenja i znanja). Ukratko, milijunima eksperimenata Skinner razvija do savršenstva "štakorsku psihologiju." Dresura životinje sada je znanstveno obrađena. Ukoliko se goluba, štakora, čovjeka što prije i što više nagradi za reakciju koju je učinio, to je veća vjerojatnost pamćenja i ponovne proizvodnje takvog ponašanja.

Amerikanci su naučili od Pavlova o uvjetnim refleksima i na tom temelju otišli korak dalje. Poduzetnički duh (Schumpeter) traži puteve da opstane, da se razvije, da ostvari moć u ekonomiji i/ili politici. Emocije i potrebe prisutne su, a taj nemir traži zadovoljenje. Postavlja se pitanje što činiti da se tijelo i duh zadovolje. Odgovor je pragmatizma (W. James) i njegova sljedbenika biheviorizma (J. Watson) **naučiti reagirati da se ostvari učinak**. Razvija se filozofija rješavanja problema ("problem solving") koju posebno razvija H. Simon (ekonomist i psiholog) te umjetna inteligencija zahvaljujući razvitku kompjutora. No sve to ima svoje utemeljenje u empirističkoj filozofiji po kojoj je čovjek tabula rasa, a ne biće na sliku i priliku Božju.

Pokušajima i pogreškama životinja i čovjek uče po istim zakonima, tj. što ima učinak. Što vodi izlasku iz labirinta, pamti se, nenagrađena se reakcija zaboravlja (trials and errors). Cijeli je misaoni napor u tome da se što brže dobije povratna sprega koja je reakcija u nizu, ona koja vodi cilju i da se ta sekvenca ponašanja učvrsti u naviku. Tako se na kraju rađa teorija modificiranja ponašanja (behavior modification) po kojoj se prave divni pokusi (Homans, Hamblin), ali i monstruozni zaključci i manipulacije, posebno u rukama podmuklih Albiona. Skinner kao rodonačelnik tog pokreta, ohrabren bezbrojnim argumentima uglavnom na životinjama, piše knjigu na kraju svoje akademske karijere.[364] Kako u ideologiji Harvarda dominira Darwin ili Hegelovo životinjsko carstvo, razumljivo je što autor razvija i zaključuje kako **čovjek nema potrebe ni za slobodom, ni za dostojanstvom.**[365]

Finaliteta nema, a sile kauzaliteta mogu se kombinirati ukoliko nema kriterija kako tko želi. Bitna je brza povratna informacija za subjekt kako bi se potaklo ponašanje koje je funkcionalno. Neosporno je da čovjek kao prirodno biće znatan dio svog repertoara stječe i reproducira po zakonima klasičnog i instrumentalnog učenja, no to se ne smije uopćiti. Zatvaranje kruga bez dovoljno bogatog posredovanja, neminovno vodi u siromašnije zaključke. Prikazane interpretacije živa su metafora Platonove pećine u kojoj vidimo samo sjenke odsjaja vatre slobode. Hrvatski psiholozi, koliko znam, previše su orijentirani imitaciji Zapada. Uzrok je u zanemarivanju vlastite osobnosti, posebno osjećanja.[366]

Naš prostor je istinsko raskrižje Rusije i SAD-a, a posebno Istočna Hrvatska. Osječanima nedostaje dubrovačkog duha kako bismo došli do sprezanja Moskve i Washingtona. B. Španić i I. Vrkić, a i u drugi članovi tima za mirnu reintegraciju tu su "in vivo" demonstrirali naš moralni i intelektualni potencijal. Ne znam još koliko su oni ti koji ne znaju da znaju, a koliko smo mi drugi da ne znamo da ne znamo.

[364] B*eyond Freedom and Dignity*

[365] Nisam mogao, čitajući tu knjigu 1976., ne nazvati Skinnera. Na moje pitanje "Is the freedom the best reinforcer", dobio sam odgovor "Yes, in the closed room." Nije imalo smisla dalje diskutirati sa starim čovjekom čija je interpretacija slobode misaono prekratka. Budući da sam kao student psihologije bio zadivljen tom teorijom, a životno i filozofski nepismen pa mi je samo žao svih onih koji prolaze kroz život i ostanu na animalnoj interpretaciji ljudske prirode. Osobno sam svjedok tragedija koje prolaze i koje drugima stvaraju. Isključivo priznavanje prirodnih, a ignoriranje božjih zakona (vrijedi i obrat, ali o tom-potom) vrlo je opasno za svaku ljudsku zajednicu.

[366] Sve sam više uvjeren kako nas Bog uči voljeti bolje od sebe, a oholost i zavist naši su najopasniji kninski balvani. Kad novinari započnu dekodirati te procese, započet će organizacijsko učenje (learning organization), a rezultat će biti 3-5 puta veće plaće i mirovine za 5-10 godina.

Posebno je tu zanimljiv J. Klein koji je nakon Podunavlja dobio šansu u BiH, ali bez odgovarajućeg tima nepotrebno luta bosanskom mahalom. Uvjeren sam da moramo preko UN-a cijelom svijetu prodati tehnologiju proizvodnje mira. Nešto smo napravili što do sada od postanka UN-a nije nigdje nitko napravio, a mi se i dalje ponašamo kao da nismo bili u autopoiesisu. Da su u tome sudjelovali M. Drenovac, S. Ozimec i niz drugih najboljih hrvatskih psihologa rezultati bi bili još bolji. Imali bismo proizvod za kojim postoji potražnja u cijelom svijetu. Nedavno sam sudjelovao u osnivanju VIMIO (Vukovarski institut za mirovna istraživanja i obrazovanje). Koliko znam, M. Šmit u duhu Osječke škole kreator je te ustanove. Nedavno je dao ostavku i povukao se. Upravo sam došao sa seminara za mlade novinare u Iloku, koji su motivirani učiti. Ukoliko to uistinu ostvare, u Istočnoj Hrvatskoj mogli bismo ući u autopoiesis.

Europska inačica autopoiesisa

Europski političari nemaju kognitivnu mapu koja iščitava izvore mišljenja i učenja na autopoietični način. Bez vizija kako bi moglo biti, bez uvida u postojeće stanje mi se i u prostorima misaonosti krećemo u nepotrebnim labirintima. Zakon totalne indukcije, tj. ono što vrijedi u "n" slučajeva vrijedi i u "n+1" slučaju, nema znanstveno utemeljenje. Ukoliko je "n+1" slučaj razvijeniji fenomen (a to se bez poznavanja svrhe, cilja, kriterija ne zna), tada je vjerojatnost usvajanja totalne indukcije manje opravdana. Stoga nam nasuprot Skinneru ostaje kao branitelj božanskog u misaonosti čovjeka Hegelova filozofija s jedne strane te europski protagonisti V. Frankl s empirijske strane te Piagetov strukturalizam i procesualnost s teorijske strane.

Prije ukazivanja na otkrića V. Frankla, oca logoterapije, vrijedno je prikazati rad J. Piageta koji desetljećima istražuje puteve saznanja i bliži je dijalektici od američkih biheviorista i ruskih refleksologa. Kako ćemo vidjeti, ipak je udaljen od Hegela i kršćanskog poimanja ljudske prirode.[367] Za njega struktura je sustav koji izražava zakone i svojstva

[367] Piaget, J. *Poreklo saznanja*. Beograd, 1983.

cjeline. Geneza ide od nestabilnijih k stabilnijim strukturama.

On uočava da je[368] prva faza u psihologiji "a la Lamarck" genetizam bez strukture. To je npr. asocijacionizam Spencera, Tainea, Ribota, a još i danas prevladava u američkim teorijama učenja. Sljedeća je faza strukturalizam bez geneze što zastupaju Huserll i Kofka. Piaget je četrdeset godina izučavao psihologiju djeteta te je došao do sinteze geneze i strukture. Za njega svaka geneza polazi od neke strukture i dospijeva do neke strukture. Na početnoj je točki[369] jednostavna struktura, na završnoj mnogo složenija, a proces je geneza.[370]

Istražujući puteve saznanja, nameće mu se problem odnosa logike i matematike, kvalitete i kvantitete, kako bi rekao Hegel. Po Piagetu, Poincare i Brower smatraju da su cijeli brojevi nesvodivi na logičke strukture, a Russell i Frege izvode ih iz strukture klasa i logičkih relacija. Njegova istraživanja pokazuju da su vjerojatno drugi u pravu u smislu broja kao proizvoda logičkih operacija. Piaget je blizu dijalektičke logike (str. 35) jer priroda pokusnog istraživanja neminovno vodi napuštanju formalne logike. No njegov zahtjev ide *bottom-up* logikom bez poznavanja *top-down* pristupa jer se ne sagledava interakcija njegove znanosti s filozofijom pa ni nema autopoietičnog kruga.

Ima li smisla unositi daljni kaos zahtijevajući tu još i teološki pristup? Dva su elementa istovremeno jednaka među sobom, a i različita. Zaista je nerazumljivo kako nam je Hegel blizak, a opet dalek. Po Piagetu[371] suvremena američka istraživanja (Krech, Portman, Bruner, Ittelson i Cantril) daju za potvrdu postavke Helmholtza koji je naslutio da se u opažanju u biti radi o kvazizaključivanju. Tako se informacije nikada ne registriraju u čistom vidu, nego u kombinaciji sa "šumovima" te treba odlučivati s rizikom već pri percipiranju.

Time se potvrđuje da je naše mišljenje slično matematičkoj statistici i da je put za razumijevanje kvalitete i kvantitete, što je osnova za pronalaženje mjere optimuma, u svladavanju matematičke statistike.[372]

---

[368] ibidem, str. 9-10.
[369] ibidem, str. 15.
[370] Tu igru procesa i struktura provlačim kroz cijeli život, pa i ovu knjigu. Stalno sam sebe reprocesiram i restrukturiram, a srećom (je li srećom ili od Božjeg blagoslova?) tako se događa sve u tehnologiji, ekonomiji i pravu. Kad naši inženjeri, ekonomisti i pravnici to nauče, odblokirat će se mentalni sklopovi i mi ćemo stvarati Hrvatsku po zakonima autopoiesisa.
[371] ibidem, str. 38.
[372] Pionir ovog pristupa kod nas je A. Đurašević koji je svoje suradnike učio statistički misliti i tu je negdje zajednički nazivnik ljudi koji su različitog obrazovanja (inženjeri, ekonomisti), a sličnog procesiranja informacija. Njegovi su se učenici sastajali desetak godina, ali proces njihova samoorganiziranja ide "štakorskom" brzinom, posebno poslije smrti Z. Fijana; V. Brgan naša je šansa.

No, još smo daleko od toga da od mišljenja po sebi dođemo do mišljenja za sebe. Kauzalitet pobjeđuje finalitet, diplomirana nesposobnost stvaralački subjektivitet. Naslućujemo li polako da je samoorganiziranje slobodnijih, radinijih, humanijih put da proces okrenemo u korist čovjeka, a protiv otuđenih ekonomskih i političkih središta moći? Piagetova[373] istraživanja nisu potvrdila postavku o predlogici i strukturama a priori jer su učenje i iskustvo nužni.

Za razliku od empirizma, teorija koju razvija izvodi zaključak da je saznanje nespojivo s pasivnim odnosom, nego se objekt saznaje samo ukoliko subjekt djeluje na njega. Ovdje možemo otkrivati neke pretpostavke za autopoietično razvijanje subjektiviteta kao osnove samoorganizacije.

Tu Piagetu vjerojatno nedostaje veza emocija, potreba i mišljenja jer nije dovoljna samo relacija opažanja i logike. Korijen logike treba tražiti u srcu.[374] Piaget nam je blizu što barem smatra da je psihogeneza neshvatljiva bez organskih korijena. On nam je blizak i po zapažanju kako su Lamarckove postavke nenarušene, a kritizira ga jer mu je nedostajalo da sagleda činitelja organizacije, a ne samo sklop asocijacija. Ovdje još vlada kartezijanski duh dualizma, ali ne duha i tijela, nego unutar duha samo osjećanja i mišljenja.

Hoće li netko preuzeti rizik i spojiti čovjekovo srce s mozgom, a da za to ne doživi inkvizicijski sud posjednika čuvstvene kuge jer su to čuvari mumificiranog znanja koje prenose novim generacijama? Srećom da su se u zadnjim godinama javili psiholozi s tezom o emocionalnoj inteligenciji pa se sada može lakše disati.[375] No, malo je koji psiholog i pedagog tako blizu dijalektici života kao Piaget. Pita se[376] zašto se više uvažava duh stalne kolekcije shema, nego proizvodnja na osnovi stalnog autopoiesisa (u njegovoj terminologiji autokonstrukcije). Rijetki su među nama psiholozi koji se baziraju na Piagetu, Vygotskom i sličnim autopoitečkim psiholozima.

[373] ibidem, str. 45.
[374] Preko ljubavi smo u istini — Sv. Ivan
[375] Golem, *Emocionalna inteligencija*
[376] Piaget, J. *Strukturalizam*. Beograd, 1978., str. 118.

Vapaj za smislom

Možda nam ovdje može pomoći Frankl koga primarno zanima logika srca pa rezonanciju nalazi i kod Pascala: "Le coer a ses raisons que la raison ne connait point".[377] Je li daleko od istine kada uočava da danas ljudi imaju dovoljno ***od čega*** živjeti, ali ne znaju ***za što*** živjeti. Nije li kriza smisla naša najveća kriza?

Frankl sintetizira svoje učenje knjigom[378] koju je ponio u koncentracioni logor i radi koje je ostao živ. Zašto? Paracelsus je, prema Franklu,[379] rekao da bolesti potječu iz kraljevstva prirode, a ozdravljenje dolazi iz kraljevstva duha.[380] A. Camus jednom je rekao:[381] "Doista postoji samo jedan filozofski problem ... Suditi o tome ima li ili nema smisla živjeti." Kako smo već vidjeli, današnje društvo udovoljava svakoj potrebi osim jednoj: ***potrebi za smislom.***

Tehnologija nas je lišila potrebe da rabimo naše sposobnosti održavanja u životu. Ako 15% radne snage uporabom tehnologije može osigurati potrebe čitave populacije, javlja se problem nevažnosti. Istraživanja su pokazala da je narkomanija češća u studenata koji ne vide svrhu života. Njegovo je zapažanje da trčanje za srećom upravo priječi sreću.

To je najvidljivije u traženju zadovoljstva u spolnosti, a posljedica su spolne neuroze. Što muškarac više želi pokazati svoju potenciju, to je vjerojatniji neuspjeh, a što žena više želi doživjeti orgazam, to je veća vjerojatnost frigidnosti. Prava suprotnost aktivnosti nije pasivnost, nego moć recepcije, tj. vita activa i vita contemplativa. Treba znati odgajati, reprocesirati i restrukturirati osjećaje. Ljubav je time po Franklu[382] **samotranscendencija**.

Spolnost je samo fizički izraz metaseksualnog. Čovjek koji nije u stanju voljeti, neizbježno završava u promiskuitetu. Tu se čovjek ne o-

[377] Mogu li zakoni uma spoznati i shvatiti zakone srca? Ovo nije prijevod, nego pitanje izvedeno iz citata.
[378] Frankl, V. *Nečujan vapaj za smislom.* Zagreb, 1981.
[379] ibidem, str. 20.
[380] Moja je teza da i bolesti dolaze iz bolesti duha, preciznije srca. Kad bih mogao voljeti Boga kao što on mene voli, ne bih uopće nikad bio bolestan. Jedna moja prijateljica (Vesna Crnković) upravo je na tom putu. Htio sam joj pomoći, a preko nje me Bog divno uči. Nadam se da će i druge po Hrvatskoj kad objavi svoja svjedočenja.
[381] Camus, A. *Mit o Sizifu.* Zagreb, 1971., str. 11.
[382] Frankl, V. *Nečujan vapaj za smislom.* str. 75.

bazire na jedinstvenost svog partnera i to onemogućuje istinski ljubavni odnos. Kvaliteta se ne može nadomjestiti kvantitetom. Frankl nas upozorava da se sloboda može degenerirati u svojevoljnost ukoliko nema odgovornosti. Na kraju nešto za osobe koje žele razvijati stvaralački subjektivitet:[383]

"Kao zdravo oko koje samo sebe ne vidi, čovjek najbolje ispunjava samoga sebe kada zaboravlja i ne misli na sebe, kad se jednostavno daje."

Može li se tako definirati autopoiesis? Zaboravljajući sebe, postaje osjećajniji, a dajući sebe, kreativniji. Volja za smisao gotovo je najjača sila koja vlada čovjekom. Optimalna motivacija u sportu (i životu) zahtijeva da se svaki pojedinac natječe ponajprije sa samim sobom (samoreferentnost), a nikako s drugima i to je spoznaja koju vrijedi dublje istražiti te što prije početi prakticirati. Kad bismo samo u tome uspjeli, imali bismo vrlo brzo visoke stope rasta, visoku kvalitetu proizvoda i usluga i velike plaće.

Čovjek sam sebi stvara vlastitu stvarnost, stvara sebe. ***TO JE AUTOPOIESIS.*** To postaje ne rođenjem, nego smrću.[384] Teško da uopće slutimo kako je smrt dobro smišljena, što sve znači i koliko krije iza sebe... Može li to pomoći onima koji su izgubili najdraže? Ovdje je vrijedno spomenuti knjigu V. Krmpotić ***Brdo iznad oblaka.*** Komu sam god preporučio tu knjigu, našao je dublji smisao. ***Nekima su već roditelji ubili volju za samoostvarenjem, nekima su nastavnici, a nekima su ili će rukovoditelji i suradnici.*** Započnimo s proizvodnjom samih sebe u snažne subjekte koji se neće bojati dijaloga sa sobom i s bilo kim. Sve je to predigra da brusimo mišljenje kako bismo napokon počeli kvalitetnije proizvoditi za svjetsko tržište jer za sada nam se roba vraća ili uopće ni ne ode uslijed niske kvalitete.

[383] ibidem, str. 85.
[384] ibidem, str. 108.

Autopoietična ličnost prema S. Coveyu

Coveyjev test autopoietičnosti

Covey je najviše na tragu autopoiesisu jer naglašava slobodu, samosvijest, savjest i stvaralačku maštu. U sljedećem testu čitatelj može sam sebe testirati u tim kategorijama i započeti sa sustavnim razvijanjem tih kategorija.

Ako skupite 0-7 bodova, imate samo pasivnu darovitost, ako 8-12 , već ste aktivno daroviti, a ako ste između 13 i 16 imate visoko razvijenu darovitost. Svaki odgovor bodujte od 0 – 4 (0 ako nikada to ne očitujete, 2 ako ponekad, 3 ako je često, a 4 ako je to uvijek u Vama prisutno).

Samosvijest

–Mogu li se odvojiti od svojih misli ili osjećaja te ih ispitati i promijeniti?

–Jesam li svjestan svojih osnovnih paradigma i učinka koje ima moje ponašanje i rezultate koje postižem u životu?

–Jesam li svjestan razlike između svojeg biološkog, genealo-škog, psihološkog, sociološkog naslijeđa i svojih vlastitih du-bokih unutarnjih misli?

–Kada odgovor drugih ljudi dovodi u pitanje način na koji ja vidim sebe, jesam li u stanju procijeniti tu povratnu spregu nasuprot dubokog osobnog samopoznavanja i naučiti iz toga?

Savjest

–Osjetim li ponekad unutarnje poticanje da bih trebao učiniti nešto ili ne bih trebao učiniti nešto što sam na putu učiniti?

–Osjećam li razliku između "društvene savjesti", onoga što je društvo odredilo da cijenim i svoje vlastite unutarnje smjernice?

–Osjećam li u sebi istinitost načela "istinskog sjevera" kao što su poštenje i pouzdanost?

–Vidim li uzor u ljudskom iskustvu veći od društva u kojem živim koji potvrđuje bitnost načela?

Slobodna volja

–Jesam li u stanju dati i održati obećanje prema sebi jednako kao i prema drugima?

–Imam li sposobnosti djelovati u svojim osobnim i unutarnjim imperativima čak i kad to znači plivati uzvodno?

–Jesam li razvio sposobnost postaviti i postići značajne ciljeve u svom životu?

–Mogu li podrediti svoje raspoloženje prema svojim obvezama?

Stvaralačka mašta

–Mislim li unaprijed?

–Vizualiziram li svoj život izvan trenutne stvarnosti?

–Rabim li vizualizaciju da pomognem reafirmiranju i ostvari-vanju svojih ciljeva?

–Tražim li nove, kreativne načine da riješim probleme u raznim situacijama i cijenim li različite stavove drugih?

Postojanje savjesti jedna je od najšire potvrđenih koncepcija u psihološkoj, sociološkoj, religijskoj i filozofskoj literaturi u najnovije vrijeme. S. Freud rekao je da je savjest uglavnom proizvod našeg ranijeg života i kulture. C. Jung priznao je društvenu savjest, ali je također govorio o "kolektivnoj nesvjesnosti" koja prodire u sam duh svih muškaraca i žena. Unatoč klasicima i suvremenim autorima, većina nas živi i radi u okolinama koje ne njeguju razvoj savjesti.[385] Da bismo čuli jasno savjest, često se od nas zahtijeva da budemo "mirni".[386] Mi smo preplavljeni aktivnostima, bukom, društvenim i kulturnim uvjetovanjima, porukama medija i izopačenim paradigmama koje otupljuju našu senzibilnost prema tom tihom unutarnjem glasu koji bi nas naučio prirodnim (Eros) i božanskim (Agape) principima. Ako ostanemo i tražimo duboko otvorenim srcem, možemo dirnuti u taj unutarnji izvor mu-

[385] Zašto? Što čitatelj kvalitetnije odgovori na to pitanje i što više bude takvih, prije ćemo doći do 100 milijardi dolara.
[386] Be still, and know I am God.

drosti koji nam je Bog pripremio.[387]

Ova je vrsta poniznosti koju doživljujemo kada dolazimo do spoznaje da načela upravljaju, da postoji nezavisna sveopća istinitost izvan nas koju savjest potvrdi ako mi razvijamo dar savjesti.

Nije dovoljno samo slušati savjest, moramo i odgovoriti. Kada ne uspijemo djelovati u harmoniji s našim unutarnjim glasom, počinjemo graditi zid oko savjesti koji blokira senzitivnost i receptivnost. Kao što je C. S. Lewis, koji je najbliži autopoietičnom sprezanju Erosa i Agape, primijetio: "Nepokornost prema savjesti čini savjest slijepom."

"Njegujte slobodnu volju tako da dajete i održite obećanja". Najbolji način da ojačamo našu slobodnu volju jest da damo i održimo obećanja. Kad god radimo, činimo pologe u našem osobnom računu integriteta. To je jedino i pravo istinsko bogaćenje. Važno je početi s malim. Održite obećanje čak i ako to znači da morate učiniti nešto što ne volite. Budite sigurni da ne prekršite tu obvezu i dana obećanja održite. Ne riskirajte praveći uzmak od osobnog računa integriteta. Potajno i strpljivo gradite odnos obećanja i izvršavanja dok vaš osjećaj časti i dostojanstva ne postane veći od vašeg trenutnog raspoloženja. Pažljivo razmislite o punoj stvarnosti u kojoj se nalazite i na osnovi tog pažljivog razmišljanja recite: "Ja ću to učiniti". I tada, bez obzira na sve — učinite. Malo po malo, vaša će se vjera u sebe povećavati. I ako su stvari kojima ste se posvetili načelno usmjerene, vi postupno postajete malo više načelno usmjereni. Održite obećanje samom sebi jer je to autopoiesis i vaš vlastiti integritet krenut će od prirode Stvoritelju.[388]

Jedan je pametan čovjek primijetio: "Najveće bitke koje vodimo u tihim su komorama naših duša." Trebamo se zapitati: "Jesam li voljan biti osoba potpunog integriteta? Jesam li voljan ispričati se kada pogriješim, bezuvjetno voljeti kao sv. Franjo"? Ako niste imali priliku duboko razmisliti o načelima i potrebama u vlastitom životu, u osnovi se koristite načelima hitnosti, umjesto da se okrenete načelu bitnosti i vrijednosti. Najvrednije je definirati osobnu misiju utemeljenu na načelima koja je u skladu s vašim potrebama; razviti svoje kapacitete; uskladiti svoj život s načelima koja upravljaju kvalitetom života. Na još višoj razini ovaj proces omogućuje vam da transformirate vašu osobnu

[387] Kad bi mladi znali, kad bi stari mogli! Sanjam o mladima u Hrvatskoj koji će biti mudriji od svojih roditelja i predaka. Sanjam o studentima koji će biti roditelji svojim roditeljima. Ima li to veze s autopoiesisom?

[388] Moja supruga daleko manje o tome teorijski zna, a daleko je bolja u praksi. Zašto?

misiju u stvarni život. Ova misija omogućuje vam da živite puni život i da postavite osnovne stvari na prvo mjesto u ravnoteži na način zasnovan na prirodnim i božanskim načelima.

Korak prvi: povežite se s vašom vizijom i misijom. Kad se budete (samo)organizirali,[389] prvi je korak povezivanje s onim što je najznačajnije u vašem životu. Sadržaj daje značenje. Razmotrite širu sliku onog do čega vam je stalo, što trenutke u vašem životu čini značajnim. Ključ ovog povezivanja u jasnoj je viziji do koje se dolazi odgovorima na pitanja:

Što je najvažnije? Što vašem životu daje značenje? Što želite biti i činiti u vašem životu? Na ova pitanja mnogi ljudi odgovore daju pomoću osobne vjere ili izjave o misiji. Takve izjave prikazuju što želite biti i što želite raditi u životu i postavljaju temelje za autopoiesis. Snaga je vizije nevjerojatna. Istraživanja pokazuju da djeca koja gledaju u budućnost i imaju uzore, postižu bolji uspjeh u školi i kompletnije izlaze na kraj s izazovima života.[390] Timovi i organizacije sa snažnim osjećajem misije, prema Coveyu, značajno nadmašuju one bez snage vizije. Prema nizozemskom sociologu Fredu Polaku, primarni čimbenik koji utječe na uspjeh civilizacija jest "kolektivna vizija" koju ljudi imaju o svojoj budućnosti. Vizija je najbolja manifestacija kreativne imaginacije i primarni motivator ljudskih postupaka. Ona se sastoji u sposobnosti da se vidi i s druge strane naše sadašnje stvarnosti, da se stvori, izumi ono što još ne postoji i da postanemo ono što još nismo. Daje nam sposobnost da živimo izvan naše imaginacije umjesto izvan našeg pamćenja.[391]

Vizije koje transformiraju i transcendentiraju kad govorimo o "strasti vizije", zapravo govore o dubokoj, neprekidnoj energiji koja obuhvaća viđenje temeljeno na načelima, potrebama, talentu i sežu do kronosa ili čak i do kairosa. One zadiru u srž, i pitanjima tko i što smo zapravo mi saznajemo naš osobni, obiteljski, hrvatski, europski i svjetski

[389] To znači povezali Vaše osjećaje (B), misli (A), riječi (C) i djela (H). Tako ćete imati Bacha u sebi!
[390] Neka čitatelj intervjuira uspješne osobe u svojoj sredini. Uvjeren sam da su takvi vrlo rano stvorili svoju viziju i misiju. Život je stoga takvima pjesma. Mogu li to svi?
[391] Nekreativna interpretacija osobne i zajedničke prošlosti rezultat je slabog procesiranja i strukturiranja. Želja mi je sudjelovati u stvaranju autopoietične hermeneutike gdje će se sav naš obiteljski i nacionalni balast pretvoriti u prvorazredni moralni i intelektualni kapital. Tu ima mjesta i za Bleiburg i za Jasenovac. Nešto sam tu pokušao s J. Pečarićem, a trebao bih i s njegovim oponentom – Bulatovićem.

identitet. One se hrane na ostvarenju našeg jedinstvenog doprinosa našoj obiteljskoj, nacionalnoj i svjetskoj baštini. Vizija razjašnjava svrhu i smisao našeg života, ona daje smjer i omogućuje da ostvarujemo i više od naših mogućnosti. Zovemo je *strašću* stoga što vizija može postati tako moćan motivator autopoietičnog razvitka. Ona je tako ukorijenjena i integrirana u svaki aspekt našeg postojanja da zapravo postaje snažan poticaj svakoj odluci koju donosimo. Ljubav prema domovini napajala je naše robijaše, naše ratnike i ona će sada još bolja, istinitija i ljepša motivirati naše znanstvenike, poduzetnike i političare da stvorimo Hrvatsku sa 100 milijardi dolara.[392]

Pozitivna je vizija unutarnja vatra, eksplozija unutarnje sinergije koja se događa kada se dostigne kritična masa u integraciji pete Maslowljeve potrebe. Ona je energija koja pretvara život u avanturu, duboko goruće "da!" koje nam daje snagu da kažemo "ne!" s mirom i pouzdanjem manje važnim stvarima u životu. Strast nas može osnažiti da doslovno prevladamo strah, sumnje, obeshrabrenja i mnoge druge stvari koje nas sprečavaju u postignućima i doprinosima.

Uzmimo na primjer ***Gandhija*** koji je došao iz okružja koje karakterizira plahost, neimaština, ljubomora, strah, i nesigurnost. On u osnovi nije ni želio biti s ljudima; želio je biti sam. Nije volio raditi odvjetnički posao sve dok nije pronašao zadovoljstvo u iznalaženju odnosa između suprotstavljenih strana kako nitko ne bi ispao gubitnik. No kada je uvidio nepravdu koja se nanosi Indijcima, u njegovoj glavi i srcu rodila se vizija. Iz te vizije proizašla je ideja o stvaranju jedne pokusne zajednice ašrama u kojoj bi ljudi bolje mogli živjeti po božjim načelima. Uvidio je da može pomoći Indijcima u transformaciji svog podređenog položaja u odnosu prema britanskim gospodarima kako bi afirmirali svoj osjećaj vrijednosti. Kako se sve više usredotočio na svoju viziju, tako su slabosti njegove osobnosti sve više nestajale. Njegova vizija i cilj dovele su do rasta i razvoja njegove osobnosti. Htio je voljeti ljude, služiti im i biti s njima. Njegova najveća želja bila je pomoći u spašavanju nacije. Kao rezultat, bacio je podmuklog Albiona na koljena i oslobodio tri stotine milijuna ljudi.

[392] Pitajte, dragi čitatelji, ekonomiste oko Vas što objašnjava varijancu produktivnost i visine plaća i GNP-a. Ako ne znaju, a iz odluka koje donose to se vidi, poučite ih o moralnom i intelektualnom kapitalu. Već nam je Samuelson poručio da nemamo što izgubiti ako se udružimo osim vlastitog neznanja. Za mene je on veći cinik od B. Shawa jer nas njegove knjige premalo uče o moralnom i intelektualnom kapitalu kao najvažnijim čimbenicima GNP per capita.

Pred kraj svog života rekao je: **"Tvrdim da nisam ništa drugo do prosječan čovjek s ispodprosječnim sposobnostima. Uopće ne sumnjam da bi svaki čovjek ili žena mogli postići isto što i ja kad bi uložili isti napor i imali istu nadu i vjeru."** Snaga transcedentalne vizije veća je od snage pisanja scenarija koja se nalazi duboko u ljudskoj pri-rodi i koja je podčinjava i preplavljuje, sve dok se cijela osobnost ne dokaže ostvarenjem te vizije. Strast podijeljene vizije omogućuje ljudima da prevladaju beznačajne, negativne interakcije koje oduzimaju toliko vremena i napora i iscrpljuju kvalitetu življenja.[393] Vizija je temeljna sila finaliteta koja potiče sve ostalo u našem životu. Čovjek bez ideala mrtav je čovjek i ja sam se kroz život uvjerio da dok smo živi, to nosimo u sebi.[394]

Covey nas uči kako da to njegujemo i razvijamo. On kaže: "Kako živimo, volimo i učimo s većim smislom života, počinjemo shvaćati da je možda najvažnije naslijeđe koje ostavljamo upravo vizija. Što naša djeca i drugi vide o sebi i o njihovoj budućnosti, ima dubok utjecaj na kvalitetu življenja svih nas." Shvatili smo da je uzajamno povjerenje temelj za učinkovitu zajedničku sinergiju.

Covey otkriva da fokusiranje na načela počinje povezivati naše različite funkcije koje više nisu alopoietične i ne razdvajaju naše živote. Sve one postaju "avenije" aplikacija za univerzalna načela. To postaje uzbudljiv izazov na koliko se načina može primijeniti isto načelo u različitim arenama naših života. Funkcija je vizije sinergetska i jednostavno je nevjerojatno kako pomaže u rješavanju problema. Načelo proaktivnosti, prihvaćanje osobne odgovornosti za vlastiti život psihološka je osnovica autopoiesisa. Empatija težnja za suosjećanjem i razumijevanjem stvara istu vrstu povjerenja i ovlaštenja na područjima posla kao i na prijateljstvima, obiteljima i organizacijama javnih djelatnosti.

[393] O tome se premalo u nas zna. To premalo istražujemo, a bez zajedničke vizije nema nam 100 milijardi dolara u Hrvatskoj za 5-10 godina. Najbitnije je stvoriti kritičnu masu ljudi koji u to vjeruju. Moja je želja da to budu moji bivši studenti. Hoće li ih biti 5, 50, 500 ili svih 5.000, ne znam! Ako oni to prenesu na svoju obitelj, rodbinu, prijatelje i suradnike, proces će se kretati po zakonu rastućih prinosa. Kad obitelji i timovi postanu samoučeći sustavi, proces će postati ireverzibilan i Hrvatska može uistinu uskrsnuti. To sanjam od Uskrsa 1992. kada sam s nekolicinom bivših studenata promovirao Croatian Cross u duhu poruke mladog Jastreba i starog S. Shinga.

[394] Koji je hrvatski pjesnik rekao da počinjemo umirati kad počnemo sumnjati u svoje ideale?

Pomoću proaktivnosti i empatije iz alopoiesisa ulazimo u autopoiesis. Ova si-nergija omogućuje nam da sagledamo naše funkcije kao instrumente za stvaranje sreće i slobode, za stvaranje lijepih noći i lijepih dana diljem Lijepe naše. Uspjeh ili neuspjeh, u bilo kojoj funkciji, doprinosi kvaliteti svake druge funkcije i života kao cjeline.[395]

Vitalni čimbenik bilo u kojem odabiru, koji se odnosi na ravnotežu u našim životima, duboka je povezanost s našim unutarnjim glasom savjesti. Umjesto da budemo vođeni zadatkom, nas sotonski mami hitnost.

Dobro učinjeno postavljanje vizije i cilja najvažnija je operacija. Koristimo našu kreativnu maštu da vizualiziramo, da usvojimo mogućnosti iznad našeg direktnog iskustva. Našu slobodnu volju koristimo da nadvladamo ograničenja i okolnosti. Kada postavimo cilj, kažimo: "Mogu predvidjeti nešto od onoga što jest i biram to za usmjerenje svojih napora stvaranju." Rabimo našu maštu da zadržimo cilj u mozgu i našu slobodnu volju da platimo cijenu za postizanje toga. Moć je tih dvaju zaduženja fenomenalna i ovdje je snaga za autopoietski proces svjesne promjene. Ali, to je po Coveyu samo mali dio nama dostupne moći. Ono što često nedostaje u svakodnevnoj praksi jest snaga drugih dvaju resursa koje nam je On dao:

–**savjest -** duboka veza ciljeva s misijom, potrebama, načelima, ukratko naša osjećajnost;

–**samosvijest -** točna i precizna procjena našeg fizičkog i intelektualnog kapaciteta, najkraće naša misaonost.

Ta dva područja (savjest i samosvijest, osjećajnost i misaonost) naš su osobni integritet i identitet. Pogledajmo pobliže ta dva zaduženja kako bismo vidjeli kako mogu poboljšati naše postavljanje i postizanje smislenih ciljeva.

Savjest je moćna jer stvara odnos između misije i načela (idealitet) i pruža vodstvo i orijentaciju u trenucima odluka u stvarnosti (realitet). Trenutak kada postavimo cilj, trenutak svjesne odluke da usmjerimo

[395] Naša je znanost rascjepkana, naš rad je rascjepkan, a sve se to može zatvoriti u krugove krugova! Za mene su psihologija, tehnologija i ekonomija jedan trokut, biologija, filozofija i pravo drugi trokut, zajedno su Davidova zvijezda; s uvodom i pogovorom su osmerokut, s autopoietičnim čitateljem su deveterokut. To sam pokušao s T. Ivančićem, A. Vrane, J. Božičevićem, M. Bubleom, bratom, suprugom, sinovima, nizom drugih čija imena samo Bog zna. Nedavno sam, zahvaljujući D. Mihajloviću krenuo putem koji će sve te i to harmonizirati …

naše vrijeme i energiju, trenutak je izbora. Ciljevi koji su povezani s našim unutarnjim životom u najdubljoj su sprezi s prirodom (Eros) i bogom (Agape) pa time imaju elemente strasti i, s druge strane, načela duhovnosti. Nahranjeni su iznutra vatrom i bazirani na zakonima božjeg stvaranja. Samo to dvoje autopoietski spregnuto stvara kvalitetu života. Jedan od najboljih načina, po Coveyu, za pristup toj snazi jest da postavimo tri vitalna pitanja: Što? — Zašto? — Kako?

Što želim postići? Što je doprinos koji želim dati? Što je kraj koji imam na umu? Polazna osnova ***što*** usredotočuje se na rast i doprinos.

Prema Coveyu od svih dobrih stvari koje smo u stanju učiniti, mi izabiremo najbolju moguću, s najboljim razlogom i planiramo to učiniti na najbolji način.

Ali situacija se može promijeniti. Mi se, također, možemo promijeniti. Mi moramo u potpunosti prihvatiti promjene u našim procesima i strukturama i izvan nas, na njih kreativno reagirati. Samosvijest nas ovlašćuje da pitamo: "Dopuštam li dobromu da preuzme mjesto najboljeg?" Najbolje pri tome mora biti cilj koji smo postavili. Najbolje što može biti u neočekivanoj prilici, u novom saznanju, u novom rješenju stvorenom produbljenim razumijevanjem autopoietskih zakonitosti u nama i oko nas. Ako se takva promjena prvenstveno zasniva na hitnosti, raspoloženju ili egoizmu, to nas odvodi od najboljeg. Ako se promjena zasniva na zadatku, savjesti i načelima, to nas vodi prema najboljem. Imati savjesnost, razlučiti između dobrog i boljeg, i ponašati se u skladu sa zadatkom, savjesti i načelima, najznačajniji je polog našoj autopoietičnosti.

Cilj zasnovan na načelu uključuje sva tri: ispravna stvar (što), uz pravi razlog (zašto), na pravi način (kako). Ako imamo i najbolji mogući tko, samo će se od sebe **kada** i **gdje** procesirati i strukturirati. U knjizi navodim stotinjak najboljih osoba i pojmova koji su mene vodili u stvaranju vizije Lijepe naše.[396] Ponovimo — autopoietsko postavljanje

[396] Kad se moji tko i što spoje sa stotinama drugih stvaralačkih subjektiviteta (author index) i s njihovim najvažnijim kategorijama (subject index), imat ćemo Digitalnu Enciklopediju Croaticu (DEC). I. Supek nedavno mi je na Plitvicama rekao da će živjeti i stvarati najmanje još 5 godina i želja mi je da doživi rađanje najbolje enciklopedije na svijetu. Njegova umjetnička, znanstvena i politička djela žive su metafore hrvatskog i svjetskog autopoiesisa. Ako mu Nobelov komitet ne da

ciljeva zasniva se na četiri Coveyeva načela:

–preko **savjesti** povezujemo snagu namjere, zadatak i snagu načela;
–preko kreativne **mašte** zamišljamo mogućnost i prema tome kreativne načine za ostvarivanje toga;
–preko **samosvijesti** postavljamo ciljeve na stvarnoj osnovi i uzimamo u obzir promjene pomoću novih saznanja i iskustava;
–preko **slobodne volje** odabiremo svrhu i činimo to; napravimo u potpunosti ono što smo sami sebi i drugima rekli.

David Meyers istaknuo je u svojoj knjizi[397] kako su oni koji imaju jasniju sliku i orijentacije u životu, sretniji, radosniji, zadovoljniji, korisniji ljudi. On ističe da su neki oblici religijske vjere karakteristike sretnijih ljudi. Religijska svijest, čini se, stvara autopoietična rješenja. Ali Meyers također navodi da su mnogi ljudi koji nisu smatrali sebe religijskim ljudima, ostvarili isto.

Po meni, Bog voli poštene, voli one koji autopoietično povezuju ono što osjećaju s onim što misle, govore i rade. Produbljenjem aktivnosti u duhovnoj dimenziji meditacijom, molitvom, osnovnim religijskim aktivnostima, nesebičnim uslugama, proučavanjem misaone i vjerske literature, otvara se autopoietična mogućnost pravilnog shvaćanja života, rada i ljubavi.

Ako nemamo snage suprotstaviti se sami sebi, a što je vrhunski autopoiesis, tada se sukobljavamo s drugima te na bolniji način učimo što je alopoietično, a što je autopoietično. Tada razmišljamo o tome što ćemo dobiti ili izgubiti. Postajemo krivo okrenuti prema sebi jer ne vidimo božansku cjelinu obitelji ili tima i skinerijanskim se metodama učimo samozadovoljavati. Namećemo svoje motive i ciljeve drugima. Vidimo snagu i slabosti drugih u odnosu na nas te nastojimo smanjiti njihovu snagu upravljanja nama, a pokušavamo našu povećati. Tajkuni novinari i političari[398] kristalizacije su takvog alopoiesisa.

nagradu od milijun dolara za životni opus i mirotvorstvo koje je prometejski stvarao boreći se s hrvatskim i svjetskim diktatorima, oprostit ćemo im jer ne znaju da ne znaju. Više će me boljeti ako se mi ne samoorganiziramo ili se slabo, kao do sada, samoorganiziramo u promicanju i realizaciji te ideje.

[397] Meyers, D. *Potraga sreće*.

[398] I jedni i drugi, kako im raste moć (financijska i politička), zaboravljaju da su samo obični ljudi koji su *stjecajem okolnosti* došli do položaja koji im omogućuje manipulaciju onih od kojih su postavljeni, ili kojima su se nametnuli. To je klasični alopoiesis. Autopoietično bi bilo kad bi dotični, umjesto da vladaju, surađivali na principima samoorganizacije s tim istim ljudima.

Tako imamo obitelji, ljude u poduzećima koji se međusobno okrivljuju, optužuju, varaju i lažu. Tada, umjesto putanje od Erosa do Agape, u igru ulazi Thanatos te preko bolesti i siromaštva pridonosi bržem ili sporijem raspadanju alopoietičnih struktura. Sve se, ako imamo prilično dobru predodžbu o hrvatskoj stvarnosti, zbiva jer ne živimo u skladu sa svojim unutarnjim glasom. Većina nas je uhvaćena u krivim osjećanjima i razmišljanjima.

Problem se za alopoietične nalazi negdje vani i netko izvana treba doći i riješiti ga. Mi možemo napadati prvu i drugu Jugoslaviju, HDZ, postojeće političare i tajkune, ali nema nam tako sreće i slobode.

Održavaj srce marljivo jer je tu bit života, Coveyjeva je poruka za prelazak iz alopoiesisa u autopoiesis.

Rezultat življenja po savjesti

Ljudi koji ne žive i ne rade po savjesti, prave lažne isprike u nedefiniranim situacijama zadovoljavajući neiskreno druge, ili, opravdavajući se zauzetošću, provode sebičnu alopoietsku igru.[399] Takvi su ispunjeni zadovoljstvom koje ide po zakonu opadajućih prinosa (logaritamska krivulja). Oni ne gube vrijeme boreći se sa sobom dok ih neka životna nedaća dobro ne protrese. Optužujući i okrivljavajući druge ljude i okolnosti, možemo sami sebe zavaravati neko vrijeme. Kad-tad shvatit ćemo da točku referencije moramo otkriti u sebi, u svom srcu, u svom umu, u postavljanju samom sebi pitanja: ***Tko sam ja?*** Tada će započeti autopoiesis, tada će početi igra po eksponencijalnoj krivulji, tada će život i rad početi biti pjesma, a naše društvo umjetničko djelo.

Jedan od najboljih načina da razvijemo poštenje jest učenje povezivanja svega što nam se događa sa savjesti. Ovo je autopoietski proces nastajanja autopoietske ličnosti, nešto što može svatko pokušati. Što nas bude više, što budemo bolje i ljepše samoorganizirani, to ćemo u kraće vrijeme doći do cilja. Može li nam Covey pomoći da povećamo zaposlenost, smanjimo sivu ekonomiju, povećamo kvalitetu proizvoda i usluga, skratimo cikluse proizvodnje i ubrzamo financijske tokove? To

[399] U alopoietičnim rješenjima uzroci su što imamo 20 umjesto 100 milijardi dolara.

je ciklus učenja i življenja u duhu kaizena, japanske riječi za duh neprekidnog napredovanja, a u svezi je s najnovijim znanstvenim saznanjima (zero defect, just in time, team empowerment). Taj ciklus prošli su sveci i svi veliki ljudi u povijesti čovječanstva i sada, pred treće tisućljeće, svi imamo priliku prakticirati ga. Ono slijedi Senekin savjet "Dok god živiš, uči kako živjeti." Učenjem stvaramo sami sebe. Učenjem stječemo sposobnosti učiniti nešto što prije toga nismo mogli. Učenjem produbljujemo naše mogućnosti stvaranja da budemo dio generativnog procesa života. Svijet u kojem živimo ostavština je onih koji su bili prije nas. Odluke koje činimo naš su doprinos stvaranju nove, bolje, istinitije i ljepše baštine. Činjenica je da smo bolji zajedno, nego kad smo sami. Poniznost dolazi kada shvatimo da "ni jedan čovjek nije otok", da nitko pojedinačno nema sve talente, sve ideje, sav kapacitet za izvršenje zadataka cjeline. Bitna je za kvalitetu života sposobnost za timski rad, uzajamno učenje i uzajamnu pomoć. Osim osobnog poštenja, naši najveći problemi i naš najveći potencijal za utjecanje na kvalitetu života nalaze se u međusobnim odnosima od obiteljskih i timskih, preko nacionalnih do internacionalnih. Ako želimo imati kvalitetan i brz razvitak naše države i ući u stvarnost koja je istinski autopoietična, sinergetska i kreativna, tada napuštamo sigurno sklonište i ulazimo u područje rizika.

Moramo početi vježbati vjeru u načela. Tu nikad nismo sigurni što će se dogoditi. Život tada postaje prava avantura. Nismo sigurni što se nalazi u sljedećem zavoju. Ne znamo kako će druge osobe odgovoriti. U riziku smo, i stoga je potrebno toliko hrabrosti, posebno ako nismo na petoj razini po Maslowu. Moramo izaći iz svog sigurnog skloništa, izvan svog prošlog iskustva i paradigma. Ako nam je dobro u postojećem alopoietičnom društvu, ne činimo ništa. *Žabokrečina* će tada učiniti svoje. Nismo li mi u Hrvatskoj, koji smo osjetili svjetske mogućnosti, dovoljno dugo živjeli u žabokrečini? Posebno to osjećam u svojoj radnoj i životnoj sredini. Dok sam bio mlađi, bio sam živa revolucija. Htio sam mijenjati druge. Kako sam postajao stariji, to sam se više prilagodio i postajao strpljiviji. Povratak Bogu ponovno me čini revolucionarnim, samo sada znam da su moji kninski balvani u slabom disanju, prehrani, odijevanju, meditiranju, molitvi, radu i odnosima. Otkako vjerujem da je život vječan, ne brzam kao prije. Covey mi je pomogao da to teorijski utemeljim. Tražim ***bitno,*** a sve mi je manje važno što je ***hitno.*** Kad budemo spremni očistiti paučine između srca i glave, kad budemo spremni očistiti "kninske balvane" između nas i najdražih i po poslu najbližih

oko nas, bit ćemo daleko spremniji krenuti u tehnologiju, ekonomiju i pravo. Tad će nam se otvoriti nebo koje nam nude teorija i metodologija autopoiesisa.

Sažetak autopoietičnog pristupa psihologiji

Do sada smo, nadam se, prepoznali biološka i filozofska ograničenja i potencijale. Posebno bih ponovno podsjetio na Plutchika i Maslowa, za mene najveće psihologe. Vraćajte se, dragi čitatelju, na te autore, tražite od izdavača da prevode ta dva autora jer oni su temelj autopoietične ličnosti. Danas imamo previše psihologa koji su izrasli iz "štakorske psihologije." Na kraju samo kratki savjet: pogledajte neku knjigu iz psihologije i ako Vam ne može pomoći u radu, ljubavi i razvijanju Vašeg stvaralaštva i slobode, ne gubite vrijeme. Najvažnije je što više postajati svjestan svojih emocija i motiva. Emocije su u svom idealu sreća, a motivacija sloboda. Sve kognitivno što se nalazi između toga, treba nam za to da budemo sretni i slobodni. Percepcija, učenje, pamćenje, mišljenje, bitne su funkcije, ali će one dobiti smisao samo ako znamo ***igre kauzaliteta i finaliteta***. Maslow je uspio povezati prirodno i božansko u čovjeku i odrediti zakone razvoja ljudske prirode. Za razliku od njega ja vjerujem da već mladi mogu doći na petu potrebu. Svi smo mi već kao djeca na petoj potrebi, ali nas okolina (roditelji, nastavnici i poslodavci) blokira u samorealizaciji. Tu je ogroman prostor za sinteze ljubavi roditelja i znanja profesora u svrhu razvoja naše studentske populacije, ali su tu i opasna minska polja. Upravo to pokušavam nadvladati korištenjem Interneta kako bi ispit postao transparentan i događao se i pred roditeljima. U dilemama sam, jer nam studenti na ekonomskim a i drugim fakultetima premalo uče,[400] dovesti ili ne HTV. Tu se kriju korijeni naše buduće propasti. Mladi ne vide vezu znanja i ekonomskog i društvenog uspjeha. To je proizveo socijalizam, a kumovi su bili marksisti — neradnici. Sve sam više uvjeren kako je Marxu samo nedostajala vjera u Boga. Da smo barem mi u Hrvatskoj spojili Isusa i Marxa, kršćanstvo i marksizam, ne bismo bili na 20 milijardi dolara.

[400] Prije sam detaljnije i više istraživao koliko studenti uče i otkrio sam da je to oko 2 sata u prosjeku. Ne smijem napisati koliko je sada! Je li više ili manje od 2 sata dnevno?

Danas u službenoj psihologiji nismo u stanju definirati prave probleme, a kamoli projektne zadatke, da i ne govorimo o razradi organizacije istraživanja i provođenja rješenja u život. Podsjetimo se, tehničar je čovjek koji izbjegava male greške, a istovremeno juri velikoj zabludi. Samo nezadovoljene potrebe dominiraju organizmom i organiziraju njegovo ponašanje. Fiziološke potrebe, sigurnost, društvenost, ljubav kao sredstvo, a ne kao svrha; prestiž, pokretači su većine ljudi, pa i psihologa koji ne žive svoju struku, nego imitiraju život. Ovdje se kriju klice naših blokada u razvoju, ali shvatimo da su nam *kninski balvani* donijeli ljepšu slobodu no što smo mogli i sanjati prije Oluje. Da smo u vojnim uspjesima prepoznali Božji prst, ne bi bilo ubijanja staraca i paljenja srpskih domova i pljačke. Bojim se dana kad će nam Bog preko hrvatskih Srba vratiti njihov Bleiburg 1995., kao što je njima, po mišljenju Darka Mihajlovića, vratio za 18. 11. 1991. To ne mogu znanstveno objasniti, ali kad Hrvati i Srbi nauče živjeti Novi zavjet, Balkan će postati živa metafora raja na zemlji. To će biti veće čudo od 100 milijardi dolara GNP-a, ali sam duboko uvjeren da je primjer sprege realnog i idealnog, zbiljskog i umnog.

Što čovjek može biti, to mora biti. Kognitivni su kapaciteti samo u funkciji zadovoljenja potreba, povećanja emocionalnih prihoda (radosti) i smanjenja rashoda (straha, tuge i srdžbe). Na petoj razini rad predstavlja istinski užitak i ovdje se tek stvaraju uvjeti za istinsko shvaćanje kako je imperativ da rad bude prva potreba. Ta je potreba ono na što može, ali i mora nadoći svatko kad shvati sebe, svoje istinske potrebe i započne rad na vlastitom razvoju. Stoga je važno pitanje **Tko sam ja?** Osobni razvoj svakog od nas prolazi faze koje je Maslow opisao. Zbiljsko je (bez)umno u ovisnosti jesmo li na petoj ili nižoj potrebi. Stres zbilje i vraćanje u prošlost neminovne su reverzibilne operacije dok ne spojimo Eros i Agape, kauzalitet i finalitet. Svi zbiljski problemi uistinu nam darove nose. Samoreferentnost je osnova autopoietične psihologije. Danas je malo tko svjestan svojih unutarnjih mogućnosti i većina nas se podcjenjuje u moralnim i intelektualnim dometima. Zdravog čovjeka motivira prvenstveno potreba za razvojem i samoostvarenjem vlastitog potencijala! Tko će bolje i prije shvatiti da su građani Hrvatske moralni i intelektualni kapital? Je li građani (*bottom-up* pristup) ili Vlada i ekonomisti (*top-down* pristup)? Hoće li obje strane slabo i sporo, ili odlično i brzo? Tu je bit strategije razvitka Hrvatske.

Sumnja u razvojni potencijal čovjeka izvor je niza neprilika u koje dolaze pojedinci i zajednice, a u velikoj mjeri i naša ekonomska i politička kriza slijedi iz nerazumijevanja psihosocioloških saznanja. Samoostvarene osobe manje su sputane, stegnute, manje ograničene i ukratko ljudskije. Samoostvareni ljudi vide stvarnost jasnije i tolerantniji su na nedostatke i odstupanja. Kod tih ljudi spontan je proces osjećanja i misli. Veliki broj ljudi, prema Maslowu, ne donose sami odluke, nego za njih odlučuju prodavači, roditelji, agitatori, televizija, novine, rukovoditelji i političari. Takvi su pijuni, a Maslow smatra da društvo treba graditi sa samoostvarenim ljudima. Možemo li zaključiti da ***treba sve negirati što ograničava stvaranje slobode i slobodu stvaranja***. Nije li to zakon već u biološkom svijetu? Zašto ne bi bio daleko više i bolje osviješten u psihološkom svijetu?

Ne smijemo dopustiti da osjećanja umru, da ih misao i govor unište. Goethe nam je poručio: "Ne preostaje nam ništa drugo, do voljeti bolje od sebe."[401] Koliki bi kod nas počeli stvarati kad bi naišli na podršku, odobravanje, toplu riječ, a ne na ljubomoru, zavist, jal, glupost, otpor? Da smo samoostvareni, ne bismo toliko zavisili o okolini jer moramo znati da nas i roditelji i nastavnici, a da o rukovoditeljima i ne govorimo, drže pod kontrolom iz vlastite sebičnosti i neznanja. Kako da, kao država, proizvedemo što više stvaralačkih subjektiviteta, tj. visoko motiviranih, visokostručnih, spremnih za timsku organizaciju i demokratsku zajednicu? Trebamo otkrivati potencijalne stvaratelje, razvijati ih, potpomagati, voljeti. To najbolje znamo dok su u osnovnoj školi, slabije kad su u srednjoj, još manje kad su na fakultetu, a dobivamo amneziju kad talenti dođu u praksu. Takvi pak nisu u stanju zatvoriti se pred alopoietičnom okolinom jer ih nitko na to nije pripremio.

Što je greška u stvarateljima, a što u prosječnima? Ni jedni nisu nevini. Premalo je istraženo ***učenje srca***. Kako da subjektivitet (duh) nadvlada objektivitet (materiju) jer će inače ekonomske sile (kapital) i političke (država, policija) ugušiti demokratska pravila igre. Čovjek je,

[401] Što dobiva onaj koji voli bolje od sebe? Što dobiva onaj koji je voljen jer je bolji? U postojećoj alopoietičnoj stvarnosti ovdje nema operativne zatvorenosti. Nemamo kružni, nego linearni odnos. Zahvaljući povratnoj sprezi jača se dijamantni odnos u organizaciji umjesto postojeće "grafitne" organizacije. U tehnološkom, ekonomskom i pravnom dijelu imat ćemo više primjera, gdje su bolji nešto kreirali, ali bez podrške u okolini svi smo platili daleko više no što smo morali.

za Reicha, prije svega objekt svojih potreba i društvene organizacije, a istovremeno subjekt procesa. Ljubav, rad i znanje izvori su našeg života i trebaju upravljati njime, moto je W. Reicha, kako u teoriji, tako i osobnoj praksi. Reich otkriva gdje je uzrok za stvaranje raskoraka osjećanja i djelovanja. Kako se u ranoj dobi ne mogu izraziti ni izgovoriti osjećaji i želje, a roditelji i odgajatelji rijetko su sposobni naslutiti što se zbiva u djetetu, proces se stvaralačke slobode gasi. Razlika između prirođenog psihičkog ustrojstva i ukočene zastarjele psihičke strukture, razlika je živog života i pustog nadomjestka. Reicha muči i odnos znanosti i politike, gdje smatra da će jednog dana znanosti poći za rukom da bude politička, a politici da bude znanstvena.[402]

Mi smo, po Lovenu, izdali naše tijelo i svi osobni problemi proistječu iz toga, a vjerujem da i društveni također imaju isti korijen. Živi je organizam autopoietična vatra i kako se to događa, još se ne zna (gorjeti, a ne sagorjeti). Naša kultura nije usklađena s vrijednostima i ritmom živog tijela, nego s alopoietičnim tehničkim pomagalima i materijalnom produktivnosti. Po njemu, prekidanje komunikacije između srca i svijeta vodi srčanom udaru. Treba nam kreativna interakcija između osobnog iskustva i teorijskih dostignuća,[403] a ukoliko osobni motivi i emocije nisu prepoznati, predstoji nam reprocesiranje i restrukturiranje.

Najdalje u sintezi psiholoških dostignuća u duhu autopoietične teorije otišao je S. Covey. Njegovih sedam navika nije slučajno bestseler u SAD-u, a i drugdje u svijetu. Sretan sam što je to kod nas prevedeno, a još sam više sretan što se to počelo širiti po Slavoniji i Baranji više no po drugim regijama. Ako su mi pretpostavke točne, to bi mogla biti komparativna prednost u razvoju regije koja je platila najveću cijenu u domovinskom ratu.

Nadam se kako će CRD serija M. Drenovca postati instrument kojim će naši političari i gospodarstvenici sagledati svoje prednosti i nedostatke. Također se nadam da će izbor suradnika biti zasnivan na rezultatima CRD serije. Što bude više građana Hrvatske testirano, što više svatko upozna svoj psihofizički potencijal i povjeruje u njegov razvitak,

[402] Skupina je Osječana 1971. tako nešto započela, ali se sve razbilo o hridi zbilje. Nakon 30 godina lutanja izmrcvareni pokušat ćemo ponovno uz Božju pomoć. Treba li ponoviti da smo tada (1971.) bili oholi i nesvjesni? Tko nas je inspirirao! Tada sam kao papagaj pričao: "Da je Isus bio znao matematiku, ne bi ga objesili". Od tada sam do 1987. naučio i diferencijalne jednadžbe, ali me C igrači nisu objesili jer me, to sam sada sve sigurniji, Bog sačuvao. Autopoiesisom otkrivam svu umnost zbilje i svu bezumnost moje i naše prakse.

[403] Posebno autopoietična hermeneutika i heuristika.

to ćemo bolje, brže i lakše doći do 100 milijardi dolara, odnosno 3-5 puta većih primanja. Ukoliko budemo zazivali Božju pomoć, cijeli će proces ići još bolje. Svjestan sam da vrlo mali broj političara, znanstvenika i gospodarstvenika uviđa autopoietičnu povezanost biologije, filozofije i psihologije, ukratko — Boga i prirodnih zakonitosti.

Ovdje sam otvoren za naivnost i skepsu, a daljnja istraživanja i svjedočenja kao živi tekst nastavit će ovo što sada i ovdje iniciram. Spreman sam priznati da sam glup ako se moje hipoteze pokažu neutemeljene. Volio bih samo skepticima, koji sumnjaju u relacije Boga i prirode, poručiti da mi je draže biti glup no nepošten, a što su svi oni koji imaju drugi tip greške. Kako sam okružen nevjerojatnom koncentracijom takvih i kako su takvi savjesniji od mene u radu i odnosima, to se neprestano pitam zašto se oni toliko muče.

Sve sam sigurniji kako su ateisti i agnostici koji savjesno rade i žive istinski mučenici, a kada bi uz svoj *bottom-up* rabili i *top-down* pristup, tada bi najvjerojatnije uskrsnuli. Ratko Bundalo i niz sličnih, koje sam tijekom svojih istraživanja upoznao, žive su metafore budućih hrvatskih građana. Hrvatskoj treba autopoietična psihologija. Iz nje će se razvijati bolja tehnologija, bolja ekonomija i bolje pravo. Kako je to sada?

4.

TEHNOLOGIJA I (SAMO) ORGANIZACIJA

Uvod

Vrlo često srljamo u tehnologiju, ekonomiju, politiku, a da unutar sebe nismo izvršili razlikovanje i integraciju osjećaja, mišljenja i govora da bismo mogli djelovati. Iz tog razloga ne znamo djelovati, ne znamo se samoorganizirati, nego nas ekonomske i političke sile, znači nešto izvan nas, izvan naše božanske prirode (što je alopoietično), određuju više nego što bismo to željeli. Svi smo mi naprosto, uslijed kaotičnosti u nama i među nama, premala masa za tehnološku silu koja nas tjera na sve veću kvalitetu i produktivnost rada.

Suvremene znanstvene discipline u velikoj su mjeri determinirane preddijalektičkim (Descartes) i postdijalektičkim (Comte) pristupom te se osjeća nedostatak dijalektike, opće povezanosti i proturječnosti pojava i procesa. Tehnologija u tom pravcu nije izuzetak. Relativno je kasno nastala kao znanstvena disciplina, a uzrok je u nedovoljnoj razvijenosti rada sve donedavno. Kada je čovjek krenuo u svemir, kada je postao osnovno ograničenje u radnom procesu, otvorilo se ogromno područje istraživanja: odnos čovjeka i sredstva rada. Upravo ovdje osnovno je ograničenje u razvitku proizvodnih snaga, u razvitku društva. Na osnovi autopoietične teorije sagledava se odnos čovjeka i čovjeka, čo-

vjeka i prirode, a uspostavlja i razvija samo radom i ljubavi. Samodjelovanjem pomoću rada moguće je djelovati i razvijati proizvodnju, ekonomiju, moral, pravo, politiku, vjeru, znanost i umjetnost te društvo u cjelini kao ozbiljenja dobra, istine i lijepog.

Služeći se Aristotelovim kategorijama moglo bi se reći kako je pokretač razvitka rad, materijalna causa proizvodne su snage, društvena je organizacija formalna causa, a svrha je razvitka sloboda. Operacionalizirati slobodu gotovo je kao definirati Svemogućega. Vjerojatno je maksimiziranje učinkovitosti rada, humanosti odnosa i minimiziranje zagađenja okoline u korelaciji s razvojem slobode.[404]

U zadnje vrijeme na ta tri **E** (**e**tika, **e**fektivnost i **e**kologija) dodajem i četvrtu dimenziju — ***estetiku*** jer se u lijepome krije krajnji kriterij našeg stvaranja. Nešto treba reciklirati, reprocesirati, restrukturirati dok ne postane Lijepo. To će nekomu izgledati suviše utopijski, ali će vrijeme, prije ili kasnije, potvrditi ovaj zadnji kriterij. Život nam uistinu mora postati pjesma, a cijelo naše društvo umjetničko djelo, dani i noći moraju nam postati lijepi. Proces dodavanja kriterija nema kraja. Sve mi postaje jasnije kako bi sljedeći kriterij trebao biti ekumenizam. Reprocesiranjem i restrukturiranjem prethodnog u skladu s nepokretnim pokretačem mi ćemo biti u sve boljoj harmoniji sa sobom, prirodom i s Bogom. Upravo na našim prostorima izvrsna je šansa pronalaženja sinteza. To ponekad, ponegdje i ponekomu izgleda nemoguće, ali se nadam kako će nas sve više u ovom vremenu i prostoru dolaziti do zajedničkih vizija u skladu s prikazanih pet kriterija.

Svima nam je najvažnije maksimizirati učinkovitost, a istraživanja su mi pokazala da je $^{2}/_{3}$ **varijance** dohotka po radniku **rezultat** razvijenosti proizvodnih snaga, preciznije **stručnosti radnika i tehničke opremljenosti** rada. Te zakonitosti važe za tvrtke, općine, regije i države svijeta.[405]

Društvenim razvitkom rad je sve više posredovan te danas ulazimo u mikrostrukturu atoma i molekula i stvaramo nanotehnologiju. Sve većim diferenciranjem i iz toga izvedenim integriranjem, imamo sve bogatije i obilnije plodove, a mogli bismo s postojećim saznanjima biti

[404] Do toga sam došao u disertaciji 1975. godine, godinu dana istraživao u SAD-u (1976./77.) i sada, nakon dvadeset godina, to ne smatram nadiđenim.
[405] Legradić-Lauc, *Dijalektička teorija i praksa društva.* Osijek, 1977., str. 389-425.

još racionalniji i humaniji kada bismo dublje proučili sam proces rada.

Povijest tehnologije

Nitko ne zna jesmo li izgnani iz raja, ili smo nastajali čistom evolucijom. Tehnikom povezivanja *top-down* i *bottom-up* pristupa to više nije nerješiva proturječnost nego šansa za kreativnije spoznaje i djela. Sve sam sigurniji da smo podijeljeni na mistike i one koji poznatim znanstvenim metodama otkrivaju autopoiesis (dobro, istinito i lijepo). Rijetko sam susretao istinske znanstvenike, a još manje istinske mistike, a najmanje one koji traže božansku sintezu. Krenimo *bottom-up*.

Rabeći i razvijajući ruku kamenom i toljagom, čovjek je postajao gospodar prirode. Uz ruku zajedničkim radom sve se više razvijao govor bez koga je nemoguće zamisliti daljnji razvitak rada. Treći bitni fenomen jest korištenje vatre. U iskopinama kod Pekinga, gdje su ljudi živjeli vjerojatno prije 500.000 godina, nađene su debele naslage pepela. Stoljećima su ljudi tražili zgarišta dok nisu naučili da kvrgavi panj gori danima, a kad se otkloni pepeo, opet plane plamen koji poboljšava kvalitetu gomolja i mesa za prehranu te povećava sigurnost u spilji. Istraživanja pokazuju da se plamen nije uskraćivao ni neprijateljskim plemenima. Tako su **toljaga, vatra i govor prva trijada rada,** a to trojstvo materije, energije i informacija sveto je trojstvo razvoja rada. Sljedeće je otkriće luk, taj najvažniji lovački pribor za koji je poticaj bilo elastično mlado drvo ili nategnuta životinjska tetiva. Lov je zahtijevao sve oštrije i šiljatije kamenje i strijele. Iz te interakcije vjerojatno se razvila prva iskra kao proizvod trenja kamena o kamen ili drveta o drvo. Iz toga se razvila prva bušilica, gdje dva čovjeka pomiču gudalo amo-tamo i okreću kameno svrdlo. Ono buši rupu u drvetu, kamenu, kosti, a tomu pomaže sitni pijesak i voda. Razvija se s vremenom ***slučajnim učenjem*** uporaba raznoraznih posuda. Prve su bile, vjerojatno, od rogoza ili kore drveta premazane ilovačom. Neke su slučajno pale u vatru, a nakon toga su postale čvršće i umjesto mekane ilovače nastala je kamenasta tvar.

Rad pojma bio je slab, ali to nije smetalo da pojam rada rezultira u sve racionalnijem življenju. Posuda je vjerojatno postala model i za stva-

ranje nastambe. Prvo je sklonište spilja, ali kako to nomad ne može uvijek naći, počinju se graditi skloništa, zemunice i brvnare, a kasnije i sojenice. Najstarija skloništa sastavljena su od zemlje i granja. Prvo su to prirodna udubljenja, kasnije se ukopavaju u zemlju, a stjecanjem iskustva grade se i nad zemljom. To je proces lutanja ako gledamo iz žablje perspektive.

Prvi je odnos čovjeka i prirode lovom, a prvo oruđe stupica. Načelo automata i bacanja novčića na istom je prirodnom zakonu (korištenje sile teže) kao i prvobitna stupica. Težina dinosaurusa ili mamuta privlačila je lovce jer je osiguravala meso za duže razdoblje. Ni *kiša* strelica ne bi ubila ta čudovišta da nije bilo kreativnog uma. Prije 20.000 godina ljudi su na stazama za pojilišta napravili duboke rupe i pokrili ih granjem i zemljom. Tako je životinjska priroda bila svladana lukavstvom uma. Kasnije su nastale težinske stupice, a još kasnije stupice izrađene na načelu torzije.

Lovac u izboru neizvjesnosti i sigurnosti sve se više pretvara u pastira. Naučio je da ne ubija životinje, nego da ih hrani i pusti razmnožavati. Tako mu je duži boravak na jednom mjestu omogućio shvatiti još jednu zakonitost — slučajno prosuta sjemenka ili gomolj donosi plod i pored nastambe pa se ne mora lutati beskrajno u potrazi za biljnom hranom. Tako se lovac polako pretvara u ratara i stočara. Pri tome najvjerojatnije nije bio svjestan da je izgubio neke stupnjeve slobode koje je kao lovac imao. S vremenom se, čini se, priviknuo **živjeti bez slobode**, ali se u mitovima i pričama ipak podsjećao na ta zlatna vremena. Ratar i stočar, a s vremenom i svi drugi tehnolozi, u sebi uglavnom ubijaju potrebu za slobodom jer nisu dovoljno u kontaktu s izvornom prirodom koja jednostavno vapi za slobodom.

Najnovija nam tehnološka dostignuća, čini se, omogućuju to zatvaranje kruga s prvobitnim lovcem koji se znao nositi s **optimalnom entropijom**.

Kotač je otkriće koje nema uzora u prirodi i time je otkriće svih vremena. Prvi je put upotrebljen prije 5.000 godina u Mezopotamiji. Kotač smanjuje trenje između tereta i tla na minimum. Vjerojatno je tom otkriću prethodilo stavljanje debla pod teške terete i guranje prema cilju.

Interakcijom kotača i ploče lončar je tako za kratko vrijeme oblikovao posudu.

Igra kotača i kružnice geometrijska je metafora autopoiesisa. Tako je samoreferentnost središte kružnice, a kad savjest shvatimo kao ishodište našeg identiteta (kruga), promjer će nam se početi povećavati. Ako manji polumjer prizna veći, počinje samoorganizacija i intergracija na osnovama autopoietične tehnologije. ***Stvarajmo krugove krugova unutar materijalnih entiteta, ali i među nama. To je put autopoiesisa***.

Važno je spomenuti u ovoj interpretaciji još jedno otkriće — korištenje metala. Vjerojatno je neki predak ozidao svoje ognjište bakrenom rudom i zapazio kako se topi i curi. Uz otkriće kositra nastao je spoj bronce, što je nadmašilo dotadašnji kameni alat, kako po oštrini, tako i po izdržljivosti. Ne bi se smjelo pretpostaviti da se čovjek prethistorije samo materijalno odnosio. Kultura je po definiciji materijalni i duhovni odnos prema svemu što jest. Kromanjonac je prije 40.000 godina na svojim freskama nacrtao bizona, a Picasso priznaje da nije u stanju tako vjerno to nacrtati kao taj *primitivac* iliti naivac. Svaki muzej pun je ilustracija kako je čovjek imao potrebu za lijepim. Posebno je zanimljivo analizirati rituale. Naš je predak smatrao da ako svlada nacrtanu životinju, svladao je i živu. On je vidio tu povezanost, a kako nije znao što je učenje, predodžba, u interpretaciji je alopoietično spajao elemente.

Svi mi iz božanske perspektive nismo ni svjesni koliko smo alopoietični ili praznovjerni. Nije li taj Kromanjonac izveo prve iteracije kibernetske simulacije? Vrhunac tehnologije božje je stvaranje. To je čisti autopoiesis.

Moramo znati da je proces učenja išao po zakonima koje su otkrili američki biheviorist (slučajna nagrada, brza povratna sprega, ponavljanje) te da je ponuđena interpretacija bliža Darwinu nego Hegelu. Moramo se pitati postoji li neka relacija između napuštanja lova i izgona iz raja. Čovjek je s vremenom shvatio (zanimljivo bi to bilo detaljnije istražiti) da mu i drugi čovjek može poslužiti kao sredstvo za bolje zadovoljavanje potreba.

Na minimumu nije bilo socijalnog raslojavanja, a kad se imalo malo više dobara (kolika je to količina?), nastupila je nova kvaliteta u

odnosima. Razlikovanje je omogućilo novu kvalitetu jer se oslobodio intelektualni rad koji je omogućio dublje spoznavanje prirodnih, a kasnije i društvenih zakonitosti. Je li za to zaslužan prvi eksploatator?

Robovlasnički sustav ograničuje daljnji razvitak i motivacijski, osnova je progresa u kmetu koji od svog rada ima više koristi od roba. Postupno se iz radne rente razvija naturalna, da bi na kraju feudalnog razdoblja prevladavala novčana. U gradovima se time sve više razvijaju zanati i trgovina. Rad i proizvodnja u srednjovjekovnim gradovima ima više elemenata autopoiesisa od onog što imamo danas. Proizvodnja za poznatog kupca, individualizacija u radu i odnosima, visoka kvaliteta i gotovo umjetnička izrada, san su postmoderne, postindustrijske proizvodnje. Temelj se već nalazi u tom tradicionalnom načinu proizvodnje, a sva tehnologija **moderne** puko je otuđenje preko masovnosti kvantitete svega, a zaborava bitka kvalitete.

U postmodernom društvu, u postindustrijskoj proizvodnji, zahvaljujući informatičkoj tehnologiji, imamo priliku zatvoriti krug na autopoietičan način. Hoće li to biti lakše ako ne znamo, ili ako znamo našu povijest tehnologije? Svi oni koji danas pružaju otpor tehničkom progresu u ime načela realiteta, izgubili su pamćenje. Sve što nam treba, već smo imali i nosimo kao socijalno iskustvo u sebi ili suradnicima. To samo treba osvježiti (refreshing) i tehnološki je dio postmoderne ovdje. No, ne brzajmo cilju, a da nismo dovoljno posredovali lutanjima naših predaka. Samo poštovanjem njihova znoja imamo priliku za uzlet, za eksponencijalni rast, a ignoriranjem tog minulog rada živi će naš rad biti i dalje puko i jadno otuđenje. Mi nismo ni svjesni koliko smo dužni, u računovodstvenom smislu riječi, onima koji su nam dali postojeću infrastrukturu. Ukoliko uzmemo više no što dajemo, sotoniziramo budućnost našoj djeci i potomcima, a siguran sam da nam ni Svemogući, ni oni, jer su duhovno živi, to neće dopustiti. Mi to samo možemo virtualno poželjeti, pomisliti, ali Gaia će sve ozbiljnije namjere dobrano uzvratiti i onemogućiti nas.

Stoga se sve više postavlja pitanje **sinkronizacije** rada mnogih ljudi. Ovdje su ontološke pretpostavke za izum sata. Po nekima je sat savršenstvo čemu sve teži. Prvi su satovi bili na vodu i pijesak, a 1370.

godine H. von Wyck napravio je moderan sat. To je ljude, dotad usmjerene na vječnost, usmjerilo na svakidašnji život. Nemajući dovoljno dijalektike u glavi, mnogi su sada zaboravili na vječnost. Umjesto orijentacije na bitno (kvalitetu) došla je usmjerenost na hitno (kvantitetu) jer se *Moderni bog* povukao pred čovjekom. U postmodernom društvu vrijednosti će doći na svoje mjesto, kao što je bilo u tradicionalnom društvu, obogaćene recikliranim greškama bezbožne moderne.

Industrijska revolucija začeta je kad je J. Watt izolirao cilindar od kondenzatora i izumio centrifugalni automatski regulator dovoda pare. To je prototip kibernetskog modela. Isprva se parni stroj rabio za pumpanje vode jer je kretanje bilo samo naprijed-nazad. Kad je Foulton osposobio stroj za kružno kretanje, razvitak je industrije bio omogućen. Prethodno su u Europu došla tri kineska pronalaska: puščani prah, kompas i papir. Arapi donose jednostavniji brojevni sustav, a Gutenberg 1445. tiska prve knjige. Sve to zajedno, zahvaljujući kršćanskom duhu, dovodi do nove tehnološke kvalitete. Više nije materijal i njegova obrada ono što je dominantno. Energija kao input preuzima primat, a mi smo svjedoci kako se taj stoljetni val upravo završava.

Zaposleni u INI nisu ni svjesni, iako su donedavno drmali čak i politički našom zemljom, kako su tehnološki amortizirani. Veća je šteta što zaposleni u HT-u nisu svjesni svojih komparativnih prednosti, a posebno se to odnosi na Internet. Nadajmo se da će pozitivno u njemačkoj i hrvatskoj informatičkoj tehnologiji dovesti do sinergije i modela, koji će ulaziti u svaku poru proizvodnje i olakšavati prijelaz iz industrijskog u postindustrijsko društvo.

Suvremena tehnološka dostignuća

Sada je moguće izvršiti rekapitulaciju rada na višoj razini. To su, kako smo vidjeli, u prvoj iteraciji bili **toljaga, vatra i govor.** U novoj iteraciji umjesto toljage imamo bogato posredovanje nizom **strojeva i alata**. Vatra je transformirana u parni stroj kao svoju živu metaforu, a pismena komunikacija razvila je misaonost. Sat je najbolja metafora i

sinteza materijalnog, energetskog i informacijskog posredovanja u moderni prototip **industrijske revolucije**. Nakon toga slijedi vladavina informacija.

U transportu iz svega slijedi pojava željeznice i parnih brodova. Umjesto ručnog razboja razvija se stroj za predenje. J. Kay izumio je leteći čunak, Hargreaves pretvara predilicu u stroj, Arkwright unosi vodeni pogon, a Crampton sintetizira prethodne izume, što omogućuje razvoj tekstilne industrije. U metalurgiji je dugo dominirao bat, klin i mijeh, a Bessemerovim otkrićem (1885. g.) i izgradnjom Siemens-Martinove peći (1864. g.) započinje moderna metalurška era.

U građevinarstvu osim kamena, zemlje i drveta nema novog materijala do primjene armiranog betona (Monijer 1877. g.). Taj materijal omogućuje novu kvalitetu i za sada mu nema premca. Na osnovi otkrića Volte (1800. g.), Faradeya (1831. g.) i Simensa, konstruiraju se generatori istosmjerne struje. Tek istraživanjem našeg Nikole Tesle nastupa era izmjenične struje. Teorijske Maxwellove analize omogućuju razvoj elektrotehnike, što daje novu kvalitetu razvoju rada. Na osnovi Lavoiserovih teorija istraživanja nastupila je jasnoća o elementima, spojevima i kemijskim reakcijama. Lomonosov je razvio fizikalnu kemiju, a Mendeljev otkrio strukturu kemijskih elemenata. Liebigova otkrića uloge gnojiva u ratarskoj proizvodnji dovela su do proizvodnje superfosfata. Perkins otkriva sintetske boje (1856. g.), Nobel (1862. g.) nitroglicerin pa kemija postaje osnova za najpropulzivniju industrijsku granu. Ljudsko oko ulazi sve dublje u mikro i makro svijet. Holandski brusač stakla Lewenhock konstruira instrumente koji povećavaju predmet 250 puta. Tako i biologija dobiva snažnu infrasrukturu za spoznaju o stanicama, protoplazmi, jezgri, kromosomima itd. Galileo (1609. g.) konstruira dalekozor i otkriva Jupiterove satelite, Saturnov prsten i pjege na suncu. Kepler i Newton usavršili su ga i svemir je postao objekt sustavnog praćenja i istraživanja.

Sve veće raščlanjivanje rada, kako na teorijskom, tako i na praktičnom planu zahtijeva određena objedinjavanja. Tako razvoj fizike i kemije dovodi do fizikalne kemije. Zanate i manufakture zamijenila je industrijska proizvodnja. Radnici su isprva na to reagirali uništavanjem

strojeva (ludisti). Tek kasnije shvatili su kako im opasnost ne prijeti od strojeva nego od ljudi-vlasnika. Danas smo svjedoci kako ih se uči upravo obratno, kako će ih privatno vlasništvo odvesti u raj (M. Friedman). Pričati i pisati o tome, a ne znati kolika je ***stopa povrata iz ulaganja u fizički i ljudski kapital***, vrlo je opasna rabota. Lopovluk je gotovo nemoguće tada izbjeći, a rješenje je dublje shvatiti koji se potencijal krije u stroju, tehnici i tehnologiji. Prije razumijevanja psihosociološkog dijela zbilje, moramo se pitati o izvorima ekonomske vrijednosti.

Prvi smisleniji odgovor daju merkantilisti, a u proizvodnji vide samo preduvjet stvaranja novca. Petty ukazuje na ispravan put, a A. Smith (1723.-1790. g.) prvi u radu vidi izvor bogatstva, što Ricardo (1772.-1823. g.) još detaljnije ostvaruje. U prethodnom razdoblju teorija *(top-down)* zaostaje za praksom *(bottom-up)*, a sada joj se postupno stavlja uz bok da bi s vremenom, posebno pojavom Interneta, izbila u prvi plan. Vrijedno je istaknuti djelo R. Owena. Dobio je etiketu utopista, a da se malo tko pokušao udubiti u bit njegova djela. On je napravio, u biti, u društvenoj stvarnosti najgrandiozniji društveni eksperiment i ostvario društvenu zajednicu kakve ni danas gotovo nema. No, za cjelokupnu praksu to je još samo slučajnost. Jajašce koje je kreirao živi u svakom slobodoumnom čovjeku i samo je pitanje vremena kad će se autopoietične tvrtke rađati kao što se rađaju pilići. Koliko znam, takvih tehnoloških inkubatora još nema u svijetu, a želja mi je da upravo takav bude u Osijeku.[406]

Malo koga zanima kako radnik živi, kako zadovoljava svoje osnovne potrebe jer je osnovna borba za profit. Strojevi proizvode strojeve. Vrhunac je toga pojava Taylora čiji radnik-objekt Smith, radeći po uputama, umjesto 12,5 tona utovaruje 47 tona. Metodologija koju je primijenio ni danas nije dostignuta, a kamoli nadmašena. On sustavno varira svaki čimbenik i pronalazi optimum. Tako varira veličinu lopate, težinu materijala, udaljenost, luk zamaha, a kao rezultat umjesto 400 do 600 radnika posao obavlja 140 radnika. Umjesto 16 tona prebacuju 59 tona, a umjesto 1,15 dolara zarađuju 1,88 dolara. Prosječni trošak pada

[406] Ukoliko ne bude išlo kreiranje autopoietičnog tehnološkog centra legalnim strukturama, krenut ćemo virtualnim putevima ...

sa 0,72 na 0,033, što pokazuje da se profit ne dijeli pravedno. Nekorektno je optuživati Taylora jer je teorijski i praktički dao zaista ogroman doprinos organizacijskoj teoriji.

Drugi je veliki organizator J. Ford. S njim započinje masovna proizvodnja. On je za razliku od Taylora usmjeren na cjelinu proizvodnje. Umjesto mikro, razvija makro analizu povezujući načela energije, točnosti, kontinuiteta, brzine i ponavljanja. Metodološki se planira proizvodni proces, repromaterijal se *uručuje* izvršitelju, a operacije se, u Taylorovom stilu, diferenciraju do detalja. Gilbreth otkriva terblige optimalne pokrete, a Smithovo se poimanje podjele rada (na modelu igle) razvija u gotovo svakom industrijskom proizvodu.

Prednosti podjele rada dolaženjem u diferencijaciji do krajnosti počinju blijedjeti, a nedostaci izbijati u prvi plan. Otuđenost iz Marxova doba dječja je igrarija prema otuđenosti Chaplinova radnika.

Vlasnici osjećaju da im inženjeri više ne mogu pružiti novu kvalitetu pa u igru ulaze psiholozi i sociolozi. Na početku, u duhu karizme, javlja se A. Mayo. Varirajući na Taylorovu načelu nezavisne varijable (temperatura, buka, svjetlost, boje), opazio je kako produktivnost raste bez obzira pogoršavaju li se uvjeti rada ili poboljšavaju. Tako se otkriva **ljudski čimbenik**. Pažnja prema radnicima vraća se po zakonu reciprociteta uvećanom proizvodnjom.

Informatizacija društva

Pogledajmo spoznaje XX. stoljeća i vidjet ćemo da fizika i kemija suvereno dominiraju tehnološkim promjenama, a u stopu ih prati biologija. Tehnološki su vrh informatička tehnologija i biotehnologija. Ostale znanosti još predstavljaju ružno pače iz Andersenove bajke. Sve dublje prodiranje u strukturu materije (Rutheford, Bohr, Schrieffer itd.) dovelo je do spoznaje veza strukture i svojstava koja omogućuju svjetlosna vlakna, nove materijale od keramike te polimera što zamjenjuju klasične sirovine pomoću kvalitetnijih svojstava i manjih troškova.

Einsteinovom formulom $E = mc^2$ uspostavljen je most između ma-

terije i energije. Sada se zna da u gramu materije ima energije kao u milijun tona ugljena i pitanje je samo kada će to prestati biti samo puka teorija. Atomske elektrane, brodovi na atomski pogon više nisu utopija. Elektricitet, raritet 19. stoljeća, već je domaćin u svakom stanu, a industrija se bez toga ne može ni zamisliti. Proučavanje zvučnih valova dovelo je do primjene ultrazvuka. Istraživanje svjetlosti dovelo je do otkrića lasera, a širenje elektromagnetnih valova do telekomunikacija (telefon, radio, televizija, elektronska pošta do suvremenih baza podataka s kojima se komunicira putem svjetlovoda na kontinentalnim udaljenostima). Tako cijeli svijet postaje **globalno selo,** vjerojano oaza u svemirskoj pustinji.

Najveći proizvod XX. stoljeća jest kompjutor. Isprva s elektronskim cijevima, kasnije s tranzistorima, a u najnovije vrijeme s visokointegriranim krugovima. Isprva je kompjutor služio za numeričku obradu informacija, a sada sve više i za nenumeričku. Uz tekst i sliku digitalizira se i zvuk pa je multimedijalni pristup infrastruktura novog načina multimedijalnog učenja. Ni kemija ne zaostaje, naprotiv, ovdje su otkrića još šira i dublja. Najbliži je istini jedan američki biznismen koji žali što sada ne započinje karijeru u kemijskoj industriji jer su ogromni intelektualni i ekonomski izazovi u transformaciji otkrića u profitabilne proizvode. Sve je započelo korištenjem ugljena i nafte, a nastavilo se proučavanjem enzima i katalizatora.

Tekstilna i obućarska industrija već koriste računala u dizajniranju i proizvodnji. Industrija građevinskih materijala i građevinska industrija pružaju prilike za sve kvalitetniji smještaj i stanovanje. Transportna sredstva po zemlji, vodi i zraku sve bolje zadovoljavaju čovjekove potrebe. U poljoprivredi mehanizacija, novi hibridi, kemizacija i uopće agrotehnika omogućuju sve veće prinose. Vrhunac je u Eastinovu otkriću direktnog uzimanja dušika iz zraka za biljku. Zahvaljujući otkrićima molekularne biologije i ulaska u ustrojstvo DNA i RNA sve se bolje shvaćaju zakoni života i uistinu otvara prostor za autopoietičnu organizaciju.

Na osnovi svih prethodnih tehničkih disciplina javlja se nova znanstvena disciplina čija težnja nije raščlaniti i odvesti u minucioznu

analizu, nego upravo suprotno, izdiferenciranu znanost sjediniti. To je kibernetika, etimološka težnja da se kormilari — upravlja, a prvi je autor N. Wiener. U prirodi je sve svemu cilj i sredstvo, a čovjek je stvorio umjetne proizvode (od "artificial design" do "artificial inteligence" i "artificial life", a A. Železnikar iz Ljubljane čak razvija koncept umjetne svijesti — "artificial consciousness") u svrhu učinkovitijeg zadovoljenja svojih potreba.

No, to se nije uspijelo postići uslijed ogromnog **organizacijskog jaza** između sve većih tehnoloških mogućnosti i sve većeg relativnog zaostajanja u ekonomskom, pravnom i psihosociološkom smislu. Preciznije, nezavisni odnosi u procesu rada i razmjene stvaraju entropiju potrošnje jer su slabe povratne sprege koje bi taj proces trebale regulirati. Wattov regulator prolaska pare model je kibernetskih želja u tehnologiji, ekonomiji i pravu, ali učenje, i individualno i kolektivno, tako je sporo i neučinkovito da se sve češće razmišlja što više čovjeka udaljiti iz procesa proizvodnje putem automatizacije i robotizacije. U zadnjih desetak godina shvatilo se, prvo na MIT-u, a sada gotovo na svim visokorazvijenim tehnološkim središtima u svijetu, kako treba razvijati cjelokupnu organizaciju kao **samoučeći sustav**. Naša bi komparativna prednost mogla biti u tome što još malo tko vidi da je neophodno razvijati autopoietski sustav koji implicitno u sebi sadrži i organizacijsko učenje, ali i ne samo to. Time 3-5 puta veće mirovine i plaće uopće ne bi bile problem. Zaista je neshvatljivo kako naši vodeći ljudi u gospodarstvu i politici ne sagledavaju ogromne tehnološke potencijale koji su nam da dohvat ruke. Jesu li više krivi "proizvođači" ili "potrošači"?

Osnova za ostvarenje sekundarnog kibernetskog pristupa koji je najbliži autopoiesisu, simulacija je željenog procesa. Ovdje se najbolje simuliraju fizikalne zakonitosti (energetski tijekovi, mikroelektronski tijekovi, meteorološki proces), slabije kemijski, još slabije biološki (model virusa), a najslabije ekonomski, psihološki i društveni procesi. Najnoviji hit u tehnološkim sintezama izvodi Kevin Kelly[407] jer je najdalje otišao u autopoietičnom poimanju tehnologije. On u svojoj knjizi ***Out of Control***

[407] http://www.hotwired.com/staff/kevin.

iz 1994. zastupa načelo *bottom-up* kontrole, otkriva stalne neravnoteže, traži rastuće prinose. Evoluciju time interpretira kao sustavno upravljanje greškama.

Po njemu, priroda ne zna matematiku, fiziku ili kemiju, nego **biologiku**, a mi iz toga možemo naučiti stvarati po istim načelima. To će dovesti do umrežene ekonomije i većih profita. Ako je Svevišnji znao što radi, a mi smo nositelji božanske biti, tada su i naši proizvodi kontinuiranost prvog pokretača. Znači trojstvo: Bog — čovjek — stroj.

Bog je *klonirao* sebe u čovjeku, a čovjek sebe u stroju. Ako tomu prilazimo alopoietski, imamo suvremenu tehnologiju sa svim manama koje dobro znamo.

Ako pak polazimo od autopoietskih načela, možemo nadvladati prostor, vrijeme, gravitaciju i biti istinski sustvaratelji po božjem planu. Upravljanje kompleksnim pojavama nemoguće je bez dubljeg ulaženja u bit stvaranja, budući da će strojevi sve više biti utemeljeni u biologici, a ona je čisti autopoiesis. Sve što se sada nalazi u kaosu, čeka svoj trenutak za samostvaranje, samoorganizaciju.

Pokušajmo rekapitulirati cjelokupni razvitak rada. Trojstvo materijalnog, energetskog i informacijskog odnosa ostaje i dalje nepovrediv sadržaj i oblik rada. No, razlike su u procesu razvoja ogromne. Sve veće posredovanje čovjeka i prirode umetanjem prvo pomagala, a sve više kompleksnih automatiziranih procesa, plaši one koji ne razlikuju sredstvo od cilja. Zahvaljujući otkrićima fizike, kemije i biologije, materijali, energije i informacije koji ulaze u proces rada izvanredno su se proširili. Možemo zaključiti da je tehnologija obrade materijala bila najveće ograničenje u ljudskoj povijesti pa nije slučajno što cijela razdoblja nazivamo po materijalima koji su bili dominantno u uporabi. Sada je najveće ograničenje tehnologija obrade energije i mi smo živi svjedoci uspona, ali i pada OPEC-a kao simbola energetske moći. Već se osjeća da će najveće ograničenje u daljnjem razvoju biti tehnologija obrade informacija. Zanimljivo je gledati odnos mlade i stare generacije prema mikrokompjutorima kao metafori dubljih tehnoloških, ekonomskih i društvenih odnosa. Ljubav roditelja prema djeci najbolje se iskazuje nabavkom te alatke, a izvrsno je što i sama djeca intuitivno osjećaju

potrebu za tim najboljim tehnološkim pomagalom.

Sukob energetike i informatike

Pogledajmo kako je ova zbivanja pratio J. Servan Schreiber.[408] Vidjet ćemo kako neki ljudi uočavaju zakonitosti zbilje, reagiraju na to prema svojim emocionalnim i intelektualnim mogućnostima, a okolina bez ***samoorganizacije*** moralno i intelektualno superiornih dovodi da se svi zajedno ponašamo kao pokusni štakor u labirintu. Uostalom, podsjetimo se što se događalo, a ove hipoteze možemo još testirati jer su gotovo svi akteri živi. Treba samo okrenuti telefonski broj i testirati hipotezu: ***Znamo li što hoćemo****?*

Vratimo se istraživanjima Schreibera. Nakon Gadafijevih poteza protiv Hammera i dominacije financijskih centara moći Giscard Destain saziva konferenciju zapadnih zemalja, OPEC-a i ZUR-a,[409] i za 10 dana dolazi do neuspjeha jer su razvijeni htjeli (osim Francuske) odvojeno razgovarati o energiji i sirovinama. Sebičnost kao obično biva kažnjena, a najviše trpe najmanje krivi. No, ta izbacivanja iz ravnoteže vode novim oblicima samoorganiziranja pa se tako zlo pretvara u dobro. Posljednje nas uvijek uspava i razmazi te je bez kvalitetnih vizija nužda kauzaliteta nadoknada za naše nerazumijevanje finaliteta. Teleologija još nije pokazala svoju komparativnu prednost. Vrijedno bi bilo kad bi naši studenti — budući vodeći gospodarstvenici i političari, istraživali ta zbivanja. Da smo bili informirani, da smo razumjeli te procese, ne bismo u naftnoj krizi prošli tako loše. Gdje bismo bili danas da smo htjeli i znali u tim trenucima igrati te igre. Utjecaj prethodne Jugoslavije bio je dovoljno jak na oba dijalektička polariteta, sjever (bogate) i jug (siromašne) te istok (socijaliste) i zapad (kapitaliste).

No, naše nerazumijevanje tehnoloških zakonitosti stavilo nas je na rep događaja. Danas naša država, kao najsnažnija ekonomska i politička tvorevina na ovom području, malo uči iz minulih promašaja. Imamo i MZT, ali gdje je to u odnosu na japanski MITI. Nakon dvije godine ne-

[408] Schreiber, J. *Svjetski izazov.* Globus, Zagreb, 1981.
[409] ZUR - Zemlje u razvoju

uspjeh je došao za dva dana. OPEC je ušao u savez sa ZUR-om i davao 3,5% BNP-u, ali se brzo uvjerio u beskraj 3 milijarde proletera. Ideologija se razbila o psihološka, tehnološka, ekonomska i politička ograničenja.

Bi li znanja koja ovdje razvijamo pomogla da se tadašnji problemi učinkovitije i humanije riješe?[410] Vidi li čitatelj ovdje letove leptira iz teorije kaosa? Tko ne zna čitati slabe signale, nije profesionalac nego samo amater.

Je li uzrok za zanemarivanje tih prognoza u čuvstvenoj kugi birokracije koja je čitala izvještaje Paleya i Huberta. Moramo se pitati zašto se ne ponire u osjećanja i mišljenja onih koji koče razvitak. Nije u pitanju glupost, nego nepoštenje, a posljedice su ***tih sitnica*** kasnija zbivanja — energetska kriza.

Teško je tvrditi, ali eksperimentirajmo misaonom simulacijom, da su ostali podržali inicijativu Francuske u pregovaranju, bi li tijek bio isti. Ima li čovjek priliku za slobodu? Možda je sloboda samo utopija? Jedan moj poznanik vratar ispjevao je 1971. sljedeći stih: *"Neće biti rata, ali će biti borba za ljubav, da neće ostati kamena na kamenu."*

Pogledajmo kako je išao proces vlasništva nad naftom u Iranu.[411] U

[410] Godine 1978. sastali su se McNamara i Brandt u Washingtonu te Jamani i kolega iz Kuvajta, Ali kalifa Al Sabab (koji je studirao u Silicijskoj dolini i kreirao industriju budućnosti). Brzo su saželi privredna i politička kretanja. Paralelno s tim W. Simon traži audijenciju kod kralja Fejsala, uslijed straha od *plivanja* petrodolara jer je ta masa veća od ukupne monetarne mase SAD-a. Dok su na konferenciji za tisak očekivali odgovore o novoj cijeni barela, Jamani je rekao: "Nafta i vrijeme na našoj su strani ... Približava se trenutak kad se više nećemo upuštati ni u kakve ugovore o energiji, a još manje o našim novčanim zalihama, a da se prije toga ne prihvati sustav koji će omogućiti transfer tehnologije prema zemljama u razvoju... Ako želite naftu, morate omogućiti razvoj i dati tehnologiju bez ikakvih ograničenja. Prava cijena nafte transfer je tehnologije."
U duhu toga, Avni al Ani (42) izjavljuje: "Spojit ćemo sva tržišta sirovina u jedno da bismo stali na kraj pljački zbog koje dolazi do nepravde i nesreće. Raspolažemo snagom nafte." Ona je 1930. pokrivala 10%, a tada 50% energetskih potreba. Godine 1914. potrošeno je 6 milijuna tona, 1960. 300 milijuna tona, 1975. 500 milijuna tona. Danas se preradom dobiva 80.000 proizvoda od nafte. U 10 godina cijene su poskočile s 2 $ na 32 $ po barelu, a očekivali su da će do 1985. biti opet udvostručeno. Ministar energetike J. Schlesinger na to je tvrdio: "Jedino pravo rješenje bilo bi da se sva naša postrojenja zamijene na potpuno promijenjenoj tehnološkoj i energetskoj bazi." Cijena je u SAD-u 10$, a u Arabiji 1$. Račun za naftu u SAD-u promjenama je cijena s 42 milijarde $ porastao na 80 milijardi $, i dok oni zavise 45%, SR Njemačka i Japan zavise 80%. Najsnažnija europska banka, Bundesbank, 1980. ulaže obveznicu od milijardu maraka u banku Saudijske Arabije. Je li netko prognozirao tijek događaja? Schreiber otkriva (str. 51) da je 1950. Paley objavio izvještaj u kojem prognozira da će 1970. SAD izgubiti energetsku nezavisnost, a 1960. K. Hubert ne dobiva veću pozornost za isti zaključak.

[411] ibidem, str. 56.

doba Mosadika omjer zemlje i kompanija bio je 30:70, formiranjem OPEC-a 50:50, a nakon libijskog poteza 70:30, da bi nakon kratkog vremena bio čak 95:5. To nije mala revolucija. A OPEC je to želio postići i za druge sirovine. Shvaćamo li sada malo bolje korijene "Pustinjske oluje"? Sirovine, energija i informacije sveto su trojstvo svake tehnologije, samo je pitanje organizacije tih entiteta, a to zavisi o strategiji. Imamo li mi to u našoj zemlji? U MZT-u, u bazi SVIBOR imamo elemente za to, ali vrlo mali broj ljudi ima vizije kako bi se mogli snaći u kaosu informacija.[412]

"Rimski klub", u doba pisanja Schrieberove knjige, smatra da cijena mora biti 60$ da bi bila odgovarajuća zamjenskim izvorima energije. Aktivna igra visokorazvijenih, u međuvremenu je spustila cijenu na 10-15 $.[413]

Bi li se odnos Arapa i Izraela razvijao kao što jest da se bolje razumio proces emocionalnih, intelektualnih (zakon farme S. Coveya) i tehnoloških transformacija? Uz to treba dublje poznavati strategiju pax Britannica versus pax Americana da bi se shvatilo komu nije stalo do mira na Bliskom Istoku. No primjera nikad dosta. Brzezinski je postigao da se uvede embargo na transfer naftne tehnologije SSSR-u, koji umjesto do 25 km mogu bušiti samo 5 km, a što je zaostajanje od 25 godina!? Dok SAD-u treba 5 mjeseci, njima treba 5 godina za iskopavanje bušotine.

Američki embargo odveo je SSSR u manevre prema Zaljevu i vojnu prisutnost u Afganistanu. Bi li razvoj događaja išao tim tijekom da Rusi nisu pobili poljske časnike za vrijeme Drugog svjetskog rata (odakle je emigrirala porodica Brzezinskog)? Duh krvne osvete? Bez dubljih istraživanja bioloških, emocionalnih, intelektualnih i tehnoloških zakoni-

[412] Pokušavam svoje najbolje studente uvjeriti kako bi vrijedilo analizirati te naše znanstvene baze. Čini se da je u meni još previše alopoiesisa pa pravih rezultata još nema.

[413] Jamani kao emisar Fejsala, za vrijeme pripreme rata Egipta, ide u SAD i daje naslutiti mogućnost embarga, a to nitko tamo ne shvaća osim J. Atkinsa te memorandum ne dolazi do Nixona. Izrael, iako zna da će biti napadnut, po zahtjevu Kissingera ne smije reagirati. Nakon početka rata OPEC objavljuje embargo. Tada stupa na scenu Kissinger koji razvija Metternichovu strategiju: za svakog suigrača po jednu *istinu*. Tako krajem 1974. g. 50% izvoza oružja ide u Iran. Fejsal malo kasno uočava igru SAD-a i hladno dočekuje Kissingera koji podržava šaha da podiže cijenu kojom bi kupovao oružje i nakon 8 godina te vladavine pogoršani su odnosi Zapada s Arapima, a cijeli svijet ne uspijeva plaćati račune za to.

tosti nemamo šanse, nego perpetuiranje sadašnjosti!?[414]

L. Iaccoca (predsjednik Cryslera i autor *Mustanga*) uočava japanski model, gdje zajednički planiraju država i privreda. Treba li se čuditi što njegovi memoari imaju ogroman uspjeh. Stvaralački subjektivitet ne da se ekonomskim i političkim silama. Nekoliko mjeseci nakon dolaska Homeinija i u Saudijskoj Arabiji dolazi do sličnog pokušaja, u jesen 1979. Gledano izvana misli se da su problemi OPEC-a riješeni zahvaljujući prihodima od nafte, a stvarnost je sasvim drukčija. Ključno je pitanje **razvoj**. Od 1970. do 1978. višak prihoda OPEC-a otopio se uslijed *reciklaže*, inflacije. K. Schiller te je zemlje savjetovao da ne idu putem Irana, nego da se industrijaliziraju, a u to ih je uvjerio radnom sposobnosti, poštenjem i osobnim šarmom. On je zaslužan, uz Jamanija, za umjerenost u razvoju Zaljeva.

Pogledajmo malo dublje što o sebi misle mudriji Arapi.[415] Šeik Hisam Nazer: "Ljudi vjeruju da smo mi u Saudijskoj Arabiji bogati. Ali to nismo u pravom smislu riječi. Prodajemo naftu koja se ne obnavlja. I što će nam preostati? **Jedino bogatstvo jest moć stvaranja**.Treba nam razvoj. A treba nam mnogo prije nego što nafta izgubi svoju moć." Najvažniji razlog teškoća u transferu tehnologije jest nerazvijenost u obrazovanju. Isti zaključuje da je sljedeći plan razvoja usredotočen na podizanje ljudskog kapitala jer toga najviše nedostaje. Građevinari svijeta otimaju se oko ugovora za nekoliko milijarda $ kao da je bitna zgrada, a važni su programi. Jesu li to pročitali naši rektori, ambasadori, kreatori ekonomije i politike? Moramo li prvo sami sebi napraviti bolje obrazovne programe? Jesu li to procesi proizvodnje stvaralačkih subjektiviteta? Zašto to ne činimo? Ne znamo li, ili nećemo?

Arapi[416] uočavaju da nemaju nijedan ozbiljan prijedlog o ulaganju koji bi omogućio da se prihodi ulože na stvaralački način. Njih muči kako naftu pretvoriti u razvoj? McNamara, Brandt i mali broj bivših privrednika i političara shvatili su probleme odnosa Sjevera i Juga. Tako 1972. McNamara u Kopenhagenu izjavljuje:[417] "Nema nikakvih mate-

[414] Počinje li čitatelj razlikovati autopoietičnu i alopoietičnu metodologiju rada?
[415] ibidem, str. 102.
[416] ibidem, str. 103.
[417] ibidem, str. 145.

rijalnih zapreka razumnom, umjerenom, progresivnom rješavanju problema razvoja. Zapreke su samo u duhovima ljudi." Sve su to još uvijek mnogima u nas nepoznate činjenice. Mogli bismo se upitati kako bi se proces promjena cijena nafte događao da je već tada bio razvijen Internet. Upravo je sada u tijeku još jedan naftni udar i cijena barela i dalje pleše između 10 i 30$ jer energetika i informatika nisu u harmoniji.

Japanska proizvodna filozofija

Pogledajmo kako o tehnološkim problemima misli jedan od najutjecajnijih japanskih ljudi, Toshiwa Doka, čiji se autoritet temelji na tome što svijet sagledava u cjelini, a to ne ostaje apstraktno, nego se potvrđuje na djelima. Slušaju ga 35 godina jer nije izgubio ni jednu bitku koju je započeo. Njegova je poruka sljedeća:[418] "Mi moramo postati pioniri tehnološkog napretka koji će se proširiti na cijeli svijet. Ne samo znanstvenom snagom Japana, kapacitetom 300.000 naših istraživača koji traže novo polje rada, nego u organskoj simbiozi sa svim razvijenim[419] zemljama bez izuzetka. Potrebno je tehnološki opremiti kapacitete svijeta bez obzira na granice. Sredstva su ovdje. Sad ih samo valja primijeniti. Za sve nas cilj je jednostavan: stvarati, širiti i organizirati tehnološku moć koja će podići svijet." On je uočio da se japanski divovi ne mogu više slijepo usredotočiti na vlastiti rast i osvajanje tržišta. Moraju se "organski integrirati sa svijetom." On zna da je to **informacija** pomoću koje se mora razvijati.

Schreiber nam otkriva formulu uspjeha Japana i na primjeru Ishikawajamija koji 1950. započinje razvijati brodogradnju i nakon 10 godina $^{8}/_{10}$ brodova izlazi iz japanskih brodogradilišta. Godine 1958. u Japanu se osniva tvrtka Ishikawajami do Brazila, i danas je to najznačajnija kompanija u Los Angelesu. Doko inicira takvu tvrtku u Singapuru. Izjavljuje novinarima u New Yorku krajem 1960. godine: "Mi nemamo nikakva prirodna bogatstva, nikakve vojne moći. Imamo samo jedan resurs: pronalazačku sposobnost naših mozgova. Ona nema gra-

[418] ibidem, str. 171.
[419] Je li i s nerazvijenim zemljama ili bez njih?

nica. Valja je razvijati. Valja je odgajati, vježbati, opremiti. Ta sposobnost, silom stvari, postat će u bliskoj budućnosti najdragocjenije zajedničko dobro, najstvaralačkije bogatstvo čovječanstva." Nije li to što on piše autopoiesis? Doko uskoro iz brodogradnje prelazi u Toshibu. Japan i bez legitimnih osnova razvija ono što je najbitnije, stvaralački subjektivitet.

Vidjeli smo da je OPEC htio povezati zemlje u razvoju pa je odustao; sada to pokušava Japan i vjerojatno neće uspjeti jer mu metoda nije dovoljno humana. Naši su radnici radili u nizu zemalja u razvoju bez dovoljno refleksije što sve treba učiniti da se samoorganiziramo. Uostalom, to moramo prvo mnogo bolje učiniti u samoj zemlji, ali ne smijemo oklijevati u tome nigdje gdje radimo.

Ima niz naših ljudi u visokorazvijenim zemljama koji rade na odgovornim mjestima i unapređuju tehnološki razvoj. Znamo li ih mi organizirati, ili se oni trebaju u tom pravcu samoorganizirati? Koliko bismo dobili znanja kada bismo to znali staviti u funkciju našeg tehnološkog razvoja! No, prije toga moramo angažirati vlastite resurse i kad to iscrpimo u znatno većoj mjeri, ovi bi se procesi mogli razvijati. A za to nam treba još posredovanja. Ukoliko ne treba, zašto ne radimo u tom pravcu pametnije i poštenije? Dosta je koristan događaj za case study o kome nas upoznaje Schreiber:[420] "Godine 1976. policija je upala u skroman stan tražeći vilu *predsjednika Doka*. 'Ne postoji nikakva Do-kova vila', odgovori mu žena. 'Ja sam gospođa Doko. Mi ovdje sta-nujemo. On je vlakom u 6:30 otišao da stigne u ured.' Tada je navršio osamdeset godina, a policijski izvještaj preuzele su novine objavivši javnosti veličanstvenu sliku o šutljivom, skromnom i strogom čovjeku na vrhuncu njegove moći."

Japan je, za razliku od Jugoslavije, na šokove 1970., 1973. i 1979. reagirao ubrzanim racionalizacijama i inovacijama. Mi smo, u prethodnoj državi, bili previše pod zaštitom sustava kao da smo emocionalno i intelektualno nedozreli, a takav se mentalitet jeftino plaća na svjetskoj ekonomskoj i političkoj sceni. Mora li nam biti još gore da se probude

[420] ibidem, str. 175.

naši potencijali?[421]

Možda nam za ilustraciju izlaska iz tehnološke krize može biti primjer savjet Nippona koji se usredotočuje na kamere, nekoliko dana nakon kapitulacije 1945. Kako se ponašaju naši veliki kolektivi? Čekaju da im država riješi probleme. Jesmo li navedeno dovoljno izučili pa stvorili temelje i počeli otkrivati među vlastitim kadrovima one koji su u stanju podići tehnološku razinu. Koliko je naših direktora i članova nadzornih i upravnih odbora tehnološki pismeno i ukoliko jesu, što ih ograničuje ako znaju za CAD/CAM, CANBAN, COPIX, OPTIM-u, MRPS, ASUP i druge teorije i metode iz arsenala dostignuća znanstveno-tehničke revolucije? U zadnje se vrijeme upozorava odgovorne kako bi mogli odgovarati za svoje propuste. Bilo bi bolje kad bi umjesto prijetnji i političari i gospodarstvenici počeli sustavno učiti. Tu je naša ogromna šansa koju za sada malo tko vidi: Hrvatska kao samoučeća država, kao samoučeći globalni holding od slavonskih ravnica do Jadrana. Od koga to možemo najbolje naučiti?

Dr. improvement

Najdublje je u tehnološku bit stvaranja ušao **Shigeo Shingo**.[422]

Pogledajmo detaljnije u čemu je doprinos S. Shinga, najvećeg znanstvenika, da ne kažem i mistika u domeni organizacije proizvodnje. Shingovo zalaganje za filozofiju inovatorske promjene konvencionalnih proizvodnih sustava, razlog je što su ga u Americi nazivali *Dr. Improvement*. Lj. Milović,[423] u suradnji sa S. Shingom, otišao je najdalje u razumijevanju japanske proizvodne filozofije. Po njemu **osnove raci-**

[421] Ako nema snažnog finaliteta, preostaje jedino kauzalitet, a to znači da nam uistinu mora biti još gore.

[422] Imao sam sreću biti s njim i dva dana razgovarati upravo u vrijeme kad sam otkriven kao neprijatelj samoupravnog socijalizma. Strahovito mi je pomogao jer dok su me prijatelji izdavali, globalno selo počelo mi se otvarati. Od 1977. nisam previše mario za jugoslavensko okruženje jer sam dobro proučio stanje u OUN-u, WB-u i MMF-u. Znao sam, kao što to znam i danas, da nam ništa posebno dobro ne može doći od tih vrhunskih licemjera koji svijetu pričaju o slobodi, ljudskim pravima, a do jučer su njihovi preci vodili imperijalističku politiku i kolonizirali veliki dio planete. Sada to obavljaju perfidnije monetarnom politikom i "stand-by" aranžmanima.

[423] Lj. Milović pokušao je u niz tvrtka u SFRJ, a i kasnije u RH primijeniti što je naučio od Shinga, ali se sve manje-više razbilo o hridi naše gluposti i nepoštenja.

onalizacije zasnivaju se na modelu po kome **rad oplođuje kapital i stvara novu robnu vrijednost:**

R(rad) x K(kapital) = V(robna vrijednost)

Kapital se ovdje tretira kao **ekonomska vrijednost koju treba oploditi** kako bi se stvorila nova (uporabna) vrijednost, tj. (robna) vrijednost — V.

Rad je činitelj koji stvara novu (uporabnu) dodanu vrijednost i u interakciji s kapitalom višak vrijednosti.

Zalažući se za "inovatorske promjene konvencionalnih proizvodnih sustava", Shigeo Shingo uspostavlja svojevrstan mehanizam "Nove proizvodne filozofije" kojim se racionalizacijom rada i kapitala uspostavlja dinamička interaktivna veza između tržišta i proizvodnje.

U tekstu koji slijedi objasnit ću četiri osnove "Nove (Shingove) proizvodne filozofije", a to su:

–Proizvodnja bez zaliha i SMED metoda;

–Proizvodnja bez defekta i totalna kontrola kvalitete;

–Just In Time proizvodnja i kanban sustav;

–Poslovanje bez gubitaka i netroškovno načelo.

Znači, ako se osposobimo proizvoditi bez zaliha, bez škarta i točno na vrijeme, imat ćemo proizvodnju bez gubitaka. To bi bila autopoietična proizvodnja kakva postoji u biološkom svijetu i u svakoj našoj zdravoj stanici u tijelu. Iz prethodnog i teksta koji slijedi vjerojatno nam je jasno, ili će postati razumljivo zašto sada imamo alopoietičnu organizaciju proizvodnje.

Shingovo učenje i stvarni rezultati koje je postigao u Toyoti mogu nam pomoći da za kratko vrijeme ovladamo osnovnim pojmovima za autopoietičnu organizaciju proizvodnje.

Proizvodnja bez zaliha i SMED-metoda

Tržište je stalno izbacivanje iz ravnoteže uslijed tehnološkog napretka i konkurencije. To zahtijeva stalno promjenjivi asortiman i serije

svedene na jednokomandni tijek. U novoj japanskoj proizvodnoj filozofiji odgovor je uvođenje SMED metode.

SMED metoda omogućuje skraćivanje pripremnozavršnog vremena na jednoznamenkastu veličinu (**SMED = S**ingle digit **M**inute **E**xchange of **D**ie), što u prijevodu znači: promjena alata za jednoznamenkastu veličinu vremena. Pripremnozavršno vrijeme svedeno na jednoznamenkastu veličinu nema bitnog utjecaja na optimalnu veličinu serije te je nepotrebno stvarati zalihe i ovisiti o velikim serijama. To je saznanje kopernikanski prevrat u poimanju rada.

Još je veća revolucija proizvodnja bez defekata totalnom kontrolom kvalitete. Norman Bodek, predsjednik Productivity, Inc. u Cambridgeu (SAD), ovako je američkim čitateljima preporučio Shingovu knjigu *Nulta kontrola kvaliteta*: "Toliko mnogo nas smatra da je prednost japanskih kompanija nad evropskim i američkim njihova niža cijena rada, ali kad krenete od činjenice da **kvaliteta nosi 20-30% od prodajne cijene,** tada vidite enormnu vrijednost učenja g. Shinga. Veća je kvaliteta ono što vam daje stvarnu internacionalnu konkurentsku sposobnost. Vjerujem da je ova knjiga veliki dar g. Shigeo Shinga američkoj proizvodnji i tre-bala bi nam uštedjeti, doslovce, milijarde dolara u narednim godinama. Kvaliteta je najbolji način da se poveća proizvodnost. Zapravo, ići ću i dalje i kazati da je kvaliteta bitna za preživljavanje.

Nedavno sam čuo od velikog američkog proizvođača automobila da njegova kompanija ima preko 2.000 suradnika. Njegov je cilj smanjenje tog broja na 200. Vjerujem da će 200 preživjelih biti samo oni koji mogu dati stalno veću kvalitetu uz stalno manju cijenu. Za nas je najbrži način poboljšanja kvalitete i sniženja cijene da pažljivo proučimo učenje g. Shigea Shinga. Znam da je mnogim čitateljima teško pojmiti ideju ***nultog defekta***.

Mnogi smo naučeni da ništa nije savršeno i da su greške inherentne, neizbježne i stoga prihvatljiv dio proizvodnog procesa. To me podsjeća na priču o proizvodnji padobrana za vrijeme Drugog svjetskog rata. Kako je pilotima bilo moguće kazati da je učešće greške u padobranima koje su nosili 3%? Problem je konačno riješen — postignuta

je nulta greška traženjem da ih sami oni koji su ih proizvodili testiraju povremenim skakanjem iz aviona.

G. Shingo od svih vas traži da postanete inženjeri poboljšanja. On ne traži od vas da iskačete iz aviona, ali traži od vas da odbacite ideju da su defekti normalni dio proizvodnje. Ohrabruje vas da čitate i naučite da, kao što on kaže **defekti = 0**, jest apsolutno moguće." Svi smo mi prije Shinga na tehničkim fakultetima učili o statističkoj kontroli kvalitete. On je tu napravio revoluciju koja se premalo i presporo širi po našoj državi.

Da bi se stvorio cjelovitiji pristup kontroli kvalitete, moramo jasnije uočavati kako se u okviru tehnološkog dijela procesa proizvodnje, odnosno procesom rada na radnim mjestima, ne samo izradom/montažom, nego i osiguranjem kvalitete, oblikuje nova uporabna vrijednost. To je jedini doprinos u prinosu (P = Q x C). Povećati uporabnu vrijednost, odnosno korisnost proizvoda, osnovni je cilj i ***osiguranja kvalitete***, a ostali netehnološki dio procesa proizvodnje (transport, skladištenje i zastoj) predstavljaju čist gubitak. Dobitak i gubitak čine rezultat rada.

Ako u opisane odnose uključimo i čimbenik ***vrijeme***, onda se uspostavlja **relacija produktivnosti rada prema Lj. Miloviću:**

$$P\ (produktivnost\ rada) = \frac{rezultat\ rada}{vrijeme}$$

Rezultat je rada doprinos koji se izražava kao nova uporabna vrijednost, odnosno povećana korisnost proizvoda.

Znači, (nova uporabna vrijednost) jest:

$$P = \frac{doprinos}{vrijeme} = \frac{nova\ upotrebna\ vrijednost}{vrijeme}$$

Klasično poimanje produktivnosti rada prije Shinga tumačilo se tako da treba što više proizvoda proizvesti u što kraće vrijeme. Mi sada možemo uočiti svu defektnost tog pristupa nakon što smo razjasnili da se ne radi o što većoj količini proizvoda, nego o što većoj korisnosti proizvoda (novoj uporabnoj vrijednosti). Tako shvaćen doprinos ukazuje na važnost kvalitete proizvoda i fundiranost načela racionalizacije:

stvaranje što veće količine nove uporabne vrijednosti u što kraćem vremenskom razdoblju. Tako postavljeno načelo ne znači što više proizvoda, nego potrebna količina proizvoda kojoj racionalizacijom izvođenja i kontrole povećavamo korisnost.

Znači, proizvoditi ako treba i malo, ali kvalitetno. To ***malo*** podrazumijeva koliko tržište traži, a kvalitetno smo u mogućnosti proizvesti jer imamo vremena posvetiti se kvaliteti, a znamo da je to najbitnije.

Kakva je osnovna zamisao sustava nulte kontrole kvalitete koji je stvorio Shigeo Shingo? "Greške se javljaju u samom procesu, a cilj kontrole sastoji se samo u pronalaženju greške. Neovisno o sposobnosti kontrolora, oni ništa ne mogu učiniti po pitanju izvora greške." Informacija o defektu mora se trenutačno prenositi nazad do izvršitelja gdje se greška i pojavljuje, kako bi se poduzele mjere da se spriječi njezino ponavljanje. Kontrola koja se vrši s namjerom da se pronađu dijelovi s greškom da bi se nakon toga odbacili jest isto što i konstatacija da je netko preminuo.

Informativna kontrola koja ide za tim da se pronađu dijelovi s greškama, a zatim da se pruži informacija o tome, može nalikovati na liječnički pregled pri kome se postavlja dijagnoza i propisuje terapija.

Što se informacija o nekoj grešci brže vrati na izvorište greške, to će se učinkovitije moći poduzeti mjere za otklanjanje uzročnika greške. To je, kako smo vidjeli, Skinner dokazao tisućama eksperimenata, ali ta logika još nije došla do organizatora proizvodnje. Na žalost, u većini poduzeća kontrola se isključivo promatra kao sredstvo za pronalaženje dijelova s greškom, tj. kao čista kontrola grešaka — *izdavanje osmrtnica*.

Bit racionalizacije, kada je u pitanju kontrola kvalitete, izražava se u njezinoj svrsi. Nije svrsishodno dovesti do perfekcije pronalaženje greške, nego usmjeriti snage na sprečavanje pojave greške.

"Osnovno je načelo: ne kontroliraj da bi pronašao grešku, nego da grešku ispraviš i spriječiš njezino ponavljanje!"

Put od kontrole na osnovi uzoraka do stopostotne kontrole Shingo opisuje ovako: "Stopostotna kontrola zahtijeva toliko mnogo vremena i rada da se u većini slučajeva ne može sprovesti. Rješenje je stoga nađeno

u kontroli, na osnovi uzoraka koja se zasniva na statističkim metodama."

Međutim, kontrola na osnovi uzoraka racionalizira samo rad angažiran na kontroli, a cilj je da se osigura kvaliteta. To je izraženo u sljedećem zahtjevu: "Ni jedan artikl ne smije biti s greškom! Kupac kupuje samo jedan jedini, npr. TV-prijamnik iz naše proizvodnje od milijun proizvedenih. Ako je taj jedan s greškom, kupac nikad više neće imati povjerenja u naše proizvode."

Pretpostavka za uspostavljanje nulte kontrole kvalitete (ZQC) uvođenje je informativne kontrole koja ima tri svoja osnovna oblika:

–neposredna kontrola,

–samokontrola,

–kontrola na izvoru.

Neposredna se kontrola može sprovesti tako da izvršitelj sam obavlja kontrolu ili se kontrola obavlja od strane sljedećeg izvršitelja.

Samokontrola zasniva se na detektorima koji pronalaze defekt prije nego što do njega dođe.

Kontrola na izvoru osigurava da se greška spriječi nadgledanjem onih činitelja koji mogu prouzrokovati greške.

Kontrola na izvoru i Poka Yoka uređaji dva su osnovna činitelja nulte kontrole kvalitete. Po Shingu postoje dvije vrste zaboravljanja. Prva predstavlja jednostavno zaboravljanje nečega. Budući da ljudska bića nisu savršena, onda je u nekim prilikama nešto neizbježno zaboraviti. Drugi tip zaboravljanja uključuje **zaboravljanje da je nešto zaboravljeno.** Ukoliko radnik nešto zaboravi, stroj će signalizirati tu činjenicu i tako osigurati prevenciju protiv nastanka defekta.

Uzroci defekata leže u pogreškama, a defekti su rezultat previđanja tih pogrešaka. Iz toga slijedi da ***pogreške neće prijeći u defekte ukoliko se pogreške pronađu i odstrane unaprijed.*** Na ovoj fundamentalnoj pretpostavci Shingo je zasnovao izvornu kontrolu i u smislu stvarnih tehnika ustanovio određeni broj sustava (metoda i tehnika) koji su se pokazali kao izuzetno uspješni.

Upravljanje se u prošlosti obavljalo u velikim ciklusima, odnosno u

slijedu:

–Dolazi do pogreške (uzrok),

–Dolazi do defekta kao rezultat toga,

–Ova informacija vraća se povratnom spregom,

–Poduzima se odgovarajuća korektivna akcija.

Kod izvorne kontrole međutim kontrola ili upravljanje izvode se u malim ciklusima:

–Nastaje greška koja predstavlja uzrok,

–Povratna sprega reagira u fazi nastanka greške prije nego što greška preraste u defekt,

–Poduzima se odgovarajući korektivni postupak.

Nulta defektnost postiže se stoga što se pogreške ne pretvaraju u defekte, a ciklusi upravljanja izuzetno se brzo smjenjuju primjenom kontrole na izvoru greške.

Da bi se osiguralo prihvaćanje sustava totalne kontrole kvalitete, Shingo je uveo na razini proizvodne vrpce timove za kontrolu kvalitete. Ovi timovi postali su toliko učinkoviti i popularni da su se vrlo brzo proširili u najboljim tvrtkama u svijetu.

Treći je Shingov doprinos **J**ust **I**n **T**ime proizvodnja i kanban sustav. Ovaj treći segment mehanizma nove proizvodne filozofije predstavlja njezin upravljački aspekt kojim se ispunjava zahtjev tržišta za kratkim, odnosno ugovorenim rokovima.

Da bi uspostavio Just In Time (JIT) proizvodnju, Shingo uvodi kanban kartice. Bitna je odrednica JIT načela: **Točno Na Vrijeme, ni prije ni poslije, nego vremenski dobro planirano.** Pri tome se mora uzeti u obzir da ovo načelo ima i ekonomsku dimenziju jer predstavlja težnju da se smanji gubitak viškom proizvodnje izražen kao ***vremenski višak***.

To znači da svaki proces treba opskrbiti pravim elementima, u pravoj količini i u točnom vremenu.

Načelo Just In Time izražava zahtjev da se nešto proizvede točno na vrijeme, ni prije, ni poslije. Međutim, ovo se načelo ne smije svesti na

krajnji rezultat, on djeluje mnogo šire te zahtijeva skraćenje vremena izrade pojedinih sastavnih dijelova proizvodnje, sinkroniziranje procesa rada na radnim mjestima koja su na liniji, sinkroniziranje faze proizvodnog procesa (tehnologija, kontrola, transport i skladištenje) i dr.

Just In Time proizvodnja podrazumijeva:

–Vremenski plan radi sinkronizacije vremena;

–Plan opterećenja radi balansiranja kapaciteta.

Shingo, da bi postavio proizvodnju po zahtjevima naručitelja, razmatra odnos dvaju osnovnih parametara predplaniranja:

–vrijeme otpreme (TO),

–vrijeme ciklusa (TC).

Vrijeme otpreme (TO) vrijeme je između narudžbe i otpreme, a vrijeme ciklusa (TC) vrijeme je od početka proizvodnje do završnog proizvoda (serije).

Ako je vrijeme za otpremu koje zahtijeva naručitelj duže od vremena ciklusa proizvodnje (TO > TC), proizvodi se prema narudžbi. Ako se međutim zahtijeva duže vremena za proizvodnju od želje naručitelja da čeka (TO < TC), postavlja se međuskladište na neko pogodno mjesto u proizvodnji kako bi ostatak vremena proizvodnje bio kraći od vremena otpreme (TC < TO).

Da bi se jedan automobil otpremio za deset dana poslije narudžbe s bilo kojeg kraja Japana, postupak je sljedeći:

–Istog dana kada prometna funkcija *Toyota Motor Salesa* dobije narudžbu, prosljeđuje ju do proizvođača *Toyota Motorsa*

–Računalom *Toyota Motors* šalje nalog pogonu u kome se obavlja montaža automobila

–U roku od dva dana traženi automobil napušta pogon

–Za transport je predviđeno 6 dana, a ostatak od 2 dana predstavlja rezervno vrijeme

Za standardne tipove automobila *Toyota Motor Sales* ima skladište na tržištu kako bi se osigurala direktna isporuka, a skladište se po-

punjava prema potrebi.

Toyota automobil može se proizvesti za dva dana. Radi toga se karoserija i teži dijelovi proizvedu ranije na osnovi prognoze. Ono što se obavlja tijekom dva dana jest lakiranje i montaža po zahtjevu naručitelja. Stoga se moraju prethodno, na osnovi istraživanja tržišta, posjedovati podaci o tipovima i inačicama koje će se vjerojatno prodavati. *Toyota Motor Sales* dva puta godišnje ispituje razvoj potražnje na tržištu. Ovo se radi intervjuiranjem 60.000 osoba. Pored toga, obavlja se posebno istraživanje 5-6 puta godišnje.

Ključni je pojam u Toyota sustavu *proizvodnja bez skladišta* koja podrazumijeva Just In Time, niske troškove, nula greške itd. Ali kada je u pitanju planiranje, moraju se riješiti dva problema:

–**Vremenski plan:** Kada će se operacija raditi? Hoće li se ope-racija završiti na vrijeme?

–**Plan opterećenja:** Je li moguće izvršiti operaciju? Postoji li kapacitet?

Plan proizvodnje mora se praviti za više razdoblja različitih po dužini (godišnji, polugodišnji, tromjesečni, mjesečni, tjedni, dnevni i po smjenama). To je ono što inače čini svako poduzeće.

Međutim, da bi se ostvarila proizvodnja bez skladišta, potrebna su dva preduvjeta:

–fleksibilnost planova,

–ekstremno kratka protočna vremena da bi se onda postavio i odgovarajući plan proizvodnje.

Fleksibilnost planova

Godišnji, polugodišnji i tromjesečni planovi ne provode se direktno u smislu izdavanja naloga za proizvodnju. Ovi su planovi više prethodna informacija sudionicima u proizvodnji o nalozima koji se mogu očekivati, dok je stvarni nalog za proizvodnju u obliku detaljnog plana koji se daje završnoj montaži. Čak je i detaljan plan predmet neprekidne popravke u zavisnosti od pristizanja narudžaba. Tako po-

stižemo završnu montažu koja nije pod utjecajem plana proizvodnje, nego je direktno vođena nalozima kupaca. Osiguranje materijala za završnu montažu obavlja se po sustavu supermarketa, odnosno, čim dođe do pražnjenja sanduka s nekim dijelovima na liniji montaže, šalje se nalog za nadopunu isporučitelju ili u proizvodnju.

To je sustav koji *siše* (vuče) (polu)proizvode iz prethodnih faza proizvodnje, suprotno sustavu zasnovanom na zalihama koji *gura* proizvode. U kombinaciji s vrlo malim serijama i ekstremno kratkim protočnim vremenima ovo predstavlja sustav koji je fleksibilan i trenutno reagira na promjene potražnje.

Kratka protočna vremena

Za "proizvodnju po narudžbi" najvažnije je uspostaviti proizvodnju u malim serijama i osigurati kratka protočna vremena.

Da bi se to postiglo, preporučuje se sljedeće:

–različiti procesi balansiraju se i sinkroniziraju u cilju izbje-gavanja skladišta između procesa;

–jednokomandnim tijekom odstranjuje se skladište zbog veličine narudžbe;

–ovo zahtijeva postavljanje boljih proizvodnih tijekova (layout) i transportne uređaje;

–organiziraju se manje količine po nalogu (SMED).

Bitna je odrednica kanban sustava da je to sredstvo da se postigne Just In Time. Kada se susreo s ovom metodom, Shingo ju je usporedio s primjerom iz željeznice, gdje je praksa bila da strojovođa ostavlja skretničaru pločicu s rupom koju je on stavljao na skretnicu kako bi signalizirao na kom je kolosijeku vlak. Time je bilo osigurano da samo jedan vlak u određeno vrijeme prometuje dotičnim kolosijekom. Kanban sustav funkcionira na sličan način: samo se jedna narudžba u jednom trenutku može naći u proizvodnji. Odnosno, nakon što je u proizvodnji utvrđena tendencija da se proizvodi iznad potrebnih količina, koriste se kanban kartice, slično kao što željezničari postavljaju

pločicu s rupom. Znači, nakon što smo procijenili potražnju i na toj osnovi postavili plan kao okviran, utvrdili smo takt i postavili balans, sada kontroliramo proizvodne tijekove koji se uz pomoć kanban sustava usklađuju sa stvarnim potrebama. *Stvarne potrebe* za proizvodni sustav utvrđuju se u završnoj fazi proizvodnje u montaži koja *potražuje* poluproizvode od proizvodnih faza koje prethode. U slučaju odstupanja obujma proizvodnje, sustav se prilagođava promjenom broja kanbana, a kontrola izvršenja plana čisto je vizualna, odnosno, lako je uočljivo svako odstupanje.

Lars O. Sodal, profesor na Tehničkom fakultetu u Geteborgu u Švedskoj, proveo je detaljna usporedna istraživanja u različitim zemljama i tvornicama i zaključio da se učinkovitost na materijalnoupravljačkom području nije poboljšala tijekom posljednjih dvadeset godina (od 1960. do 1980.). *Toyota Motor Company* u ovom predstavlja svijetli izuzetak. Tijekom desetogodišnjeg razdoblja (od 1970. do 1980.) *Toyotin* robni kapital imao je prosječnu brzinu obrta veću od 50 puta godišnje, što je dostignuće gotovo neshvatljivo za nas.

Stoga švedski profesor svesrdno preporučuje menadžerima na Zapadu, a posebno švedskim, da pažljivo prouče i izvuku korist iz japanskog iskustva: "Postoje mnogi razlozi da industrije u Švedskoj i u ostalom dijelu Skandinavije pažljivo prouče i izvuku korist iz japanskog iskustva. Posebno stoga što Shingo prezentira proizvodnu filozofiju koja se zasniva na proizvodnji u malim serijama! Odavno smo uvidjeli **da u konkurenciji s industrijom u velikim industrijskim zemljama ne možemo iskoristiti ekonomske prednosti koje pripadaju proizvodnji u velikim serijama.** Međutim, u *Toyoti* su razvili filozofiju i metode prema kojima je **proizvodnja u malim serijama ne samo usporediva, nego ekonomski nadmoćna** u odnosu na proizvodnju u velikim serijama. Ako bi se postigla brzina obrta na razini najboljih japanskih tvornica, bilo bi moguće osloboditi značajnu količinu kapitala."

Shingo, najveći stvaralački subjektivitet u domeni organizacije proizvodnje, postavlja i četvrti postulat: **netroškovno načelo**.

Utvrdio je da se sve prethodno može svesti na sljedeće:

–netroškovno načelo;

–načelo Just In Time te na njihovu kombinaciju kao treće, izvedeno načelo:

–proizvodnja (poslovanje) bez gubitaka

Prema tome, kad se uvodi SMED sustav ili ZQC, nije cilj samo smanjenje pripremnozavršnog vremena, odnosno postotka defektnih proizvoda. Istodobno se želi, uz povećanje produktivnosti i kvalitete proizvoda, sniziti troškove. Isto tako, JIT proizvodnja, kao što je već istaknuto, sinkronizacijom vremena i balansiranjem kapaciteta značajno utječe na veličinu angažiranih sredstava.

Shingo kaže: "Prilikom izrade kalkulacije često se **na cijenu gleda kao na funkciju troškova"**; primjenjuje se tzv. **troškovno načelo**:

Troškovi + Dobit = Prodajna cijena

Pretpostavimo da se proizvodi ne mogu prodati, bilo zbog nedovoljno učinkovite prodaje ili nezanimljivog proizvoda.

Drugi način koji on zagovara jest **netroškovno načelo**: na cijenu gledati kao na nešto što se utvrđuje od strane tržišta (kupca). Tada je:

Prodajna cijena + Troškovi = Dobit

Nažalost, još uvijek većina kod nas primjenjuje troškovna načela i tada zaključuje ovako:

–Cijena nafte otišla je gore, prema tome moramo povećati cijenu električne energije.

–PDV je 22%, moramo povećati cijenu.

–Zarade su povećane, moraju se povećati cijene.

Povećavati je cijene lako, ali nas to ostavlja u alopoiesisu. Ako se, suprotno ovome, cijena promatra kao konstanta utvrđena od strane utjecajnih činitelja, tržišta, interes će se usredotočiti na troškove. Ovo je autopoietski način razmišljanja. Jedini način da se osigura dobit jest smanjenje troškova, a ovo se može postići konzekventnim eliminiranjem svih vrsta rasipanja. Na to ukazuju i gornje dvije jednadžbe. Iako su matematički gledano one istovjetne, po logici stvari one se međusobno bitno razlikuju.

Prva ukazuje da je ekonomski neprihvatljivo *zidanje* cijena:

Troškovi + Dobit => Prodajna cijena.

Druga savjetuje da ako želite uspostaviti temeljno zasnovano gospodarstvo, morate dobit (kao doprinos) ostvarivati po logici:

Prodajna cijena + Troškovi => Dobit.

"To je način razmišljanja u *Toyoti*: rukovodstvo je aktivno angažirano u svakodnevnom poboljšanju stanja (sniženju troškova). Kada je u pitanju sniženje cijena putničkih automobila, tada je *Toyota* već u ranom razdoblju bila vodeća u svijetu proizvođača automobila."

Ovo utječe i na konkurentsku sposobnost poduzeća, što podrazumijeva aktivno upotrebljavanje netroškovnog načela kojim se smanjuju razni oblici rasipanja.

Sada nam postaje i jasnije zašto se Shingo zalaže da se cijena (**C**) "promatra kao konstanta utvrđena od strane utjecajnih činitelja, tržišta."

Tako će se pažnja (interes) usredotočiti na troškove (T), a dobit (D) se osigurava smanjenjem troškova (T). Alopoietično, neradno i parazitsko ponašanje jest život na tuđi račun. To slijedi iz troškovnog načela, dok je netroškovno načelo osnova autopoiesisa.

U cjelini *više (angažiranog) kapitala*, *veći troškovi* i *više utrošenog rada* vode u:

–nisku ekonomičnost;

–nisku produktivnost;

–nisku rentabilnost.

Svi ovi zahtjevi svode se na dva osnovna:

–gubitak je sve što ne stvara novu (uporabnu) vrijednost i

–gubitak je sve što nije u skladu sa zahtjevima tržišta.

Prva skupina gubitaka podrazumijeva eliminiranje aktivnosti u proizvodnji i poslovanju koje ne stvaraju novu (uporabnu) vrijednost, dok druga upućuje na razvoj proizvodnje prema zahtjevima tržišta.[424]

[424] Bitno je uočiti razliku u tome kako inženjer vidi tržište kao ograničenje, a kako ekonomist koji ne vidi ljudske i tehničke potencijale, a veliča funkciju tržišta.

Eliminiranje svih oblika rasipanja Shingo opisuje kao "način cijeđenja vode iz suhog ručnika", ili, kaže on: "Kada želimo osušiti barut, tada nije dovoljno odstraniti vlagu s površine zrnaca baruta. Mora se odstraniti i vlaga koja se zadržala u kristalima zrnaca baruta." Primijenjeno na industriju to znači da nije dovoljno eliminirati samo očigledna rasipanja, nego primijeniti kritičku analizu za eliminiranje i onih rasipanja koja se obično smatraju kao normalna. Ovo je sve razvijeni svijet znao prije 10-20 godina, a mi danas nismo ušli dovoljno ni u ISO sustav kvalitete, a kamoli da se usmjeravamo na svođenje grešaka na nulu i organizacije procesa proizvodnje u pravi čas, ni prerano, ni prekasno. Tu su nam šanse da za 5-10 godina povećamo 3-5 puta plaće.

Reakcije razvijenih na japansku proizvodnu filozofiju

Vratimo se Schreiberu koji nas hrani repromaterijalom koji moramo znati preraditi za potrebe izgradnje autopoietične organizacije. Upoznaje nas kako se u SR Njemačkoj 1980. u automobilskoj industriji shvatilo da treba ulagati u razvoj 10 milijardi DEM do 1984. za elektronsko preuređenje tvornice, a Privredna komora SR Njemačke zaključuje: "Ako želimo 1985. biti konkurentni Japancima, nije problem u povećanju obujma i zapošljavanja, koliko u tome da racionaliziramo proizvodnju na osnovi elektronike." Razmislimo što se sada zbiva u našim privrednim komorama u 1998. Koliko je naša komora autopoietični prostor za razvitak našeg gospodarstva, uvođenja novih tehnologija i ekonomskih razmišljanja.[425]

Schreiber uočava kako su se Italija i Engleska odustale same boriti, nego su se udružile s Japanom. Saudijska Arabija potpisuje ugovore s Japanom o izgradnji najjače petrokemijske tvornice u svijetu, a OPEC kreira mrežu investicijskih banaka.

U našoj državi odnosimo se prema znanosti, a o inteligenciji da i ne

[425] Sretan sam što ondje radi dr. B. Lokin koji je u nas najviše na tragu autopoietičnom poimanju gospodarstva (*Potraga za slobodom*), ali je otužno kako njegovi prijedlozi nailaze na muk u našoj znanstvenoj javnosti, a da o ekonomskoj politici i ne govorimo!? U najnovije vrijeme javlja se nada.

govorimo, "kao prema zadnjoj rupi na svirali." Manje me iritira kako se prema nama odnosi okruženje. Više me brine što sami nismo svjesni svoje vrijednosti jer nismo autopoietični. Kao da svi imamo Pigmalionov efekt.[426]

Kako da kod nas javnost ima snagu kojom će pravda i istina biti jače od zavisti i intelektualnih mediokriteta? Što sve treba učiniti teško je za sada reći, ali bez više razine etike, znanja i autopoietske samoorganizacije znanstvenika, nemamo šanse da nam javnost ima snagu sudske porote!?[427] Je li zbilja umna ili bezumna? Vratimo se Gierschu koji je mišljenja da se Japanu ne sugerira smanjenje opsega izvoza kako bi se uspostavila svjetska ravnoteža, nego upravo suprotno, da se tehnološki razvoj intenzivira i da iz akumulacije investiraju u široki program za cijeli svijet. Giersch smatra da oštroumnost i volja nekolicine usmjerene istom cilju može ispraviti tijek stvari. Kako se vidi, on je izrastao u stvaralački subjektivitet. ***Honda*** je svim radnicima omogućila da utječu na proces kvalitete (quality control circles) te svaki radnik ima bijelo dugme kojim može zaustaviti proces rada. Podsjetimo se kako je to sve krenulo iz ***Toyote***, gdje je Shigeo Shingo udario temelje novoj japanskoj proizvodnoj filozofiji. Moramo reći da su Japanci o teoriji kontrole kvalitete učili od Amerikanaca i bio je to šok za Amerikance koji su išli u Japan izučavati kontrolu kvalitete kad su vidjeli da je teorijske podloge dao njihov zemljak Deming. Nismo samo mi ti koji ne znamo cijeniti svoju pamet.

Čini se da je zna cijeniti samo onaj koga tjeraju sile kauzaliteta (Japan nema sirovine pa mora koristiti inteligenciju) te se moramo pitati ima li smisla boriti se za afirmaciju sila finaliteta. Na sreću na razvoj nas sada tjeraju, nakon rata, i sile kauzaliteta. Schreiber nas sustavno osposobljava kako bismo shvatili formulu japanskog uspjeha.[428]

[426] Ono smo što o nama drugi misle. To znači da nas određuje okolina, umjesto obratno, da mi utječemo na okolinu. Iz božanske perspektive nismo možda više ni zaslužili jer naš narod ne osjeti mnogo koristi od nas.

[427] *Proizvodnja* javnog mnijenja polako kod nas jača. Kad bismo bolje i brže učili rabiti medije, to bi ubrzalo pobjedu poštenih nad nepoštenima, obrazovanijih nad neobrazovanijima itd. Danas još uvijek imamo priliku, posebno na televiziji, vidjeti kako su neki političari uvjereni u svoje stavove jer se gotovo nitko, osim političkih protivnika, ne suprostavlja nemoralnosti ili nemisaonosti njihovih prosudba. Bitno je da nas sve više postaje svjesno da smo *samoučeće društvo.*

[428] Shreiber, str. 225. U *Mitsubishiju* započinju istočnjačkom poukom: jedan je čovjek našao 3

Došlo je vrijeme da ne možemo dobiti ništa jedni protiv drugih, ni jedni na štetu drugih. Svi moramo platiti cijenu prije nego zajedno uberemo dobrobit. Prije 15 godina prognozirao sam: "Ako to ne naučimo iz finaliteta korigirati (razvijati ljude i tehnologiju), preostat će ekonomske sile, ako ni one ne uspiju, doći će političke, a ako ni one ne uspiju, doći će vojne." Moram reći iz sadašnje perspektive da sam osjećao opasnost vojne diktature iako ništa nisam konkretnije znao o planovima generala Mamule i sličnih mu. Psihosociološka imaginacija, intuicija i stečeno iskustvo pridonijele su simuliranju zbilje. Sada sam sve to obogatio spoznajama iz prirodnih znanosti, posebno molekularne biologije s jedne strane, a teološkim iskustvima s druge strane. Imao sam prije problema spajajući tehnologiju, ekonomiju i psihosociologiju, a sada sve to proširujem biologijom, filozofijom i pravom. Umjesto pojednostavljivanja, uvodim ***kompleksnost.***[429] U tom pravcu ide cjelokupna znanost, a Santa Fe institut postao je postmoderni MIT. Nažalost je tako, ali ipak sada s više optimizma ulazim u nove dijaloge.

Japan ubrzano ide automatizaciji. Za one koji strahuju da to vodi u nezaposlenost, pogledajmo što misle stručnjaci tvrtke *Nippon*. Oni smatraju da bi se 5 milijardi ljudi moglo zaposliti na području softwarea, a da i tada ne bi bilo dovoljno ljudi. Stoga je *Toyota* u pravu što gradi tvornicu bez radnika.

Najnoviji podaci iz razvijene Europe i SAD-a to i dalje potvrđuju. Stručnjaka za software nikad neće biti dovoljno. Preciznije rečeno uvijek će trebati ljudi s vrhunskim tehnološkim znanjima i tko ne želi imati straha od nezaposlenosti, neka se prihvati sustavnog učenja.

Dok se drugdje proizvodi 10 vozila po radnom mjestu, ondje se proizvodi 65. Tako u Japanu ima 47.000 robota, u SR Njemačkoj 6.000, SAD-u 3.200, Švedskoj 600, Francuskoj 300, Velikoj Britaniji 180. Sve je u

zlatnika i obradovao se, a prišao mu je drugi tvrdeći da je to on izgubio. Dugo su diskutirali i uvjeravali jedan drugog u svoje pravo. Odjednom su promijenili tijek i jedan drugog počeli uvjeravati da drugi ima pravo na te zlatnike i to se tako nastavilo u beskraj. Na kraju, iznemogli, odluče potražiti savjet od trećeg. Sudac je uzeo 3 zlatnika s argumentom da su se odrekli vlasništva, a nakon nekog vremena vrati se i svakom da po dva zlatnika s argumentom da je dodao i on jedan zlatnik jer je shvatio kako čovjek gubi kad se uporno drži unaprijed stvorenog mišljenja umjesto da pokuša shvatiti drugoga.

[429] Teorija kompleksnosti sve se više širi, posebno na Santa Feu (http:/www.santafe.edu/) u Kaliforniji.

Toyoti započelo akcijom da se ne smiju ostaviti nezaposlenima inženjeri zrakoplovstva. Premalo je kadrova koji su jaki pred šokom budućnosti, pred trećim valom. Schreiber[430] nam otkriva da se **informatizaciji ne opiru mase, nego društvena hijerarhija**.[431] Sjetimo se Hegela: neslobodan čovjek optužuje druge, a slobodan čovjek sebe.

Pokušao sam sa slijedom kadrova, od srednjoškolske razine do sveučilišnih profesora i ljudi svjetske reputacije, suradnju na samoorganiziranju. Propali su divni ljudi i tvrtke koje su mogle konkurirati na svjetskoj razini jer nije bilo dovoljno motivacije i znanja za samoorganizaciju najsposobnijih.[432] Nažalost imamo vrlo malo ljudi koji su na petoj potrebi i ovdje nas čeka još mnogo posla da vrhunski tehnički stručnjaci samoorganizirano razvijaju informatizaciju. Ograničenje nije tehnološko, nego ekonomsko i psihosociološko neznanje. Mi moramo znati da samo povezivanjem najboljih kadrova iz svih sredina možemo razviti strategiju tehnološkog razvoja naše države. Informatizacija oslobađa vrijeme za stvaralaštvo i ovdje ne možemo ne ekstrapolirati Marxa.

On je uočio da mlin na vodu definira feudalno, a mlin na paru kapitalističko društvo. Bismo li mogli dodati da mlin na kompjutor daje mogućnost da se razvije postindustrijsko društvo. Bez informatizacije to će ići kako i ide s prevelikim utroškom materijala i energije i premalim prostorom za vrednovanje živog rada, posebno ***poštenja i znanja.***

No, dok dođemo do ekonomskih problema, treba nam još dosta posredovanja tehnologijom. U Japanu se uočava stagniranje i opasnost od toga za razvoj, a bit je izlaza u stvaranju uvjeta pogodnih za stvaralaštvo, razvoj osobnih sposobnosti i međusobno povezivanje visokog školstva, industrije i države, tj. svih institucija. Čovjeku je, najzad, na dohvat jedini nepresušni izvor: informacija, saznanje. Takav rad daje najbolje učinke. Schreiber nas upoznaje[433] da industrije koje razvijaju visoku tehnologiju, imaju dva puta brži porast produktivnosti, tri puta brži porast proizvodnje i manji porast cijena svojih proizvoda.

[430] ibidem, str. 263.
[431] Moja istraživanja kazuju da nije u tome problem, nego u nesposobnosti tehničke inteligencije za samoorganiziranje i autopoiesis.
[432] Vidjet će se kasnije tko je to onemogućio.
[433] ibidem, str. 290.

Tako zaključuje kako je **razvoj** prije svega **mentalni proces**. Započinje stanjem duha, a uspjeh neke akcije može se procijeniti po razini svijesti i odgovornosti.[434] Mora se reći kako svjetska središta moći još nisu dostignula ovakav način razmišljanja iako je već prošlo dva desetljeća. Mene manje brine što to nije tako u cijelom svijetu, a više što to nije tako kod nas. Inspirirani njegovim radom skupina znanstvenika[435] predložila je, na razini slavonsko-baranjske regije, **povezivanje politike, znanosti i privrede**. Nakon 15 godina mogu samo potvrditi teze koje je iznio S. Schreiber. Ne samo u Hrvatskoj, nego gotovo svuda po svijetu razvojno nesposobni prepreka su korištenju tešhnoloških potencijala. Iz dosadašnjih istraživanja možemo zaključivati o potencijalnim uzrocima, ali nema potrebe žuriti dok ne zaokružimo tehnologijom, ekonomijom i pravom alopoietičnost zbilje. U autopoieis ćemo ući kad nadvladamo podjelu rada te timskim radom inženjera, ekonomista i pravnika te ostalih stvaratelja umrežimo projekte. Uz postojeće interese, htijenje i znanje čudo je što imamo i 20 milijardi dolara GNP-a. S podizanjem tih i drugih relevantnih varijabli svakom će sudioniku postati jasno kako nam cilj od 100 milijardi dolara za 5-10 godina nije puka utopija. Prešli smo do sada više od polovice relevantne problematike i svatko zainteresiran može u sebi i oko sebe otkrivati sve što pomaže i odmaže kvaliteti i brzini tranzicijskih procesa. U plejadi stvaralačkih subjektiviteta, koji su nam pomogli da kreativnije dekodiramo globalnu zbilju, Schreiber nam se nametnuo izborom analiziranih problema i pokušajem samoorganizacije igrača na globalnoj sceni. Na nacionalnoj je razini unatoč snažnoj podršci francuske politike zakazao. Vrijedilo bi prodiskutirati gdje su u njemu bile mentalne blokade jer neki naši protagonisti strategije informatizacije polaze od sličnih paradigmi i vjerojatno će slično završiti. Polemike koje se preko Interneta i medija javljaju, to »in vivo« otkrivaju. Po meni uzrok je u alopoietičnom umjesto autopoietičnom pristupu.

Tri tehnološka vala

[434] ibidem, str. 298.
[435] Fijan, Lauc, Đidara, Kralik, Mušac, Martinčić, Sekulić, Horvat

U ***Trećem valu***, knjizi koja je još bliža teoriji autopoiesisa, A. Toffler[436] opisuje umiruću industrijsku civilizaciju pomoću kategorija tehnosfera, sociosfera, infosfera, sfera vlasti, biosfera i psihosfera. Prvom valu bile su potrebne tisuće godina da se iscrpi, drugom 300 godina, a treći će pogoditi i već pogađa svakog od nas.

Prvi je započeo 8.000 g. pr. n. e., drugi između 1650. i 1750., treći će nas sve zahvatiti, a dobro je što bolje i što prije shvatiti zakonitosti. Po Toffleru[437] postoji skriveni poredak koji se može otkriti čim diferenciramo drugi i treći val. Osnovno je političko pitanje tko oblikuje novo, a ne tko ima kontrolu nad posljednjim danima industrijskog društva.

Prvi val crpe energiju iz *živih akumulatora* čovjeka i životinje te prirode — sunca, vode, vjetra, zemlje. U doba Francuske revolucije Europa je rabila 14 milijuna konja i 24 milijuna volova. Drugi val ne živi od prirodnih kamata, nego jedući prirodni kapital (ugljen, plin, nafta), što je ubrzalo ekonomski rast, ali ugrozilo opstanak. U društvu prvog vala dobra su se izrađivala na zanatski način, a prodavala preko malih trgovaca. Drugi je val uz masovnu proizvodnju razvio distribuciju preko željeznica, cesta i voda te trgovine na veliko. Treći val kombinira ove pristupe pa moji studenti luduju za *multilevel* marketingom, gdje je najbolje iz oba vala ujedinjeno.

Novoj tehnosferi trebala je i prikladna sociosfera. Umjesto združene porodice u Indiji, zadruge na Balkanu, širi se uža porodica, a školovanje ranije počinje i duže traje. Svrha je od omladine stvoriti savitljivu i discipliniranu radnu vojsku za industrijsku tehnologiju. Godine 1901. javlja se prva korporacija (United States Steel) s 1 milijardom $, a već 1919. ima *pola tuceta* ovih nemani. Tako uža porodica, škola i korporacija postaju institucije koje određuju drugi val i kroz njih prolazi većina ljudi u Japanu, Rusiji, Velikoj Britaniji, SAD-u, Hrvatskoj itd. Iz tih triju ustanova dalje se razvijaju ostale institucije razvijajući podjelu rada, hijerarhiju i bezličnost. U glazbi je to prijelaz s komorne na simfonijske oblike, gdje gigantske koncertne dvorane zamjenjuju male salone prelaskom s aristokratske na demokratsku kulturu. Sve to zahtijeva

[436] Toffler, A. *Treći talas*. Beograd.
[437] ibidem, str. 34.

i novu komunikaciju. Stari Perzijanci podizali su kule *dozivaonice* i tako prenosili poruke snažnim glasovima. Rimljani su imali razgranatu službu cursus publicus. U Europi je od 1305. do XIX. stoljeća kuća Taksis imala *pony ekspres* službu i 1628. imala je 20.000 zaposlenih. Drugi je val izumio poštu i 1837. bilo je 90 milijuna pošiljka, a 1960. g. 10 milijarda pošiljaka.

Fedex u SAD-u već je proizvod trećeg vala, a i mi već imamo isporuke u tom duhu. Razvijaju se sredstva javnog informiranja, od novina, radija, televizije i filma i sva utiskuju istovjetne poruke u milijune mozgova. Tako je tehnosfera proizvodila i raspodjeljivala bogatstvo, sociosfera određivala uloge u sustavu, a infosfera proizvodila i raspodjeljivala informacije.

Toffler izvrsno uočava da je **drugi val razdvojio** dvije polutke života: **proizvodnju i potrošnju.** U prvom valu samo je mali dio zavisio o tržištu i novčane transakcije bile su samo ukras u svijetu naturalne privrede. Taj je prvi val u biti prva iteracija autopoietske proizvodnje. Ukoliko uistinu želimo kvalitetnije živjeti i raditi, to moramo znati jer se iz drugog vala ne može mnogo naučiti. On je samo puka kvantifikacija, a uslijed neznanja dizajnera često se izgubila kvaliteta. Po Toffleru ekonomska politika određena je odnosom proizvođača i potrošača. Bolesna zaokupljenost novcem nije odraz kapitalizma ili socijalizma, nego industrijalizma. To može osigurati samo kvalitetni razvoj. Zapadni zastupnik koji trpa u džep nezakonitu proviziju, nije mnogo drukčiji od sovjetskog urednika koji od pisaca prima mito ili od vodoinstalatera koji traži bocu votke da bi učinio ono za što je plaćen. Ova iskvarenost rezultat je rastavljanja proizvodnje i potrošnje. Umjesto rodbinske, plemenske ili feudalne pripadnosti nastupili su ugovorni odnosi. Mnogi još imaju iluziju kako je 1989. kapitalizam pobijedio socijalizam, a ne znaju da su oba sustava povijesno otpisana jer su predstavnici drugog vala industrijalizacije. Oba će progutati treći val i informatizacija koju je nazreo Schreiber, a mnogo dublje i svestranije razradio Toffler.

Raskol tih dviju uloga (proizvođača kao disciplinirane i uzdržavane osobe te potrošača kao hedonista) stvorio je **dvostruku ličnost**. Muškarac je na sebe preuzeo povijesno savršeniji oblik rada, a ženi je

ostao nazadniji oblik. On kao da je zakoračio u budućnost, a ona kao da je ostala u prošlosti!? Borba spolova u biti je sukob dvaju načina rada, raskol proizvodnje i potrošnje. Bio cilj profit ili ne, bila sredstva privatna ili državna, bilo tržište slobodno ili plansko, bila retorika kapitalistička ili socijalistička, razlike nije bilo. Razvija se tako industrijski duh **standardizacije** (mjera, novac, cijena).

Sljedeće je načelo **specijalizacija**. Produktivnost raste podjelom rada. A. Smith to ilustrira proizvodnjom igala. Ovdje je radnik mogao proizvesti najviše 20, a podjelom na 18 operacija 500 igala po radniku, pa i više. Već 1908. nije bilo dovoljno 18, nego 8.000 operacija za proizvod (Ford). To se širi i u obrazovanju pa obrazovanje proizvodi nastavnik, a učenik ga troši. Nadam se, a volio bih kad bi to bila i vizija čitatelja, kako će ubrzo u nas samoobrazovanje zamijeniti obrazovanje jer je posljednje alopoietično. Isto tako, danas liječnik proizvodi uslugu, a zanemareno je bolesnikovo staranje o sebi, što je više u skladu s autopoiesisom. Veliki standardizatori i specijalizatori tako su išli ruku pod ruku i doveli nas do ruba prirodne, ekonomske i socijalne katastrofe.

Treće je načelo **sinkronizacije** te se tako sve obitelji dižu u isto vrijeme, jedu u isto vrijeme, putuju do radnog mjesta, spavaju, pa čak se i manje-više vole u isto vrijeme. Sljedeće je načelo **koncentracije** te malo kompanija proizvodi veliki postotak roba. Načelo se maksimizacije visoko vrednuje (najviši neboder, najveća brana), a vrhunac je svakidašnja pjesma u Matsushita Electric u Japanu:

"Dajmo sve od sebe da proizvodnju
unapredimo i da ljudima u svijetu bez kraja
i konca našu robu otpremamo
kao voda što iz kladenca šiklja.
Rasti, o industrijo, rasti, rasti
O harmonijo i iskrenosti
O Matsushita Electric".

Ono što smo postigli na razini domovine 1991., moramo postići na razini svakog doma i tvrtke, no to će zahtijevati drugi pristup vlasništva od ovog alopoietičnog koji nam se još uvijek nudi.

Drugi je val centralizaciju razvio do prave umjetnosti. Sva su ta

načela slijedila iz raskola proizvođača i potrošača te jačanjem tržišta. Elite svih društava drugog vala morat će se ili prilagoditi informatičkoj tehnologiji, ili nestati. Dok je seljak, digavši pogled s njive, na horizontu ugledao dvorac ili crkveni toranj i znao tko upravlja, u drugom je valu vlast anonimna. To su *oni*. Na vlast nisu došli ni vlasnici, ni radnici, nego integratori, a moć je počivala na kontroli integracijskih procesa.

Bivši sekretar za financije SAD-a izjavio je Toffleru: **"Nije svojina ono što je bitno, nego kontrola.** Kao glavni direktor ja baš to imam. Iduće nedjelje imamo sastanak akcionara, a ja raspolažem s 97% glasova. Osobno posjedujem samo mali dio akcija. Meni je važna kontrola. Imati kontrolu nad ovom krupnom životinjom i koristiti je na konstruktivan način, to je ono što ja želim, a ne da pravim neke gluposti koje bi drugi željeli da pravim." Trocki je 1930. napisao: "Moguće je da sredstva za proizvodnju pripadaju državi, ali ona pripadaju birokraciji." Sve su stranke suglasne u tome da izgrade i održe industrijsku civilizaciju, a mogu se sporiti o drugim pitanjima. Dok se na riječima obvezno izjašnjavaju za demokraciju i pravičnost, ti *Nixoni*, *Carteri*, *Regani*, *Bushevi*, *Clintoni*, *Tacherove*, *Žiskari* i *Ohire* industrijskog svijeta na dužnost dolaze realizirajući jedva štogod više od učinkovitog rukovođenja.[438]

Tehničari vlasti prisvojili su sredstva za integraciju ekonomske i političke vlasti. Ono što su radili članovi KPJ-u u jednom sustavu, odvjetnici i drugi ugledni poslovni ljudi čine u drugom sustavu, tj. prenose poruke. Buntovnici i reformatori neprestano su jurišali na zidine vlasti s ciljem da izgrade društvo pravičnosti, jednakosti i slobode. Konačni ishod uvijek je bio isti. **Industrijalizam i demokracija bili su nespojivi.** Birokrati su do sada uvijek pobjeđivali stvaratelje.

U najrazvijenim društvima umjesto hijerarhije javlja se u najnovije vrijeme adhokratski odnos, gdje rukovoditelji postaju sve zavisniji od informacija koje dolaze odozdo. Gotovo da su politički sustavi svih društava drugog vala izgrađeni na istoj prikrivenoj shemi. Newton je zaključio da je čitav svemir gigantski satni mehanizam s preciznom mehaničkom pravilnosti. La Metrie je tvrdio da je i čovjek stroj, a A. Smith da je privreda sustav po mnogo čemu sličan stroju. Lenjin je

[438] Ne znam koliko se kod nas zna, ali glavni Clintonov protivnik u kongresu, Gingrić i njegova stranka, obožavaju Tofflera.

govorio da je država stroj koju kapitalisti koriste kako bi ugnjetavali radnike. Glasovi su atomi mehanizma, skupljaju ih stranke kao cjevovodi sustava, a narodna volja rezultanta je snaga stranaka i osnovno gorivo vladine *mašinerije*. Predstavnička vlada napredak je u odnosu na prethodne sustave vlasti, ali je narod nikad nije kontrolirao, ma koliko naprezali maštu i definirali pojave. Elite su u biti stvorile moć, dok demokratski sustav radi periodično kod izbora. Učinkovitost je tako daleko iznad humanosti pa autopoiesis ne može biti na djelu. Dok su se radnici borili i ginuli za svoja prava, njihovi protivnici su se integrirali u cijelom svijetu. Stotinu godina nakon krilatica o proleterima **udružuju se** na globalnom planu **kapitalisti** jer ih tjera sila kapitala. Do finaliteta još nitko nije došao jer su interesi i informacije još uvijek alopoietski strukturirani.

Širi se tako jaz predstavnika i predstavljenih. Već se Voltaire žalio kako putujući Europom mora mijenjati zakone često kao i konje. Bez političke integracije nemoguća je i privredna integracija. Industrijska država nije mogla opstati ukoliko ne bi u novčani sustav uvukla i ostali svijet.

Drugi je val relativno sitnu pljačku pretvorio u krupan posao. Dok je Ricardo razvijao teoriju međunarodne podjele rada koja bi obogatila svakog, u stvarnosti su pregovarali prepredeni američki ili europski trgovci, dok je na drugoj strani bio mjesni plemić ili poglavica. Narod je jedva zakoračio u novčani sustav pa su agenti prodorne i mehanički naprednije civilizacije koji su bili spremni poslužiti se bajunetama i mitraljezima bili u prednosti, jer su na drugoj strani oružje bila koplja i strijele. Imperijalna vlast utvrdila bi cijene za sirovine i onemogućila konkurenciju. Kolonijalne sile pokorenom su narodu alopoietični ukucavale duboko osjećanje psihološke inferiornosti, što je i danas prepreka privrednom i društvenom razvitku. Tako se dijalektika sluge i gospodara oskvrnula nemoralnim operacijama pa kaos neminovno vodi u točku bifurkacije:

–(a) samoorganizirati se ili

–(b) propasti.

Jasno da će prvo uspjeti lakše ako se prilazi po zakonima auto-

poiesisa. Bez takvog će pristupa ljudi slabijih moralnih i intelektualnih kvaliteta samoorganizaciju obaviti bolje i brže. Tko pita za pravednost i istinu kad je interes i profit u igri. No tehnološka infrastruktura sada omogućuje prozirnost, monolog prelazi u dijalog, monopol u konkurenciju, moć u slobodu pa sve postaje kompleksnije. Tako ipak autopoietična samoorganizacija ima teoretsku prednost pred mafijaškom samoorganizacijom, no za sada još nema dovoljno posredovanja za postignuće pravih ciljeva i izbor pravih sredstava. Stoga se ponovno vratimo Toffleru.

Prije pobjede drugog vala vrijeme se izražavalo: "toliko da pomuzeš kravu", na Madagaskaru vremenska je jedinica "kuhanje riže", a trenutak je "prženje skakavca." Englezi su govorili "toliko da se očita Očenaš", ili ovozemaljskije "dok lupiš dlanom o dlan." U drugom valu pobijedilo je linearno vrijeme. U pogledu prostora većina ljudi prije je najdalje putovala 15 milja, a drugi val zahtijevao je da se sve prostorno koordinira kako bi društvo funkcioniralo. Tako linearno mišljenje postaje kulturna konstanta. Tek se u trećem valu otvara prostor za **nelinearno mišljenje** kakvo vlada u prirodi i vjerojatno nebeskim sferama.

Tofflerovo je zapažanje da čovjek u dodiru s tehnikom i organizacijama izgleda kao kepec. Ljudski je vijek bio kratak prije drugog vala. U pogledu zdravlja, hrane, pismenosti, pa i ljudskog dostojanstva stotine milijuna ljudi danas podnose neopisive patnje. Ipak, učinili bismo svima lošu uslugu ako bismo izmišljali neku krivotvorenu romantičnu prošlost u hitnji da osudimo sadašnjost. Povratak na još jadniju prošlost, nije put za budućnost. Toffler izvrsno uočava da svaka skupina stručnjaka inzistira na značaju njezinih uzroka, a ostale isključuje. U propadanju gradova stručnjak za stambena pitanja vidi prenaseljenost, stručnjak za promet nedostatak masovnog prijevoza, stručnjak za socijalnu zaštitu nedostatak sredstava, stručnjak za kriminal nedostatak policijskih patrola, ekonomist visoke poreze itd. J. Forrester s MIT-a otišao je najdalje u razumijevanju urbanog razvoja.

Nitko nije u stanju držati u pameti više relacija i time riješiti problem. Rješenje se na sreću sve više vidi u **timskom radu**. On će vjerojatno biti konstanta trećeg vala i naša je sreća što imamo sportsku

tradiciju te nam preko nje mladost uči barem nešto o timskoj organizaciji. Moje je iskustvo da je sport izvrsna predigra za autopoietičnu organizaciju i ne bismo tu komparativnu prednost trebali baciti na smetlište.

Bračni par Toffler ima još jedno izvrsno iskustvo za razvijanje stvaralačkog subjektiviteta: "Na svim putovanjima oko zemaljske kugle, umjesto da jurimo u katedrale i lokale, mi smo se starali da vidimo **kako ljudi rade** jer nam ništa drugo više ne govori o njihovoj kulturi". Dok je u drugom valu proizvodnja bila kartezijanska (dijelovi i montaža), u trećem je valu cjelovita, ne mogu ne reći hegelijanska. Nekad su satovi imali stotine dijelova, a sada je to kompaktni proizvod. Analogno, TV Panasonic ima upola manje dijelova. Krajnji su cilj dobra u potpunosti izrađena po mjeri pod sve većim nadzorom potrošača.[439]

Ne mogu ne podsjetiti čitatelja kako zapadnim turistima, putujući na daleki istok, stjuardese uzimaju mjeru i kad stignu na odredište čeka ih gotova odjeća. Što nama nedostaje da tako nešto radimo?

Porast kancelarijske armije posljednji je nalet drugog vala. Tako rukovoditelj 80% vremena utroši na 150-300 informacijskih transakcija dnevno. Jedno poslovno pismo stoji čak i do 18$. Dok radnik ima opremu u vrijednosti od 25.000$, u kancelariji je vrijednost 500-1.000$. Produktivnost je za 10 godina porasla 4%. Produktivnost računala porasla je 10.000 puta, a cijene su niže 100.000 puta. Ishod će biti potres u svijetu riječi. Od 1963. do 1973. Japan je imao najveću stopu ulaganja u novu tehnologiju, a Britanija, od 7 razvijenih zemalja, najmanju. Zašto? Istovremeno je Japan imao najveći porast zaposlenosti, a Britanija najveći gubitak radnih mjesta. Je li ta relacija slučajna?[440]

Tehnički ravnatelj jedne tvrtke smatra da se 10-25% poslova može raditi postojećom tehnologijom kod kuće, njegov šef misli da bi to mogla biti $^1/_3$, a tijekom 5 godina daleko više. U Hewlet Packardu u Colorado Springsu tehnička inteligencija to bi mogla u 50-75% slučajeva. Iako je to

[439] Za sada na svakom ozbiljnijem proizvodu stoji deklaracija s tekstom "Podložno promjenama bez prethodne najave". Kad će potrošač zadobiti potpuniju kontrolu? Ako kažemo *nikad*, zapi-tajmo se zašto je stvarnost toliko jača od vizije!

[440] Hrvatska akademija tehničkih znanosti muku muči s pokrivanjem troškova za vrlo važne aktivnosti za kreiranje strategije razvitka naše države

Toffler pisao prije petnaestak godina, kao i u slijedu drugih opažanja, pokazao se dobrim prorokom. On tada nije znao za *world wide web* (WWW) jer tada Tom Bern Lee još to nije ni sanjao kreirati. Danas je to stvarnost i stoga treba ozbiljno iščitavati Tofflera jer je vrlo blizu autopoietične organizacije. Svjetska elektronska bankarska mreža povezuje Hongkong, Manilu, Singapur s New Yorkom. Ta mreža stvara balon nedržavne valute. Godine 1975. bilo je 180 milijarda eurodolara, tj. izvan SAD-a, 1978. taj je broj narastao na 400 milijarda, a tekuće su procjene na 1.000 milijarda $. Časopis Euromoney ističe: "Vremenske se razlike mogu koristiti kao konkurentsko preimućstvo." Javlja se novi funkcionar, "direktor za međunarodne gotovinske transakcije", tragajući za najnižim kamatnim stopama, najpovoljnijim valutnim transakcijama i najbržim obrtom. Neke tvrtke više zarađuju financijskim manipulacijama nego samom proizvodnjom. Autopoiesis će nastupiti kad budemo znali ***balansirati novac i robu, višak vrijednosti i ulaganje u razvoj.***

Pred složenom i novom situacijom mnogi su rukovoditelji zatečeni. Nedostaju im intelektualna sredstva za organizaciju rada iz trećeg vala. Američko udruženje računovođa navodi bibliografiju 250 studija o nefinancijskim mjerilima učinkovitosti i učinkovitosti društvenih programa. T. Gamling s univerziteta Birmingham u knjizi *Societal Accounting* traži radikalno preformulirano računovodstvo gdje bi bila sinteza ekonomije i sociologije. Profesor Visoke škole za organizaciju rada u Delfima u Holandiji navodi nužnost preorijentacije s ekonomske proizvodnje na orijentaciju sveopće dobrobiti prelaskom s funkcionalne specijalizacije na interdisciplinaran pristup. Po njemu, kriteriji su odnos prema potrošačima, sindikatima, akcionarima, ekološkim organizacijama i prema vlastitoj organizaciji rada. Kao što je korporacija zamijenila feudalni dvorac, sada se to mijenja za novi oblik gdje će se spojiti ekonomski i socijalni ciljevi.

Kad shvatimo da višak vrijednosti uložen u razvoj može biti pokriće za opće društvene potrebe (znanost, obrazovanje, kultura, vojska, policija, umirovljenici, sport itd.), roba se više neće vrtjeti oko novca, poduzetnici oko bankara, nego će usko grlo postati kreativni ljudi. Nadam se da će se ovaj san u našoj domovini što prije ostvariti. Kad se stvori kritična masa »sanjara« skok s 20 na 100 postat će nam pri-

hvatljiviji.

Toffler smatra kako nijedno ljudsko čeljade ne bi smjelo pristati na pravilo da radi od 9 do 17 h. Ritmovi trećeg vala proistječu iz dubokih psihosocioloških, tehnoloških i ekonomskih sila. U 20 se godina u računalima od mikrosekunde došlo do nanosekunde, što je sabijanje 2.000 sati na 5 minuta. Mi još imamo šansu poslušati Tofflerov savjet i radno vrijeme prilagoditi ritmu doma i potrebama djece.

Danas je sinkronizacija strojeva dostigla takva razinu da je i ritam najsposobnijih ljudi smiješno spor pa se tehnologija ne razvija spregom čovjeka i stroja, nego njihovim odvajanjem. Potrebni su nam rukovoditelji koji su spremni djelovati na neformalan način, a i na hijerarhijski, tj. fleksibilno u rasponu od gotovo autonomnih modula do stroge hijerarhije. **Mrežu** nitko ne koordinira nego je ovdje samokoordinacija. Po Toffleru tržište je druga riječ za mrežu razmjene. Tržište nije ni kapitalističko ni socijalističko, nego se javlja gdje god je jaz potrošača i proizvođača. Direktori razvijenog svijeta sve više gunđaju uslijed slabljenja protestantske etike i žale se kako samo još Japanci marljivo rade, a japanski direktori kazuju: "Jedino Južnokoreanci rade marljivo." Najnovija kriza u Koreji i drugim azijskim tigrovima, uslijed financijskih manipulacija Sorosa, govori nam kako su i ovdje C igrači izrasli kao gljive poslije kiše.

Svi ti ljudi koji nisu marljivi na poslu, vrlo su marljivi izvan radnog vremena. Kanalizira li se proces u proizvopotrošnju? Mnogi ekonomisti zaključuju kako konvencionalna ekonomska misao nije u skladu sa stvarnosti koja se brzo mijenja. Da bi ekonomija ponovno došla u vezu sa stvarnosti, ekonomisti trećeg vala morat će razviti nove modele, mjerila, indekse i nove polazne postavke. V. Fuks iz Nacionalnog ureda za ekonomska istraživanja sredinom šezdesetih godina izjavio je: "Potrošačevo znanje, iskustvo, poštenje i motivacija utječu na produktivnost usluga." **Toffler se divi Prigoginu** koji daje zadivljujuću sintezu o redu i kaosu, a pita se upravlja li nama slučajnost ili nužnost. On je koristan jer nam pomaže sagledati tehnološku osnovu slobode. Uočava da biolozi ukazuju kako je život organizacija. Zalaže se za elektronski dom gdje bi se učilo, radilo, voljelo. Kad je to pisao, to mi je bila gotovo

utopija. Sada nakon petnaest godina to je uistinu stvarnost u brojnim domovima. Ovdje je i naša prilika jer imamo svjetlovode po cijeloj državi, ali su te vrhunske ceste puste ili po njima idu beskorisne informacije hakera i seksualnih manijaka. Ukratko, proces nam ide alopoietično, a tako nam malo treba da bismo napravili kopernikanski preokret i krenuli autopoietično.

Jedan američki senator povjerio je Toffleru kako osjeća nemoć da išta korisno učini. Sjetimo se Frankla. Propada mu obiteljski život, ritam rada je izbezumljen, beskrajne konferencije i neprestani pritisak. Suradnik predsjednika SAD-a kaže kako se i najmoćniji čovjek osjeća nemoćnim. Istraživanje o tome tko upravlja Washingtonom pokazalo je da **nitko** ne upravlja. Širi se **vakuum vlasti —** crna rupa.

Iluzija je da će se stanje promijeniti ako se promijeni osoba na vrhu. Toffler smatra da ukoliko bismo imali na vlasti svece, genije i junake, i dalje bismo bili u krizi uslijed političke tehnologije drugog vala. Uvjeren sam kako je u pravu. Previše prebrzo donesenih krivih odluka o prevelikom broju problema govori nam o nekompetentnosti političara. Jedan se savjetnik predsjednika SAD-a povjerio Toffleru: "**Svi mi bolujemo od šoka budućnosti.**" Na kraju Toffler zaključuje da smo na nadnacionalnom planu primitivni kao na nacionalnom prije 300 godina. Kako se iz ovog dijela vidi, Toffler je izvrsno sistematizirao tehnološki razvoj, malo manje ekonomski i društveni, a najmanje psihosociološki. No, kao rijetko tko dao je zaokruženu autopoietsku sliku.

Tražiti od njega da dublje porine u biologiju i psihu i da se više uzdigne u filozofske visine, bilo bi nekorektno. Od njega se moglo mnogo naučiti i on se uz Hegela, Prigogina, Maslowa, Coveya, Shinga ubraja u autore koji čine temelj za autopoietičnu samoorganizaciju i proizvodnju stvaralačkog subjektiviteta.

Kad čitatelj stavi u odnos svoje članove obitelji, suradnike i sebe s ovim velikanima, ne smije se u njemu stvoriti osjećaj inferiornosti. Svi se mi možemo razviti u stvaratelje u svom radu i životu. Tu je najvažnije da što više meditiramo o igri ciljeva i sredstava. Treći je val u svima nama. Ne zavisimo više toliko o tehnologiji, ekonomiji i pravu. Kad nas što više postane svjesno da smo mi sami sebi najveći protivnici, nastupit

će kvantni skok i mi ćemo s 20 doći na 100 milijardi dolara. Naši pojedinačni pokušaji samo uz velike napore mogu stvoriti promjene, a ukoliko sinkroniziramo vizije i procjene realiteta, sve će se to događati bolje, istinitije i ljepše. Dostignuća informatičke tehnologije tako su nam šansa za prelazak iz alopoietičnog rada i života u autopoietičnost. Ukoliko u sebi i oko sebe započnemo spajati psihološka i tehnološka saznanja, život će dovesti do spajanja biosfere i noosfere.

Informatika i autopoiesis

Vidjelo se kako je tehnološki proces prešao do sada dvije faze — obradu materijala i energije, a sada se ulazi u informatičku eru. Ovdje su mnogi pred šokom jer ne shvaćaju procese čiji su sudionici. Već bi se moglo zaključiti da je sve što se zbiva rezultat logike i matematike, a dublje, kvalitete i kvantitete. Poremećaji nastaju kad se ne razumiju ti procesi, preciznije kad se ne zna mjera. Ovdje se, kako se moglo vidjeti, već i Hegel namučio i ostavio otvorenim jer jedino ovdje nije otkrio trijadu. Dao sam naslutiti kako matematička statistika pomaže u odgovorima, no još će trebati dosta posredovanja fuzzy skupovima kako bi se shvatila logika procesa. Godine 1900. D. F. Hilbert[441] uputio je tri pitanja matematičarima: **je li matematika potpuna, je li konzistentna i je li odlučiva?**

K. Godel 1929. odgovorio je na prva dva pitanja kodiranjem matematičkih pravila i formula brojevima. Reklo bi se da se poslužio univerzalnim jezikom prirode i zaključio da uvijek postoje dodatni kodni brojevi, tj. tvrdnje koje se ne mogu izvesti iz onih što već postoje. Smijemo li zaključiti kako se iz matematike ne može izvesti logika, ali da obrat vrijedi!?

Najveća je korist što je utvrdio da je svako matematičko pravilo ujedno i broj te je to fundamentalno načelo informatike. Uz tu softversku postavku bila je neophodna i hardverska, a nju je izveo A. Turing. Tvrdio je da stroj može biti tisuću puta gluplji od čovjeka, ali

[441] Laurie, P. *Kompjutor u kući.* str. 162.

ako se drži istih pravila, svaki će teorem riješiti. Napravio je prototip s dugom papirnom trakom, a mehanička se glava kretala u oba smjera i čitala, pisala i brisala simbole. Prema njima mijenjalo se stanje stroja. U modernom kompjutorskom rječniku reklo bi se da se resetiralo flag registre. Takav bi stroj radio dok ne dokaže teorem i to je bila alkemijska faza informatike. Turingova je besmrtna zasluga što je stvorio prvi **stroj koji se služio logikom**. Iz toga je izvedeno da se svaka pojava i proces može pokazati kao slijed simbola. Von Foerster je, u duhu bečke škole, svjetska preteča u poimanju **autopoietičnih strojeva**. Koliko znam kod nas nema nikog tko na tome radi. Vidimo li ovdje vezu prirode i duha, genetskog koda i informatike?

Mišljenja sam kako nam se logika osvećuje što je preskačemo u želji da ukinemo prostor i vrijeme. Ovaj proces ide prirodnom evolucijom, a to se najbolje može vidjeti razvijanjem programiranja.

Prvi kompjutorski jezik bio je strojni, što je bilo vrlo neugodno i teško te ostavljalo duboke tragove na ljudima koji su se tim bavili. No, radeći u strojnom kodu, programeri su brzo primijetili da stalno ponavljaju neke kraće dijelove. Pala im je na pamet zamisao da naprave ono što se danas zove potprogram i makronaredba. S vremenom se slijed funkcija pretvarao u signale (a la uvjetni refleksi Pavlova). Repertoar se počeo eksponencijalnom brzinom povećavati: *assembler*, *fortran*, *algol*, *cobol*, *basic*, *pascal*, C++, *lisp*, *logo*, danas objektno programiranje i tomu nema kraja.

Podsjetimo se začetaka tehnologije i upitajmo se vidimo li sličnosti i razlike. Nije li sve jedan **cjeloviti proces s longitudinalnim i transverzalnim, uglavnom nedovoljno poznatim trajektorijama**.[442]

Gdje je kraj diferencijaciji i kako izvesti integraciju? Zakon vrijednosti tjera nas tražiti rješenja koja će nam pomoći biti produktivniji, konkurentniji, profitabilniji, moćniji. Kao i u prirodi u kojoj naizgled vlada moć, a u biti je to samo sjenka slobode, u tehnologiji i ekonomiji reproducira se ista igra. Postoje moćni kao IBM, Microsoft, ali i slobodni.

[442] Usporedi li se to s projektom ljudskog genoma na kome radi tisuće znanstvenika, mi bismo preko Enciklopedije Croatice versus Enciklopedije Britannice mogli inicirati autopoietični pristup trećem tisućljeću.

Linux je prilika za one koji ne prihvaćaju monopole.

Detaljnije ću prikazati dva slučaja – Apple i Sinclair kako bih ilustrirao autopoietičnost versus alopoietičnost. S. Vozniak i S. Jobs u već klasičnoj priči 1977. u garaži prave među prvima osobno računalo. Ovdje je tandem, gdje S. Vozniak igra ulogu procesora, a S. Jobs interfacea s okolinom. Vozniak, koji nema o tome refleksiju, kreira genijalno, pametno i pošteno, znači autopoietično rješenje u koje svaki korisnik može imati uvid. Nema crnih kutija i nerazumljivog. Zahvaljujući upravo tomu, po mom mišljenju, Apple uspijeva. Da je Vozniak znao da je ovdje ključ uspjeha, da je imao refleksiju svojeg stvaranja, gdje bi bio kraj? O tom fenomenalnom prometejskom naporu vrijedi dublje promišljati i posredovati pa se vratimo S. Jobsu. Vrlo brzo on iz *amaterizma* prelazi u *profesionalni* odnos, a rezultat je toga odlazak S. Vozniaka i zatvoreni kompjutori Lisa i Macintos. Nije profesionalno otvoriti sustav i dati mogućnost konkurenciji da te krade! Iako se ne shvaćaju zakonitosti slobode u suvremenoj ekonomiji, ona je uvijek na djelu. Šteta je za sve nas što M. Friedman nema pravog nasljednika u daljnjem razrađivanju odnosa slobode i ekonomije.

Kompjutor je izvrstan katalizator za savez čovjeka i prirode. Nasljednik S. Jobsa, koji ipak nije tada bio dovoljno vrstan profesionalac, mijenja igru. Amater u kompjutorima, ali profesionalac u marketingu, vodi novu igru. Otvaranje prema kupcu. No, to još nije puna svijest o razvoju slobode ljudi i njihovih zajednica. Ipak Aplle II još je dugo bio visoko na ljestvici prodanih računala. Zašto?

Moj odgovor nije u tome što ima bogati software, nego što **igra poštenu igru prema kupcu**. Ima nepoštenih ljudi koji provaljuju i kradu tuđe ideje, no kao što i inače broj gangstera ne prelazi nekoliko postotaka, i u tom području ljudi nastoje pošteno raditi svoj posao. U tome će koristiti ono što im pomaže učinkovitije i humanije obaviti svoj posao.

U nas je paralelno postojala slična dilema oko Partnera u Iskra Delti.[443] Vjerujem da ćemo mi u kreiranju informatičkih rješenja u našoj

[443] Osoba koja je bila protiv otvaranja Partnera, kad smo Fijan i ja 1981. pokušavali na primjeru Applea ukazati na nužnost otvorenije igre, kasnije je odigrala vrlo prljavu igru u uništavanju Iskra Delte. Vidjet će se kasnije koje su teorijske osnove, a čitatelj s bogatim iskustvom iz prakse ili dobrom intuicijom može to već anticipirati.

zemlji što prije shvatiti što je sloboda.[444] Od razumijevanja te kategorije u velikoj mjeri zavisi kako će informatizacija ići u našoj sredini.

No prije nego do toga dođemo, analizirajmo rad Sinclaira u Velikoj Britaniji. Bilo je divno promatrati kako taj sićušni čovjek ulazi u bitku s divom kao što je IBM. Tehnički on je kao pojedinac bio jednak gomili već birokratiziranih stručnjaka u velikom sustavu. No razumijevanje prirodnih zakonitosti samo je nužan, ali ne i dovoljan uvjet. Sinclair nije bio genij u ekonomiji i politici, a njegovi suradnici u tim dimenzijama režu mu krila.

Mnogi naši stvaratelji imaju slična iskustva uslijed neznanja iz ekonomije, prava i psihosociologije. Kako već naslućujemo, rješenje je u timskom radu jer malo tko ima sva potrebna znanja za uspješno kreiranje i ostvarenje projekta.

Onaj koji želi pokrasti inovatora, nije po intelektualnom dometu dorastao kreatoru i mora kaskati iza stvaratelja. Neshvatljiv je u biti strah stvaratelja od krađe? Daleko da tu nema rizika, ali bi u cjelini saldo bio mnogo bolji kada bi se stvaratelji znali ***samoorganizirati***. Vozniak i Sinclair svjetski su poznati, a slijed takvih ima i kod nas. Nažalost, o tome kako da se pametni i pošteni ljudi samoorganiziraju, još ne znamo dovoljno pa pokušajmo dalje istraživati slobodu stvaranja i stvaranje slobode.

Teorija autopoiesisa u materijalnoj proizvodnji

Informatika je za to najprikladnije područje pa nastavimo u tom pravcu. Bit je u procesu proizvodnje i ovdje se kriju ogromne rezerve za razvitak. A. Đurašević prije tri desetljeća, zahvaljujući sredstvima fonda za znanost, s manjim je brojem znanstvenika započeo na originalan način razvijanje teorije proizvodnje. Po njemu[445] sva nužna zbivanja u

[444] Volio bih da to bude pomoću Spina u Osijeku, gdje bračni par Matejašić ima šanse u tom pravcu.
[445] Đurašević, A. *Procesi u poduzeću.* FSB, Zagreb, str. 39.

jednom poduzeću procesi su poduzeća. **Od tehnoloških operacija, kao osnovnih dijelova procesa, dolazi postupno do procesa poduzeća.** Vidljivo je kako dodatkom nekih operacija ili djelatnosti jedan proces postupno prelazi u složeniji i višeg reda.

Kad bismo išli na procese višeg reda od poduzeća (npr. privredne grane), a ***našu zemlju treba gledati kao buduću snažnu multinacionalnu kompaniju,*** morali bismo i kod procesa poduzeća unijeti ***zastoje***. Oni su jedna od najvažnijih pojava i u pravilu štetni za racionalno poslovanje, ali su ipak neizbježni. Optimalno voditi proces često znači uspješno svladati zastoje na svim mjestima. Pod njima se podrazumijeva svaki prekid koji nije predviđen ili u širem smislu — svaki prekid bez obzira na uzrok (rad u jednoj smjeni, odmor itd.). Zastoji bezuvjetno produžuju ciklus proizvodnje.

Inženjeri se, po Đuraševiću, razvijaju u tri pravca: razvoj proizvoda, razvoj procesa te održavanja proizvoda, tj. za **funkcionalnost, tehnologičnost i eksploatabilnost**. Konstrukcija je tehnologična kada se sa što manje materijala, opreme, operacija i radnika dolazi do proizvoda koji se jednostavno, paralelno može sastavljati, normalno rastavljati i ponovno sastavljati. Iz nacrta i sastavnice vidi se broj dijelova i broj pozicija. Dijelovi se klasificiraju prema namjeni na osnovne, dodatne, pomoćne i dijelove za spajanje.[446]

Prvi osiguravaju funkciju (kinematsku, električnu, optičku itd.). Drugi služe za poboljšanje funkcionalnosti, a treći za vođenje, držanje, pokrivanje, povezivanje i slično, dok su četvrti standardizirani (vijci, zakovice itd.). Ekonomičnost se vidi iz omjera pomoćnih i spojnih dijelova prema osnovnim, a tehnologičnost je bolja što su manji prethodni koeficijenti. Vrlo je korisno imati razdiobu po osvojenosti pozicija i sklopova: npr. novi dijelovi, osvojeni, standardni, standardni za spajanje, kupljeni nestandardni i kupljeni standardni dijelovi. Iz toga bi se izvlačili koeficijenti standardizacije, osvojenosti proizvodnje, a bilo bi dopušteno ugrađivati nove dijelove samo kad se to može temeljito argumentirati. Podsjetimo se kako je potreban slijed sati za projektiranje tehnološkog procesa, konstrukciju alata, izradu alata te kako su to

[446] ibidem, str. 14.

troškovi pa sve promjene unose kaos, što je vjerojatnije no bolja kvaliteta.

Daljnja je klasifikacija prema geometrijskoj sličnosti pa tehnološkoj. Prikladna je informacija o težini materijala prije i nakon obrade, a ima slijed proizvoda gdje je slabo iskorištenje materijala. Znamo li zakon razdiobe, u stanju smo objektivno izračunati cijenu sklopa od **n**-elemenata kao zbroj koštanja i elemenata izmjereno proporcijom škarta **i**-tog elementa. Organizacija zavisi o poznavanju redoslijeda, a to se sagledava iz sheme sastavljanja. Na osnovi geometrijske sličnosti izvodi se grupna konstrukcija, a iz tehnološke sličnosti grupna tehnologija. Tako je moguća sljedeća klasifikacija: osovine, tuljci, diskovi, ekscentri, križevi, poluge, ploče, klinovi, kutnici, kućišta, ozubljeni dijelovi, puževi, vijci, matice, sitni dijelovi i ostalo. Osovine se dalje dijele na šuplje i pune, stepenaste i glatke, a dalje prema krutosti te bi diferenciranjem došli do skupine za koju bi bio jedinstven tehnološki proces. Ovdje se iz skupine bira predstavnik koji je složen i sadrži sve karakteristike dijelova skupine, a kod izrade konkretnih dijelova izostavljaju se određene operacije. Takva skupina obuhvaća 20-30 pozicija.[447]

Ovdje je moj genijalni profesor predložio programirati korelaciju elemenata u montaži. Imao sam sreću na svom razvojnom putu susretati visoko intelektualne i moralne ljude. Oni su me oplemenjivali i (ne)-svjesno pomagali. Zašto i tko sprečava samoorganiziranje visoko moralnih i intelektualno razvijenih ljudi. Svatko je od takvih sam sebi dovoljan u smislu opstanka, ali tvrtke i šire asocijacije strahovito gube što nisu u stanju osigurati infrastrukturu za sinergiju ljudi najsličnijih

[447] Prije rata naša je delegacija boravila u Japanu i domaćini su bili spremni pokazati im sva dostignuća svoje tehnologije. Kada su naši zemljaci došli do faze montaže, radnici su upravo imali stanku. Tako naši stručnjaci nisu imali prilike vidjeti *black box* japanskog uspjeha. Jedan promućurniji Balkanac vratio se nakon kratkog vremena natrag (otišao je u toalet) i vidio da je stanka prestala čim su Hrvati otišli. Japanci su vješti uzeti od drugih, ali se i zatvoriti pred drugima kad pokažu slične namjere. To je djelomična autopoietičnost jer treba znati biti otvoren i zatvoren prema okolini, a kriteriji moraju biti kao i nezavisne varijable (bio)logički i moralni. Pred nemoralnima koji hoće više uzeti no dati treba se zatvoriti, ali pred B igračima treba ostati otvoren. Kad je naše zemlje list izašao iz toaleta, radnici su vrijedno montirali sklopove. Nastala je prenerazenost i on se morao ispričati što je pokušao špijunirati. Ne znam trebamo li špijunirati kada imamo već 30 godina pohranjenu teoriju u disertaciji A. Đuraševića koja kao jaje čeka svoju koku da bi se ponovno izlegla. Bit je u izvrsnom poznavanju matematičke statistike i time u interakciji razdioba elemenata koje treba sklapati.

Svemogućemu. Uočio sam kako se i velike greške kod C tipova toleriraju jer im je zajednički interes jači od toga. Kod B tipova samoorganizacija propada i zbog najmanjih grešaka, bilo moralnih, bilo intelektualnih.

Malo tko percipira nepravdu koju (samo)proizvode C igrači prema B osobama. Mislim da je rješenje, kad već nije jak zajednički interes i probitak, da se uzajamnim odnosom B igrača razvija zajednička vizija *(shared vision).* Tako bi umjesto slabog kauzaliteta koji je očigledan, jak finalitet postao izvor energije. Kad bi još D igrači shvatili što bi dobili, kad bi voljeli ili barem poštovali B igrače, sinergija B tipova bila bi još bolja. Nažalost, D igrači previše se dive i istovremeno zavide C igračima i tako dragocjeni socijalni kapital isparava i izgara bez stvaranja nove (ne)materijalne vrijednosti.

Pravi je čitatelj uistinu **suautor** u autopoietičnom iščitavanju.

Nismo ni svjesni koliko si narušavanjem pravednosti umanjujemo šanse za razvitak. Čudi me što B igrači ne vide zrnca istine u Marxovu nauku kad se treba boriti protiv nepravde, još me više čudi kad ne vide u Isusu kad se trebaju miriti s nepravdom i strpljivo je podnositi, a najviše me čudi što sve to ne znaju gledati kao zeleni (Marx) i crveni (Isus) semafor. Svatko ima u sebi *gas* i *kočnicu*, ali u alopoietičnom društvu vozimo se kao da nema semafora. Nijedna institucija nema autopoietična pravila za tehnologiju razvitka.

Vratimo se na Đuraševića koji je definirao teorem po kome je određeni sklop definiran lancem dimenzija i aritmetičkim sredinama. Kako shema sklopa i lanac dimenzija ne utječu na veličinu standardne devijacije te rasipanja oko dosjeda u danim uvjetima, to rezultat zavisi isključivo o zbroju varijance elemenata i koeficijentu korelacije koja je kod slučajnog sklapanja najgora moguća — blizu nule. Teorijski je moguće, posebno u eri informatizacije kada se sve može precizno mjeriti i programirati, dobiti dosjed sklopa s maksimalnom i minimalnom varijancom, a to je određeno koeficijentom korelacije. U prvom je slučaju +1, a u drugom -1. Ovdje je Đurašević u svojoj disertaciji **povezao logiku i matematiku** i otkrio mjeru za savršenost kvalitete s aspekta dopuštenih odstupanja.

Vrlo je vjerojatno da imamo još takvih ljudi koji mogu pridonijeti kvaliteti fizikalnih, kemijskih i bioloških aspekata proizvodnje, ali te se ideje najčešće ne ostvaruju jer se stvaratelji nisu uspjeli samoorganizirati. No, rijetki to pokušavaju pa ćemo ukratko preko njih prikazati razvoj proizvoda, procesa i organizacije.

Razvoj proizvoda

A. Kostelić,[448] nažalost također već pokojnik, pokazao je da je pionir na tom području kod nas. Za razvoj proizvoda prvo se definira osnovni i sekundarni proces u proizvodu, a zatim algoritmi oblikovanja dijelova i sprezanja elemenata i sklopova u cjelinu proizvoda. Korištenjem baze podataka o strukturama, funkcijama i algoritmima transformacije na osnovi kriterija optimalizacije dolazi se do CAD-a, a te su teorijske osnove dane prije jednog desetljeća. U međuvremenu smo imali priliku pratiti svijet i biti na razini najrazvijenijih, ali nismo reagirali na rezultate ovog i sličnih istraživanja i usmjerili financiranje na to područje. Kako je to uglavnom bila osobna praksa pojedinaca, gdje je usput ovdje bilo svakojakih osobnih slabosti (nesporazumi, zavist/nepravda, familijarnost/osveta), mi smo bez dobre organizacije ostali gotovo gdje smo i bili, ili čak značajno zaostali.

U izboru kriterija na svjetskoj smo razini (razina fundamentalne znanosti), ali u razradi i perfekciji svih nužnih detalja u ogromnom smo zaostatku. Ipak, proučimo kriterije i uz dobru organizaciju imamo priliku biti konkurentniji.

Polazimo od roka trajanja proizvoda i ovdje su, po Kosteliću, četiri faze: kreiranje, proizvodnja, eksploatacija i regeneracija ili uništenje. To se sve događa u tržišnim uvjetima te stoga izvodi sljedeće kriterije:

–funkcionalnost,

–tehnologičnost,

–eksploatabilnost,

[448] Kriteriji optimalizacije oblika proizvoda, *Strojarstvo*, (1975).

–tržišnost,

–regenerativnost ili uništivost.

Pod prvim podrazumijeva da se *nešto* iz prirodnog oblika prepravi u *nešto* u funkciji zadovoljenja čovjekovih potreba, posredno ili neposredno. To može biti samo tvar ili energija koje uz pomoć informacija jednoznačno definira. Ovdje se događa proces autopoietskog uravnotežavanja ulaza i izlaza preko nekih funkcija i struktura, a štetne neravnoteže koje se ne mogu otkloniti nastoje se minimizirati. Sljedeći je kriterij tehnologičnost, prilagođavanje svojstvima proizvoda. Ovdje je osnovni problem vrijeme transformacije ulaza u izlaz, odnosno troškovi te transformacije. Zadatak je oblikovanja kreirati proizvod sa što manje utrošenog materijala i energije. Kako je konstruktor specijalist za funkciju, to se ne smije negirati u timskom radu specijalistička kompetentnost u domeni utjecaja tehnologije na kvalitetu i produktivnost. Ovdje raste utjecaj ljudskog čimbenika, ali se to nažalost u teoriji, a da o praksi i ne govorim, strahovito zanemaruje.

No, kad nemamo dijalektike u glavi, ona nas nemilosrdno lupa po glavi i podučava da se timskim radom možemo približiti, pa i nadvladati najrazvijenije. Treći je kriterij eksploatabilnost, gdje se govori o stupnju prilagođenosti proizvoda zadovoljenju potrebe. I ovdje se mogu definirati čimbenici i odrediti mjere za optimalizaciju u oblikovanju proizvoda. Najvažnije je odrediti pouzdanost (vrijeme funkcije između dvaju kvarova kvalitetan je indikator) i troškove održavanja. To se još detaljnije analizira po elementima i njihovom funkcijskom uklapanju u cjelinu. Dalje je važan pojam sposobnosti povratka uređaja u eksploataciju opet sa slijedom čimbenika (zastupljenost modula, montažno-demontažna sposobnost, opskrbljenost rezervnim dijelovima, osposobljenost kadrova itd.). Autor dalje s tehničkih kriterija prelazi na ekonomski — tržišnost koja omogućuje konkurentnost na tržištu.

Posljednji je kriterij regenerativnost/uništivost. To je najmanje istraženo kod nas, a i u razvijenom svijetu. Raspon je od regeneriranja proizvoda u sirovinu, preko regeneracije elemenata i čitavih sklopova, do uništenja radi poštovanja ekoloških zahtjeva. Ta se istraživanja ra-

zvijaju u novu disciplinu tzv. tribologiju, koja otvara prostor regeneracije materijala i uopće kvalitetnije gospodarenje materijalima i energijom.

A. Đurašević razvio je elemente za sintezu iz koje se vidi da je najmanji problem kreiranje, veći proizvodnja, a najveći eksploatacija, a s druge strane mi usmjeravamo pažnju, kadrove, vrijeme, novce recipročno ukazanoj zakonitosti. Ukoliko bismo samo izvukli pouke iz te zakonitosti i usavršavali procese na tim spoznajama, otvarale bi se ogromne mogućnosti uštede. Koliko i gdje tako radimo, što su uzroci da se ne radi, što treba poduzeti da se tako radi, pitanja su koja traže odgovor.[449]

U pogledu organizacije prevladava individualni rad, nema transfera znanja, a niska je razina tehničke dokumentacije te je npr. lakše ponovno konstruirati neki sklop nego ga naći u arhivi. Procjenjuje se da se 10% istraživanja ostvari u proizvodnji, dok je to u Japanu 50%. Preko 50% inženjera radi poslove ispod razine primjerene struci, razvojni se rad smatra suvišnim i konstruktori grade svoj status na rutinskim poslovima. Kupuju se rješenja koja objektivno nisu problem i očito postoji motivacija za prioritet takve suradnje. Ako ćemo za to optuživati sustav koji je propao, a zaboraviti ili ignorirati prethodnu analizu, nećemo daleko stići u ostvarenju. Treba npr. vidjeti jesu li među onima koji kritiziraju prošlost oni koji su učili i stvarali, ili oni koji su zavišću kočili razvoj i stvaratelje. Kad stvorimo kritičnu masu ljudi s transparentnim uvidom u procese zavisti, predviđam nagli skok u materijalnom bogaćenju. Naši ekonomisti ni ne sanjaju kako nam i koliko može porasti GNP kad bismo tu silu imali pod kontrolom. Tehnologija je prostor na kojem se događa sva igra. Temelj su zakoni fizike, kemije i biologije i tu ne bi trebalo biti problema u kontroli odvijanja procesa. Do ubrzanog reprocesiranja i restrukturiranja doći će kad kritična masa dekodira tko koči, a tko razvija tehnološke procese.

U cijeni najviše je zastupljen materijal, zatim fizički rad, a najmanje

[449] Upravo sam se vratio sa skupa održavatelja Slavonije i Baranje (14. 04. 2000.) gdje sam pokušao još jednom inicirati autopoietično povezivanje u svrhu kreiranja vizije Hrvatske s 3-5 puta većim plaćama. Hoće li doći do zajedničke vizije, zavisi o Kovačiću, Čuljatu, Majdandžiću, Čali, Hubaleku itd.

znanje, tj. upravo obrnuto od valorizacije na tržištu. M. Zindović ukazuje kako postojeća organizacija financiranja ne razvija motivaciju, tehničku opremljenost, osposobljenost. Licence nisu omogućile vlastiti razvoj, a uzroci su za takvu orijentaciju strah od neuspjeha, nemogućnost eksperimentiranja, nije bilo brzog povrata, slab utjecaj ove funkcije na ugovaranje poslova. Konstruktor je prepušten sam sebi. Pita se isplati li se prihvatiti odgovornost i rizik, a najvjerojatnije ga čeka sudbina starijih kolega u pogledu moralne i materijalne stimulacije.

Od konstruktora se traži dinamičnije inoviranje u pravcu veće primjene automatike i elektronike sa što kraćim vremenom za osvajanje novih proizvoda. Tako je automatizacijom proračuna produktivnost povećana do 3 puta, a kod izrade dokumentacije do 6 puta. Analiza rada pokazala je da 30% otpada na tehničko crtanje, 20% na traženje novih rješenja, na konstruiranje 15%, na proračune 15%, a ostalo 20%.

Razvoj procesa

Pogledajmo kakvo je stanje u domeni razvoja procesa. Inspiriran suradnjom s A. Đuraševićem, B. Gornik[450] istražuje te probleme. Po njemu, jednostavnost ili složenost procesa zavisi o količini informacija potrebnih za vođenje procesa. Što je manje informacija potrebno, to je proces jednostavniji. Slični procesi sadrže identične informacije. Izvođenjem procesa mijenjaju se neka svojstva predmeta rada. Svi se događaji u procesu klasificiraju u sljedeće:

–tehnološka operacija;

–kontrola;

–transport;

–skladištenje;

–zastoj.

Prva tri označavaju neki rad, dok su preostala dva posljedica nedovoljne sinkronizacije procesa. Dok je skladištenje organizirano miro-

[450] Homogenost procesa proizvodnje i njezin utjecaj na iskorištenje kapaciteta, međuoperacijske zastoje i trajanje proizvodnog ciklusa, *Strojarstvo,* 1977., str. 5-11.

vanje, drugo je *slučajan* događaj. Što je lošija sinkronizacija radnih događaja, to je niža razina organiziranosti procesa proizvodnje, a time će proizvodni ciklus biti duži. Da bi se dobio uvid u strukturu procesa, neophodan je uvid u učestalost događaja te njihove međusobne veze. Markova matrica na jednostavan način prikazuje proces.

U Markovoj matrici u sumama redaka i stupaca vidi se učestalost događaja, s tim da se u redovima vide sljedeći događaji, a u stupcima prethodni događaji. Veze se sagledavaju pomoću svakog pojedinog elementa matrice. Proces je po Gorniku najhomogeniji kad su veze među elementima najčvršće, a suprotnost je kad elementi uopće nisu povezani. U praksi je proces bez usmjerenog tijeka i takav je najčešći. Sljedeća je razvojna razina proces proizvodnje s usmjerenim tijekom i ovdje se transporterima povezuju radna mjesta, a predmeti se kreću preko paleta. Dok naši najbolji mislioci o tome samo pišu, u svijetu se taj zahtjev provodi ne samo između radnih mjesta, nego i između radnih organizacija. Zastoja nema. Zaliha nema.

No nas to nije previše briga. Nesposobni su bili pod zaštitom društva. Ne samo što ih je sustav štitio, nego su ga dobro naučili (zlo)upotrebljavati. To je alopoietična tehnologija koju bih želio opisati ako nađem dovoljno suradnika. Gdje su sposobni? Oni ili izgaraju u neposrednom procesu proizvodnje, ili istražuju procese i pokušavaju zadovoljiti svoju savjest. Uglavnom smo daleko od autopoietične tehnologije gdje bismo mogli imati u svjetskim rasponima čak i komparativnu prednost.

Ovo što Gornik dalje razvija za slijed tehničkih direktora, predstavlja još uvijek utopiju. Ukoliko smo još više ovladali procesom i lansiraju se proizvodi s jednakim redoslijedom događaja, postiže se napredak u homogenizaciji procesa proizvodnje. To znači vjerojatno i veću produktivnost. Ovdje postoje dva tipa, prvi je da nisu vremena ista i tada je niža organiziranost te je nemoguće otkloniti međuoperacijske zastoje bez uporabe računala.

I uz pomoć kompjutora zastoje se ne može svesti na nulu, ali se može 10-30% smanjiti proizvodni ciklus ako se na kompjutoru simulira

proces i traži optimalni redoslijed. Idealno je kada pored jednakog redoslijeda imamo i jednaka trajanja događaja. Nažalost, autor ostaje na razini promatranja mehanizirane proizvodnje iako se na osnovi ovih ideja može projektirati proces prelaska s mehanizacije na predautomatizaciju proizvodnje.

No mlađi njegov kolega nastoji negirati negativnosti svog prethodnika. I. Karabaić[451] već je dosta davno kod nas postavio temelje CAM-a. Autor polazi od teze da je uslijed nesigurnosti slijeda parametara neophodan svestraniji repertoar upravljačkih znanja za vođenje procesa. Pouzdanost procesa manja je od pouzdanosti najmanje pouzdane komponente te je uzaludno povećavati pouzdanost jednog člana. Minimum je rezultat neorganizacije procesa proizvodnje, ali se to nažalost najčešće ispušta iz vida. Analiza je u Švedskoj, prema autoru, pokazala da se terminski plan i stvarna realizacija poklapaju u 55% slučajeva.

Osnova su za koncepciju kreiranje, upravljanje i održavanje datoteka radnih naloga i na osnovi datoteke radnih mjesta. Tako se dobiju informacije o opterećenju radnih mjesta (preopterećenost ili neiskorištenje), stanje radnih naloga u svako vrijeme, što kasni, a što će biti ranije završeno, planirano i ostvareno vrijeme u satima i drugim vremenskim jedinicama, kompletni status materijala i troškovi takve proizvodnje. Za lakše organiziranje procesa rabi se termin strojne skupine koja obuhvaća resurse (ljude i opremu) koji mogu obavljati slične poslove, operacije. To nije moguće nikada u potpunosti sinkronizirati i tada se postavlja kriterij od 90%, a za preostalih 10% koriste se termini podskupina.

Jedno od najvažnijih kategorija jest područje prioriteta iz čega se određuje redoslijed lansiranja. To određuju neposredno ljudi koji upravljaju proizvodnjom, a slijedi i iz same prirode procesa (broj dosadašnjih terminiranja, veličina zazora, vrijednost radnog naloga i resursa koji su angažirani itd). Svim time reducira se vrijeme protoka. Slično kao i u mrežnoj tehnici definira se najraniji i najkasniji početni i završni termin. Uspjeh projekta zavisi o kvaliteti ulaznih podataka. Terminira se una-

[451] *Primjena kompjutora u upravljanju procesom proizvodnje*, Kranj, Visoka škola za organizaciju i rad, 1977. Danas je on još aktivan, ali radi za jednu nizozemsku tvrtku. Zašto mi nismo razvili software kao braća Ban iz Nizozemske? Nažalost još nisam od njega dobio najnovije radove te ostaje da preko Interneta zajedno svjedočimo o Hrvatskoj sa 100 milijardi dolara.

prijed i unatrag. Posebno je važno ovo drugo gdje se polazi od roka isporuke i kreće povratnim redoslijedom prema prvoj operaciji. Rezultat je da početak izvođenja operacija padne nakon, u vrijeme i prije najranijeg mogućeg termina. Na osnovi uvida iz neograničenih kapaciteta vrši se preraspodjela unutar raspoloživog kapaciteta, da bi se u završnoj fazi odredio redoslijed za svaku operaciju i svako radno mjesto. Taj je pristup od najveće koristi operativnoj pripremi, zatim tehnologiji, i na kraju rukovodstvu.

Učinci su u boljoj organiziranosti svih funkcija, smanjenju rutinskih poslova, smanjenu vremena protoka, smanjenju prekovremenog rada, lakšem poštivanju rokova isporuke, smanjenu neiskorištenog vremena, smanjenju nesporazuma i pravovremenoj spoznaji o potrebama kapaciteta. Proizvodnja se najčešće pogrešno tretira, što rezultira svakodnevnim teškoćama, a korištenjem računala problemi se potenciraju. Odgovor je u temeljitom rješavanju slijeda tehničkih, ekonomskih i posebno sociooloških problema.

Već sam napisao kako je tehnička inteligencija divno služila i Hitleru i Staljinu, a evo sada vidimo i kapitalu, koji je u biti isto što i fašizam i komunizam, samo podmuklije izvodi svoj vampirski ples subliminalno. Naša domovina nakon pobjede nad mrakom Istoka ima bitku, a da uglavnom nije ni svjesna, s blještavilom Zapada. Plaćamo im veće kamate (jer smo se zadužili), nego oni nama za sredstva koja smo kod njih deponirali; jeftino im prodajemo skupo stečeno znanje, a oni nama skupo prodaju njihovo lakše stečeno znanje. A tko nam je kriv kad se ne znamo samoorganizirati ni oko ljudi, ni oko ideja.

Kad razvijemo zajedničke vizije, kad se samoorganiziramo u timove, kad shvatimo da mi stvaratelji određujemo igru, a birokracija služi kao Arhimedova poluga za kvantni skok s 20 na 100, kad publika u izboru između birokrata i stvaralačkih subjektiviteta shvati komu treba dati podršku, u Hrvatskoj će nastati lijepi dani i lijepe noći. Za to nam treba ući u prostor organizacijskih procesa.

Razvoj organizacije

Poduzeće je složen autopoietični sustav s dinamičkom vezom elemenata te u interakciji s okolinom. Što je više alopoietično, to je veći utje-caj okoline na sustav, a što je više autopoietično, to je veća samoreferentnost. Za učinkovito upravljanje proizvodnjom treba obrađivati ogroman broj podataka jer inače nema pravilnih odluka. U domeni organizacije najveća je interakcija čovjeka i tehnike i prava je šteta što se u nas to još ne vidi dovoljno.

Zahvaljujući teorijskim dometima i informatičkoj tehnologiji, razvili su se različiti softwarski paketi. Danas imamo more rješenja, a kako se moramo snaći gotovo u kaosu ponuda, bitno je poznavati osnovni trend. Aplikativni moduli MRPS jesu MMPS (Manufacturing Material Planning System) koji balansira potrebe materijala i zalihe, MPSS (Master Production Scheduling System) kao baza za planiranje, koordiniranje i kontrolu materijala i proizvodnih aktivnosti te PPCS (Production Planning and Control System) kojim se kreiraju detaljni termini te nadgledava izvršenje. VAPS (Vendor Analysis and Control System) dovodi u sklad administrativne poslove oko nabave i dobavljača (rokovi, kvaliteta). Osnovne su karakteristike univerzalna primjenjivost, modularnost i nezavisnost od hardwarea i softwarea, integriranost s bazom podataka i rad on line i interaktivno.

Srednje veliko poduzeće s 1.000 radnika ima nekoliko stotina strojeva, više tisuća materijala, dijelova i sklopova te proizvodi stotine završnih proizvoda. Jedan radnik može izvršavati slijed zadataka; jedan stroj može vršiti slijed operacija razne kvalitete, vremena i pouzdanosti rada. Elementi se mogu nabaviti od različitih nabavljača (razne cijene, kvalitete i rokove isporuke), a mogu se kooperirati ili proizvoditi i u samoj tvornici.

Svaki završni proizvod ima razne potencijalne kupce i donosi dobit, a ima varijacije prema potrebama kupca. Sve to određuje broj mogućih kombinacija i određuje kompleksnost sustava. Trebalo je doći do velike kompleksnosti da bi se otkrilo kako uz *top-down* postoji i

bottom-up. Filozofski rečeno treba osviješteni kauzalitet jer malo tko od empiričara shvaća da bi bilo bolje kad bismo radili iz finaliteta.

Iako je samoupravljanje započelo u bivšoj Jugoslaviji pedesetih godina, malo tko je od poslovnih ljudi i kod nas, a nekmoli u svijetu u tome vidio osnovno organizacijsko načelo trećeg tisućljeća. Tehnološke i ekonomske turbulencije prisilile su managera da se, iscrpivši sve ostale resurse, okrenu ljudskom čimbeniku. Iako je već prije Drugog svjetskog rata sve to spoznato zahvaljujući Mayo eksperimentima, tehnološke, ekonomske i političke okolnosti tek su se devedesetih autopoietično sklopile i *human resource management* postaje prioritetni problem. Gospodarski sustav sporo uči uslijed slabe komunikacije elemenata. Tek je pojava Interneta, a posebno intraneta otvorila prostor ubrzanog učenja. P. Senge (MIT) autopoietično sada spaja ono što sam im ja pokušavao reći sedamdesetih godina. Kakav je to sve šok za one koji nisu pripremljeni za ovakve kvantne skokove i koji još uvijek žive u nadiđenim paradigmama.

Samo samoorganizacijom B tipova neka poslovna sredina ima šansu krenuti autopoietičnim putem, a sve ostalo vodi u kaos. Osobno sam sretan što sam teorijski na tragu rješenjima za treće tisućljeće, ali sam još više nesretan jer već trideset godina moja okolina od toga nema (ne)materijalne koristi.

Uz složenost bitna je dinamika jer se u svakom trenutku događaju promjene. Svakodnevno su skladišne transakcije (ulaz, izlaz) mijenjajući stanje zaliha, odnosno vrijednosti obrtnih sredstava. Dobavljači kasne s rokovima isporuke, kvalitetom poluproizvoda te su nužne revizije. U samom procesu kvarovi, bolovanja, individualne razlike također zahtijevaju reviziju terminskog plana. Baza podataka sadrži sastavnice, definicije operacija, resursa, naloga/narudžaba, količina zaliha, lokacija zaliha, transakcija, kalendar zbivanja. Određuju se međusobne veze elemenata. Tako se pozicije vezuju sa zalihama, komponentama, operacijama, nalozima, dobavljačima, lokacija s položajima i zalihama, resursi s operacijama i kapacitetom, nalozi s položajima, količinama, terminima, dobavljačima te položajima.

Možda će nekomu smetati što navodim uglavnom strane projekte.

Imamo i mi izvrsnih i pozornosti vrijednih stvaratelja. N. Majdandžić npr., sa suradnicima u *Đ. Đakoviću*, kreirao je projekt koji je po performansama bio bolji od Univacove OPTIME. Zašto to nije primijenjeno unutar tog holdinga daleko više?[452]

Naša država mogla je imati u osobi Lj. Milovića (i timova koje bi u kratko vrijeme stvorio i obučio) organizacijski resurs koji bi nam pomogao u uvođenju *zero defecta*, *just in time* i *kanban proizvodnje*.

I. Karabaić sa suradnicima kreirao je vlastiti software koji je imao prije rata primjenu u dijelovima R. Končara. Nije imao snage boriti se s vjetrenjačama te sada zastupa vrsnu zapadnu tvrtku. Lj. Milović razvija *ratio-software* i radi na povezivanju svoje i Shingove koncepcije s američkom inicijativom BPR (Bussiness Process Reengineering).

Svi navedeni modeli pridonose poboljšavanju kvalitete i produktivnosti rada, ali nedostaje veće ulaganje u ljude i time njihova veća motivacija i stručnost u prelasku s drugog u treći val, u prelasku iz industrijske u postindustrijsku epohu.

Naša zemlja tehnološki kasni za najrazvijenijima u svijetu jer ne prepoznaje svoje komparativne prednosti preko ljudi koje joj je Bog podario. Z. Mršić svojom je knjigom *Isus* duboko u pravu, ljutio se Kaptol na to ili ne. Svatko sada i ovdje mora svjedočiti.[453]

Tribologija

Na redu je eksploatacija proizvoda. Krenimo tu od pojma tribologije koja je približno definirana prvo u Velikoj Britaniji. Konstatira se da bi se ispravnom praksom moglo godišnje uštedjeti 515,000.000 funta, a prema novijim podacima gotovo i 1 milijarda funta. Termin potječe od grčke riječi tribos, što znači trljati, trošiti, umarati. U biti se radi o

[452] Jednom mi je prilikom moj potencijalni doktorand Grbavac nešto rekao što nisam stigao detaljnije istražiti. Možda bi dijalog vrsnog inženjera i vrsnog ekonomista dao rješenje i bez vrsnog sociologa!

[453] Z. Mršić knjigom *Isus* sugerira da se religioznost sagledava u duhu: "Hic Rhodus, hic salta". Što bi Isus napravio da je na našem mjestu? Antitezu možemo naći u odgovoru velikog inkvizitora Aljoše u *Idiotu* F. M. Dostojevskog. Mršić i Dostojevski definirali su nam obale naše modre (Dizdar) rijeke!

zbivanjima na površinama predmeta koji su u međusobnom zahvatu, odnosno u relativnom gibanju.

Uzroci neuporabivosti predmeta trojaki su: lom, korozija i dotrajalost. Prvo je već dosta rijetko, a slijedi iz neodgovarajućeg izbora materijala, dimenzioniranja, manjkave tehnologije ili neodgovarajuće eksploatacije. Drugo je najčešće elektrokemijski proces, uglavnom znanstveno riješen, ali je primjena antikorozivne zaštite dosta raznolika. Treći slijedi iz kontinuiranog odnošenja materijala, uslijed čega dolazi do promjena dimenzije, naoko neznatne, ali presudne, i to je upravo predmet modernih istraživanja materijala.

Tribologija proučava i trenje, što najčešće uzrokuje gubitke energije. Sve se manje zanemaruje je li npr. snaga na pogonskim kotačima vozila umanjena u odnosu na nominalnu snagu 18 ili 36%. Tako naše elektrane rade 53,5 dana samo za pokriće gubitaka energije koja nastaje uslijed trenja. Kod nas su prvi rad već 1972. inicirali A. Đurašević i R. Zgaga, a izradio kao diplomski rad Mirko Cvjetičanin na FSB-u u Zagrebu. Gubici su prema tom istraživanju iznosili u 1975. godini kod nas 62,500.000.000 dinara, a slijedi iz potrošnje električne energije i tekućih goriva na vozilima i industrijskoj opremi te troškovima održavanja koji nastaju uslijed triboloških gubitaka i zastoja koji onemogućuju potencijalnu proizvodnju.

Dr. P. Jost, predsjednik međunarodnog tribološkog društva, procijenio je uštede 15-20%. Tribologija je sazdana od znanosti o materijalima, strojarstvu, fizici i kemiji te moderne metodologije znanstvene obrade i ekonomije. Pokazalo se da su od svih ulaganja u privredu u tribologiji uz najmanja ulaganja najveće dobiti.

Fijan i Zgaga[454] otvorili su ulaz u još jedno područje razvoja. Nažalost, ni A. Đurašević, kao ni drugi navedeni, nisu bili jači od okoline koja je pružala otpore tehnološkom razvoju. Iscrpjele su ih naše gluposti i nepoštenja. Moramo se na kraju pitati kako da minimiziramo proizvodnju gluposti i nepoštenja, a maksimiziramo pameti i poštenja. Ovdje je alfa i omega tehnološkog i drugih vidova razvoja. Jesmo li u stanju

[454] Analiza triboloških gubitaka i tribološke razine proizvoda u metaloprerađivačkoj industriji, *Strojarstvo* (1977), str. 203-206.

prijeći u akciju, ili nam treba još posredovanja? Vjerojatno treba.

Vrlo su za nas inspirativna saznanja (F. Richner iz Zuricha) kako je proces razmišljanja u procesu proizvodnje induktivan, a u održavanju deduktivan. Moramo se pitati zašto upravo održavatelji imaju najviše interesa za istraživanje ljudskog čimbenika. Kadrovi koji se bave razvojem proizvoda i procesa, a sada je to sve više CAD/CAM te CIM kao sinteza, ne vide toliko ulogu čovjeka, odnosno kompjutori i roboti preuzimaju ulogu čovjeka. No naša je možda šansa upravo održavanje jer nam je čovjek vjerojatno bogatstvo. Pokušaji na skupovima održavatelja gdje sam to pokušao plasirati, potvrdili su nepovoljan odnos snaga stvaratelja i kočničara. Treba li doći do veće ugroženosti (kao u proteklom ratu) pa da se tehnička inteligencija uvjeri u vlastite moralne i intelektualne vrijednosti?

Mr. Kompjutor

Iz prethodnog vidjeli smo da je kompjutor *parni stroj* nove etape razvoja. Kolika je to brzina može se vidjeti iz usporedbe da bi Boeing, da je prošao za 25 godina takav razvoj, koštao 500$, obišao bi zemlju za 20 minuta i potrošio bi 25 litara goriva. Troškovi kompjutora padaju 25% godišnje, a memorije čak 40%. Brzina se za 25 godina povećala 200 puta, a potrošnja energije smanjila za 10.000 puta. Danas mikrokompjutor može ponuditi za 500$ isto što i mainframe u 1960. i minikompjutor u 1970. Iza svega stoji zakonitost koju je otkrio R. Moore po kome se svakih 18 mjeseci parametri udvostručuju.

Razvoj je omogućio interakciju čovjeka i stroja te gotovo nije potrebno tehničko predznanje. Godine 1981. prodaja je bila u toj domeni 2.2 milijarde $, a 1985. 6 milijarda $, danas je samo B. Gates bogat 100 milijardi dolara (pet puta više no 1,5 milijuna nas koji radimo u RH), a sve je započelo 1975. U biti kompjutor je stroj koji prima, obrađuje, sprema, manipulira i komunicira informacije. Čovjek to radi s osjećajima, a budućnost je u autopoietičnom sprezanju tih fenomena jer se sve za sada događa alopoietično. Programski se razbija zadatak u logičke operacije koje se svode na binarne brojeve 0 i 1, a u sekundi se može

učiniti na milijune operacija.

Srce je kompjutora mikroprocesor koji obavlja aritmetičke i logičke funkcije i nadgledava cijeli sustav. Sljedeći je dio memorija u koju se spremaju instrukcije i podaci. Ostali čipovi upravljaju s ulazno-izlaznim podacima i operacijama kontrole. Informacija se unosi preko tastature ili s magnetskih medija, a izlaz je na monitoru, ili običnom TV ekranu, ili štampaču. Modem služi za konverziju digitalnih signala preko svjetlosnih linija i otvara mogućnosti ulaska u baze znanja. Svi mikrokompjutori nisu personalni, oni mogu i upravljati strojem. Trend je razvoja veća veličina riječi (širina putanja podataka) i frekvencija (elektronski sat koji sinkronizira kompjutorske operacije). Ako se riječ povećava, operacija se može obaviti u manje ciklusa, a ako se frekvencija povećava, to je više ciklusa u sekundi.

Teorija mreže

Zahvaljujući razvitku Interneta, možemo shvatiti logiku mreže i dobiti ideju umrežavanja. Zanimljivo je, barem ukratko, prikazati članak[455] gdje sam prvi put sagledao novu kvalitetu u informatičkoj tehnologiji. Kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina počeo sam učiti i raditi *Fortran* i trebalo mi je gotovo godinu dana da ovladam programiranjem. Bilo nas je mnogo za jednim računalom i mi smo predavali preko bušenih kartica naše programe te sljedeći dan (off line) dobivali izlistanja i povratne informacije. Sinove i studente naučio sam za tjedan dana programirati jer je *Basic* nudio *on line* učenje. Ovdje je bio odnos jedan čovjek, jedno računalo. Četverogodišnji je unuk za nekoliko sati naučio upravljati kompjutorom pomoću miša i sada svi već imamo mogućnost (tri generacije) komunicirati s tisućama kompjutora preko Interneta. Sanjam o elektronskom sveučilištu gdje ćemo svi moći učiti.

Rad i učenje mogu postati igra i tada imamo autopoiesis. Igra je predigra rada i tako se najbolje pripremamo za život. Nadam se da će doći vrijeme kad ću u kratko vrijeme studentu moći prenijeti zakonitosti

[455] *Networking Futurist*, lipanj, 1984., str. 9-23.

onoga što sam desetke godina učio i istraživao. Polako se opraštam od redovnih studenata koji studij shvaćaju kao polaganje ispita i prostor za stvaranje karijere, a ne kao studiranje problema i njihovo uspješno rješavanje.

Sanjam o studentima koji su ratovali za slobodu naše države i koji će za tri dana znati raditi *zero defect* i *just in time* te od junaka rata postajati junaci mira. Tada ćemo postati autopoietična država u kojoj će svaki gost osjetiti dobro, istinu i lijepo i u svoj dom, tvrtku i zemlju nositi nešto što nigdje drugdje na svijetu ne može za sada naći. Oni koji nemaju novaca preko Interneta će virtualno učiti s naših sveučilišta na autopoietičan način, a virtualni će turisti uživati u ljepotama slika i glazbe svih naših krajeva te skupljati novce da se i u živo uvjere kako to nije samo san, nego i java.[456]

Vizije nam neće doći od ministara i administracije, nego od svakog građanina koji voli domovinu i koji svoju ciglu ugrađuje u zajedničku nam palaču. Svaki naš domoljub može testirati svoju kreativnost preko Interneta uspoređujući svoja rješenja s drugima i nastojeći da u što kraće vrijeme svojim prijedlozima ponudi što veću kvalitetu. Istražujući tijekom ratnih i poratnih godina kod nas i u svijetu kreacije iz raznih znanstvenih i umjetničkih domena, shvatio sam kako bi Enciklopedia Croatica mogla biti bolja, istinitija i ljepša od Enciklopedije Britannice.[457] Imamo Internet, možemo imati svatko svoj home page, pitajmo se kako smanjiti entropiju ako je prevelika, ili je povećati ako je premala. ***Postanimo samoučeće društvo.***

Tehnologija je pretvaranje ideje u proizvod, a autopoietična je tehnologija to isto, ali se događa samo od sebe na najbolji, najistinitiji i najljepši mogući način. Dok birokracija, koja je tehnološki nadvladana racionalizacija administracije, ne bude prilazila problemima čistim sr-

[456] Ako netko sada pokuša preko Interneta učiti, teško će se sam snaći. Što je vrednije, zahtijeva kreditnu karticu, a besplatnog smeća ima na pretek. Država *(top-down)* treba osigurati besplatan pristup i proces će nezaobilazno tako i ići. Svatko od nas, koji smo mnogo vremena i truda utrošili tragajući za relevantnim informacijama, svoje će iskustvo *(bottom-up)* prenositi drugima. Imam studenta koji je skupio 10 MB tekstova i programa, a nema vremena za finalizaciju. Ugledao se na svog profesora! Proces će konvergirati i mi u tom mediju imamo uisitnu komparativnu prednost.

[457] Neće to ići lako i brzo, ali sam bio sretan kad me u tome podržao I. Supek. No s njim mi je teško, kao i drugima sa mnom pa moram trpjeti dok nam rad ne prijeđe u igru, a uzajamno mučenje u zajedničko učenje.

cem, imat ćemo alopoietske odnose i nezaobilazno alopoietsko društvo. Relativno pismenu birokraciju starog sustava zamijenila je nova i ukoliko ne budemo htjeli gledati istini u lice, može nam se samo ponavljati prošlost. Birokracija kao zastupnik posebnih interesa ima smisao egzistencije dok se u procjepu pojedinačnih i općih interesa ne dogodi esencijalni pomak, dijalektički identitet pojedinačnog i općeg.

Sve se više uočava da je birokracija nemoćna upravljati kompleksnošću zajednice. Razvijaju se nove strukture, a mreže su prilika za nadvladavanje birokratiziranosti. Podloga je u tome što su mreže decentralizirane. Odnosi su u mreži među jednakima a ne hijerarhijski, procedure su orijentirane na čovjeka a ne samo na zadatak, strukture su policentrične a ne monocentrične. Za razliku od birokratske strukture, mreža nalikuje na paukovu koja maksimizira fleksibilnost a minimizira ranjivost. Kada se neki čvor i uništi, mreža ostaje, dok se kod birokracije ruši. Prognoza je da će sustavi koji budu najbolje procesirali informacije najvjerojatnije opstati. SSSR i SFRJ pali su jer su imali birokratsku, alopoietičnu organizaciju, a zemlje u tranziciji pojma nemaju kako činiti autopoietičnu organizaciju. No, prije ili kasnije, do toga će doći prirodnim *bottom-up* učenjem. Naša država ima priliku rabiti i *top-down* pristup te skratiti muke tranzicije.

A. S. Grove, predsjednik Intela, smatra da oni povezuju ljude koji imaju moć znanja s ljudima koji imaju moć položaja, a to pridonosi kvaliteti odlučivanja. Simboli statusa ne pridonose promociji ideja i egalitarna atmosfera nužna je za opstanak. Zaključimo — ukoliko Amerikanci razbiju zid između znanja i moći, imat će visoki položaj u svijetu. U našoj domovini, unatoč slabijem tehnološkom, ekonomskom i pravnopolitičkom položaju, nemamo manje, no veće šanse u autopoietičnom sprezanju znanja i moći. Imamo svjetlovode po cijeloj zemlji kao gotovo nitko u svijetu. Na toj tehničkoj infrastrukturi možemo izgraditi **autopoietično sveučilište** u kojem bi svatko mogao kvalitetno i brzo učiti sve što mu treba za materijalno bogatstvo te sreću i slobodu.

Dobar istraživač i dobar policajac mogli bi dekodirati iz knjige i drugih izvora dijagnozu o našoj zemlji kao samoučećem sustavu i propisati terapiju izlječenja od moralnih i intelektualnih grešaka.

Ne možemo se ne zapitati, što bi bilo s nama kada bismo znali projektirati i koristiti mreže? Kakva nam je perspektiva s mrežama i bez mreža? Američki autori uočavaju kako im mreže mogu pomoći u debirokratiziranju. No proces ne smije ići po silama kauzaliteta, bez jasnih kriterija i korištenja sila finaliteta.

New Jersey Institute of Technology razvio je sustav EIES (Electronic Information Exchange System), što omogućuje savjetovanje za 175 sudionika. Danas više nema kvantitavnih ograničenja i mašta postaje ograničavajući čimbenik. Na prvoj eksperimentalnoj konferenciji u Houstonu za 7 dana većina je uzela aktivno učešće i samo nekolicina nije. U klasičnom savjetovanju voditelj režira tijek, a ovdje je 95% aktivnosti išlo preko mreže. U stotinu dana elektronskog dijaloga bilo je 2.170 komentara, 12.700 privatnih poruka i finalno izvješće na 150 stranica. Kompjutorska je konferencija sustav za povezivanje ljudi korištenjem osobnih računala, komunikacijske tehnologije i konferencijskog softwarea. Za razliku od audio i video konferencije sudionik može uzeti ili dati poruku bilo kada, a za razliku od elektronske pošte omogućuje skupni dijalog. Klasični sastanak omogućuje da samo u jedno vrijeme govori jedan dok su drugi pasivni. Bez elektronske komunikacije verbalisti dominiraju, a i osobe s višim statusom. Kada sam u suradnji sa C. Riemanom iz SAD-a projektirao našu prvu telekonferenciju (GEU), dobro sam uvidio sve tehničke prednosti Interneta, ali i sve naše balkanske slabosti (neznanje engleskog jezika, zavist, strah od novog, informatička nepismenost itd.). Shvatio sam kako nema smisla žuriti u budućnost, nego sve tehničke, ekonomske i psihosociološke parametre treba autopoietično projektirati. U zadnjih šest godina neki su me suradnici prestigli u nekim domenama i možda moja jedina prednost bude sagledavanje cjeline. Bitno je da nas što više nauči razlikovati alopoietične od autopoietičnih tehnologija.

Kompjutorske mreže nisu odgovor za sve negativnosti, ali su sagledane sljedeće prednosti:

–skraćenje putovanja;

–telefonskih razgovora;

–stalna povećanja jednakosti participacije;

–brzo prikupljanje mišljenja;

–brzo širenje informacija;

–poboljšanje kvalitete (postoji više vremena za istraživanja).

Za mehaničko korištenje telekonferencija dovoljno je nekoliko sati da se nauči participirati. Sada je trenutno u svijetu najbolji Topclass, a kod nas su u primjeni najdalje otišli B. Makanec i njegovi suradnici.

Primjenom teleučenja postoji veća šansa nesporazuma nego licem u lice, ali je telekomunikacija ipak prednost jer su smanjeni troškovi, a što je najbitnije, otvara se prostor za samoobrazovanje. Mi moramo što više mladih ljudi osposobiti za samostalno učenje. Najviše što roditelji i nastavnici mogu učiniti jest razvijanje kod mladih potrebe za učenjem, ovladavanje učenjem kako učiti. Ta je tehnologija najbitnija za svaku našu obitelj, za svaku našu tvrtku jer tko ne bude htio i znao učiti, nema priliku za opstanak, a o razvoju da ni ne govorimo.

N. Mc Innis citira Lao Cea, koji nas uči da je rukovodstvo najučinkovitije gdje ljudi kažu da se **stvari događaju same po sebi** pa bi se moglo zaključiti kako je veliki kineski mudrac začetnik autopoietične teorije. Projektanti smatraju da je mreža kao voćka za koju prolaznik treba naučiti kako da bude još bogatija. **Cilj je mreže povezati one koji trebaju informaciju s onima koji je imaju**. To je model za slobodno sveučilište gdje su nastavnici i studenti definirali predmete i područja koja nisu bila u službenom programu, a gdje postoji potražnja. U svijetu je počelo učenje preko Interneta, a ja sam sretan što smo i mi aktivni stvaratelji na tom planu.[458]

Mreža je, posebno WWW, svjetionik, bolje rečeno atraktor koji će

[458] Rat me 1991. natjerao, posebno bitka za Vukovar, na aktivnije uključivanje u mrežu. Godine 1992. obilazim Njemačku i SAD i uživo vidim koliko njihovi studenti i profesori rade na mrežama, u 1993. pripremam se, da bih 1994. ponudio svjetskoj komuni projekt GEU.
U to sam svjesno uletio znajući tko me sve i koliko prati na Sveučilištu i u državi i potvrdio sam hipotezu otkrivenu 1992. kako je ponuda jača od potražnje. Mogu još uvijek tvrditi kako nije problem naći najbolje znanstvenike i profesore u svijetu, ali je problem ili ograničenje naći motiviranu kritičnu masu studenata za učenje. Mi još uvijek imamo samo rijetke i nepovezane galebove Jonathane, a većina još preferira siguran život uz obalu pred ljepotama pučine i ukidanja prostora i vremena.
Vidjeti: http://zakon.pravos.hr/~alauc/.

kaos pretvarati u autopoiesis ukoliko dobro strukturiramo i procesiramo znanja iz biologije, filozofije, psihologije, tehnologije, ekonomije, prava itd. Mreža omogućuje povezivanje ljudi koji znaju i koji žele znati. Na listi se navodi da što se dobro zna, može se učiti druge. Tako se stvara impresivno područje mogućnosti učenja. Mjesne novine daju informacije o mreži, a i mjesni radio.

Tako postoje seminari i konferencije koje vode ministri, predsjednici banaka, domaćice itd. Može se zaključiti kako više nisu tehnička ograničenja za autopoietičnu organizaciju. Ona su u srcima i glavama ljudi te financijama ako društvo nije dovoljno moralno i intelektualno jako i ne vidi budućnost.

Kako bismo razvili novu relaciju u našoj misaonoj mapi, pogledajmo empirijski i teorijski što je to. J. Martin,[459] jedan od najautoritativnijih ljudi u informatičkoj tehnologiji, navodi kako nam treba tehnologija koja je u harmoniji s prirodom. Ne znam jesu li Martin i Prigogine u savezu, ali znam kako je već Đurašević prije 25 godina razmišljao na taj način. Ovdje je velika šansa elektronska komunikacija koja će promijeniti strukturu rada, slobodnog vremena, obrazovanja, zdravlja. Ona traži malo energije, optičke kablove, poluvodiče, lasere, mikroelektroniku. Sateliti i optička vlakna mogu prenijeti sve informacije i nema granica u toj tehnologiji.

Za Martina je komunikacija kutni kamen kulture. U tom pravcu navodi kako je Napoleon rekao da je top ubio feudalni sustav, a po njegovu će mišljenju kompjutor kapitalistički.[460] EFT (electronic funds transfer) štedi 4,38 milijarda dolara jer ubrzava cash za barem jedan dan prema računici Martina,[461] a rezerve nisu samo jedan dan ni u svijetu, a da ne govorimo kod nas. No sjetimo se prvo skratiti proces u neposrednoj proizvodnji, a da bi bilo suludo brzati s kompjutorizacijom i umreženjem banaka dok materijalna proizvodnja nije kompjutorizirana. Ljudsko se znanje umnožava na dvostruko za 10 godina i nemoguća je njegova pohrana bez kompjutorizacije. Tako su inženjerski nacrti[462] za

[459] Martin, J. *Telematic Society - A challenge for tomorrow.* 1981., str. 3.
[460] ibidem, str. 49.
[461] ibidem, str. 18.
[462] ibidem, str. 95.

avion težili više kilograma nego avion. Kako se tehnologija razvija, cijene padaju. Martin navodi stanje u satelitskoj tehnologiji:

Stanica je prvo koštala 50 milijuna $, BIRD 10 milijuna $, a sada je 0,1 milijun. Pred nama je era direktnog hvatanja programa iz satelita. B. Gates svoju je viziju o kompjutoru za svakim radnim stolom i u obitelji materijalizirao i postao najbogatiji čovjek na svijetu. Sanjam da s nekog od lijepih hrvatskih otoka upravlja svojim carstvom preko satelita uz pomoć naših mladih, poštenih, pametnih i lijepih ljudi. Mogli bismo i bez njega, preko Linuxa i besplatnog softwarea, ali uz veće moralne, intelektualne i socijalne napore. To znači, ako se dobro organiziramo, i znanja bi se uskoro mogla bežično prenositi.

Genijalni B. Gates u tome vidi svoju šansu, a mi? Jedni od nas imaju ideje, drugi imaju novce, ali još nismo na pravi način spojili takve da imamo poduzetnike ravne B. Gatesu i desetinama sličnih u SAD-u.

Upravo je izašla strategija informatizacije koju predvodi prof. dr. V. Srića koja je izazvala burne reakcije profesionalnih informatičara. Iako je nositelj studije upoznat s teorijom autopoiesisa, vjerojatno nije predvidio što će se dogoditi. Poslu se mora prići sintezom *bottom-up* i *top-down* pristupa. Velika je šteta što su se neki procesi počeli događati u pravcu koji ne vodi jačanju stvaralaštva. Ukoliko treća strana ne preuzme inicijativu i ne pridonese stvaranje zdrave atmosfere za rad, svi bismo mogli platiti preveliku cijenu.

Ne znam jesam li u dosadašnjem izlaganju teorije i metodologije društvenih znanosti dovoljno ukazao na distinkciju alopoietičnih u odnosu na autopoietična rješenja. Čitatelj ne smije očekivati kuharski recept. Do recepta se dolazi u interakciji saznanja sudionika procesa stalnim reprocesiranjem i restrukturiranjem znanja. Tu ne smije dominirati 4. potreba, nego treba u sebi i suradnicima i svima drugima buditi 5. potrebu Maslowa. Najvažnije je poštenje. To znači što više dati, a što manje uzeti. Ono se može direktno osjetiti, ali se najbolje materijalizira u kvaliteti stvaranja rješenja. Što je rješenje kreativnije, to je vjerojatno u njega utkano više poštenja i fizičkog i intelektualnog rada. Najvažnije je dobro projektirati proces. To znači prvo raditi na viziji, zatim na misiji, zatim na definiranju ciljeva i zadataka, potom snimanju stanja, analizi i

interpretaciji dobivenih rezultata. Iz svega se toga mora stvoriti rješenje.

Biotehnologija i autopoiesis

Treba htjeti i znati postavljati pitanja. Ukoliko ne krenemo od toga, bit ćemo na repu događaja pa bi jedine sile koje nas guraju u razvitak bile u kauzalitetu. A po tome bismo više nalikovali na niže organske oblike života. Uz informatičku tehnologiju, vjerojatno je većini poznato da je tehnološki izazov u biotehnologiji. Pogledajmo ukratko što se iza toga krije i gdje su nam šanse:[463]

Proizvodnja hrane, pića, farmaceutskih proizvoda i industrijskih kemikalija pomoću mikroorganizama osnova je tog dijela znanstvene revolucije. Nedavna otkrića u molekularnoj biologiji omogućuju u industriji široku primjenu. Začetak je u Babilonu 6.000 g. pr. n. e. proizvodnjom alkohola. Umijeće fermentacije kemijska je transformacija uz pomoć enzima. Već u XIV. stoljeću široko je rasprostranjeno kultiviranje acid bakterija za pravljenje octa, lactic acid bakterije za pravljenje jogurta i sira. Tako su mikroorganizmi pomagali u proizvodnji hrane i pića 8.000 godina, ali se nije znalo kako se to događa. Praksa je prethodila teoriji.

Prvi je Anton van Leuwenhoek jednostavnim lećama uočio organizme manje 1.000 puta od zrna pijeska. Do Pasteura se smatralo (Aristotel je to inicirao) da se to spontano razvija iz nežive materije. Njegova je zasluga što je tijekom 20 godina istraživanja utvrdio da svaki tip fermentacije kontrolira specifični mikroorganizam.

Analizirajući zašto je francusko pivo inferiornije njemačkom, otkrio je život bez prisustva zraka. Buchner je otkrićem da enzim pretvara šećer u alkohol povezao kemiju, biologiju i biokemiju. Godine 1928. Fleming je uočio da Penicinillium notatum ubija bakterije staphylococcus aureus. Industrijsku je tehnologiju od 1941. razvio Florey, prešavši iz Velike Britanije u SAD. Wacksman je otkrio druge antibiotike

[463] *Industrijska mikrobiologija Scientific American*, rujan, 1981. Svi oni koji u to ne vjeruju, previše su zagađeni stvarnosti i nemaju snage proizvesti sami u sebi *Viziju.*

(streptomicin) i nastupa širenje procesa fermentacije u industriju.

Mikroorganizmi imaju slijed prednosti pred kemijskim reagensima koji zahtijevaju veliki input energije za hlađenje ili grijanje, a izazivaju polucije. Prednost je biološke konverzije da je jedan enzim obično katalizator za jednu vrstu reakcije. Biološka konverzija etanola u ocat ostvarena je u Babilonu prije 8.000 godina. Tako se amilaza primjenjuje u pivarstvu, pekarstvu i proizvodnji tekstila. Nedavno se razvila metoda da se od triju enzima (alfa-amilaze, glukomilaze i glukoze izomera) dobiva slatka materija iz kukuruzovine.

Danas ima preko 5.000 antibiotika, a stopa je otkrića 300 godišnje. Njih 75% dobiva se iz prokaryote, a od toga 75% iz streptomycesa. Danas se može proizvesti 10.000 puta više penicilina nego je uspio Fleming. Genetske mutacije u industriji spore su i nedavno su razvijene tehnike (fuzija protoplastička, amlifikacija gena i rekombinacija DNA). Danas bakterije proizvode mnoge bjelančevine kojih nema u prirodi, npr. inzulin i interferon. Tako su troškovi bili 2 milijuna $ za 50 mg, dok će uskoro biti manje od dolara. Uzimanje dušika umjesto iz umjetnih gnojiva na osnovi sinergističkog učinka dolazi do revolucije u prihrani biljaka.

Danas nije sporan tehnološki primat biotehnologije. Ono što izaziva kontroverze jesu etička i ekološka pitanja. Kako u znanosti još uvijek vlada birokratski duh, a karizmatske se osobe teško probijaju u kafkijanskim prostorima u svim zemljama u tranziciji, to nam bez timskog pristupa nema šanse doći do autopoietičnih rješenja. Ovca Dolly u nas je izazvala premalo polemike. Ako su dobro postavljene osnovne strukture u knjizi, morali bismo poći od kategorije zdravlja. Bez temeljitog poznavanja metaboličkih procesa, bez sagledavanja autopoietičnosti mi ćemo u biotehnologiju ući nepošteno i nepotrebno glupo.

Ukoliko bismo uložili maksimalne moralne i intelektualne napore i tu bismo kao i u strategiji informatizacije mogli doći do rješenja koja će nas direktno voditi s 20 na 100 milijardi dolara. Naše dosadašnje slabosti mogle bi nam postati prednosti ukoliko kreiramo vizije, misije, ciljeve i zadatke koji su u skladu s logikom srca (ljubav), logikom uma (istina) i zakonom slobode. Bez svjesnosti o Bogu nezaobilazno ćemo u ovom pro-

storu učiniti pogreške jer je vjerojatnost da ćemo harmonizirati biosferu i noosferu minimalna. To ne znači da u timu trebamo teološke farizeje.

Naši najbolji kadrovi nisu imali mogućnosti razviti svoj stvaralački potencijal pa je jedan dio njih otišao u svijet. Javnosti je poznato da dio njih nudi našem društvu mogućnost transfera znanja, ali se ovdje javlja slijed prepreka psihološke, tehnološke, ekonomske i socijalne prirode. I ovdje nam nedostaje samoorganizacije pa ukoliko dovoljno istražimo zakonitosti, morali bismo to znati primijeniti u kreiranju autopoietične tehnološke politike. Ovdje je od bitne važnosti imati ljude koji nisu fach idioti, nego koji su sposobni za interdisciplinarni rad. Uvjeren sam da je osobno poštenje važnije od važećih znanstvenih kriterija (citiranost itd.). Biotehnologija nas mora voditi zdravom životu, a pitanje je tko od potencijalnih autora zna objasniti varijancu zdravlja, morbiditeta, mortaliteta itd. Uz informatičku tehnologiju biotehnologija nam je velika šansa. Bez razmišljanja o autopoietičnim rješenjima šanse nam se smanjuju.

Svrsishodni i samosvršni rad

Ovo poglavlje započinjem naglašavanjem distinkcije **što** i **kako**, pri čemu se na tehniku odnosi samo posljednje. Kod nas je B. Despot, a teško je u svijetu naći misaoniji odnos prema tome, u svojoj disertaciji izvršila distinkciju svrsishodnog i samosvršnog rada. Ako se podsjetimo Maslowa, to bismo ukratko mogli definirati kao rad iz prvih četiriju potreba prema radu kao samoostvarenju. Tako dok je u prvom slučaju rad puko sredstvo za zadovoljavanje ostalih potreba, u drugom slučaju on postaje sam sebi svrha, postaje slobodan. Suvremena tehnologija otvara prostor za slobodu i autopoiesis, ali uslijed subjektivnih i/ili objektivnih ograničenja češća su alopoietična rješenja. Ako smo suglasni da je tehnologija (samo)transformacija ideje u proizvod ili uslugu, nužno je sagledati sve potencijalne petlje koje će nakon što ih autopoietski zatvorimo, biti tehnološka osnova za autopoietičnu organizaciju rada. Bez distinkcija svrsishodnog od samosvršnog rada manja je šansa da ćemo kreirati autopoietičnu tehnologiju.

Imamo žive primjere neprestano na Internetu za jedan i drugi pristup radu. Ako smo suglasni u predloženim kriterijima (etika, efikasnost, ekologija i estetika), svaki se tekst može iščitavati koliko je u skladu s navedenim zavisnim varijablama. Zatvaranjem petlje između autora teksta i čitatelja koji tekst ne prima pasivno, nego ga (re)konstruira u skladu sa svojim potrebama i kognitivnom mapom, nastupa nova kvaliteta — ***samoučeći sustav.*** Devet se godina učim i sve više uživam u interakcijama koje Internet nudi. Sve više dobrih tekstova, sve više dobre glazbe, sve više dobrih grafičkih rješenja, njihova sve bolja integracija u obrazovanju, zdravstvu, biznisu i politici uvjerava me kako smo u toj tehnologiji najbliži autopoiesisu. Naša država ovdje ima potencijalne komparativne prednosti svojom povijesti, svojom kulturom, svojim prirodnim ljepotama i talentima u svim sferama života.

Preko Interneta mi postajemo dio globalnog sela,[464] a naša je prilika postati privlačan sokak za sve koji traže ***Dobro, Istinu i Lijepo.***

[464] Unatoč Internetu možemo ostati Balkan (ples Sotone) u najpogrdnijem smislu riječi. Nalazimo se u točki bifurkacije. Hoćemo li se samoorganizirati, ili otići u kaos, naš je slobodni izbor.

5.

EKONOMIJA I AUTOPOIESIS

Uvod

Što je ekonomija

Ekonomija kao znanost zahtijeva razumijevanje, s jedne strane vizija, misija, svrha, ciljeva, a s druge strane prirodnih, ljudskih i tehničkih resursa te pravnih, političkih i uopće kulturnih mogućnosti koje neka zemlja povijesno i geopolitički omogućuje. Samo dubljim analiziranjem raspona od biologije do filozofije, od psihologije do tehnologije, od etike preko prava, politologije do sociologije, otvorit će se nebo ekonomskih mogućnosti. To je u prvom redu puna zaposlenost, visoka kvaliteta rada i produktivnost i na takvim osnovama životni standard i zadovoljstvo kakvo zaslužuju svi građani. Konkretno to znači kako imati u Hrvatskoj 100 milijardi dolara umjesto sadašnjih pet puta manje mirovina i plaća. Svi mi moramo u tu svrhu dati svoj doprinos. Svi mi moramo što bolje i više naučiti raditi i surađivati kako bismo to ostvarili, a brisati iz sebe sve one osjećaje, misli, riječi i djela koja nas ometaju u ostvarenju te vizije, misije, cilja, zadatka, aktivnosti.

Treće tisućljeće otvara prostor ekonomiji ljudskih resursa. Saznanja su psihologije i tehnologije potencijal koji će ekonomija 21. stoljeća pretvoriti u visoko akumulativnu robu. Bataille, Plotnitsky i drugi mislioci

u komplementarnosti vala i čestice otkrivaju duale robe i novca, a V. Vugrin to gotovo najbolje na svijetu zna računovodstveno spojiti.

Autopoiesis imamo kad ono što je dobro, istinito i lijepo spajamo, a ono što nije tako, odvajamo. On izvire iz božanske prirode čovjeka, iz njegovih moralnih i intelektualnih kvaliteta, iz ulaganja u moralne i intelektualne potencijale. Što se iz svega navedenog može zaključiti? Bilo bi dobro da čitatelj izvodi svoju sintezu i uspoređuje je s onom kojoj se ovdje teži. Ukoliko se trebamo podsjetiti, imamo dva cilja u razvijanju društva — visoku učinkovitost i efektivnost rada te visoku humanost i demokratičnost odnosa.

Ako želimo biti teoretski utemeljeni, na to bismo trebali dodati ekološku, estetsku i ekumensku dimenziju, no teško je u ekonomskoj praksi zadovoljiti i prvi od tih kriterija pa iz puke pragmatičnosti zadržimo se na prvim dvama navedenim kriterijima.

Što možemo očekivati od ekonomije kao gospodarenja? Polazi li se od pretpostavke poznavanja zakonitosti proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje te alopoietičnih (koje treba minimizirati) i autopoietičnih (koje želimo maksimizirati) pojava, nezaobilazno se treba zapitati nema li bolje definicije ekonomije.

Srećom, Robbins je već definirao ekonomiju kao izbor optimalne alokacije u resurse s maksimiziranjem funkcije cilja. To znači — **kako ulagati u ljudske i tehničke resurse da output bude maksimalan.** Danas je nažalost još uvijek vladajuća paradigma da se maksimalno ulaže u trajnu imovinu, a minimalno u ljudski čimbenik pa je i alopoietični sustav knjiženja tako postavljen. To je samo odraz industrijskog vala kad je čovjek bio puki privjesak stroju. Pojavom PC-a, a posebno razvitkom interneta i intraneta, tehnika prestaje biti ograničenje u proizvodnji viška vrijednosti. Dok je u prvom valu kao lovac čovjek bio na sliku i priliku božju, da bi radi sigurnosti prodao slobodu pa time i svoju božansku prirodu, sada u trećem valu kao dijalektičkoj sintezi spaja ponovno svoju slobodnu stvaralačku djelatnost s visoko sofisticiranom opremom i stvara profit gotovo ex nihilo. Gdje smo tu mi? Hoćemo li i dalje biti prirepci drugima? Nemamo li bogato iskustvo u odnosima s

Bečom, Budimpeštom i Beogradom? Ništa nam nije bilo bolje ni kad smo bili nezavisni (1941.-1945.; 1990.-2000.). Kako stvarati život kao pjesmu, državu kao umjetničko djelo? Je li to utopija? Dosadašnja istraživanja samo su nam odškrinula prostore slobode. Da bismo počeli udisati u sebe sreću i slobodu, a izdisati sve loše, krenimo od sebe.

Osječka škola

Osnovno je ekonomsko pitanje kod optimalne alokacije utvrditi koja je marginalna produktivnost ljudskog i tehničkog čimbenika i ulagati u skladu s omjerom tih dvaju brojeva. Čikaška škola razvila je teoriju o jednakoj stopi povrata iz oba resursa, a ja volim svojim studentima postaviti pitanje vrijede li jednako kao stol, ploča, grafoskop itd. Sva ta osnovna sredstva naši alopoietični knjigovođe knjiže savjesno, a ni ne pokušavaju, koliko znam, razmišljati kolika je njihova osobna vrijednost te vrijednost drugih zaposlenika.

Nikad se ne bi kod nas, a ni u svijetu mogli pojaviti tajkuni da imamo teorijski utemeljeno bilanciranje živog rada. No uzmimo za početak da je Čikaška škola u pravu te da su stope povrata jednake u oba čimbenika. Tada bi u prosječnoj investiciji trebalo jednako ulagati u oba resursa, ljude i fizička sredstva rada. Je li to u praksi tako? Za sada malo gdje, ali je trend u tom pravcu neosporan. Nekolicina nas na Ekonomskom fakultetu 25 godina nastoji ukazati na te trendove i okrenuti investicijski proces u skladu s logikom stope povrata.

Temelje osječkoj školi udario je R. Legradić koji je ekonomiju učio u Beču od J. Schumpetera i duh poduzetništva postavio kao temelj svoje teorije društva. Legradić nije učio samo od jednog od najboljih ekonomista ovog stoljeća. Po osobnom svjedočenju mnogo je naučio od Hegela i Marxa pa je i mene ohrabrio da ponirem u njihove misaone spekulacije i otkrivam tajne društvenog razvitka.

Sretna je okolnost da je uz nas dvojicu istovremeno radio i T. Karpati koji je svojom marljivošću i dobrotom osvajao ljude i širio u

teška vremena duh marketinga i nove ekonomske teorije utemeljene na etici, visokoj tehnologiji i kulturi. Ovdje još vrijedi spomenuti I. Mandića koji je bio prvi ekonomist u Hrvatskoj, koji je širio važnost ljudskih odnosa u ekonomiji. Tu je i S. Singer koja je svojom ambicioznosti, radinosti, komunikativnosti i sustavnim pristupom bila blizu autopoietičnog zatvaranja osječke škole.[465] Još je jedna šansa bila suradnja s M. Jovičić koja je ekonometrijskim tehnikama dovela do izvrsnih kvantifikacija početne hipoteze, no rat i sve nedaće koje su se na naš fakultet sručile, onemogućile su finalizaciju teorijskih modela.

Još vrijedi spomenuti Z. Fijana koji je od svih tehničkih stručnjaka najviše uvažio spoznaje o ljudskom čimbeniku i ugradio ih u svoje modele rješavanja problema. Na tim smo temeljima napravili nekoliko postdiplomskih studija, izvodili slijed projekata u različitim radnim organizacijama, ali rezultati nisu nikad bili u skladu s teorijskim mogućnostima.

Sedamdesetih godina u modelu MONESA, ne znajući za teoriju autopoiesisa koja se već širi u biološkoj sferi, razrađivao sam na slijedu društvenih problema (zdravstvo, školstvo, kultura, gospodarstvo, politika) metodologiju odlučivanja. Temelj je bio u definiranju ljudskih potreba i problema, u snimanju stanja anketiranjem i testiranjem, u obradi prikupljenih podataka znanstvenim metodama (analiza sadržaja, matematičkostatistička obrada objašnjavanjem varijance) kao osnovi za odlučivanje. Bit je u autopoiesisu koji sam tada nesvjesno primijenio.

Svaki sudionik unosi u skup problema i rješenja svoju interpretaciju, a dobiva od svih ostalih manje ili više obrađene informacije kojima kreira dublji i širi uvid u probleme i rješenja. Neshvatljivo mi je kako se ta metodologija slabo i sporo širila pa je naš postojeći način odlučivanja u ekonomskoj i političkoj sferi ispod razine koju pruža metodologija društvenih znanosti i naša iskustva.

Osobno sam prije 15 godina pokušao osnovati tvrtku gdje bi se eksperimentalno potvrđivala teorijska otkrića. Mladi, pošteni, stručni ljudi ulazili su u projekte slobodno birajući što, kada, kako, s kim, gdje,

[465] Najbliži rješenju bili smo kad smo okupili matematičare PMF-a, ali su glupi i *sitni* razlozi pobijedili da kvantifikacijama kvalitetne hipoteze transformiramo u pravi znanstveni proizvod.

koliko raditi da bi se stvorio višak vrijednosti. Radom u MONESI, tako se zvala tvrtka, empirijski sam potvrdio sve važne organizacijske varijable i pao na praktičnom ispitu na terenu gdje sam se osjećao najboljim ljudskim, na ljudskom čimbeniku. Bolno je bilo gledati kako mi se suradnici, nakon početnog entuzijazma i poleta, međusobno svađaju.[466] Paralelno je u svijetu išao ireverzibilni proces u tom pravcu i sada imamo stanje i kod nas i u svijetu koje zahtijeva teorijski obračun s alopoietičnom ekonomijom te afirmiranje ekonomije u kojoj će se pomiriti u nama prirodno i duhovno, materijalno i božansko.

To se sve može najbolje shvatiti pomoću grafikona jer slika govori više no tisuću riječi. Imao sam sreću proći tri (ne)zavisne teorijske discipline (psihologiju, strojarstvo i ekonomiju) te ex post shvatiti kako sam teorijski zatvorio proces ulaganja i (znanstvene) proizvodnje.

[466] Osjećao sam se nemoćnim jer sam se već 1966. zarekao da nikad nikomu neću biti rukovoditelj i taj sam zavjet sebi manje-više uspio do sada i ostvariti. Umjesto da im budem profesor i prijatelj, ja sam morao intervenirati i time automatski negirati teoriju i metodologiju koju sam gradio. No, koliko god mi je bio bolan empirijski neuspjeh, to sam se time sve više približavao autopoietskom poimanju ekonomije i prava jer je malo po malo izrastao zaključak kako nam umjesto odgoja treba samoodgoj, umjesto obrazovanja treba nam samoobrazovanje, umjesto organizacije treba nam samoorganizacija. Bilo mi je teško promatrati mlade ljude koje sam pripremao za slobodu kako odlaze u alopoietske tvrtke te vrlo dobro i odlično funkcioniraju. Pitao sam se zar radim za to da proizvodim prirepke kapitalu umjesto da tim divnim mladim ljudima kapital služi za njihove lijepe noći i lijepe dane.

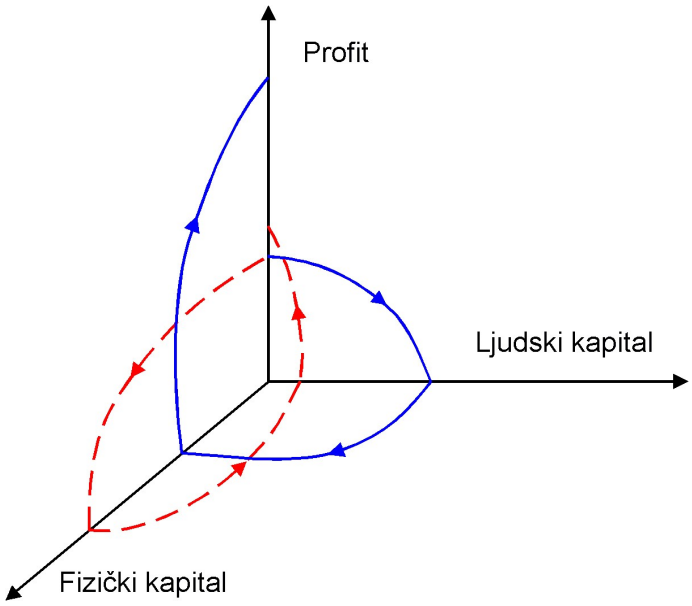

Slika 5. ***Alopoietska i autopoietska ekonomija***

Legenda: isprekidana linija izražava alopoietsku ekonomiju, a puna linija autopoietsku ekonomiju

Otkrio sam kako proces ide krivo te novac, vrijeme i informacije idu fizičkom kapitalu koji se očito milijunima pokušaja i pogrešaka naučio štititi od gluposti i nepoštenja te traži svoju kamatu i eliminira s tržišta sve one koji taj ekonomski zakon ne poštuju. Ovdje su korijeni pada socijalističkih zemalja, a i ekonomskih kriza u zemljama trećeg svijeta. Kredit se lako dobiva, ali teško vraća i tko nema ekonomske i pravne pismenosti, plaća zasluženu cijenu za svoje krive odluke. Kako je taj kapital bezličan, nema osobnosti, od njega se ni ne može očekivati da nasuprot sebi postavi silu koja će iz njega znati izvlačiti maksimum i ubrzano ga amortizirati te na društvenoekonomskom planu tako reproducirati biološke zakonitosti opstanka i razmnožavanja. U biti, sve se to na ekonomskom planu događa kao i u prirodi, ali je vjerojatno Bog zamislio da to uz ljudsku pomoć ide s manje grešaka. Kako je malo tko od nas svjestan božanske prisutnosti u nama i oko nas, to nismo u stanju gledati stvari iz *top-down* perspektive, nego najčešće sve vidimo samo iz

žablje perspektive. Sreća je da je Maturana baš preko oka žabe otkrio davno spoznate autopoietske zakone pa tako ni žablja perspektiva nije bez šanse za spoznavanje ex post ekonomskih zakonitosti. Žalosno je kako je meni trebalo 20-30 godina da sve to spoznam, a još je žalosnije kako sam to slabo i malo prenio stotinama suradnika i tisućama studenata.

Ostaje mi jedino utjeha da ipak svatko sam mora platiti cijenu za svoju slobodu i sreću te kao što svatko mora jesti, piti, disati, osjećati, misliti sam za sebe, tako *in ultima ratio* i sve ovo što slijedi, svatko mora sam sa sobom, uz pomoć svojeg iskustva, provjeriti, proraditi i izvesti važne zaključke.[467]

Kako se iz grafikona vidi, proces ulaganja mora ići obratno, tj. prvo u ljude, a onda će ti isti ljudi s većom motivacijom, znanjem i timskom organizacijom ulažući u fizički kapital stvarati značajno veći, novi kapital, na korist dakle sadašnjem i proteklom radu. To je tako jednostavno da ne može biti jednostavnije, ali evo prošlo je više od 25 godina od tih otkrića, a ja ne vidim neke veće koristi ni za sebe, ni za svoju okolinu.[468]

Pošli smo[469] od sljedeće jednadžbe razvitka:

$$Y = ax_1 + bx_2 + cx_3 + dx_4 + ex_5 + fx_6,$$

gdje je **Y** izraz cjelovitog razvitka, koeficijenti **a-f** ponderi su uz nezavisne varijable. Pri tome je: $\mathbf{x_1}$ motivacija zaposlenih, $\mathbf{x_2}$ znanja zaposlenih, $\mathbf{x_3}$ međusobni odnosi, $\mathbf{x_4}$ tehnička opremljenost rada, $\mathbf{x_5}$ novac i $\mathbf{x_6}$ okolina promatranog sustava. Ni sada ne bih imao drukčiji pristup u rangiranju čimbenika koji objašnjavaju varijancu razvitka.[470]

Malo pažljiviji čitatelj može u ovoj jednadžbi otkriti vezu s grafi-

[467] Tako se ja osobno tješim, ali ostajem nesretan što mi, kao fakultet, kao sveučilište, kao grad, županija i kao država nismo u stanju to primijeniti i imati duhovne i materijalne koristi od toga.
[468] Još se više laže, krade i sve ide iz goreg u još gore. Meni je samo preostalo da sve više vjerujem u Stvoritelja, u molitvu i meditaciju jer se nadam da On ipak sve ima pod svojom kontrolom i da će prije ili kasnije svima nama otvoriti oči. Volio bih da nam se to dogodi prije no drugima u svijetu te da osječka škola da svoj moralni i intelektualni doprinos razvitku.
[469] Z. Fijan, V. Horvat, P. Đidara, I. Mušac, S. Kralik, D. Sekulić i ja pripremajući projekt o povezivanju politike, znanosti i gospodarstva došli smo do ove jednadžbe 1986. godine.
[470] Studente na početku nastave pitam kako bi rangirali financijsku politiku (monetarni i fiskalni sustav), tehnologiju, organizaciju (timski rad), znanje i htijenje. Malo tko zna odgovoriti u skladu s ovom jednadžbom na početku nastave.

konom alopoietičnog i autopoietičnog ekonomskog procesa. Ovdje je samo ljudski čimbenik razrađen u tri varijable. Nažalost ta jednadžba nije postala sastavni dio strategije tvrtka u našoj zemlji i u praksi rang je gotovo obrnut od prikazanog. To znači da je okolina najvažnija varijabla koja određuje ponašanje sustava, zatim dolazi financijski aspekt, iza toga tehnički, a ljudski čimbenik, umjesto da bude izvor razvitka, ostaje gotovo svuda najveći problem.

Zbog postojeće (ne)strategije niska nam je motivacija, slaba je razina znanja, a o organizacijskim odnosima da i ne govorimo. Strah, jal, mržnja, oholost, taština, rezignacija, tako nas određuju jer vladaju svima nama alopoietični zakoni. Sve dok su sile izvan nas samih jače od nas, sve dok su utjecaji drugih na nas jači od naših vlastitih utjecaja na nas same, moramo plaćati nadnicu za te neprirodne manifestacije u koje smo došli.

Za dublje razumijevanje naše strategije stvaranja Hrvatske sa 100 milijardi dolara važno je razmotriti pojednostavljenu interpretaciju osobne i društvene stope povrata. Tu se vidi kakav je odnos osobne i društvene stope povrata od ulaganja u obrazovanje. Svuda u svijetu, kako iz grafikona slijedi, porastom godina školovanja rastu osobna primanja, negdje brže, negdje sporije, ali trend nije sporan. Ono što je na teorijskom planu diskutabilno jest kakva je društvena stopa povrata. Čikaška škola tvrdi da je taj omjer odgovarajući plaćama jer njihovi ekonomisti vjeruju u tržište kao u Boga.

Za razliku od njih, osječka škola tvrdi da je taj omjer to veći, što je viša razina obrazovanja. Ukoliko smo u pravu, pametni autopoietični sustavi iz takve bi zakonitosti mogli izvući veliku korist i značajno veća sredstva ulagati u ljudski čimbenik. Iz grafikona slijedi da što se više ulaže u ljude i njihovo stjecanje znanja, to je **taj sustav sve bogatiji jer brže raste društvena od privatne stope povrata.** Sva razlika bogatih i siromašnih može se izvesti iz razlika u razini znanja i aplikacije toga u odlučivanju.[471]

[471] To mi je bilo jasno već 1975. kad sam na takvim tezama doktorirao. Zadovoljan sam što sam to otkrio, ali sam nesretan što od tog otkrića nemamo svi daleko više koristi. Sve ovo što pišem, prvo sam zamislio kao oporuku, ali sam unazad nekoliko mjeseci zaključio kako se moram više boriti no do sada. Uslijed toga došao je moj prijedlog da testiramo političare prije izbora. Kad je to propalo, slijedio je prijedlog da treniramo političare. Kad se i to izjalovilo, pokrećem nove inicijative jer

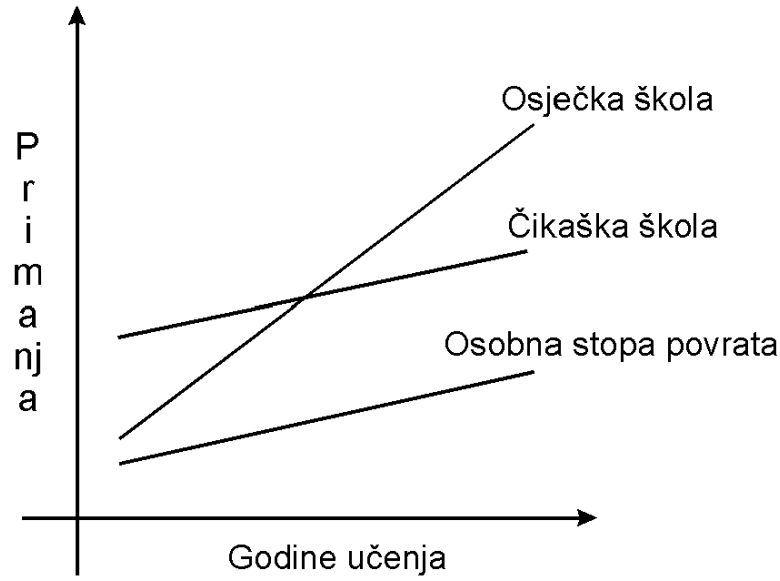

Slika 6. ***Komparacija osječke i čikaške škole — osobna i društvena stopa povrata intelektualnog kapitala***

Autopoietski pristup ulaganja u ljude prisutan je na razini obitelji te u nekim najboljim tvrtkama, dok su gotovo svuda dalje kompleksni labirinti između rada i rezultata rada, između uloženih znanja i profita koji iz toga slijedi. Jednostavno je neshvatljivo kako su znalci naivni i kako njihovo znanje raznorazni *mugeri* vrlo vješto pretvaraju u osobne probitke, a najkreativnijima i najboljima ostaju samo mrvice iz bogate gozbe koju tržišni odnosi stvaraju. Bilo mi je divno u SAD-u promatrati profesore kako sa studentima kreću u profitabilne projekte te u osnivanje tvrtka, a s druge strane žalosno kako se to u našoj državi slabo i sporo događa.

Sve je više svima jasno da su samo kvalitetno motivirani, stručni i samoorganizirani ljudi koristeći najsuvremeniju tehnologiju u stanju proizvoditi kvalitetne proizvode za svjetsko tržište. Iz takvog procesa automatski se stvara visoka akumulacija koja dalje vodi visokom ma-

sam sve sigurniji kako je to put hrvatske strategije dolaska do 3-5 puta većih mirovina i plaća.

terijalnom i društvenom standardu i uopće kvaliteti življenja u duhu Maslowa (having, loving, being). Kako toga uglavnom nemamo, u taj socioekonomski vakuum ulaze sijači kaosa. Tako čovjek služi samo kao sredstvo reproduciranja kapitala i države.

Model ABCD

Zamislimo li na osi x input u obliku uloženog rada, a na osi y output u obliku ostvarene dobivene vrijednosti, cijeli se problem svodi na transformacije proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje. To se može pojednostavljeno klasificirati u 4 tipične kategorije:

B — iznadprosječni uloženi rad i ispodprosječna dobivena vrijednost

A — iznadprosječni uloženi rad i iznadprosječna dobivena vrijednost

C — ispodprosječni uloženi rad i iznadprosječna dobivena vrijednost

D — ispodprosječni uloženi rad i ispodprosječna dobivena vrijednost

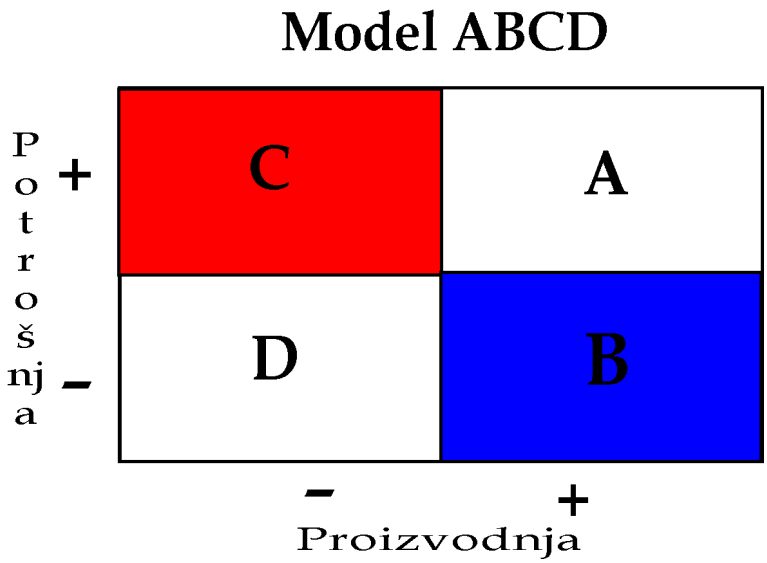

Slika 7. ***Model ABCD***

Odnosi A+D/B+C govore nam o djelovanju zakona vrijednosti koji

se događa unutar pojedinca te između pojedinaca i organizacija. Testiranja koja sam provodio sa studentima i zaposlenima govore nam kako su percepcije tih procesa osnova niske motivacije. Subjekt je u značajnoj mjeri određen mišljenjem okoline koja nažalost nisko vrednuje B, a visoko C tipove. Na tom je tragu već bio A. Smith u svojoj teoriji morala, ali ne znam zašto mu je ta božanska iskra nestala u sljedećoj knjizi koja je postala ekonomska biblija.

Kako rad i rezultat rada najčešće nisu dovoljno precizno definirani, pozor se usmjerava na ono čemu cjelokupna priroda teži — što veći učinak sa što manje rada. Bez kriterija i mjerila, tj. finaliteta, tako *slobodno* djeluje drugi zakon termodinamike, gdje entropija postaje maksimalna uslijed težnje ka C kategoriji.[472]

Sprega etike i slobode o kojoj M. Friedman nije ni riječ napisao, mogla je biti osnova za našu strategiju prema ekonomskim središtima moći. Shvatio sam kako je autopoietično poimanje ekonomije još daleko od naše teorije i prakse te će se moralni i intelektualni kapital morati što bolje i što prije samoorganizirati.

Sve više, posebno nakon upoznavanja s radom V. Vugrina, razmišljam kako definirati vlastitu troškovnu kamatu na nematerijalni kapital. Ona je ključna za opstanak i razvitak bilo koje tvrtke, a bez uočavanja relacije viška vrijednosti i moraliteta nema prave sinergije. Tinbergen mi je to potvrdio prije dva desetljeća kad sam otkrio prvi u svijetu koja je marginalna produktivnost fizičkog kapitala. Nije tada uopće komentirao ono što sam ja osjetio kao vredniji rezultat, a to je — koja je marginalna produktivnost intelektualnog kapitala? Još mi sada nije jasno koji su bili razlozi za takvu metakomunikaciju među nama. Sretan sam što preko otkrivanja autopoiesisa u gospodarstvu otvaram nove prostore. Sve donedavno vjerojatno sam svima dosadio tim svojim

[472] C igrači, firme i države nisu ni svjesne koliko se ponašaju u skladu s drugim zakonom termodinamike, kako su živa metafora mrtve prirode. S druge strane, B entiteti nisu gotovo uopće svjesni koliko su antiteza mrtvoj materiji svojim stvaralačkim duhom, nisu uopće svjesni kako su Imago Viva Dei, nisu uopće svjesni koliko im milosti Bog izlijeva i preko njih oživljuje mrtvu materiju. Oko mene, a i ja sam veliki dio svog radnog vijeka bio takav, previše je ateista, agnostika i jednostavno ne znam što s njima. Vidim da se takvi više muče, da su mučenici, a ne znam kako iz njih negirati to malo slovo »m«. Teorijski to su B tipovi na drugu potenciju, a orijentacijom na Boga mogli bi postati B^3 — biti BOGUMILI, biti AMADEUSI …

otkrićem i borbom za primjenu toga u našoj sredini. Sada sam došao do još vrednije spoznaje o moralnom kapitalu koji je još važniji od intelektualnog kapitala i nadam se da ćemo uz kvalitetne knjigovođe spriječiti daljnje razaranje našeg gospodarstva ako to dvoje spregnemo u jedno. Do vizije Hrvatske sa 100 milijardi dolara došao sam upravo uvidom u financijsku moć moralnog kapitala. Godine 1992. to mi je postalo teorijski jasno, a tek 2000. godine izveo sam pet puta veće plaće i mirovine kao imperatriv. Kako sporo učim!

Sve se to može ponovno matematički izraziti u jednadžbi razvitka kojom je skupina osječkih znanstvenika predlagala razvitak Slavonije i Baranje prije petnaestak godina. Imali smo intuiciju pa smo uz ubrzani razvitak dali kao manje vjerojatan scenarij i kosovizaciju regije. Nažalost, tako se i zbilo jer su sile okruženja bile jače od sila regije kao sustava. Sada na zgarištima Vukovara može se započeti novi ciklus jer svijet je ovo mogao spriječiti.[473]

Nakon borbe za Vukowar 1991., nakon borbe za povratak u Vukovar i Baranju skupom u Bizovcu 29. 4. 1992., nakon Europlana 1994., nakon mirne reintegracije 1997., opet je nova prilika za sve koje nisu obeshrabrili dotadašnji nesporazumi i neuspjesi. Gotovo isti ljudi,[474] ojačani drugima, pokušavaju prići problemima obnove i razvitka ne čekajući direktive iz metropole u skladu s autopoietičnom logikom života. Paralelno pripremam sa suradnicima, pismenijima što se tiče Interneta, međunarodnu telekonferenciju o elektronskom sveučilištu nadajući se da ćemo to dvoje spojiti. Nema nam razvoja bez učenja, a osobno računalo uz modem idealni je alat za samoobrazovanje i samoorganizaciju. Tako smo 1994. imali predigru. Kako me ugodno iznenadio odziv vrhunskih svjetskih stručnjaka, tako me neugodno šokira nespremnost naših ljudi (profesora i studenata) za reinženjering u obrazovanju.

Sve više shvaćam kako je genijalno stvoren svijet i da imamo **slobodu stvaranja** i nažalost i razaranja. Mislim da nismo ni svjesni kako je sve to u biti predigra za igre koje uvijek predstoje. Gotovo sam

[473] Osobno sam telefonom i Internetom poslao slijed poruka dva mjeseca prije pada Vukovara, ali anticipacija razvitka događaja bila je slaba strana kako domaćim, tako i stranim alopoietičnim osobama i institucijama.
[474] pok. I. Štark, S. Lovrinčević, S. Cupec, Ž. Turkalj, A. Lauc itd.

siguran da je sve što radimo vrlo slično onomu što nam se zbiva i u snu. Tek je ono treće čini se nešto pravo, ali prvo moramo **naučiti sanjati, pretvarati snove u stvarnost** da bi nas dragi Bog propustio u ozbiljnije zadatke. Shvatio sam svoju umišljenost i gotovo nepotrebno podmetanje vlastitih ramena za tuđe terete.[475] To ima djelomičnog smisla, ali najdublji je moj poziv da razvijamo sami sebe. Sve je ostalo manje ili veće zavaravanje. Nije loše ako svoj razvitak provjeravamo i na tržištu, ali to je sekundarni kriterij. Gdje je najvažniji? Razmišljajmo i razgovarajmo pa ćemo doći do rješenja.

Osobna savjest, harmonija nas samih sa sobom, s drugim ljudima s kojima živimo i radimo te s Bogom, parametri su do kojih sam došao u razvijanju autopoietične ekonomije. Ne mislim pri tome da se mora ostati u subjektivnoj sferi iako je ona najvažnija. Prava i umjetna, čovjekom stvorena priroda, sastavni je dio našeg autopoietičnog sustava i ovdje treba tražiti gdje su nam granice unutar kojih mora biti operativna zatvorenost. Svemogući je dao ogroman prostor našoj slobodi stvaranja, on je savršeno autopoietičan, a mi kao djeca božja, stvoreni na sliku i priliku Njegovu, imamo priliku stvarati ekonomiju po zakonima dobra, istine i ljepote. Ovdje su ogromne komparativne prednosti naše zemlje i svih tvrtka jer na globalnom planu toga za sada nema. Telekonferencija 1994. pokazala mi je i naše komparativne prednosti, ali i naša ograničenja. Sadašnja će akcija ići *bottom-up*, od studenata,[476] dragovoljaca,[477]

[475] 1992. išao sam u Ljubljanu na seminar za reiki i osoba koja me inicirala upravo mi je to rekla. Poznato mi je kako na reiki gledaju katolički svećenici. Zašto mi Bog nije to rekao preko njih? Nitko me ne može uvjeriti da bilo koja religija ima monopol. Bog je pravedan i sije tamo gdje je polje pripremljeno za sjetvu. Zašto i o zakonitostima seksualnosti moramo učiti iz tantre? Zašto nemamo dovoljno katoličkih svećenika koji bio nas o tome učili. Tko su katolički seksolozi? Ovo nije kritika katoličanstva, ovo je vapaj da naučimo upravljati prirodnim procesima. U nedostatku katoličke literature i spoznaja SLOBODAN sam tražiti rješenja. Jako se veselim razgovoru s njim na temu Eros i Agape.

[476] Studenti 4. godine financijskog smjera dobili su zadatak da ispit polažu pred cjelokupnom hrvatskom javnošću preko Interneta. Vrlo su brzo prihvatili igru, ali nisu svjesni koliko s jedne strane mogu mnogo dati i s druge strane, koliko su do sada za sve to premalo pripremljeni. O njihovim roditeljima da i ne govorim ... Želja mi je da se i drugi studenti Sveučilišta u Osijeku u to uključe. Krenut ćemo od samoorganiziranih studenata okupljenih u CRKOS.

[477] Ponovno sam uspostavio vezu s mladim Jastrebom. Sretan sam što podržava I. Pančića te što je organizirao susret bosanskih i vukovarskih branitelja. To su dvije koncentracije B tipova koje toga nisu dovoljno svjesne.

novinara,[478] tajkuna[479] i nezaposlenih.

Pristup autopoietičnoj ekonomiji preko zapadnih ekonomista

Urednici knjige,[480] prema kojima mislim graditi informiranje čitatelja za procese samostvaranja poduzetnika, mišljenja su da postoji stalna potražnja u svijetu za brzim ekonomskim razvojem. Citiraju Myrdala koji je među prvima pozvao zemlje u razvoju da proizvedu nove generacije ekonomista, koji bi stvorili realističnija i relevantnija rješenja za svoje zemlje. Sada bismo mogli preciznije definirati da trebamo proizvoditi stvaralačke subjektivitete posebno u ekonomskoj domeni jer se tu događa osnovni društveni metabolizam. Njihova je knjiga posebno zanimljiva jer se vidi kako su i najsposobniji svjetski umovi lutali u ekonomskoj teoriji i u praktičnom rješavanju problema. Iz primjera koji slijede očigledno je kako su B igrači gotovo uvijek izigrani od C igrača i uvjeren sam da je došlo vrijeme da slogom i kvalitetnom timskom organizacijom konačno B igrači nadvladaju C igrače i sve moguće sijače kaosa. Ako to ostvarimo mi u Hrvatskoj, neće nam trebati ni 10 godina da dođemo do 100 milijardi dolara GNP-a.

P. T. Bauer

Lord Bauer svojim je istraživanjima došao do zaključka da je

[478] Nedavno sam imao predavanje za mlade novinare Istočne Hrvatske u Iloku, gdje su mi njihova mladost i motivacija za učenjem dali polet. Previše sam do sada toga alopoietično inicirao, a još ne znam kako da autopoietično unosim motivaciju (treba nam samoodgoj) i stečena znanja (treba nam samoobrazovanje), timski rad (treba nam samoorganizacija). Usudio bih se reći da to možda ni Bog ne zna! Formula koju nam je dao (ljubiti i neprijatelje, i nepoštene i glupe), sigurno je izvrsna.

[479] Razgovarao sam s majkom, suprugom i kćerkom A. Novalića te jednim brojem suradnika. God. 1991. htio sam u jeku borbe za obranu Osijeka pridobiti Šabana, osobu koja je vodila u Tenje i osječke Srbe, što mi se posebno svidjelo. Nisam ni sebe, ni njega, a ni druge mogao uvjeriti u moguć prelazak iz C u A. Hoću li uspjeti s A. Novalićem? Njegova mi je majka rekla kako je zaključio da mu je to što je u zatvoru fakultet. Je li tako skupo morao platiti školovanje? Uvjeren sam da ako i on to bude, da će biti bolji guverner HNB od svih dosadašnjih. Kako i zašto neka čitatelj zaključi iz interakcije triju posljednjih grafikona i teorije Maslowa, Reicha, Coveya itd.

[480] Meier, G. i Seers, D. *Pioneers in Development.* World Bank, 1987.

vanjska trgovina neučinkovita za ekonomski prosperitet ZUR-a, a čak često i štetna. Kapital se po njemu ne može generirati uslijed niskog dohotka (krug siromaštva i stagnacije) te ograničenog lokalnog tržišta. Kada je započeo svoj rad, jedino su materijalni resursi bili tretirani s ekonomskog aspekta, a ljudi jedino kao homogena varijabla. Kako bi bilo dobro kada bi naša ekonomija nešto mogla naučiti od čovjeka koji je rođen u susjednoj Madžarskoj i do nedavno radio na London School of Economics!

Mi ne samo da ne planiramo učiti od Bauera, nego ni na vlastitim greškama. A krivi su nam bili Tito, Kardelj, samoupravljanje, Srbi, JNA, KOS, Tuđman, HDZ, tajkuni, ili netko drugi. Podsjetimo se, slobodan čovjek za svoj položaj uzroke traži u sebi, a rob u drugima.

Bauer zaključuje kako je jedina razlika u tadašnjoj neoklasičnoj teoriji, a mnogi naši bivši marksistički ekonomisti vrlo su se brzo prebacili iz jedne nadiđene paradigme u drugu, isto tako nadiđenu paradigmu koja je rezultirala iz tehničke opremljenosti.[481] Je li moguće da naša ekonomska znanost bude na svjetskoj razini razmišljanja? Ukoliko i dalje budemo zaostajali u rezultatima znanstvenih istraživanja, nezaobilazno ćemo sami od sebe proizvoditi kolonijalni mentalitet. Svijet se kreće prema globalnoj zajednici, ali lokalne *igre* s tim moraju biti kompatibilne. Zahvaljujući Internetu, više nije intelektualni i financijski problem biti *on line* s najnovijim saznanjima. Uvjeren sam kako mi imamo jednu od najboljih javnih baza podataka o rezultatima znanosti (SVIBOR).[482] Ukratko, mi se kao znanstvenici ne znamo samoorganizirati i nitko osim nas samih nije nam kriv što smo tretirani kao *zadnja rupa na svirali*. Osobno već nekoliko godina pokušavam s najboljim mogućim znanstvenicima učiniti nešto na primjeni naših znanja na razini države. Treba li reći kako su neki od potencijalnih članova tima čak spremni ako treba i besplatno to uraditi, no svi se zajedno nismo gotovo maknuli od početne ideje.

[481] Ne mogu ne biti maliciozan prema našim dosadašnjim planerima (novi uče od starijih i sumnjam u novu kvalitetu) koji uvijek kao osnovnu nezavisnu varijablu promatraju ono što najmudriji ekonomisti svijeta smatraju zaostalošću.

[482] Na jednom sam skupu namjerno pitao koliko nas ima koji su svoje izvješće poslali MZT-u i dignula je ruku trećina prisutnih. Zamka je bila u sljedećem pitanju — koliko je od tih čitalo izvješće o drugim projektima u MZT-u. Treba li reći kako se na prste jedne ruke moglo izbrojiti one koji su tako nešto učinili.

Kako kreirati i provoditi ekonomiju u našoj državi s ekonometrijskim modelima koji su u svijetu kreirani prije Drugog svjetskog rata? Bauerov se skepticizam u tom pogledu potvrdio u jugoistočnoj Aziji gdje su razlike u produktivnosti među skupinama bile iznenađujuće te se čak ljudi iste razine obrazovanja nisu mogli tretirati isto, tj. kao homogen skup. Usporedba dnevne produktivnosti Kineza i Indijca bila je više nego dvostruka kod iste opreme i materijala.[483] Sličnu je zakonitost uočio na Levantu, zapadnoj Africi, Indiji itd. Potvrdila mu se teza kako tehnička opremljenost nije primarna determinanta prihoda. Otkrio je štetne posljedice intervencija vlada u ZUR-u da potisnu privatne trgovce i zamijene ih državnom organizacijom. To je dovelo do restrikcija i kod proizvođača i kod potrošača i neučinkovitost u trgovini. Takozvane reforme utemeljene na mehanicističkim paradigmama dovele su mnoge na razinu siromaštva. Kako znamo, sada se to dogodilo i našim državljanima, a i drugdje u zemljama u tranziciji.

Iz navedenih promatranja[484] zaključuje u skladu sa suvremenim molekularnim biolozima: "**Rien ne vit que par le detail."**[485] To je za nas izvrstan zaključak. Proces mora biti precizno do kraja definiran. Nismo li to vidjeli i u kompjutorskoj tehnologiji? Treba znati debugirati, rekli bi informatičari. Uočava kako je stjecanje političke moći postalo najvažnije, a to je razvilo napetost među različitim etničkim, religioznim i jezičnim skupinama pa se aktivnost iz ekonomske sfere prebacila na političku arenu.[486] Sve više čak i fizički opstanak, a ne samo ekonomija zavise o političkim odlukama. To je samo maglovito vidio u pedesetim godinama, ali se vremenom u to uvjerio. Po njemu, razlike su rezultat ograničenja u transferu **znanja** preko nacionalnih granica. Vidjet ćemo može li nam ovdje pomoći projekt Global Autopoietic University!

Koliko ćemo mi biti u stanju nakon ovog rata osigurati transfer visoke tehnologije bez samoproizvodnje kvalitetnih ljudi (visokomotiviranih, visokostručnih, timski samoorganiziranih)?

[483] ibidem, str. 32.
[484] ibidem, str. 40. Ništa ne živi bez detalja.
[485] Ništa što je živo, ne živi bez detalja! Spregnimo ta biološka saznanja s tehničkim (S. Shingo) i evo nam osnove za ekonomsku strategiju. Kad bismo još dodali tomu i psihološka (Maslow, Covey), gdje bi nam bio kraj. A kad bismo se još obratili i Bogu, mogli bismo proizvoditi istinska čuda! Tko je u to uvjeren, neka nam se pridruži. Uvjet je samo da bude u projektu B, a ne C.
[486] Bi li nam pomoglo da smo ta saznanja shvatili prije 1991.?

C. Clark

Colin Clark još je jedan od pionira *bottom-up* istraživanja ekonomskih zakonitosti. Svjedoči nam svima kako je 1930. uočio porast nezaposlenosti uslijed pada izvoza u Australiju i Indiju. Glavni mu je protivnik u tim zaključcima bio Robbin, jedan od učitelja A. Bajta[487] i nekih naših ekonomista, s tezom da je prava reakcija na depresiju restrikcija potrošnje.[488] Netko je jednom rekao da korijene postojećoj ekonomskoj praksi treba tražiti u nadiđenim ekonomskim teorijama. Minula razmišljanja, kao i minuli rad, pritišću postojeću praksu i kao da nam se osvećuju za negdašnji nesklad osjećaja, misli, riječi i djela. Bi li se moglo zaključiti kako su nam nužna autopoietska rješenja gdje je to sve harmonizirano? Suvremena informatička tehnologija stvara izvrsne šanse za harmoniziranje tih heidegerijanskih kategorija, ali nevjerica u najbolja dostignuća ljudskog duha neminovno nas vraća u nove izgone iz raja koji nam je tako blizu. Grozno je čitati od bivših marksističkih ekonomista, koji su zagovarali diktaturu proletarijata, borbu za tržišne odnose i privatizaciju. Kapitalistička je ekonomija od *invisible hands* već prije Drugog svjetskog rata prešla u *visible hands*, a sada predstoji još veći kvantni skok globalnom strategijom multinacionalnih kompanija. Istina je da je važno imati informacije, ali je važnije imati ih na vrijeme, mišljenje je C. Clarka. Osnova za njegovu knjigu[489] jest teza kako ekonomija mora biti utemeljena na empirijskim promatranjima (nije li tu u pozadini J. Lock?), a da teorija zauzima sekundarno mjesto. Opasno je biologiji dati prednost pred filozofijom i praksi pred teorijom. Sjetimo se da je teorija bez prakse neplodna, a praksa bez teorije slijepa. Kao što muškarac i žena zajedno proizvode novi život, tako samo u sličnom ljubavnom zanosu teorija (yang) i praksa (yin) autopoietski proizvode nove proizvode i usluge. Ekonomski proces ide spajanju proizvođača i potrošača zahvaljujući Internetu bez nepotrebnih posrednika koji kvare, poskupljuju i nepotrebno produžavaju proces između proizvodnje i potrošnje.

[487] voditelj Kraigherove komisije, nedavno upokojeni slovenski ekonomist.
[488] ibidem, str. 61.
[489] C. Clark, *The Conditions of Economic Progress.*

Govoreći suvremenim rječnikom, moramo imati ažurne baze podataka o tome što, tko, kada, koliko, pošto, komu prodaje (od koga kupuje).[490] Postoje li takve svjetske baze podataka? Još su dragocjenije informacije o kvaliteti pretvorbe novca u robu[491] te preko dodane vrijednosti i viška vrijednosti u uvećani novac na kraju jednog ciklusa. Jednostavno je neshvatljivo kako se ova spirala loše i sporo odvija, a tako nam malo treba da se to obavi po zakonima autopoiesisa — dobro, pametno i lijepo.

[490] Jedan moj bliski suradnik poželio je otvoriti specijaliziranu firmu, ali za razliku od takvih pokušaja u visokorazvijenim zemljama gdje birokracija pomaže, ovdje je ona očekivala da joj se *pomogne*. Država preko Interneta može sve to osigurati besplatno, ali bi naša kvazibirokracija izgubila *kajmak*.

[491] Bilo bi dobro analizirati tijek novca i tako shvatiti zašto smo nelikvidni!

A. Hirschman

Sljedeći pionir po mišljenjima savjeta Svjetske banke jest A. Hirschman. On je otkrio kako u Kolumbiji rade metodom pokušaja i pogrešaka i načelom lukavstva u akciji, a o čemu nisu ni sami bili dovoljno svjesni. Kako bi se Skinner radovao ovom zapažanju, a i Hegelu bi bilo drago! No u cjelini,[492] u Latinskoj Americi postali su, po njegovu mišljenju, nesposobni učiti iz vlastita iskustva i razvili kompleks neuspjeha ***fracasomania***. Koliko smo im mi slični? Otkuda ta ekonomska, a i politička sličnost! Ima li tu prste i zajednički korijen u katoličkoj crkvi? Sve dok Irska nije nedavno pokazala kako se potencijalna energija podčinjenošću u duhu Hegelova sluge i gospodara (samo)transformira u ekonomski probitak i pobjedu nad dojučerašnjim silnicima, bio sam spreman optuživati krivo iščitavanje duha Novog zavjeta (opraštaj, trpi itd.). Duboko sam uvjeren da nije bit kršćanskog, a posebno katoličkog učenja u mirenju sa stanjem, u priznavanju sila koje ne možemo mijenjati. Suvremena nam znanstvena dostignuća omogućuju da konstante pretvaramo u varijable, da Parmenid ustupa pred Heraklitom, da sreća i sloboda nisu puki ideali ili samo snovi. Taj proces na sreću, i tu je mudrost Tvorca, mora krenuti iz vlastitog srca, iz duboke unutrašnjosti te kao što majka u radosti i boli rađa novo biće, tako se po potpuno istom zakonu u svakom od nas javlja uvijek iznova mogućnost novih manjih ili većih rađanja.

To se iskustvo teško prenosi, ono se mora osobno doživjeti i čini se da je uloga bola i tuge neminovni dio scenarija. No, najbitnije je saznati da nam saldo uvijek mora i može biti pozitivan, kako god to ponekad i ponekomu ne izgleda tako. Dok teologija ne shvati da joj je ekonomija najbolja, najistinitija i najljepša partnerica, a važi nadasve i obratno, to će ovaj naš katolički narod prolaziti (ne)potrebne Golgote i Kalvarije. I trebamo prolaziti kad ne znamo ili ne poštujemo one, koje su prošli naši preci. Na tom kapitalu, za koji Svemogući sigurno zna, a mi manje ili više možemo samo naslućivati, mi možemo, gotovo sam siguran, imati lijepu kamatu, ali moramo pronaći kod. Ugledajmo se na Židove koji se

[492] Meier, G. i Seers, D. *Pioneers in Development.* str. 93.

tako žarko bore po svjetskim financijskim središtima za svoje materijalno naslijeđe iz Drugog svjetskog rata! Imaju li Židovi, Britanci, Francuzi, Amerikanci i drugi državotvorni narodi isti odnos prema svojim žrtvama? Tko je od naših ekonomista, osim možda Šošića u njegovu najboljem izdanju, u stanju poslati fakture za ove (ne)materijalne štete europskim i svjetskim ekonomskim središtima moći? Mi, nasuprot svemu tome, njima dajemo naš teško stečeni kapital po daleko nižoj kamati na čuvanje, no što oni nama naplaćuju. Koliko je naših ekonomski pismenih ljudi čulo za pojam knjižni novac? Koliko je naših ekonomista to istraživalo, objavilo u referatima i knjigama i prenijelo studentima i u svijet gospodarstva? Osobno mislim da nam ovdje može samo pomoći nauk dr. Ivančića iz Kaptola 13. jer, koliko sam shvatio, strah (ili možda strahopoštovanje) od nekih lažnih veličina kao da drži hipnotiziranim naše ekonomske pastire, dok tajkuni, većinom istinski vampiri, uništavaju hrvatsku glavnicu. Sreća je, pisao sam prije 3-4 godine, da ti tajkuni nemaju pojma čiji su instrument te da će uskoro doći vrijeme ekonomskih *bljeskova* i *oluja* u kojima će proći kao M. Martić i slični mu.[493] Veselim se kako će uskoro doći vrijeme da se psihologija kao ružno pače iz Andersenove bajke (samo)transformira u labuda. No skinerijanske je paradigme pritišću da i dalje puzi hrvatskim labirintima jer jal je nesposobnih još uvijek nažalost jači od samoorganizacije kreativnih stvaratelja. A bez razumijevanja ljudskog čimbenika u svijetu transformacije novca u robu i obratno, sveukupna znanost i dalje je služavka nositeljima ekonomske i političke moći. Proces se, po Hirschmanu, događa neopažen od sudionika. Zaključuje: Razvoj ne zavisi o pronalaženju optimalne kombinacije resursa, nego u angažiranju resursa i sposobnosti koje su skrivene i loše korištene.

Citira istraživanja koja su ukazala na organizacijski jaz, a to su dalje istraživali Simon, Cyert, March, a kod nas malo tko iako je to u svim mikro i mezo sredinama osnovni problem.

Iz *bottom-up* perspektive razumljivo je da nam je ekonomija daleko od optimalne kombinacije resursa, ali iz dubljeg razumijevanja psiholoških, tehničkih i ekonomskih procesa, htjeli mi to priznati ili ne,

[493] Osobno ih smatram dobroćudnim tumorom i bio sam sretan kad mi je jedan suradnik na projektu rekao kako mu je jedan od tih nekoliko sati plakao i jadao se.

neprestano smo u optimumu. Ovo je uistinu najbolji mogući svijet od svih svjetova, ali s danim uvjetima i ograničenjima.

Samo promjenom uvjeta (htijenja, znanja, timske organizacije, tehničke razine, kamatnih stopa i visine oporezivanja) moguće je doći u bolje stanje, a s danim parametrima nema šanse da imamo veću kvalitetu i produktivnost rada. Čak i to što se proces transformacije iz proizvodnje u raspodjelu događa uz puno entropije, nije puka slučajnost, nego sinteza straha, jala, oholosti, taštine, gluposti, neznanja, mržnje, familijarnosti, osvete i drugih manjih ili većih grešaka koje tako lijepo vidimo kod drugih, ali rijetko kod sebe. A mijenjati možemo samo sebe i to je nešto najvažnije i najhitnije.

Hoćemo li razumjeti druge, hoćemo li oprostiti drugima (i sebi), stalna je točka bifurkacije iz koje možemo doći ili u kaos, ili u autopoiesis. Na kojem izlazu češće skrećemo na našoj cesti života? Kako sve češće učiti ekonomiju od R. Bacha.[494] Tek sam nedavno tu zatvorio neke od krugova, a nadam se da će prije umirovljenja sve poprimiti svoj autopoietski oblik. Svatko tko je moralno i/ili intelektualno bolji, mora težiti da i na kulturnoj razini to strukturira, a to se premalo zna, a još manje širi.

Nema nam autopoietične ekonomije bez razumijevanja tri Platonove kategorije:

–Dobro,

–Istina,

–Lijepo.

Sve dok nešto nije dovedeno do ljepote, neminovni su antagonizmi među elementima i njihovim relacijama dobivamo povratne informacije

[494] Prije 23 godine bio sam optužen što sam umnožavao (ilegalno!) *Galeba Jonathana Livingstona*, a nisam dugo bio svjestan koliko sam tada bio u pravu te koliko se o ekonomiji može više naučiti od Jonathana no iz neživotnih, ali legalnih udžbenika. Zanimljiv je bio komentar najodgovornije osobe s kojom su smutljivci s fakulteta pokušali od svega napraviti politički slučaj. On u knjizi koju je iščitao do kraja nije našao ništa subverzivno, po mišljenju svoje žene koja je tada radila na fakultetu i vjerojatno pomogla da se *skandal* stiša. Moja je najveća greška što nisam imao, uslijed pritiska *top-down* pristupa, dovoljno vremena za moralno i intelektualno inferiorne, ali po božjoj pravdi socijalno superiorne kolege. Tada još nisam shvaćao koliko me preko njih Svemogući učio opraštati, a da mi je On oprostio, dokaz je daljnji dotok energije i ideja koje sam kao kruh svagdašnji i dalje (kao i svi drugi) dobivao.

za daljnje rekurzije. Samo harmonizacijom, a tu su nam uzori tonovi u klasičnoj glazbi i boje na slikama, možemo doći do autopoietskih rješenja kada započinje božje čudo — ***samostvaranje.***

N. Rosenberg pokazao je kako inovacije ne slijede rast znanja, nego ih induciraju štrajkovi i ratovi. Otkriva kako je nastojanje nepouzdano u odsutnosti pritiska situacije. Tako je i shvatio kako **treba učiti o drugima da bismo na kraju učili o nama samima.** Možemo li zaključiti kako nas jedino kauzalitet mora privesti samoorganizaciji ako nas finalitet još ne privlači. Hirschman je autor pojma strukturalne nasuprot monetarne inflacije. Po njemu[495] problemi budžeta (balance of payments) nisu uzrokovani toliko neravnotežom štednje i investicija, koliko neuravnoteženim rastom te nakon razdoblja obilja i razvijanja kupovnih navika, dolazi razdoblje nestašice. Zanimljivo je promatrati naše inflacije. M. Planinc prva je istinska žrtva posttitoističkog razdoblja. B. Mikulić, kao čovjek policijskog duha, a iz takvih se inkubatora i kod nas i u svijetu regrutiraju ekonomski i politički moćnici, prošao je slično. O tim parabolama kao da ništa nisu naučili Manolić i slični, a ostaje mi misterija što je to učinio N. Valentić. Zanimljivo bi bilo saznati koliko je on u pristupu 1993. sličan onom što je napravio A. Marković 1989.[496] Već smo naučili da, nasuprot Popperu, nisu opasni Platon i Marx, nego sljedbenici koji najčešće predstavljaju birokratski duh. Pogledajmo kako je jedan visoki argentinski časnik opisao svoju odanost Hirschmanu:[497] "Sve što činimo primjena je vaših ideja o neuravnoteženom rastu. Mi u Argentini ne možemo postići sve naše ciljeve, političke, društvene i ekonomske odjednom pa smo odlučili ići postupno. Prvo moramo obnoviti ekonomsku stabilnost i stimulirati rast; tada ćemo tražiti veću socijalnu jednakost i tek će tada zemlja biti spremna za obnovu građanskih sloboda."

[495] ibidem, str. 103.

[496] Volio bih kada bi se iz ministarskih kabineta reklo kolika je zasluga V. Vugrina za rušenje, nadajmo se posljednje, inflacije kod nas. Proučio sam njegova pisma, kao i povelik broj od 10.000 stranica koja je uporno i sustavno slao i prethodnim moćnicima. Uključio sam se kad sam shvatio autopoietičnost njegovih saznanja oko PDV-a i nadam se da će taj genijalni čovjek konačno zasluženo dobiti moralna i materijalna priznanja za svoje plemenite i mudre teze koje poklanja svom narodu i državi. U svom životu nisam naišao na većeg B igrača. Bio bih najsretniji kad bi njegova iskustva iz RIZ-a te ukupno ekonomsko učenje postalo sastavni dio obvezne literature na našim fakultetima, a posebno ekonomskim i pravnim.

[497] ibidem, str. 104.

Naravno da se Hirschman osjećao kao Isus kod Velikog inkvizitora te samo što mu nije poljubio ruku. U pismu A. G. Franku 1959. pledira da se veliki koraci (big push) razbiju u seriju malih koraka; gdje je potrebna energija, da drži zajedno razne grane, a da se neravnoteže same korigiraju. Sjećam se kako mi je u fazi tehnoloških razrada pokojni Z. Fijan pomagao razbijajući cjelinu problemskog pristupa na korake i kasnije na takvom postdiplomskom studiju na blokove module.[498] Osnovno je umjesto kompulsivnog (push), permisivni (pull) slijed. Imamo li dva sektora i pratimo li output, vidjet ćemo da se kod neuravnoteženog rasta jedan razvija na račun drugoga izmjenično kao antagonistički procesi, a rezultat nije nula nego rast. To je slično kao jedrenje uz vjetar. Ne moraju to biti dva sektora, nego dva cilja ekonomski i politički, rast i jednakost, a zapad često putuje kao spomenuta jedrilica. U autopoietičnoj teoriji koju sam nesvjesno počeo konstruirati prije 22 godine to bi bilo razvijanje učinkovitosti rada i humanosti odnosa. Tada sam još tomu dodao i ekološku dimenziju, a razvoj znanosti u svijetu na moju intuiciju dao je potvrdan odgovor. Istražujući u SAD-u 1976/77. stotine knjiga i tisuće članaka, tražio sam reference i bio zgranut slabim *feedbackom* kako u pismenoj, tako i u usmenoj komunikaciji.[499]

Dogmatski zagovornici dogovorne ekonomije vrlo brzo su se transformirali u svoju dijalektičku proturječnost bez skrupula i intelektualnog dostojanstva. A samo da su bili tragatelji dobrog, istinitog i

[498] Nakon Zvonkova odlaska na vječne poljane pokušavam s J. Božićevićem uskladiti ritam tona i boje, no izgleda da smo obojica prestari za fleksibilne improvizacije. S druge strane obojica imamo previše drugih suradnika, a problemi su veći i složeniji te jedino ostaje da krenem od vrtića, gdje se uglavnom sve bitno za život može naučiti. Uz to veliko su skladište »repromaterijala« domovi umirovljenika i njihova udruženja. Moja je mama cijeli život molila za mene. Ja sam slobodno lutao. Sada, nakon što je na Veliki petak pala i slomila kuk, i oporavlja se kod mene, to saznajem. Pitam se koliko nas je takvih grešnika. Koliko nas ne poštuje dovoljno 4. Božju zapovijed? Koliko je moje lutanje rezultat nepriznavanja Boga i majke – udovice od Bleiburga? Majka i Bog uvijek opraštaju, a koliko smo mi u stanju sebi oprostiti? Intuitivno sam to odavno znao i mnoge sam studente propuštao na ispitima jer sam osjećao koliko njihovi roditelji pate zbog njihova nerada i neodgovornosti. Uistinu blago siromašnima duhom jer njihovo je »carstvo nebesko«!

[499] Jedva sam tada čekao vratiti se u Jugoslaviju i djelovati primjenom te eksperimentalno pokazati vrijednost svojih znanstvenih otkrića. O tome što sam doživio s tadašnjim SUP-om i uopće političkim strukturama, ali i kolegama, više u literarnom dijelu koji će doći kasnije. Bit je slična Supekovoj i svih drugih humanista koji ne mogu shvatiti neminovnost babilonske psihologije. Struke se ponašaju gore od nacija. Antagonizmi su nezaobilazni ako živimo u duhovnom životinjskom carstvu i Darwin je, htjeli mi to ili ne, autor scenarija i režije. Ovaj minuli rat pomogao je da padnu maske s bivših komunista i znanstvenika i meni je uistinu lijepo gledati te transformacije iz *top-down* u *bottom-up* bez sagledavanja mogućeg autopoiesisa.

lijepog, imali bi divan kontinuitet i ne bi morali lutati od mila do nedraga. Osobno mi je potpuno neshvatljivo kako se, ne samo kod nas, zagovara i prakticira kapitalizam XIX. stoljeća, a da se ne vidi kako ***kapitalizam ide prema samoupravnim timovima, tvrtkama i društvu kao cjelini.*** Tako mi bacamo na otpad ogroman kapital koji bi u cijelom svijetu pomogao da se manje griješi i luta pri ulasku u treće tisućljeće. Možda ova lutanja najboljih svjetskih umova Zapada i Istoka pridonesu samoosvješćivanju!

Demokracija će se učvrstiti kada se nakon nekoliko teorijskih ili praktičnih iteracija spozna da tako svi dobivaju.

Većina je vjerojatno suglasna da su ciljevi ekonomije puna zaposlenost i stabilne cijene. Streeten tako uočava[500] da nisu resursi, nego donošenje odluka usko grlo. Kod nas osim pokojnog Gorupića malo tko tako razmišlja. Keynes je uglavnom smatrao da su ideje važnije od interesa, a Marx da interesi određuju ideje. Vrijeme nam pokazuje kako je stalna ta igra interesa i ideja, srca *(bottom-up)* i uma *(top-down)*. U autopoietičnoj terminologiji stalna je igra osjećajnosti i misaonosti, ili za sada, uslijed alopoietičnosti bezosjećajnosti i nemisaonosti, Streeten smatra da su glupost i **neznanje** glavne prepreke napretku, a također sebičnost, grešnost, požudnost. U tom me smislu podsjeća na Oxenstiernu koji je napisao divan stih za mladu generaciju:

Nescis mi fili quantila ratio mundus regatur.[501]

Ima li uistinu tako malo uma u svjetskom ekonomskom vrhu, ili je iznad naših spoznaja beskrajna ljubav i mudrost koja strpljivo čeka naše moralno i intelektualno sazrijevanje.

A. Lewis

Sljedeći je pionir autopoietične ekonomije sir Arthur Lewis. Po njemu svrha je plana optimalno ulagati u resurse. Zalagao se već u pedesetim godinama da i ekonomija Azije bude obogaćena uvozom

[500] ibidem, str. 117.
[501] *Dragi moj sine, ne znaš kako malo pameti vlada svijetom.*

znanja i industrijskih proizvoda, ali se to nije tiskalo do 1969. jer to tada kapitalu uopće nije bilo u interesu. Ukoliko bi poljoprivredni izvoz išao brže od onog što su potrebe industrijskog svijeta, uvjeti razmjene bili bi protiv prvog sektora. Izračunao je da je dugoročna ravnoteža ukoliko je ta stopa 85% od rasta industrijske proizvodnje zemalja OECD-a, a to su potvrdili i drugi istraživači kasnije.[502]

Moramo malo zastati i pitati se zašto zemlje u razvoju ne znaju koristiti najumnije svjetske ljude i na tim temeljima graditi strategiju. Sjetimo se savjeta Bauera kako svaki detalj treba precizirati, a to se i u biologiji shvaća kao neminovnost. Bez toga politika može činiti nevjerojatan nered, što se u slijedu manje razvijenih zemalja na žalost događa. Te zemlje nemaju trgovinu u svojim rukama, a stranci povezani s bogatim domorocima prenose profit van umjesto da ga ulažu u zemlji. Trebaju li pravne ustanove štititi višak vrijednosti? Domaći se kadrovi ne razvijaju, domaća industrija razara se uvozom, a potrošači sve više zavise o uvoznoj robi; to remeti bilancu i otežava otvaranje novih radnih mjesta. Koliko je Lewis danas aktualan u našoj državi? Za njega je teorija zavisnosti odgovarajuća za drugu polovicu XIX. stoljeća, ali ne drugu polovicu XX. stoljeća. Mnogi kod nas ne znaju ni za tu teoriju, a kako tada graditi autopoietičnu ekonomiju? Ako pođemo od dobrih kriterija i valjanih utjecajnih čimbenika koji objašnjavaju varijancu zavisne varijable, nije neminovno znati sva teorijska i empirijska lutanja koja je svijet prošao. Bogumili mogu naći *shortcut*, ali ako nisu, to postaje *bug* ili *syntax error*.

Po njemu[503] ovisnost negira ekonomski cilj maksimizacija izlaza kod cijena koje su na marginalnim troškovima. Cijene reflektiraju originalnu i intervenirajuću distribuciju resursa te se može dobiti slijed optimalnih Pareto rješenja. Ukazuje kako dolazi do dizanja plaća i gdje nema osnove u produktivnosti i ekonomičnosti, a nazvano je holandska bolest. Mislim da su Jugoslaveni od ukidanja kamata na poslovni fond postali najviše zaraženi tom bolesti, a da ni danas većina ne zna kako se ta bolest zvala, a kamoli kako se liječi. Na to je, koliko znam, prvi ukazao J. Vanek, ali je jako loše prošao s beogradskom dohodovnom školom

[502] npr. Neisser
[503] ibidem, str. 125.

(Korač itd.), no ni zagrebačka škola ovdje nije nevina.[504]

Lewis nas podsjeća kako je D. Seers[505] razvio tezu da marginalna predispozicija za uvoz prema izvozu stvara strukturalnu inflaciju. Izvorno je to bilo u Latinskoj Americi, a sada je postalo opći kanon na kojem žive multinacionalne kompanije i svjetski kapital.[506]

Naša je **inteligencija premalo državnotvorna** i mi smo tijekom povijesti, vjerojatno uslijed jala, davali prednost strancima i razarali nacionalnu samoreferentnost i time i slobodu. Uvjeren sam kako je primarni problem u kognitivnoj sferi jer mi ne moramo znati što je strukturna inflacija, ali moramo znati što je strategija, vlastita proizvodnja, uvoz i izvoz. Jedan moj bivši student[507] istinski se potrudio u tom smjeru i brzo je naučio koliko mi sami vlastitim ponašanjem pridonosimo strukturnoj inflaciji. Kada je povezao razvojne projekte s trajnom bilancom i ponudio vladi autopoietična rješenja, prošao je kao i njegov profesor.

Koliko je u strukturnoj inflaciji bio korijen naše zaduženosti u bivšoj državi čije glupo i nepošteno ponašanje svi sada, ne razumijevajući uzroke, skupo plaćamo? Bi li nam pomoglo da smo u fazi zaduživanja daleko više znali no što je Seers napisao 1962. godine? Mogli bismo odgovoriti da je lako biti general poslije bitke. On uočava kako se stotinu godina tretiralo da tropski predjeli imaju komparativnu prednost u poljoprivrednim proizvodima, ali ne i industrijskim. Kada se iznenada počela plasirati ta roba, vođe razvijenih zemalja u panici su počeli poduzimati mjere diskriminacije kako bi se sačuvali od toga. To je duhovna revolucija identična Keynesovoj.

Lewis je za 30 godina doživio mnogo kritike jer se zalagao da strane tvrtke moraju obvezno trenirati mjesno stanovništvo za rukovođenje i stručne poslove. Tako su ZUR dobile povjerenje u svoju pregovaračku moć. Svjetska trgovina ne može neprestano rasti 10% ako proizvodnja

[504] O tom je najviše znao A. Čičinšain koji je prije mene proveo jednu godinu na sveučilištu Cornell kod Vaneka.
[505] Seers, D. *A Theory of Inflation and Growth*. Oxford, 1962.
[506] Pokojni mi je profesor Gorupić dao ideju za razmišljanje: neki naši vodeći ekonomski stručnjaci eksponenti su MMF-a.
[507] Saša Šakić, direktor Livane, koja u svom sastavu ima i srednju školu Gaudeamus ipak je ušao u tim ministra Crkvenca i možda ima nade. Ono što je najvrednije, sada je ponovno dobio volju za učenjem.

raste 5%. ***Da ne govorimo kako financijske transakcije imaju još vrtoglaviji rast i sve nas vode, već u ovoj godini, u neviđenu kataklizmu ako autopoietično ne zatvorimo tijekove robe i novca.***[508] Koliko je pri-rodna strana jaka kod A. Lewisa može se zaključiti po tome što se 1951. mislilo u UN-u da je apsorpcijska moć trećeg svijeta 250 milijuna $ godišnje, a on to nije prihvaćao jer ga je majka učila da što god mogu razvijeni, mogu i nerazvijeni. Koliko ima ljudi kod nas čije su majke iz nerazvijenih krajeva i koje su tako odgajale svoju djecu? On će vjerojatno ostati mrtvi kapital zemalja u razvoju, dok će se slijed birokrata i C tipova po raznoraznim konferencijama i dalje zalagati za pravednije odnose Sjevera i Juga. Zašto se stvaralački subjektiviteti ne samoorga-niziraju? Je li ovaj pametni i pošteni čovjek uopće razmišljao kako se povezati s drugim kreativnim i afirmiranim ličnostima i što je najviše moguće ponuditi svoj potencijal razvijanju harmonije Sjevera i Juga? U njemu ima krvi Sjevera i Juga. Iznosi da nema opravdanja za nera-zvijanje društvenih djelatnosti.

Te stvari koštaju, ali se i vraćaju u većoj proizvodnosti i sreći. Moramo priznati kako je sve više naših ekonomista na toj razini razmišljanja. Pitanje je samo koliko su takvi ***samoorganizirani sada i ovdje*** te da ovakva razmišljanja pretaču u ekonomsku politiku. Autor zna malobrojne koji tako razmišljaju, a protivnici su najčešće anonimni, ali djelatno učinkovitiji.[509] Možemo li pretpostaviti tko je iza suprotnih teza? Dok u našoj državi ne proradi elektronsko sveučilište, male su nam

[508] Danas je financijska strana u svijetu 50 puta jača od robne strane. Zašto to ne stvara inflaciju? Hoće li do nje doći ako se *globaliziramo*?

[509] Prije tri godine kao gost na predavanju bio mi je ministar znanosti i tehnologije i o toj tezi ulaganja u ljude pozitivno se izrazio i svjedočio kako nema za to podršku u vladi. S postojećim smo ministrom znanosti prije petnaest godina pokušali krenuti u visoko sofisticirana matematička istraživanja tih fenomena. Ostalo je samo dobro prijateljstvo. Hoće li on u vladi dobiti podršku da tko god hoće sustavno učiti, bude financiran od HNB-a? Hoće li to on uopće htjeti predložiti? Ne stoga što u to ne vjeruje, nego što najvjerojatnije neće imati dovoljne podrške među birokratima u ministarstvu i vladi! Što bi bilo sa svima njima kad bi se u Hrvatskoj počelo sustavno učiti o onome o čemu ja nastojim ovdje sustavno iznijeti? Jesi li, dragi čitatelju, svjestan koliko si ti istinsko ograničenje svojom pasivnosti što mi nemamo pošteniju i pametniju ekonomsku politiku? Koliko će čitatelja nakon što ovo pročita nešto promijeniti u svojem razmišljanju? Koliko će od takvih nešto nekomu reći, a koliko će nas se samoorganizirati da to provedemo do odluke u Saboru? Mi uistinu živimo u najboljem mogućem od svih svjetova, ali toga nismo svjesni, a posebno nismo svjesni koliko smo mi sami najveća ograničenja što smo previše u strahu, tuzi, srdžbi, a premalo u radosti. Da sam znao što moja mama moli za mene, da sam htio bolje i više osjećati njezine molbe, bi li mojim prijateljima i suradnicima bilo bolje? Nisam htio i znao slušati! Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa!

šanse postati samoučeće društvo. Zašto?

U poglavlju ***Znanje***[510] Lewis vjerojatno prvi u svijetu smisleno poima vezu znanja i ekonomije. Moram reći da je već A. Marshall anticipirao te relacije, ali samo kao nusproizvod u svojim radovima. Pitam se zašto A. Lewis nije ušao u masovnu literaturu koju je inicirao G. Becker[511] 1964. g.? Uzroke vjerojatno trebamo tražiti u većoj sukladnosti čikaške škole i interesa kapitala. No Lewis ne igra na kratke staze. On nam otkriva da koja god vrijednost ekonometrijom slijedi za mjerenje privatne stope povrata, to je prilično pogrešna mjera društvene stope povrata. On je prije dva desetljeća ukazao kako je društvena stopa povrata veća od osobne. To sam od njega i Vaneka naučio. Čikaška škola to ignorira i neprestano ponavlja kako su stope povrata iste. To su činili i resavci kod nas, a nisu imali refleksiju o neminovnosti ove razlike. Tu nam se negdje krije ekonomska osnovica za proizvodnju stvaralačkog subjektiviteta, ali o tome naša ekonomska znanost još nije suvislo progovorila. Ja zagovaram da preko HNB-a financiramo sve koji hoće učiti. Potrošili smo milijarde kuna za sanacije banaka. Da smo te novce uložili u ljude ne bi nam trebale sve te sanacije, stečaji, likvidacije. Mislimo da ne bi trebalo biti problema da ekonometrijskom metodologijom testiramo ove hipoteze.[512]

Ignoriranjem problema stope povrata od ulaganja u ljudske čimbenike te distinkcije privatne i društvene stope povrata, mi i dalje u svojoj državi ***služimo*** bez nade da okrenemo proces ulaganja. Slijed istraživanja (Vanek, Jovičić, Lauc, Franković, Prašnikar) pokazala su kako je stopa povrata od ulaganja u fizički kapital oko 10%. Možemo čak biti blagonakloni prema čikaškoj školi i njezinim sljedbenicima u našoj zemlji i prihvatiti goru inačicu po nas te hipotetski zaključiti da je stopa povrata u ljudski čimbenik približno ista? Ukoliko je samo to točno, ne bi li trebalo slijediti da bi alociranje trebalo biti podjednako u oba resursa, ljudski i tehnički. U literaturi koja se bavi ovim istraži-

[510] Lewis, A. *The Theory of Economic Growth.* str. 183.

[511] G. Becker, član Čikaške škole, nobelovac je koji je dao najveći doprinos teoriji *human capital* po kojoj nema razlike osobne i društvene stope povrata. A. Lewis to negira, a i osječka škola.

[512] S tim sam se problemom susreo 1976. u SAD-u, a da prije toga ništa o tome nisam mogao pročitati kod nas. Je li sada, nakon 20 godina, u tom pogledu stanje išta bolje? Umoran sam od borbe i uvjeravanja okoline kako je ogromna razlika između privatne i društvene stope povrata te kako je u interesu svakoj tvrtki, općini i široj zajednici primijeniti to znanstveno otkriće.

vanjima nema takvih zaključaka. Može li u praksi tada biti išta bolje? Kad već država nije svjesna što znači ulagati u ljude, sreća je što jedan dio roditelja u tom pravcu popravlja stanje te se odriču do krajnjih granica iz ljubavi prema vlastitoj djeci. Kad bismo tu ljubav znali sinergijski povezati, došli bismo do istine i time do slobode. Kako još nemamo takvih tehnologija, to nam predstoji daljnje traženje i još dosta lutanja. Bit je da ekonomski proces unatoč najboljim umovima ide alopoietično, a da bi krenuo autopoietično, treba nam vjerojatno još posredovanja meditacijom, molitvom, učenjem, dijalogom i polemikama preko radija i HTV-a i najviše preko Interneta.[513]

Po Legradiću, ono što ne znamo razriješiti društvenoekonomskim odnosima, razrješava se moralitetom. Autonomija morala jest ono što daje snagu da negiramo negativnosti ekonomije. No, za sada je vjerojatnije da ekonomski zakoni djeluje razorno i ubijaju moralitet ljudima. Samo su rijetki jači od tih gravitacijskih sila kapitala. Kad bismo shvatili što je glavnica, sve bi nam bilo bolje.

Stoga moramo još dublje ući u ekonomske analize i tražiti uzroke i saznavati moguća rješenja. Kao što istraživači mišljenja ne ulaze u osjećanje kao pretpostavku mišljenja, tako ekonomisti ne ulaze u psihološke i tehnološke pretpostavke svoje znanosti. Naslućujemo da bi timski rad bio pomak u tom smislu, da bi interdisciplinarni pristup bio korak prema ukidanju podjele rada, ali sve je to u teoriji i praksi suviše nemušto.

Vratimo se Lewisu koji nas inspirira, a za dio toga zaslužna je i biološka interakcija Sjevera i Juga koja teče njegovim venama.

Po njemu,[514] upotrijebimo li višak radne snage za povećanje outputa, postavlja se pitanje koliko za to treba novaca. Ukoliko bi se to uložilo u povećanje materijalne vrijednosti, ne bi došlo do inflacije, ali ako se upotrijebi za vojsku ili službenike, došlo bi do inflacije. Sekundarna je reakcija da novac koji je ušao, stvara poseban dohodak za neke skupine i ako ti ulažu, imamo dodatno oblikovanje kapitala, a ako netko troši više, netko će manje. Zadržavaju li dobitnici dobit, zavisi o prostodušnosti ili siromaštvu onih koji gube. Većina je debate o inflaciji po

[513] Već niz godina uvjeravam vlasnike Elektromodula da njihove kablove rabimo za kreiranje gradskog intraneta. Zašto to ne ide?
[514] ibidem, str. 135.

njemu, o tome druga razina ignorirajući prvu razinu. Zajedno obje razine nude četiri mogućnosti. U najboljoj kombinaciji primarno se produktivno upotrebljava uz štednju u drugoj iteraciji. On je već 1950. g. zastupao tu kombinaciju.

Razvoj događaja u praksi pokazao je da je prevladavala najlošija kombinacija (Murphyev zakon), tj. primarno rasipanje u prvoj iteraciji i nepostojanje štednje u drugoj iteraciji. Možemo li zaključiti kako mu praksa daje za pravo? Je li uzrok što su se na svjetskoj razini mnogo bolje samoorganizirali oni koji favoriziraju najlošiju kombinaciju. Za sada su uglavnom usamljeni ljudi koji su nudili pametna i poštena rješenja. Hoće li moja otkrića o C tipovima pomoći da mi u Hrvatskoj, a želja bi mi bila, barem i u BiH, ako ne bude išlo u svim zemljama u tranziciji, samoorganiziramo B igrače?

Zašto Lewisa drugi znanstvenici, privrednici i političari u svjetskim razmjerima nisu bolje i više razumjeli? Jesu li u pitanju emocionalni ili intelektualni problemi? Ili su u pitanju i neki drugi čimbenici? Koliko danas ima u svijetu ljudi koji su na duhovnoj ravni A. Lewisa, koji su možda otišli i dalje, a da mi to ne znamo. Kad bi hrvatski znanstvenici definirali najbolje svjetske umove i s njima zajedno krenuli u definiranje strategije razvitka, mi bismo za manje od 10 godina imali 3-5 puta veće mirovine i plaće. Hoćemo li, kako ćemo, kada, mi znanstvenici reprocesirati i restrukturirati da bismo došli do zajedničkih vizija, misija, ciljeva i zadataka u suradnji s političarima i gospodarstvenicima, teško mi je sada i ovdje reći. Ako to napravimo prije, učinci će nam doći prije.

G. Myrdall

Gunnar Myrdal sljedeći je stvaralački subjektivitet na svjetskom planu u izgradnji autopoietične ekonomije. Pisac ***Američke dileme, Azijske drame*** i borac protiv postojećih ekonomskih tijekova svojim životom i radom pokazao je odanost ekonomskom razvoju i napretku. U sintezi svog rada navodi[515] kako je bio zastupnik pomoći ZUR-u,[516] ali

[515] ibidem, str. 151.
[516] ZUR - zemlje u razvoju.

sumnja je li u pravu prateći najnovija zbivanja. Ponovno bismo rekli kako je "put do pakla bio popločan dobrim namjerama". Podsjetimo se dileme, je li zbilja umna ili bezumna? Rekao bih kako je u početku razmišljao kao Marx, a u kasnijoj, zrelijoj dobi kao Hegel. Ako si mlad i nisi socijalist, nemaš srca, a ako si star i nisi kapitalist, nemaš glavu.[517]

Mora se reći da je Myrdal ne samo bio zastupnik, nego i veliki borac i nije slučajno njegova Švedska među rekorderima u nesebičnoj pomoći zemljama u razvoju. No, ne moramo analizirati svjetska zbivanja, nego analizirajmo unutar naše bivše države. Mi smo se u drugoj Jugoslaviji još bolje *dogovorili* kako da razvijeni pomažu razvoj manje razvijenih. Razvoj događaja pokazao je kako se taj proces u previše slučajeva zloupotrebljavao i na kraju nije dao zamišljene učinke. Zašto se tako malo u tim projektima ulagalo u ljudski čimbenik (motivaciju, znanje i kulturu), a tako mnogo u tehničku opremljenost? Čak i u slučaju Obrovca i drugih promašaja analize su pokazale ili će pokazati kako je upravo u nedovoljnom ulaganju u ljudski čimbenik osnovni uzrok promašaja. Ukratko, ekonomska priroda u svojim njedrima ima mnogo razrađenija DNA ustrojstva koje preferiraju ulaganje u kapital, a nedovoljno kvalitetno i razrađeno ono što bi omogućilo istinski razvoj. ***Najlakše je sagraditi prostor, ali i najskuplje. Jeftinije je, ali teže osigurati pravu opremu. Najteže je, ali i najjeftinije razviti ljude.*** Cijela se ta disciplina sada znanstveno zove Human Resource Developement, već je dosta razvijena u svijetu i pokazuje praktične učinke.

Kod nas su najbolji rezultati postignuti u Plivi, ali oni kao da ne znaju da znaju. Umjesto da svoj *know how* koji im je u tom pravcu priznala i World Bank prodaju i/ili poklanjaju diljem Lijepe naše, oni lutaju nepotrebno između alopoiesisa i autopoiesisa.[518] Nije tragedija u tome što se griješi jer smo vidjeli kako i svijet griješi (vjerojatno je bilo manje zloupotreba), nego u tome kako ne učimo dovoljno dobro i brzo iz

[517] Osobno me muči kako to oboje držati zajedno i paralelno razvijati jedreći uz vjetar života. Uvjeren sam kako bi tako bolje živjeli i više dali drugima i dobili od drugih. No gdje se to može učiti? Možda na hrvatskom autopoietičnom sveučilištu.

[518] Vugrin i ja otkrili smo kako je Pliva alopoietično knjižila te je time gotovo blizu gubitku, a da poštuje autopoietske zakonitosti, imala bi već sada glavnicu 12 milijarda kuna, umjesto malo manje od 4 milijarde kuna. Ako su naši knjigovođe kriva ogledala i nešto iz objektivne sfere umanjuju (ljudski kapital), a nešto preuveličavaju (fizički kapital), neminovno je da ćemo prije ili kasnije imati kaos. Cijeli svijet srlja u tom pravcu, a naša država na raskrižju Sjevera i Juga, Istoka i Zapada ima šansu biti svjetionik za poštena, mudra i lijepa rješenja.

grešaka. Novim ulaganjima vodit ćemo i dalje najvjerojatnije reverzibilne procese. Bismo li od Prigogina mogli naučiti da prema samoorganizaciji vode samo ireverzibilni procesi. Zašto umjesto širenja slobode stvaranja koje su, gotovo vojno nepismeni, naši mladići pokazali već 1991., sada nakon svega što smo prošli ne iskazujemo ni u 2000. godini? Kada bismo znali bolje ulagati u razvoj ljudskog čimbenika kod nas, mogli bismo zaključiti kako Myrdal nije u pravu. Ovako moramo i na njegovim iskustvima učiti. Tako je on[519] u mlađoj fazi imao stav da je izjednačavanje u prilog onih s malim primanjima produktivna investicija za kvalitetu ljudi. Uočava[520] kako pri kraju britanske vladavine gotovo nije bilo korupcije. U *Azijskoj dilemi* upravo u pobjedi nemorala nad moralom vidi veliki problem Indije. Sloboda je u Indiji u našoj terminologiji bila zloupotrebljena, posebno nakon odlaska Gandhija. Je li to prirodni ili kozmički proces? Ako je sve to, kako se zaštiti od C tipova?

Moji socijalni pokusi s tvrtkama i sa studentima pokazuju da se brzo shvati dijagnoza. Vrlo se brzo svatko prepozna u koordinatama X i Y. Nema većih pogrešaka ni u procjenjivanju tuđih položaja. Ono što ostaje teorijski, a i tehnološki problem jest što samoorganizacija C tipova ide iz interesa i relativno lako i brzo, a kod B tipova nastupaju raznorazne smetnje. Trebalo je proći više od deset godina istraživanja da postavim hipotezu kako tu Sotona ima svoje prste. Još sam uvijek daleko od toga da to i znanstveno dokažem, posebno nakon iskustava s nekim duhovnim licima. Pitao sam se zašto Svemogući ne pomaže više B igračima ako Sotona pomaže C igračima.

No, pobjeda zahtijeva ili više molitve, ili više rada, ili njihove sinteze. Eksperimentirao sam zadnjih nekoliko godina u tom pravcu, osjećam blagi napredak i preostaje mi da se vratim tamo gdje sam bio kod pisanja disertacije. Stvoritelj je čovjeku dao slobodu i B igrači tu su najbliži poimanju biti i smisla života. Ono što je čovjek dobio prirodom i kulturom, gotovo je dovoljno da se bude sretan i slobodan. Ako C igrače na samoorganizaciju tjera interes, onda B tipove trebaju ideje, vizije, za-

[519] ibidem, str. 154.
[520] ibidem, str. 155.

jednički snovi. Iz tih božanskih kategorija koje su manje-više socijalno zakržljale, ali osobno dosta jake kod B tipova, dolazila bi privlačna snaga. Nju su nosili komunisti idealisti, nacionalisti idealisti, ali su uvijek negdje pravili greške prema sebi, drugima i Njemu i saldo je ispao slab na srednju stazu. No vjerujem da svi minuli idealisti imaju neki transcendentalni utjecaj na nas žive ljude. Najprofinjenija ekonomija na svijetu jest britanska. Tko zna gdje sve oni imaju svoje pipke. Neka izučavanja do kojih sam došao posredstvom Schiller instituta u Wiesbadenu 1992. i kasnije preko radova Lyndona LaRouchea ukazuju kako su oni istinski velemajstori u alopoietičnoj ekonomiji. Ako su uistinu korijeni u Veneciji, onda mi u našoj državi, kao nastavljači dubrovačke slobode i gospodarstva, nismo bez razloga žrtve od Bleiburga do Vukovara. Zanima me ima li netko kod nas hipotezu i istražuje koliko je ovakav PDV podmuklo maslo Albiona, ili naša vlastita glupost.[521]

Sanjam kad ćemo se novim financijskim bljeskovima i olujama očistiti od naših i stranih švercera čija sam i osobno žrtva.

Nehru je često razmišljao o povlačenju nemoćan pred tim problemima i o tome je Galbraith dosta pisao. Probleme su, po njemu, bolje razumjeli bogati i moćni koji su osjećali da bi im interesi mogli biti ugroženi, a siromašni čije je interese trebalo štititi, lako su bili obmanuti i podijeljeni. Ovdje Myrdal vrši ekonomsku diferencijaciju, a da dovoljno ne ulazi u psihološku analizu. Opasna je podjela na bogate i siromašne, a da se ne izvrši diferencijacija na osnovi rada, proizvodnje i etike. Ukoliko bogatstvo i ekonomska moć slijede iz rada i rezultata rada, ne bi trebalo biti problema u ekonomskom razvoju zemlje. No ukoliko bogatstvo slijedi iz prijevare i krađe te ukoliko oni koji manje kvalitetno rade bolje ekonomski prolaze, Myrdal bi imao pravo.

On ne pokazuje da ulazi tako u te procese, on ne posreduje psihologijom i tehnologijom, nego zaključuje o posljedicama bez ulaženja u pretpostavke. Inicijator pomoći ZUR-u prati taj proces i zaključuje kako su[522] Crveni križ i druge humanitarne organizacije uspješnije nego vla-

[521] Zahvaljujući radu V. Vugrina koga mi je, uvjeren sam, On poslao da popunim praznine u autopoietičnoj ekonomiji, shvatio sam kako preko MMF-a ulazimo u novu fazu rata. Protiv mraka Istoka znali smo se samoorganizirati i srećom obraniti. Protiv visoke kamate, a to sam znao i prije upoznavanja Vugrinova rada, nismo se još naučili boriti, a one su opasnije od srpske mržnje.
[522] ibidem, str. 162.

dine agencije i trebaju se po njegovu mišljenju više koristiti nego službena pomoć. Zašto ne ulazi u procese korupcije, nego misli da bi se mijenjanjem institucija nešto moglo učiniti? Ljudi stvaraju i (zlo)upotrebljavaju procese i ako uđemo u bit procesiranja informacija, u stanju smo samoregulacijom (Piaget) preko povratnih sprega mijenjati i usavršavati proces k autopoiesisu. Neki ljudi više, a neki manje kradu, a ima ih i komplementarnih poštenijih.[523]

Zašto ne bismo istražili što objašnjava te razlike. Tako npr. kolika je korelacija između poštenja i inteligencije. Ukoliko je velika, što pretpostavljam iz dosadašnjih mojih istraživanja, nemamo li iz toga misao vodilju za minimiziranje korupcije? Ekonomija mora shvatiti da nije izvorna disciplina i da svoje korijenje traži, ukoliko teži autopoiesisu, u psihologiji i tehnologiji. Analiziranjem pretpostavka došli bismo do rješenja koja bi otvorila nove prostore. Ako to već nije bilo moguće u kapitalizmu i etatizmu na neuočenom ljudskom čimbeniku i nerazvijenoj tehnologiji, zašto mi ne bismo sada iskoristili priliku i brže učili iz grešaka koje smo do sada činili? Zašto brzina učenja ne bi bila veća od 10% godišnje? Naše su greške ogroman kapital ako iz njih učimo. Kad sam to rekao S. Shingu 1987. u Sarajevu (Holiday Inn), velika je većina prisutnih burno negirala na ukazanu našu grešnost. Zanima me jesu li sada, nakon skupo plaćene cijene svi ti Mikulićevi *sljedbenici*, a već tada sam ih javno definirao kao razvojno nesposobne, spremni mijenjati sebe u smislu autopoiesisa. Ako bismo objektivno istražili zakonitosti koje se skrivaju u iskustvima ljudi, a zbog straha se nisu iznosila, i u raznoraznim dokumentima, imali bismo dobre baze podataka za odlučivanje. Vrijedi li početi učiti na greškama preko naših *case studies*?

Brandtova komisija predložila je masovni transfer kapitala u ZUR iz razvijenih zemalja.[524] Izvješće je prihvaćeno sa simpatijom, ali nije vodilo akciji. Tri godine kasnije dolazi novo izvješće.[525] No i taj se savjet ne prihvaća. Nakon Brandta došla je sposobna Norvežanka pa skup u Kopenhagenu te sastanak u Riju, ali bitnih pomaka nema. Zaključimo

[523] Nikako ne uspijevam u svojoj sredini proizvesti tezu da su pošteniji pametniji iako sam sve više siguran kako je poštenje najbolja procjena nečije inteligencije.
[524] *Program for Survival*, MIT, 1980.
[525] *North-South Cooperation for World recovery*, MIT, 1983.

kako je sve manje međunarodne kooperacije, a međuzavisnost je sve veća i nikad nismo imali tako mnogo konferencija o tome, a tako malo činili. Objašnjenje je stagflacija, tj. borba s inflacijom i nezaposlenosti, gdje neoklasičnim pristupom jedna mjera jedno liječi, a drugomu šteti. Malo tko vidi put za koji se zalažem: bolje upoznavanje s prirodnim i duhovnim potencijalima koje smo naslijedili, njihovo razvijanje i (samo)pretvaranje u materijalna i duhovna dobra. Već bi se moglo zaključiti kako danom razinom htijenja, znanja i timske organizacije imamo upravo materijalne i nematerijalne učinke kakve smo i objektivno zavrijedili. Samo podizanjem navedenih čimbenika imamo šansu imati i biti (Fromm) bolje i/ili više. To je prijelaz iz organizacije koja je alopoietična u samoorganizaciju koja će biti autopoietična. Što se taj proces preobrazbe bolje pripremi i izvede, to će i učinci biti bolji, a pri tom vrijedi i obrat. Ukoliko nas što više razvije kreativne vizije, ukoliko nas što više dobije dublji uvid u stvarnost naših prirodnih, ljudskih i tehničkih potencijala (ne samo kapitala i/ili resursa), to će se između tih dvaju polova sve više stvarati stvaralačka napetost koja će sama od sebe, ako su u pravu Fritz i Senge,[526] te drugi istraživači u toj domeni, dovesti do optimalnih trajektorija. Svi smo mi svjedoci početnih učinaka *Bljeska* i *Oluje* i tako je nešto moguće i na gospodarskom planu. To neće ići lako. Ima dosta napuhanih žaba, ima dosta uplašenih ljudi, ali kritična masa stvaralačkih subjektiviteta može kao let leptira u teoriji kaosa, zahvaljujući nelinearnosti procesa, izazvati eksponencijalne procese.

Vratimo se jednom od umnih, Myrdalu. Po njemu, svi su pokušaji da se konferencijama nešto riješi mali u usporedbi s ekonomskim i političkim mjerama koje je on predložio.

Nije dovoljno biti pošten, pametan, vrijedan, biti Myrdal, Brandt itd. Treba mnogo više znati i bolje se samoorganizirati kako bi se uspjelo.

[526] S MIT-a, kao i prethodno citirano, krenuo je devedesetih pokret *learning organization*. Pratећi to preko Interneta, očekivao sam 1998., kad sam tri mjeseca proveo u SAD-u, veći utjecaj tih spoznaja, ali sam se osjećao u tom pogledu kao da sam u svojoj domovini. Mi stoga imamo šansu jednaku kao SAD postati samoučeće društvo – čak bih rekao da su naše šanse veće. Jasno, malo tko će mi to vjerovati. Moja osobna iskustva za mirnu reintegraciju od 1995. do 1997. s generalima, biskupima, kolegama, prognanicima i studentima uvjeravaju me da je to moguće.

R. Prebisch

Raul Prebisch, sljedeći stvaralački subjektivitet[527] započeo je 1920. karijeru kao uvjereni neoklasičar. Tu paradigmu počela je destruirati kriza 1930., a daljnji razvoj događaja pridonio je da istinski sumnja u Pareto optimum i sve ono što neoklasična ekonomija nudi svijetu. Pitao sam se, nakon boravka u SAD-u, trebaju li naši studenti ekonomije ipak više znati neoklasične ekonomske teorije te na tome graditi našu ekonomiju.[528]

Prebisch, za razliku od prethodnih doajena i vizionara globalne ekonomije, više uočava vrijednost transfera tehnologije te zapaža kako je širenje tehnologije na zemlje periferije bio spor proces apsorbiranja radne snage na produktivni način. Zašto je tako bilo, ne daje nam odgovor, a čitatelj bi ovdje mogao već i sam zaključiti kako bi veće ulaganje u razvoj ljudskih potencijala ubrzao transfer tehnologije. Za sada je to samo teorija, ali praksa pokazuje na primjeru četiriju tigrova kako brzi transfer tehnologije omogućuje ekonomsku ekspanziju. No skepticima, ili preciznije, bolesnicima od čuvstvene kuge (Reich) nije dovoljno što pojedine tvrtke i manje zemlje imaju veću stopu rasta brzim transferom tehnologije, nego bi to trebala napraviti Kina ili Indija pa da to uđe u nastavne programe iz ekonomije. Već sam rekao kako svaki amater zna bit u svom poslu (pjesma, ples, sport itd.), ali samo profesionalac vlada detaljima, *sitnicama* koje stvaraju autopoietični ishod. Tako male promjene ostaju nezapažene od amaterske javne svijesti i masovnih medija. Ne brine nas npr. kad se financijski kaos dogodi u Albaniji, a vrlo malo treba da se to isto dogodi u najmoćnijoj sili na svijetu.[529]

[527] Pioneers, ibidem, str. 175.

[528] Poznati su ljudi koji su vatreno tumačili marksističku ekonomiju, a sada istim žarom u studentske glave uguravaju Samuelsonovu ekonomiju. Čista ideologija u Napoleonovu smislu, a primitivna okolina to plaća osjećajući kako nešto ne valja, ali ne znajući ni dijagnozu, ni terapiju. Kako dobiti potrebu za autopoiesisom kad su u igri intelektualci (po Hegelu duhovne životinje) kojima su interesi iznad potrebe za dobrim, istinitim i lijepim. Proces ne može ići iz vrha *(top-down)*, iz ministarstva, nego iz živih, poštenih, pametnih, vrijednih i kulturnih profesora kojih ima u svakoj sredini.

[529] Financijski kaos već je zahvatio četiri tigra, Japan, Brazil, Rusiju, ali neće biti ništa od tih poruka dok se nešto ne dogodi u Londonu ili New Yorku.

No, vratimo se Prebischu. On je[530] prije depresije bio za slobodnu trgovinu, ali je kasnije postao uvjeren u protekcionizam. Posebno brani protekcionističke mjere na periferiji, ali ne i u središtu. Zašto grupa 77 ne koristi te svjetski priznate autoritete u pregovorima? Zašto Sjever ima mnogo jače ekonomske umove za pregovaračkim stolovima kad i ovdje vidimo da unutar razvijenih ima divnih ljudi koji pametno i pošteno misle. Zanimljivo je njegovo priznanje kako u prvo vrijeme nije posvećivao dovoljno pozornosti razlikama u dohotku, ni tomu da od rasta nemaju koristi mase s malim primanjima nasuprot drugoj strani, što je vjerojatno slijedilo iz neoklasičnog obrazovanja da će rast automatski ispraviti nejednakosti u dohotku igrom tržišnih sila.

Ovo je posebno vrijedno za one naše ekonomiste koji još uvijek u tržištu vide svemoćnog boga. Prebisch je shvatio da treba pojačati stopu akumulacije u kapital i ljudske resurse na račun potrošnje bogatijih. Naglašavao je potrebu ZUR-a za globalnom strategijom, zajedničkim ciljevima, udruženom odgovornošću i konvergentnim mjerama za ostvarenje. Nije uspio što je dokaz da ni Sjever ni Jug nisu spremni restrukturirati se. Bitno je vidjeti kako je i Prebisch na strani zemalja u razvoju, a vjerojatno mnogi ekonomisti i političari iz tih zemalja pojma nemaju kakve adute imaju za igru. On ukazuje kako[531] liberalna politika u središtu postoji za proizvode u kojima je ZUR u tehnološkom zaostatku, a gdje postoji šansa konkurencije, središte je daleko od liberalne politike. Trgovina je prema njemu unutar ZUR-a zanemarena i konvergira prema središtu, a on je ukazivao na nužnost strukturalne reforme trgovine. Vjeruje da je došlo vrijeme za sintezu socijalizma i ekonomskog liberalizma te da se ostvari jedinstvo ekonomskog s političkim liberalizmom. Socijalizam, koliko god formalno nestaje sa svjetske scene, neophodan je radi društvene uporabe viška vrijednosti i ekonomske i političke institucije oblikuju se u tu svrhu. ***Ukratko, iz socijalističkog programa treba sačuvati težnju humanosti, pravednosti, brige za manje uspješne***. Ekonomski liberalizam nužan je da se individualne odluke o proizvodnji i potrošnji prepuste konkurenciji i tržištu. To odgovora slobodnijima, sposobnijima i socijalizam je upravo stoga nestao sa scene što

[530] ibidem, str. 178.
[531] ibidem, 190.

to nije vidio.

Kreator UNCTAD-a iznad je svoga projekta, a mnogi od nas tako malo o svemu tome znaju. Nažalost, više ga nema među živima, ali njegove su ideje žive za ono što hoćemo u svojoj domovini. Nužna nam je ekonomija koja sagledava odnose središta i periferije, učinkovitosti i humanosti …

P. Rosenstein-Rodan

Paul N. Rosenstein-Rodan još je jedan autopoietični subjekt. Do njegovih istraživanja smatralo se da priroda ne čini skokove, a što slijedi iz neoklasične ekonomije i učenja A. Marshalla. On uočava:

Natura facit saltum. To je shvatio i objavio.[532] Po njemu, nije svrha razumijevanje statičke ravnoteže, nego upravo neravnoteže kao biti procesa ekonomskog razvoja. Čitatelj kojemu nije bliska neoklasična analiza, mora znati da je ta disciplina izrasla iz kartezijanske paradigme ravnoteže koja je još uvijek prisutna u glavama mnogih ekonomista, posebno teoretičara. Kako su prirodne znanosti još uvijek, nažalost, uzor društvenim znanostima, to su neminovna alopoietična rješenja. U najnovije vrijeme, opet uslijed saznanja iz prirodnih znanosti (Prigogine i drugi), počinje se shvaćati kategorija neravnoteže kao osnova. Na tom je tragu i Rosenstein-Rodan kad je izračunao kako je infrastruktura 35% ukupnih ulaganja. Obrazovanje je tako, pod uvjetima tržišne ekonomije, ispod optimuma ako je referentna točka ravnoteža kao u nekih naših stratega ekonomske politike.[533] Mora se obrazložiti zašto je obrazovanje u tržišnim uvjetima ispod optimuma. Od Skinnera se može naučiti da brzina učenja zavisi o brzini povratne sprege. Isporučivanjem robe na tržište poduzeće kao dresirana prirodna snaga uči što proizvoditi, a što ne proizvoditi. Pokušajima i pogreškama, jer ne rabi svoj umni potencijal (ne zna da ne zna), donosi odluke i (ne)uspijeva, a da ne zna objasniti uzroke svojih (ne)uspjeha. Poduzeće ne zna da to ponajviše

[532] *Problems of Industrialization of Eastern and Southern Eastern Europe*, Economic Journal, 1943., vol. 53., str. 202-211.

[533] Podsjetio bih kako me je podržao tadašnji ministar znanosti prof. dr. I. Kostović, ali je javno priznao pred studentima kako je nemoćan pred ekonomistima koji tako ne misle.

zavisi o kvaliteti radne snage, o koncentraciji stvaralačkih subjektiviteta, o dominaciji B nad C tipovima. Dug je put od ideje do ostvarenja, a malo kome se skida *maglena koprena* s cjeline procesa proizvodnje. Ne vide se prirodne veze (razvoj proizvoda, procesa, organizacija) i rijetko tko vidi koliko je odlučujući čimbenik za uspjeh na tržištu u obrazovanosti onih koji donose i provode odluke.

Tek u zadnjih nekoliko godina najbolje znanstvene i proizvodne institucije to počinju sustavno istraživati i primjenjivati. Mi smo tako imali prvu takvu konferenciju 1997. koju je inicirao, a tko bi drugi, J. Božićević. Broj prisutnih, unatoč visokoj kvaliteti pozivnih referata, bio je istinska slika naše sveukupne svijesti. Kako malo tko namjerno griješi ne uviđajući vezu kvalitete i kvantitete znanja, to obrazovanje ulazi u krizu. Koncentracija onih koji vide vezu obrazovanja i ekonomskih zakona (Lewis, Rosenstein-Rodan, Vanek) nije prešla kritičnu masu pa ni naši epigoni ne dobivaju poticaje koji bi bili dovoljno snažni da probiju barijere našeg jala. Biologija je na djelu u kapitalizmu, a u socijalizmu umjesto vladavine zakonitosti racionalnosti i humanosti imali smo praksu koja je bila znatno ispod razine prirodnih mogućnosti. Stanje u zemljama u tranziciji jest prijelaz s *top-down* na *bottom-up* pristup. U tome se najbolje snalaze ljudi u tajnim službama. Dok takvi ljudi budu kolo vodili, narodu će biti teško jer je na djelu čisti alopoiesis. Kad unutar sebe i među članovima tima krenu autopoietični procesi, doći će do istinskog razvitka, ali ovo je sve puka teorija dok Ministarstvo znanosti i MUP ni ne pomišljaju kako samo sinergijom htijenja i znanja jednih i drugih možemo baze podataka i algoritme transformacija novca u robe uvećavati preko dodane i viška vrijednosti.

Finalitet je na horizontu, ali ***nema dovoljno autopoietičnih subjekata, a i njihova je samoorganiziranost na niskoj razini***. Dinamika želja ljudi i njihova povezanost Rosensteinu su bili važniji od neoklasične analize funkcije korisnosti. Za njega je osposobljenost zemlje kao uzlet aviona sa zemlje i kao što mora biti postignuta određena brzina prije uzleta, minimalna razina resursa mora biti usmjerena na razvoj tj. minimum ulaganja. Mehanizam cijena na imperfektnom tržištu nije vodič za vođenje ekonomije prema optimumu. Kretanje tehnike i kapitala

treba ići prema radu umjesto pomicanja rada prema kapitalu. Naša ekonomska teorija, a o praksi da i ne govorimo, pustila je da naš rad ide u pečalbu. Sada iz toga ima i pozitivnih učinaka. Najvažnije je ***sada uspostavljanje tehnoloških, ekonomskih i pravnih veza.*** Svi oni koji su bili žrtve glupih i nepoštenih transakcija, trebali bi u kršćanskom duhu oprostiti svojim (m)učiteljima i krenuti u nove iteracije s preciznijim pravilima igre. Imamo li šanse učiti iz grešaka? Što je bilo, ne može se izmijeniti. Uz to što su razorene mnoge obitelji, ljudi su stekli ogromna životna i radna iskustva. Zašto taj resurs ne znamo rabiti? On je vredniji od ušteđevina. Zaključi li čitatelj kako novac mora ići poduzetniku kao što mu dolaze drugi inputi (energija, informacije, materijal), umjesto kao danas poduzetnik skupom novcu, možda će se bolje i prije shvaćati razlika alopoietične od autopoietične ekonomije. Potrebno je ponovno naglasiti kako za sada nema tvrtke i države koja vozi po autopoietičnom redu vožnje. Svi još plešemo po ritmu *push* umjesto *pull* ekonomije, a za zaokret od primarnog ulaganja u fizički, umjesto u moralni i intelektualni kapital, trebat će još zaleta. Sve sam više uvjeren da će tu vlastita troškovna kamata biti, kao što naučava V. Vugrin, upravljački parametar.

Za razvoj su po Rosenstein-Rodanu bitne agrarizacija i industrijalizacija, a potonja je važnija jer su eksternalije veće u industriji nego poljoprivredi. Mogu li slobodno dodati kako je informatizacija (treći val) još važnija i da su ovdje eksternalije još veće? Po njegovom mišljenju,[534] pomoć bi trebala ići dok se razvoj ne bazira na samostalnosti, tj. dok se iz alopoiesisa ne prijeđe u autopoiesis. Rosenstein-Rodan došao je do još jednog zaključka koji našim ekonomistima nije još došao do praga svijesti. Puna zaposlenost po njemu je cilj koji se ne može zamijeniti ili kompenzirati ničim drugim. Koliko naše energije, a u svijetu je još gore, ulažemo u istraživanje i rješavanje problema nezaposlenosti? Jesmo li najbolje umove usmjerili u tom pravcu i zašto se najbolji ne bave više tim problemom?[535] Rosenstein-Rodan nezadovoljan je odnosima Sjever i Jug jer se prenaglašavaju prava u odnosu na dužnosti, a što slijedi iz

[534] ibidem, str. 217.

[535] Podsjetimo se — istina je cjelina. Dok ne znamo objasniti varijancu nezaposlenosti, malo znamo! Koliko ima radova kod nas, a i u svijetu koji objašnjavaju varijancu? Kad će čitatelji *(bottom-up)* odbacivati ono što ni recenzenti *(top-down)* ne traže?

dominacije politike nad ekonomijom. Koliko li smo slični svijetu i hoće li svijet imati koristi od grešaka koje radimo? To me muči od 1987. kad sam od Shinga naučio da je uistinu moguća proizvodnja bez greške. Odmah sam, slušajući te božanske misli, u glavi misaono pokušao to primijeniti u procesu obrazovanja, a bio sam sretan što sam anticipirao rasprave na telekonferencijama 5-10 godina kasnije.

MNK[536] po njemu su problem jer su monopolisti, a bez slobode nema razvoja. No zbilja je i umna. MNK su vjerojatno rezultat, po mojem mišljenju, manje stope povrata u visokorazvijenim zemljama u kapital (Keynes je to predvidio, a da Marxa ni ne spominjemo) jer je na djelu zakon opadajuće profitne stope. Skupa radna snaga u visokorazvijenim zemljama i visoki organski sastav kapitala neminovno vode stihijnoj autopoietičnoj samoorganizaciji, a to su MNK. ***Zašto se kapital i ljudi oko njega dvije stotine godina bolje samoorganiziraju od radnika?***

Izvrsno je još jedno zapažanje Rosenstein-Rodana kako imamo stručnost i novac bez demokracije u međunarodnim bankama i demokraciju bez novca u UN-u. Svjetska banka ima dobre stručnjake, ali ZUR im ne vjeruju jer zemlje kreditori imaju većinu u upravnim tijelima. U UN-u opet nemaju povjerenja razvijene zemlje. Pokazuje li to kako je zbilja ipak umna jer na jednom terenu prevladavaju razvijeniji, a na drugom manje razvijeni. Kad bi se primijenilo da ljudi najbolja srca i umova iz tih dviju institucija kreiraju svijet, vrlo brzo bi nas poveli u autopoietičnu globalnu zajednicu.

W. Rostow

W.W. Rostow sljedeći je iz plejade autopoietskih subjekata. Radio je na dvama problemima: aplikaciji ekonomske teorije na ekonomsku povijest i međuzavisnosti ekonomskih s ostalim silama u cjelokupnom društvu. I on je bio nezadovoljan onim što su mu nudile klasična i neoklasična ekonomija. One jednostavno nisu u stanju, i sve će manje biti, nositi se s dinamikom promjena, inovacija, fluktuacijama ponude osno-

[536] MNK - Multinacionalne kompanije.

vnih dobara.[537] On promatra ekonomski rast kao dio evolucije cijelog društva. Polazi od Keynesova opažanja da ne bi bilo mnogo ulaganja iz hladnih kalkulacija kada ne bi bilo izazova da se preuzme rizik i zadovoljstvo od projektiranja tvornice, pruge, rudnika ili farme. Modernizacija je slijedila i iz patriotizma jer nacija nije htjela dopustiti da se naprednije nacije šire. Solow je od njega zahtijevao parametre, a on misli da se ni **Wealth of Nations** ni **General Theory** ne bi napisalo da su ti kriteriji bili zahtijevani. Svaka sredina ima, kako Maslow kaže, tehničara koji znanost gledaju samo preko kvantifikacija. Sjetimo se Hegela, da bi tužna bila sudbina našeg saznanja kad bismo se morali odreći slobode stoga što je ne možemo izmjeriti.

Rostowu je ekonomski rast rezultat interakcije ekonomskih i političkih sektora društva, uključujući pojavu poduzetnika koji su psihološki motivirani i tehnički spremni unositi nove proizvodne funkcije u ekonomiju. Učinkovitost se mjeri stopom zatvaranja raskoraka postojeće i nove tehnologije. Solowljev residual nije nešto što ostaje nakon što se prenese input rada i kapitala, nego je to rezultat kompleksne interakcije. Ovo su u biti elementi dijalektike, odnosno alopoiesisa ili autopoiesisa. Kada potonjeg bude više, imat ćemo zdravi rast. On sugerira da se umjesto dohotka po stanovniku kao kriterij učinkovitosti uzme koliko je učinkovito iskorištena postojeća relevantna tehnologija.

Rostow nam daje još neke dragocjene informacije da razbijemo paranoidni duh koji vlada u našoj znanosti. CENIS[538] je CIA financirala ali su projekti bili slobodno stvarani pa je iz takvih projekata slijedio prijedlog o primanju Kine u UN. Iz njegovih istraživanja slijedi da[539] energični, svrsi orijentirani ljudi, s dobrom obrazovnom osnovom, u stabilnim političkim okvirima, s inovativnim poduzetnicima i administracijom, mogu izgraditi visokoindustrijalizirano društvo na maloj populacijskoj osnovi ako se izvozno orijentiraju. To su po njemu Švedska, Koreja, Tajvan, Hongkong i Singapur.

Njegovo je saznanje da se korijen tehnološkoj zavisnosti nalazi

[537] Stoga je počeo raditi na *Process of Economic Growth* (NY, 1952.).
[538] To je središte za međunarodne studije na MIT-u koji je za istraživanje komunističkih zemalja dobivao novce od federalne vlade, a za probleme razvoja od privatnih fondova.
[539] ibidem, str. 252.

djelomično u psihološkoj zavisnosti. Hoćemo li se zadovoljiti tom spoznajom ili ćemo ići dublje u emocije, mišljenje, komunikaciju, interakciju i projektirati takav razvoj individue koja će biti slobodna od zavisnosti. Takve individue projektirat će organizacije koje će im jačati osobnu i kolektivnu slobodu. On je otkrio da je 1970. godine u svjetskoj ekonomiji peti put od 1790. došlo do visokih cijena hrane i energije te da su to ciklusi koje je Kondtratieff[540] identificirao (nikada protumačio), a Schumpeter (po mišljenju WWR neispravno) povezao s ritmom tehnoloških inovacija. Polet je razdoblje inflacijske tendencije s visokim kamatama, pritiskom na urbane dohotke i promjenom u dohotku u korist osnovnih roba. Kapital i imigranti idu prema takvim regijama i širenje toga dovodi do obrnutog procesa. Razdoblje od 1951. do 1972. bilo je četvrti ciklus spusta, a sada smo u desetljeću petog uzlaza (1793.-1821. prvi je uspon, 1873.-1896. drugi je spust, 1896.-1914. treći je uspon).

Ima li Hegel pravo da je zbilja umna? Možemo li ovladati tim ciklusima i dokazati bezumnost toga. Prvo moramo shvatiti umnost u zbilji i tek smo tada ovlašteni mijenjati je. ***Unošenjem promjena u proces, a da ne znamo sve relacije i parametre za optimizaciju, neminovno ćemo kvariti proces***. To ne smeta ako nešto naučimo, ali ako griješimo, a iz toga ne učimo, onda je to ravno kriminalu.

Saznajmo još jedan problem koji tišti stručnjake na svjetskoj razini.[541] Rostow zajedno s istraživačima WB (ES Mason i RE Asher) misli kako je nedostatak WB-a da ne može garantirati da će razvojno orijentirani kadrovi doći i ostati na vlasti. Kada bi ti kadrovi uistinu nudili cjelokupni razvoj (ljudi, tehnologije, ekonomije i politike), bi li netko bio protiv njih? No može li razvoj doći izvana? Nije problem u tome da se garantira hoće li ti kadrovi biti na položajima. To je sekundarni problem. Bit je jesu li ti kadrovi koje nudi svjetska banka dovoljno jaki stvaralački subjektiviteti i znaju li i hoće li razvijati slobodu (učinkovitost i demokratičnost) umjesto moći. Ukoliko su tako osposobljeni, problem o kome navedeni autori govore ne bi se ni postavio. J. Monner,[542] po Rostowu,

[540] Njemački znanstvenik Nefrodov u duhu reinžinjeringa razvija otkrića Kondratieffa, a zanimljiv mi je što se u Međugorje ide moliti za naš narod.
[541] ibidem, str. 258.
[542] *Memoirs*, NY, 1978., str. 109.

izvrsno uočava kako ljudi prihvaćaju promjene samo kad su suočeni s nužnosti, a to uočavaju samo kada je kriza. To je već i Heraklit shvatio rekavši da je rat otac svih stvari. Kako znamo nakon Prigoginovih otkrića, to je prirodni proces koji nastaje kad se materija stavi daleko od ravnoteže. Kako je marksistička paradigma stavljala ljude u ravnotežu, to nije bilo šansi za razvitkom. S te je strane kapitalizam u prednosti jer konkurencija uvijek izbacuje ljude iz ravnoteže i time osigurava razvitak. Ono što je do nedavno bio besmisao kapitalizma (da ljudi nisu kapital), polako nestaje sa scene. Kapital je slijedom iteracija došao do saznanja da najveći višak vrijednosti nastaje proizvodima koji u sebi imaju što veću kvalitetu i količinu znanja. To jest, a sve će i više biti vrhunski biznis i jednostavno je šteta promatrati kako se mi slabo i sporo u sve to uključujemo.

Ponovio bih da nas određuju sile kauzaliteta, a ne privlače sile finaliteta te da smo time više određeni biologijom nego filozofijom. No kada bismo dublje proniknuli u našu prirodu, vidjeli bismo (Prigogine) da postoji sjeme za samoorganizaciju, ali proces mora biti ireverzibilan. Ekstremni toplinski i uvjeti pritiska daju prostor za oslobađanje, a iz toga ***viška vrijednosti*** prirode mi ***sada i ovdje*** moramo znati proizvoditi ***višak svijesti*** i višak ekonomske i društvene vrijednosti. Ostaje mogućnost da i dalje budemo određeni silama kauzaliteta. Rostow smatra[543] kako je jedinstven povijesni fenomen da su razvijene zemlje shvatile kako im je interes alokacije 0,35% od GNP-a za ZUR.

H. Singer

H. W. Singer još je jedan autopoietičan subjekt od koga vrijedi učiti što vrijedi istraživati i kako se boriti za napredak. Rezultati su mu pokazali da je dobrobit trgovine i ulaganja nejednako distribuirana između ZUR-a i razvijenih od 1870. do 1939., a i u projekcijama do 1973. predviđalo se daljnje pogoršanje za ZUR. Kad se isključi OPEC projekcija, potvrđuje se do 1982. Po njemu se produktivnost brže razvijala u indu-

[543] Pioneers, ibidem, str. 260.

striji nego u primarnoj djelatnosti, a uvjeti razmjene postajali su manje pošteni. To nikako ne znači da je bolje ne trgovati. Brandtovo izvješće temelji se na pretpostavci da su razvijene zemlje sustavi za rast ZUR-a, a budućnost bi mogla pokazati obratno, da su ZUR sustavi za rast ostalih. Po njemu je, kao i prema svima do sada, neoklasična analiza neodgovarajuća. Predlaže da se povezanost MNK-a i ZUR-a mora analizirati povezivanjem ponude i potražnje s procesom donošenja odluka te da se otkrije kako to utječe na ishod cijena. Suglasan je s P. Streetenom da najveći dio tržišta odlazi lavovima, a jadni su janjci žrtve u tom procesu.[544]

Godine 1950. ukazivao je kako relacije moći unutar ZUR-a onemogućuju proizvođače primarnih proizvoda od stjecanja odgovarajućih dobitaka i drukčije relacije moći unutar razvijenih zemalja što onemogućuje stjecanje odgovarajućih dobitaka višim dohotkom. Zašto se neki uspijevaju organizirati i neke im sile u tome pomažu, a neki ne uspijevaju? Kako izgraditi most između potreba i ciljeva i pronaći optimalnu trajektoriju? Tada nije tražio izvor razlika u ulaganjima u R&D, što je korigirao 1971. te ga je to vratilo Schumpeteru koji mu je bio učitelj.[545]

Singer je na podacima UNCTAD-a otkrio da su zemlje s dohotkom ispod 400$ više deteriorirale nego zemlje s 400-800$, a ove su više od onih koje su imale iznad 800$. Tako su se prve pogoršale za 11%, druge za 6% i treće za 3%. Isus bi rekao tko ima, dat će mu se, Marx bi rekao da je to ilustracija raslojavajućeg djelovanja zakona vrijednosti, dok bi kibernetičari rekli kako je pozitivna povratna sprega tomu uzrok. Kad ćemo spregnuti religiju, filozofiju i znanost u tehnologiju koja će biti autopoietična?!

W. R. Cline[546] pita se može li se model četiriju tigrova uopćiti.

[544] *Development Perspectives*, London, 1981., str 217.

[545] Moramo se zapitati zašto je trebao biti toliki zastoj u njegovu razvoju. Vjerojatno je bio jak utjecaj okoline koja je do nedavno podcjenjivala Schumpeterov doprinos. Pošteno je što i veliki ljudi priznaju kako se vraćaju na izvore jer ih je život krivo odveo. Koliki bi trebali nadvladati osobnu oholost i četvrtu potrebu po Maslowu i ne lutati prepotentno prostorima koje su već velikani istražili i opisali. Koliku cijenu plaćaju drugi koji nemaju pretpostavke i privilegiju baviti se znanstvenoistraživačkim radom i koji ni ne slute kako smo blizu rješenja. Tako se vrtimo od Poncija do Pilata jer ne znamo sile kauzaliteta i finaliteta, kriterije i mjerila pa rezultat ne može biti drukčiji nego što jest. U danim uvjetima s danom razinom htijenja i znanja, zbilja ni ne može biti umnija.

[546] *Can the East Asian Model of Development Be Generalised?*, World Development, vol. 10, br. 2, 1982. str. 89.

Odgovor mu je ne jer ne može ne izazvati protekcionističke reakcije u primjeni. Ta su četiri tigra premali i ne ugrožavaju svjetske monopole, a s druge su strane poticaj drugima da krenu njihovim putem.[547]

Kako se Singer slaže s Clineom, moram reći da bi i ovdje trebalo razdvojiti nacionalnu strukturu po kriteriju učinkovitosti i humanosti i integrirati je s drugim dijelovima u okruženju. Ukoliko dođemo do takvih integracija, veće su šanse za razrješavanje sadašnjih ekonomskih i političkih proturječnosti. Postoje u svim sredinama produktivniji i pošteniji i manje produktivni i manje pošteni. U ovisnosti koji su se bolje integrirali, imali smo razvoj ili kaos.[548]

Vratimo se u zbilju i pogledajmo rezultate do kojih je došao Singer u istraživanjima odnosa Sjevera i Juga. Između 1959. i 1970. ZUR su izvezle 74% više, a razvijeni 152% pa je međunarodna trgovina bila bolji aparat za rast razvijenih nego ZUR. Njegovo je zapažanje da bankarske posudbe kao lijek samo odgađaju problem, ali ga i intenziviraju. Koliko smo mi toga svjesni? Po njemu, vodeći borci za pravičniju politiku bili su Rao (Indija), Stanovnik i Mates (Jugoslavija) i H. Santa Cruz (Čile)!? Svi ti zajedno s njim bili su tretirani u UN-u kao *radikalni, naivni, amateri, utopisti*. Takvi su ovdje i svuda održavali proces živim dok nije postao prihvatljiv za *odgovorne*, *pragmatične i profesionalne* da to preuzmu.[549] Najbitnije je imati mogućnost stvaranja, biti u autopoiesisu. Što je sustav moralniji i umniji, to će slabiji davati više (ne)materijalne podrške boljima i tad će nastupati još bolja sinergija. No sustav je više određen moralno i intelektualno najboljima i na njima leži najveća odgovornost.[550] Uvjeren sam kako će uskoro u našoj zemlji poštenje biti na većoj

[547] Najnoviji razvoj događaja pokazuje kako su i tamo C igrači najvjerojatnije preuzeli naredbene položaje i krahovi koje imaju neminovni su. Kako bi grešnici bivše Jugoslavije mogli lijepo živjeti učeći druge po svijetu da ne čine iste greške koje smo mi prošli!

[548] Trebat će tisuće godina da tako strukturirani sustavi nauče kooperirati ako nema vizije finaliteta! Ukoliko bi se izvršile dobre diferencijacije i integrirali stvaralački subjektiviteti, imali bismo jezgre za razvijanje harmonije i minimiziranje antagonizma. No žuriti u makrokosmos, a ne znati projektirati ni u mikrokosmosu autopoietičnu samoorganizaciju, opasna je igra. Od 1960. mnogo sam se puta opekao, ali srećom sve me to samo imuniziralo da lakše podnosim emocionalne i intelektualne udarce.

[549] Tako C preuzimaju od B, a na B je da dalje stvaraju i idu Njemu opraštajući moralno i intelektualno slabijima. Ako tako rade, razvitak će im biti eksponencijalan, a ako to ne žele ili ne znaju primijeniti, čeka ih stres, bolest i na kraju smrt. Bolji su uistinu dužni predavati postignuto slabijima i previše se ne uzbuđivati što nemaju (ne)materijalna priznanja.

[550] Moj je profesor Đurašević predlagao da bi se porez trebao plaćati prema kvocijentu inteligencije. To bi bilo autopoietično. Kako sam desetak godina testirao inteligenciju i u praksi se razoča-

cijeni i više no bilo gdje u svijetu. Mi smo bogati B igračima jer nam je takva povijest. Veliki je problem što nemamo znanost koja bi nam dekodirala što znači imati svoju državu pa se cijeli proces događa bolnije no što bi trebao. Kad naša država uistinu počne štititi svoje B igrače, a to nam je sljedeći strateški zadatak nakon mirne reintegracije, nastajat će *bljeskovi* i *oluje* koji neće ništa moći oskvrnuti. Kao što je Einstein predvidio da gravitacija zakrivljuje svjetlost, tako s 99%-tnom sigurnošću tvrdim da će kod nas pošteni pobijediti nepoštene, pametni manje pametne, a kulturni manje kulturne, ukratko B će biti jači od C.

Ovdje je vrijedno ponovno se vratiti u UN jer se radi o jednom prirodnom pokusu koji nam mnogo govori kako se rađaju i održavaju autopoietični subjekti i kako ih alopoietična okolina tretira. Da su Rao, Stanovnik, Mates i slični bolje i više znali o teoriji i metodama samoorganizacije, ne bi se vjerojatno dogodilo da ih birokrati istisnu. Vjerojatno su u toj igri pripomogli birokrati iz Indije, Jugoslavije i Čilea. Sjetimo se: Rien ne vit que par le detail. To najčešće nedostaje stvaralačkim subjektivitetima i na različitim sitnicama *love* ih hijene pragmatičari u ljudskom obliku. S prirodne strane to je umno jer za svakoga treba mjesta pod ovim suncem, ali u interesu je cjeline da svatko zna što je tko stvorio i koliko.

Uzmimo za primjer nastanak jedne agencije OUN-a. Skupina oko Singera predlagala je da se oblikuje[551] institucija koja se trebala zvati UNFED (UN Fund for ED, što bi u bukvalnom prijevodu značilo neishranjeni). Naziv je bio previše blizu istini pa je dodan prefix special i tako je postao SUNFED. Još je jedan događaj *poučan* za proizvodnju autopoietskih subjekata i njihovo samoorganiziranje. Tako je D. Hammarskjold (iz OUN-a) zamolio E. Blacka (iz Svjetske banke) za sprezanje IDA i OUN-a. Posljednji je ljubazno, ali jasno odbio taj prijedlog. **Žalosno**. Tako SUNFED i IDA nisu povezali UN i WB. Najbolji ekonomisti pokazali su mnogo entuzijazma i iscrpljeni ustupili mjesto birokratima. Ovi su nas u svjetskim razmjerima doveli u sadašnje stanje, a kako je birokracija ovijena tajnom kao i proces proizvodnje, to se krivca ne može

rao u veću vrijednost, s vremenom sam shvatio da je ključna varijabla poštenje. Tu se kriju ogromni intelektualni potencijali, samo ne izlaze na površinu dok sustav ne postane autopoietičan.

[551] ibidem, str. 301.

definirati. Sreća je da su mnogi akteri živi i rašamonske se situacije mogu rekonstruirati. Uočimo da su OUN i Svjetska banka središta političke i ekonomske moći. Vidi se da ima dovoljno ljudi među razvijenima koji su za racionalnije i humanije odnose. Takav projekt čak financira Svjetska banka, ali je to više učtivost, no istinska orijentacija. Zašto nema daljnjeg procesa u smjeru autopoiesisa? Vjerojatno ga od tiskanja knjige neće ni biti, ali je sada prilika za samoorganiziranje. Jesu li navedeni ljudi na četvrtoj ili petoj razini po Maslowu?

J. Tinbergen

J. Tinbergen također se ubraja među autopoietične znanstvenike.[552] Iako je doktorirao fiziku, uslijed ekonomske krize 1929. opredijelio se baviti ekonomijom i društvenim znanostima.[553] ***Development cooperation as a learning process*** moto je njegova rada. U tom djelu govori o procesu učenja kojim smo svi prošli. On je napustio fiziku pod utjecajem siromaštva koje je 1929. počelo u Holandiji. Istraživanja je započeo proučavanjem ciklusa. Po njemu važno je razumjeti trendove oko kojih ciklusi osciliraju te potrebu za međunarodnom kooperacijom umjesto grubih konflikata. S humanističkog ugla upotrebio je svoju komparativnu prednost *self made* ekonomskog razmišljanja. Karakteristika je nerazvijenih, po njemu, nedostatak kapitala. Kvaliteta stanova, prekrcani vlakovi, tramvaji i autobusi, male trgovine te brojna trgovanja na otvorenom prostoru. Također, kontrast bogatih i siromašnih veći nego u Europi ukazuje na rijetkost ljudskog kapitala i razlikama u moći. Greške u odlučivanju također su mogući uzrok nerazvijenosti.

Za čitatelja će biti zanimljivo kako je išao sljedeći proces. Na poziv Svjetske banke napisao je djelo[554] ***The Design of Development***. Poteškoće

[552] Imao sam priliku tri puta (1974. 1978. i 1981.) posjetiti ga u njegovoj kući i nekoliko sati prodiskutirati s njim svoje dileme u ekonomiji. Ohrabrio me na mom putu iz psihologije i tehnologije u ekonomiju. Nažalost odnio je u grob tajnu o razlici čikaške i osječke škole. Nije li me razumio? Nisam li ja njega razumio? Jesu li političke i ekonomske sile jače od psihosocijalnih sila? Po teoriji fraktala model ABCD dalje se rastavlja pa iz B imamo BB i BC, pa BBB i BCB itd. Povijest će nas staviti gdje smo zaslužili, a možda i u vječnosti nastavimo istraživanja u tom pravcu.
[553] *Development cooperation as a learning process* (str. 315.)
[554] *The Design of Development*, Baltimore, 1958.

ZUR-a po njemu su preambiciozni ciljevi i projekti, neuspjeh u tretiranju inflacije, rasipanje resursa uslijed uskih grla ili neiskusnih političara, raširena korupcija. Pronalaženje učinkovitijeg i humanijeg (less inequitable) razvoja moguće je razumijevanjem međupovezanosti glavnih ekonomskih pojava, zatim minimum školovanosti, što je prepoznato ali neobrađeno. No Svjetska je banka dosta dugo pružala otpor da čak tiska to djelo.[555] Po Tinbergenu korektna definicija za kapitalni koeficijent jest vrijeme za koje se output izjednači s uloženim kapitalom. Mogli bismo dosta naučiti od P. P. Streetena koji smatra da postoje dvije vrste ekonomista — jedni koji znaju da ne znaju i drugi koji ne znaju da ne znaju.

Samuelsonova je formula da se ekonomisti svijeta ujedine jer nemaju što izgubiti osim svog neznanja. Hirschman je diferencirao teorije po tome prihvaćaju li ili odbacuju uzajamnu dobit iz odnosa Sjever i Jug te postoji li jedna ekonomska disciplina primjenjiva na sve zemlje i u sva vremena. Tako je dobio četiri tipa:[556]

Ortodoksni neoklasičari oboje prihvaćaju, a neomarkisti i teoretičari ovisnosti oboje odbacuju, razvojni ekonomisti odbacuju jednu disciplinu a prihvaćaju uzajamnu dobit, a klasični marksisti usvajaju jednu disciplinu ali odbacuju mogućnost uzajamne dobiti. Gdje se ubrajaju naši ekonomisti? Je li autopoietična ekonomija sinteza? To svatko mora sam iz sebe izvesti ...

J. Robinson[557] smatra da je gore od biti eksploatiran od kapitalista, ne biti uopće eksploatiran. Ne može joj se prigovoriti cinizam. Nju muči dilema gdje Hegel i Leibniz progovaraju preko Keynesa[558] da imamo najbolji sustav što možemo i gdje Marx progovara preko Schumpetera da je sustav okrutan i nepravedan. Neki stupanj samoregulacije ostvaren je i po njoj treba pustiti[559] proces pa će on sam po sebi autopoietski dovesti do većeg zadovoljstva. Dodao bih kako brzina samoregulacije zavisi o brzini saznanja o ciljevima, kriterijima, sredstvima. Streeten u-

[555] Mene je uistinu strah kad čujem na HTV-u ili pročitam u novinama kako su nam odobrili kredite i volio bih da toga bude što manje. Bojim se kako mi nismo svjesni što radimo i kamo nas oni vode.
[556] Pioneers, str. 344.
[557] *Economic Philosophy*, Penguin, 1966. Str. 46.
[558] ibidem, str. 130.
[559] Pioneers, str. 341.

kazuje kako je povijest razvojne ekonomije proces koji ide od velikih generalizacija i apstrakcija k specifičnostima i konkretnosti. Mi u Hrvatskoj, a nadam se i u BiH, pa i drugim zemljama tranzicije imamo šansu.

J. Viner

J. Viner,[560] sljedeći autopoietični igrač, zalagao se da test razvijenosti bude redukcija siromaštva te je prvi branitelj osnovnih potreba.[561] Uočio je kako stopa rasta stanovništva opada nakon što dohodak raste. Međunarodnu pomoć smatra inferiornim instrumentom međunarodne kooperacije. Vratimo se A. Lewisu[562] koji ima test što bi bilo kada bi razvijeni nestali u 2000. Bi li ZUR-u bilo bolje ili gore? Tko kaže gore, taj je plavi, a tko kaže bolje, taj je crveni kao na lakmus testu. Zastupnici plave inačice imaju argumente u četirima tigrovima, a crvene u Indiji, Indoneziji, Kini, Japanu. Hirschman je uočio da je Latinska Amerika bolje napredovala za vrijeme svjetskih ratova i velike depresije kada im je kontakt s razvijenima bio slabiji. Tako je Rostow predstavnik prvih, a Frank drugih. Pristalice plavih su: J. Viner, R. Nurkse, IMD, Little, J. Bhagwati, B. Balassa, a drugih: R. Prebisch, H. Singer, G. Myrdal, A. Hirschman, S. Amin, F. Fanon, J. Galtung.

Sinteza je da razvijeni emitiraju dvije vrste impulsa, prve koji pomažu razvoju i druge koji čine prepreke i Lewisov test koristan je da selektira ideologiju ekonomista.[563] Tako Streeten zaključuje[564] da nije pitanje djeluju li razvijeni pozitivno ili negativno, nego kako pozitivno primiti, a negativno odbaciti. MNK koji pomažu razvoju i koje *fair* dijele dobitke, *welcome* su. Tako smo došli do nekih premisa autopoietične ekonomije. Gospodarski sustav mora znati kada biti otvoren, a kada zatvoren pred okruženjem. Koliko kod nas ljudi prođe kroz crveno? Jesu

[560] ibidem, str. 348.
[561] *International Trade and Economic Development*, Oxford, 1953. str. 100-103.
[562] Pioneers, str. 350.
[563] Podsjetimo se kako je sve u životu od biologije do prava igra crvenih i zelenih semafora te gasa i kočnice. Poenta je da imamo što manje udesa na raskrižjima života. Mi previše trošimo novaca i ljudskih žrtava na fizički promet, a uvjeren sam da bi i tu bilo velikih ušteda kad bismo počeli razmišljati o svakoj našoj misli, riječi i djelu u tom duhu.
[564] ibidem, str. 354.

li tajkuni taj tip? Koliko nas na zeleno svjetlo pritišće kočnicu?

Odakle dolazi taj strah od davanja gasa kada konačno imamo svoju državu u kojoj možemo biti slobodni i imati *zeleni val*. No inercija uslijed navika prošlosti čini što čini i trebat će vremena da shvatimo što znači imati svoju državu. Da bismo to shvatili, prvo treba shvatiti kako napraviti autopoietičnu ekonomiju te sinkronizirati semafore i osposobiti vozače.

Postoji klasifikacija na velike (Mahalanobis) i male (Schumacher). Ironija je života da zemljak Gandhija i Tagore zastupa neoklasičnu tezu, a čovjek sa zapada govori iz tao filozofije: "the small is beautiful". U ZUR-u se premalo troši za istraživanja i razvoj. Po glavi je to omjer 100:1 između bogatih i siromašnih. **Nema odgovarajuće tehnologije za ZUR,** zaključak je Vinera, pametnog i poštenog ekonomista koji izvrsno diferencira i integrira iščitano. Možemo samo zažaliti što ne ulazi dublje u ljudski i tehnički čimbenik, ili još dublje u biološke i filozofske dimenzije. Tada bi vjerojatno i zaključak bio drukčiji jer postoji odgovarajuća tehnologija i za ZUR.

Na kraju P. Streeten klasificira ekonomiste na utopiste i pedante. Posljednji su profesionalci s finim umom i velikom pažnjom za detalje. Ako vi mislite da postoje rješenje za svaki problem, oni vide najmanje dva problema za svako rješenje. Utopisti se ne brinu oko detalja nego su vizionari, čuvari vjere.

Oba pristupa su potrebna jer nam treba teorija koja ima veću diferencijaciju u pristupu i analizi, a s druge strane i teorija koja će integrirati pojave i procese. Također sve više postaje jasno da nam je neophodna intelektualna tehnologija koja je rigorozna prema ograničenjima, a istovremeno omogućuje (ne)formalni pristup. Neophodno je imati tri dimenzije u vidu:

–povijesnu;

–prostornomeđunarodnu;

–te po Leibensteinu, MicroMicro teorija, tj. što je unutar tvrtke, farme, domaćinstva i, ako je moguće, unutar pojedinca s konfliktnim težnjama.

Donedavno je domaćinstvo bilo ignorirano od ekonomista.[565] U biti nam treba kombinacija pažnje prema detaljima s istovremenom vizijom alternativa. Tako se nešto ne može naći u jednoj osobi, ali unutar tima to je nužno njegovati. Što reći nakon prikaza zapadnih ekonomista koji o razvoju razmišljaju kreativnije od ljudi u World Bank i International Monetary Fund?

Ima još sijaset takvih. Problem je kako takve spregnuti s našim najboljim umovima. Dok to ne obavimo, nema nam 100 milijardi dolara.

Nakon što sam dao prikaz zapadnih teoretičara, dat ću kraći prikaz teoretičara s Istoka, posebno Bahroa, Kantorovića i Kornaya. Njihov je zajednički nazivnik da više naglašavaju humanu notu ekonomije, očito inspirirani mladim Marxom. Nužno je unaprijed reći kako su oni bili daleko od mogućnosti utjecaja na ekonomske politike svojih zemalja. Ni prije spomenuti zapadni ekonomisti nisu bili previše na cijeni u svojim sredinama, ali je okruženje stvaranja i utjecaja ipak bilo povoljnije.

Autopoiesis iz perspektive ekonomista socijalističkih zemalja

Sustav se državnog socijalizma u Europi počeo raspadati 1989. padom Berlinskog zida. Neki misle da bi bilo najbolje sve što je prošlo shvatiti kao ružan san i zaboraviti.[566] Ne mislim tako, a i za mnoge je druge ono što živimo daleko od življenja dostojnog čovjeku.

[565] G. Becker je za otvaranje te problematike dobio Nobelovu nagradu.

[566] Sjetimo se kako sam izveo potrebu da iz naše povijesti kapitalizma, nacionalizma i socijalizma započnemo stvarati postmoderni sustav. To najkraće znači postkapitalistički, postnacionalistički i postsocijalistički pristup razvijanju gospodarstva. Sva su tri sustava pala pred slobodom i dostojanstvom čovjeka. Ukoliko te kategorije nisu fikcije, nužno je tražiti dobre i loše strane u svima njima i (re)konstruirati u skladu s autopoietičnom teorijom nešto što neće biti loša, nego dobra sinteza svega prethodnog.

R. Bahro

R. Bahro[567] polazi od toga da je Marx[568] svoju političku ekonomiju stvorio u službi ideala kojeg se pridržavao od mladosti i sve ga stvarnije razvijao o općoj emancipaciji čovjeka. Njegov je kategorički imperativ preokrenuti sve odnose u kojima je čovjek poniženo, podjarmljeno, napušteno i prezreno biće. To stoji ispred i iznad svake znanstvene zasnovanosti svoje ostvarljivosti. On razvija projekt kako bi ljudi komunističkog društva u razmjeni s prirodom postajali slobodni. Ideal mu je da živi rad nadvlada minuli rad sve većom koncentracijom na informacijski proces. On opaža kako u socijalističkim društvima rasipanje i oskudica idu ruku pod ruku.

Bahro reafirmira Marxovu[569] **ekonomiju vremena** jer vodi vremenu za razvijanje ljudskih životnih snaga. Naglašava ono što su ekonomisti socijalističkog društva zaboravljali, da samo asocijacija u kojoj je osiguran **slobodan razvitak svakog pojedinca jamči slobodan razvitak sviju**, a da to može dati samo društvo bez sile i terora odozgo i odozdo. Zagovaranjem slobode Bahro normalno nije stjecao simpatije partijskih diktatora i zatvor pa je izgon iz Istočne Njemačke bio prirodni tijek stvari. Shvatio je da će razvoj slobode biti izvor motivacije svih slojeva. On mnogo prije zapadnih teoretičara intelektualnog kapitala ukazuje kako umni rad maršira na čelu subjektivnih proizvodnih snaga. Za njega je opća emancipacija apsolutna nužnost jer u slijepoj igri egoizama, u nesolidarnosti, antagonizmu otuđenih pojedinaca, skupina te naroda sve više žurimo točki od koje više nema povratka na dobro. Privatna svojina može se ukinuti jedino svestranim razvitkom jedinke, a zatečene proizvodne snage može prisvojiti samo svestrana jedinka. On zapaža da socijalistička društva[570] proizvode toliku količinu opće sposobnosti da je aparat ne može zaposliti. Bahro ukazuje kako su jakobinci i boljševici samo kratko vrijeme pokazivali poštenje, ali se korupcija brzo raširila. Korumpirani su se brzo pobrinuli da duh korupcije po-

[567] Bahro R., *Alternativa*.
[568] ibidem, str. 20.
[569] ibidem, str. 150.
[570] ibidem, str. 270.

stane opći i obvezni i u kratkom vremenu stvorili klimu da pošteni funkcionar postaje sumnjiv ne samo u smislu da je glupan, nego i da teži položajima koje su osvojili šakali. Je li sve ovo i danas nakon nestanka socijalizma aktualno u nas i drugim tranzicijskim zemljama?

Po njemu, ekonomski je zadatak stvoriti novu organizaciju rada koja se zasniva na slobodnim solidarnim individuama. Kriterij kvantitete mora se potisnuti, a planiranje se mora podrediti razvoju svestranih ljudi i povećanju mogućnosti sreće. Materijalna nezajažljivost plaća se neslobodom, a praksa pokazuje da su jednaki rezultati ljudskog razvitka mogući i uz veće razlike u društvenom proizvodu. Bahro smatra da treba dalje ići k vremenskom budžetu pojedinca da se izjednače razvojne šanse. To je ekonomija vremena za svrsishodnu raspodjelu vremena za svestran, dodao bih autopoietičan, razvitak pojedinca. Ona bi uštedjela troškove (apstraktno radno vrijeme) i dovela konkretno životno vrijeme. Funkcija je cilja maksimiranje vremena za razvitak, za produktivno prisvajanje kulture. Slobodni samorazvitak moguć je samo u društvu koje ima sposobnost proizvoditi više nego što mora i što doista proizvodi. Zalaže se da se utrošak materijala i energije smanji. Bahro predlaže da se umjesto mjerenja prema vrijednosnim veličinama ili cijenama prijeđe na mjerenje prema ekvivalentima vremena. Tu je zadatak za ekonomiste koji zahtijeva suradnju s tehnolozima. To je uvjet da se skine proizvodima robni oblik. To se može ostvariti samo ako su ljudi sposobni ocijeniti posljedice svojih potreba.

U ovom pristupu ima mnogo humanizma, ali nedostaje dublje poniranje u pretpostavke, čovjeka i tehniku, posebno ograđivanja od zlouporaba. Nakon rušenja etatističkog poretka i nakon što njemački sociolozi istraže policijske dosjee, vjerojatno će se demonstrirati zakonitosti koje ovdje postuliramo. Dok zapadni ekonomisti idu *bottom-up*, istočni, vidi se, idu *top-down*. Danas gotovo više nema potonjeg. Jedino ostaju papine enciklike! Znanost mora ukazati na nužnost etike u gospodarskom razvitku jer bez poštenja nema motivacije za rad.

L. Kantorović

L. V. Kantorović[571] omogućuje nam da s kvalitete prijeđemo na kvantitetu i čak dođemo do mjere. Nažalost, već u uvodu nailazimo na otriježnjenje jer nam akademik Nemcinov[572] dokazuje neosnovanost Kantorovićeva pristupa. Autopoietskim subjektima teže je u etatizmu nego u kapitalizmu. Neshvatljivo je iz sadašnje perspektive kakva je bila moć političkih moćnika i kako se u totalitarnom sustavu teško probijala znanstvena misao. No zato je ona dragocjenija, a čak bih se usudio tvrditi i kvalitetnija jer nastaje u težim uvjetima. Zapad nije u stanju shvatiti totalitarni sustav iako je on bio neminovan ukoliko promatramo planetu u cjelini. Kapitalizmu kakav je bio, neophodna je bila ravnoteža i samo razumijevanje cjeline zbivanja otvara prostor za istinski razvitak i pojedinca i manjih i većih ljudskih zajednica.

Kantorović[573] procjenjuje da su gubici uslijed kampanjskog rada 25%, a produkcija bi se uklanjanjem nedostataka i primjenom znanosti mogla povećati za 30-50%. On[574] izvrsno uočava da je usuglašavanje općeg i pojedinačnog osnovna poteškoća planiranja. Bit je njegova pristupa doći do relativnog intenziteta i na osnovi toga stvara se **optimalni program** proizvodnje. Podloga su objektivno uvjetovane procjene. Autor predlaže termin procjena, a ne vrijednost jer se ne razmatra cjelina. Po njegovoj definiciji plan je optimalan ako je ispunjen asortiman i zadovoljeno načelo rentabilnosti. Načelo rentabilnosti zadovoljeno je ako se ne dobiju proturječni uvjeti, a ako se dobiju, analiza ukazuje na mogući put poboljšanja plana. Za postupno poboljšanje plana uspoređuju se procjene, a svođenjem jednih na nulu, a drugih na maksimum težimo optimumu. Kod neznatnih promjena uvjeta objektivno uvjetovane procjene imaju stabilnost, a u cjelini zavise o asortimanu, broju poduzeća, planskim kapacitetima i mijenjaju se izmjenom uvjeta. Kantorović smatra da je **neispravno zaključivanje na osnovi cijena** i da može dovesti do krivih zaključaka. Dubljim ulaženjem u problematiku

[571] *Ekonomski račun optimalnog korištenja resursa, CEKADE, Zg. 1985.*
[572] ibidem, str. 11.
[573] ibidem, str. 18.
[574] ibidem, str. 20.

definiraju se **operacije i resursi**.[575] Za izradu bilo koje vrste proizvoda koriste se procesi za koje je suma troškova proizvodnih čimbenika najmanja. Za Kantorovića[576] je rad jedini izvor stvorene vrijednosti. Teži svesti složeni rad na jednostavan te dobivanju relativnih procjena različitih kategorija rada. Moja istraživanja pokazuju da je marginalna produktivnost rada drukčija od Kantorovićeve, ali je bitno da operacionaliziramo varijable što je uvjet za konvergenciju procesa. Bez kvantifikacija otvara se prostor za zlouporabe po vertikali i horizontali.

Ukoliko bi se kritički gledalo na Kantorovićev rad, moglo bi mu se prigovoriti da nedovoljno duboko ulazi u ljudski čimbenik, dok je u tretiranju procjene zakupnine iznad gotovo svih ekonomista socijalističke orijentacije. Zalaže se za uključivanje procjene zakupnine što bi vrlo racionaliziralo proces rada. Na Zapadu je razvijen koncept leasinga, ali to je bila prilika za umnost socijalističkog društva. I ovdje bi sociološka analiza policijskih dosjea pokazala kako su glupost i nepoštenje korijen propasti ovog genijalnog projekta.[577] Komu zvona zvone?

Deficitarnost opreme javlja se relativno preniskom cijenom do čega dolazi uslijed nepotpunog obračuna troškova pa bi uvođenje rente na opremu ujednačilo uvjete proizvodnje. Neuvažavanje uloge opreme kao proizvodnog čimbenika iskrivljuje cijeli sustav cijena i tu je, po mojem mišljenju, jedan od najvećih uzroka za nedovoljnu učinkovitost socijalističke ekonomije i razlog što je doživjela kolaps. Za istu logiku bori se i kod korištenja prirodnih resursa, ali su u praksi rezultati išli u prilog onima koji su zloupotrebljavali sustav.

Kada će pametniji i pošteniji shvatiti da ih eksploatiraju manje stručni i moralno vrijedni? Takvi uspijevaju svuda po svijetu, a totalitarni sustavi bili su posebno pogodni milje za klijanje Salierija. Akademik Nemcinov sigurno nije ni znao koliko je glup u kritici Kantorovićeva rada, ali mu je socijalni okoliš davao prostor da sudi o nečemu

[575] ibidem, str. 50.
[576] ibidem, str. 72.
[577] Vjerojatno su moralno i intelektualno inferiorni ekonomisti bili zaduženi za nadzor nad Kantorovićem i sličnim autopoietičnim znanstvenicima i time su nesvjesni projektanti intelektualne blokade i kaosa koji sada imaju. Dok im se premijer Černomirdin izvanredno bogati, većina siromaši i to je neminovno; ako narod ne vidi tko su njegovi najbolji, nije zaslužio bolju sudbinu.

što, gotovo sam potpuno siguran, uopće nije razumio.[578]

Kantorović predlaže da plodnost zemljišta mora dobiti svoju procjenu uvođenjem diferencijalne rente (tj. uštedom rada koju daje korištenje tih resursa). **Rad je jedini izvor vrijednosti**, prirodni resursi i oprema čimbenici su koji utječu na proizvodnu snagu rada, a njihovo računanje potrebno je kao sredstvo za optimalnu raspodjelu rada i maksimiranja proizvodnosti rada te za uspoređivanje utrošaka rada u različitim uvjetima.[579]

Podsjetimo se kako su vrhunski svjetski ekonomisti, svjesni nedostataka neoklasičnog pristupa, tražili rješenja,[580] ali je još veći problem što svoje prijedloge nisu mogli ugraditi u svjetski monetarni vrh. Danas se odgovor traži preko teorije kaosa i u najnovije vrijeme preko teorije kompleksnosti, gdje se interakcijom što više znanstvenih disciplina i posebno njihovom sinergijom naziru potencijalni odgovori. Koliko znam nitko ne pokušava iskustva i skupo stečena znanja ekonomista koji su izrastali unatoč ogromnim teškoćama totalitarnog sustava, ugraditi u rješenja problema. Ovdje naša država ima povijesne i prostorne komparativne prednosti. Naš položaj između bogatih i siromašnih, između Istoka i Zapada dan je da budemo most povezivanja i stvaranja sinteze. No to neće doći samo od sebe. Ništa izvan nas ne smije odrediti naša razmišljanja. Alopoietičnost (ovisnost o drugima) mora se u naših ljudi što bolje i što više pretvarati u autopoietične paradigme mišljenja. Svjetski monetarni vrh gotovo nikomu nije to donio pa neće ni nama. Samo iz nas samih, iz naših najboljih srca i umova doći će spasonosna rješenja. To moramo prepoznati mi koji smo slabijih moralnih i intelektualnih kvaliteta i to je najvažniji zadatak sviju nas. To je psihosociološki problem koji postojeća humanistička znanost ni kod nas, a koliko znam ni u svijetu, nije ni prepoznala, a kamoli došla do tehnologija rješavanja problema. Kantorovića (B igrač) i sličnih Nemcinovu (C igrač)

[578] To svjedočim jer i sam imam slične suigrače i lakše mi je kad sam shvatio transcendentalnu vrijednost ove igre. Koliko smo energije i potencijalnih učinaka izgubili jer nismo razvili tehnologiju kojom će gluplji i nepošteniji vidjeti crveni semafor i pritisnuti kočnicu, a ne dati gas i nesmiljeno gaziti one koji rade po prirodnim i božanskim zakonima jer na zeleni semafor pritišć gas. Mladi ljudi vide što se zbiva i gube motivaciju kad im se tako nešto često događa pred očima.

[579] ibidem, str. 102.

[580] Dok su najbolji svjetski ekonomisti kritični prema neoklasičnoj ekonomiji, naši dojučerašnji apologeti Marxa sada veličaju Samuelsona.

ima svaka sredina, a demos (D igrači) mora znati prepoznati koordinate duhovno i materijalno moćnijih i raditi na njihovoj sintezi. Prigogine je otkrio točku bifurkacije i to razmišljanje pomoglo mi je da u socijalnom životu prepoznam diferencijaciju na B i C tipove. U prirodi bez čovjeka, osim rijetkih pojava koje su izučavali Haken, Asimov[581] i rijetki drugi, nema kreativne sinteze. Vratimo se ponovno Kantoroviću. U njegov sustav procjena uključene su:

–procjene rada različitih kvalifikacija (to je najslabije izvedeno po mom mišljenju);

–procjene proizvodnje (faza i finalne);

–procjene različitih vrsta materijala;

–procjene električne energije;

–procjene opreme (zakupnina);

–renta od prirodnih resursa;

–procjena usluga (transporta, komunikacija).

Na kraju analize Kantorović zaključuje kako postojeći sustav cijena nema takvu mogućnost ostvarenja omjera. Stoga se zalaže da se cijene moraju približavati procjenama koje on izvodi. On je svjestan nedostataka svoje metode i smatra da razrada metodologije zahtijeva zajedničke napore znanstvenika različitih struka. Umjesto stvarne konkurencije na tržištu, predlaže konkurenciju planova u procesu proračuna što bi značajno umanjilo materijalne gubitke. Koliko mogu pretpostaviti, većini se čitatelja to čini kao utopija. Zato je kao dual utopiji morao postojati GULAG, što je po mom mišljenju neminovni rezultat (bez)umnosti zbilje. Pitajmo se kako povezati Bahroa i Kantorovića koji su po mom mišljenju dva najautopoietičnija ekonomista prethodnog društvenoekonomskog sustava. Dok su zapadni ekonomisti bili blokirani u ostvarenju svojih ideja ili odbijani u tiskanju knjiga, istočni su ekonomisti prolazili daleko lošije za, po mom mišljenju, čak i bolje ideje. Dok je jedan sustav otvoren slobodi jedinke i ona se stvaranjem unutar njega barem djelomično potvrđuje, u drugom su šanse za stvaranjem

[581] *The Intelligent Mans Guide to Science*

daleko manje. U našoj smo zemlji na razmeđu tih sustava i u najnovijoj društvenoekonomskoj situaciji tu nema ničeg bitno novog. Stvaranje samostalne države samo je šansa za novu kvalitetu, ali to nije moguće s alopoietičnim paradigmama političara, znanstvenika i gospodarstvenika. Duboko vjerujem da naša zemlja može biti prva autopoietična država i iz nultih ekonomskih i političkih koordinata (bogatih i siromašnih, moćnih i nemoćnih) samu sebe voditi u skladu s prirodnim, psihosociološkim i božanskim zakonitostima.

Ne smije se zaključivati kako je zapadni sustav pobijedio. Mišljenja sam kako su oba izgubila jer se otkrića i prijedlozi njihovih najboljih umova nisu ostvarila. Po mom mišljenju mediokriteti i diletanti, uz časne izuzetke, vode države i čovječanstvo srlja u opasnu neizvjesnost jer nema kvalitetne teorije i metodologije rada.

Za sada je premala koncentracija autopoietičnih ljudi, a mediokriteti ocjenjuju rad najboljih. Tragedija je što je na primjer Zapad više cijenio prikazane ekonomiste s Istoka, a ne vlastite zemlje i sunarodnjake. Opća je zavist korijen, a sustav koji ne prepoznaje svoje najbolje umove, zaslužuje nedaće koje su ga zadesile i koje će ga još zadesiti. Najumnijim sam čitateljima vjerojatno već dosadan varijacijama na istu temu. Volio bih da ove moje pokušaje shvate u duhu Bacha.[582] Pretenciozno!?

J. Kornay

Antiequilibrium[583] još je jedan intelektualni izazov, potvrda autopoietskog uzleta, kritika neoklasične ekonomije i inicijacija novih puteva gospodarenja. Nastala je kao rezultat kauzaliteta, ali s jakom dozom osjećaja za finalitet. U Madžarskoj je 1968. izvršena temeljita privredna reforma. Teorija se pokazala nepodesnom za praktičnu primjenu, a autorova ozlojeđenost inspirirala je ovu knjigu. Kornai usredotočuje pažnju na kontrolu i tijek informacija. Knjiga je kritika teorije ravnoteže, a slabost je što ne nudi pozitivnu teoriju. Objektivni istraživač mora istaknuti sličnosti i razlike obaju sustava. Po Kornayu[584] osnovne su

[582] On je u *The Art of the Fugue* varijacijama na glavnu temu nedostižni uzor autopoiesisa.
[583] Kornay, J. *Antiequilibrium*. Zagreb, 1983.
[584] ibidem, str. 37.

pretpostavke neoklasične analize (OR):

–statički i stacionarni karakter;

–nepromjenjiv skup organizacija;

–privredni sustav sastoji se od proizvođača i potrošača;

–proizvodi se nepromjenjiv i konačan skup proizvoda;

–ne postoji vremenski razmak proizvodnje i potrošnje, nego simultano djelovanje, a željeno je jednako stvarnom;

–skup je mogućih proizvodnja konveksan;

–nema nedjeljivih proizvoda, resursa, nema rastućih prinosa;

–proizvođač maksimizira razliku prihoda i izdataka, tj. profit;

–potrošač maksimizira korisnost;

–nema promjene u proizvodnji i potrošnji u funkciji vremena (tj. nema tehnološkog progresa i učenja);

–cijene su jedini tijek informacija između organizacija;

–proizvođači su ravnodušni prema potrošačima i obratno;

–nema neizvjesnosti i svaka organizacija poznaje svoj skup mogućnosti.

Po njemu, OR se zadovoljava relativno slabim kriterijem optimalnosti **Pareto optimumom**.

Za privredu se kaže da se nalazi u Pareto optimumu ako ne postoji ni jedno drugo stanje koje bar jednog potrošača zadovoljava više, a pri tom niti jednog manje. Između organizacija postoje horizontalni i vertikalni odnosi. Institucija je podsustav privrednog sustava. Postoje jednostavne i složene, a unutar ovih su funkcionalne organizacije. To su proizvodnja, tehnološki razvoj, prodaja i financije. Nažalost i Kornayu je Ahilova peta kadrovska funkcija koju gotovo da i ne percipira. Interesi funkcionalnih organizacija u sukobu su oko alokacije ulaganja, povećanja plaća; proizvodnje koja želi stabilnost i prodaje koja želi fleksibilnost; financijskog aparata da se smanje zalihe te prodaje i proizvodnje da se zalihe povećaju. U vrijeme pisanje knjige Kornayu nisu na duhovnom horizontu japanska tehnološka dostignuća (zero defect, just in time,

canban), a bez sagledavanja ljudskih i tehničkih potencijala prostor za ekonomsku racionalizaciju drastično se smanjuje.

Kornay[585] uočava analogije ekonomskog sustava: jedinica, organizacija, institucija i privredni sustav. Fizika: čestica, atom, molekula i materija; biologija: dijelovi stanice, stanica, organ i organizam. Nažalost, ne ulazi dublje u procese i ne istražuje zakonitosti razvoja. Funkcija je odluke da kontrolira procese drugih jedinica. Postoji skup problema odlučivanja u vremenu te skup mogućih alternativa za rješenje skupa problema.

Skup prikladnih alternativa podskup je mogućih alternativa. On je presjek skupova istraženih i prihvatljivih alternativa. Kornay u socijalističku ekonomiju unosi elemente psihologije te postoji distribucija poželjnih dostignuća, tj. razine aspiracije. On lucidno uočava kako OR ispituje samo zaključni trenutak, a ne proces pripremanja odluka. Prepoznavanje organizacijskih procesa još je uvijek rijetkost kod svih stručnjaka (inženjeri, ekonomisti, pravnici) i ne znam samo od čega krenuti. Možda od Heraklita koji je to prvi percipirao, od Hegela koji je to najdublje razradio ili iz samog života *(bottom-up)*, što je najbolje, ali najskuplje i najsporije.

Sve više shvaćam kako se malo može promijeniti druge te jedino preostaje, što je najbolje, ali najteže, mijenjati sebe. Uistinu samoodgoj, samoobrazovanje i samoorganizacija autopoietični su putevi za razvitak pojedinca, tima, tvrtke, jedinice lokalne samouprave i na kraju cijele države. Proces razvitka mora ići iznutra prema van, a ni u kom slučaju obratno.[586] Začuđujuće je kako su osnovna ograničenja u nama samima, a da toliko silne energije trošimo alopoietski. Čini se da nam ni ovaj rat nije dao dovoljno lekcija iako je izbacio na površinu genijalne osobine naših ljudi. Ljubav prema slobodi domovine neiscrpni je izvor koji naši poduzetnici i političari ne znaju kao katalizatori ekonomskih i političkih programa i procesa rabiti na pravi način. Neki ga čak (ne)svjesno ubijaju

[585] ibidem, str. 102.

[586] Nije slučajno prvo stvoren Adam, a Eva je samo prilika za božansko ogledalo načela koji su savršeni: *Ljubav, Istina i Sloboda.* Iako sam to prepoznao prije dvadesetak godina, tek sada istinski prepoznajem dubine (Eros) i visine (Agape) božanskog stvaranja. Mi nismo ni svjesni koliko je Leibniz bio u pravu jer je ovo uistinu najbolji mogući od svih svjetova. Gotovo se nitko u dvadesetak godina nije složio kad sam to tako postavio, a gotovo se svatko složio kad sam tu filozofsku spekulaciju dopunio znanstvenim začinom: Da — u danim uvjetima, s danom razinom htijenja, znanja i timske organizacije.

ne shvaćajući kako to nitko do sada nije uspio.

Po Kornayu pripremanje odluke spoznajni je proces, gdje se iz memorije i početnih informacija stvara odluka izlaz, a algoritam[587] odlučivanja skup je proceduralnih pravila da bi se iz podataka i memorije došlo do odluke. Standardni procesi odlučivanja periodički se ponavljaju, a fundamentalni su složeniji i traže više informacija. Proces odlučivanja počinje formulacijom želje, a ja bih rekao da je tu precizniji izraz interes. Još bi bilo bolje ako bi čitatelj više znao učenja Plutchika i Maslowa i shvatio da je konativni dio ličnosti alfa i omega procesa. Kognitivno je samo neophodno posredovanje bioelektroničkim sklopovima kako ne bi došlo do kratkog spoja minus i plus pola. To znači od htijenja, preko znanja i suradnje do djela i uvećanog novca na kraju ciklusa. Sada dolazi ključni ekonomski proces jer proizvedeno treba alocirati prema marginalnoj produktivnosti varijabla i što bolje objašnjene varijance funkcije cilja.

Dok u *slučajnim* događajima ne vidimo božje (zeleni semafor) znakove, daleko smo od autopoietičnog poimanja života. Od rođenja do smrti alopoiesis na nas djeluje, a na nama je da se zatvaramo pred svim onim što ugrožava našu božansku prirodu i otvaramo pred okruženjem koje u nama proizvodi ***Dobro, Istinu i Lijepo.*** To nije ni u kom slučaju mehanički proces, nego divna dijalektika od tjelesne ljubavi i fizičkog rada do agape, preko ljubavi prema obitelji, timu, tvrtki, državi i ukoliko smo sve dobro harmonizirali, cijelom čovječanstvu.

Vratimo se Kornayu koji je blizu sintezama zapadnih i istočnih ekonomista. Odluci prethodi razina aspiracije. Razina je aspiracije element skupa mogućih alternativa odluke. Ne smije se pomiješati s funkcijom cilja. Napetost je aspiracije razlika odluke i rezultata, a stupanj napetosti aspiracije odnos tih veličina. Pokazatelji napetosti karakteristični su za ispravnost procesa odlučivanja te pouzdanost predviđanja. Razina je aspiracije ekstenzivna veličina, a poriv je intenzivna. Npr. skakači u vis imaju aspiraciju na 170 cm, a utroše 40, 16 i 2 sata treninga pa je omjer sati/cm sljedeći: 0,24; 0,1 i 0,001. Stavljanje u odnos pojava bit je mišljenja, a otkrivanje takvih odnosa govori nam o harmoniji su-

[587] ibidem, str. 117.

bjektiviteta i objektiviteta. Kako se stvaraju subjektiviteti donekle je poznato, ali kako da se samoorganiziraju gotovo da nije ni prepoznato kao problem. Kornay uspoređuje plan 1955. i 1969. god. U prvom je razdoblju bio više povezan s obujmom proizvodnje i iznosom nadnica, a u drugom uz profit, troškove i prodaju. Nemam uvid u najnovija zbivanja u susjednoj Mađarskoj, ali im svakako, kao i nama, treba više poštenja, više znanja, više suradnje, a o tome se tako malo uči svuda po svijetu. Mađarska uči iz svojih grešaka, a ima naroda koji to slabije rade. Prema školi OR ne može se objasniti zašto je neko poduzeće slabo, a neko nije, a on misli da se aspiracijama, napetošću aspiracija i odluka, intenziteta, može opisati razlika dinamičkog i stagnirajućeg poduzeća.

Mišljenja sam kako navedene varijable samo djelomično opisuju varijancu te da je uz motivaciju vrlo važna stručnost i međusobni odnosi, a što i Kornay ignorira. Za njega je tržište proces događaja, informiranja, odlučivanja, ponuda i protuponuda.[588] Sinteza je prema OR školi da će ravnoteža cijena isprazniti tržište, tj. osloboditi se viškova. U slavnoj Andersenovoj bajci svatko je osim kralja znao da je kralj gol, ali je potrebna bila naivnost djeteta da istina bude glasno rečena. Autor vjeruje da je došlo vrijeme u ekonomskoj teoriji da se razgovara jednostavno i otvoreno. **Svatko zna da tvrdnje OR nisu istinite.**[589] Vidjeli smo kako i slijed zapadnih teoretičara kritizira zapadnu neoklasičnu ekonomiju.

Po logici takve ekonomije mi imamo potenciranu krizu. Možemo joj prići sa znanstvenog i političkog gledišta. Znanstveno bi se svaka mjera MMF-a mogla temeljito kritizirati koristeći saznanja navedenih autora. S političke strane možda je i dobro što smo u krizi jer se drukčije ne možemo riješiti nesposobnih kadrova kako u privredi, tako i u politici. Prema kome biti sentimentalan? Prema domaćim ili stranim protivnicima? Je li moguće i protiv jednih i protiv drugih i je li moguća samoorganizacija sposobnih znanstvenika, privrednika i političara protiv manje sposobnih znanstvenika, privrednika i političara? Ne žurimo s odgovorima, ali prihvatimo da nam za to treba još posredovanja. Po

[588] ibidem, str. 207.

[589] Budimo precizniji, gotovo svatko tko misli svojom glavom, a ne prodaje laž kao istinu. Bilo bi dobro da se čitatelj zapita što su njegovi znanci *prodavali* prije 1990. a što sada u ekonomskoj znanosti i politici.

Kornayu (str. 211) postoje tri transakcije:

–informacijska;

–stvarna transakcija tijeka proizvoda;

–novčana.

Prodavačeve namjere da proda i kupčeve da kupi sazrijevaju od razine aspiracije do konačnog ugovora. U danom trenutku nije moguće zbrojiti namjere jer su stupnjevi zrelosti različiti. Namjera prodaje, prodaja, proizvodnja i zalihe imaju za njega nezavisan život. Ponuda i potražnja nisu mjerljive. Postotak je ispunjenja za Trabant 22-66%; Wartburg 34-56%, telefonski priključak 30-32%; u 1967/68. godini pokazuje nam[590] da su njegove apstrakcije utemeljene i mogu se operacionalizirati. Raskorak je stvarne i potencijalne proizvodnje u socijalističkim zemljama *skrivena rezerva*, a u kapitalističkim *višak kapaciteta*. Prodajne aspiracije oblikuju se u susjedstvu prijašnje razine uvećane za potencijalni prirast. Tako nam Kornay pomaže da na novi precizniji način vidimo sličnosti i razlike Zapada i Istoka. Pritisak postoji kad prodavači čekaju kupce, a usisavanje kad kupci čekaju prodavače. Tržište je u ravnoteži kada su razine aspiracija kupaca i prodavača jednake. Pritisak odgovara tržištu kupaca, usisavanje tržištu prodavača, a omjer razina aspiracije prodavača i kupca jest indeks relativne jakosti tržišnih snaga. Kornay i uopće mađarski ekonomisti predlažu da se od kapitalizma preuzme veća decentralizacija odlučivanja, veća sloboda kretanja cijena, profitni poticaji, a da se ne odrekne od socijalističkih odnosa vlasništva, planiranja i centralne kontrole.[591] Ne znam kakvi su im trenutni stavovi oko tranzicije, privatizacije i strategije razvitka, ali pretpostavljam da je *bottom-up* mnogo jači od *top-down* pristupa. Bojim se kako svi gube mjeru i sposobnost pretvaranja kvalitete u kvantitetu.

Na navedenim osnovama Kornay vrši sintezu razvoja ekonomske misli: Smith je uveo nevidljivu ruku, Gossen ideju funkcije korisnosti, Cournot veze ekonomskih pojava (krivulja potražnje), a Walras je sve to

[590] ibidem, str. 220.

[591] ibidem, str. 285. Neka čitatelj usporedi najnovije tekstove Kornaya preko Interneta pa sam presudi gdje je *konzistentan*, a gdje valjan. Pouzdanost i valjanost dvije su važne dimenzije u analizi varijance pojava.

integrirao. Bilo je potrebno stotinu godina da Smithova intuicija dobije egzaktan, besprijekoran oblik. No dok je to bilo ostvareno, potpuno je zastarjelo jer se današnja privreda bitno razlikuje od one iz doba Smitha. To što je formulacija prekasno usavršena, prilično je depresivno i on se nada da će današnje slutnje dobiti preciznu formulaciju prije no što prođe još jedno stoljeće. Da stvaralački subjektiviteti ne idu automatski zajedno i da će tu biti mnogo posla, govori nam sljedeći pasus.

Kornay smatra da je Langeov model proširen među pripadnicima Kantorovićeve škole. Utopija je, po njemu, da se proces kontrolira računskim cijenama. Krije li se iza toga interes ili neinformiranost, neka se upita i čitatelj? Još jedno lutanje Kornaya. Po njemu, Marxova cijena proizvodnje bazira se na učenju teorije ravnoteže. U cjelini se već pokazalo kako je teorija ravnoteže sterilna. Koliko znam još nema ekonomista koji imaju za uzor Prigoginove paradigme. One su bliže istinskoj prirodi, a posebno ljudskoj prirodi. Sjetimo se Hegela, čovjek stvara kad negativnom pogleda u oči. Tako možemo shvatiti čak i Heraklita kad nam kaže kako je rat otac svih stvari. Koliko kod nas junaci rata imaju postraumatski sindrom, a da im gotovo nitko nije u stanju pomoći da bi oni sami sebe transformirali u junake mira.?

Bez autopoietičnije ekonomije nema nam mosta od božanskih potencijala koje ljudi i tehnologija nose, do pravnog i političkog sustava koji ćemo izgraditi.

Moramo se pitati je li teorija cijene proizvodnje sterilna ako znamo stopu povrata iz ulaganja u ljudski i tehnički čimbenik? Kakve su nam šanse ako bismo alocirali prema Beckerovim rezultatima, a kakve ako je marginalna produktivnost ljudskog čimbenika veća od marginalne produktivnosti tehničkog čimbenika!? Po njemu, teorija granične korisnosti korištena je kao opravdanje za dohotke kapitalista i zemljoposjednika. A što je s tom teorijom ako se pokaže da je granična korisnost ljudskog rada dvadesetak puta veća od granične korisnosti opreme!? Što bi se dogodilo kada bi stručni i motivirani radnici shvatili da ih više eksploatiraju manje stručni i motivirani suradnici od rukovoditelja i vlasnika?

Vrlo malo naših ekonomista ima za moto ono što piše na Sponzi od

XVI. stoljeća, a bez toga ekonomija ide drumom, a etika šumom. Tajkuni su samo refleksija naše alopoietične samoorganizacije, a ne treba nam mnogo priprema da se autopoietičnost u naših ekonomista pretvori u veću zaposlenost, veću kvalitetu i produktivnost rada i što je trenutno najvažnije, veću stopu rasta. Prvi je korak da se shvati *bottom-up* kao organizacijsko načelo, a za *top-down* umjesto institucija i alopoietičnih zastupnika imamo kriterije ***Dobra, Istine i Ljepote.*** Mislim da nam treba još posredovanja najboljim svjetskim igračima.

Nakon što Kornay misli kako se obračunao s marksistima i neoklasičarima, na tapetu stavlja matematičare. Po njemu, Neumann je razbio uski matematički okvir, ali i najbolji matematički ekonomisti obično su preuski. Kao što vlak ne može izaći iz tračnica, tako se slijedi i okvir ideja. Kornay se već ranije požalio da nije moguće izvesti simulaciju iz Langeova modela, a ja mislim da je to moguće ako bismo ušli dublje u ljudski i tehnički čimbenik. Ograničenja nisu u Langeovu modelu, nego u nedovoljnoj diferenciranosti varijabla procesa proizvodnje i sveukupne dinamike odnosa. Biolozi još nisu dekodirali metabolizam, a znanstvenicima u društvu bit će još teže kreativno interpretirati proizvodnju. Tu se ne smije biti nestrpljiv i osuđivati modele, nego uporno raditi na njihovoj operacionalizaciji.

Rien ne vit que par le detail.

Po Kornayu većina komparativnih ekonomista pokušava dokazati superiornost jedne strane, a teško se može naći djelo koje objašnjava opće i specifično, zajedničko i različito u oba sustava. Moram reći da je ova kritika utemeljena i da je njegov rad jedan od kvalitetnih prvijenaca. Šteta je što nije iščitao Vaneka i Horvata koji su tu otišli još dalje. Kornay daje ocjenu slijedu kvalitetnih ekonomista koja je previše kritična, ali se moramo složiti s njegovim zaključkom: Vrijeme je za širu sintezu. Vrijeme je zrelo za sintezu. **Ipak bismo radije preuzeli na sebe prijekor neskromnosti, nego da diplomatski zaobiđemo duboko uvjerenje kako je potreban radikalan zaokret.** Vidimo da je Kornay u cjelini stvaralački prišao stvarnosti te da na neki način čak poziva na samoorganizaciju.

Ekonomisti samoupravne orijentacije

Kao studenta psihologije vrlo su me zanimali korijeni samoupravljanja. Kako kod naših autora nisam nailazio na zadovoljavajuće odgovore, to sam mislio kako naši ideolozi Kardelj, Bakarić i drugi kriomice koriste zapadna saznanja i to ideološki oblikuju u skladu s Marxovim učenjem. Nisam mogao pretpostaviti koliko su duboki kvazi-intelektualni korijeni u naših marksista iako sam od 1961. godine do raspada Jugoslavije 1991. imao bezbroj dokaza.[592]

B. Ward

Teorijsko osmišljavanje jugoslavenske prakse na ondašnjim tradicijama ekonomske teorije nisu dali jugoslavenski ekonomisti, nego Amerikanac B. Ward u svojoj disertaciji. Sažetak je dao u časopisu,[593] gdje je definirao funkciju cilja u samoupravnoj ekonomiji maksimiziranjem dohotka po radniku. Njegova je kritika da je ponašanje tvrtke neracionalno u alokaciji proizvodnih čimbenika. Vrijeme je pokazalo da je bio u pravu iako smo to svi, pa i ja, debelo ignorirali.[594] Za izgubljenim ne treba žaliti, nego svi zajedno moramo učiti kako se ništa slično ne bi dogodilo kod nas. Za Jugoslaviju sam bio spreman živjeti, a za svoju domovinu spreman sam umrijeti. Ta me motivacija drži i jača je od svih prepreka koje prolazim sa studentima, kolegama na fakultetu i Ministarstvu znanosti i tehnologije. Siguran sam da nam za put od Erosa do Agape tanatos nije potreban, ali ako gomilu grešaka ne znamo auto-

[592] Tek me masakr u Dalju konačno uvjerio koliko sam bio naivan i zaslijepljen, a bitka za Vukovar počela mi je otvarati prostor za naš autopoiesis. Tako mi Vučedolska golubica postaje metafora našeg razvitka, posebno nakon *Bljeska* i *Oluje* i ja reprocesiram, restrukturiram i reorganiziram svoja iskustva i saznanja u simulacijama dijaloga sa slijedom (ne)navedenih autora. Istražujem razvitak u svim njegovim sadržajima i oblicima jer sam uvjeren u snagu slobode stvaranja i stvaranje slobode našeg naroda sa svima drugima, bez obzira koliko smo do sada proizveli grešaka u međusobnim odnosima.

[593] Ward, B. *American Economic Review The Firm in Illyria.* AER, 1958., vol. 48, str. 120-127.

[594] Krenem li od sebe, moram priznati da nisam shvaćao koliko je u pravu, a krenem li od drugih, shvaćam kako nisu imali dovoljno poštenja i htijenja izboriti se za svoja saznanja. Ukratko, jedni smo bili glupi, drugi nepošteni i sustav se raspao budući da nismo znali učiti i voljeti bolje od sebe.

poietični dekodirati, smrt je neminovna. Osnovna je kritika Warda što samoupravna tvrtka više teži ulagati u kapital intenzivne projekte.[595] To se uistinu pokazalo točnim jer je Jugoslavija bila među prvima po stopi izdvajanja u ulaganja, što je bilo vrlo neracionalno.

Nažalost, mi smo svi premalo diskutirali o ovim saznanjima. Sada se iz ove vremenske perspektive pitam je li uzrok to što se to nije htjelo, ili doista nije znalo. U ekonomiji je bitno ulaženje u analizu stope povrata jer se tu, vidjeli smo, otkrivaju ogromni potencijali koje ne znamo rabiti. Tako je na sreću ili nažalost ponašanje alopoietično samoupravnih tvrtka na kraju bilo u skladu s Wardovom spoznajom da će takva tvrtka ulagati kada kapitalistička tvrtka to ne bi ni pokušala. Praksa u Jugoslaviji dala mu je za pravo, a da ni dan-danas mnogi doktori naše ekonomije nemaju pojma o B. Wardu. Osobno ne znam jesu li više krive te neznalice, ili oni koji su to manje-više znali, ali šutjeli, ili to znanje prodavali kao svoje. Bilo bi bolje da su naši ekonomisti započeli tražiti rješenja za tu *bolest*, nego što su dokazivali kako Ward nije u pravu, a da pojma nisu imali ni o njegovim teorijskim premisama, a ni o našoj praksi. Barjaktar je u tom smislu bio B. Horvat koji je stekao svjetsku slavu polemikama oko toga što je funkcija cilja samoupravne tvrtke.

Možemo se tješiti, ukoliko suosjećamo sa žrtvama rata, da je svijetu trebalo stotinu godina da se od Smithovih spoznaja dođe do operativnog modela, ali kao osoba koja znam kakav nam je intelektualni potencijal, ni moralno ni intelektualno s tim se ne mogu pomiriti. Brzina otkrivanja zakonitosti i primjena toga u životu mora biti imperativ ukoliko uopće želimo opstati, a da i ne govorim ako se želimo razvijati. Tu je ključ kojim imamo priliku izaći iz krize. Danas su mnogi u zabludi kako nas je samoupravljanje dovelo u krizu, a bit pristupa za koji se zalažem jest kako će **XXI. stoljeće biti najvjerojatnije upravo samoupravna, po mojim sadašnjim saznanjima autopoietična ekonomija.** Jasno, ni u kom slučaju kako smo to koncipirali, a posebno ostvarili, nego s mnogo više poštenja, pameti i kulture. Tada će se vidjeti sva ljepota ove ideje.

[595] Ward, B. *The Socialist Economy*. NY, 1967., str. 210-211.

J. Vanek

Najcjelovitiji teorijski rad[596] o samoupravnoj ekonomiji napisao je moj prijatelj J. Vanek. Nužno je reći da je rođen u Češkoj i da je tamo dovoljno živio da upozna etatističku ekonomiju. Zahvaljujući bratu koji je radio u ILO-u, prelazi na Zapad i dobro upoznaje kapitalnu ekonomiju. Prolazi školu MIT-a i dobiva međunarodnu reputaciju istraživanjima međunarodne razmjene. Zahvaljujući bratu upoznaje jugoslavenski sustav i jednostavno se zaljubljuje u teoriju i praksu samoupravljanja. Napušta klasičnu akademsku karijeru i baca se naivnije no ja u izgradnju teorije i prakse samoupravljanja. Srećom je već prethodnim radom osigurao doživotnu profesuru (C. Marx, Profesor na Cornell univerzitetu) te se slobodno posvećuje ružnom pačetu i njegovu razvijanju. Jugoslavija je mogla zapaziti njegov rad već 1972. godine, kada skupini naših ekonomista govori kako smo mi avion s dvama motorima, ali rabimo samo jedan.

Prevedeno to bi značilo da smo već tada mogli u potencijalima koje u sebi ima samoupravna ekonomija dvostruko više uživati. Tu je Vanek prvi put doživio razočaranje jer su se neki naši ekonomisti primitivno ponašali. On, kao stvaralački subjekt koji je prošao Istok i Zapad, i dalje radi na istraživanjima te razvitku teorije. Kritizira Wardov pristup iz neoklasičnih paradigma za razliku od naših znastvenika i upravo time i pronalazi putove racionaliziranja ekonomije rada. Mi još nismo našli snage ni da prevedemo njegovu već spomenutu knjigu i tu sam naišao na fenomen čuvstvene kuge u našem društvu. Nomina sunt odiosa. Stvaralački subjektiviteti sami su si krivi i ne smiju optuživati druge. Mišljenja sam da je bitno ukazati zašto je J. Vanek *dragocjeni* kapital za našu zemlju. Kako je već rečeno, prošao je Istok i Zapad i duboko je uvjeren da je naš put bio najbliži onomu što je ekonomski teorijski optimum. Kako je istinski vjernik, to je i u tom pravcu nastojao harmonizirati vjerska i znanstvena rješenja. Ima međunarodnu reputaciju i kada takav čovjek zagovara samoupravni sustav, nešto je drugo nego

[596]Vanek, J. *Labor Managed market Economies*. Cornell University Press, 1970.

kada smo to mi sami radili.[597]

Vanek sintezom teorijskih saznanja i vlastitih iskustava na 400 stranica razrađuje rječnikom zapadne teorije mikro i makro teoriju te ekonomsku politiku i planiranje. Novu kvalitetu koju nam Vanek nudi, a do kojeg još nisu došli naši ekonomisti ni u 2000., debelo zaraženi etatizmom i kolektivizmom te krivim pristupom tranziciji, jest što prihode i rashode promatra ad hominem.[598] Već je Protagora rekao kako je čovjek mjera svih stvari, a Hegel da čovjek ima beskonačno pravo u svojoj djelatnosti i radu nalaziti samoga sebe zadovoljenog.[599] Dok se individualni doprinosi utapaju u cjelinu, a nema sagledavanja i diferenciranja doprinosa, motivacija će biti daleko ispod maksimalne. Ward je genijalno anticipirao funkciju cilja, ali nije imao daha razraditi maksimiziranje dohotka po zaposlenom. Vanek to nije završio jer to nije u stanju nijedan pojedinac, nego samo tim interdisciplinarnog sastava. No učinio je, koliko mi je poznato, najveći pomak u otkrivanju potencijala samoupravne ekonomije.

On izvodi iz troškova po radniku dohodak po radniku;[600] mi smo u praćenju naših ekonomskih zbivanja bili ispod toga, a nažalost smo još uvijek.

Možemo li živjeti bez kvalitetne i brze povratne sprege? Unatoč nedostatku povratnih informacija, samo jaki autopoietični subjekti i dalje maksimalno rade. Vanek nam neoklasičnom analizom daje tri pravila za upravljanje materijalom, opremom i radom.

Nova je kvaliteta što se proces prati po čovjeku, a ne agregirano. Suvremena kompjutorska obrada daje ogromne mogućnosti, posebno mikrokompjutori i mreže, a mi o Vanekovu radu ne znamo gotovo ništa. On se ne zadržava na razini tvrtke, gdje se posebno zalaže za tzv. *new entry*, tj. otvaranje novih radnih organizacija. To je jedan od bitnih pro-

[597] Kad sam 1977. rekao da bi on mogao biti naš ambasador u SAD-u, uvjerio sam se u beskraj našeg primitivizma.Odgovorna mi je osoba tada u našoj ambasadi na to rekla: "Ali druže, ja sam ambasador." Taj se dotični drug sada negdje vjerojatno zlopati u Makedoniji, a ja sam postavio kolegi po struci slično pitanje nakon 20 godina. Što, dragi čitatelju, predviđate da je bio odgovor na isto pitanje nakon svega što smo prošli?! Od 1998. mogli smo razvijati NPR, američki genijalni projekt primjene znanstvenih i poslovnih saznanja u politici i tako biti prvi partner SAD-u.
[598] ibidem, str. 35.
[599] *Filozofija povijesti*, str. 28.
[600] Vanek, str. 36.

blema o kome je, pod njegovim utjecajem, skupina slovenskih ekonomista (Petrin, Prašnikar, Vahčić, Glas) počela intenzivnije razmišljati pred raspad Jugoslavije. Drugi, gotovo mogu tvrditi, nisu ni čuli za taj problem.[601]

Vanek izvodi opću ravnotežu uz punu zaposlenost, što vjerojatno više nije teorijski utemeljeno, ali je u danim uvjetima znanstveno opravdano, posebno uz *free entry* koji smo kod nas dočekali tek dolaskom na vlast A. Markovića.

Ekonomski parametri (prihod, rashod, materijal, energija, oprema, živi rad itd.) moraju se **pratiti po čovjeku i vršiti povrat prema postignućima**. Ukoliko tu budemo i dalje vršili agregiranja i čak negativne transformacije u smislu da bolje prolaze neradnici i kolektivi koji prave gubitke (INA, elektroprivreda), male su nam šanse za razvijanje slobode u svijetu u kome sve više vlada zakon kaosa. Neoklasičnom analizom na kraju svojih istraživanja zaključuje[602] da svaki čimbenik proizvodnje nakon postignute ravnoteže prima prema marginalnoj proizvodnosti, tj. prema tome koliko je plaćena posljednja jedinica tog proizvodnog čimbenika. Podizanje tehničke opremljenosti u rastućoj ekonomiji dovodi do djelovanja koje je ispod optimuma.[603] Samoupravna će tvrtka po definiciji biti manja po veličini u odnosu na kapitalističku, a više tehnički opremljena. Vanek također zaključuje kako će i na oligopolnom tržištu biti veće natjecanje u samoupravnoj nego u kapitalističkoj ekonomiji. Ovdje moram reći da bi uvođenje sociološkiih varijabla moglo objasniti zašto je kod nas konkurentnost bila manja. Manje su se sposobni i bez teorije organizacije zatvarali pred vanjskom opasnosti jer im je politička organiziranost služila kao štit od ekonomske učinkovitosti drugih.

[601] Za B. Horvata ne može se npr. reći da ne poznaje taj fenomen; nije mi promaknulo njegovo podcjenjivanje tog fenomena te uopće Vanekova doprinosa. Moram pri tome podsjetiti javnost na događaj u ljeto 1997. kad se u Dubrovniku održavao skup samoupravnih ekonomista. Oba smo naivno očekivali novu kvalitetu, a B. Horvat nametnuo se za vođu ne poštujući komparativne prednosti J. Vaneka. Prije toga dao sam mu svoj tekst s Cornella kojim sam potvrdio svoju disertaciju i nekoliko se sati nije pojavljivao. Ne znam je li i koliko to čitao, ali od svega što smo pričali *kupio* je samo Maslowa i dosta ga dobro plasirao u svojoj knjizi. No, kako sam slično već prije doživio od nekih drugih vodećih ekonomista, to sam već bio imuniziran. Znao sam da me čeka mukotrpni rad empirijskim dokazivanjem jer su taštine ljudi ispred objektivnih potreba ekonomske znanosti.

[602] ibidem, str. 382.

[603] ibidem, str. 383.

U situaciji monopola kapitalistička će tvrtka više zapošljavati od samoupravne na jedinicu kapitala te po Vaneku Ward ima pravo u takvoj konstelaciji odnosa. Čim se proces slobode širi, djeluju ekonomski zakoni pa uloženi kapital traži da se obrće i vraća uloženo, a to zahtijeva širenje i zapošljavanje. Po Vaneku je posebna korist samoupravne ekonomije odsustvo rigidnosti u politici nadnica, a slijedi iz odsustva konflikta rada i kapitala. Wardovo otkriće negativne elastičnosti ponude u samoupravnoj tvrtki, Vanek razrješava uvođenjem humanizacije[604] kao nužnog korektiva učinkovitosti. Bio sam sretan što me On doveo do tog čovjeka koji je drugim putem došao do sinteze učinkovitosti i humanosti, a koju sam anticipirao u isto vrijeme, nezavisno od njega.

U cjelini pod pretpostavkama savršene konkurencije, savršene mobilnosti svih čimbenika proizvodnje i slobodnog *ulaza*, samoupravna će ekonomija automatski imati punu zaposlenost svih resursa i alocirati resurse prema Pareto optimumu. Tu je posebno važan slobodan i brz ulaz. Na makro planu pitanja su razine narodnog dohotka, razine cijena, stupanj zaposlenosti i kamatna stopa. Četiri tržišta (roba, novca, obveznica i rada) vode do ravnoteže poštujući ekonomske zakonitosti. Tu je manja promjena u funkciji ulaganja koja ostaje (prema Wardu) negativnog nagiba prema kamatnoj stopi. Fleksibilnost plaća odstranjuje mogućnost nezaposlenosti Keynesova tipa, ali problemi nekorištenja materijalnih i ljudskih resursa postoje kao stvarne opasnosti posebno u ***short run****-u*.

Vanekovo je zapažanje[605] kako je samoupravna tvrtka sličnija živom organizmu od kapitalističke tvrtke.

Tako imamo još jednog koji traži savez čovjeka i prirode. Po njemu samoupravna tvrtka ima viši stupanj prilagođenja na okruženje, veći integritet s okruženjem. Za Vaneka ekonomska je politika u samoupravnom društvu ponajviše kontrola cijena, a manje zaposlenosti i uopće ekonomskih aktivnosti. U cjelini u *short run* razmišljanju samoupravna je ekonomija inferiorna ako su u oba sustava cijene u potpunosti fleksibilne, no u cjelini Walrasova je ravnoteža najmanje jednako

[604] ibidem, str. 394.
[605] ibidem, str. 395.

učinkovita kao i u kapitalističkoj ekonomiji u alokaciji resursa.[606] Za Vaneka je najvažnija komparativna prednost samoupravne tvrtke da sama može proizvoditi optimalne stimulanse za upravljanje kvalitetom i količinom rada svojih članova. Prijeđemo li brzo iz teorije u praksu, vidjet ćemo da to naši kolektivi nisu razvili u 40 godina prakticiranja, a greška nije u Vanekovoj teoriji, pa čak ni Kardeljevoj ideologiji, nego u zanemarivanju teorijskih premisa u svakodnevnoj praksi.

U našoj se državi ne smije više događati, iako znam da to neće ići lako, da **ideologija** (htijenje bez znanja, interesi bez dovoljno informacija) **dominira u praksi.** Taj *top-down* pristup preskupo je plaćan i u sve više naših građana mora rasti svijest o potrebi *bottom-up* pristupa. Jačanjem informatičke pismenosti tehnološka prednost nesposobnih nestat će kao ružan san, ali u najboljima među nama još nije sazrelo sve relevantno za autopoietični ishod. No negativno mora postojati, dok se pozitivno ne razvije i ne sruši svojeg mučitelja i lažnog gospodara. Siromaštvo mora postojati da bismo sami iz sebe uz mnogo ljubavi i znanja postajali sve bogatiji. A važnije od tog cilja jest ljepota samog puta. Da bismo se odlučili krenuti na taj put, moramo barem biti sigurni kako smo odabrali dobru zadnju postaju. To je uloga vizija, misija i uopće svega što se zove snaga pozitivnog mišljenja.

Vanek[607] smatra u duhu neoklasične teorije kako alokacija zavisi o tome da se zna je li stopa povrata rastuća ili padajuća funkcija. Jasno, sve se može i linearizirati. Daljnja je pretpostavka da poduzeće ne može djelovati na politiku cijena. Pod tim se misli da je *pricetaker*. To dalje podrazumijeva savršenu kompeticiju na tržištu. Poteškoće su nastupale jer u bivšoj Jugoslaviji od 1968. nismo odgovarajuće tretirali fizički kapital. Pokazao sam da ga čak ortodoksni ekonomisti SSSR-a (Kantorović) korektnije prate barem na teorijskoj razini. Vanek (na osnovi istraživanja koje je proveo s M. Jovičić) predlaže da se na sadašnju vrijednost osnovnih sredstava plaća cca 15%.

Ja sam došao, slično kao Franković, do brojke od 10%.[608] Danas mi

[606] Teško je shvatiti kolege koji su bili u staroj Jugoslaviji ortodoksni samoupravljači, a sada to više nisu. Kako netko može osjećati jedno, misliti drugo, govoriti treće, a raditi četvrto? Jadni studenti, ali još su jadniji pred samim sobom takvi ljudi.
[607] Vanek, J. *The Labor Managed Economy*. Cornell, 1977., str. 50.
[608] Legradić-Lauc. Dijalektička teorija i praksa društva. Osijek, 1977., str. 398-423.

imamo tzv. zaštitnu kamatu od 3%, što je bolje nego ništa, ali daleko od prave norme koliko tvrtka mora zaraditi da bi bila na pozitivnoj nuli. Koliko znam malo tko zna zašto je to 3%, a još manje zna kako to i koristiti za postupno jačanje svijesti da svaki kapital mora imati svoju troškovnu kamatu.

U našoj praksi tvrtke su plaćale za korištena sredstva daleko manje, a u uvjetima inflacije događao se čak obratni proces i dužniku se prelijevala vrijednost vjerovnika. To je bio proces od B prema C koji sam otkrio i koji se svuda događa, ali malo gdje tako očito. Uistinu je naša država na razmeđima Sjevera i Juga, Istoka i Zapada jedinstvo dijalektičkih suprotnosti. Upravo se ovdje, a još više u BiH, nalaze i rješenja za ovakav svijet, samo treba prići ***autopoietski*** proučavanju stanja i (re)-interpretaciji te zbilje. Tu je jedan od ozbiljnih generatora ekonomskih i političkih problema svuda u svijetu, a rješenje, kao što će se kasnije vidjeti, u obračunskom sustavu.

Permanentnim bilanciranjem svaki suigrač zna što tko daje i što tko dobiva, a svi se zajedno samoodgajamo, samoobrazujemo i samoorganiziramo u cilju stvaranja što većeg materijalnog bogatstva i slobode.

Uslijed gladi za investiranjem dolazilo je do sve veće potražnje za novcem i to je dovelo do nelikvidnosti privrede. Novac koji je uložen nije davao predviđeni povrat i to je nužno vodilo inflaciji. Vanek[609] smatra da smo mogli mnogo više učiniti da smo radnike iz inozemstva zaposlili na smislenijoj alokaciji sredstava za rad. Nažalost stvarna cijena kapitala bila je previše niska pa nije bilo pritiska za stvaranje dohotka angažiranjem rada. On u istom članku zaključuje kako je **imperativ odrediti odgovarajuću cijenu za korištenje kapitala** kako za stvarne, tako i za potencijalne korisnike. Također upozorava na izuzetnu raširenost uvoza stranih licenca što sve umanjuje šanse samoupravnog razvoja. Njegova je računica sljedeća: ukoliko se na sadašnju vrijednost plaća 12-15%, a vrijednost je društvenog kapitala 1,5 društvenog proizvoda, dobivaju se sredstva od 18-22,5%, što uz amortizaciju od 12-15% donosi bruto investicije od 30-37,5%.[610] Čak ni danas, 30 godina nakon upozo-

[609] *The Yugoslav economy viewed through the theory of labor managed management*, World Development, vol. 1, br. 9, 1973. Str. 48.
[610] ibidem, str. 52.

renja, mi nismo u stanju tako financirati razvoj, nego i dalje inozemnim kreditima. Vanek nas upozorava kako dio radnika izvlači osobne dohotke iz neplaćene rente za korištenje društvenih sredstava, a za sve spomenuto uzroci su u odsustvu optimizacije. On smatra da nam stopa rasta mora biti 10% te uz inflaciju od 5% stopa monetarne ekspanzije bila bi 15%. Vanek je svjestan da bez vanjskog financiranja nema tzv. *new entry*,[611] a to nam je nužno za nadvladavanje monopola.

On smatra da kao što u kapitalističkoj ekonomiji kapital unajmljuje rad, u samoupravnoj ekonomiji rad mora unajmljivati kapital.

Vanek polazi od obrazovanja i tehnologije kao osnovice za politiku cijena i međunarodnu suradnju. U tretiranju obrazovanja[612] polazi od dostignuća P. Freira koji je pokazao da je u stanju razvijati emancipaciju i s nepismenim brazilskim seljacima. Po njemu obrazovanje, a ne puške, oružje i revolucije, treba voditi u svijetu. Zalaže se za slobodni dijalog i time i učenje. Razvija načela identiteta, bliskosti, subordinacije, obrazovanja, parova (osoba koja napušta i koja ulazi u sustav) i pune prozirnosti (nasuprot kapitalizmu koji monopolizira informacije). Za njega je bitna razlika između kapitalizma i samoupravljanja[613] što je u prvom **akumulacija kapitala**, a u drugom **akumulacija znanja**. Nažalost, tomu nismo težili u staroj Jugoslaviji, ali je još žalosnije što ni sada još tomu ne težimo. Čini se da ne sagledavamo kako bismo iz samoupravne ekonomije mogli lakše prijeći u dioničarsku ekonomiju, gdje bi svaki ***samoupravljač prešao u dioničara.*** Ono što ja predlažem jest kreiranje autopoietične ekonomije u kojoj bi najumniji ljudi u našoj zemlji postavili pravila igre u skladu sa sveukupnim iskustvima i saznanjima i predložili moguće alternative.

Ukoliko shvatimo da samo slobodan, stručan, motiviran i komunikativan čovjek može kvalitetno proizvoditi, doći ćemo do boljih rješenja. Kada slobodu povežemo s neznanjem i nepoštenjem, dobivamo korijene naše stagnacije i nezaposlenosti. Nebitno je što je netko manje, a netko više kriv ako kao cjelina nismo u stanju stvarati pravila igre u kojima će rad pobjeđivati nerad, poštenje pobjeđivati eksploataciju. Na-

[611] *Economic strukture and development*. NY, 1973. str. 140.
[612] *Education for the practice of self management in the US*. Ithaca, 1977.
[613] ibidem, str. 27.

dajmo se da će autopoietični subjekti u našoj državi i dijaspori biti u stanju prijeći preko sitnica koje nas razdvajaju i naći zajednički nazivnik: ***sloboda stvaranja i stvaranje slobode.*** Imamo jedinstvenu mogućnost dogovorima korigirati sve ono što ugrožava naš opstanak i razvoj. Sve ono što je u ekonomiji pozitivno, u dogovorima se ne smije odbaciti, a sve ono što je u ekonomiji negativno, u dogovorima se mora odbaciti koliko je maksimalno moguće.[614] Sve ovo samo je anticipacija, a operacionalizacija slijedi iz proučavanja stanja i teorijskih spoznaja do kojih još moramo doći. Vanek se zalaže da se zna kolika je marginalna korisnost materijala, energije, opreme, rada kao čimbenika proizvodnje i da izvori slobodno potječu iz sredina gdje je stopa povrata manja u sredine gdje je stopa povrata veća. Kada realokacija ne bude više povećavala narodni dohodak, ostvaren je Pareto optimum. Ne mogu se ne zapitati zašto to barem na papiru ne radimo. Spriječava li nas tko? Ne znamo li ili ne želimo računati stope povrata iz čimbenika proizvodnje. Tko ne zna, a tko neće? Zašto se znanstvenik ekonomist ponaša kao sluga kapitala ili države, a ne kao stvaralački subjektivitet. Kako da takve ljude proizvodimo ako ih nemamo? Što je od ljudskog repromaterijala koji imamo u ekonomskom smislu rentabilno razvijati?

Human capital škola daleko je od ovakvog razmišljanja, a uzrok je što joj paradigma tržišta umanjuje stupnjeve slobode.

B. Horvat

Sljedeći *prorok* samoupravne ekonomije jest B. Horvat. On je knjigom,[615] za koju je gotovo dobio Nobelovu nagradu, zaokružio svoje poglede na kapitalističku, etatističku i samoupravnu ekonomiju. Pažljivo i detaljno na gotovo 500 stranica analizira ta tri sustava i zaključuje o **komparativnoj prednosti samoupravljanja** analizirajući slijed autora i podataka. Tako je on pored Vaneka otvorio prethodni ekonomski sustav prema svijetu i velika je šteta što Horvata ne gledamo kao autora

[614] Nevjerojatno je kako su mi bliski i dragi J. Vanek i V. Vugrin. Tako su daleko, a tako su slični — autopoietični.
[615] *Politička ekonomija socijalizma.* Globus, Zagreb, 1984.

te knjige, nego primarno preko ekscesa koje u polemikama čini, a koje su nebitne za razvoj, ali vrlo bitne za tašte sugovornike. On je u potpunosti svjestan kako je odsustvo smislenog dugoročnog programa izuzetno pomoglo kontrarevoluciji i vjerojatno je pisao knjigu potajno se nadajući da će dati doprinos samoorganiziranju samoupravnih snaga. Neki je pomak učinjen, ali kao i kod Vaneka, to je hajdučija u pozitivnom smislu riječi. Stvaralački subjektivitet dao je sebe u najboljem izdanju i bez negativnosti koje ga prate u žaru polemika. Nažalost, rezonancija nije na razini potreba i zahtijeva naše države pa se čovjek pita koliko nam ljudi kao što su Horvat i Vanek treba da bismo se pokrenuli iz kvazisamoupravnog preko dioničarskog u autopoietično društvo.

Moram reći da smo mi sada u 2000. ispod teorijske razine u ekonomskom pogledu koji smo u svjetskim razmjerima imali u staroj Jugoslaviji. Čak ni među zemljama u tranziciji naša država ne znači gotovo ništa. Ljudi koji su varali samoupravno društvo sada pokušavaju kapitalističko društvo, a da nisu ni svjesni kamo svijet ide. Moram ponovno naglasiti kako se u najrazvijenim sredinama sve više javljaju spontano samoupravni timovi i susreću s problemima koje su naši inženjeri, ekonomisti i pravnici desetljećima prije uspješno rješavali, a sada sav taj ogromni socijalni kapital anuliramo i učimo se od svjetskih bedaka nečemu što najpametniji u razvijenim sredinama napuštaju i ulaze *bottom-up* u nešto što bi moglo u svjetskim razmjerima biti naša komparativna prednost.

Da smo samo griješili i gotovo ništa dobro, istinito i lijepo učinili, mogli bismo sada profitirati iz tih grešaka jer je iskustvo koje smo desetljećima stjecali ***Kapital.*** Uopće, znanost do nedavno nije prepoznavalo iskustvo kao bitnu kategoriju i trebala se pojaviti teorija autopoiesisa te krize koje su anulirale vladajuće paradigme da se pokrene lavina društvenoekonomskih promjena (TQM, BPR itd.). Ponovit ću: da smo samo griješili, mogli bismo iz toga profitirati, a kamoli da smo radili pošteno i stručno.

Potražnja je za razvitkom ogromna nakon ovog rata, a mi imamo ljudski i društveni kapital koji ne prepoznajemo i stoga ne vrednujemo kako treba. Zašto? Horvat dublje ulazi u genezu razvoja kapitalizma i

uočava kao zakonitost[616] da je svaka faza sve kraća i kraća. Tako je od XIV-XVI. stoljeća prevladavala sitna robna proizvodnja, do sredine XVIII. stoljeća trgovački kapitalizam, a od tada konkurentski i monopolni kapitalizam do 1930. godine od kada se razvija državni i transnacionalni kapitalizam (postindustrijski). Dok je prije udio države bio 5-10%, sada već u Skandinaviji iznosi 50%. Potpuni je utjecaj vojnog kompleksa i on se osjeća u svakom gradu i svakoj državnoj zgradi. Uočava kako je država nemoćna u planiranju u svjetskim razmjerima i zalaže se za internacionalizaciju planiranja. Nakon prikaza kapitalizma tumači prikaz etatizma koji je nastao kao reakcija na egoizam individua. Tu nalazi potvrdu Marxove procjene kako je kolektivizam samo dosljedan izraz privatnog vlasništva i gdje se opća zavist konstituira kao sila. Uspostavlja analogiju religije i crkve, partije i države, gdje je predsjednik nepogrešiv kao papa. No Horvat nije slijepi fanatik koji sve iz okruženja vidi samo u crnim bojama. Originalnom metodom istražuje blagostanje i utvrđuje[617] kako bi prema društvenom proizvodu socijalni indikatori u socijalističkim zemljama bili lošiji nego što jesu. Ukratko, briga za ljude nije bila prazna krilatica u bivšim zemljama socijalizma. Kao mladog psihologa ortodoksni me ideolog kritizirao što sam to istraživao. Trebalo mi je dosta vremena da shvatim kako je bio u pravu i sve sam više uvjeren kako je ta briga za ljude trebala u jednom razdoblju ekonomskog razvitka, ali da je konačno došlo vrijeme da se svatko brine sam za sebe. Stoga se veselim promjenama koje su kod nas došle jer tako prestaje mogućnost da nesposobni eksploatiraju sposobne, a što sam otkrio u socijalizmu. Sada opažam kako nepošteni eksploatiraju poštene i tražim rješenja za to. Vidi li čitatelj iz dosadašnjeg tijeka izlaganja izlaz?

Ponovit ću: Bitno je u svakoj sredini prepoznati koordinate u davanju radom i primanja plaćom. Oni koji su najdalje na osi X, a niže na osi Y, socijalni su kapital sustava i zajedno predstavljaju najvažniji potencijal za daljnji razvitak. Svatko od takvih mora kod sebe nadvladati neke sitne greške (let leptira) i tada će doći do sinergije takvih pojedinaca u socijalnu snagu za novu kvalitetu razvitka. Ukoliko se

[616] ibidem, str. 29.
[617] ibidem, str. 54.

na iskustvu tih ljudi poslije samoodgoja pokrene samoobrazovanje, a i samoorganizacija, razvit će se ireverzibilni proces. Da bismo stvorili što povoljnije uvjete za taj proces, u ovoj se knjizi analizom rada relevantnih ljudi događa misaona priprema za to. Vratimo se kontroverznom Horvatu.

Dok bi u kapitalističkim zemljama trebalo preraspodijeliti 30% dohotka, u etatističkim samo 16%. No otuđenja ne nedostaje, kako svi znamo, u etatističkom društvu. Dok u kapitalističkom društvu nailazimo na natpis: "privatna cesta" u etatizmu piše: "zabranjen prolaz." Dok se u kapitalizmu nevlasnik tretira kao izopćenik, u etatizmu isto doživljuju oni koji imaju privatno imanje.[618] U oba sustava cilj nije biti, nego imati, u jednom stvari, u drugom činove, u jednom novac prijateljuje s novcem, u drugom čin s činom, a ni u jednom osoba s osobom. Horvat je uvjeren da je osnovni uvjet za uspješnu akciju dobra teorija. Po njemu, kapitalističko je poduzeće racionalno organizirano, ali je makroekonomski sustav neučinkovit. S druge stane, etatizam je racionalan na makro razini, ali neučinkovit na razini poduzeća. On izvrsno uočava kako oba sustava neracionalno koriste ljudske resurse pa od 1.000 ljudi koji su sposobni za samoorganizaciju uzima 5%, a ostali postaju puki zupčanici. Sada, petnaest godina nakon njegove knjige, otvara se istinski prostor za sve koji hoće učiti. Tvrtka koja ne zna koristiti ljudske resurse, raspada se. Veselim se tim zbivanjima, samo je žalosno što se u nas taj proces događa primitivno i mnogo kvalitetnih ljudi stradava nepotrebno. U biti se moram korigirati jer tako izgleda samo površno. Vjerojatno svatko za sebe, ako je dovoljno slobodouman, zna zašto mu se zbiva to što mu se zbiva.[619] Ne dolaze nikad socijalne nepogode, a da ih nismo minulim osjećajima, mislima, riječima i djelima sami (su)stvorili.

Psihosocijalna analiza tajkuna tek mi predstoji, ali je već sada pot-

[618] ibidem, str. 72.

[619] Ne mogu ne podsjetiti kako su me 1987. gotovo svi osuđivali kad sam Shingu iznio kako smo zemlja s najviše grešaka po stanovniku. Tada još nisam znao da su greške odličan humus i htio sam *revolucionarno* spasiti sustav od raspadanja. Sada vidim da je bolje što se sve dogodilo jer ni u snu ne bih mogao zamisliti kako sam se i od koga sve dao manipulirati. A svi u mojoj sredini znaju da baš nisam bio ovca. Dobro je da su maske pale, a grozno je samo što su izrasli neki novi C igrači koji ni ne znaju da igraju po već davno napisanim scenarijima. Razlika je što su partijski čin zamijenili bankovnim (ne)stvarnim saldom. Nisu ni svjesni kako su puki instrumenti (ne)moćne ljubavi i poštovanja te da ima humanijih i racionalnijih puteva za zadovoljavanje potreba od puta koje su izabrali.

rebno reći kako su oni samo Pigmalioni koje naš iskrivljeni um stvara, a da ni ne zna da stvara. Vratimo se stoga Horvatu da budemo svjesniji što smo izgubili, a za što još postoji nada za bolje rješavanje aktualnih problema.

Horvat promatra stopu rasta od 1953. do 1965. g. kada je ona u kapitalističkim zemljama bila 7,1%, etatističkim 8,7%, a u Jugoslaviji 11,8%. Kod osnovnih sredstava stope su bile 6,3%, 8,1% i 7,5%, a kod radne snage 2,5%, 4,1% i 6,7%, dok je ukupna produktivnost rasla na 3,3%, 3% i 4,7%. Zaključuje kako etatizam ima rast na povećanom utrošku čimbenika, a samoupravljanje je sinteza pozitivnih osobina obaju sustava.[620] Izvrsno uočava kako je prijelaz na samoupravljanje relativno lak na razini poduzeća, ali vrlo težak na makrorazini. Horvat kao i Vanek uočava kako su učinkovitost i pravednost pozitivno korelirani,[621] a problem socijalističkog društva nije toliko ekonomija, koliko politika. Horvat postavlja zanimljivo funkciju cilja:[622] maksimizirati demokratičnost u odlučivanju i istovremeno učinkovito provoditi odluke. Pitamo se samo zašto bi u fazi donošenja odluka učinkovitost bila manje važna od humanosti, a u provođenju odluka humanost bila manje važnija od učinkovitosti? On, kao uostalom i drugi ekonomisti, premalo ulazi u anatomiju proizvodnih snaga (čovjeka i tehnologije) pa tek na 206. stranici pledira za tehnologijom. Horvat je ogorčeni protivnik decentralizacije. Dobro uočava kako se ekonomskim jedinicama stvaraju poduzeća. Po njemu, tržište se treba zaustaviti na vratima poduzeća, a ako se uvede unutar, nastupa dezintegracija.[623] Smatra da se fragmentacijom, posebno nakon Ustava i ZUR-a, dovelo sustav u povećane sukobe. Otkriva kako postoji opasnost zlouporabe demokracije,[624] a djelovanje negativnih klika osjeća i na vlastitoj koži. Tako se potvrđuje još jednom kako 'dva loša ubiše Miloša'. Kad sam to uočavao, nisam bio svjestan odgovornosti B igrača i mislio sam kako je dovoljno biti svjestan C igrača i od njih se mentalno i socijalno zaštiti. Eksperimentirajući, vidio

[620] ibidem, str. 170.
[621] ibidem, str. 187.
[622] ibidem, str. 200.
[623] Zanimljivo je kako V. Vugrin ovdje ima racionalno riješenje: decentralizacija vlasništva, a centralizacija financija!
[624] ibidem, str. 206.

sam kako bi se integracijom B i C igrača bolje, brže, lakše došlo u A položaj, no još sam daleko od razrađene tehnologije obračunskog sustava za to.[625]

Horvat je vrlo kritičan prema praksi raspodjele prema radu, gdje nema dovoljno analiza što bi trebalo učiniti. Čudim se kako mu u tom kontekstu nije jasno da trebamo skinuti *maglenu koprenu* s procesa proizvodnje. Preciznim praćenjem procesa rada dobili bismo skup informacija koji se lako prenosi u skup prihoda i rashoda, odnosno jednu financijsku dimenziju. Zalaže se za diferenciranje radnog od neradnog dohotka. Horvat smatra da se isplati povećavati osobni dohodak tako dugo dok i marginalni dinar povećanog dohotka. Isto tako, smatra da se kod nas lako može zadovoljiti optimalna alokacija u smislu da ne postoji produktivnija alternativa. To bi značilo da je cijena svakog čimbenika proizvodnje jednaka marginalnoj vrijednosti.

Postoji kod mene ontološka sumnja u bit takvih njegovih razmatranja, no smatram to znanstveno relevantnijim od onog što nude oni koji nemaju teorijsko i metodološko utemeljenje. Mi smo ili uvijek u optimumu, ili nikad nećemo doći u optimum, nego će nam on samo biti na horizontu kao teorijski maksimum. Greška je u Horvatovu mišljenju što između zbilje i Marxa, a oboje izvrsno poznaje, ne koristi kao posrednika Hegela. Tako bi pravio savez zbilje i uma, egzistencije i esencije, naturalizma i humanizma. Bez tog posredovanja Horvat, a i drugi ekonomisti, sagledavaju manji ili veći dio cjeline i od njega prave istinu, ne uviđajući da bi ostvarenje njihova pristupa ubilo *živu istinu* dok se to organizira. Velika je njegova prednost što shvaća dinamiku potreba (iako daje kastriranu teoriju Maslowa preko Alderfera), a nedostatak što zanemaruje kognitivnu komponentu. Sjetimo se da je Vanek u potpunosti svjestan dimenzije naučenih znanja, dok B. Horvat olako smatra da bi pod njegovom dirigentskom palicom lako mogli izaći iz krize i

[625] V. Vugrin tu mi je najveća nada jer ima iskustvo i znanja koja su mi dokaz snage autopoietične teorije. On nikada ništa nije čuo o autopoiesisu, a ponaša se više u skladu s tim, no mnogi koji o tome više knjiški znaju. Žao mi je što je Horvat i s njim, kao što je 1977. s Vanekom, pao na ispitu iz autopoiesisa. Ipak sam uvjeren da je B. Horvat, kao i H. Šošić, njegov najljući protivnik iz vremena kad sam ih htio miriti bez dovoljno autopoietičnih znanja, bliži autopoiesisu no mnogi naši uvaženi ekonomisti. Stoga, iako znam da će me mnogi mrziti što ga apostrofiram, vrijedi toj kontroverznoj osobi posvetiti dužnu pozornost. Teorijske podloge dao je već G. Homans s Harvarda.

doći u Pareto optimum. On nam nudi još divnih bisera gdje na lucidan način spaja neoklasičnu analizu i humanističke težnje. Tako čitamo[626] da, ukoliko su proizvođači slobodni u svojim djelatnostima, najrenta-bilniji proizvodi najvredniji su za potrošače.

Tu je razriješena veza uporabne i prometne vrijednosti, ali se ponovno stječe utisak usputnosti. Je li u pitanju skromnost autora ili on ne zna da zna? Treba zaista voljeti tog našeg Ahasvera da bi ga se iščitavalo. On smatra da je jedini (zašto jedini kada prije planiranja treba odgovoriti što objašnjava varijancu nezaposlenosti) lijek protiv kriza i nezaposlenosti društveno planiranje. Iako Horvat ima reputaciju kao planer, ne možemo se ne pitati kakva nam je kvaliteta planova ako nemamo kvalitetne teorije razvoja?

Mišljenja smo da se planiranje mora izvoditi iz temeljitog poznavanja individualnog i tehnološkog razvitka, a o tome ekonomija zna vrlo, vrlo malo. Kakva nam može biti tada kvaliteta planova? Takva da planiramo niske stope jer ne znamo što znači poštenje, znanje, suradnja! Za njega je eksternalija koja je izmakla planerima, ograničena sposobnost da se apsorbiraju ulaganja. Krenemo li od onoga za što se i zalaže B. Horvat (samoodređenje), ulaganja moraju slijediti iz potreba, znanja i tehničkih mogućnosti kolektiva. Ako je tako, a jest, apsorpcija je prirodni proces u skladu s aspiracijama proizvođača (Kornay). To ne mogu po meni biti eksternalije, osim ako imamo etatističku ili kapitalističku privredu. Jedna je od takvih karika na kojima su pucali planovi, pa i ulaganja, što su one uistinu bile eksternalije poduzećima. Zašto je to tako vidjet ćemo kasnije, a kratki odgovor koji bi mogao zadovoljiti znatiželju jest kako ulaganja moraju biti u skladu s graničnom korisnosti utjecajnih čimbenika. Horvat smatra da svaki sustav cijena izaziva određenu raspodjelu dohotka među članovima na potrošnju i ulaganja, a u socijalizmu se traži optimum. Trebamo **planiranje kao preduvjet učinkovitog tržišta**. Oboje je komplementarno. Nažalost, od ove teze ne ide dublje u smislu analize pozitivnosti i negativnosti te da dovede čitatelja do sinteze onoga što je potrebno sačuvati i odbacivanja onoga što je štetno.

Mogli bismo zaključiti kako se čak moramo, čini se, vratiti do

[626] ibidem, str. 270.

Prigogina koji je na elementarnoj razini otkrio da se samoorganizacija javlja kada je proces ireverzibilan.

U našoj smo državi ušli u tijek, nadajmo se ireverzibilno, a izlaz nam je zavoljeti sve stvaralačke subjektivitete i uspjeti takve samoorganizacijom dovesti do sinteze plana i tržišta. Ukratko, tu je najveće ograničenje neznanje o psihološkom potencijalu proizvođača. To što se bivši samoupravljači ne znaju pretvoriti u poduzetnike s jedne strane i dioničare s druge strane, teorijski je izazov, a empirijski imperativ za nadvladavanje postojećih problema.

Osim neznanja o ljudskim potencijalima nemamo dovoljno znanja ni o tehnološkom potencijalu. Kada bismo to znali, mogli bismo izvesti projekt o razvoju stvaralačkog subjektiviteta koji bi razvijao proizvode, procese i organizaciju koja bi osigurala ne 2 nego 3, 4, 5, 6, 7 ili 8 puta veće plaće i mirovine. No bez razumijevanja uzroka za sadašnje stanje, to nije moguće izvesti na širem planu. Plan treba potvrditi potencijal stvaralačkog subjektiviteta, a iz okruženja preko tržišta treba uzimati sve ono što hrani taj razvoj (materijal, energiju, informacije) i sprečavati ulaz svega onoga što šteti našem slobodnom razvoju.

H. Šošić, protagonist nacionalne ekonomije

Horvat ima protivnike s različitih strana. No, iz te borbe mišljenja rađaju se nove kvalitete i šteta je što mi nemamo kulturu dijaloga, nego smo jednostavno borbu noževima zamijenili borbom riječima. Tako se H. Šošić, borac za čiste račune iz 1971.,[627] protivi Horvatovim pogledima na raspodjelu osobnih dohodaka. Šošić[628] smatra da je suprostavljanje rada i stvaralaštva ključna prepreka u ostvarenju političke ustavne, zakonske, moralne i ekonomske obveze i zadataka: raspodjele prema radu i rezultatima rada te u skladu s osobnim doprinosima i rezultatima njegove organizacije. Šošić u tom smislu klasificira izvrsno aktivnosti u 10 stupnjeva (od najjednostavnijeg do protagonističkog, tj. remek djela). Po njemu, radovi se diferenciraju po stupnju stvaralačke slobode. Šošić, iako tada ignoriran od manje sposobnih, uočava kako se Horvatovim

[627] *Rad, stvaralaštvo, rezultati, plaće i udio u dohotku*, Ekonomski analitičar, 1984/12.
[628] ibidem, str. 18.

pristupom ne mogu ostvariti namjere Ustava i ZUR-a. Izvrsno uočava da su svi napori besmisleni i beskorisni ako se ne pođe od čovjeka radnika. Danas njime upravlja proizvod (cipela). Prije 15 godina zalagao se za razvoj čovjeka stvaratelja i njegovih gotovo neograničenih potencijala, a što je u harmoniji s mojom težnjom o proizvodnji stvaralačkog subjektiviteta. Od 1990. do 2000. više-manje negirao je najbolji dio svojih stvaranja iako je mogao slobodno, kao malo tko, stvarati. Zašto je to bilo tako, meni je ostala tajna. U dijalektici hrvatske ekonomije on je živa metafora »ustaše«, dok je B. Horvat »partizan«. Svi smo mi ostali bolji ili lošiji domobrani.

No, i Šošiću je nedostajala sposobnost samoorganizacije pa ostaje stvaralački subjektivitet na planu rada, a usamljen u domeni odnosa. Nedaće koje je doživio, razvile su ga u ekonomista koji gotovo najbolje spaja Marxa i Isusa te stvaranja i raspodjele dohotka, i vjerojatno se zahvaljujući nedaćama tako protagonistički i razvio. Međutim, ni on, ni B. Horvat nisu shvatili da bi zajedno mogli ponuditi više, nego ostaju u rascjepu koji im izgleda nepremostiv.[629] Ono što je najvrednije u njegovu opusu jest što spaja bilanciranje i slobodu. Ne samo kod nas, nego ni u svijetu nisam naišao na računovođu koji istražuje te relacije.[630]

Ostaje na mladoj generaciji proučavati njihova djela i učeći usvajati ono dobro, istinito i lijepo, a odbacivati ono nepošteno, neistinito i ružno. Oni su još živi i šteta je da naša država ne uči iz njihovih pristupa i polemika. Nažalost, nemamo dovoljno sposobnih ljudi da masovni mediji organiziraju taj dijalog kojim bi se vjerojatno kod sposobnijih čitatelja razvila potreba za nadvladavanjem potrebe prestiža i razvijanjem potrebe samoostvarenja koja u obojici plamti.

Ovdje bi još trebalo uključiti radove T. Karpatija, S. Zdunića, M. Bublea, P. Sikavice, A. Bilušića, braće Veselica, M. Juranovića te drugih vrijednih, poštenih neimara u proizvodnji hrvatske ekonomske teorije. Posebno bih istaknuo dr. A. Bilušića koji mi je najbliži autopoietičnom

[629] Nisam desetak godina razgovarao s H. Šošićem. Žao mi je kad vidim kako ne razlikuje svoje sposobnosti od onog za što nema talenta te iz sebe stvara nešto što ne treba ni njemu, ni našoj državi. Vjerujem da će naći svoj optimum i da će u povijest stvaranja države ući s nečim što je daleko bolje od onog što i kako mladi moraju učiti od njega.

[630] Šošić, H. *Bilanciranje.* Zagreb, 1992. i *Gospodarstvo.* Školska knjiga, Zagreb, 1994.

poimanju ekonomije. Kao doktoru tehničkih znanosti poznati su mu prirodni zakoni i uz dobro poznavanje psiholoških zakonitosti na originalni način spaja teoriju relativiteta i kapital, Boyle-Mariottov zakon s cijenama i društvenim proizvodom.[631] Neka ostane tajna zašto to ovdje nije. Moja je obveza da kad-tad sam nešto napravim ako ne dođe do prirodnog samoorganiziranja svih nas u autopoietični razvitak hrvatske države.

V. Vugrin

U sljedećem ću se dijelu još posvetiti radu V. Vugrina jer je on, po mojem mišljenju, najveće otkriće u teoriji autopoietične organizacije. On je za mene enigma božje igre s oholim i zavidnim Hrvatima. Bit njegova učenja polazi od prepoznavanja važnosti obračunavanja vlastite troškovne kamate. To otkriće slijedi s jedne strane iz skinerijanske metode pokušaja i pogrešaka *(bottom-up)*, a s druge strane iz morala i time božanske inspiracije *(top-down)*. Već je Vanek ukazao na vrijednost kamate za osnovna sredstva, ali su ga naši oholi i razvojno nesposobni ekonomisti podmuklo izolirali. Vugrin nije imao pojma o Vaneku pa je potpuno nezavisno došao do istog zaključka. Ono što je najveća Vugrinova komparativna prednost, a za što je Šošić imao najveću priliku koju nije prepoznao iz nepoznatih mi razloga, temeljito je poznavanje računovodstva.

Vugrin se naprosto igra s računima i u njima i iz njih izvodi božansku harmoniju. Tom autopoietičnom igrom otkriva kakva nam bogatstva Svemogući nudi ako radimo po Njegovim zakonima. Vugrin je uistinu velemajstor da logiku proizvodnje prevede u svijet brojeva, da svijet tehnike i uopće različitih roba izrazi u novčanim jedinicama. Kad naši poduzetnici nauče to računovodstvo (a svi smo mnogo izgubili ignorirajući njegova otkrića), naše će gospodarstvo dobiti neslućeni zamah. U primjeni njegova računovodstva, a posebno u obračunavanju vlastite glavnice i vlastite troškovne kamate, kriju se zameci hrvatskih

[631] Bilušić, A. *Čovjek, kapital i elementi suvremenog poduzetništva.* Turistkomerc Zagreb, 1994.

poslovnih oluja.[632]

S desetinama naših uvaženih ekonomista od 1997. do danas pokušao sam razviti dijalog o temama koje otkriva V. Vugrin. Najvrednije je što izvodi kako moramo biti besporezna država, kako se dobit ne smije oporezivati, kako PDV ne smije biti veći od eskontne stope HNB, kako knjižnim novcem možemo pokriti sve troškove države jer taj manjak pokriva višak vrijednosti u gospodarstvu koji se preko ZAP-a stalno prati. Zahvaljujući ukidanju poreza na dobit, nestala bi siva ekonomija i naše bi gospodarstvo vrlo brzo moglo doći na 100 milijardi dolara GNP-a. Kad bi umirovljenici, branitelji, novinari, nezaposleni znali kakav se potencijal krije u njegovoj teoriji algoritma kapitala, u njegovom odvajanju bilance na dva dijela – novac i roba, uvjeren sam da bismo brzo ušli u neslućenu slobodu stvaranja i stvarali neviđenu slobodu. Zašto ne samo naši znanstvenici, nego i studenti imaju mentalne blokade kad se o tome pokrene razgovor, za mene je najveći misterij u stvaranju hrvatskog autopoiesisa.

Što je osnova Vugrinova učenja? On predlaže sljedeće:

autopoietski kod	**standardni kod**
–0 novac	01 novac u vlastitom poduzeća
	02 novac u funkciji drugih osoba
–1 osobe	11 dužnici
	12 vjerovnici
–2 trajna imovina	21 vlastito znanje
	22 materijalna imovina

[632] Osobno mi se nikad, dok nisam upoznao Vugrina, nije sviđalo računovodstvo. Sanjao nisam da je upravo svrha računovođe osigurati autopoietičnu spregu etike i ekonomije. Koje su *tajne* nastajanja autopoietičnih osoba i rješenja? Nije bitno što Vugrin nije znao što je autopoiesis. Bitno je da on živi pošteno, uči iz teorije i prakse i traži rješenja za probleme koji ga muče. Ono što je najbolnije, ali i najljepše jest što Vugrin ratuje s bivšom i sadašnjom administracijom ukazujući na moguća rješenja problema koje imamo, a ona njega ne razumije. Volim ljude koji su bolji od mene jer se osjećam tako malen pored njegovih 15.000 stranica molba, žalba, prijedloga te kompletnih rješenja za naše gospodarske probleme. Slijed ljudi zna za njega godinama, ali gotovo svi, manje ili više, ignoriraju njegov rad. Sretan sam što vidim da te i takve prije ili kasnije život ignorira i samo želim da što prije njegova teorijska i praktična otkrića postanu dio naše svakodnevice u poslovanju.

–3 obrtna imovina	30 nabavljena roba
–4 troškovi	41 prenesena vrijednost
	42 dodana vrijednost
–5 proizvodnja	50 proizvodnja u tijeku
–6 proizvod	60 proizvodi se prodaju
–7 roba	71 rashodi u prodanoj robi
	72 prihodi od prodaje robe
–8 profit	81 kamata od vlastite glavnice
	82 dobitak
–9 kapital	91 uložena vlastita glavnica
	92 vlastita glavnica iz dobitka

Svaki dio bilance (0 i 1 su novac, a od 2-9 su roba) ima kontrolni saldo koji mora biti jednak u oba dijela, samo s obratnim predznakom. U knjigovodstvu je činjenica što kaže financijski dio. Prema tome kontrolni saldo drugog dijela mora biti jednak prvomu dijelu. To je otkriće koje još nije prepoznato u teoriji i praksi.[633] U donjem dijelu, tj. troškovnom knjigovođa ima potpunu slobodu u konstruiranju aktive i pasive, s tim da mu saldo mora biti kao i u financijskom dijelu. U sadašnjem načinu bilanciranja vrlo je važan diskrecijski konto knjigovođe (dobra volja, vlastito znanje, konto 21) jer se time knjigovođa služi kako hoće, s tim da mu kontrolni saldo ostane nepromijenjen. Knjigovođa je prva osoba u tvrtki koja zna objektivnu situaciju. O njemu ovisi što će biti, odnosno o njegovome moralu. Tko nije samoreferentan, tko nije dovoljno savjestan i zavisi o pritiscima i napastima okoline, nužno upada u grešku knjiženja i iskrivljeno prikazuje objektivni ekonomski proces.

Kao da ne zna za slogan: salvo errore et omissione (S.E.e.O.).

Stjecajem okolnosti i osobnih kvaliteta, Vugrin se toga držao, ali je 1977. shvatio da knjigovođa nema apsolutnu slobodu u troškovnom dijelu bilance. Šokiran je bio kad je otkrio da je u tadašnjem sustavu

[633] Zahvaljujući tom znanju, nedavno je otkrio analizom bilance kako je naša najveća tvrtka INA uskratila državi porez na 400 milijuna kuna dobiti. Ako takva tvrtka skriva dobit od države, što tek rade ostali!

nedostajala vlastita troškovna kamata. Ako ona postoji, to znači da postoji i vlastiti kapital, a tada, kao što znamo, kod svih nas još nije bilo svijesti o važnosti vlasništva. Svi smo bili uspavani društvenim vlasništvom koje se bez troškovne kamate nije moglo operacionalizirati. Na to je ranih sedamdesetih godina ukazivao J. Vanek s Cornell Universityja, ali su ga "Korač and company" nasilno i primitivno izbacili iz igre.

Vugrin je shvatio da radi S.E.e.O., ali se pitao što će biti kad ode iz RIZ-a, gdje je radio, u mirovinu. Bojao se kaosa koji bi mogao nastati ako ne bude ugrađena u bilanciranje vlastita troškovna kamata.

Knjigovodstvo je strogo determinirano (anđeo-kompjutor), a računovodstvo je prostor čovjekove slobode i to je samo konto 92. Konto 91 jest Bog-Otac, 0 i 1 jest Sin a 21 je Sveti duh koji radi preko anđela. Bez 91 ulazi u igru vrag. Te teološke metafore nadam se imaju za katoličke poduzetnike malo dublje i skrivenije značenje. Ne samo za vjernike, nego i za svakog poštenog poduzetnika koji svojim radom uvećava svoj i zajednički kapital.

U pasivi je, po Vugrinu, Bog otac, a u aktivi je Bog sin. Kad se kod naših računovodstvenih stručnjaka stvori potreba za povezivanjem teologije i ekonomije, lakše ćemo iz alopoiesisa u autopoiesis.[634]

U procesima ustavnih promjena nakon 21. sjednice radnički amandmani nisu donijeli očekivane rezultate jer vlastiti kapital u knjigovodstvu nije imao svoju cijenu za korištenje. **Zbroj mora biti svaki dan 0 u novčanom i robnom dijelu, između projektiranja i ostvarenja ako se sve ispravno radi**. Sve je to čisti autopoiesis koji prolazi nezapaženo pored naše vjere i znanosti. Praksa je, ako je uspješna, uvijek autopoietična, a sve je u tome da je dekodiramo *bottom-up* metodama i pomognemo u *top-down* primjeni u zaostalijim sredinama. No, kao i drugdje po našoj državi, C igrači bolje su samoorganizirani od B igrača i umjesto u razvitak idemo u kaos. Kakve su nam šanse da iskustva i saznanja dovedemo do autopoietične teorije i da se svi pošteni i pametni poduzetnici počnu bogatiti i povući sveukupni razvitak? Koliko znam tako nije za sada u punom smislu riječi nigdje u svijetu, ni u jednoj državi. Dok je na čelu neke tvrtke karizmatski vođa (pošten, pametan,

[634] Kad nisam uspio motivirati znanstvenike za Vugrinov rad, pokušao sam teologe, ali je rezultat ostao isti. Ignoriranje.

vrijedan, hrabar), proces ide u prirodnom pravcu, ali njegovim povlačenjem u prazni prostor ulaze birokrati C igrači i kao vampiri ili samo razmažena djeca sve unište.

Može se imati promet novca kako se hoće, ali kad kontrolni saldo ostaje isti, to znači da se nešto vrti iz šupljeg u prazno. Ako se samo premeće novac, a ništa se ne zbiva, u materijalnom je dijelu jako loše. Gornje je korisno ako funkcionira donji sustav. Ako gornje buja, a dolje je sve manje (tako je sve više u svijetu casino economy), onda ćemo simulirajući svijet vrlo brzo ući u Apokalipsu. Treba biti obratno, da dolje buja, a da je što manje novca u optjecaju. Vugrin[635] ilustrira kako se uz iste financije promet povećao nekoliko puta. Korporacija prema vanjskom svijetu ima novac, unutar je samo knjižni novac, a rezultat je tu uvijek 0 jer što jednom poduzeće proda, od drugog kupi.

To vrijedi i za cijelu državu. Imamo problem likvidnosti jer radimo obratno. Interes je banke da ima minus jer je tad novac kod drugih i plaća joj se kamata. Zadaća je banke financirati poduzeće koje može platiti svoje obveze. Banka radi svojeg interesa ne smije dopustiti da poduzeće svoje obveze ne plaća. **Svatko mora svoju obvezu izvršiti točno i na vrijeme.** Cijeli sustav tada postaje autopoietičan. Svako poduzeće mora voditi prirodno knjigovodstvo u kome vlastiti kapital ima troškovnu kamatu. Mogućnosti sive ekonomije bujaju jer država (političari i znanstvenici) ne zna zakone autopoiesisa.

Ako porez ima svoj izvor, onda se to može vidjeti u temeljnici jer ulaz mora biti jednak izlazu, znači ('pošto kupio, poto prodao'). **Ulaz i izlaz moraju biti jednaki uvijek, a dobit se ne može po Vugrinu oporezivati.**[636] Čim se oporeziva, prestaje biti višak vrijednosti i postaje dodana vrijednosti. Ta distinkcija[637] u nas se još nije materijalizirala u glavama odgovornih ljudi. Kad bi ta spoznaja mogla postati osnova autopoietične ekonomije relativno bi brzo s 20 došli na 100 milijardi dolara GNP-a. Tako bismo štitili poduzetnički mentalitet (B ponašanje)

[635] Vugrin, V. *Profit 2.* Zagreb.
[636] Koliko je poznato, svuda u svijetu dobit se oporeziva i ja sam to uzimao zdravo za gotovo. Zanimljivo kako o toj Vugrinovoj tezi nema rasprave, a dijalog bi mogao dovesti do toga da budemo država s najmanjim porezima na svijetu.
[637] Na važnost distinkcija za teoriju autopoiesisa ukazao mi je N. Luhmann 1992. i usmjerio na Spencer Browna koji je to najdublje izučio i prikazao u knjizi Laws of Form.

od raznoraznih vampira (C ponašanje) koji zloupotrebaljavaju stvaranje države. Po Vugrinu imamo vlastitu kamatu (to je za vlasnika) i dobitak poduzeća (to je za poduzetnika).

Ako postoji samo dobitak poduzeća, to je po Vugrinu jednoumlje, a po meni alopoietična ekonomija. Državi treba biti u interesu da gospodarstvo ima što veći višak vrijednosti, a da to ostvarimo, treba ukinuti sve poreze.

Kako bi se tada financirao proračun? Vugrin ima pravi odgovor jer spaja mikro i makroekonomiju, što malo tko zna. Knjižni novac ima svako poduzeće. To znači da je **svako poduzeće tiskara novog prirodnog novca**. Preko obračuna PDV-a, ZAP ima uvid u tiskanje prirodnog novca i ima materijalnu osnovu za financiranje proračuna. Oko toga kao atraktora u duhu teorije kaosa naša se znanost mora okupiti i predložiti Vladi koncept države s najmanjim porezima u svijetu. Ovdje treba koristiti saznanja iz psihologije, tehnologije i ekonomije, a još će biti bolje ako krenemo spajanju biosfere i noosfere. Knjižni novac duša je svake pameti, svakog projekta. On je u kontima od 0 do 9. U jednoumnom kontiranju nema 21, 43 i 81, ali ima PDV koji napuhava prvi temeljni dio.

Neprirodni PDV primjer je te zle duše.[638] Monetarni vrh ne zna što je knjižni novac jer da zna, on bi se koristio za simuliranje budućeg života. Ta bi simulacija unaprijed prikazala neprirodne posljedice PDV-a. Tako je u njihovoj temeljnici iskazan samo dobitak poduzeća, a u prirodnoj je temeljnici VTK i dobitak. Predsjednik[639] bi države prema Vugrinu trebao napisati dekret da svako knjigovodstvo redovito obračunava troškovnu kamatu.

Knjižni će novac omogućiti da se država financira iz viška vrijednosti. Kamata je kao bol i kad se bolje radi, kamata je manja, a kad se lošije radi, kamata je veća.[640] To omogućuje uspješnu i brzu privatizaciju

[638] Zakon o PDV-u uopće nije definirao što je dodana vrijednost pa tako uz rad oporezujemo i višak vrijednosti, a time sječemo granu na kojoj sjedimo. Umjesto da viškom vrijednosti ulažemo u ljudske i tehničke kapacitete i slobodno tu količinu novca koristimo u društvenom proračunu jer imamo pokriće u novostvorenoj budućoj vrijednosti, mi nepotrebno osiromašujemo gospodarstvo.

[639] To bi mogao i ministar financija da se izvučemo iz kaosa u koji srljamo!

[640] Preko kamate na vlastiti kapital imamo kontrolni mehanizam za upravljanje gospodarskim razvitkom. Godine 1968. ukidanjem državnog vlasništva taj se novac počeo prelijevati u osobne dohotke i započelo je bujanje C tipova po SFRJ. Do tada su Japan, Izrael i SFRJ imali najveće stope rasta u svijetu. Naša država bi, ukoliko bi Vugrinova koncepcija dobila legalitet i legitimitet u vla-

ukupnog gospodarstva. Knjižni će novac omogućiti da se država financira iz viška vrijednosti.

Vugrin zaključuje: **Novac uopće nije problem. Treba znati profitabilno raditi.** Danas smo vrlo malo usmjereni na istraživanje kako povećati profit smanjujući troškove. Sjetimo se priče o Shingu. Slobodni stvaralački subjektiviteti (Prigogine, Monod, Jacob, nebrojeni filozofi na čelu sa Sokratom, Platonom, Aristotelom i drugima, Maslow, Reich, Covey, Shingo, Toffler, A. Lewis) jednog će dana u svoje redove prihvatiti i V. Vugrina.

Prije no što analiziramo proces privatizacije, vrijedno je vidjeti kako Vugrin mjeri cijenu rada i kapitala.

Danas se roba vrti oko novca umjesto da se novac vrti oko robe, odnosno ljudi koji hoće i znaju profitabilno proizvoditi. Danas je u bilanciranju dominantna materijalna imovina, a ljudski kapital gotovo ne postoji. Kad u bilanciranju bude dominantan financijski tijek (konta 0 i 1) koji se permanentno odslikava u kontrolnom saldu i poduzetniku i vlasniku pruža povratne informacije za učinkovito i humano odlučivanje, s 20 mlrd. dolara ići ćemo k 50, pa i 100 mlrd. dolara GNP-a. To će biti pobjeda poštenijih i pametnijih (B igrača) u svakoj sredini, to će biti pobjeda autopoietične nad alopoietičnom ekonomijom, to će biti pobjeda dobra nad zlom, istine nad obmanama, kulture nad primitivizmom.

Da bi se to ostvarilo, neophodno je u domeni prava unijeti duh autopoiesisa jer pravne osobe moraju štititi fizičke osobe te njihov rad i rezultate.

di, mogla inicirati autopoietsku ekonomiju. Autopoietsko bilanciranje odgovaralo bi svim poštenim i pametim poduzetnicima svuda u svijetu jer postojeća politika MMF-a i Svjetske banke vode nas u Apokalipsu.

6.

PRAVO I AUTOPOIESIS

Uvod

Po Legradiću, ono što ne znamo razriješiti društvenoekonomskim odnosima, razrješavamo moralitetom. Bez razumijevanja autopoiesisa[641] to je teško shvatiti. Autonomija morala jest ono što daje snagu da negiramo negativnosti ekonomije. Bez poznavanja zakona relativne deprivacije male su nam šanse da nadvladamo ekonomske nepravde. Laik često miješa zavist i nepravdu iako je to različito kao nebo i zemlja. Tu predlažem povratak na **ABCD** model[642] te meditiranje nad vlastitim koordinatama, nekih drugih suradnika i nakon toga stavljanje u odnos tih dviju i/ili više koordinata.

Cijeli se postupak mora vježbanjem dovesti do oblikovanja navike da sebe i suradnike gledamo kroz sustav ***x*** i ***y***, tj. ***što je tko dao i dobio***. Uvidom koji tako postaje objektivniji, stvaramo si temelje za prirodniji i transcendentalniji moral no što ga sada imamo. Za sada je vjerojatno da će ekonomski zakoni djelovati razorno i ubijati moralitet. Samo su rijetki jači od tih gravitacijskih sila. Bitno je, dakle, imati uvid u koordinate ***x*** i

[641] To znači da gotovo sve sami sebi proizvodimo. Kad započne tumačenje ekonomskih i političkih zbivanja u skladu s autopoietičnom teorijom i metodologijom, procesi i strukture bolje će se i brže usavršavati u skladu s kriterijima dobra, istine i ljepote. Sada pravnici predlažu i sude po zakonima koji su alopietički. Kad teorija prava dublje pronikne u zakone autopoiesisa, imat ćemo humanije i učinkovitije zakone i sudstvo. Zašto?

[642] Cijela knjiga pisana je u duhu tog modela, a najdublje se u to ulazi u poglavlju Osječka škola.

y i sagledati kako povećati korelaciju davanja i primanja, proizvodnje i raspodjele. Tu također vladaju alopoietična rješenja te *top-down* pristup, a izlaz je u autopoietičnom pristupu *bottom-up* samoorganizacijom moralno, intelektualno i kulturno iznadprosječnih.[643] Tko uspije objektivizirati zbiljsko u svoju subjektivnu interpretaciju, vrlo će lako prelaziti iz alopoietičnih (zavist i nepravda) u autopoietična rješenja (radost). Podsjetimo se, pri tome treba voljeti, ili barem poštovati bolje od sebe. Tko je od nas bolji? Onaj koji je dalje na osi ***x***, a još više ako je niže na osi ***y***. Takvih zasigurno ima oko nas i naše je da ih barem ne tretiramo kao budale jer to zasigurno nisu. Kad sami sebe proanaliziramo u obiteljskim, timskim i širim odnosima koje svojim interpretacijama i ponašanjima ***stvaramo***, shvatit ćemo što je samoodgoj, samoobrazovanje i samoorganizacija. Samo iz nas samih te iz slobode koju nam je Stvoritelj poklonio da mu budemo na sliku i priliku, mi moramo zaključiti koliko smo pošteni te želimo li biti ***poštеniji.***[644]

Bez te samoanalize nema nam iskoraka iz alopoietične zajednice koju planiram sada kratko prikazati. Pojedinci, obitelji, timovi te šire interesne zajednice iz dijagnoze pomoću **ABCD** modela, koji se odluče ići u autopoietičnu avanturu, mogu očekivati vrlo brzo emocionalni *feedback*. To je najkraće rečeno rad+ostvarena nagrada za emocionalni i intelektualni napor, koja bi automatski trebala slijediti jer dolazi do emocionalnog i kognitivnog zatvaranja kruga koji do sada nije bio prepoznat, pa ni uvježbavan. A bez zatvaranja kruga nema slobode. Svi smo mi odgojem dobivali poruke kojima smo mogli zatvarati te krugove, i što je netko bolje to usvojio, imao je veće šanse ostajati u autopoiesisu. Neka se čitatelj pita koliko je dom mjesto zatvaranja takvih

[643] Tko su takvi? Koliko smo mi takvi, tko je u našem domu, našem susjedstvu, radnoj sredini i domovini. Bilo bi odlično kad bi tako promatrali u globalnim europskim i svjetskim dometima. Svi smo imali prilike gledati »sladoledare« 1991. godine u našoj domovini. Ima ih u nizu NGO, a sve dobiva tragikomični ishod. Naši autopoietični građani nisu svjesni alopoietičnosti ljudi koji nam propovijedaju o ljudskim pravima, demokraciji i slobodnom tržištu. Samo u pitanju slobode kao najvažnije kategorije nisu ni na razini Spinoze, a da ne govorimo o zahtjevnijim kriterijima.

[644] Sve prethodno od biologije do ekonomije u pravu ima krajnje razrješenje. Da smo se do sada osposobili pretvarati ulaz u izlaz, davanje u primanje, pasivu u aktivu ne bismo imali toliko posla po sudovima. Oni su istinska kanalizacija naše svijesti, savjesti, samosvijesti, stvaralaštva i slobode. Što smo naučili iz tehnologije što se ovdje može primjeniti? Kako ideju eksploatabilnosti i učenja iz grešaka primijeniti u kreiranju i primjeni zakona. Mogu li inženjeri što naučiti od održavatelja?

krugova. Nesustavna istraživanja koja sam do sada o tome provodio, kažu mi kako imamo zadovoljavajuće domove, ali ne i domovinu.

Što nam je činiti?

U takvim se situacijama hvatam Hegela! Jasno, pravna znanost može krenuti od bilo kojeg filozofa. Vidjet ćemo tko će kamo stići!

Hegel i autopoietično pravo

Osnovu za autopoietični pristup pravu nalazim u Hegelovoj ***Filozofija prava.*** Za mene je on najbolja osnova za ulazak u harmonizacije psihologije, tehnologije, ekonomije i prava. Ako netko još ima bogatu praksu, to će cijeli proces pretvorbe alopoiesisa u autopoiesis ići bolje i ljepše.

Tako on u predgovoru u umu vidi ružu[645] u križu sadašnjosti. On razvija unutarnji zahtjev za subjektivnom slobodom. Za njega snaga cjeline slijedi iz harmonije elemenata.[646] U rimskom pravu po njegovom mišljenju nije moguća definicija o čovjeku. Pravo je za njega ishodište volje, a pravni je sustav carstvo "ozbiljenja" slobode.[647] Pogledajmo kako on autopoietično definira volju: **volja je djelatnost koja sebe, pomoću sebe, posreduje.**[648] Sadržaj je volje svrha. Za njega razlika dobra i zla slijedi iz razumijevanja svrhe — slobode.

Ako je nešto za slobodu, dobro je, ako je protiv slobode, zlo je.[649] Svrha je volje ukinuti proturječnost subjektiviteta i objektiviteta.[650] Svrha je znanosti da vlastiti rad uma dovede do svijesti.[651] Njegova je poruka: **budi osoba i poštuj druge osobe.**[652] Vlasništvo slijedi iz prava volje da se stavi u neku stvar.[653] Mi možemo i imamo pravo prisvajanja, ali je

[645] Veliki semiotičar U. Ecco vidi u ruži ...
[646] Hegel. *Filozofija prava.* Svjetlost, Sarajevo, str. 12.
[647] Vidi paragraf 4.
[648] Vidi paragraf 7.
[649] Vidi paragraf 18.
[650] Vidi paragraf 28.
[651] Vidi paragraf 31.
[652] Vidi paragraf 36.
[653] Vidi paragraf 44.

duh ono što si možemo najpotpunije prisvojiti.[654] Čovjek najviše obrazovanjem počinje sebe posjedovati i tako postaje vlasništvo sebe samog i prema drugima.[655] Za Hegela ugovor je izraz zajedničke volje i pretpostavlja priznavanje subjekata koji ga sklapaju. Po njemu, dužnost je činiti pravo i brinuti se za vlastitu i dobrobit svih drugih. Savjest je znati u sebi i za sebe što je pravo i dužnost, a zla je savjest prije licemjerstvo.[656]

Podsjeća na Aristotelovo definiranje vrline kao (zlatne) sredine između previše i premalo.[657] Za Hegela pravo mora biti dokazljivo, a pravni se postupak mora zakonski urediti i činiti dio pravne znanosti.[658] *Ozbiljenje* je prava funkcija policije.[659] U državi se dolazi do *ozbiljenja* slobode, najvišeg prava;[660] najvažnije određenje i osnova unutarnje snage države jest ujedinjenje dužnosti i prava.[661]

Marx mu prigovara što ne razvija misao iz predmeta, nego obratno, iz mišljenja razvija predmet. Ako smo do sada shvatili *top-down* (Hegel) i *bottom-up* (Marx), mogli bismo zaključiti kako to dvoje čini autopoietski krug ako je zbiljsko umno, a alopoiesis ako je zbiljsko bezumno.

Hegel korijen donošenja odluka nalazi kod Sokrata. Prije njega pomoć se tražila u proročištu, a Sokrat premješta spoznaju unutar sebe i time počinje istinska sloboda.[662] Hegel polazi od predikata i transformira ga u subjekt. Tako on polazi od procesa (glagol) i dovodi do strukture (imenica). Njegova negacija – Marx zastupa primat zbiljskog subjekta (čovjeka) i pledira za njegovo opredmećivanje te tako od strukture dolazi do procesa.

Vidi li čitatelj kako to dvoje može proizvoditi autopoiesis ako se harmonizira, odnosno alopoiesis ako preostane antagonističkih elemenata i relacija. Ostao nam je manji ili veći kaos. Ne idealiziram Zapad, ni

[654] Vidi paragraf 51.
[655] Vidi paragraf 57.
[656] Vidi paragraf 140.
[657] Vidi paragraf 150.
[658] Vidi paragraf 222.
[659] Vidi paragraf 229.
[660] Vidi paragraf 258.
[661] Vidi paragraf 261.
[662] Vidi paragraf 279.

kapitalizam.[663] Daleko od toga. On je samo vitalniji jer je u njemu više *bottom-up* elemenata. No »*bubble*« gospodarstvo i »casino« ekonomija idu nužno svomu kraju, a mi koji smo u tranziciji, ne smijemo mehanički kopirati Zapad, nego tražiti ekonomska i pravna rješenja koja će nas voditi u autopoiesis. Naša država pamti sva tri tipa moderne (kapitalizam, nacionalizam, socijalizam) i povrat na bilo što od toga nepotreban je ako shvatimo prostore slobode koje su nam zablude prošlosti ostavile u kolektivnoj memoriji. Sve te greške naš su bogati humus na kome moramo saditi autopoietska, a ne više alopoietska rješenja.

Po Hegelu, zakonodavnom vlasti određuje se što građani dobivaju od države i što daju državi, a to se uglavnom reducira na novac, odnosno porez.[664] On smatra da je osnova za politički položaj IMOVINA.

Hrvatska i mrak Istoka

Jasno, ovdje će i čitatelj upasti u zamku poimanja imovine kao fizičkog kapitala, ali moralni, intelektualni i socijalni kapital jesu ono što je istinska imovina. Dok se to ne materijalizira u našim poduzećima, imat ćemo probleme kakve imamo i kakve smo uistinu zaslužili danim htijenjem, znanjem i ponašanjem.

Rudolf je Bičanić[665] knjigom ***Ekonomska podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi*** najbolje sintetizirao naša iskustva s mrakom Istoka. Priča je to o državnom i narodnom jedinstvu ili srbijanskoj hegemoniji kao sustavu. Pitajmo se koliki je utjecaj u stvaranju naše države u utjecajima koji su došli s Istoka. Jedan glomazni, tromi, lijeni, indiferentni, do očaja formalistički, neekspeditivni, nepraktični, neracionalni i ignorantski, a strašno skupi birokratski aparat s orijentalnim tradicijama, metodama i moralom, koji se samo *mazivom* može pokretati, koji se odr-

[663] Koliko smo mi tvorci SSSR-a, SFRJ, ČSSR? Je li više ili manje no što mislimo? Postojeća ekonomska i pravna znanost svijeta nemoćna je pred problemima privatizacije vlasništva. Osječki ekonomist J. Popović kasnih je osamdesetih godina ukazivao na to i točno predvidio u samoizdanoj knjizi *Socijalizam i zakon razvoja društva*, Osijek 1990. što će se dogoditi u zemljama socijalizma.

[664] Vidi paragraf 299.

[665] Na njega mi je šezdesetih godina ukazao B. Kugler koji je zatvorom prije, za vrijeme i poslije II. svjetskog rata živa metafora hrvatskog političara.

žava samo osobnim protekcijama, ili pak strada od osobnih i partijskih osveta, a koji uz to drži u svojim rukama čitavu moć i vlast u državi, od najkrupnijih državnih poslova, radova i isporuka robe, do najsitnijih bagatela, namještenja i premještenja državnih namještenika ili malih obrtnih dozvola, najpodesniji je miljeu za korupciju koja se odatle kužno širi po cijeloj državi. Koliko se naša birokracija zarazila virusom s Istoka, a koliko je to naša autentična bolest?

Država je ekonomski čimbenik, najveći poslodavac, najveći poduzetnik, najveći kupac, najveći trgovac. Država je najveći organizator i vlasnik prijevoznih sredstava, najveći akumulator kapitala, najveći regulator prometa i organizator unutarnje i vanjske trgovine. Razmišlja li se tako kod nas još?

Kako to djeluje na ljude koji imaju divnu povijest, kulturu, vrhunske svjetske znanstvenike (Kotruljević, Bošković, Tesla, Prelog), umjetnike (Meštrović, Krleža, Aralica, Gotovac). Dubrovnik je dugo živio u slobodi jer je gotovo svatko znao da njegov život Bog mjeri po radu i odnosima koje ima s drugim ljudima: **"Ne brinite kako mi mjerimo Vašu robu, jer kako mi mjerimo Vas, tako On mjeri nas",** piše na palači Sponza od XVI. stoljeća. Zašto se to nije više proširilo po Hrvatskoj? Zašto se to ne uči na satovima povijesti u školama i ne citira u masovnim medijima. Komu odgovora ignoriranje te rečenice? Samo glupima i nepoštenima! Ne treba nam ISO 9000 ako samo tu rečenicu shvatimo i primijenimo. Kad to shvatimo i primijenimo, ostaje nam samo etiketa *Made in Croatia*, a naša će roba i usluge imati veću profitabilnost no onih kojima On nije dao takva saznanja i takvu povijest. Nisam protiv ISO 9000, naprotiv, ali ti euroizumi imaju smisla ako se temelje na našoj tradiciji. Tako će se hrvatska država proizvoditi kvalitetno, brzo i jeftino u uvjetima koje pružaju suvremena znanstveno tehnička rješenja. U takvom kontekstu akademije tehničkih, ekonomskih i humanističkih znanosti shvatit će da nije rješenje u specijalističkom pristupu, nego u **interdisciplinarnom definiranju problema i traženju rješenja**.

Sada najbolji u tim strukama pokušavaju parcijalnim pristupom, a to ne može proći. Najbliži je cjelovitom gledanju J. Božičević, ali je sramotno kako najodgovorniji ljudi u vladi i ministarstvima malo hoće i znaju to pratiti. Kao da Beč, Budimpešta ili Beograd određuju našu su-

dbinu, a ne mi sami sebi.[666] Uistinu je u pravu pjesnik kad kaže da će biti ***Croatie*** dok je srca. No taj nepresušni izvor zahtijeva da prepoznajemo bolje od sebe, da ih poštujemo i po mogućnosti volimo. Ukoliko to ne znamo mjeriti, On će nas znati mjeriti i ne trebamo se čuditi što će nas prije ili kasnije stići nedaće koje smo zasijali vlastitim krivim prosudbama. Bolan je primjer s D. Gorupićem.[667] Nigdje nema tako mnogo Salijerija kao u Hrvatskoj, ali se nadam kako će *Amadeusi* sve bolje i više cvasti, množiti se i uzajamno podržavati te izbrisati iz države sve one koji ne znaju voljeti ili barem poštovati bolje od sebe. Zar je moguće da je istina tako jednostavna!?[668] Kod svake integracije postavlja se pitanje oblika, hoće li ostajati jaki subjektivitet na dijelovima koji ulaze u cjelinu, ili će cjelina predstavljati glavni entitet, a dijelovi postajati periferni. To vrijedi za Hrvatsku, Europu i cijeli svijet. Hoće li se europska Unija ili OUN zasnivati na *logici federalizma* kao naddržava, ili kao mjesto suradnje država (i nacija)? Kod tog globalnog opredjeljenja egzistiraju razlike uvijek s interesnim predznakom, a ovdje su vrijedne s obzirom na Veliku Britaniju, Njemačku i Francusku. Tako se razlike pokazuju osobito kod promišljanja proširenja članica EU. Mirna reintegracija u Hrvatskoj prva je uspjela akcija OUN-a. Koliko znam malo je tko uspio dekodirati što je pozadina uspjeha. Moja su saznanja da se to može spoznati preko **ABCD** modela, a ako je to točno, moguće je formulu primijeniti u BiH, Bliskom Istoku i svuda gdje ima sličnih žarišta. Kriteriji su:

–ekonomska učinkovitost

–politička demokratičnost

–strateška sigurnost te dobro izvedene transformacije X u Y.

[666] Najljepše mi je kako Jura, kad ga upitam što mu daje energiju skupljati toliko ljudi i organizirati toliko skupova, odgovara: "Živjela Hrvatska".

[667] Nedavno nas je ostavio da živimo u svojim glupostima, a on vjerojatno iz božanskih predjela bolje shvaća zašto smo tako oholi, jalni i/ili strašljivi. Sam mi je svjedočio kako je ozdravio nakon *Bljeska* i *Oluje* iako je imao rak grla. Čak se u svojoj dječjoj naivnosti upisao u samoborski HDZ očekujući da će barem biti konzultiran oko razvojnih problema. No, ovi su novi momci, čini se, gori od onih u SKH za koje pouzdano znam kako su voljeli i poštovali D. Gorupića. Treba li tražiti dalje tko nam uništava najbolje umove?

[668] Opet podsjećam na rad Z. Ladika s djecom. Kako će na njezin pristup reagirati postdiplomci, kako umirovljenici? Ako otkriju i prihvate svoj božanski potencijal, sve će ići bolje i brže, a ako ne, otkrit ćemo tehnologiju oslobađanja.

Zanimljivo je bilo pratiti zbivanja kad je general Klein odlazio. Odmah se duh pax Britannica dizao iz poluotvorene boce i zagađivao ono što je on prethodno stvarao u duhu pax Americana. Njegovim povratkom zloduh se vraćao u bocu i proces se mirne reintegracije dalje razvijao. Nešto od toga može se pronaći u Vrkićevim memoarima.[669] Nije bitno tko je vođa u igri, koliko je bitno da tim hoće i zna igrati povezujući prirodne i božanske zakone preko psihologije, tehnologije, ekonomije i prava.

Vrijeme će pokazati tko je sa Zapada podsticao JNA i Srbe na rat s Hrvatskom. Naše je pokazati kako smo nosioci Novog zavjeta i kako je duhovni imperativ sa Srbijom razvijati dobrosusjedske odnose. Siguran sam kako će proces ići u tom pravcu ukoliko »kritična masa« građana RH iz alopoiesisa uđe u prostor autoopiesisa. Taj mentalni skok doći će ukoliko se shvate zakoni samoorganizacije i posebno ireverzibilnosti. Hoće li i koliko Srbi u Hrvatskoj biti nositelji svjetla, zavisi o Hrvatima više no što možemo i zamisliti. Ključ je u razrješenju odnosa prava i slobode.

Pravo i sloboda

Pod ekonomskom učinkovitosti podrazumijeva se ekonomski razvoj u kojem do izražaja dolazi makroekonomsko i institucionalno tržišno okruženje. Bitna je optimalna alokacija u izvore u cilju maksimiziranja cilja. Ulaganjem u podizanje motivacije, znanja, timske organizacije, najbolje tehnologije dolazi se do vrhunskih ekonomskih dostignuća koja se prirodno knjiže, prate i usavršavaju organizacijskim učenjem. To znači da poduzetnik ima u glavi program, plan, kalkulaciju i kreće u akcije stvaranja profita sa suradnicima.

Pod političkom demokratičnosti podrazumijeva se *fair* koncept koji je ugrađen u svakom zdravom i normalnom ljudskom biću. Nisam sreo čovjeka koji ne zna što je *fair* odnos. Razvitak demokracije i demokratskih institucija, osobito prava i slobode pojedinca, tvrtka, medija i zaštita svih ljudskih prava i sloboda samo olakšava taj proces, ali ga ne kreira.

[669] Vrkić, I. *Istočno od zapada.*

Proces ide iz nas, iz naše intime. Koliko će izaći na svjetlo dana, a koliko će ostati u mraku vlastite psihe, zavisi o kategorijama analiziranim u psihologiji, tehnologiji i ekonomiji.

Nije strano ovim kriterijima dodati visoko štovanje čovjekova okoliša čime će zemlja, zrak, voda, biljni i životinjski svijet izaći iz Darwinova svijeta konflikata i borbe za opstanak u svijet harmonije, ljepote i slobode.[670]

Nema sumnje da integracijski procesi moraju biti kvalitetno praćeni regulacijom, prvenstveno pravnom regulacijom. Prema određenim podacima u EU oko 1.200 propisa usaglašava se, odnosno više od 11.000 stranica različitih propisa traži autopoietično mjesto. Naravno da nije samo problem u unificiranju propisa, nego još više u njihovoj ujednačenoj primjeni, prvenstveno od sudova, ali i od državnih upravnih organa, kao i asocijacija koje imaju javna ovlaštenja. Pri tome valja imati na umu da i samo nastajanje prava u nekim zemljama nije istovjetno, osobito se to odnosi na kontinentalno *(top-down)* versus angloameričko *(bottom-up)* pravo.

Mi još uvijek robujemo socijalističkoj interpretaciji (*top-down)*[671] bez dovoljno uvažavanja povratnih informacija sudova, državnih organa, jedinica lokalne samouprave, *ombudsmana* i drugih. Ne smijemo zanemarivati ni tradiciju. Ukoliko razvijemo autopoietično pravo, a ono nije moguće bez autopoietične ekonomije, tehnologije i psihologije, nećemo morati Europu kao do sada moliti da nam pomogne, nego ćemo duhovnim olujama biti ono što su do sada bili samo naši najbolji umovi (Kotruljević, Janus Pannonius, Marko Antonije de Dominis, Bošković itd.). Naši zakoni imaju svoje autopoietično korijenje u mentalitetu naših ljudi, u kulturi rada i života koju prakticiramo tisuću godina. S druge strane, imamo intenzivne izvore alopoietičnosti u vlastitim grijesima koje su demagozi preko samoupravnog socijalizma vješto proširili ovim prostorima.

[670] Nedavno sam bio u Sloveniji posjetiti svog bratića koji autopoiesis traži u makrokosmosu. Njegova životna suputnica kupila je staru kuću, a sve je bilo čisti kaos. Kako je vrsna slikarica koja vizualno prati tekstove V. Krmpotić, po meni najbolje naše pjesnikinje, ona je tu fizičku ružnoću pretvorila u ljepotu s malo zahvata i novaca. Od takvih mladi moraju učiti kako da uz božju pomoć sustvaramo ovaj svijet i ovo vrijeme prema načelima Dobra, Istine i Ljepote.

[671] Ova je distinkcija ortogonalna na prethodnu!

No, samoodgojem, samoobrazovanjem i samoorganizacijom alopoiesis će se uklanjati pred autopoiesisom ukoliko privatizaciju shvatimo kao (samo)transformaciju samoupravljača u vlasnike i dioničare. Vlasništvo kao pravna i ekonomska kategorija mora doći do svakog hrvatskog stanovnika kao dioničara. Mi za sada previše pozornosti posvećujemo krajnostima (tajkuni i prognanici) ne shvaćajući koji je moralni, intelektualni i socijalni potencijal 600.000 dioničara u 2.600 poduzeća. Oni su prilika uz političare, svećenike, znanstvenike i umjetnike kao vođe za prijelaz u autopoietičnu zajednicu i državu. Visokomoralni, obrazovani i timski organizirani ljudi dijalektički pomiruju zajednicu (Gemeinschaft) i društvo (Gesellschaft) te se iskustva *(bottom-up)* doma proširuju na cijelu domovinu. Na takvim iskustvenim temeljima lako će se razviti autopoietični *top-down* pristup.

U procesu tranzicije u koji smo upali bitno je definirati telos cilj, što su nam namjere, želje, vizije. Posebno je važno doći do zajedničkih vizija jer i najnovija istraživanja pokazuju kakva se snaga u tome krije. Koliko znam postoji velik broj tvrtki u svijetu koje to prakticiraju, ali još nema države koja tako nešto prakticira. Mi imamo priliku biti država gdje smo svi zajedno jedna »multinacionalna kompanija« koja će svojim prirodnim, tehničkim, a posebno ljudskim izvorima biti konkurentna i kompetitivna u svijetu od proizvodnje zdrave hrane, preko proizvodnje brodova i drugih sofisticiranih proizvoda, do turističkih, financijskih, obrazovnih, zdravstvenih i kulturnih usluga kakve trebaju nama i cijelomu svijetu.

Pri tome odabirimo načine, puteve, oblike i sredstva kako to ostvarivati. Za sve je to nužna znanstvena dijagnoza, ali i terapija. Uz to valja biti svjestan da je ipak lakše sve ovo konstatirati, a značajno teže, ali i ljepše ostvariti.

Pojednostavljeno, boljke komunizma svode se na to da su fetišizirale kolektiv (državu) potpuno zanemarujući čovjeka kao pojedinca te Boga kao izvora svega. U tom kontekstu nije bilo motivacije ni za uspješnije poslovanje, a kamoli kvalitetu života. Dominacijom politike nad ekonomijom režim je morao strahom te drugim ljudskim slabostima (tu su jal i oholost bili posebno korisni) manipulirati. Komunizam nam

je tako uvijek ostajao na horizontu.

Ipak, smatram da je najveći grijeh komunizma što nije položio ispit demokratičnosti. Ostajao je na starom načelu isključivanja (nepodobnih po mjerilu pripadnosti partiji), što je potpuno inkompatibilno s modernim načelom uključivanja svih koji se mogu, hoće i znaju umrežavati. Iako su desetljećima bile poznate Staljinove čistke, pa i Titove, nitko nije do kraja u to vjerovao dok se nije uvjerio na vlastitoj koži. Trebalo je uistinu proći osobno te stresove pa da se do kraja shvati sva podmuklost sustava.

Najgore je što su stvaratelji te igre u svim zemljama socijalizma vrlo brzo promijenili *dresove* i nastavljaju svoju igru bez granica. Komunistička ideologija također je okuživala prirodni okoliš. Trebalo je putovati po Bugarskoj, Rumunjskoj, a posebno Istočnoj Njemačkoj da se shvati sva suludost industrijalizacije i elektrifikacije u boljševičkoj *glavurdi*. Podsjetimo se kako je Marx tretirao prirodu (naturalizam identično humanizmu), a marksisti su daleko od njega, kao što su neki poznati mi isusovci daleko od Isusa.[672]

Već prije dvadesetak godina uočio sam kako učinkovitost preko humanosti zatvara povratnu petlju koja pozitivno djeluje. Analogno tomu, vođenje računa o ekologiji ima isti učinak na humanost kao što posljednja ima na učinkovitost. Ukratko, kad budemo senzibilniji na biljke, životinje, uopće na prirodu oko nas (i u nama), tada ćemo s više senzibiliteta osjećati i druge ljude (posebno najbliže) te sami sebe jer tu su ogromni problemi, ali i rješenja.

Uz ovo troje (etika, ekonomija, ekologija) telos slobode najbolje se manifestira estetskom dimenzijom i potrebom za ljepotom kao konačnim kriterijem. U autopoietskom zatvaranju prethodnog s kulturom pravni sustav RH ima svoju šansu.

Tko nema potrebe za lijepim, nema potrebe za životom, nema potrebe za slobodom i, uistinu, *životinjari* svoj život ispod potencijala

[672] Ovu sam analogiju uočio pišući disertaciju. Tada sam to dvoje izjednačavao u potpunosti. Moram priznati da se distinkcija na karizmatske i birokratske ličnosti manje odnosi na isusovce no marksiste nakon dvadesetak godina istraživanja. Malo je tko od nas svjestan koliki je napor svećenika, a posebno časnih sestara. Njihov mi je rad dugo bio nevidljiv. Zašto? Kad se shvati autopoieis, to postaje jasno. Žarko želim upoznati Z. Sudca. Mislim da nam je on svima, a posebno svećenicima vrlo ozbiljna lekcija i poruka.

koje mu pružaju bog, priroda, on sam te sve u njemu i oko njega. Sve ima svoj puni smisao samo ako dovodi do ljepote i sve dok nije došlo do te kristalizacije, trebaju nam moralne, logičke, matematičke i sve (ne)moguće iteracije i rekurzije. Kad osjetimo ljepotu, treba zastati i uživati u plodovima svog i zajedničkog rada i uistinu se odmoriti. Tu je bitno dekodirati kategoriju pravne osobe.

Ekonomski se upravo preko autopoietskog računovodstva nazire što je ***pravna osoba***. Materijalne i financijske transakcije moramo knjižiti i preko kontrolnih salda potvrđivati transformaciju ***subjektivnog u objektivno.*** Što je pravna osoba ako nije objektivizacija našeg htijenja, znanja i radne suradnje. Što je veća motivacija, što je više znanja i sloge u radu, to je veći višak vrijednosti unutar poslovnog sustava. ***Pravna osoba mora štititi taj (ne)materijalni kapital*** i biti zaštitna membrana koja će propuštati sve što je dobro, istinito i lijepo (zeleni semafor), a ne dopustiti moralna, intelektualna i estetska zagađenja (crveni semafor).[673] U današnjim alopoietičnim situacijama naši semafori nisu dobro postavljeni pa smo daleko od zelenih valova. Kad pravne osobe postanu samoreferentne, a za to su važni samoodgoj, samoobrazovanje i samoorganizacija, sve će se to vrlo brzo harmonizirati samo od sebe. To socijalno ozdravljenje mora ići *bottom-up*, kao što i voće, povrće i drugo bilje izrasta, a svatko od nas mora znati sebe dozirati kao sunce, kišu, zrak itd. Bitno je u sebi razvijati viziju, percipirati stvarnost i to dvoje suradnjom autopoietski sprezati.

Ako reinterpretiramo tako pravnu osobu, lako ćemo se složiti da kreiramo poreznu politiku kojom ćemo štititi poduzetnički duh, a državni proračun bolje će se i brže puniti jer smo oslobodili sinergetske sile htijenja, znanja, suradnje i autopoietske organiziranosti.[674]

Učinkovitost, efektivnost i demokratičnost suvremenog društva u najvećoj mjeri bazirani su na proizvodnji i korištenju znanja. Tako znanje, znanost i informacije u svijetu postaju sve presudniji čimbenik u stvaranju profita. Oni su to bili oduvijek, ali sada je to gotovo svima postalo jasno. Još nije guvernerima HNB jer bi tada inicirali daleko bolje

[673] Tko je naučavao da nas pravna osoba tako treba štititi? Jesmo li to u stanju bez autopoietičnog računovodstva?
[674] Od 1997. godine pokušavam s našim najboljim pravnicima voditi dijalog o tome.

ulaganje u razvijanje ljudskih potencijala. Milijarde su kuna otišle u sanaciju nepoštenja i gluposti. S desetinom tih sredstava u prevenciju od gluposti i nepoštenja već bismo sada imali barem 50 milijardi dolara GNP-a. Tješimo se jer je tako gotovo posvuda po svijetu. Ja se s tim ne tješim, ali sve bolje shvaćam neminovnost dobre metodologije.

Pravo je do sada slijedilo transnacionalističku tradiciju, imperijalizam, komunizam, kolonijalizam, multinacionalne kompanije, a danas sve više teži globalnom selu zahvaljujući telekomunikacijama. Ekologija, slobodno tržište, ljudska prava ulaze u prvi plan. Jasno, učinkovitost u radu i humanost u odnosima i dalje su i bit će sve više dominantne kategorije, ali sve je to jako dobro zamaskirano igrom slike, zvuka i previše riječi preko masovnih medija.

Svijet sve više napušta vertikalnu organizaciju društva kao osnovnu organizacije cjeline. Ona je, kako je to poznato, zahtijevala unutrašnju naredbu s mnogobrojnim uputstvima i smjernicama za rad u gospodarstvu te u političkoj sferi putem centralizma. Tu su pravila formalne hijerarhije najvažnija, a kontrola se vodila inspekcijskim metodama. Novi postmoderni oblici organiziranja businessa i političkog života sve su više skloni horizontalnoj organizaciji, odnosno ugovornoj formi u businessu, a konsezualnoj u politici. ***Budućnost je u timovima i projektima***, a na biološkoj razini imamo žive metafore i uzore.

Weber sa svojim poimanjem birokracije kao racionalnog instrumentarija gdje je pravo podesni oblik, povlači se pred adhokracijom kao kralježnicom organizacija u trećem tisućljeću. Tako će biti više prozirnosti i participacije, više samoupravnih timova i uopće samoorganizacije kao odgovora na kaos koji će dolaziti iz turbulentnog okoliša.

Samoodgoj, samoobrazovanje, samoorganizacija imat će sve više svoj korijen (eigen, atraktor) u osvještavanju i traženju **samoreferentnosti.** U biti, radi se ponovno o slobodi, vječitoj idealtipskoj kategoriji ljudskog roda, ali dobro zamaskiranoj teorijom kaosa, fraktala, kompleksnosti te matematičkim formulacijama genetskog algoritma, kompleksnih diferencijalnih jednadžbi.[675]

[675] U svijetu bujaju nove paradigme zasnovane na navedenim kategorijama, a mi se ponašamo kao da toga nema. U teoriji i metodologiji autopoiesisa vidim zdravu reakciju hrvatske države ukoliko

U takvom kontekstu i ljudska prava imaju drugu boju i okus. Odgovorni se ljudi kod nas ozbiljno frustriraju prigovorima iz europskog i američkog okružja, a premalo se svi pitamo za slogan iz dubrovačke Sponze. Dok je god u nama malo moraliteta na sceni kao državotvornom narodu, nije loše da nas se bocka tim legalističkim i legitimističkim propitivanjima. Sve je to manji ili veći alopoiesis dok iz nas ne izbije istinski autopoiesis osjećajnosti i misaonosti koji je, a to provjereno znam, u velikoj većini naših državljana više prisutan no što europski i svjetski birokrati mogu i zamisliti.

Naša strategija ulaska u Europu mora se iz alopoietične što prije pretvoriti u autopoietičnu. To znači da koje i kakve uvjete treba ispunjavati za članstvo u europskim asocijacijama ne postavljamo sa svom misaonom i moralnom plitkoćom i površnosti, nego iz najdubljih mogućih povijesnih i kulturnih dosega do kojih smo kao narod došli. Tu ćemo doći do relevantnih pitanja i odgovora, a njihovom interakcijom i do strategije autopoietičnog ulaska u Europu.

Ukoliko želimo biti slobodni ljudi u slobodnoj državi, onda prvenstveno mi sami sebi to moramo pokazati pa ako taj ispit pred Njime i vlastitom savjesti položimo, odlazak u Strassbourg i Brussell puka je formalnost.[676]

Standardi ljudskih prava sve su više univerzalni, sve je više zemalja koje pristupaju međunarodnim konvencijama. Osobne i političke slobode i prava dopunjavaju se listingom socijalnih, gospodarskih i kulturnih prava. Najnovija generacija odnosi se na pravo na mir, pravo na razvoj, pravo na zajedničko naslijeđe, zdrav okoliš, humanitarnu pomoć i dr. Na konferencijama se sva energija gubi na ratifikacijama, a najvažnija jest primjena te konkretna i hitna zaštita sloboda i prava.

Kod donošenja Ustava RH postulat je bio da međunarodni ugovori i deklaracije o ljudskim i narodnim pravima trebaju biti minimum, a ne maksimum prava koja jamči naš Ustav. Rezultat je toga 50 od 140 članaka o toj materiji, uz napomenu da se još dvadesetak članaka direktno i/ili indirektno naslanjaju na iste.

želi opstati u globalnoj zajednici. Preko toga će nam biti jasne teorije kompleksnosti, fraktala itd.

[676] Malo tko ozbiljno shvaća barunicu Frankopan te njezine savjete i ohrabrenja. A preko nje nam vjerojatno i Bog govori.

Sve to iz alopoietične perspektive vodi u hegelijansku hrđavu beskonačnost, a uz autopoietični pristup koji izlazi iz naših srca i umova *(bottom-up)*, uz *feedback* domaćih i međunarodnih dokumenata *(top-down)* vodi ***operativnoj zatvorenosti*** i spajanju naših profesionalaca i amatera u timsku samoorganizaciju.

Ovakvim autopoietskim pristupom naša očekivanja ulaska u europsku uniju i uopće u svjetska ekonomska i politička tijela maksimalno će se ostvariti. Pravo je ozbiljenje slobode, a nje nema bez priznavanja morala kao temelja. Između morala i slobode nalazi se kao most stvaralaštvo. Nema stvaratelja koji nisu pošteni i jednostavno mi je neshvatljivo kako se to ne sagledava. Zašto nema više stvaranja u Hrvatskoj?

Vjerojatno što nedovoljno podržavamo poštenje u sebi i drugima. Sve nas previše određuju sile kauzaliteta, a premalo sile finaliteta. To znači vizije dobrih, istinitih i lijepih rješenja koja će doći interakcijom članova tima. Na dobro procesiranim i strukturiranim timovima razvijat će se mreže timova i to će nas dovesti do 100 milijardi dolara. Za to nam ne treba više od 5 do 10 godina ako krenemo autopoietski. Zapadni nam stručnjaci planiraju 50 milijardi za 14 godina. To slijedi iz alopoietskih paradigmi iz kojih nam to izvode. A mi ih slušamo i gotovo im se divimo. Zašto?

Iz istih razloga iz kojih smo podržavali bratstvo i jedinstvo, socijalističko samoupravljanje, mirnu i aktivnu suegzistenciju i ne znam koje sve ideološke floskule. Socijalizam je obogaljio mnoge ljude. Je li se trebalo misliti, učiti, raditi, ukratko svestrano razvijati. Država se brinula za sve razvojno nesposobne. Tako nam nema ni slobode, ni prava.

Tranzicija hrvatskog pravnog sustava

Novi konstitucionalni inženjering započinje kod nas 22. prosinca 1990. donošenjem novog Ustava. Politički credo kod donošenja bio je: inkorporiranje u ustavni poredak vrednota i institucija demokratskog svijeta (Zapadna Europa i SAD), kao i retradicionalizacija hrvatskog državnog prava (od Vinodolskog zakonika 1288. preko statuta gradova do

OGZ-a i tako dalje).

Nema sumnje, izbori daju legitimitet za legalno ponašanje.

Međutim, ovdje je i krucijalno pitanje ***moraliteta***. Ovo stoga što se napušta u cijelosti koncepcija tzv. socijalističkog morala, a da istovremeno nije u optjecaju moral novog tipa. Spominjem ovo iz razloga što je prisutna teza da sve što je prije bilo, ne valja, sve što je danas, dobro je! Svakako da dosta toga nije valjalo, stoga je i propalo, no sve osobito u fazi nascidendi ne može biti optimalno.

Utopijsko promišljanje i učenje u komunizmu bilo je da komunizam sam po sebi rješava problematiku socijalnog i nacionalnog, da su važniji opći interesi od individualnih, a to se može svesti na tzv. Inauguralni učinak — sve se rješava isključivo ***odozgo!*** To su alopoietični oblici organiziranja i ponašanja koje što prije moramo pretvoriti u autopoietičnu organiziranost.

Ono što smatram najvažnijim jest da što prije ***definiramo pravnu osobu*** u duhu autopoietičnog računovodstva. Manje-više u svijetu nema takvih razmišljanja o zaštiti profita, dobiti, viška vrijednosti, a to slijedi iz prirode stvari.

Pravna osoba mora biti membrana za fizičke osobe i štititi ih od okoline koja logikom C igrača nesmiljeno izvlači višak vrijednosti. Tu su slične zakonitosti na nacionalnom i na internacionalnom tržištu. Bez znalaca ekonomije i prava nema sinergije koju pruža autopoietični pristup.

Danas nam je gotovo svima novac najveće ograničenje, a ukoliko počnemo bolje razmišljati, doći ćemo do toga da je on samo slika naših moralnih i intelektualnih svojstava materijaliziranih u proizvodima i uslugama. Bitno je naučiti stvarati profit, a novac će neminovno svaka pravna osoba koja radi po autopoietskim zakonima tiskati u skladu s potrebama. Novac nije problem.

Problem su paradigme koje nas odvlače od stvaranja profita, od stvaranja viška vrijednosti koju moramo mjeriti i čuvati od raznoraznih vampira u zemlji i izvan nje. U tom kontekstu krv koja je prolivena za slobodu države ima smisao, ali ne ako se vrtimo u starim rješenjima.

Vladavina ustava

Ustavni pravnici (Mratović, Sokol, Smerdel, Bačić, Crnić, Filipović, Z. Lauc) uglavnom kreću od *top-down* ustrojstva vlasti. Pitanje je kako to povezati s *bottom-up* pristupom. Jadranko je Crnić[677] postulirao takvu tendenciju.

Hrvatski ustavotvorac artikulirao je u fazi donošenja ustava namjeru da naša ustavna rješenja budu kompatibilna s američkim i europskim teorijskim i praktičnim standardima, ali i da se vodi računa o retradicionalizaciji hrvatskog državnog prava.

Vinodol je mjesto rođenja poznatog zakona koji pored ostalih statuta od Korčulanskog i Dubrovačkog, do Iločkog pripadaju hrvatskom pravnom korpusu kojim se moramo dičiti. Nažalost, ovo nije dosta poznato domaćoj i svjetskoj javnosti, pa ni stručnjacima i znanstvenicima. Moramo to ispraviti, ali na način da ne veličamo povijest nje radi, nego da dokazujemo da se naša povijest može vrednovati samo po sadašnjim i budućim odlukama, zakonima, akcijama. Organizacijska teorija sve više ovladava organizacijskim učenjem i svi mi moramo što bolje i što više usvajati te zakonitosti razvitka.

Slobode i prava čovjeka i građanina conditio sine qua non kvalitetnog su društvenog razvoja, to je sve više temeljni kriterij i mjerilo dosegnutog stupnja razvoja jer se istovremeno to artikulira i ostvaruje kao emancipacija pojedinca i njegove kreativne moći s njezinom pripadnosti skupini čija je solidarnost i čini onim što ona jest.

Angloamerička vizija prava i kontinentalna vizija imaju prilike zahvaljujući Luhmannovu autopoietičnom pristupu pravu doći do sinteze. Pravo je po njemu komunikacija. Ukoliko se događa spajanje sustava sa socijalnom okolinom putem (re)interpretacije, zatvara se psihosocijalni krug.[678] Kod nas, uz nekoliko časnih izuzetaka, nema mnogo

[677] *Vladavina ustava, Zaštita sloboda i prava čovjeka i građanina* ili *Kako pokrenuti postupak pred Ustavnim sudom Republike Hrvatske*. Informator, Zagreb, 1994.

[678] Zanimljivo je kako je Luhmann skeptik prema Hegelovu učenju i psihološkim dostignućima Maslowa i drugih humanističkih psihologa pa mu je potencijal autopoietičnosti značajno umanjen. To sam otkrio u neposrednom trosatnom, vrlo zanimljivom razgovoru u njegovoj kući 1992. godine.

rezonancije prema autopoietičnom pravu pa se ne treba čuditi što malo koga zanima i Luhmann, a kamoli kako ta saznanja primijeniti u našem pravnom i političkom životu. Uistinu, nismo zaslužili bolje stanje u zakonodavstvu, sudstvu i svim pravnim transakcijama kad sami sebe dovoljno ne cijenimo i ne poštujemo i iz samih sebe ne izvlačimo ono što je u nama najbolje. Taj je proces polako krenuo u materijalnoj proizvodnji i nadajmo se da će što prije zahvatiti pravno preslikavanje tijeka roba, novca i informacija. Ponovno vrijedi napomenuti kako je autopoietično računovodstvo ovdje ključna karika u transformiranju ekonomskih u pravne transakcije jer se samo tako osigurava djelovanje moralnih načela. Bez uvida u bilance i konta manje moralni i stručni i dalje će blefirati i nužno voditi ovaj narod u daljnje nepotrebne Kalvarije.

Sama autopoietična interpretacija neminovno je visokostručna i etična, lege artis i bona fide, a to samo dalje učvršćuje daljnji moralni (Kohlberg) i intelektualni (Maslow, Piaget) razvitak. Kad se uvođenjem vlastite troškovne kamate pokrene proces prelaska iz kaosa u red, za kratko ćemo vrijeme imati 3-5 puta veće plaće, država će namirivati svoj proračun bolje, brže, poštenije, lakše jer će biti u autopoietskom odnosu s fizičkim i pravnim osobama. A tako nešto ni jedna država u svijetu nije još do sada ostvarila. Nismo li ipak zaslužili u nečemu u svijetu biti prvi i najbolji. Nisu li do sada svi u svijetu iskazali koliko nas vole i koliko nam žele pomoći da mi budemo svoji na svome.

Središnje mjesto u zaštiti Ustava jest ustavna tužba. Njome se štite ustavne slobode i prava te ovdje dolazi do izražaja premoštenje *Das Sollen* sa *Das Sein*. Ako se podsjetimo Kanta i Hegela, to je put ***od normativnog ka zbilji***. Drugim riječima, tu je premisa minor i premisa maior da bi se došlo do conclusio. Ova vrsta zaštite mora biti kvalitetna i brza jer će samo tako odbaciti, odnosno svesti na najmanju moguću mjeru povrede i ugrožavanja ustavnih prava. Ovdje se traže odgovori na sva relevantna pitanja, od toga tko može podnijeti ustavnu tužbu, preko njezina sadržaja, punomoći, roka, povrata u prijašnje stanje, pretpostavka koje moraju biti ispunjene, do odluke i troškova. Ovdje su nam bitni pravni standardi, kao npr. što se podrazumijeva pod pojmovima *iscrpljeni pravni put*, odnosno *povreda ustavnih prava*. Ti standardi nikada

do kraja ne mogu biti normom regulirani, nego će ovdje uvijek biti manevarski prostor za kvalitetnu interpretaciju. Upravo se ovdje pokazuje i dokazuje kompetentnost interpretatora, odnosno profesionalizam.[679] Velika je sreća što je nakon niza Pusićevih »pulena« na ministarsko mjesto došao S. Ivanišević i radikalno otvorio prostor lokalnoj samoupravi. Sada imamo zbiljsku šansu za pravni autopoiesis.

Lokalna samouprava

Polazeći od filozofije autopoiesisa s ustavotvornog *top-down* pristupa, preko novog ministra možemo krenuti *bottom-up*. Tu je od koristi magistarski rad D. Brunčića,[680] koji traži teorijski i empirijski put slobodi i ljepoti. Kako je autor tajnik županije koja je u aktima i praksi otišla najdalje u RH, to se ovdje krije prilika da let leptira u Osijeku izazove *Oluju* u Strasbourgu.[681] Jedinica lokalne uprave i samouprave sazdana je na hrvatskoj povijesnoj i državnopravnoj tradiciji i spoznajama suvremenih sustava lokalne europske samouprave.[682] Cilj nije samo spoznavanje i objašnjenje do sada izgrađenog normativnog modela lokalne samouprave u našoj državi, nego vrednovanje njegovih odrednica radi uočavanja optimalnog puta njegova daljnjeg razvitka. Kao aktivni sudionik i kreator te voditelj in concreto, autor u ovom radu koristi rezultate timskog istraživanja i projektnog pristupa ustrojavanja Županije osječko-baranjske. Nema sumnje da ovako postavljeni zadatak ovog rada proizlazi iz objektivnih okolnosti u kojima se naša država našla kao zemlja u tranziciji te je uslijed ratnih okolnosti (far from equilibrium) htjela ili ne, bila prisiljena u duhu rasipne strukture ***samoorganizirati*** se. Poznavatelji autopoietične teorije, osobito ako su u položaju nepo-

[679] Krajem 1997. V. Vugrin uputio je prigovor o neustavnosti PDV-a te sve dokazao temljnicom koju je izdalo Ministarstvo financija. Ukazao je na ono što sada gotovo svi osjećamo. Osobno sam lobirao da se tomu posveti pozornost i da je ta žalba šansa za naše ekonomiste i pravnike. Nažalost smo je propustili. No nikad nije kasno.

[680] *Sustavni pristup županijskom ustrojstvu u Republici Hrvatskoj s primjenom na Županiju osječko-baranjsku.*

[681] Nedavno mi je rekao kako nismo ni svjesni da se nemamo zbog čega stidjeti našeg rada u razvijanju teorije lokalne samouprave na europskoj razini.

[682] ibidem, str. 8.

sredne njegove primjene, sigurno su najmjerodavniji da promišljaju, analiziraju i sugeriraju prirodna i autopoietična rješenja. To je neprestani i intenzivni preplet pravih pitanja i traganja za odgovorima, to rezultira novim pitanjima, odgovorima, jasno uvijek na višoj i ljepšoj razini.

U svojim zaključnim razmatranjima Brunčić, ne slučajno, na kraju postavlja pitanja: kako osigurati razvitak društvene zajednice i uspješnost njezina funkcioniranja? Kako tim razvitkom što potpunije zadovoljiti interese i potrebe građana koji čine tu zajednicu? Kako uz djelotvornost osigurati da se razvitak događa na human i demokratski način?[683]

Kod elaboriranja pojma lokalne samouprave autor rabi teze najuglednijih autora (W. Robson, W. Anderson, E. Pusić i dr.). U tom kontekstu konstatira između ostalog da je tu temeljni odnos između središnje državne uprave i lokalnog sustava upravljanja, odnosno lokalnog sustava upravljanja i građana. Pojednostavljeno, danas u svijetu postoje dva modela po tim pitanjima, francuski i anglosaksonski. Pojedine zemlje različito stupnjuju upravni ustroj s obzirom na lokalne jedinice. Iz stajališta različitih teoretičara autor vrši sintezu naznačujući da u praksi postoje četiri stupnja upravnog ustroja. Nadalje, elaboriraju se dva temeljna pristupa normativnom uređivanju pravnog položaja jedinica lokalne samouprave — monotipski i politipski.

Brunčić pokušava županiju smjestiti u kontekst pitanja organizacije države i njezinog administrativnoteritorijalnog ustrojstva kod stupnjevanja teritorijalnih jedinica. Kod temeljnih obilježja županije prirodno je da se značajnije zadržava na problematici dvojne naravi županije koja proizlazi iz ustavne definicije (čl. 131. Ustava RH), a onda i zakonske (čl. 5. Zakona o lokalnoj samoupravi i upravi). Tako je s jedne strane županija jedinica lokalne samouprave u kojoj se izražavaju zajednički interesi općina s njezina područja, a s druge strane središte je obavljanja dislociranih poslova državne uprave. Tako se može reći da županija nema izvorne ovlasti, nego izvedene. S aspekta teorije sustava županija je sama po sebi sustav, i to sustav lokalne samouprave, ali istovremeno i podsustav sustava državne uprave. Kriteriji određivanja teritorija žu-

[683] ibidem, str. 146.

panija u svjetskoj teoriji i praksi raznovrsni su. U ovom dijelu komentira autor one kriterije koji su odabrani u našoj zemlji: povijesni, prometni, gospodarski, prirodni. U tom smislu autor konstruira karakteristike županijskog sustava, a to su: prostorna cjelina, funkcionalna cjelina, sociološka cjelina, političkoupravna cjelina i interesna integracija.[684] Svu ispreplетenost i kompleksnost ove problematike moguće je razriješiti vrhunskim znanjima, visokom motivacijom i timskom samoorganizacijom.

Prava i dužnosti županije predstavljaju oblik pravne konkretizacije njezinih funkcija. Tako se dolazi do sistematizacije samoupravnog djelokruga sljedećih skupina: upravni, normativnopravni; personalni (kadrovski); financijski (financiranje javnih potreba); analitičkoinformacijskoplanski; organizacijskokoordinacijski. Brunčić također detaljno izrađuje elemente županijskog sustava upravljanja: skupštinu, poglavarstvo, župana, tajnika županije, radna tijela, upravna tijela. U sklopu toga prikazuje inkompatibilnost, posebno odgovornost. Nudi neke dileme, kao one koje su prisutne kod strukturiranja poglavarstva. Kada identificira, tj. definira navedene elemente, nadalje ih analizira s aspekta poslova koje obavljaju.

Uvijek su odnosi između subjekata važni. Tako se analizira odnos skupštine i poglavarstva, odnos skupštine i župana, odnos poglavarstva i župana, odnos župana i upravnih tijela, odnos poglavarstva i upravnih tijela te odnos skupštine i upravnih tijela.

U poglavlju *Županijski sustav upravljanja i okolina* osobita pažnja posvećena je interaktivnom odnosu sustava i okoline, gdje se pledira na autopoietski način da se učini propusnim sve pozitivno što može zračiti iz okoline na županiju, a što se može svesti na kognitivnu otvorenost, prvenstveno s razine države pa šire. Međutim, to valja zaokružiti tako da županija mora istovremeno biti normativno zatvorena, uz to što svakako mora predstavljati i jedinstvo/entitet. Nezaobilazno je ovdje tretiranje i financijskih kapaciteta županije. To zahtijeva identifikaciju i analizu mogućih izvora prihoda i procjenu njihove izdašnosti.[685]

[684] ibidem, str. 36.
[685] ibidem, str. 117.

Od elemenata okoline Brunčić se zasebno bavi odnosom s javnosti, odnosima s građanima, odnosima s poduzećima i ustanovama u vlasništvu županije, odnosima s općinama i gradovima u sustavu županije, odnosima s tijelima državne vlasti i uprave te odnosima s drugim županijama i međunarodnim odnosima.

Upozorava na temeljne procese županijskog sustava upravljanja, a to su proces upravljanja (koji u sebi uključuje i proces odlučivanja) i komunikacijski proces u vezi s odlučivanjem i djelovanjem županijskih tijela te odnosima i okruženjem (koji sadrži i informacijske procese). Kako je županija jedinica definirana normom, pravila ponašanja unutar nje u odnosu na ove procese izražavaju se propisima i općim aktima. U ovom dijelu Brunčić visokostručno izrađuje komunikacijsku mrežu, osmišljava umrežavanja struktura, a to je u značajnoj mjeri organizirao i ustrojio u Osječko-baranjskoj županiji.[686] Osijek nije slučajno hrvatsko središte lokalne samouprave.[687] Osijek nije slučajno jedino istinsko ratno sveučilište koje još nije oživotvorilo Heraklitovu tezu.[688] Nadajmo se i molimo da Osijek postane model autopoietičnog grada. To je bio u ratu, ali ne zna zašto i kako je bio pa se ne snalazi u jednostavnijim situacijama no što je bilo svakodnevno bombardiranje.

Hrvatsko pravo između alopoiesisa i autopoiesisa

Kao što u ekonomiji imamo Kotruljevića, tako u pravu imamo ***Vinodolski zakonik*** i nemamo razloga za inferiornost u europskim prostorima. Samo tko to dvoje ne zna, može Europu moliti da ga primi, a tko je svjestan svog identiteta i time se osjeća samoreferentnim, a ima uzor i u Švicarskoj, može ***slobodno*** tražiti prostore svog pravnog i političkog utemeljenja. Opasne su uz sluganske teze prema Europi i one

[686] Do sada su u organizaciji HILS-a bila dva savjetovanja, gdje su se okupili naši i europski stručnjaci. Nadajmo se da će i to biti jedna od poluga autopoietičnog rješavanja naših razvojnih problema.
[687] HILS je za sada virtuelno središte za izgradnju Hrvatske *bottom-up* pristupom. Nadajmo se kako će postdiplomski studij postati živa metafora leta leptira u duhu teorije kaosa.
[688] Rat je otac svih stvari.

suprotne konotacije, uvrijeđenost što se prema nama nepravedno ponaša. Mi moramo znati da smo ili bolji od europskih birokrata, oprostiti i kulturno im staviti do znanja njihovu nemoralnost i nekulturu, ili smo uistinu još gori no što nas oni tretiraju pa smo zaslužili biti pred vratima razvijenog svijeta. To je binomna razdioba, a objašnjene te varijance imperativ je za autopoietični pristup pravu.

Bilo bi vrijedno s Gorbačovom, Bushom te slijedom drugih svjetskih državnika provjeriti ove hipoteze. Samo oni koji budu znali povezivati *top-down* i *bottom-up* pristup operativno će zatvoriti materijalne, novčane i informacijske procese u autopoietske cjeline.

Naša domovina traga za svojim identitetom jer nije čula i shvatila upozorenje kako se u Beograd otišlo kao guske u magli. To znači, tada nismo znali sebe definirati, ali ni odrediti se istovremeno i prema okruženju. Razdoblje NDH imalo je tragični, ali logički završetak u Bleiburgu. Diletantski pristup morao je imati svoj tragični epilog. Zatvarati vrhunske intelektualce (Meštrović, Supek, Hebrang itd.), ne uvažavati dovoljno vrhunske svećenike (Stepinac), silna, ali slijepa ljubav naroda prema izgradnji vlastite domovine vodila je tragičnom razrješenju. No bez Kalvarije 1945. ne bi bilo pokušaja uskrsnuća 1971. te istinskog uskrsnuća 1990. Hrvatsko je proljeće slično kao i NDH bilo diletantski vođeno, a tog me bilo strah i u začinjanju hrvatske države 1989. i 1990. U ljeto 1991. neprijatelj je JNA, a Srbi samo sredstvo.

Uzmimo hipotetski da to čak nije ni istina iako sam duboko uvjeren da jest te da smo svjetskoj javnosti Srbe prikazali kao žrtve totalitarne manipulacije, što bi bilo u skladu s ponašanjem u europskim institucijama, a da o javnom mnijenju i ne govorimo. Svijet je preko svojih kvaziemisara to manje-više gledao kao međuplemenski rat, a ne kao bitku slobodoumnog naroda s totalitarnim ostacima. Tu je i velika odgovornost Hrvata u JNA, srpskih intelektualaca, a ni hrvatski intelektualci i svećenici nisu dovoljno nevini. Uglavnom su cijenu kao i uvijek u povijesti platili neuki, a na savjesti je svih živih da se barem sada, kad su minule ratne opasnosti, probude i oslobode nepotrebnog straha. Umjesto igrača u liku vojnopolicijskog aparata, igra se prebacila na ekonomski teren preko privatizacije.

Nije sporno da je nužno privatno vlasništvo.[689] U ekonomskom sam dijelu dovoljno objasnio varijancu učinkovitosti i marginalnu produktivnost ljudskog i tehničkog čimbenika. Budući da to ni ekonomistima nije dovoljno prozirno, kako će pravnici valjano riješiti privatne vlasničke odnose! Neminovni su dakle tajkuni, kao što su nam trebali četnici da bismo na skuplji način stvarali državu kad nismo dovoljno pošteni i pametni te ne koristimo moralni i umni potencijal kojim nas je priroda obdarila. Samo kaos u kome će On preko malih *Ana*[690] progovarati o poštenju, istini, ljepoti i slobodi.

Bez tih kategorija sve je besmisleno, prazna animalnost, a tako nam malo treba da nered pretvorimo u red, kaos u autopoiesis. Krivci su po mojem mišljenju u znanstvenim i poslovnim institucijama jer nema istinske dijagnoze, a time i terapije. U javnom se mnijenju preuveličuje uloga političara jer se ne sagledava razlika glumaca, scenarista i redatelja. U uvjetima kaosa, bezumlja, straha, jala i oholosti Tito i Tuđman bili su optimum, preciznije ***maksimum naših minimuma***. Kad svatko u sebi prepozna moralnu i intelektualnu snagu i od minimuma dođe do maksimuma, a to je autopoietični proces koji mora ići *bottom-up* kao što je išao u izgradnji obrane od agresora, sadašnje interpretacije bit će samo ružan san. Svatko se od nas mora uistinu probuditi, a rezerve se primarno nalaze u poštenim i pametnim igračima. Takvih ima između 10% i 25% i svaka sredina takve mora izbaciti na površinu. Šteta je što MUP, umjesto da se bavi neprijateljima i lopovima, nema jednu pozitivnu orijentaciju u ***identificiranju moralno i umno najboljih*** te uz prirodni *bottom-up* proces kao feedback ne pomogne i ne olakša *top-down* logistikom koju ima reprocesiranje i restrukturiranje hrvatskog društva.

Hrvatski pravni sustav, koji je i tako već pripadao porodici kontinentalnoeuropskih prava, podskupini srednjoeuropskih prava, ali potom je tu porodicu napustio privučen u krug socijalističkih prava, sada naginje reintegraciji u svoju bivšu pravnu porodicu. To znači da je nužno prvo da središnje mjesto u našem pravnom poretku ponovno za-

[689] Dugo sam tu bio u zabludi i vjerovao sam da u društvenom vlasništvu postoji sinteza pojedinačnih i općih interesa te pomak od birokratskog duha koje je nosio državni socijalizam.
[690] Fynn, E. *Ana i Gospon Bog.* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1981., str. 103.

uzme civilnopravno uređenje te drugo, da tomu građanskopravnom uređenju bude vraćen njegov individualistički duh i sadržaj kako bi ono osiguralo dovoljno područje za autonomno, slobodno djelovanje fizičkih i pravnih osoba. Tu su načela sloboda poduzetništva, pacta sunt servanda[691], a duh autopoietičnog računovodstva trebao bi ekonomske transakcije pravno harmonizirati u skladu s Pusićevim filterima[692] (dobro, istina i lijepo).

Ukoliko se pravna znanost započne otvarati i prema novim pravnofilozofskim i pravnometodološkim stremljenjima te ugrađivanju spoznaja i iz drugih znanstvenih disciplina (posebno ekonomije, tehnologije i psihosociologije), tada autopoietična rješenja uz etičku i racionalnu dobivaju i estetsku dimenziju. To je taj nužan proces koji je već Kelsen anticipirao s *Das Sollen* u *Das Sein*, a tek autopoiesis to kvalitetno omogućuje.

Upravo između vokacije propisa i njegove primjene nužno je osiguravati kvalitetnu interpolaciju interpretacije. **Pravo je,** podsjetimo se**, spojeno sa svojom okolinom putem mehanizma interpretacije** (N. Luhmann). Interpretacija bi dakle trebala biti znalačka lege artis, ali i etička ex aequo et bono. Interpretacija ustava treba biti u korelaciji s konkretnim razvojem tako da vodi računa o individualnom razvoju, tehničkotehnološkom, ekonomskom i kulturnom razvoju.

Gdje je kondenzirana teleologija ustavnih rješenja danas u Hrvatskoj? Ona je kristalno jasno definirana u Članku 3. Ustava RH gdje se utvrđuju najviše vrednote ustavnog poretka. U Temeljnim odredbama u Članku 4. ugovoreno je načelo ustrojstva vlasti u RH, a to je dioba vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu. Podsjećam da ova trodioba preko korištenja znanosti dobiva punu kvalitetu. To znači kako je znanost, a ne lokalna samouprava četvrti temelj pravne države.

Svjesni svih objektivnih poteškoća u i oko Hrvatske mora se konstatirati da do danas nije autopoietski ustrojena vlast sukladno ustavnim rješenjima. Navedeno se prvenstveno odnosi na sudbenu vlast.

Aktualna problematika u vezi ustrojstva sudbene vlasti sukladno ustavnim opredjeljenjima jest od krucijalne važnosti jer bez autonomne

[691] Ugovori su svetinja.
[692] Pusić, E. *Društvena regulacija.* Globus, Zagreb, 1989.

sudbene vlasti nema ni kvalitetne zaštite građanina i vlasništva, ni vladavine prava. To znači da nisu u značajnom dijelu ozbiljena određenja iz Ustava o sudbenoj vlasti, osobito Stavak 2. Članka 115. — sudbena je vlast samostalna i neovisna. Moderni se konstitucionalizam i sastoji od ostvarenja odgovarajuće ravnoteže (check and balance) između individualnih prava i prava zajednice. Moglo bi se reći da je to pokušaj dobivanja maksimalnog dobra za svakoga! Očigledno je tako da procedura izbora sudaca u Hrvatskoj na novim načelima (dioba vlasti, stalnost sudačke dužnosti i sl.) nije obavljana sukladno pozitivnim propisima. Pri tome se stalo u zaštitu načela javnosti rada Državnog sudbenog vijeća, kao i jednakosti članova ovog tijela po pitanju glasovanja.

Tako Državno sudbeno vijeće nije vodilo nikakvu raspravu o stručnim i drugim kvalitetama kandidata za Vrhovni sud, nisu izneseni nikakvi razlozi na temelju kojih se neki predlažu za imenovanje a drugi ne te se i samo donošenje odluke svelo na puko glasovanje bez ikakvih argumenata.[693] Sve dok fizički kapital dominira nad ljudskim (moralnim i intelektualnim) kapitalom, sve dok imamo alopoietičnu ekonomiju, ni pravo ne može sebe poimati i ostvariti autopoiesisom.

Ovako utvrđeno činjenično stanje ukazuje na tešku zlouporabu Državnog sudbenog vijeća koje bi trebalo služiti kao primjer po pitanju poštivanja procedure i to u svim njezinim nijansama. Imenovanja u demokratskim okvirima moraju biti proceduralno detaljno regulirana jer je culpa in eligendo nema sumnje dalekosežna. Pri tome valja iznalaziti nove oblike kvalitetne kontrole prigodom imenovanja, gdje je demokratski svijet iznašao slijed načina, a ovi se svode na konačni ***sud javnosti***. Sve ovo tim više, što stranačka pripadnost i/ili bilo kakva druga podobnost, ne dolazi u obzir, osim kriterija visoke stručnosti i etičnosti kandidata za suce. Dobro zaključuje Ustavni sud da taj propust ima posebnu težinu ako se ima u vidu da se prvi put imenuju suci sa stalnom sudačkom dužnosti. Upravo u fazi nascidendi *ozbiljenja* novih modela i konkretnih ustavnih rješenja polaže se ispit urbi et orbi. Krajnje je dakle vrijeme riješiti se de facto repova iz bivšeg režima. Mislim da u nas ima pravnika koji suvereno vladaju *top-down* ili *bottom-up* pristu-

[693] Najviše je personalnih promjena bilo u Ministarstvu pravosuđa i MZT-u. Zašto?

pom.

Nedostaju nam pravnici koji će to dvoje povezivati preko računovodsva. Za sve će nas biti test odnos prema ideji pravne osobe kao zaštitnika fizičkih osoba te kao države koja će imati minimalne porezne stope u svjetskim razmjerima. Ukoliko u naših ekonomista i pravnika autopoiesis nadvlada alopoiesis, otvaraju nam se prostori ***sinergetskih sila*** koje postoje u ljudima.[694]

Javni sektor

Uz bolje psihosocijalne, tehnološke i organizacijske pripreme mi ćemo biti u stanju ponuditi autopoietična rješenja. Ovaj proces vrlo teško ide bez korištenja otkrića Maslowa, Reicha, Frankla, Coveya, Shinga i mnogih drugih. Između države i lokalne samouprave nalazi se prostor slobode stvaranja u pravnoj znanosti. Po Pusiću,[695] mrežom javnih služba država se demokratizira, kontrolira i civilizira. To se događa na globalnom planu i mislim da nije slučajna popularnost *Celestinskih proročanstava* J. Redfielda jer umjetnički reflektira duh vremena. Tu smo u lacanovskom rascjepu između ljubavi prema sebi i preziranju Njega, ili ljubavi prema Njemu i preziranju sebe[696] jer nema trajektorije od Erosa do Agape. Je li tu izlaz?

Pusić lucidno u razvoju javnog sektora komparira Englesku i Francusku. Prvi slijedom reforma od XVII. stoljeća *bottom-up* pristupom otkrivaju rješenja, dok Francuzi radikalno revolucijom *(top-down)* uz mnogo više prepreka i poteškoća traže svoj autopoiesis i institucionalnu stvarnost. Narod može ostvariti svoju slobodu kao najvažniji preduvjet prosperiteta samo suverenom državom (Hegel), a mi u Hrvatskoj premalo još meditiramo o ***razvijanju slobode i države.*** Mislim da mi in-

[694] Uz Z. Lauca htio sam taj autopoietski potencijal pokazati i na primjeru dekanskog razdoblja P. Sikavice. On mi ono najljepše što je proizveo i eksperimentalno potvrdio nije mogao dokumentirati. Prof. dr. P. Sikavica pokazao je da se može iz položaja vlasti *pošteno* djelovati. Što su privatno on i njegova obitelj zbog toga prošli, roman je za sebe. Pokazalo se kako je alopoiesis trenutno još uvijek jači od autopoiesisa na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu.

[695] *Preokreti i protuslovlja u razvoju države.*

[696] *De civitate Dei*, XIV., 28 cit. po Smailagiću, 1970., str. 115.

telektualci moramo mnogo više dati u stvaranje države, a da povrat možemo tražiti samo ukoliko i kad dovedemo do ekonomskih i pravnih učinaka. Jačanje javnog sektora po Pusiću razvija odazivnost (responsiveness, Burgernahe) jer je zadovoljstvo organima vlasti u funkciji ostvarenja potreba i interesa građana.

Mi smo u Osijeku od 1971. godine, kad je bilo najteže, desetak godina to prakticirali i teorijski usavršavali. Prvo inteligencija mora stvarati državu *(bottom-up)* da bi država povratnom petljom to pojačavala. Naša inteligencija još čeka Godota jer ne zna dovoljno ni što je sloboda, ni što je država. Nadam se da će teorija autopoiesisa smanjiti entropiju.

U knjizi ***Ustrojstvo i djelovanje javnog sektora*** Ivan Mecanović promišlja kako to interpolirati između državnog i privatnog sektora, čime se osigurava na današnjem stupnju društvenog razvitka kvalitetnije zadovoljavanje interesa građana i interesa države. Nadalje autor definira javni sektor kao *skup različitih i heterogenih djelatnosti, koje zadovoljavaju interese i potrebe pojedinih građana ili ukupnog stanovništva u nekoj zemlji*. U okvirima javnog sektora autor razlikuje 1) društvene djelatnosti; 2) infrastrukturne djelatnosti; 3) komunalne djelatnosti; 4) posebne upravne organe koji su osnovani za pružanje odgovarajućih usluga građanima.[697]

Zajedničko im je ograničeno tržišno djelovanje, tj. većinom neprofitabilnost, nadalje stvaranje velikih uslužnih sustava, zadovoljavanje interesa i potreba građana, djelomično financiranje iz proračuna uz učešće i samofinanciranje korisnika, strogi upravni i stručni nadzor, visoka profesionalnost i sl. Najčešće je to materija koju država uređuje putem zakona, ali prisutna su i pravila pojedinih struka, ekonomske zakonomjernosti, kao i pravila organizacijskog tipa. Predmet pravnog proučavanja u okviru javnog sektora autor svodi na utvrđivanje indi-vidualnih prava građana, utvrđivanje ustrojstva pružanja usluga, utvr-đivanje subjekata i reguliranje njihova osnivanja i djelovanja, režim pra-vnog poslovanja, javne ovlasti, vrste reguliranja

[697] Mecanović, I. *Ustrojstvo i djelovanje javnog sektora*, str. 2.

(heteronomno i auto-nomno), pravna narav pravila struke i dr.

U dijelu u kojem priča o subjektima u javnom sektoru, autor ih dijeli na korisnike i davatelje usluga, nadalje ističe razlike kod profesionalaca, amatera i volontera. Interakcija profesionalaca i amatera prostor je za autopoietičnu organizaciju. To možemo primijeniti u školstvu, zdravstvu, kulturi, crkvi, sportu, ukratko u svim sferama života. Ono što je bitno da dođemo do autopoiesisa, povezivanje je ljubavi koju amateri imaju za određeno područje i profesionalno iskustvo i znanje kod drugog pola. Sprega toga dvoga zajedno već sada proizvodi ponekad i ponegdje sinergiju, ali ono što imamo, puke su predigre prema onome što ćemo stvarati kad amateri i profesionalci ovladaju teorijom autopoiesisa.

Privatni i javni interes interferiraju u ustrojstvu i djelovanju javnog sektora te je iznalaženje prave mjere u njihovim odnosima jedan od bitnih preduvjeta za njihovo kvalitetno funkcioniranje. Autor ovo potkrepljuje slijedom primjera, osobito u zdravstvu i školstvu. Zasebno, autor se bavi djelatnicima u javnom sektoru uviđajući njihovu veliku važnost u kvaliteti davanja usluga. Ovdje se ukazuje na imperativ stručnosti, ali i etičnosti, na pravo, ali i moral.

Nadalje, autor uočava i argumentira trend privatizacije, odnosno sve više uplitanje privatnog sektora u javni sektor, ali pod uvjetima reguliranima zakonom. Ovo je nazočno u društvenim djelatnostima, ali sve više i u infrastrukturnim.

Značajan dio rada odnosi se na organizacijske oblike javnog sektora. Tako su analizirane ustanove, javna poduzeća, privatna poduzeća, udruge i udruženja građana, uprave, pojedinačne institucije koje imaju pojedine javne ovlasti, pojedinci. U ovom dijelu autor slijedi logiku odgovarajućih zakona te komentira određena rješenja. Kod poduzeća autor koristi rješenja koja proizlaze iz Zakona o trgovačkim društvima. Zasebno se razrađuju zavodi (za zdravstveno osiguranje, za mirovinsko osiguranje). Na kraju se autor bavi upravama te udrugama i udruženjima građana, naravno sve uvijek u kontekstu javnog sektora.

"Samoobrazovanje" za demokraciju

Kao dobar case study autopoietičnosti može poslužiti izvješće o radu ratnog dekana Zvonimira Lauca s Pravnog fakulteta u Osijeku.

Za dekana je izabran 8. ožujka 1991. godine. Ponovno je izabran za dekana 10. ožujka 1993. godine. Donošenjem novog Statuta fakulteta produžen mu je mandat do kraja godine 1994/95., tj. do 30. rujna 1995. godine. U svom programu (kod prvog izbora) naznačio je kao cilj osiguranje jednakih šansa svakomu da prema svojim sposobnostima, afinitetu, umijeću i motivima ostvaruje svoja htijenja i postane slobodni stvaralački pojedinac koji će stvarati za svoju sreću i za sreću naroda i zajednice uopće. Akcent je bio na ***samoorganiziranju i samoreferenciji***, gdje je student subjekt, gdje se samo timskim radom može kvalitetnije djelovati, gdje posebnosti ne remete, nego obogaćuju autonomiju fakulteta, ali uz štovanje moraliteta, legitimiteta i legaliteta. Navedeno se može svesti na modernu društvenu teoriju autopoiesisa.

Upravo u to vrijeme i fizički se najviše vremena provodilo u podrumima fakulteta bez tjednih i godišnjih odmora. Rezultat je toga da, iako je fakultet nekoliko puta pogođen projektilima, šteta se uspješno otklanjala. Kao rezultat buđenja iz stereotipne svakodnevnice upravo u ovom zgusnutom vremenu, osvještavali smo se, što je rezultiralo izdavanjem publikacije[698] tiskane na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku. Dvije tisuće primjeraka poslano je u svijet. Tada smo tragali za saznanjem kako kaos prevladavati poretkom civilnog društva, gdje pravna izobrazba i osposobljavanje za demokraciju imaju izuzetno važno mjesto. Tako se stvarala osnova za samoanalizu.

Pravni fakultet u Osijeku u najtežim se ratnim uvjetima vrhunski samoorganizirao u prigoginskoj situaciji far from equilibrium. Slično se događalo i u drugim radnim sredinama u Osijeku. Situacija oko požara 19. ožujka 1998. ponovno je potvrdila snagu autopoietičnih sila.[699] Nakon nekoliko dana fakultet je u nenormalnim uvjetima počeo normalno funkcionirati. Sva ta (po)ratna iskustva duboko su utemljena u poimanju autopoietičnog prava. Kao jedan od rezultata ***samoanalize*** Pravnog

[698] *Pravni fakultet u Osijeku, jučer - danas - sutra.*
[699] Ovaj put to je bilo pod dirigentskom palicom prof. dr. S. Ljubanovića.

fakulteta u Osijeku došlo se do potrebe osuvremenjivanja nastavnog plana i programa, kako u njegovu koncipiranju, tako i izvođenju. Teme su brojne: političke stranke i izbori, formiranje interesnih skupina, lobiranje, *fair play*, kultura komuniciranja, javno mnijenje i politička socijalizacija, socijalne skupine i političke vrednote, elektronička demokracija, masovni mediji itd. Koliko je demokracija u srcima i glavama građana? Bitno je unapređivanje običaja, načina komuniciranja, entuzijazma da demokracija postaje potreba ljudi. Uopće, posvećivanje više i kvalitetnije pažnje procesu demokratizacije.

Kao županija, kao regija, kao sveučilišni grad, uočavali smo i razumijevali nužnost izgradnje države ***odozgo*** imajući u vidu nasušnu potrebu za ustrojavanjem svoje nacionalne domovine hrvatske države, odnosno izgradnju države i ***odozdo***. Imamo i ***iskustva iz ovog rata*** kada smo se oduprli na ovim prostorima agresoru putem samoorganiziranja jer je Osijek u ratu bio uistinu blizu autopoiesisa. Svaki smo dan imali kruh, mlijeko, vodu, struju, telefon, odvoženje smeća, unatoč 35.000 ispaljenih granata sa sjevera, istoka i juga. Za očekivanje je da ukazano i proživljeno ne ostane samo na konstatacijama, nego da ubrzo i to sve više i više pokrenemo iz finaliteta, kao što smo tada iz kauzaliteta te nadvladamo posttraumatske sindrome.

Upravo slikovito rečeno, županija je mjesto gdje se sučeljavaju naznačeni procesi, na tom prostoru relativno se lako mogu vršiti valorizacije i jednog i drugog polazišta. Ovdje se polažu ispiti umstvenosti države i njezinih sastavnica, na toj se razini ostvaruje najveći kvantum sloboda i prava građana. Sve je to više nego izazov.

U cijelom svijetu događaju se procesi prevladavanja klasične države kao aparata vlasti u nositelja javnih služba. Svijet je već davno uočio nužnost iznalaženja ravnoteže kod projektiranja državnog ustroja. Pri tome se posebno zalažemo za holistički pristup, cjelovit i sustavni pristup gdje su relevantni svi odnosi dijela i dijela, dijela i cjeline. Današnja tehnička i tehnološka rješenja idu *in favorem* takovog pristupa. Moderne društvene teorije koje se uvjetno mogu svesti na teoriju autopoiesisa, ruše Newtonovu paradigmu reverzibilnosti, nezavisnosti i linearnosti u znanosti, a fenomeni i procesi sagledavaju se u duhu Kuh-

nove znanstvene revolucije kao ireverzibilni, međuzavisni i nelinearni.

Tu je važna *Europska povelja* iz 1985. o kojoj se izjasnio Sabor.[700] Ova povelja između ostalog, sukladno pisanju međunarodnih doku-menata, u svom uvodu iskazuje telos. Tako smatra da su lokalne je-dinice jedan od glavnih temelja svakog demokratskog sustava; smatra da je pravo građana da sudjeluju u upravljanju javnim poslovima jedno od demokratskih načela; iskazuje se uvjerenje da je ostvarivanje ovog prava moguće najneposrednije na lokalnoj razini; da postojanje lokalnih jedinica koje su zbiljski odgovorne, omogućuje upravu koja je i učinkovita i bliska građanima te iskazuje svijest da je obrana i snaženje lokalne samouprave u različitim europskim zemljama vrijedan doprinos izgradnji Europe utemeljene na načelima demokracije i decentralizacije vlasti.

Osnivači američke demokracije spajali su prirodno i božansko. Tako je Abraham Lincoln autopoietski definirao: "Demokracija je vladavina naroda, po narodu i za narod." U američkoj ***Deklaraciji o nezavisnosti*** Thomas Jefferson navodi: "Smatramo samim po sebi jasnima istinite tvrdnje da su svi ljudi stvoreni jednaki, da ih je njihov Stvoritelj obdario izvjesnim neotuđivim pravima, a to su život, sloboda i potraga za srećom. Da se među ljudima, radi osiguranja ovih prava, uspostavljaju vlade koje svoja pravična ovlaštenja temelje na pristanku onih nad kojima vladaju."

Nadam se da će HILS uskoro imati *home page* gdje će ljudi željni razvijanja lokalne samouprave moći *just in time* i sa *zero defectom* nalaziti informacije koje će ih voditi boljem i bržem učenju i odlučivanju. Uzor nam je američki projekt National Performance Review, gdje njihovi organi lokalne samuprave to ostvaruju. Sve će se to događati bolje i brže ukoliko ovladamo teorijom autopoietičkog prava.[701] Pri tome je najva-

[700] Zaključkom o prihvaćanju i poštivanju načela i instituta (odredba) Europske povelje o lokalnoj samoupravi.

[701] Podsjetimo se da je danas vlast zasnovana na trodiobi (zakonodavna, izvršna i sudska), a tijekom iščitavanja knjige zagovaram kako četvrta dimenzija mora biti autopoietička znanost. Javnost je zahvaljujući alopoietičkim medijima previše usmjerena na negativno, a premalo se radi na stvaranju zajedničkih vizija i razvijanja pozitivnog mišljenja. Radovan Ortynski nedavno nam je preko HTV-a jasno poručio o spregama kriminala, MUP-a, sudstva i politike, dok su to po ministru pravosuđa za sada samo glasine. Tko se zbližio s modelom ABCD, u tome vidi samoorganizaciju C igrača u tim institucijama. Pitajmo se zašto preko medija ne težimo boljem povezivanju B igrača u MUP-u, sudstvu i politici. Znanost je ta koja je ovo dijagnosticirala, a za terapiju nam treba snaga javnog mnijenja koja će svjetla kamere usmjeriti u samoorgniziranje B ljudi. Previše je materijala u ladicama i time gube B, a dobivaju C igrači. Nema nam 100 milijardi

žnije osposobiti se za kreativne vizije, za timski rad, za proizvodnju modela i sve to izraziti u projektima koji će voditi Hrvatskoj s 3 do 5 puta većim mirovinama i plaćama. Je li to moguće? Koja je vjerojatnost? Kako se pokrenuti u tom pravcu? Dio odgovora dao sam u dosadašnjem dijelu knjige, a sada predstoji zatvaranje krugova krugova.

Temelji autopoietičnog prava

Teubner,[702] u knjizi koja je izrasla s konferencije održane na European University Institute u Florenci, udara zajedno s Luhmanom i drugima temelje autopoietičnom pravu. Po njemu, pravni je autopoiesis raskinuo tabu u pravnom mišljenju — **tabu kružnosti** (circularity). Kružnosni argumenti bili su sagledavani kao petitio principi zabranjeni od čeličnog prava razumske logike. Pravna je znanost za sada slabo informirana o kružnim odnosima između cilja i norme, između općih, posebnih i pojedinačnih interesa. **U autopoietskoj perspektivi cijeli pravni sustav izgleda kao dinamična kružna reprodukcija od pravnih elemenata uzidanih u hiperkružne odnose pravne strukture i procesa. Pravo, kao i ostali autopoietski sustavi, nije ništa drugo nego "neprekidni ples unutrašnjih korelacija u bliskoj mreži međuaktivnih elemenata" (Maturana).** Kružnost sugerira zatvorenost. Radikalna zatvorenost sustava pod određenim okolnostima podrazumijeva njegovu radikalnu otvorenost. To je jedna od najizazovnijih teza pravne teorije.

Što više pravni sustav dobiva u operacionalnoj zatvorenosti i autonomiji, to više on dobiva u otvorenosti u odnosu na socijalne činjenice, političke zahtjeve, društvene znastvene teorije i ljudske potrebe.[703]

bez jačanja samoorganizacije B igrača. U procesu protiv Jelavića i ostalih jedan broj oštećenika boji se odmazde. Tako je jedan broj njih prijavio svoja saznanja MUP-u i samoorganizacije C tipova vratila im se kao bumerang.

[702] Teubner, G. *Autopoietic Law: A New Approach to Law and Society*. 1988., Walter de Gruyter* Berlin*

[703] Što smo više zatvoreni u tehničkom (S. Shingo) i ekonomskom (V. Vugrin) smislu, to je lakše kreirati autopoietsko pravo. Tako u metodologiju društvenih znanosti uvodimo interdisciplinarnost kao uvjet za pravičnost i istinitost.

Što je autopoiesis po Luhmannu? U djelu *Legal System* on daje odgovor. Jedan autopoietski sustav producira i reproducira svoje elemente putem (uz pomoć) interakcije svojih elemenata. Prema Luhmannu najbliže je autopoiesis teoriji nešto starija teorija o samoorganizaciji. Autopoietski sustavi nisu samo identificirani kao društveni sustavi (interakcija, organizacija, društvo). Glavni element društvenog sustava jest **komunikacija**, a ne ljudsko biće. Osobno sam se uvjerio kako to Luhmann razvija jer polazi od alopoietičnih ljudi kojima je okružen. Autopoiesis podrazumijeva da elementi nisu *stabilni* ali *događaji* jesu. Elementi nastaju i nestaju, ali su relacije ono što traje i sustavu vraćaju (re)produkciju događaja. Pravni su akti komunikativni događaji koji mijenjaju pravnu strukturu. Luhmann to potvrđuje u Kelsenovoj *Grundnorm!* Međuigra otvorenosti i zatvorenosti predstavljena je u pravnom sustavu kombinacijom **normativne zatvorenosti i kognitivne otvorenosti**.

U ***Legal Autonomy Deggau*** identificira pravnu autonomiju kao *conditionalized legal normativity*. Važna je funkcija prava da prikladno generalizira normativne strukture u njihovim društvenim okruženjima. Angloamerička vizija kao iskustveno orijentirana teorija o aktualnim operacijama prava i kontinentalna vizija koja je apstraktna, razvijena logikom, analogijom i čvrstim a priori teoretskim usvajanjem modela, sve se više globalnim procesima sučeljavaju i međusobno sinergetski sprežu.

Luhmann autopoietičnu kategoriju u biologiji *unity* interpretira kao jednotu, kao *svrhu* (purpose) u socijalnim sustavima. Danas u društvenim znanostima to najviše nedostaje. Time i metodologija društvenih znanosti nema pravi i puni značaj jer se ni ne pita o svom telosu. Rijetki su kao prof. dr. S. Petković koji to povezuju. Bitno je pitanje kako sustav postiže jedinstvo. To ide preko samoreferentnosti. Jedinstvo ne podrazumijeva samo jedinstvo sustava, nego također i iznad svega jedinstvo elemenata od kojih se sustav sastoji i jedinstvo procesa i operacija sustava koji kombinira te elemenate. Podsjetimo se kako je S. Shingo to u materijalnoj proizvodnji spregnuo. Jedan autopoietski sustav konstituira se od elemenata koji sami sebe stvaraju. To je evidentno

u biologiji, manje u psihologiji, tehnologiji i ekonomiji, a najmanje i najteže vidljivo u pravu. Što bude više autopoiesisa u prethodnim kategorijama, to će i pravo više postajati autopoietično. Ono je samo ogledalo sveukupne (ne)materijalne proizvodnje života. Sustav mora imati na raspolaganju kodove *da* i *ne* te mora uvijek biti u mogućnosti ponovno negirati (negacija negacije renegate) stalne popratne pojave.

Pravni kod (code) legalnog i ilegalnog transformacija je moralnog i legalnog u da, a nemoralnog i ilegalnog u ne. Juristička stvarnost nije ništa drugo nego korelacija samoreferencijalnog načina operacija koje reproduciraju same sebe prema takvom kodu. Valja razlikovati komunikaciju i akciju, kao i reprodukciju i samopromatranje (selfobservation) sustava. Razlikovanja izvan prava leže prvenstveno u tematiziranju kontrole komunikacijskih procesa. ***Sudska praksa priziva sva znanja svijeta koja sam analizirao. Tu se skriva bit metodologije društvenih znanosti.*** Razlikovanje pravnog sustava fundamentalno se zasniva na razlikovanju normativnog, idealnog, umnog i s druge strane kognitivnog, zbiljskog. Ako je čitatelj pozorno pratio odnos Hegela i Marxa *(top-down)* i s druge strane živio i borio se za svoje ideale *(bottom-up)*, ovdje nalazi sintezu u sreći i slobodi. U terminima normativnog simetrija egzistira samo između prava i sudske odluke. Prava se samo poštuju kao norme jer ona imaju namjeru biti upotrijebljena u sudskim **odlukama** ako je sudac autopoietičan i ako je okruženje autopoietično. Već je Aristotel shvatio kako je svatko loš sudac za sebe. **Sudac je temelj za autopoietično pravo te kao što hrvatska inteligencija treba stvarati hrvatsku državu, tako suci, odvjetnici i državni odvjetnici trebaju stvarati u sprezi s ostalima autopoietično pravo i time i autopoietičnu državu.** Hrvatsko pravo u procjepu kontinentalnog i angloameričkog poimanja suca ima priliku naći mjeru. To znači stvarati pravo s jedne strane *(bottom-up)* i primjenjivati ga *(top-down)* u konkretnim slučajevima. Nama uslijed socijalističke tradicije nedostaje svijesti o potrebi proizvodnje precedenta. S tom je svrhom u Osijeku započeo, za studente Pravnog fakulteta pomoću Clinical Law Traininga, tečaj zasnovan na CEELI projektu.

Jean Pierre Duppuy[704] analizira u članku nove misaone paradigme cirkularnosti, samoorganizacije itd. Kartezijanski je način mišljenja linearan. Znanstvenici su u prirodnim znanostima otkrili kako moramo percipirati nelinearnost umjesto linearnosti. Tako cirkularnost nije greška, nego se tu skriva istinitost. Za Luhmanna, *validity is circularity* i to je gotovo već aksiom u teoriji autopoiesisa. Tako je autopoiesis ekologija u prostoru ideja. Na tom su tragu von Foerster u *samoorganizirajućim sustavima*, već prije Bertalanffy, Weiss i Waddington. Za društvene znanosti važan je utjecaj Hayeka i njegovih *spontaneous social orders* koje same od sebe nastupaju u uvjetima slobode.

Maturana, Varela i Prigogine s *disipativnim strukturama* također su nezaobilazna osnova. Kibernetika rođena 1943. s neovisnim publikacijama dviju skupina autora[705] (Rosenblueth, Winer i Bigelow te McCulloch i Pitts) klasika su. Otvorenost/zatvorenost uveo je Ashby. On inzistira na činjenici da su autopoietski sustavi "... otvoreni za energiju ali zatvoreni za kontrolu." U istom smislu Teubner tvrdi da je "... pravni sustav normativno zatvoren, a istovremeno kognitivno otvoren" ili da "… ekonomski sustav… operira otvoreno s poštovanjem na potrebe, proizvode, servise itd. i zatvoreno prema platiteljima."

"Pravni je sustav pod pritiskom izvana i buci ekonomskih aktera da mijenjaju unutrašnji *red*." Sve je u tome koliko je pravni sustav alopoietičan i negira svoju samoreferentnost. Jasno, kompletna legalna autonomija čak je i u teoriji nedostižna i nepotrebna. Pravo je normativni sustav i njegove norme moraju na kraju u prvoj instanci dolaziti odnekuda, smatra Lempert. Može li se formulirati hipoteza da iz alopoietične ekonomije slijedi alopoietično pravo, a iz autopoietične ekonomije i autopoietično pravo. Jasno, oboje je određeno alopoiesisom u psihologiji i tehnologiji. Ako imamo još snage ponovno zaviriti u biosferu i noosferu, imamo priliku za novu rekurziju.

F. Ost[706] iz Bruxellesa analizira autopoietsku paradigmu formuliranu u biologiji od Maturane i Varele. U drugom dijelu daje Luhmanovu transpoziciju tih ideja u polju prava. U tom dijelu govori o Kelsenu

[704] U. Teubner (ed): *On the Supposed Closure of Normative Systems.*
[705] Rosenblueth, Winer, Bigelow. *Biheaviour, Purpose and Teleology;* McCulloch, Pitts. *Logical Calculus of the Ideas Immament in Nervous Activity.*
[706] Teubner: Ost F., *Between Order and Disorder, The Game of Law.*

kojeg smatra misliocem autonomije u pravu i time pretečom autopoiesisa. U trećem dijelu kritički se osvrće na samoreferncijalni model. Tu polazi od kibernetske teorije (Ashby), biologije (Atlan) te filozofije (Castoriadis). U četvtom dijelu diskutira se o paradigmi igre (game).

Što je najmanji mogući konstitutivni element sustava? Za Luhmana to je komunikacija, a za Teubnera to je zakonski (legal) akt. Autopoietski je sustav zatvoren, u pravu je ta zatvorenost normativna. Istovremena kognitivna otvorenost, uz osiguranje logičkih zabrana i dopuštenja, legalnosti i ilegalnosti. Kelsenova poznata poruka iz čiste teorije prava jest: **pravo samosvojno regulira svoju vlastitu kreaciju**! To je autopoietična definicija.

Lempert[707] kritički prikazuje viziju prava kao autopoietskog sustava. Angloamerički pristup razlikuje se od kontinentalnog po pitanju autonomije. Pod autonomnim pravnim sustavom podrazumijevam onaj koji je u idealnom slučaju neovisan od drugih izvora moći i autoriteta u društvenom životu. Autonomija je *selflegitimating* po pitanju pripadnosti ispod politike, socijalnih i etičkih sila za autoritet kada su njihova pravila i ponašanja takva jer su legalna. Valja uočiti parcijalnu autonomnost prava. Mi možemo misliti o relativnoj autonomiji prava kao o stupnju kojemu pravni sustav nalikuje sam sebi radije nego kao standardi nekog vanjskog socijalnog, političkog ili etičkog sustava za vođenje u stvaranju ili primjeni prava. Sudski formalizam (Judicial Formalism) karakterizira tri obilježja: procedura, pravila, legalne kategorije. *Legal Competence* jednake pravne kompetencije krucijalne su za stupnjevanje autonomije. Formalizam jamči da će pravo biti primijenjeno s referencama pravnih norma i procedure. Luhmanovo je poimanje autonomije drukčije od onog koje vidi Lempert. On je zaključio da teorija autopoietskog pravnog sustava nije prikladna kao teorija zakonske autonomije (legal autonomy). Pogrešnost te teorije proizlazi, po Lempertu, što ne kalkulira s utjecajem na pravne norme i ponašanja aktivnostima iz ekonomske, društvene i etičke sfere. Za razliku od Luhmanna osječka škola u tim sferama vidi organsku osnovu za autopoiesis, no sve je to još u intelektualnom previranju i daleko od harmonizacije.

[707] Teubner: Lempert, R. *The Autonomy of law: Two Visions Compared.*

D. Nelken[708] iz Londona ima cilj istražiti razmimoilaženje Lemperta i Luhmanna. Ono što je zajedničko za autonomiju i autopoiesis jest da oboje idu samoodređenju (selfdetermination). Lempertovi opisi pravne autonomije naslanjaju se na Weberov pristup prikazivanja causa i uvjeta *legal rationality*. Luhmannova teorija naslanja se na Durkheimaovu teoriju funkcionalnog razlikovanja, ali argumentira i u svjetlu sadašnjih intelektualnih razvoja u sferi sustava teorije, kibernetike, filozofije znanosti i sada na teoriji autopoiesisa.

G. Teubner[709] smatra glavnim posljedicama autopoiesisa internalizaciju evolucijskih mehanizama. Inovacije su u teoriji sustava imale značajan utjecaj. To znači da sustavi mogu biti mijenjani, regulirani i čak predodređeni okolišnim utjecajima. Fleksibilnost i adaptibilnost, kao i u biologiji, po Teubneru, karakteristike su i u pravnom sustavu. Ne samo da zakonski akti kao elementi pravnog sustava moraju biti samokonstituirani, nego se i svaka komponenta pravnog sustava događa po istoj logici. Po njemu je nužno razlikovanje između selfconstitution i self-reproduction. Najvažnija posljedica tog *vicious circlesa* jest da se o pravu počinje misliti na prirodniji način. Pravo regulira svoje vlastite operacije, strukture, procese, granice i refleksivnošću se usavršava. Tada legalni akti, zakonska pravila, pravna procedura i pravna doktrina dolaze na vidjelo kao samoreferentni fenomen. Njihova je samoreferentnost osnova legalne autonomije. U tom smislu vanjski mehanizmi mogu samo imati *modulirajući* učinak na legalne razvoje, dok evolucijski prolaze do internalnih strukturalnih determinacija.

Luhmann[710] definira autopoietičnu zatvorenost. To nije, kako ga krivo drugi interpretiraju, izolacija, niti da su unutrašnji uzroci važniji nego vanjski. **Autopoietski sustav, po njemu, ne mora biti proziran samom sebi, ali on transformira kaos u poredak**.

Alopoietični sustav to nije u stanju. Ukoliko pravo utemeljimo na biologiji, filozofiji, psihologiji, tehnologiji i ekonomiji, nestaje kritike koju vidi Lempert i drugi teoretičari prava jer reprocesiranje i restrukturiranje relevantnih moralnih i intelektualnih kategorija nužno iz

[708] Teubner i Nelken, D. *Changing Paradigms in the Sociology of Law.*
[709] Teubner, G. *Evolution of Autopoietic Law.*
[710] Luhmann, N. *Clousure and Openness: On Reality in the World of Law.*

alopoiesisa vode u autopoiesis transformacija novca, roba i osobnih i institucionalnih odnosa.

Škola prirodnog prava nastala je kao negacija teološkog tumačenja prava. Sada, nakon nekoliko stoljeća, krug se može autopoietski zatvoriti. Prirodno su i teološko pravo kao *bottom-up* i *top-down* pristupi i oni teže jedno prema drugom. Tu se konstitutivne odluke *(top-down)* i deklaratorne odluke *(bottom-up)* kao ciklus nižeg hijerarhijskog reda također mogu autopoietski spregnuti.

Autopoiesis je produkcija elemenata pomoću elemenata sustava. Sve operacije samo su epizode te se ulijevaju ponovno u sustav koji služi svojim svrhama. ***Svrha predstavlja unutarnje jedinstvo sustava te zatvara sa svim elementima i relacijama sustav pred drugim sustavom, koji ima druge svrhe. Tržište dakle nije ništa drugo nego granica proizvodnje i potrošnje.*** Apstraktnije formulirano, tržište kao granica razlika je određenih i neodređenih kompleksnosti (vlastitih i sredine u kojoj se nalazi). Jedinstvo gospodarskog sustava omogućavanje je plaćanja plaćanjem. Teoretičari autopoiesisa u svijetu ne znaju za kategoriju knjižnog novca i autopoietičnog bilanciranja. Ovdje je prilika hrvatske društvene znanosti da teorijski i praktički demonstrira snagu svojih moralnih i intelektualnih potencijala i sinergijom autopoietičnih igrača i institucija ponudi vladi i narodu kreativni izlaz iz postojećeg alopoiesisa.

POGOVOR

Malo je tko razmišljao, pa i ja kao autor ove knjige, da nam metodologija društvenih znanosti može pomoći da s 20 milijardi dolara (mirovine 1.500 kuna, plaće 3.000 kuna itd.) dođemo na 40, 60 pa i 100 milijardi dolara za Republiku Hrvatsku. Samo Bill Gates stvara koliko nas milijun zaposlenih. Nije točno da mi nemamo najmanje 10 takvih pa da RH ima 1.000 milijardi dolara društvenog proizvoda (GNP). Je li na kraju knjige jasno da se mi na temeljima Prigogina, Platona, Aristotela, Hegela, Marxa, Maslowa, Coveya, Đuraševića, Shinga, Lewisa, Vaneka, Luhmanna itd., možemo samoorganizirati i stvarati si život kao pjesmu, a društvo kao umjetničko djelo. Ako primijenimo poruku s dubrovačke Sponze, ako naučimo voljeti bolje od sebe, ako se ne uzoholimo uslijed talenata koje su nam Bog, roditelji i nastavnici predali u naslijeđe, ako se fokusiramo na vizije i dijelimo ih s ostalim članovima tima (vodeći računa da budu zastupljena psihosociološka, tehnička, ekonomska i pravna znanja) u kreaciji i realizaciji projekata, ako projekte autopoietski povežemo u smislene cjeline (kao što to rade molekule u našem tijelu i svemu živom), 3-5 puta veće plaće uopće nisu problem. Najvažnije je bilo shvatiti da razvoj ne dolazi izvana, nego slijedi iz naših (i onih koji su bolji od nas) srca, iskustava i znanja stvarajući svjesno interakcije poštujući kriterije dobra, istine i ljepote.

Kada sam istraživanjima uočio da se mnogo bolje samoorganiziraju negativne neformalne skupine, mnogi su se suglasili, ali smo svi zajedno malo učinili na promjeni stanja. Gucići, Kutle, Novalići, Heraki[711] itd., tamo su gdje pripadaju, a mi ćemo i dalje proizvoditi C tipove

[711] Govorio sam dr. T. Dragunu da me upozna s Kutleom. Nije htio. Angažirali su dr. S. Kulića, mr. L. Medvidovića. Epilog vidimo. Zašto se nije mogao zatvoriti autopoietični krug ? Htio sam posjetiti Novalića u zatvoru. Mr. D. Matijević dobro me pripremio. Novalić je bio spreman. Ako shvati

koji će nam, naivnima kakvi jesmo, sisati krv i ubijati vizije razvoja.

Je li moja znanstvena hipoteza da smo pomoću biologije u stanju upoznati sile kauzaliteta, a putem filozofije sile finaliteta, s tim da iz obje discipline dobivamo samo misaoni okvir u kojem preko psihologije, tehnologije, ekonomije i prava ovladavamo zakonitostima razvitka svake organizacije i države kao cjeline cjelina, potvrđena? Ne treba tu verbalna podrška, nego konkretne akcije iščitavanjem originala navedenih i drugih autopoietičnih autora te samoorganiziranje relevantnih pojmova (sloboda, ljubav, rad, obitelj, tim, zero defect, just in time, projekt, profit, autopoietična organizacija kao zaštita dobiti itd.).

Kad ovladamo sociologijom, politologijom, filozofijom znanosti i umjetnosti te zaokružimo, u suradnji s drugima, cjelokupno saznanje za rješavanje društvenih problema, imat ćemo lijepe dane i lijepe noći u Lijepoj našoj.

Proučavanjem društvenog razvitka bavio sam se više od 30 godina. Knjigom *Dijalektička teorija i praksa društva*, koju sam još 1977. napisao s R. Legradićem, išli smo *top-down*, a da pojma o tome nisam imao. Metodologija je rezultat *bottom-up* pristupa i možda će moji bivši studenti, ako me i malo još cijene, autopoietično povezati svoja teorijska znanja i iskustva s onim što sam ih učio i što sam do sada otkrio i učinio u životu. Sve više susrećem ljude za koje bih poželio da mi budu učitelji i studenti, a pitam se zašto ih nisam prije sreo jer smo do sada mogli mnogo više učiniti za sebe i sve druge.

Želio bih da ova knjiga pomogne čitateljima da nauče poći od sebe u uočavanju, definiranju i rješavanju problema. U tom smislu nastojao sam pružiti bitne informacije iz različitih područja kako bismo došli do zajedničkog nazivnika: ***nadvladavanja podjele rada timskim radom slo-bodnih stvaratelja. Po mojem mišljenju tu se skriva bit metodologije društvenih znanosti***. Trenutna ekonomska i politička situacija veliki je izazov. Nestalo je arogancije HDZ-a, a nova vlast nema dovoljno inte-lektualnih kompetencija i, vjerujem istinski, poziva nas sve na suradnju.

zatvor kao prijamni ispit za životni fakultet, mogao bi postati bolji guverner HNB-a od dosadašnjih. Zašto? Kako?

Kad bismo čak skupili najmoralnije i intelektualno najbolje hrvatske državljane, ne bismo mogli mnogo učiniti jer razvoj mora ići iz svakog pojedinca, obitelji i tima. Svijest o tome nije dovoljno prisutna, a ja tražim puteve da to osvijestim putem medija. Navest ću samo neke primjere. Dvadesetak godina pratim rad I. Supeka. Gotovo sam sve pročitao što je napisao i uistinu mi predstavlja živu metaforu autopoietične ličnosti. Duboko sam uvjeren da je zavrijedio Nobelovu nagradu za mir svime što je do sada napravio. Što mislite što on, a što drugi koje sam pitao misle o tome? To bi mogao biti projekt kojim bismo imali jednu stotninu promila moje vizije budućeg hrvatskog GNP-a.

Autopoiesis predstavlja stvaralačko povezivanje relevantnih kategorija i njihove neprestane iteracije dok se ne stvore dobra, istinita i lijepa rješenja i materijaliziraju u stvarnosti. U umjetnosti, kao i na svim drugim poljima, snaga i istina počivaju na tome da je sadržaj identičan obliku. Pitao sam se tijekom knjige kako od junaka rata (B igrači) proizvoditi junake mira? Je li to nakon iščitavanja malo jasnije?

Svi imamo premali uvid koliko i kako se radi u zemljama u kojima ima više novaca! Hrvatska budućnost nisu bezbrojne međusobno sučeljene ili na neprirodan način udružene političke stranke, nego samoorganizirani timovi s projektima razvitka proizvoda i usluga. Posljednji izbori to su još jednom potvrdili. Sretan sam što mr. Đula Rušinović-Sunara[712] dolazi do istih zaključaka iz drugih premisa. I. Supek nezavisno dolazi do istog zaključka.

Donedavno nam je osnovno ograničenje bilo političke prirode. Nakon pada HDZ-a vidimo kako je vojnopolicijski sustav lukavo i dalje upravljao ljudima i koliko je uistinu bilo malo slobode. Suverenost koju smo ostvarili samo je nužan, ali nikako dovoljan uvjet za slobodu stvaranja i stvaranje slobode svih građana naše domovine.

Uslijed sve većeg raskoraka htijenja i znanja sve se veći prostor stvarao za nemoralno ponašanje. Kako se materijalne potrebe nisu zadovoljavale radom i učenjem, preostalo je ponašanje koje moral i pravo ne dopuštaju. Sada su neki od protagonista u zatvoru, ali otrov koji su

[712] Oduševio me njezin suprug koji čuva četvero djece, a razmišlja stvaralački i slobodno kao malo tko od ljudi koje sam do sada sreo. Preko radija Sl. Brod pokušao sam motivirati javnost, ali svi mi premalo tražimo takve autopoietične osobe, a previše se dopuštamo zavoditi alopoietičnim ljudima.

širili nemušti političari, zakonodavci, manageri i novinari još će dugo zagađivati naš socijalni prostor. Umjesto da tajkuni leže u zatvorima, trebala bi njihova svjedočenja biti prilozi ovoj knjizi kako bismo sve što kreativnije reinterpretirali. Već 1991. htio sam to sa Šabanom, osječkim Naletelićem. Tko od svjedoka glupe i nepoštene privatizacije želi zatvoriti krugove i donijeti nam svjetlo?

Za osobni i društveni uspjeh potrebna je veza psihologije, tehnologije, ekonomije, sociologije i prava. Ako smo razumjeli veze anorganskog i organskog, organa i organizma, organizma i organizacije, bliži smo izgradnji autopoietične organizacije. Ako smo proniknuli u duhovne sile i pratili rad pojma (Hegel) i pojam rada (Marx), modernim rječnikom proces donošenja i provođenja odluka, vjerojatnost se stvaranja autopoietične organizacije povećala. Ako smo prihvatili tezu kako je najvažnije raditi na vlastitom razvoju težeći slobodi, preko samoostvarenja (Maslow) i ljubavi (Plutchik), čuvajući se čuvstvene kuge (Reich) i neimanja smisla života (Frankl) te razvijati navike samoostvarenog življenja (Covey), još smo bliže Hrvatskoj sa 100 milijardi dolara te 3-5 puta većim primanjima. Ukoliko smo prihvatili potrebu vlastitog razvoja, stvorili smo najvažniju pretpostavku za ovladavanje uvjetima (tehnologija) i rezultatima rada (ekonomija)— što je temelj za ulazak u Europu.

Teorijski je autopoiesis jedinstvo mreža sastavljeno od komponenata koje se svojim međuaktivnostima generiraju i realiziraju. U prostoru u kojem egzistiraju definirane su granice mreže kao komponente koje sudjeluju u realizaciji mreže. Još će trebati vremena da naučimo u društvenoj stvarnosti vidjeti krugove i krugove krugova. Kad svoje osjećaje, misli, riječi i djela povežemo s ukupnim outputom u svojoj užoj i široj radnoj sredini, pokrenut će se autopoiesis. Kad to počnemo shvaćati i to nam prijeđe u naviku, započet će istinski savez ljudi i prirode. Alopoiesis je negacija autopoiesisa. To znači da sustav nije definiran sam sobom, nego nečim iznad i izvan sebe i mi smo u Hrvatskoj, a o BiH da i ne govorimo žive metafore tuđih stremljenja. To smo i zaslužili jer u sebi, među nama, ne prepoznajemo B osobine, B pojedince i B tvrtke.

Preko 5.000 studenata učio sam Hegelovoj Filozofiji povijesti. Nakon 10-15 godina prestao sam spominjati imena, ali sam nastojao širiti

taj duh: SLOBODA SE POSTIŽE BESKONAČNIM POSREDOVANJEM HTIJENJA I ZNANJA. Svjestan sam da su najveći uzroci slabih rezultata u meni i učim se biti bolji.

Podsjećam na polaritete o zbilji kao (bez)umnoj te o cjelini kao istini ili laži. Ukoliko smo, pak, istinski profesionalci, tada preko detalja (činjenica, fenomena u stvarnosti) možemo doći *bottom-up* metodom do društvenih zakonitosti, pa tako i slobode u punom smislu. Je li sada čitatelju jasno kako se osjećajnost mora pretvoriti u misaonost? Ljubav, istina i sloboda moraju postati atraktori u duhu teorije kaosa.

Jesam li bio dosadan pitanjima kako se što bolje i više samoproizvesti u stvaralačke subjektivitete? Ostajem otvoren za svakog čitatelja knjige da zajedno radimo u tom pravcu. To znači: kako se ***samoodgajati, samoobrazovati, samoorganizirati***, kako se razviti u ***samoreferentna bića!?*** Uvjeren sam da ćemo imati 100 milijardi ako se dobro samoorganiziramo. Želja mi je da izgradimo mrežu timova preko čitatelja ove knjige! Moj virtualni suautor, S. Kustec, upravo razmišlja kako okupiti islužene tehničke stručnjake i njihova iskustva organizirati i materijalizirati.

Je li na kraju knjige čitatelju jasno da je ključ slobode u moralitetu? Jesam li objasnio varijancu moraliteta? Pokušao sam objasniti kako je znatan dio varijance u intelektualnom potencijalu. Većina nas zavidi ili nedovoljno cijeni poštenije i sposobnije, a BOG govori ponajviše preko moralno najboljih. Je li čitatelju sada razumljivija transformacija slučajnosti u nužnost te nužnosti u slobodu? Jadni su po meni oni koji su još uvijek na razini shvaćanja slobode kao spoznaje nužnosti, što je uvid Spinoze[713] i Engelsa, a ne Hegela i Marxa. Istinski autopoiesis ne ide bez Božje milosti. Tu sam u raskoraku s nekim biskupima i svećenicima, a o vjernicima da i ne govorim.

Po mojem mišljenju religija može biti bez filozofije, ali filozofija ne može bez religije. Moglo bi se tako dalje reći kako filozofija može bez znanosti, ali znanost ne može bez filozofije. Znanstvenici, posebno inženjeri, ekonomisti i pravnici nedovoljno stvaralački i slobodno misle. Šanse za sintezom tehničkih, ekonomskih i pravnih znanosti danas su

[713] John David Garcia motivira me da ponovno iščitavam Spinozu jer smatra da je on prvi povezao osjećajnost i misaonost.

minimalne i gotovo slučajnost. Koliko je prof. dr. J. Barbić odgovoran za procese privatizacije. Nisam do nedavno znao kako ga je dr. A. Bilušić upozoravao, ali je on bio previše ohol. No nije problem samo u njihovoj relaciji, nego i u svima nama koji smo tu pasivni. S postojećim htijenjima i znanjima ne možemo imati više od 20 milijardi dolara i plaće mogu samo nekoliko postotaka biti veće. Da bi bile 200% ili 500%, trebaju nam male promjene u našim srcima i umovima.

Znanstvena metoda je, kako smo vidjeli, samorazvoj pojma te suditi prema pojmu manje je suditi o njemu, a više napredovati s njim. Upravo taj samorazvoj pojma temelj je autopoietske metode u društvenim znanostima. Što je više religioznosti i filozofičnosti nazočno u društvenim istraživanjima, to je veća šansa u otkrivanju društvenih zakonitosti i to su nam veće šanse da zahvaljujući gospodarstvu i politici imamo 100 milijardi dolara.

Sve se, po Hegelu, uči, a najteže kako se osjećanja pretvaraju u pojmove. Praksa nam proizvodi osjećanja uspjeha (radosti) i neuspjeha (tuge, straha i srdžbe). Minula praksa umirovljenih ljudi najbolja je životna enciklopedija ukoliko imamo autopoietičnu teoriju i metodologiju. U osječkom domu umirovljenika vidim takav rezervoar iskustva koji bi preporodio Osijek. Tko je spreman sudjelovati u takvom projektu u svojem gradu?

Pojmiti izvjestan predmet ne znači ništa drugo nego ga shvatiti u obliku uvjetnog i posrednog. Saznanje je napredovanje serijom uvjetnih uvjeta. Ti, informatički rečeno, linkovi čine prirodni hipertekst. Preko biologije, filozofije, psihologije, tehnologije, ekonomije i prava događa se najbolji autopoiesis. U metodologiji znanosti, priznajmo iskreno, imamo samo ljubavnu predigru. Internet kao beskonačni hipertekst bolje se nazire preko analiziranih šest discipina. Promjenom ljudi u vrhu MZT-a moguće je sada Carnet postaviti na autopoietskim osnovama. To smo mogli već 1993. ili 1994,[714] ali ni sada nije kasno.

Suvremena informatička tehnologija olakšava procese konvergi-

[714] Zašto mr. P. Pale i prof. Dr. B. Jeren nisu autopoietične osobe? Koliko su oni, a koliko strukture iz prethodnog sustava vodile znanstvenu politiku u nas? Gdje je tu dr. Ružinski? Svi smo mi krivi što nam je znanost ružno pače u RH, a molimo se Bogu i učinimo nešto da postane labud! Bez autopoietičnih timova znanstvenika nema nam na horizontu 100 milijardi dolara.

ranja pojedinačnih i općih interesa, a uspjeh u tome zavisi o poznavanju stopa povrata u ljudski i fizički kapital. Koliko se o tome uči na ekonomskim fakultetima u Splitu, Rijeci i Zagrebu? Moji bivši studenti nažalost ne poštuju dovoljno ta moja otkrića i postaju pijuni na hrvatskoj gospodarskoj i znanstvenoj sceni. Preostaje im da se samoodgojem, samoobrazovanjem, a posebno samoorganizacijom njihov razum transformira u um. Vjerujem da će većina mladih ljudi u Hrvatskoj uz multimedijalnu podršku sami od sebe otkrivati sve što su do sada samo uspijevali moralni i intelektualni velikani. Do istinskih zaključaka nećemo stići postojećom logikom školovanja i učenja. Da bi se ove hipoteze objelodanile, treba nam kritična masa učitelja, nastavnika, profesora koji će mladima ponuditi učenje kao igru. Suvremena informatička tehnologija nevjerojatno će nam olakšati zadatke, ali proces ulaganja mora ići autopoietski, a ne alopoietski. Danas je tehnološki moguće imati programe i planove u kojima dominiraju *zero defect* i *just in time* u obrazovanju.

Umjesto da koristimo socijalni kapital iz prethodnog razdoblja, mi živimo, radimo i odlučujemo kao da nemamo socijalne memorije. Sada nam je Europa sklona, ali to će vrlo brzo postati iluzija[715] ako ne krenemo mijenjati sebe i najbliže oko nas.

Ignoriranjem te spoznaje reproduciramo podjelu na umni i fizički rad, na donošenje i provođenje odluka, a u biti kidamo i suptilni psihološki proces transformiranja osjećanja, mišljenja, govora i djelovanja. To se reflektira u slabostima hrvatske tehnologije, ekonomije i prava.

Čini mi se da bi kreativan odgovor bio koncept postmoderne, gdje bi se najbolje iz kapitalizma i socijalizma moglo spregnuti u duhu postmodernih umjetnika i znanstvenika.

To znači da oboje (kršćanstvo i samoupravljanje) u svojoj najdubljoj biti teže slobodi, ali otuđenje i devijacije nezaobilazne su za sve koji nemaju jaku viziju idealiteta i spoznaju realiteta.

Autopoiesis je u tome da moralno i intelektualno superiorniji

[715] Za mene je odlazak u Brussell opasniji od davnih odlazaka Hrvata u Beč, Budimpeštu i Beograd. Zašto smo tako naivni? Zašto nas stranci tako lako zavedu (kupe)? Jesmo li zaslužili imati državu?

mogu povući kako tehnološki, tako i ekonomski i politički razvitak. Je li sada jasnije tko su istinski subjekti društvenog razvitka? Mi koji smo slabijih moralnih i intelektualnih osobina, neminovno smo objekti tog procesa objedinjavanja duhovnog i materijalnog. Gdje god se nešto radi, postoji problem ciljeva, kriterija, mjerila, utjecajnih čimbenika, baze podataka, algoritama, saznanja zakonitosti i traženja slobode kao nadvladavanja nužnosti. Je li nam sada prihvatljivo da najveći dio varijance mogu objasniti učenja Hegela i Marxa? Suvremena operacijska istraživanja ni ne pomišljaju u tom smjeru tražiti izlaz iz krize u koju su zapala nakon II. svjetskog rata.

Kada sam u prosincu 1999. inicirao testiranje političara i tako htio pomoći glasačima da izaberemo najbolje od 4.000 kandidata, planirao sam pridonijeti da psihologija od ružnog pačeta postane labud. Osnove sam imao u trećem poglavlju ***Psihologija,***[716] gdje sam pošao od istraživanja R. Plutchika čiju teoriju i metodologiju testiram trideset godina. EPI je izvrstan instrument za odgovor na pitanje "Tko sam ja", a kao povratna informacija indikator nadvladavanja negativnih emocija (strah, tuga, srdžba) i razvijanja ljubavi (inkorporacija i reprodukcija). Samo taj test mogao je pomoći potencijalnim kandidatima za Sabor da unaprijede svoje stvaralaštvo i osobnost.

Umjesto toga u našem društvenom životu uslijed alopoietičnosti još imamo igru Erosa i Thanatosa pa se i ne pomišlja da postoji Agape. Ne može se proučavati samo spoznajna, racionalna strana čovjeka, a zanemariti osjećajna strana. Ovdje su istinski izvori problema, ali se upravo tu kriju i rješenja. U zadnjih desetak godina to se sve više potvrđuje pa sada već govorimo o emocionalnoj inteligenciji, o funkciji desne polutke mozga itd. Maslowljeva teorija potreba nužna je osnova za

[716] Prethodna inačica knjige konvergirala je Pravu. Korelacije i korelacije korelacija bile su sve veće što smo išli bliže kraju knjige. Sada sam ponovno rabio metodologiju koju sam inicirao 1971., a obnovio 1991. godine u Karlovcu na Memorijalu A. Đurašević i 2000. godine na skupu održavatelja Slavonije i Baranje u Županji. Što sam dobio ovom inačicom? Proces završava u Psihologiji. Nisam prije ove matematičke analize bio svjestan da je ovdje poenta knjige, da je ovdje osnova naše strategije ostvarenja 100 milijardi dolara. Osjećam da se ponovno moram vratiti tamo gdje sam bio prije 40 godina kad sam upisivao psihologiju. Hoću li sada biti bolji psiholog nakon što sam uistinu prošao Odisejadu. Uvjeren sam da ću s M. Drenovcem, S. Ozimecom, F. Bahtijarević-Šiber, J. Bašić-Savanović moći biti atraktor u našem ekonomskom i političkom kaosu ukoliko uspijemo doći do zajedničke vizije. Tko će nam pomoći? Tko će nam odmoći? Hoćemo li se htjeti i znati autopoietično samoorganizirati?

interpretaciju psiholoških zakonitosti. Peta potreba — samoaktualizacija ili samoostvarenje nema zasićenja kao niže potrebe, nego donosi sreću i slobodu. Hrvatska vapi za takvim političarima i osobno sam se uvjerio da među 4.000 kandidata ima takvih. Glasači ih nisu prepoznali. Što smo sijali u izborima, žanjemo u saborskim i vladinim odlukama. Što prije shvatimo kako nam psihološka znanost može pomoći, to ćemo prije doći do 100 milijardi dolara.

Tu imamo što naučiti i od W. Reicha. On je razotkrio kapitalizam, nacionalizam i socijalizam, a mi smo sve to prošli. Koliko nas je shvatilo da sva ta tri sustava treba poslati u ropotarnicu prošlosti?

Nisu li štete koje smo podnijeli kao Hrvatska dovoljne da stvorimo ireverzibilni proces u kome više neće biti kapitalizma, socijalizma i nacionalizma, nego ćemo stvarati društvo postmoderne, postkapitalizma, postsocijalizma i postnacionalizma U takvom se kontekstu ne bojim, nego radujem globalizaciji. Sa starim paradigmama možemo imati samo 1.000 kuna mirovine i 3.000 kuna plaće.

Povezujući Plutchika, Maslowa, Reicha i druge izvodim bitnu sintezu za strategiju managementa ljudskih resursa: ukoliko je frustrirana 1. potreba, javlja se shizoidna tendencija; ukoliko je to 2. potreba, javlja se oralna struktura, odnosno mazohističko ponašanje; ukoliko je 3. potreba blokirana, plodno je tlo psihopatskom ponašanju; a ukoliko 4. potreba nije zadovoljena, imat ćemo rigidni karakter. To će slabo razumjeti nepsiholozi, ali se nadam da ćemo putem HTV-a vrlo brzo demonstrirati široj javnosti kakve nam šanse otvara navedena sinteza.

Hrvatska država i njezini vodeći duhovnici, znanstvenici, manageri, političari i umjetnici morali bi stvarati sintezu svojih sveukupnih iskustava autopoietskom tehnologijom, stvarati eksponencijalne ireverzibilne procese u samoučećim samoorganizacijskim strukturama.

Korijen logike treba tražiti u srcu. Treba znati odgajati osjećaje.

Započnimo s proizvodnjom samih sebe u snažne subjekte koji se neće bojati dijaloga sa samim sobom ili s bilo kim. Plod logike jest u slobodi koja se zasniva na četiri Coveyeva načela:

–preko **savjesti** povezujemo snagu namjere, zadatak i snagu

načela;

–preko kreativne **mašte** zamišljamo nove mogućnosti i kreativne načine za njihova ostvarenja;

–preko **samosvijesti** postavljamo ciljeve na realnoj osnovi i uzimamo u obzir promjene novim saznanjima i iskustvima;

–preko **slobodne volje** odabiremo svrhu i sredstva za realizaciju zamišljenog.

Tako ćemo pretvarajući osjećaje u misli, misli u riječi, a riječi u djela imati sve kvalitetnije i konkurentnije proizvode i usluge na svjetskom tržištu. Rezultat će biti 100 umjesto sadašnjih 20 milijardi dolara.

Jedan od najboljih načina da razvijemo poštenje jest učenje povezivanja svega što nam se događa sa savjesti. Učenjem stvaramo sami sebe. Učenjem stječemo sposobnosti učiniti nešto što prije toga nismo mogli. Učenjem produbljujemo naše mogućnosti stvaranja da budemo dio generativnog procesa života. Osim osobnog poštenja naši najveći problemi i naš najveći potencijal za utjecanje na kvalitetu života nalaze se u međusobnim odnosima. Sada sam na kraju svojeg radnog i životnog opusa shvatio da nije bilo uzalud što sam mnogo vremena utrošio dokazujući vrijednost ulaganja u moralne i intelektualne potencijale.

Kako da, kao Hrvatska, proizvedemo što više stvaralačkih subjektiviteta, tj. visokomotiviranih, visokostručnih, spremnih za timsku organizaciju i demokratsku zajednicu? Trebamo otkrivati potencijalne stvaratelje, razvijati ih, potpomagati, voljeti. Tako ćemo imati 3-5 puta bolje rezultate za 5-10 godina.

U četvrtom poglavlju, ***Tehnologija,*** obrađeni su longitudinalno i transverzalno (kao kasnije u ekonomiji) problemi razvoja proizvoda, procesa i organizacije.

Svi zajedno srljamo u tehnologiju, ekonomiju, politiku, a da unutar sebe nismo izvršili razlikovanje i integraciju osjećaja, mišljenja i govora da bismo mogli djelovati. Iz tog razloga ne znamo djelovati, ne znamo se samoorganizirati, nego nas ekonomske i političke sile, znači nešto izvan nas i što je alopoietično i izvan naše božanske prirode, određuju

više nego što bismo to željeli.

Sav nepriznati tehnološki doprinos naših najboljih umova leži kao ogromna potencijalna energija i neće se osloboditi dok u živim dijelovima našeg tehnološkog bitka ne prepoznamo legalne nasljednike Boškovića, Getaldića, Tesle i tisuće drugih neimara. Naša postojeća zavist prema tehnički pismenijima i kreativnijima ometa naše tehnološke uzlete. Nedavno sam zahvaljujući bivšem studentu upoznao rad P. Bosnića – Petrusa. Iznenadio sam se kako autopoietično postavlja ekonomske i pravne teze, a najviše me oduševila njegova kreacija antigravitacijske letjelice. Treba nam 5-10.000 DEM da napravimo prototip. Tko će riskirati i tko je sve u zadnjih deset godina imao šansu podržati ovaj projekt? Ovo je živi primjer gdje osjećajne i misaone funkcije na jednoj ili na drugoj strani proizvode nepotrebne "bugove", a nije se našao stručnjak da to "debugira." Postojeće stanje ne smije nas previše frustrirati. To je samo početna konstanta na koju treba dograditi viziju inteligentne kuće, inteligentne ceste, automatizirane tvornice, uopće autopoietičnih tehničkih sustava gdje su roboti naši robovi, a mi slobodni i sretni ljudi.

Svima nam je najvažnije maksimizirati učinkovitost, a moja su istraživanja pokazala kako je dvije trećine varijance profitabilnosti rezultat stručnosti radnika i tehničke opremljenosti rada. Te zakonitosti važe za tvrtke, općine, regije i države svijeta. Zašto se o tome ne uči više na našim ekonomskim fakultetima? Je li bolje u London School of Economics, MIT-u, Harvard Universityju?

U zadnjih desetak godina shvatilo se da treba razvijati cjelokupnu organizaciju kao samoučeći sustav. Naša bi komparativna prednost mogla biti, što još malo tko vidi, da je nužno razvijati autopoietski sustav koji implicitno u sebi sadrži i organizacijsko učenje, ali i ne samo to.

Uz osobna svjedočenja analizirao sam preko Schreibera, Tofflera, Naisbitta, Shinga, Druckera i drugih kako se tehnološki razvitak događa u najboljim svjetskim središtima. Mi smo u prethodnoj državi bili previše pod zaštitom sustava kao da smo emocionalno i intelektualno nedozreli, a takav se mentalitet jeftino plaća na svjetskoj ekonomskoj i političkoj sceni. Moralo nam je ratom biti još gore da bi se probudio naš potencijal. Kako nije bilo snažnog finaliteta, preostajao nam je jedino

kauzalitet. Nažalost ni u cijeloj Hrvatskoj, a o Osijeku da i ne govorimo, nismo još dokazali kako je Heraklit u pravu i da je rat otac svih stvari. Krajnja je konzekvenca da je Blaškić osuđen na 45 godina, a mi demonstriramo pred krivom ambasadom. Ako već ratom nismo naučili, imamo sljedeću šansu radom.

Rad je činitelj koji stvara novu (uporabnu) dodanu vrijednost i u interakciji s kapitalom višak vrijednosti.

Znači, ako se osposobimo proizvoditi bez zaliha, bez škarta i točno na vrijeme, imat ćemo proizvodnju bez gubitaka. To bi bila autopoietična proizvodnja. Osnovno je načelo: ne kontroliraj da bi pronašao grješku, nego da grješku ispraviš i spriječiš njezino ponavljanje!

Uzroci defekata leže u pogrješkama, a defekti su rezultat previđanja tih pogrješaka. Iz toga slijedi da pogrješke neće prijeći u defekte ukoliko se pronađu i odstrane unaprijed. Bitna je odrednica JIT-načela: "točno-na-vrijeme", ni prije, ni poslije, ili "vremenski dobro planirano." Pri tome se mora uzeti u obzir da ovo načelo ima i ekonomsku dimenziju jer predstavlja težnju da se smanji gubitak viškom proizvodnje izražen kao "vremenski višak." To znači da svaki proces treba snabdjeti pravim elementima, u pravoj količini i u točnom vremenu. Čovjeku je najzad nadohvat jedini nepresušni izvor: informacija, saznanje. Imamo svjetlosne kabele kao malo koja zemlja, ali po tim postmodernim autostradama putuju nekvalitetne informacije. Razvoj je, Japanci su to prvi shvatili i primijenili, prije svega mentalni proces. Započinje stanjem duha, a uspjeh neke akcije može se procijeniti po razini svijesti i odgovornosti.

Autopoietična tehnologija radi po načelima visoke kvalitete (zero defect) i brzine (just in time), a umjesto "push" daje primat "pull" načelu kao prirodnijem procesu. Svjetska banka daje alopoietične zajmove zemljama u razvoju i automatski ih vodi u daljnji kaos. Ovdje je već bivša Jugoslavija pala na ispitu, a hrvatska se administracija ne ponaša bolje jer očito nije naučila lekciju o stopama povrata i marginalnoj produktivnosti. Pojedinac nije u stanju držati u pameti više relacija i time riješiti problem. Rješenje se na sreću sve više vidi u timskom radu.

On će vjerojatno biti konstanta trećeg vala (A. Toffler) i naša je sreća što imamo sportsku tradiciju te nam preko nje mladost uči barem nešto o timskoj organizaciji. Smatram da je sport izvrsna predigra za autopoietičnu organizaciju. Ukoliko se stvori kritična masa znanstvenika, umjetnika, managera i političara koja vjeruje u Hrvatsku sa 100 milijardi GNP-a, imat ćemo u biznisu i politici zvijezde veće od sportskih. U biti, već su oni ovdje, ali publika ne zna jer ni novinari ne znaju kakvi se ljudski kapitali nalaze pored nas.

Tehnologija je pretvaranje ideje u proizvod, a autopoietična je tehnologija to isto, ali se događa samo od sebe na najbolji, najistinitiji i najljepši mogući način. Autopoiesis će nastupiti kad budemo znali balansirati novac i robu, višak vrijednosti i ulaganje u razvoj.

Sve se više uočava da je birokracija nemoćna upravljati kompleksnošću zajednice. Razvijaju se nove strukture, a mreže su prilika za nadvladavanje birokratiziranosti. Temelj je u tome što su mreže decentralizirane. Odnosi su u mreži među jednakima, a ne hijerarhijski, procedure su orijentirane na čovjeka, a ne samo na zadatak, strukture su policentrične, a ne monocentrične. Za razliku od birokratske strukture mreža liči na paukovu koja maksimizira fleksibilnost, a minimizira ranjivost. Kada se neki čvor i uništi, mreža ostaje dok se kod birokracije ruši. Prognoza je da će sustavi koji budu najbolje samoorganizirali i procesirali informacije najvjerojatnije opstati. Tada ćemo u informatičkoj tehnologiji i biotehnologiji imati naše B. Gatese.[717]

Peto je poglavlje ***Ekonomija***, znanost koja zahtijeva sve više i dublje razumijevanje s jedne strane vizija, misija, svrha, ciljeva, a s druge strane prirodnih, ljudskih i tehničkih resursa te pravnih, političkih i uopće kulturnih mogućnosti. Koliko nam se iščitavanjem knjige otvorilo nebo ekonomskih mogućnosti?

Danas je u nas još uvijek vladajuća paradigma da se maksimalno ulaže u trajnu imovinu, a minimalno u ljudski čimbenik pa je i alopoietični sustav knjiženja tako postavljen. To je samo odraz industrij-

[717] Velika je vjerojatnost da ing. Goran Radić postane jedan od njih. Kad sam ga upitao kolika je istinska glavnica tvrtke koja ima u klasi 900 zavedeno 4 milijarde kuna, a profit je 1,2 milijarde kuna, odgovorio je bolje no moji studenti ekonomije.

skog vala kad je čovjek bio puki privjesak stroju. Sva ta osnovna sredstva naši alopoietični knjigovođe knjiže savjesno, a ni ne pokušavaju, koliko znam, razmišljati kolika je njihova osobna vrijednost te vrijednost drugih zaposlenika. Nikad se ne bi u nas, a ni u svijetu mogli pojaviti tajkuni da imamo teorijski utemeljeno bilanciranje živog rada i viška rada.

Polazim od sljedeće jednadžbe razvitka:

$$Y = ax_1 + bx_2 + cx_3 + dx_4 + ex_5 + fx_6,$$

gdje je Y izraz cjelovitog razvitka, koeficijenti a-f jesu ponderi uz nezavisne varijable. Pri tome je x_1 motivacija zaposlenih, x_2 znanja i vještine zaposlenih, x_3 međusobni odnosi, x_4 tehnička opremljenost rada, x_5 novac i x_6 okolina promatranog sustava. Ključni postulat koji sam razvijao u ovoj knjizi jest da je odnos tih koeficijenata sljedeći:

$$a > b > c > d > e > f$$

Je li sada jasnije da s postojećom motivacijom, znanjima i organizacijom Hrvatska ima GNP od 20 milijardi dolara. Je li moguće u tri do pet godina tako povećati motivaciju za rad, stručnost i organizaciju da nam plaće budu dva, tri, pet puta veće?

Ukoliko nas što više razvije kreativne vizije i dobije dublji uvid u stvarnost naših prirodnih, ljudskih i tehničkih potencijala, pojavit će se stvaralačka napetost koja će sama od sebe, ako su u pravu Fritz i Senge, dovesti do optimalnih trajektorija.

Finalitet je na horizontu, ali nema dovoljno autopoietičnih subjekata, a i njihova je samorganiziranost na niskoj razini. Dinamika želja ljudi i njihova alopoietična povezanost najviše nas sputavaju. Najvažnije je sada uspostavljanje tehnoloških, ekonomskih i pravnih veza koje su rat i tranzicija doveli do točke bifurkacije. Hoćemo li završiti u kaosu ili ćemo se samoorganizirati?

Predlažem prije svake važne odluke intervjuirati i anketirati sve sudionike, obraditi (content analysis) prikupljene informacije i prije sastanka svima dati uvid u cjelinu. To je najvažnije obaviti u Saboru.

Korumpirani se brzo svuda pobrinu da duh korupcije postane opći i obvezni. Oni u kratkom vremenu stvaraju klimu da pošteni radnik postaje sumnjiv ne samo u smislu da je glupan, nego i da teži ugroziti njihove položaje. Nema istinske motivacije bez apercepcije poštene igre.

Duboko vjerujem da Republika Hrvatska može biti prva autopoietična država i iz nultih ekonomskih i političkih koordinata (bogatih i siromašnih, moćnih i nemoćnih), samu sebe voditi u skladu s prirodnim, psihosociološkim i Božjim zakonitostima.

Začuđujuće je kako su osnovna ograničenja u nama samima, a da toliko silne energije trošimo alopoietski pokušavajući mijenjati druge. Čini se da nam ni ovaj rat nije dao dovoljno lekcija iako je izbacio na površinu genijalne osobine naših ljudi. Ljubav prema slobodi domovine neiscrpni je izvor koji naši poduzetnici i političari ne znaju kao katalizatori ekonomskih i političkih programa i procesa rabiti na pravi način. Neki ga čak (ne)svjesno, posebno putem tajne policije, ubijaju ne shvaćajući kako to, *in long run,* nitko do sada nije uspio. No nadajmo se da će nova administracija imati pod kontrolom tajnu policiju i da ona više neće služiti novim Pašalićima i Šeksima![718]

Moja istraživanja razvitka u svim njegovim sadržajima i oblicima uvjerila su me u snagu slobode stvaranja i stvaranje slobode hrvatskog naroda.

Praksa u Jugoslaviji dala je za pravo B. Wardu koji je uočio da se u samoupravnim tvrtkama previše ulaže u prostor i opremu. Bilo bi bolje da su naši ekonomisti započeli tražiti rješenja za slabosti koje je on uočio, nego što su dokazivali kako Ward nije u pravu. Danas su mnogi u zabludi misleći da nas je samoupravljanje dovelo u krizu, a ja prognoziram da će XXI. stoljeće biti upravo samoupravna autopoietična

[718] Godine1986. Šeks mi je kao disident dolazio u kabinet i pričao kako nas ima četvorica u Osijeku s najdebljim dosjeima u SUP-u. Usput mi je donio materijale Fonda solidarnosti gdje sam podržavao D. Bogavca, bivšeg urednika Komunista, jer je na osnovi pisama čitatelja kreirao mudru politiku i stradao od birokrata. Kasnije sam susreo Z. Peića, bivšeg studenta, i upitao ga o vjerodostojnosti te Šeksove tvrdnje, jer je on radio u državnoj sigurnosti. On je to negirao. Tko je od njih u pravu? Možda bi mi Perković mogao odgovoriti, jer je dobro štitio Tita, kad sam ga htio posjetiti u Belju 1977. godine. Bez sprege obavještajne i znanstvene zajednice mi ćemo biti banana republika. Niti naši intelektualci znaju što je država, niti tajna policija zna što je znanost.

ekonomija. Jasno, ni u kom slučaju kako smo to koncipirali, a posebno ostvarili od 1952. do 1990., nego s mnogo više poštenja, pameti i kulture. Tada će se vidjeti sva ljepota ove ideje, tada će se vidjeti da je ona u harmoniji s biblijskom ekonomijom i socijalnim naukom katoličke crkve.

Preko kamate na vlastiti kapital imamo kontrolni mehanizam za upravljanje gospodarskim razvitkom jer preko glavnice u kojoj je ugrađen ljudski kapital imamo normativ kolika mora biti profitabilnost poslova. Preko PDV-a koji nepotrebno prelazi eskontnu stopu HNB-a, diferencira se dodana vrijednost od viška vrijednosti. Pravna osoba mora štititi višak vrijednosti. Ta se sredstva moraju isključivo rabiti za ulaganje u ljudske i tehničke potencijale. Tako se otvara ogroman prostor u kome će ograničenja biti motivacija, znanje, timska organizacija, a ne kao do sada novac. Stoga je razrješenje ekonomskih problema u razvijanju pravnih osoba i pravnoj znanosti.

U zadnjoj cjelini, ***Pravo,*** temelj mi je Hegelova teza da je pravo ishodište slobodne volje, a pravni sustav carstvo "ozbiljenja" slobode. Hegel polazi od predikata i transformira ga u subjekt. Autopoietični rečeno, on polazi od procesa (glagol) i dovodi do strukture (imenica). Njegov antipod Marx zastupa primat zbiljskog subjekta (čovjeka) i pledira za njegovo opredmećivanje te tako od strukture dolazi do procesa. Vidi li čitatelj kako to dvoje može proizvoditi autopoiesis ako se harmonizira, odnosno alopoiesis ako preostanu antagonistički elementi i relacije? Hoćemo li iz alopoiesisa lako i brzo prijeći u autopoiesis ili u sljedeće tri moguće kombinacije (teško i brzo, lako i sporo, ili što bi bilo najgore, teško i sporo), teško je sada prognozirati.

Ekonomski se upravo preko autopoietskog računovodstva nazire što je ***pravna osoba***. Materijalne i financijske transakcije moramo knjižiti i preko kontrolnih salda potvrđivati transformaciju ***subjektivnog u objektivno.***

Što je pravna osoba ako nije objektivizacija našeg htijenja, znanja i radne suradnje. Što je veća motivacija, što je više znanja i sloge u radu, to je veći višak vrijednosti unutar poslovnog sustava. Pravna osoba mora štititi taj (ne)materijalni kapital i biti zaštitna membrana koja će

propuštati sve što je dobro, istinito i lijepo (zeleni semafor), a ne dopustiti moralna, intelektualna i estetska zagađenja (crveni semafor). U današnjim alopoietičnim situacijama naši semafori nisu dobro postavljeni pa smo daleko od zelenih valova. Kad pravne osobe postanu samoreferentne, a za to su važni samoodgoj, samoobrazovanje i samoorganizacija, sve će se to vrlo brzo harmonizirati samo od sebe. To socijalno ozdravljenje mora ići *bottom-up*, kao što i voće, povrće i drugo bilje izrasta, a svatko od nas mora znati sebe dozirati kao sunce, kišu, zrak itd. Bitno je u sebi razvijati viziju, percipirati stvarnost i to dvoje u suradnji autopoietski sprezati. Ako reinterpretiramo tako pravnu osobu, lako ćemo se složiti da stvaramo poreznu politiku kojom ćemo štititi poduzetnički duh, a proračun će se bolje i brže puniti jer smo oslobodili sinergetske sile htijenja, znanja, suradnje i autopoietske organiziranosti.[719]

Pravo je po Luhmannu i Habermasu komunikacija. Ukoliko se događa spajanje sustava sa socijalnom okolinom putem (re)interpretacije, zatvara se psihosocijalni krug.

Inteligencija mora stvarati državu *(bottom-up)* da bi država povratnom petljom to pojačavala. Naša inteligencija sada ima šansu stvoriti Ustav po autopoietičnim zakonima. Pravo, kao i ostali autopoietski sustavi, nisu ništa drugo nego "neprekidni ples unutrašnjih korelacija u bliskoj mreži međuaktivnih elemenata." Što više pravni sustav dobiva u operacionalnoj zatvorenosti i autonomiji, to više on dobiva u otvorenosti u odnosu na socijalne činjenice i političke zahtjeve.

Čitajući knjigu vidjelo se, nadam se, kako isti zakoni vladaju u svih šest analiziranih disciplina. Elementi i njihove relacije uspostavljaju interakcije koje same sebe reproduciraju. Ako je to u skladu s kriterijima (dobro, istina i lijepo), imamo autopoiesis (sloboda), a ako odstupa od tih kriterija, na djelu je alopoiesis (kaos). Prvo je u skladu sa zakonom rastućih prinosa, a drugo sa zakonom opadajućih prinosa. Kada će naš management u gospodarstvu i politici time ovladati, zavisi ponajprije o tome koliko će se ovladati teorijom motivacije, znanja i interakcije. Što bude više managera koji će znati motivirati suradnike (primus inter

[719] Tako će se eliminirati i siva ekonomija koja se kreće između 30% i 40%.

pares) za timski rad na projektima, to će cijeli proces ići bolje i brže. Buđenjem samoaktualizacije kod članova timova razvit će se potreba za relevantnim znanjima u svrhu ostvarenja zero defect i just in time proizvodnje. Nakon ovladavanja psihološkim i tehnološkim znanjima mnogo će se lakše ovladati ekonomskim znanjima u svrhu optimalnog alociranja u resurse. Tu će biti najvažnije knjižiti ljudski kapital jer on mora u našim bilancama biti veći od trajne imovine. To je za sada slučaj samo u našim najboljim tvrtkama, a za 3-5 godina može doći u cijelo hrvatsko gospodarstvo.

Na kraju nam treba pravo koje će štititi višak vrijednosti (dobit, profit), a ne ga oporezivati i tako blokirati ulaganje u ljude kao najvažniju strategiju.

Ukoliko čitatelj rezonira barem s 30-50% teksta, otvara se prostor za suradnju i stvaranje zajedničkih vizija (100 milijardi dolara, 3-5 puta veće mirovine i plaće itd.) koje će nas voditi do projektnih zadataka po jedinicama lokalne samouprave i pojedinim tvrtkama. Te oaze u našim ekonomskim i političkim pustinjama polako će autopoietičnim interakcijama istisnuti kaos iz naših srca i glava, greške iz naših proizvoda i usluga, gubitke iz naših bilanci i rupe iz naših zakona.

Ako u to vjerujete, krenimo u najljepšu avanturu — izgradnju nas samih i naše okoline u skladu sa zakonima autopoietične organizacije.

Zaključak

Stvaranje bogate i sretne Hrvatske zahtijeva angažiranje svakog pojedinca bez obzira na to koji posao obavlja. Osobni će razvoj uz autopoietički pristup rezultirati organizacijskim, ekonomskim i kulturnim razvojem cijele zajednice.

Proučimo svatko svoju stvarnost,[720] razvijmo zajedničke vizije. Ako oba pola (javu i san) istovremeno držimo u svijesti, po prirodnim i božanskim zakonima sama će se od sebe razviti putanja kojom ćemo iz sadašnjeg materijalnog, ali i duhovnog siromaštva doći u materijalno i društveno blagostanje.

Ta se vizija *bottom-up* pristupom unutar tima treba produbiti, proširiti i uzvisiti u nešto bolje, istinitije i ljepše u odnosu na dosadašnje rezultate.[721] Mreže timova sve će to potencirati, a iz instituticija lokalne samouprave (teritorijalno) i poduzeća (funkcionalno) to će u ministarstvima i Saboru dovesti do konačne sinteze. Dijaspora tu može pokazati svoje komparativne prednosti i umrežiti nas s najboljima u svijetu kako bismo uistinu bili »nulta« točka svijeta. Tako bi u procesima globa-lizacije krenuli autopoietično, a ne alopoietično.

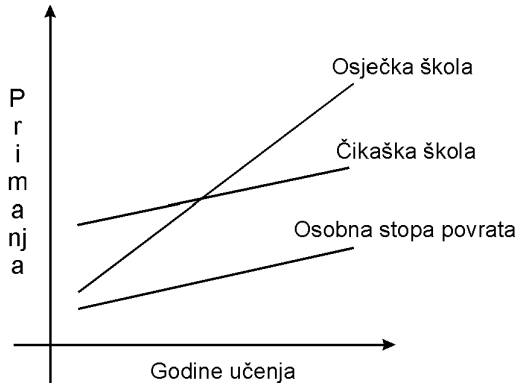

Odgovorni ljudi u Vladi i Saboru moraju prepoznati u grafikonu ono što je temelj za daleko veće ulaganje u stanovnike RH. Vidi se da je prema čikaškoj školi rast društvene stope povrata paralelan osobnoj stopi povrata, a po osje-čkoj školi on je mnogo brži.

[720] Podsjetimo se da je tu najvažnije odgovoriti na pitanje »Tko sam ja«, tako da svatko sebe dovede do identiteta i sustava vrijednosti na kojima će se graditi timovi i mreže timova.
[721] U timskom radu razvit će se, zahvaljujući sinergiji, projekti koji će kvalitetom rješenja dovoditi do novih i još boljih rješenja.

Za ostvarenje vizije RH od 100 milijardi dolara trebaju nam mreže timova u poduzećima i državnim institucijama. Interdisciplinarno sastavljeni timovi, u kojem moraju biti inženjeri, ekonomisti i pravnici, a po potrebi zadatka i drugi stručnjaci — mogu raditi alopoietično te ćemo imati nepoštena, glupa i ružna rješenja, a mogu raditi autopoietično i doći ćemo do poštenih, pametnih i lijepih rješenja. Taj prijelaz postiže se učenjem. Za to nam treba digitalno učenje, gdje će sve što je najbolje u fizici, kemiji, biologiji, filozofiji, psihologiji, tehnici, ekonomiji, pravu, politologiji i umjetnosti biti transparentno zvukom, slikom i tekstom preko Interneta.

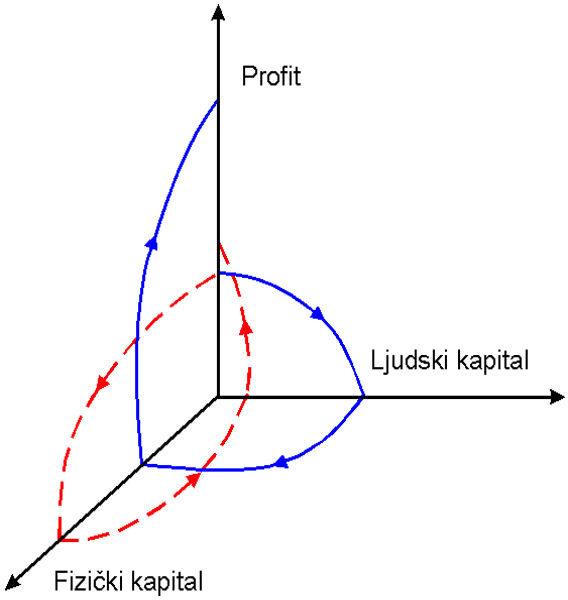

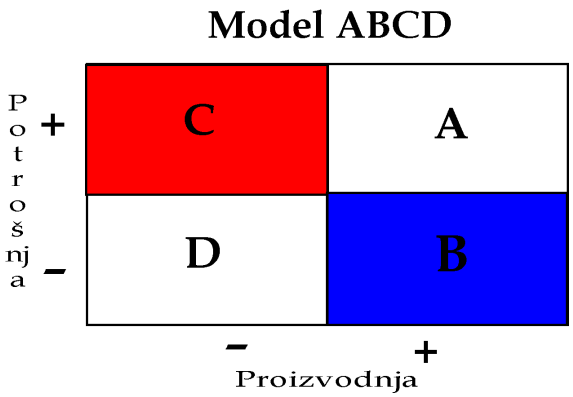

Uzroci su naših ekonomskih i pravnopolitičkih problema u tome što je proces investiranja išao alopoietično, a predlaže se autopoietično investiranje.

To znači da moramo prvenstveno ulagati u ljude koji će svojim znanjem i motivacijom doprinijeti sveopćem napretku. Posebno treba voditi računa o osobnom zadovoljstvu i sreći pojedinca koja je moguća jedino ako postoji cilj i smisao života. Svaki čovjek mora sam iz sebe stvarati, a šira zajednica treba postaviti crvene semafore za krivi proces ulaganja, a zeleni val za stvaranje samoučećih timova i mreža timova.

Pokretači razvoja trebaju biti najsposobniji i najpošteniji pojedinci i tvrtke (oni se nalaze u B kvadra-ntu). Ako kritična masa B ljudi ne podrži autopoietični pristup, nego C igrači budu i dalje bolje samoorgani-zirani, i mi ćemo kao društvo i dr-žava i

dalje zaostajati i stagnirati.

Hrvatski Sabor i Vlada mogli bi donijeti odluku kojom će HNB direkto financirati ulaganje u ljude. Svatko tko u Hrvatskoj želi samostalno poslovati, morao bi usvojiti tehnička, ekonomska i pravna znanja, što bi bilo garancija za profitabilan rad. Naši inženjeri, ukoliko želimo biti kompetitivni u globalnim procesima, moraju više znati o zero defect i just in time proizvodnji. Naši ekonomisti moraju više znati o stopama povrata, a pravnici o relacijama moraliteta, legaliteta i legitimiteta. Sve tri struke, ako želimo razvijati timsku organizaciju, moraju poznavati druga dva područja, a sva ta nova znanja urodit će plodom ako se postigne samoaktualizacija (Maslow).

Od 1976. godine razvijam tezu da smo između Kine i SAD-a, između Rusije i Indije, da smo nulta točka svijeta. Kad bismo samo bolje znali našu povijest i što je učinio Marco Polo, što su činili Dubrovčani dok su imali svoju Republiku! Cijela Hrvatska ima divno i bogato iskustvo, ali čak i neki uvaženi Dubrovčani ne znaju što im piše na palači Sponza. Uz dublji uvid u osobni identitet nužan nam je dublji uvid u nacionalni identitet. Bez boljih uvida u sebe i oko sebe izgubit ćemo se u kaosu koji nezaobilazno dolazi uslijed tehnoloških, ekonomskih i političkih promjena.

Svijet neminovno ide u globalizaciju i digitalizaciju. Mala Hrvatska mogla bi biti najljepši, najistinitiji i najbolji most na svijetu za tehnološka, ekonomska, pravna i politička povezivanja Kine, Indije, SAD-a i Rusije te svih ostalih zemalja. Za to imamo prirodne i kulturne osnove. Hoćemo li, kako, kada, koliko biti svjetski izvor autopoiesisa kao hrvatski odgovor na kaos, zavisi o svakom od nas, a posebno o inteligenciji. Obranu domovine iznijeli su mladi i hrabri ljudi, razvitak će visokomoralni i stručni stanovnici Lijepe naše.

Mislim da u ovoj knjizi ima dosta informacija koje najodgovorniji ljudi u vladi, ministarstvima i drugim središtima gospodarskog i političkog života trebaju (prepo)znati. Ako se dogovorimo i dođemo do zajedničke vizije te Hrvatsku vidimo sa 100 milijardi dolara GNP-a, ostaje pitanje operacionalizacije. Taj proces donošenja i provođenja od-

luka, stjecanja i primjene znanja može uistinu biti pjesma. Hrvatska je danas osiromašena, ali je još gore što u nama i oko nas nema dovoljno ljubavi. Upravo tu vidim najveću prepreku napretku. Kad naučimo voljeti bolje od sebe, kad naučimo voljeti na pravi način sebe i sve oko nas, razvoj uopće neće biti problem.

Snaga zajedničke vizije postat će atraktor koji će kaotične i kompleksne odnose (samo)transformirati u jednostavna i motivirajuća rješenja novih i boljih proizvoda i usluga. Jezgra su inženjeri, ekonomisti i pravnici timski (samo)organizirani, a znanja iz biologije, filozofije i psihologije ono su što će podići kvalitet tehnoloških, ekonomskih i pravnih rješenja. Autopoietični inženjer znat će objasniti varijancu kvalitete proizvoda, a autopoietični ekonomist varijancu profitabilnosti proizvoda. Što će znati autopoietički pravnik? Autopoietički će tim tako stvarati proizvode vrhunske kvalitete i visoke profitabilnosti, a višak rada neće više trošiti razvojno nesposobni. Višak vrijednosti ne smije ići u osobnu potrošnju, nego služi za ulaganje koje primarno mora ići u dizanje moralnog, intelektualnog i socijalnog kapitala. Kad ojačamo naš ljudski kapital, novac će se generirati sam od sebe jer je on samo slika kvalitete i produktivnosti našeg rada.

Literatura

1. Ansoff, H. I. *Strategic Management.* London, 1979.
2. Aristotel. *Metafizika.* Kultura, Beograd, 1960.
3. Arthur, W.B. *Positive Feedbacks in the Economy.* Scientific American, 262, February 1990.
4. Arrow, K. J. *Production and Capital,* vol 5. Collected Papers of K. J. Arrow. The Belknap Press of Hardware University, Cambridge, 1985.
5. Arrow, K. J. *The Limits of Organization.* W. W. Norton, New York, 1974.
6. Bach, Richard. *Galeb Jonathan Livingston*. Znanje, Zagreb, 1991.
7. Bahro. *Alternativa.* Globus, Zagreb, 1981.
8. Bahtijarević-Šiber, F. *Management ljudskih potencijala*. Golden marketing, Zagreb, 1999.
9. Bak, P. *Self Organized Criticality: A Holistic View of Nature,* Complexity: Metaphors, Models, and Reality (eds.) Cowen, G.A., D. Pines and D. Meltzer, SFI Studies in the Sciences of Complexity. Proc. Vol. XIX, AddisonWesley Publishing Co., New York, 1994.
10. Becker, G. *Economic Theory.* A Knopf, New York, 1971.
11. Bertalanffy. *General System Theory*. Penguin Press, London, 1969.
12. *Biblija*. Stvarnost. Zagreb, 1968.
13. Bilušić, A. *Čovjek, kapital i elementi suvremenog poduzetništva*. Turistkomerc, Zagreb, 1994.
14. Blanchard, K. i Peale, N. *The Power of Ethical Management.* W. Morrow and Comp., New York, (1988).
15. Berger i Luckmann. *Socijalna konstrukcija zbilje.* Naprijed, Zagreb, 1992.
16. Bergson, H. *Stvaralačka evolucija*. Kozmos, Beograd, 1932.
17. Von Bertalanffy, L. *General Systems Theory*. George Brazziler, N. Y. 1968.
18. Bloch. *Subjekt-objekt (objašnjenja uz Hegelovu filozofiju)*. Zagreb.

19. Bosmans, P. *Živjeti je radost*. KS, Zagreb, 1985.
20. Boulding, K. *Economic Analysis*. Harper&Row, New York, 1966.
21. Boulding, K. *General System Theory*. Skeleton of Science, Management Science, 1956.
22. Brajša, P. *Opća psihodinamika samoupravnog ponašanja*. Informator, Zagreb, 1981.
23. Brujić, B. *Kritička teorija društva Marcusea i povijesno mišljenje.*
24. Buble, M. *Management*. Ekonomski fakultet, Split, 1993.
25. Buble, M. (redaktor) *Redizajniranje velikih hrvatskih poduzeća u funkciji gospodarskog razvoja*. Ekonomski fakultet, Split, 1998.
26. Bundalo, R. *Ljubav nikad ne prestaje*. KTB, Zagreb, 1994.
27. Camus, A. *Mit o Sizifu*. Zora, Zagreb, 1971.
28. Capra, F. *The Tao of Physics*. Fontana/Collins, 1976.
29. Covey, S. *Principle-Centered Leadership*. Simon&Schuster, London, 1996.
30. Cyert, R. M. & March, J. G. *A Behavioral Theory of the Firm.* Englewood Cliffs, N.J.:PrenticeHall, 1963.
31. De Bono, E. *Lateral Thinking for Management*. McGraw Hill, 1971.
32. Champy, J. *Reengineering Management*. Harper Collins Manufacturing, Glasgow, Great Britain, 1995.
33. Ćorlukić, F. *Kamo ideš, čovječe*. Prosvjeta, Zagreb, 1983.
34. Dawkins, R. *The Evolution of Evolvability*. Artificial Life: The Proceedings of and Interdisciplinary Workshop on the Synthesis and Simulation of Living Systems. September, 1987, Langton, C.G. (ed), AddisonWesley Publishing Company Inc., New York.
35. De Saint Exupery, Antoine. *Mali princ*, Mladost, Zagreb, 1986.
36. Despot, B. *Pladoyer za dokolicu*. Predsjedništvo Konferencije SSOJ, Beograd, 1976.
37. Dragičević, A. *Vizija i zbilja*. August Cesarec, Zagreb, 1986.
38. Dragičević. *Hrestomatija političke ekonomije*. Zagreb, Školska knjiga.
39. Dooley, K., Johnson, T. and Bush, D. *Total Quality Management and*

the Revolution in Management Paradigm. Continual Improvement Conference, North Central Deming Management Forum, Minneapolis, 1993.

40. Dooley, K. *Three Models of Organization Change and Their Relationship to Total Quality Management Initiatives*. Conference for Managing at the Edge of Chaos, Chicago, May 1994.
41. Drucker, P. *Inovacije i poduzetništvo*. Globus NZ, Zagreb 1992.
42. Drucker, P. *Nova zbilja*. Novi liber, Zagreb, 1992.
43. Đurašević, A. *Procesi u poduzeću*. FSB, Zagreb.
44. Đurašević, A. *Unapređenje proizvodnje*. FSB Zagreb, 1968.
45. Eco, U. *Ime ruže*. GZH, Zagreb, 1984.
46. Feyerabend, P. *Protiv metode*. Logos, Sarajevo, 1987.
47. Forrester, J. *Industrial Dynamics.* M.I.T. Press Boston, 1963.
48. Forrester, J. *World Dynamic.* Wright Allen Press, Cambridge, 1971.
49. Friedman, M. *Capitalism and Freedom*. Chicago, 1969.
50. Frankl, V. *Nečujan vapaj za smislom*. Naprijed, Zagreb, 1987.
51. Frankl, V. *Zašto se niste ubili?*, Oko tri ujutro. Zagreb, 1978.
52. Friedell, E. *Kultura novog vremena*. 1948.
53. Fritz, R. *The Path of Least Resistance*. Stillpoint Public. comp, Salem, 1984.
54. Fromm, E. *Zdravo društvo*. Rad, Beograd, 1983.
55. Fukuyama, F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Free Press, New York, 1995.
56. Glick, J. *Kaos*. Izvori, Zagreb, 1996.
57. Goertzel, T. and Goertzel, B. *Attitudes as Chaotic Attractors.* Rethinking the Anita Hill/ Clarence Thomas Affair, The Chaos and Society Workshop, June 1994.
58. Goleman, D. *Emocionalna inteligencija*. Mozaik knjiga, Zagreb, 1997.
59. Gore, Al. *Zemlja u ravnoteži*. Mladost, Zagreb, 1994.
60. Gorupić, D. *Izazov hrvatskom poduzetništvu i menadžmentu.*

61. Habermas, J. *Saznanje i interes*. Nolit, Beograd, 1975.
62. Habermas, J. *Problem legitimacije u kasnom kapitalizmu*. Naprijed, 1982.
63. Habermas, J. *Tehnika i znanost kao "ideologija"*. Školska knjiga, Zagreb, 1986.
64. Habermas, J. *Filozofski diskurs moderne*. Globus, Zagreb, 1988.
65. Hammer, M. and Champy, J. *Reengineering the Corporation*. A Manifesto for Business Revolution, Nicholas Brealey Publishing Limited, London, Great Britain, 1993.
66. Heidegger, M. *Kant i problem metafizike*. Mladost, Beograd, 1979.
67. Hegel. *Fenomenologija duha*. Kultura, Zagreb, 1955.
68. Hegel, G. W. F. *Enciklopedija filozofskih znanosti*. Svjetlost, Sarajevo, 1965.
69. Hegel, G. W. F. *Nauka logike*. Beograd.
70. Heylighen, F. *Self Organization, Emergence, and the Architecture of Complexity*. Principia Cybernetica, World Wide Web, 1994.
71. Holland, J. H. *Genetic Algorithms*. Scientific American, July 1992., p. 6672.
72. Holland, J. H. *Complex Adaptive Systems*. Daedalus, 121, Winter 1992., p. 1730.
73. Homans, G. *Social Behavior It's Elementary Forms*. New York, 1961.
74. Horn, J. and Wilburn, D. *Toward an Emergent Educational Design.* A Complex Systems Approach. The Chaos and Society Workshop. June 1994.
75. Horvat, B. *Politička ekonomija socijalizma*. Zagreb, Globus, 1984.
76. Hegel. *Fenomenologija duha*. Kultura, Zagreb, 1955.
77. Ivančić, T. *Molitva koja liječi*. Teovizija, Zagreb, 1994.
78. Jacob, F. *Logika živoga*. Nolit, Beograd, 1978.
79. Jantsch, E. *The Self Organizing Universe.* Scientific and Human Implications of the Emerging Paradigm of Evolution. Pergamon Press, New York, 1980.

80. Jursenar, M. *Hadrijanovi memoari*. Nolit, Beograd, 1986.
81. Kantorović, L. *Ekonomski račun optimalnog korištenja resursa*. CEKADE, Zagreb, 1985.
82. Kauffman, S. *Antichaos and Adaptation*. Scientific American, August 1991.
83. Kelly, C. *Education in Feeling and Purpose*. Radix Inst. Ojai, Ca., 1974.
84. Kelly, K. *Out of Control*. 1994. inf. preko: www.hotwired.com/st
85. Keynes, J. M. *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca*. CEKADE, Zagreb, 1987.
86. Klemm, P. *Kako je stroj zamijenio ruke.* Zagreb, Školska knjiga, 1968.
87. Krleža, M. *Na rubu pameti*. Zora, Zagreb, 1954.
88. Krmpotić, V. *Brdo iznad oblaka*. Globus, Zagreb, 1987.
89. Kornay, J. *Antiequilibrium*. Zagreb, 1983.
90. Kuhn, T. S. *Struktura znanstvenih revolucija.* Nolit, Beograd, 1974.
91. Kulić, S. *Nužnost rekonstitucije hrvatskog društva i države*. Zagreb, 1999.
92. Lacan, J. *Četiri temeljna pojma psihoanalize*. Naprijed, Zagreb, 1986.
93. Lao-tse. *Knjiga puta i vrline*. Mladost, Zagreb, 1981.
94. LaRouche, L. H. *The Science of Christian Economy*. Ben Franklin Booksellers, Inc. Leesburg, VA 1989.
95. Laurie, P. *Kompjutor u kući*. Cankarjeva založba, Ljubljana, Zagreb, 1984.
96. Legradić, R. i Lauc, A. *Dijalektička teorija i praksa društva*. Ekonomski fakultet, Osijek, 1977.
97. Loven, A. *Bioenergetika*. BIGZ, Beograd, 1984.
98. Luhmann, N. *Teorija sistema*. Globus, Zagreb, 1981.
99. Lyotard, J. F. *The Postmodern Condition*. Manchester.
100. Malić, D. *Informacija, organizacija i entropija*. Poslovna politika, Zagreb, 1978.
101. March, J. G. and Simon, H. A. *Organizations*. Wiley, N.Y. 1958.

102. Marx, K. *Rani radovi*. Zagreb.
103. Marx. *Predgovoru kritike političke ekonomije*. Zagreb, Kultura, 1949.
104. Marx. *Kapital.* Kultura, Beograd, 1947.
105. Marx. *Temelji slobode*. Zagreb, 1974.
106. Maslow, A. *Motivacija i ličnost*. Nolit, Beograd, 1976.
107. Maturana, H. i Varela, F. *Autopoiesis and Cognition*. D. Reidel Publ. co, Boston, 1980.
108. Mayer Kress, G. *Nonlinear Dynamics and Chaos in Arms Race Models*. Third Woodward Conference, April 1213, 1991, (eds.) Lam, L. and V. Naroditsky SpringerVerlag, New York.
109. Mayer Kress, G. and Barczys, C. *The Global Brain as a Modeling Paradigm for Crisis Management*. The Chaos and Society Workshop, June 1994.
110. Mayer G. i Seers, D.(ed). *Pioneer in Development*. Oxford University Press, Oxford, 1984.
111. Mirowski, P. *From Mandelbrot to Chaos in Economic Theory*. Southern Economic Journal, 54, October 1990., p 289307.
112. Monod, J. *Slučajnost i nužnost*. Beograd, 1983.
113. Moravec, H. *Human Culture: A Genetic Takeover Underway*. Artificial Life: The Proceedings of and Interdisciplinary Workshop on the Synthesis and Simulation of Living Systems. September, 1987, Langton, C.G. (ed), AddisonWesley Publishing Company Inc., New York.
114. Moren, E. *Duh vremena 2*. BIGZ, Beograd, 1979.
115. Moren, E. *Kako izaći iz XX. stoljeća*. Zagreb, 1983.
116. Naisbitt, J. *Megatrendovi*. Globus, Zagreb, 1982.
117. Novak, Michael. *Duh demokratskog kapitalizma*. Globus, Školska knjiga, Zagreb, 1993.
118. Ouchi, W. *Theory Z*. Addison Wesley, 1981.
119. Ozimec, S. *Otkriće kreativnosti*. Varaždinske Toplice, 1996.
120. Paić, I. *Mišljenje/djelovanje*. Beograd, 1979.

121. Palmer, K. *The Ontological Foundation of Autopoietic theory.*
122. Papa Ivan XXIII. *Mater et Magistra, 100 godina katoličkog socijalnog nauka*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.
123. Parsons, T. *Društva, evolucijski i poredbeni pristup*. August Cesarec, Zagreb, 1988.
124. Perroux, F. *Za filozofiju novog razvoja*. Europski centar za mir i razvoj/CECOS, 1986.
125. Pfeiffer, J. *The Human Equation: Building Profits by Putting People First*. Harvard Bussines School Press, Boston, 1998.
126. Piaget, J. *Porijeklo saznanja*. Beograd, 1983.
127. Piaget, J. *Psihologija inteligencije*. Beograd, 1983.
128. Piaget, J. *Strukturalizam*. Beograd, 1978.
129. Plutchik, R. *The Emotions, Facts, Theories and a New Model*. 1962.
130. Porter, M. *Competitive Advantage*. The Free Press, New York, 1985.
131. Plutchik, R. *Emotion: A Psyhoevolutionary Synthesis*. New York, 1980.
132. Popović, J. *Socijalizam i zakon razvoja društva*. Osijek, 1990.
133. Popper, K. *Open Societies and its enemies.* London, Routeledge, 1995-1996.
134. Porter, L.W., Lawlwer III. E. E., Hackman, J. R. *Behavior in organizations*. New York, 1975.
135. Prigogine, I. i Stengers, I. *Novi savez*. Globus, Zagreb, 1982.
136. Pulić, A. *Informacijsko društvo i ekonomija*. Privredni vjesnik, Zagreb, 1990.
137. Pusić, E. *Problemi upravljanja*. Naprijed, Zagreb, 1971.
138. Pusić, E. *Društvena regulacija*. Globus, Zagreb, 1989.
139. Rawls, J. A. *Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford, 1971.
140. Reich, W. *Analiza karaktera*. Zagreb, 1982.
141. Schein, E. H. *Organizational Cultures and Ledership*, a Dynamic View. San Francisco, 1985.

142. Schreiber, J. S. *Svjetski izazov*. Globus, Zagreb, 1981.
143. Senge, P.*The Fifth Discipline*. NewYork, 1994.
144. Shingo, S. *Nova japanska proizvodna filozofija*. Biblioteka za produktivnost i stabilizaciju, Beograd, 1986.
145. Shingo, S. *Zero Quality Control*, Source Inspection and the Pokayoke System. Productivity Press, Cambridge, Mass., 1986.
146. Shingo S., *A Revolution in Manufacturing,* The SMED system, Productivity Press, Cambridge, Mass., 1986.
147. Sikavica, P. i Novak, M. *Poslovna organizacija*. Informator, Zagreb, 1999.
148. Simon, H. A. *Administrative Behavior*. Free Press, N.Y. 1976. pp. 1618, 110122.
149. Simon, H. A. Causation; International Encyclopaedia of Social Sciences. Collier Macmillan, N.Y. 1968.
150. Skinner, B. *Beyond freedom and dignity.*
151. Supek, I. *Filozofija znanosti i humanizam*. SNL, Zagreb, 1976.
152. Šošić, H. *Rad, stvaralaštvo, rezultati, plaće i udio u dohotku*. Ekonomski analitičar, 1984/12.
153. Šošić, H. *Bilanciranje*. Zg, 1992. te *Gospodarstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1994.
154. Taylor, W. *Naučno upravljanje*. Rad, Beograd, 1967.
155. Teubner, G. *Autopoietic Law*, A New Approach to Law and Society. 1988., Walter de Gruyter*Berlin*
156. Thompson, J. D. *Organizations in Action*. MrGrawHill, N.Y. 1967.
157. Thurow, L. *Glavom o glavu*. Mladost, Zagreb, 1993.
158. Toffler, A. *Treći val.*
159. Toffler, A. *The Adaptive Corporation*. London, Pan Books, 1985.
160. Touraine, A. *Postindustrijsko društvo*. Globus, Zagreb, 1980.
161. Ulrich, H. and Probst, G. *The Selforganization system*. Verlag, 1984.
162. Vanek, J. *Labor Managed Market Economies*. Cornell University Press, 1970.

163. Vanek, J. *The Labor Managed Economy*. Cornell, 1977.
164. Vreg, F. *Društveno komuniciranje*. CIP, Zagreb, 1975.
165. Vreg, F. *Humana komunikologija*. Hrvatsko komunikološko društvo i Nonacom, Zagreb, 1998.
166. DeVree, J. K. Chaos in Europe: An Inquiry into the Social Systems and the Methodology of the Behavioral Sciences. Acta Politica, 26, 1991, p. 2565.
167. Vugrin, V. *Profit 2.* Zagreb.
168. Ward, B. American Economic Review The Firm in Illyria. AER, 1958., vol. 48.
169. Ward, B. The Socialist Economy. NY, 1967.
170. Watson, G. H. *The Benchmarking Workbook*. Productivity Press, Cambridge 1992.
171. Weber, M. *Metodologija društvenih nauka*. Globus, Zagreb, 1986.
172. Wellmer, A. *Prilog dijalektici moderne i postmoderne*. Bratstvo i jedinstvo, Novi Sad, 1987.
173. Wiener, N. Kibernetika i društvo.
174. Wurmbrand, R. *Marx i đavo*. Laus, Split 1991.
175. Zeleny (ed), M. *Autopoiesis, A Theory of Living Organization*. North Holland, New York, Oxford, 1981.
176. Železnikar, A. *On the Way to Information*. The Slovene Society Informatika, Ljubljana, 1990.
177. Železnikar, A. *Artificial Consciousness*. Informatika, Ljubljana, 1999.
178. Žugaj, M. *Metodologija znanstvenoistraživačkog rada*. Varaždin, 1997.
179. Žugaj, M. *Temelji znanstvenoistraživačkog rada*. Varaždin, 1999.
180. Županov, J. *Politički kapitalizam, zbilja ili mit?*. Gospodarstvo, br. 83. svibanj 1996.